

ਪੁਸਤਕਾਇਤਿਹਾਸਕ ਜੀਵਨਿਆਂ

(ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ)

ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ

* Mob.: 98117 91111 ◊ 98114 91111
ਪਰਮਿਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਤੇ ਬਾਧ ਜੀ ਦੇ ਰੁਮਾਲ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਨਿਵੇਦਨ ਸੋਅਰੂਪ

ਭਾਈ ਚਤੁਰ ਸਿੰਘ ਐਂਡ ਕੋ.

ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਾਲੇ (ਮੰਨਿਤਸਰ ਵਾਲੇ)

* ਫੌ-118, ਫਤਿਹ ਨਗਰ, ਸੇਲ ਰੈਡ, ਨਵੀ ਰਿਲੀ-18

(ਨਜ਼ਾਰੀਕ ਗਰੜ੍ਹਾਗੜਾ ਛੇਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ)

◊ 1687 ਕੂਚਾ ਜੰਟ ਮਲ, ਦਰੀਆ ਕਲਾਂ, ਚਿੱਲੀ-6

Puratan Ithasik Jiwaniyan (Biographies)
by Principal Satbir Singh

Published by :

New Book Co., Mai Hiran Gate, Jalandhar. Ph. 0181-2280045, 2284325
E-mail : newbookco@hotmail.com

ISBN 81-87476-25-7

© ਲੇਖਕ

ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ : ੧੯੬੮, ਦੂਜੀ ਵਾਰ : ੧੯੭੫, ਤੀਜੀ ਵਾਰ : ੧੯੮੦, ਚੌਥੀ ਵਾਰ : ੧੯੮੫,
ਪੰਜਵੀਂ ਵਾਰ : ੧੯੯੯, ਛੇਵੀਂ ਵਾਰ : ੧੯੯੮, ਸਤਵੀਂ ਵਾਰ : ੧੯੯੯, ਅਠਵੀਂ ਵਾਰ : ੨੦੦੯,

ਮੁੱਲ : 125-00 ਰੁਪਏ

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ : ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ, ਨਿਊ ਬੁੱਕ ਕੰਪਨੀ, ਮਾਈ ਹੀਰਾਂ ਗੇਟ, ਜਲੰਧਰ-144008
Ph. : 0181-2280045, 2284325, 3093190, 5534190
Fax : 0181-2234081
E-mail : newbookco@hotmail.com

ਛਾਪਕ : ਸਰਤਜ਼ ਪ੍ਰਿੰਟਿੰਗ ਪ੍ਰੈਸ, ਜਲੰਧਰ ਸ਼ਹਿਰ।

ਟਾਈਪ ਸੈਟਿੰਗ : ਸੁਰਜੀਤ ਕੰਪਿਊਟਰਜ਼, ਬਸਤੀ ਸ਼ੇਖ, ਜਲੰਧਰ।

ਜਬ ਕੀ ਉਪਜੀ ਤਬ ਕੀ ਤੈਸੀ।

ਘੱਟ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਐਸੇ ਕਿ : 'ਜਬ ਕੀ ਉਪਜੀ, ਤਬ ਕੀ ਤੈਸੀ' ਰਵੇ ਪਰ ਸਰਦਾਰ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਤੇ ਮੇਰੀ ਪ੍ਰੀਤੀ ਐਸੀ ਹੀ ਰਹੀ। ਆਪਣੀ ਦਮ ਤਕ ਰਤਾ ਭਰ ਫਰਕ ਨਾ ਪਿਆ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ "ਮੀਤਾ ਅਵਰੀਤਾ" ਕਿਹਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਾਡੀ ਮਿੱਦ੍ਰਤਾ ਤੇ ਛੁੱਕਦਾ ਸੀ। ਕਦੇ ਉਤਾਰ ਜਾਂ ਚੜ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਕਦੇ ਸਾਡੀ ਜ਼ਬਾਨ ਸਾਂਝੀ ਨਾ ਹੋਈ। 40 ਸਾਲ ਕੋਈ ਘੱਟ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਯਾਦ ਕੋਈ ਛਿਨ ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਟਾਲੀ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੌਜੀ ਹੋਵੇ।

ਪਰ ਦੇਖੋ "ਟੂਟੀ ਕਹਾਂ ਕਮੰਦ।" 3 ਜੂਨ 1984 ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਕੀਤੇ ਹਮਲੇ ਪਿੱਛੋਂ ਮੈਨੂੰ ਹਿਦ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਨੈਸ਼ਨਲ ਸਿਕਿਉਰਟੀ ਐਕਟ ਤਹਿਤ ਇਕ ਸਾਲ ਅੰਬਾਲਾ ਜੇਲ੍ਹ ਅੰਦਰ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ 23 ਜੂਨ ਦੀ ਅੱਖ਼ਬਾਰ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸਫੇ 'ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣੇ ਦੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪੜ੍ਹੀ ਤਾਂ ਇਕ ਵਾਰੀ ਲੱਗਾ ਕਿ ਸਭ ਕੁਝ ਉੱਥੇ ਹੀ ਰੁਕ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। "ਜਾਨੀ ਵਿਛੰਨੜੇ ਮੇਰਾ ਮਰਣ ਭਇਆ" ਵਾਲੀ ਹਾਲਤ ਹੋਈ। ਰਹਿ ਰਹਿ ਕੇ ਇਕੋ ਖਿਆਲ ਆਵੇ ਕਿ ਕੈਸੀ ਹੋਣੀ ਵਰਤੀ ਕਿ ਛਿਨ ਵਿਚ ਹੀ ਪਿਆਰਾ ਦੂਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਆਪਣੀ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਵੀ ਨਾ ਪੁੱਜ ਸਕਿਆ।

ਗ੍ਰਿਹਤਾਰੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਟੈਲੀਫੋਨ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਭਰੇ ਗਲੇ ਨਾਲ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ : 'ਸਤਿਗੀਰ ਸਿੰਘ ! ਮੇਰੀ ਫੈਡਰੇਸ਼ਨ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਭਾਈ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਸਨਸ਼ੇਖ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਹਨ।' ਮੈਂ ਘੱਟ ਹੀ ਭਾਵਕ ਛਿੱਠਾ ਸੀ ਸਰਦਾਰ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ, ਪਰ ਉਸ ਦਿਨ ਰੰਗ ਰਤਿਆਂ ਵਾਂਗ ਬੋਲ ਰਹੇ ਸਨ।

ਪਿੱਛੋਂ ਮੈਨੂੰ ਭੈਣ ਦੀਪ ਕੌਰ ਜੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸਾਧੂਆਂ ਵਾਂਗ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਾਣ ਤਿਆਰੇ। 22 ਜੂਨ ਨੂੰ ਦੁਪਹਿਰ ਦਾ ਖਾਣਾ ਖਾਣ ਉਪਰੰਤ ਦਿਵਾਰ-ਘੜੀ ਵੱਲ ਵੇਖ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਇਹ ਦਸ ਮਿੰਟ ਅਗਾਂਹ ਚੱਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਆਪੂਰ੍ਵ ਮੇਜ਼ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਸੂਈਂ ਦੋ ਵਜੇ 'ਤੇ ਸੁੱਧ ਕੀਤੀ ਤੇ ਜਦ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਆ ਬੈਠੇ ਤਾਂ ਪ੍ਰਾਣ ਪੰਖੇਰੂ ਉੱਡ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਕੀ ਇਹ ਅਤਿ ਅਸਚਰਜ਼ਮਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚੀਲ ਮੰਡੀ ਵਾਲੇ ਪਰ ਦੀ ਘੜੀ ਵੀ ਜਦ ਪਿੱਛੋਂ ਜਾ ਕੇ ਤੱਕੀ ਤਾਂ ਦੋ ਵਜੇ ਤੇ ਹੀ ਰੁਕੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਹ ਘੜੀਆਂ ਨਹੀਂ ਵਕਤ ਹੀ ਰੁਕ ਗਿਆ ਸੀ।

ਮਾਲੀ ਗਉੜੀ ਮਹਲਾ ਪੰਜਵਾਂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੈ ਕਿ ਭੋਜ ਵੇਲੇ ਦੈਸਤ ਤੇ ਭਰਾ ਹੀ ਪੁਕਾਰਦੇ ਹਨ :

‘ਜੈਸੇ ਰਣ ਮਹਿ ਸਖਾ ਭਾਤ’ ।

ਉਹ ਭਗਵਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਨ। ਉਹ ਮੇਰਾ ਅੰਗ ਹੀ ਸਨ। ਕੋਈ ਉਲਝਣ ਹੋਈ, ਕੋਈ ਨਿਰਣਾ ਲੈਣਾ ਹੋਏ, ਕੋਈ ਪੰਥਕ ਗੁੰਡਲ ਥੋਲਣੀ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਕਦੇ ਕੋਈ ਬਿਆਲ ਘੇਰ ਲਏ ਤਾਂ ਉਹ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦ ਬੋਲ ਹੀ ਹਲ ਕਰ ਦੇਂਦੇ। ਬੜੀ ਨਿਰਣਾ ਸ਼ਕਤੀ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ। ਬੜੀ ਸੁੱਧ ਸੋਚਣੀ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ। ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ ਸੋਚ ਲੈਂਦੇ ਸਨ ਉਹ।

ਜਦ ਦਸ ਜਿਲਦਾਂ ਵਿਚ ਦਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਦੀਆਂ ਜੀਵਨੀਆਂ ਲਿਖ ਮੈਂ ਹਰਿ ਕੀ ਪਉੜੀ ਸੁਨਹਿਰੀ ਜਿਲਦਾਂ ਵਿਚ ਰੱਖੀਆਂ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਸਨੂੰ ਇਕ ‘ਹਰਿਚ ਗੰਗ ਵਹਾਉਣਾ’, ਸੀਆ ਚੇਂਜ (Sea-Change) ਨਾਲ ਭੁਲਨਾ ਦੇ ਪੂਰਾ ਲੇਖ ਲਿਖਿਆ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਇਹ ਸਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਕੌਮ ਦੀ ਵਿਗੜੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੋਚਣੀ ਹੀ ਬਣਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ 1944 ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਸਤ੍ਤੇਂਟਸ ਫੈਡਰੇਸ਼ਨ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ। ਉਹਨਾਂ ਹੀ ‘ਖਿਆਲਾਂ ਦੀ ਜੰਗ’, ‘ਅਸਲੀ ਡਰਕ’ ਤੇ ‘ਭੁਲਿਆ ਹੋਇਆ ਪੰਥ’ (ਫਾਰਗਾਟਨ ਪੰਥ) ਲਿਖ ਕੇ ਪੰਥ ਵਿਚ ਕੌਮ ਹੈਣ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਭਰਿਆ।

ਜ਼ਿਆਦਾ ਲਿਖਾਂ ਤਾਂ ਭੂਮਿਕਾ ਹੀ ਪੁਸਤਕ ਬਣ ਜਾਏ, ਪਰ ਇਕ ਘਟਨਾ ਦੱਸਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂਕਿ ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਏ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਇਕ ਬੋਲ ਸਿਆਸਤ ਵਿਚ ਮੌਜ਼ ਕਿਵੇਂ ਪਾ ਦੇਂਦਾ ਸੀ।

ਪੰਜਾਬੀ ਸੁਖੇ ਦਾ ਮੇਰਚਾ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ ਪੁਰੇ ਹੋਹ ਵਿਚ ਸੀ। ਪੰਡਿਤ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਸੁਣਦੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਸਰਦਾਰ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਾਡੇ ਕਹਿਣ 'ਤੇ ਪੰਡਿਤ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨੂੰ ਮਿਲੇ। ਸਰਦਾਰ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਿਲਦੇ ਸਾਰ ਕਿਹਾ : ਪੰਡਤ ਜੀ ! ਹੱਕਸਲੇ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਨਹਿੰਗ ਫੇਲਜ਼ ਲਾਈਕ ਸੇਕੈਸੈਸ (Nothing fails like success)। ਯਕਦਮ ਆਪਣੇ ਅੰਗੂਠੇ ਦੇ ਨਾਲ ਦੀ ਉੱਗਲੀ ਪੁੜਪੜੀ ਮਾਰ ਕੇ, ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੈਨਿਜ਼ਮੈਨ ਸੀ, ਨਹਿੰਹੂ ਜੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ : ‘ਕਿਆ ਮਤਲਬ’, ਤਾਂ ਸਰਦਾਰ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਮੌਕਾ ਸੰਭਾਲ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਿਤਨੀ ਕੈਰੋਂ ਆਪ ਕੋ ਕਾਮਯਾਬੀ ਦਿਖਲਾ ਰਹਾ ਹੈ, ਉਤਨੀ ਹੀ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਆਪ ਸੇ ਦੂਰ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਕਿਆ ਆਪ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲੀਆ ਕੌਮ ਕੋ ਦੂਰ ਕਰਨੇ ਕਾ ? ਯਕਦਮ ਆਪਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਉੱਚੀ ਕਰਕੇ ਪੰਡਤ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ : ‘ਨਹੀਂ। ਐਸਾ ਤੈਂ ਨਹੀਂ।’ ਇਹ ਵੱਖਰੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਸਮੇਂ ਨਾਲੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੋਚਣੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਸਰਦਾਰ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੈ ਗਏ। ਅੱਜ ਇਹ ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਨਾ ਦੇਖਣੇ ਪੈਂਦੇ ਜੇ ਕੌਮ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਰਦਾਰ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸੁਣ ਲੈਂਦੀ। ਨਾ ਹਿਰਿਆਣਾ ਹੋਦ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ, ਨਾ ਹਿਮਾਚਲ ਆਪਣਾ ਹੱਕ ਜਤਲਾਂਦਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਦਿੱਲੀ ਨਟ ਕਰੈਕਰ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਦੀ।

ਰਹਿ ਰਹਿ ਇਕ ਹੀ ਖਿਆਲ ਆਵੇ ਕਿ ਭੈਣ ਦੀਪ ਜੀ ਦਾ ਕੀ ਹਾਲ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਬੜੀ ਨੇਕ ਜੋੜੀ ਵਿਧਾਤਾ ਨੇ ਜੋੜੀ ਸੀ। ਨਿਰੀ ਪਾਕ, ਨਿਰੋਲ ਪਾਵਨ। ਸਰਦਾਰ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਭੁਸਥੁ ਸਦਾ ਆਉਂਦੀ ਰਵੇਗੀ।

ਇਹ ‘ਪੁਰਾਤਨ ਇਤਿਹਾਸਕ ਜੀਵਨੀਆਂ’ ਦੀ ਪੁਸਤਕ, ਜਿਸ ਦਾ ਚੌਥਾ ਐਡੀਸ਼ਨ ਪਾਠਕਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਭੋਟ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਇਹ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਭੋਟ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਪਰ ਅੱਜ ਹੋਰ ਪੰਜ ਸ਼ਬਦਾਂ “ਜੇ ਪੜ੍ਹ ਪਿਆਰੇ ਹੈ ਗਏ” ਦੇ ਵਾਧੇ ਤੇ ਪੀੜਾ ਨਾਲ।

ਇਸ ਐਡੀਸ਼ਨ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਹੋਰ ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਵਾਧੇ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਇਕ ਹੋਰ ਜੀਵਨੀ ਸੁਲਤਾਨ-

ਉਲ-ਕੌਮ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਦੀ ਵੀ ਰੱਖੀ ਹੈ। ਉਸ ਆਗੂ ਨੇ ਵੱਡੇ ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਸ਼ੁਕਰਚਕੀਏ ਨੂੰ ਬੜੀ ਡਾਹਢੀ ਡਾਂਟ ਪਾਈ ਸੀ ਜਦ ਉਸ ਨੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਝੰਡੇ ਹੇਠਾਂ ਅਬਦਾਲੀ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਸੈਚੀ ਸੀ। ਸਰਦਾਰ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ :

ਮਿਸਲ ਵੰਡ ਅਥ ਕਥੂ ਨ ਪਾਵਹੁ।

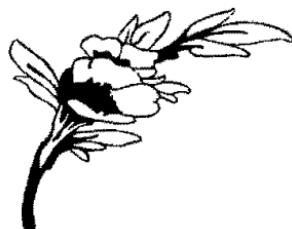
ਰਲ ਮਿਲ ਖੜ ਤੁਰ ਪੈਥ ਬਚਾਵਹੁ।

ਇਹ ਹੀ ਹੈ ਅੱਜ ਘੰਗ ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਲੋੜ। ਜੋ ਅਖੌਤੀ ਆਗੂ ਅੱਡ-ਅੱਡ ਝੰਡੇ ਚੁੱਕੀ ਬੈਠੇ ਹਨ, ਕੀ ਉਹ ਸੁਲਤਾਨ-ਉਲ-ਕੌਮ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਨਗੇ ?

੯ ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੯੮੫,

—ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ

ਯਮੁਨਾ ਨਗਰ।

ਤੀਜੇ ਐਡੀਸ਼ਨ ਬਾਰੇ

‘ਪੁਰਾਤਨ ਇਤਿਹਾਸਕ ਜੀਵਨੀਆਂ’ ਦਾ ਤੀਜਾ ਐਡੀਸ਼ਨ ਪਾਠਕਾਂ ਹੱਥ ਦੇ ਕੇ ਸਦਾ ਵਾਂਗ ਹੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਲੈ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਜਿਵੇਂ ਦਸ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਰਚ ਤੇ ਛਾਪ ਰੂਹਾਨੀ ਤਸਕੀਨ ਹੋਈ ਹੈ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਪੱਕ ਪਕਾ ਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਪੁਸਤਕ ‘ਕੈਸ ਸਨ ਉਹ ਲੋਗਾ’ ਸ਼ਹੀਦਾਂ, ਧਰਮੀਆਂ ਅਤੇ ਯੋਧਿਆਂ ਸੰਬੰਧੀ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਏ। ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਮਿਹਰ ਰੱਖੀ ਤਾਂ ਉਹ ਸਾਲ ਦੇ ਅਖੀਰ ਭੇਟ ਕਰ ਸਕਾਂਗਾ।

ਇਸ ਐਡੀਸ਼ਨ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਮਹਾਨ ਸ਼ਾਖਸੀਅਤ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਮਾਤਾ ਭਾਨੀ ਕੇਵਲ ਇਕ ਐਸੀ ਅੱਗੜ ਹੈ ਜੋ ਇਕੋ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ-ਪਤਨੀ, ਗੁਰੂ-ਪੁੱਤਰੀ ਤੇ ਗੁਰੂ-ਜਣਨੀ ਹੈ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਐਸੀ ਮਾਤਾ ਹੈ ਜੋ ਆਪ ਸ਼ਹੀਦ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਤੀ ਗੁਰੂ ਤੇਰਾ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਹੀਦ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਕੋ ਇਕ ਪੁੱਤਰ ਸ਼ਹੀਦ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਾਰੇ ਪੇਤਰੇ ਸ਼ਹੀਦ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭਰਾ ਸ਼ਹੀਦ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਨੋਤੇ, ਭਾਈ ਸੰਘੇ ਸ਼ਾਹ, ਭਾਈ ਜੀਤ ਮਲ, ਭਾਈ ਮੁਹਾਰੀ ਚੰਦ, ਭਾਈ ਗੰਗਾ ਰਾਮ, ਭਾਈ ਗੁਲਾਬ ਚੰਦ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ।

ਕੈਸੇ ਪੂਰਨੇ ਪਾ ਗਏ ਹਨ ਇਹ ਮਾਤਾ ਜੀ

ਘਰ ਬੰਧੁ ਸਚੁ ਧਰਮ ਕਾ,

ਗਡਿ ਬੰਮੁ ਅਹਲੈ ।

ਓਟ ਲੈਹੁ ਨਾਰਾਇਣੈ,

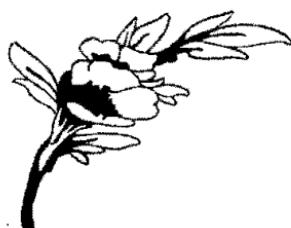
ਦੀਨ ਦੁਨੀਆਅ ਝਲੈ ।

ਦਾਸ—

੨੮ ਅਪ੍ਰੈਲ, ੧੯੮੦

ਯਮਨਾ ਨਗਰ (ਅੰਬਾਲਾ)

—ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ

ਕੁਝ ਆਪਣੇ ਵੱਲੋਂ

‘ਪੁਰਾਤਨ ਇਤਿਹਾਸਕ ਜੀਵਨੀਆਂ’ ਦਾ ਛਪਦੇ ਸਾਰ ਜੋ ਭਰਪੂਰ ਸਵਾਗਤ ਹੋਇਆ, ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਸੁਭਾਵਕ ਉਤਸ਼ਾਹਤ ਕੀਤਾ। ਇਕ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਨੇ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਟਿੱਪਣੀ ਦੇਂਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਿਆ “ਇਹ ਸਭ ਜੀਵਨੀਆਂ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਵਾਂਗੂੰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਾਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਇਤਨੇ ਨੇੜੇ ਹੋ ਕੇ ਚਿਤਰੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਸਭ ਜੀਅ ਉੰਠੀਆਂ ਹਨ। ਇਕ ਆਲੋਚਕ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਜਨਮ ਸਾਥੀਆਂ ਦੇ ਸਾਗਰ ਨੂੰ ਰਿੜਕ ਕੇ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਦਾ ਅਧਿਆਤਮਕ ਧੰਨੰਤਰ ਵੈਦ ਕੱਢਿਆ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਡਾਗ, ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ੧੯੬੯-੬੯ ਦਾ ਸਰਬ-ਉੱਤਮ ਇਨਾਮ ਦੇ ਕੇ ਸਨਮਾਨਤ ਕੀਤਾ।

ਪਹਿਲਾ ਐਡੀਸ਼ਨ ਛੇਤੀ ਹੀ ਮੁਕ ਗਿਆ, ਪਰ ਉਤਨੀ ਛੇਤੀ ਅਗਲਾ ਐਡੀਸ਼ਨ ਛਾਪ ਨਾ ਸਕਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਨਵੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਹੱਥ ਲੈ ਚੁੱਕਾ ਸਾਂ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮੇਰਾ ਚਿਤ ਸੀ ਕਿ ਕੁਝ ਐਸੀਆਂ ਹੋਰ ਸ਼ਾਬਦੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ, ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਹੀ ਛਾਪਾਂ।

ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਪਹਿਲਗਾਮ ਵਿਖੇ ਹੀ ਸਰਦਾਰ ਇਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇਅਰਮੈਨ ਪੰਜਾਬ ਐਂਡ ਸਿੰਘ ਬੈਂਕ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਤੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਬੀਬੀਆਂ ਦੀ ਦੇਣ ਬਾਰੇ ੧੨ ਮਹਾਨ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੇ ਰੇਖਾ-ਚਿਤਰ ਲਿਖੇ ਅਤੇ ਇਹ ਪੱਕ ਪਕਾਇਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਐਡੀਸ਼ਨ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਏ, ਪਰ ਆਕਾਰ ਦੇ ਵੱਡੇ ਹੋਣ ਡਰੋਂ ਕ੍ਰੇਵਲ ਤਿੰਨ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲਈਆਂ ਹਨ। ਹੁਣ ਵਿਚਾਰ ਇਹ ਹੀ ਬਣੀ ਹੈ ਕਿ ਕੁਝ ਹੋਰ ਵਿਸਥਾਰ ਕਰ ਕੇ ਪੂਰਨ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੀ ਛਾਪਿਆ ਜਾਏ। ਦੁੱਖ ਦੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਬਹੁਤਿਆਂ ਦਾ ਨਾਂ ਹੀ ਵਿਸਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਜੇਤੋਂ ਦੇ ਮੇਰਦੇ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦ ਬੀਬੀ ਬਲਬੀਰ ਕੌਰ, ਜਿਸ ਨੇ ਪੰਥ-ਪਿਆਰ ਤੋਂ ਮਹਾਨ ਵਾਰ ਦਿੱਤੀ, ਦਾ ਨਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪਤਾ। ਰਾਣੀ ਸਦਾ ਕੌਰ, ਜਿਸ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਕਾਰਨ ਸਰਦਾਰ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ‘ਮਹਾਰਾਜਾ’ ਬਣ ਸਕਿਆ, ਦੀ ਚੁਅਅਤ ਦਾ ਗਿਆਨ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਹੈ।

ਇਸ ਨਵੇਂ ਐਡੀਸ਼ਨ ਵਿਚ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ, ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ, ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਭਾਈ ਲਾਲੇ ਜੀ, ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ, ਪੀਰ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਉਚੇਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲਿਖ ਕੇ ਪਾਏ। ਤਕਰੀਬਨ ਵੀਹ ਕੁ ਮਹਾਨ ਜੀਵਨੀਆਂ ਦੇ ਚਿਤਰ ਲਿਖੇ ਪਏ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਛੇਤੀ ਛਾਪ ਪਾਠਕਾਂ ਹੱਥ ਪੁੰਚਾ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਲੈਣ ਦਾ ਚਿਤ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਜੀਵਨੀ ‘ਇਤਿ ਜਿਨਿ ਕਰੀ’ ਵੀ ਪੁਸਤਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਹੈ ਅਤੇ ਆਸ ਹੈ ਕਿ ਨਾਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਸ਼ਹਾਦਤ ਤੇ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਆਖਰੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ, ਸੰਪੂਰਨ ਜ਼ਰੂਰ ਸਿਧ ਹੋਵੇਗੀ। ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰੱਖੋ।

੨੧ ਮਈ, ੧੯੭੫,

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਾਲਸਾ ਕਾਲਜ,

ਕਰਨਾਲ।

—ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ

ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾਪਲ

੧. ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ	੯
੨.ਦੂਜਾ ਰਥਾਬੀ ਮਰਦਾਨਾ	੧੪
੩. ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ	੨੪
੪. ਭਾਈ ਲਾਲੇ ਜੀ	੪੧
੫. ਨਵਾਬ ਦੇਲਤ ਖਾਨ ਲੋਧੀ	੪੯
੬. ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ	੫੫
੭. ਮੋਹਰੀ ਪੁੜ੍ਹ ਸਨਮੁਖ ਹੋਇਆ	੬੫
੮. ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ—ਰਜਾ ਦੀ ਮੂਰਤ	੭੩
੯. ਭਾਈ ਮੰਵ (ਗੁਰੂ ਕਾ ਬੋਹਿਬਾ)	੮੧
੧੦. ਮੀਰ ਮੁਖੀਨ-ਉਲ-ਅਸਲਾਮ (ਮੀਆਂ ਮੀਰ)	੮੦
੧੧. ਵਜੀਰ ਖਾਨ	੧੦੦
੧੨. ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ—‘ਗੁਰੂ ਕਾ ਸੀਨਾ’	੧੦੭
੧੩. ਤਿੰਨ ਸੁਭਾਅ—ਤਿੰਨ ਕਰਮ	੧੧੭
੧੪. ਹਮੂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ, ਹਮੂ ਨਾਨਕ ਅਸਤ	੧੨੭
੧੫. ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ	੧੪੦
੧੬. ਭਾਈ ਕਨੂੰਈਆ	੧੪੭
੧੭. ਪੀਰ ਬੁੱਧ ਸ਼ਾਹ	੧੫੮
੧੮. ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ	੧੬੮
੧੯. ਸਕਤੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੋਲਾ-ਮਹੱਲਾ	੧੭੬
੨੦. ਮੁਲਾਕਾਤ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ—ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ	੧੮੧
੨੧. ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਵਾਂ	੧੮੬
੨੨. ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ	੧੯੫
੨੩. ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ	੨੦੦
੨੪. ਸੁਲਤਾਨ-ਉਲ-ਕੌਮ—ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ	੨੦੨
੨੫. ਬਾਬਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ	੨੧੬
੨੬. ਸੇਵਾ, ਸਿਮਰਨ, ਸਬਰ, ਸਿਦਕ, ਸੰਤੋਖ ਅਤੇ ਸਾਹਸ ਦੇ ਪੁਤਲੇ ਸੇਵਾ-ਪੰਥੀ	੨੨੪

ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ

ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਵਿਚ ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠਾਂ ਲਿਖਦੇ ਹਨ : 'ਉਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਵਾਲੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਸੀ' / ਗੱਲ ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ ਹੈ। ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੂੰ ਵੀਰ ਕਰ ਕੇ ਨਹੀਂ ਪੀਰ ਕਰ ਕੇ ਜਾਣਿਆ। ਇਤਿਹਾਸਕ ਗਵਾਹੀ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਮੌਦੀ ਦਾ ਕੰਮ ਸੰਭਾਲਣ ਲਈ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਗਏ ਤਾਂ ਬੇਬੇ ਜੀ ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਢਹਿ ਪਈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ : "ਬੇਬੇ ਜੀ, ਤੂੰ ਵੱਡੀ ਹੈਂ, ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਪਵਾਂ ਕਿ ਤੂੰ ਪਵੋਂ", ਤਾਂ ਸ਼ਰਧਾ ਵਿਚ ਭਿੱਜੀ ਭੈਣ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ :

"ਭਾਈ ਜੀ, ਤੂੰ ਸੱਚ ਆਖਦਾ ਹੈਂ, ਪਰ ਜੇ ਤੂੰ ਆਦਮੀ ਹੋਵੋਂ ਤਾਂ? ਤੂੰ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈਂ।"

ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਪਹਿਲੀ ਸੀ ਜਿਸ ਮਾਤਾ ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਨਾਨਕ ਨੂੰ ਪੁੱਤਰ ਕਰਕੇ ਨਾ ਜਾਣੀਂ ਅਤੇ ਪਿਤਾ ਕਾਲੂ ਜੀ ਨੂੰ ਤਾਂ ਪੂਰੇ ਧੀਆਂ ਦੇ ਮਾਣ ਨਾਲ ਕਹਿੰਦੀ ਸੀ ਕਿ 'ਨਾਨਕ ਕੋਈ ਇਸ ਜਗਤ ਦਾ ਜੀਵਨ ਨਹੀਂ, ਛਕੀਰ ਦੋਸਤ ਹੈ।' ਰਾਇ ਬੁਲਾਰ ਨੇ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਪਿੱਛੋਂ ਜਦ ਬਿਛ ਦੀ ਛਾਂ ਢਲਦੀ ਨਾ ਦੇਖੀ ਤਾਂ ਕਿਹਾ ਸੀ : "ਕਾਲੂ! ਮਤ ਇਸ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਫਿੱਟੇ ਮੂੰਹ ਦੇਂਦਾ ਹੋਵੋਂ। ਇਸ ਦਾ ਸਦਕਾ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਸ਼ਹਿਰ ਵੱਸਦਾ ਹੈ।"

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਵੀ ਭੈਣ ਦੇ ਹਰ ਹੁੰਗਾਰੇ ਤੇ ਹਾਂ ਕਰ ਦੇਂਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਕਿਹਾ ਕਰਦੇ : "ਬੇਬੇ ਜੀ, ਜੋ ਤੂੰ ਆਖੇਂਗੀ ਸੋ ਮੈਂ ਮੰਨਾਂਗਾ। ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਵੱਡੀ ਭੈਣ ਹੈਂ ਅਤੇ ਤੇਰਾ ਮੇਰਾ ਪਿਛਲੇ ਜਨਮ ਦਾ ਸਾਕ ਆਹ, ਭੈਣ ਭਿਗਾਉ ਦਾ। ਬੇਬੇ ਜੀ, ਤੁਸਾਂ ਮੇਰੀ ਤਦ ਵੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਆਹੀ, ਤੇਰਾ ਭਾਰ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਉੱਪਰ ਹੈ। ਜੋ ਕੁਛ ਤੂੰ ਇਸ ਮੂੰਹਾਂ ਆਖੇਂਗੀ ਮੰਨਾਂਗਾ।" ਜਦ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਧਰਤੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੋਧਣ ਲਈ ਚੜ੍ਹੇ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਵੀ ਭੈਣ ਕੋਲੋਂ ਵਿਦਾਇਗੀ ਲੈਣ ਸਮੇਂ ਐਸੇ ਹੀ ਬਚਨ ਆਖੇ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ : "ਬੇਬੇ ਜੀ, ਤੁਸੀਂ ਖਾਤਰ ਜਮਾਂ ਕਰੋ। ਜਿਤ ਵੇਲੇ ਤੁਸੀਂ ਯਾਦ ਕਰੋਗੇ, ਤਿਤ ਵੇਲੇ ਤੁਸਾਂ ਪਾਸ ਆਇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਵਾਂਗੇ" :

ਯਾਦ ਕਰੋ ਗੁਰੂ ਸੀ, ਨਾਨਕੀ,
ਪਹੁੰਚੋ ਬਾਰ ਨਾ ਲਾਈ।

(ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼)

ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੀ ਅਮਰਤਾ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ, ਉਹ ਵੇਈਂ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਵਾਲੀ ਸਾਖੀ ਤੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਸਾਰੇ ਹਾਰ ਥੱਕ ਬੈਠੇ ਤੇ ਨਿਰਣਾ ਲੈ ਲਿਆ ਕਿ ਵੇਈਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੂੰ ਰੋੜ੍ਹ ਲੈ ਗਈ ਹੈ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਉਸੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਸੀ : “ਮੇਰੇ ਵੀਰ ਨੂੰ ਕੋਈ ਰੋੜ੍ਹ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਤਾਂ ਤਾਰਨ ਆਏ ਹਨ।” ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਹੈ : ‘ਇਕ ਨਾਨਕੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਅੰਰੈ ਲੋਕ ਸੋਕ ਸਮਾਇ।’ ਤੀਜੇ ਦਿਨ ਜਦ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨਾ ਕੋ ਹਿੰਦੂ ਨਾ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਹਿੰਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾਖਲ ਹੋਏ ਸਨ ਤਾਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਵਧਾਈਆਂ ਭੈਣ ਨੇ ਹੀ ਝੱਲੀਆਂ ਸਨ।

ਨਿਰੀਆਂ ਵਧਾਈਆਂ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਭੈਣ ਨੂੰ ਵੀਰ ਲਈ ਕਈ ਮੇਹਣੇ ਤਾਹਨੇ ਵੀ ਸਹਾਰਨੇ ਪੈਂਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਮਜ਼ਾਲ ਕੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਕੋਈ ਗੁਰ ਨਿੰਦਿਆ ਕਰ ਸਕੇ। ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਮੇਦੀ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਜਦ ਵੀਰ ਨੂੰ ਕੁਝ ਸਾਲ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਇਕ ਵਾਰੀ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦੀ ਸੱਸ ਬੀਬੀ ਚੰਦੋ ਨੇ ਆ ਕੇ ਖੂਬ ਜਲੀਆਂ ਕਟੀਆਂ ਸੁਣਾਈਆਂ ਤੇ ਉਹ ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਆਖ ਗਈ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਧੀ 'ਸੁਲੱਖਣੀ' ਦਾ ਰਤਾ ਵੀ ਕੱਪੜੇ ਲੱਤੇ ਦਾ ਖਿਆਲ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ, ਉਹ ਹੀ ਆਪਣੇ ਵੀਰ ਨੂੰ ਸਮਝਾਏ। ਜੇ ਉੱਤਰ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਨੇ ਚੰਦੋ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ, ਉਸ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੀਰ ਪਿਆਰ ਤਾਂ ਡਲੁਕਾਂ ਮਾਰਦਾ ਹੀ ਹੈ ਪਰ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਨਿਰਾਲੀ ਤਸਵੀਰ ਉਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਂਦੀ ਹੈ। ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ :

“ਸੁਣਿ ਮਾਸੀ ਜੀ! ਮੈਂ ਭਿਰਾਉ ਤਾਂਈਂ ਕੀ ਸਮਝਾਵਾਂ। ਭਿਰਾਉ ਮੇਰਾ ਚੋਰ ਨਹੀਂ, ਯਾਰ ਨਹੀਂ, ਜਾਅਰੀ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਬੁਰਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਆ ਸਮਝਾਵਾਂ। ਉਹ ਦਾਨ ਪੁੰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਨੰਗੇ ਭੁੱਖੇ ਨੂੰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਖੱਟੀ ਕਮਾਈ ਵਿਚੋਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਕੀ ਸਮਝਾਵਾਂ? ਆਪਣੀ ਕਮਾਈ ਵਿਚੋਂ ਭਾਵੇਂ ਸੋ ਕਰੋ।”

‘ਮਾਸੀ! ਤੁਸੀਂ ਉਲੂਅਮੇ ਤਾਂ ਦੇਵੋ ਜੇ ਤੇਰੀ ਧੀ ਨੰਗੀ ਭੁੱਖੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਉਲੂਅਮੇ ਦੇਂਦੇ ਬਣੋ ਅਤੇ ਮਾਸੀ ਚੰਗੇ ਭਲੇ ਖਾਂਦੇ ਕਮਾਂਵਦੇ ਤਾਂਈਂ ਖੁਆਰ ਕਰੋ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣੋ, ਤੁਸਾਡੀ ਖੁਸ਼ੀ। ਅਸਾਡੇ ਮੂੰਹਾਂ ਸੁਆਦ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦਾ। ਅਸੀਂ ਇਸ ਮੂੰਹਾਂ ਕੁਝ ਆਖੀਅਹਿ। ਤੂੰ ਸੁਣਿ ਮਾਸੀ, ਗਹਿਣੇ ਦੀ ਜਾਇ ਗਹਿਣਾ ਹੈ, ਕੱਪੜੇ ਦੀ ਜਾਇ ਕੱਪੜਾ ਹੈ। ਅੰਨ ਦੀ ਜਾਇ ਅੰਨ ਹੈ ਅਤੇ ਮੈਂ ਅਸਤ-ਅਸਤ ਕਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹਾਂ ਅਤੇ ਭਾਬੀ ਬਿਨਾਂ ਮੈਂ ਇਸ ਮੂੰਹਾਂ ਨਾਉਂ ਕਰੇ ਸੱਦਿਆ ਨਹੀਂ।’

ਇਹ ਸਭ ਸੁਣ ਕੇ ਚੰਦੋ ਰਾਣੀ ਚੁੱਪ ਕਰ ਰਹੀ। ਜਵਾਬ ਦੇ ਸਕੇ ਨਾਹੀ। ਸ਼ਰਮਿੰਦੀ ਹੋਇ ਕਰ ਉਠਿ ਆਈ।

ਇਹ ਵੀ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਦੇ ਜੇ ਵੱਸ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਵੀਰ ਨੂੰ ਨੌਕਰੀ ਕਰਨ ਹੀ ਨਾ ਦਿੰਦੀ। ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਪੁੱਜਦੇ ਹੀ ਜਦ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਭਾਬੀ ਜੀ ਰਾਮ ਨੂੰ ਕਿਹਾ : ‘ਜੀਜਾ ਜੀ! ਕੁਝ ਕਿਰਤ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਭਲਾ ਹੋਇ।’ ਇਹ ਸੁਣਦੇ ਸਾਰ ਪਿਆਰ ਰੱਤੀ ਭੈਣ ਨੇ ਕਿਹਾ :

“ਵੀਰ ਤੂੰ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦਾ ਰੂਪ ਹੈਂ, ਜੇਹਾ ਰੁੱਖਾ ਅਲੂਣਾ ਟੁੱਕਰ ਹੈ, ਤੇਹਾ ਬੈਠ ਖਾਹਿ। ਤੂੰ

ਇਨ੍ਹਾਂ ਜੰਜਾਲਾਂ ਵਿਚ ਨਾ ਪਉ, ਤੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜੰਜਾਲਾਂ ਲਾਇਕ ਨਹੀਂ ।” ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਮੇੜਵੰਡੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਕਿਹਾ : “ਬੇਬੇ ਜੀ ! ਕਿਰਤ ਕਰ ਖਾਈਐ ਤਾਂ ਦੇਹੀ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਹੋਇ ।” ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਇਹ ਵੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਭੈਣ ਤੇ ਭਾਰਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ । ਜਦ ਆਪ ਤਲਵੰਡੀ ਤੋਂ ਭਾਈ ਜੈਰਾਮ ਜੀ ਦੇ ਸੱਦੇ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਆਏ ਸਨ ਤਾਂ (ਮਾਤਾ) ਸੁਲੱਖਣੀ ਜੀ ਨੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਜ਼ੋਰ ਲਗਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਜਾਣ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਵੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਹੀ ਫਰਮਾਇਆ ਸੀ : “ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਕੀਏ, ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਕਾਈ ਬਣਸੀ ਤਾਂ ਸਦਾਇ ਲੈਸਾਂ । ਭੈਣ ਤੇ ਭਾਰਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ।” ਗ੍ਰਹਿਸਤੀ ਮਹਿ ਬਡਾ ਗ੍ਰਹਿਸਤੀ । ਉਹ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਹੋਣਗੇ ਪਹਿਲਾਂ ਸੰਗਤ ਤੇ ਫਿਰ ਪੰਗਤਾਂ ਲੱਗ ਜਾਣਗੀਆਂ ।

ਪਰ ਇਹ ਵੀ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਏਗਾ ਕਿ ਜਦ ਧਰਤ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੋਧਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਚੜ੍ਹੇ ਤਾਂ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਰਥਾਥ ਫਿਰੇਂਦੇ ਕੋਲੋਂ ਬਣਵਾ ਕੇ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਰੁਪਏ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਕੋਲੋਂ ਹੀ ਲਏ ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਮੌਦੀ ਖਾਨੇ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਗੁਰੂ ਦੇ ਖਾਤੇ ਜ਼ਮ੍ਹਾਂ ੨੯੦ ਰੁਪਏ ਨਿਕਲੇ ਸਨ । ਨਵਾਥ ਦੌਲਤ ਖਾਨ ਨੇ ਬਹੁਤੇਰਾ ਚਾਹਿਆ ਕਿ ਉਹ ਭਾਰੀ ਰਕਮ ਜਿੱਥੇ ਚਾਹੁਣ ਵਰਤ ਲੈਣ ਅਤੇ ਜੇ ਉਹ ਆਖਣ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਏ । ਪਰ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਇਕ ਹੀ ਉੱਤਰ ਸੀ : “ਖਾਨ ਜੀ, ਪੈਸੇ ਮੇਰੇ ਕੰਮ ਨਾਹੀਂ । ਏ ਪੈਸੇ ਮੁਦਾਇ ਕੈ ਹੈਂ, ਛਕੀਰਾਂ ਕੋ ਖਲਾਵੇ, ਨਾਨਕ ਫਾਰਕ ਹੋਇਆ ।” ਭੈਣ ਕੋਲੋਂ ਰੁਪਿਆ ਲੈ ਕੇ ਰਥਾਥ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਇਹ ਹੀ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਉਦਾਸੀ ਸਮੇਂ ਸੁਰ ਉਠਾਣ ਵੇਲੇ ਭੈਣ ਦਾ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਰਹੇ ।

ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਦਾ ਜਨਮ ਆਪਣੇ ਨਾਨਕੇ ਪਿੰਡ ਚਾਹਲ, ਥਾਣਾ ਬਰਕੀ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲਾਹੌਰ ਸੰਨ ੧੪੬੪ ਨੂੰ ਹੋਇਆ । ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ :

ਗਿਮ ਗਿਰਿ ਮੈਨਾ ਕੇ ਘਰਿ ਮਾਹੀ ।

ਪਾਰਬਤੀ ਜਨਮੀ ਜਿਮ ਆਚੀ ।

ਭਈ ਨਾਨਕੀ ਸਭ ਗੁਣ ਖਾਨੀ ।

ਮਾਨੋ ਭਗਤ ਧਰ ਦੇਹ ਸੁਹਾਨੀ ।

ਨਾਨਾ ਰਾਮ ਜੀ, ਮਾਮਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਜੀ ਤੇ ਨਾਨੀ ਭਿਗਾਈ ਜੀ ਨੇ ਇਤਨੇ ਲਾਡ ਲਡਾਏ ਕਿ ਨਵ-ਜਨਮੀ ਬੱਚੀ ਦਾ ਨਾਂ ਹੀ ਨਾਨਕਿਆਂ ਦੀ ਪੈ ਰਿਆ । ਫਿਰ ਇਹ ਹੀ ਨਾਨਕੀ ਹੋਇਆ । ਜਦ ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਤਲਵੰਡੀ ਵਿਖੇ ਵੀਰ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਨਾਨਕੀ ਦਾ ਨਾਨਕ ਆਖਣ ਲੱਗ ਪਏ । ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ੧੧ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੋ ਗਿਆ । ਭਾਈ ਜੀ ਰਾਮ ਜੀ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਆਮਿਲ ਸਨ ਤੇ ਪੈਮਾਇਸ਼ ਆਦਿ ਤੇ ਕਰ ਲੈਣ ਲਈ ਤਲਵੰਡੀ ਆਇਆ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਰਾਇ ਬੁਲਾਰ ਨੇ ਇਹ ਰਿਸ਼ਤਾ ਪੱਕਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਭਾਵੇਂ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਚਲੇ ਗਏ, ਪਰ ਸਾਲ ਵਿਚ ਕਈ ਵਾਰੀ ਸਫਰ ਦੀਆਂ ਤਕਲੀਫ਼ਾਂ ਝਾਗ ਕੇ ਵੀ ਵੀਰ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਉਂਦੇ । ਮਹਿਤਾ ਕਾਲੂ ਵੀ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਜੋ ਗੱਲ ਮੰਨਵਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਨਾਨਕੀ ਅਤੇ ਜੀ ਰਾਮ

ਜੀ ਹੀ ਹਨ। ਮਹਿਤਾ ਕਾਲੂ ਜੀ ਵੀ ਦਿਲ ਦੀ ਗੱਲ ਦੋਵਾਂ ਨਾਲ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਮਹਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ : “ਪੁੱਤ ਜੈ ਰਾਮ! ਸਰਮ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਹੈ ਪੁੱਤ ਅਤੇ ਜਵਾਈ ਦੀ। ਨਾਨਕੀ ਦਾ ਸੁੱਖ ਛਿੱਠਾ ਤਾਂ ਹਿਰਦਾ ਠੰਢਾ ਹੋਇਆ। ਹੁਣ ਨਾਨਕ ਦਾ ਸੁੱਖ ਜੀਂਦੇ ਜੀ ਵੇਖਾਂ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਮਨ ਠੰਢਾ ਹੋਵੇ।” ਜਦ ਜੰਥ ਬਟਾਲੇ ਗਈ ਤਾਂ ਇਕ ਪਾਸੇ ਪੈਸਿਆਂ ਦੀ ਸੁੱਟ ਚਾਚਾ ਲਾਲੂ ਜੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਜੈ ਰਾਮ ਜੀ। ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਤਾਂ ਖੀਵੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਸਮਾਉਂਦੇ।

ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਤੋਂ ਪੁੱਛੇ ਬਗੈਰ ਜੈ ਰਾਮ ਜੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰਦੇ। ਉਹ ਸਦਾ ਨੇਕ ਤੇ ਠੀਕ ਸਲਾਹ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਨੇ ਜਦ ਕੋਈ ਕਿਰਤ ਵੀਰ ਲਈ ਢੂੰਡਣ ਲਈ ਕਹੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪ ਹੀ ਇਹ ਠੀਕ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਲਈ ਕੋਈ ਐਸਾ ਕੰਮ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਵੀ ਹੋਵੇ ਤੇ ਸਿਰਕਾਰਿ (ਆਦਰ-ਸਤਿਕਾਰ) ਵੀ ਹੋਵੇ। ਮੌਕਾ ਮਿਲਦੇ ਹੋ, ਨਵਾਬ ਦੌਲਤ ਖਾਨ ਨੂੰ ਜਿਸ ਦੇ ਉਹ ਚੰਗੇ ਇਤਥਾਰੀ ਹੋ ਗਏ ਸਨ, ਕਿਹਾ ਸੀ : “ਮੇਰਾ ਇਕ ਸਾਕ ਹੈ, ਮਰਦਾਨਾ ਆਦਮੀ ਹੈ, ਖੁਬ ਲਾਇਕ ਹੈ। ਮੁਹਿੰਮ ਸਰ ਕਰਨਹਾਰ ਹੈ।” ਦੌਲਤ ਖਾਨ ਨੇ ਵੀ ਪਹਿਲੀ ਤੱਕਣੀ ਤੇ ਹੀ ਆਖ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਜਿਤਨੀ ਸਿਰਕਾਰ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰੋ।

ਭਾਈ ਜੈ ਰਾਮ ਜੀ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਦਾ ਕਿਤਨਾ ਆਦਰ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸੁਪਤਨੀ ਹੁੰਦਿਆਂ ਕਿਤਲੀ ਉੱਚੀ ਥਾਂ ਆਪਣੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਦੇਂਦੇ ਸਨ, ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਜਨਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੈ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਕ ਵਾਰੀ ਕਰੇ ਸਨ। ਇਹ ਯਾਦ ਰਹੇ ਕਿ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਇਕ ਪਤੀ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜੈ ਰਾਮ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਸਨ :—

“ਬਹੁ ਜੀ, ਤੁੰ ਨਾਨਕ ਦੀ ਭੈਣ ਹੈਂ। ਤੈਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਦਾ ਕੋਈ ਅਸਰ ਹੈ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਈਵੇਂ ਭਰਮ ਵਿਚ ਭਟਕਦੇ ਹਾਂ। ਧੰਨ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਜੀ ਹੈ ਅਤੇ ਧੰਨ ਨਾਨਕ ਜੀ ਹੈ ਅਤੇ ਤੂੰ ਵੀ ਧੰਨ ਹੈਂ ਜੋ ਇਸ ਦੀ ਭੈਣ ਹੈਂ ਅਤੇ ਥੋੜ੍ਹੇ-ਥੋੜ੍ਹੇ ਅਸੀਂ ਧੰਨ ਹਾਂ ਜੋ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਸਾਡਾ ਸੰਜੋਗ ਹੈ।”

ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਹੀ ਉਹ ਪਾਵਨ ਘਰ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਨੇ ਤਕਰੀਬਨ ੪੩ ਸਾਲ ਵਸੇਬਾ ਰੱਖਿਆ। ਉੱਥੇ ਹੀ ਖੂਹ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਕਈਆਂ ਦੀ ਤਿਖਾ ਬੁਝਾਈ ਅਤੇ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਦਾ ਆਪਣੀ ਹੱਥੀਂ ਲਗਾਇਆ ਬੋੜ੍ਹ ਦਾ ਬਿੱਛ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰੀ ਬੱਕਿਆਂ ਹਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਛਾਂ ਮਿਲਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਅੱਜ ਵੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਵੀਰ ਦਾ ਘਰ ਵੱਡਾ ਹੋਵੇ, ਇਸੇ ਥਿਆਲ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦਾ ਮਕਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੂੰ ਸੋਦੀ ਬਣਨ ਤੇ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਆਪ ਛੋਟੇ ਮਕਾਨ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਾਲੇ ਮਕਾਨ ਦਾ ਵਿਹੜਾ ਇਤਨਾ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਸੀ ਕਿ ਅਜੇ ਤਕ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਵਾਂਗ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਵਿਚ ਵੀ ਬੱਚੇ ਖੇਡ ਪਾਉਣ ਵੇਲੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ : “ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਦਾ ਘਰ ਕਿਹੜਾ। ਜਿਸ ਦਾ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਵਿਹੜਾ।” ਸੱਚਮੁੱਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਘਰ ਤੇ ਵਿਹੜਾ ਇਤਨਾ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਹਰ ਜਾਤ, ਹਰ ਦੇਸ਼, ਹਰ ਧਰਮ, ਹਰ ਫਿਰਕੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਮਾਈ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ “ਨਾਨਕ ਕੈ ਘਰ ਕੇਵਲ ਨਾਮੁ। ਕੋਈ ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨ,

ਜੋਗੀ, ਸੰਨਿਆਸੀ, ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ, ਤਪੀਆ, ਤਪੀਸਰ, ਦਿਗੰਬਰ, ਬੈਸਨੋ, ਉਦਾਸੀ, ਗ੍ਰਹਿਸਤੀ, ਵੈਰਾਗੀ, ਖਾਨ, ਉਮਰਾਉ, ਉਮਰਾਉ, ਕਰੋੜੀਏ, ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ, ਭੂਮੀਏ, ਜੇ ਕੋ ਆਵੈ। ਸੋ ਧਰਮ ਪਾਏ।”

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਉਦਾਸੀ ਬਾਅਦ ਸਿੱਧੇ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਗਏ ਅਤੇ ਭੈਣ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲੇ। ਜਦ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀਆਂ ਕੌਤਕਾਂ ਭਰੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਬੇਬੇ ਨੂੰ ਸੁਣਾਈਆਂ ਤਾਂ ਉੱਚ ਆਤਮਿਕ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚੀ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਨੇ ਕਿਹਾ : ‘ਫਿਰ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਾ ਕਹੋ। ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦੱਸੀਦੀ।’ ਫਿਰ ਦੂਜੀ ਉਦਾਸੀ ਉਪਰੰਤ ਜਦ ੧੫੧੯ ਈ: ਦੇ ਅਕੀਰ ਉਹ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਪੁੱਜੇ ਤਾਂ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਅੰਤਮ ਸਮਾਂ ਨੇੜੇ ਦੱਸ ਕੇ ਵੀਰ ਨੂੰ ਰੋਕ ਲਿਆ।

ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਵੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਕੀਤਾ। ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣੇ ਦੇ ਤੌਜੇ ਦਿਨ ਭਾਈ ਜੈ ਰਾਮ ਜੀ ਵੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਵੀ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪੂਰ੍ਵ ਕੀਤਾ। ਛੁੱਲ ਦੌਵਾਂ ਦੇ ਇਕੱਠੇ ਵੇਈਂ ਨਦੀ ਵਿਚ ਪਰਵਾਹ ਕੀਤੇ। ਜਿੱਥੇ ਵੇਈਂ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼, ਨਾ ਕੋ ਹਿੰਦੂ, ਨਾ ਮੁਸਲਮਾਨ ਚਾਰ ਚੱਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ, ਉਥੇ ਵੇਈਂ ਵੀਰ-ਭੈਣ ਦੇ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਦਾ ਸਨੇਹ ਵੀ ਲਗਾਤਾਰ ਵਹਿ ਕੇ ਸੁਣਾਈ ਚਲੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ।

.....ਦੂਜਾ ਰਬਾਬੀ ਮਰਦਾਨਾ

ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਵਰਗਾ ਭਾਗਾਂ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਵਿਰਲਾ ਹੀ ਵਿਅਕਤੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਹ ਇਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸੱਚਾਈ ਹੈ ਕਿ ਜਿਤਨਾ ਸਮਾਂ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਨਿਕਟ ਰਹਿ ਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰਿਆ, ਉਤਨਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਦੋ ਰਾਵਾਂ ਨਹੀਂ ਹਨ ਕਿ ਜਿਤਨਾ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਛੁਹ ਦਾ ਸੁਆਦ ਮਾਣਿਆ, ਉਤਨਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਨਸੀਬ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਪਰ ਇਹ ਵੀ ਇਕ ਨਾ ਝੁਠਲਾਉਣ ਵਾਲੀ ਸੱਚਾਈ ਹੈ ਕਿ ਜਿਤਨਾ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨੂੰ ਗਲਤ ਸਮਝ ਕੇ ਉਲੰਕਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਤਨਾ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਜੋ ਸਰੂਪ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਦਾ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਹ ਇਕ ਭੁੱਖੇ, ਤਿਹਾਏ, ਲਾਲਚੀ, ਮਾਂਗਤ, ਡਰਪੋਕ ਤੇ ਆਮ ਮਿਰਾਸੀ ਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਉਸ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਜੀਵਨ ਗਹੁ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆਂ ਇਹ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਨਿਰਛਲ, ਨਿਰਕਪਟ, ਸੂਰਮਾ, ਵਖਤੇ ਉੱਪਰ ਲੜਨ ਮਰਨ ਵਾਲਾ, ਦੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹੱਸ ਕੇ ਝੱਲਣ ਵਾਲਾ, ਰਾਗ ਵਿੱਦਿਆ ਵਿਚ ਪ੍ਰਬੀਨ, ਨਿਰਭੈ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦਾ ਐਸਾ ਸਾਥੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਹਰ ਦੁੱਖ ਤੇ ਆਈ ਅੌਕੜ ਦਾ ਡੱਟ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਪੁਸ਼ਿੱਧ ਗਾਇਕ ਤਾਨਸੇਨ ਦੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਦਾਸ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਦੇ ਹੀ ਸ਼ਾਹਿਰਦ ਸਨ।¹ ਇਸੇ ਲਈ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਉਦਾਸੀਆਂ ਦਾ ਹਾਲ ਲਿਖਣ ਵੇਲੇ ਕੇਵਲ ਇਕ ਸਾਥੀ ਦਾ ਨਾਂ ਲਿਖਿਆ ਤੇ ਉਹ ਸੀ, ਮਰਦਾਨਾ। ਭਾਈ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ :

“ਇਕੁ ਬਾਬਾ ਅਕਾਲ ਰੂਪ, ਦੂਜਾ ਰਬਾਬੀ ਮਰਦਾਨਾ।”

ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਵਰਣਨ ਇਕ ਸੁਚੱਜੇ ਰਬਾਬ ਵਜਾਉਣ ਵਾਲੇ ਕਰਕੇ ਕੀਤਾ।

‘ਭਲਾ ਰਬਾਬ ਵਜਾਇਦਾ ਮਜਲਸ ਮਰਦਾਨਾ ਮੀਰਾਸੀ ॥ ੧੩ ॥ ੧੧ ॥

1. ਇਸ ਭਾਵ ਦੀ ਲਿਖਤ ਕਰਨਾਟਕ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਈ ਹੈ। ਵਾਈਲ ਨੰਬਰ W.N. 17-9/B, ਨਾਰਥ ਇੰਡੀਆ ਸੈਂਟਰ।

ਹਰੀਦਾਸ ਅਨੰਤਪੁਰਮ ਦੇ ਸਨ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਜਦ ਵੀ ਬੋਲਦੇ ਇਹ ਹੀ ਕਹਿੰਦੇ : 'ਮਰਦਾਨਿਆਂ ਰਬਾਬ ਵਜਾਇ / ਕਾਈ ਸਿਫਤ ਖੁਦਾਇ ਦੇ ਦੀਦਾਰ ਦੀ ਕਰੀਏ'

ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨਾਲ ਪਹਿਲਾ ਮੇਲ ਤਲਵੰਡੀ ਵਿਖੇ ਹੀ ਹੋਇਆ ਦੱਸਿਆ, ਜਿੱਥੋਂ ਦੇ ਉਹ ਜਮਪਲ ਸਨ। ਭਾਈ ਮਨੋਹਰ ਦਾਸ, (ਮੇਰਰਬਾਨ ਜੀ) ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ 'ਬਾਲਪਣ ਦਾ ਸਾਥੀ, ਤਲਵੰਡੀ ਰਾਇ ਭੋਐ ਕੀ ਰਹਿੰਦਾ, ਰਬਾਬ ਵਜਾਇਂਦਾ' ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

ਪਹਿਲਾ ਮੇਲ ਲਗਪਗ ਸੰਨ ੧੪੧੦ ਈ: ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਤੇ ਇਹ ਸੰਬੰਧ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਦੇ ਅੰਤਮ ਸਮੇਂ, ਸੰਨ ੧੫੩੪ ਈ: ਤੱਕ ਬਣਿਆ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਉਹ ੫੪ ਸਾਲ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨਾਲ ਰਹੇ। ਤਲਵੰਡੀ ਵਿਚ ਸਾਥੀ, ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਇਕੱਠੇ, ਉਦਾਸੀਆਂ ਵਿਚ ਸਦਾ ਨਾਲ ਅਤੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਦੇ ਘੁੱਗ ਵੱਸ ਜਾਣ ਉਪਰੰਤ ਹੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਵਾਰੀ ਕਿਹਾ ਸੀ, 'ਮਰਦਾਨਿਆ, ਜਿੱਥੇ ਤੇਰਾ ਵਾਸਾ, ਉਥੇ ਮੇਰਾ'। ਇਹ ਹੀ ਕਾਰਨ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨੂੰ ਉਹ ਹੱਕ ਵੀ ਮਿਲ ਗਿਆ, ਜੋ ਪਿੱਛੋਂ ਕੇਵਲ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਬਿਹਾਰਾਜ਼ਾ ਕੀ ਵਾਰ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਵਿਚ 'ਨਾਨਕ' ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਲੋਂ ਵਰਤੋਂ ਕਰ ਲੈਣੀ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਉੱਤੇ ਹੱਕ ਹੀ ਜਤਲਾਉਣਾ ਸੀ। ਇਹ ਸੱਚਿਰੁੱਚ ਇਕ ਐਸੀ ਵੱਡੀ ਵਡਿਆਈ ਸੀ ਜੋ ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ, ਸੰਬੰਧੀ, ਸਾਕ, ਭਾਈ, ਭਗਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਾ ਹੋ ਸਕੀ। ਸਲੋਕਾਂ ਉੱਤੇ ਦਿੱਤੇ ਸਿਰਲੇਖ 'ਸਲੋਕ ਮਰਦਾਨਾ ੧', ਇਹ ਸਭ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਲਈ ਹੀ ਹੈ।

'ਮਰਦਾਨਾ' ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਵਲੋਂ ਮਿਲਿਆ ਖਿਤਾਬਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਾਵਨ ਨਾਂ 'ਦਾਨਾ' ਸੀ। ਭਾਈ ਦਾਨਾ ਜੀ ਦੇ ਪੂਜ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਭਾਈ ਬਦਰੇ ਸੀ ਤੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦਾ ਨਾਂ ਮਾਈ ਲੱਖੇ ਸੀ। ਮਹਾਂ ਕੋਸ਼ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਤਲਵੰਡੀ ਵਿਖੇ ਸੰਨ ੧੪੫੯ ਈ: ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦਿਹਾਂਤ ਨਵੰਬਰ ੧੯, ਸੰਨ ੧੫੩੪ ਈ: ਮੁਤਾਬਕ ੧੩ ਮਘ, ੧੫੯੧ ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਪਰ ਇਕ ਗੱਲ ਮਹਾਂਕੋਸ਼ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀ ਲਿਖੀ ਹੈ, ਜੋ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਕਸੈਟੀ ਉੱਤੇ ਪੁਰੀ ਨਹੀਂ ਉਤਰਦੀ। ਮਹਾਂ ਕੋਸ਼ ਵਿਚ ਵਰਣਨ ਹੈ ਕਿ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਦਾ ਦਿਹਾਂਤ ਦਰਿਆ ਕੁਰਮ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਕੁਰਮ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਹੱਥੀਂ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਸੰਨ ੧੫੩੪ ਈ: ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਕੁਰਮ ਨਹੀਂ ਸਨ ਹੋ ਸਕਦੇ। ਫਿਰ ਆਪੂੰ ਜੇ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਉੱਥੇ ਗਏ ਹੋਣ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਚਾਨਕ ਮਿਤੂ ਹੋ ਗਈ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਹੱਥੀਂ ਸਸਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਸੋ ਇਹ ਠੀਕ ਤੇ ਜੱਚਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਹੀ ਪ੍ਰਾਣ ਤਿਆਰੇ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਹੱਥੀਂ ਰਾਵੀ ਕਿਨਾਰੇ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਦੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰ ਰਜਾਦਾ ਤੇ ਸਜਾਦਾ ਸਨ। ਸਜਾਦਾ ਜੀ ਤਲਵੰਡੀ ਹੀ ਰਹੇ ਤੇ ਰਜਾਦਾ ਜੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਆ ਟਿਕੇ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤਲਵੰਡੀ ਵਿਖੇ ਹੀ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਦਿੜ੍ਹਾਉਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ। ਉਹ ਕਿਰਤ ਤੇ ਕੀਰਤੀ ਜੋੜ ਰਹੇ ਸਨ। ਜਦ ਉਹ ਇਕ ਵਾਰੀ ਸੱਚਾ ਸੌਦਾ ਕਰ

‘ਅਬਦਾਲਾਂ’ ਨੂੰ ਖਾਣਾ ਖਵਾ ਆਏ ਸਨ ਤਾਂ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਗੁੱਸੇ ਹੋਣ ਉੱਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਹ ਹੀ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਪਿਤਾ ਲਈ ਆਖਿਤ ਸਵਾਰ ਆਏ ਹਨ। ‘ਅਬਦਾਲ’ ਅਲਾਹ ਦੇ ਕੀਰਤਨ ਵਿਚ ਸੁੜਨ ਵਾਲਾ ਇਕ ਸੂਫੀ ਤੱਬਕਾ ਸੀ। ਅਬਦਾਲ ਕਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ‘ਰਾਗ ਸਦ ਹੈ ਅੱਲ੍ਹਾ ਵਲੋਂ ਰੂਹ ਨੂੰ, ਰੂਹ ਦਾ ਜਵਾਬ ਹੈ, ਵਜਦ ਵਿਚ ਆ ਜਾਣਾ, ਗੱਸ਼ ਹੈ ਡਿੱਗ ਪੈਣਾ ਤੇ ਰੂਹ ਦਾ ਅੱਲ੍ਹਾ ਵਿਚ ਸਮਾ ਜਾਣਾ।’ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਜੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਢਾਡੀ ਤੇ ਤਬਲਬਾਜ਼ ਕਹਿ ਕੇ ਜਿਆਦਾ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਹ ਇਕ ਐਸੇ ਸਾਬੀ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਸਨ ਜਿਸ ਪਾਸ ਰਾਗ ਹੋਵੇ। ‘ਸ਼ਬਦ ਮਿਲਾਵਾ’ ਉਹ ਆਪ ਕਰ ਦੇਣਗੇ।

ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤ ਦੇ ਇਕ ਛੂਮ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਾਬੀ ਬਣਾਉਣਾ ਉੱਚੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਦੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾਨੀਆਂ ਉੱਤੇ ਇਕ ਤਗੜੀ ਚੋਟ ਸੀ। ‘ਜਾ ਕੀ ਛੋਤ ਜਗਤ’ ਨੂੰ ਲੱਗਦੀ ਸੀ, ਬਾਬਾ ਤਾਂ ਉਸੇ ਉੱਤੇ ਰੀਝਦਾ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਨੀਵੀਆਂ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਤੇ ‘ਮਰਦਾਨਾ’ ਬਣਾਉਣ ਆਇਆ ਸੀ, ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ‘ਬੰਦਾ’/ ਸਿੱਖੀ ਰਬਾਬ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਤੇ ਨਗਾਰਾ ਤੇ ਜਾ ਸੰਪੂਰਨ।

ਤਲਵੰਡੀ ਦੀ ਹੀ ਸਾਬੀ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਵਾਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਇਕ ਬਿਛੁ ਹੇਠਾਂ ਆਰਾਮ ਪਏ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਉਧੋਂ ਕਿਸੇ ਪਾਸਿਉਂ ਰਬਾਬ ਵਜਾਉਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੰਨ ਵਿਚ ਪਈ। ਉਹ, ਉੱਠ ਕੇ ਰਬਾਬ ਵਜਾਉਣ ਵਾਲੇ ਕੋਲ ਗਏ ਤੇ ਪੁੱਛਿਆ, ‘ਬਾਈ, ਤੇਰਾ ਨਾਉਂ ਕਿਆ ਹੈ?’ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ, ‘ਜੀ ਮੇਰਾ ਨਾਉਂ ‘ਦਾਨਾ’, ਮੀਰਾਸੀ ਲੋਕਾਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।’ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਕਿਹਾ : ‘ਤੂੰ ਰਬਾਬ ਭਲਾ ਵਜਾਇੰਦਾ ਹੈਂ, ਤੇ ਤੈਨੂੰ ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਭਲੀ ਸੋਝੀ ਹੈ, ਪਰ ਜੇ ਤੂੰ ਅਸਾਡੀ ਸੰਗਤ ਕਰੋ ਤੇ ਇਹ ਰਾਗ ਸ਼ਬਦ ਪਾਇਕੈ ਗਾਵੈਂ ਤਾਂ ਤੇਰਾ ਦੀਨ ਦੁਨੀ ਵਿਚ ਉਧਾਰ ਕਰੀਏ’, ਤਾਂ ਦਾਨਾ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, ‘ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਧਨੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਰਾਗ ਸੁਣਾਇਕੈ ਚਾਰ ਪੈਸੇ ਲਿਆਂਦੇ ਹਾਂ, ਆਪਣੇ ਧੀਆਂ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦਾ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਰਾਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਜੇ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਲੱਗਾਂਗੇ, ਤਾਂ ਜੋ ਕੁਟੰਬੀ ਹੈਨਿ ਸੋ ਸਭ ਭੁੱਖ ਨਾਲ ਮਰ ਜਾਣਗੇ ਤੇ ਭੁੱਖਿਆਂ ਨਿਵਾਜ਼ ਰੋਜ਼ਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਦੀਨ ਭੀ ਤੇ ਦੁਨੀ ਭੀ ਅਸਾਡੇ ਐਵੇਂ ਜਾਣਗੇ। ਤੁਸੀਂ ਉਦਾਰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰੋਗੇ?’ ਇਹ ਸੁਣ ਸਾਹਿਬ ਬਚਨ ਕੀਤਾ, ‘ਦਾਨਿਆ, ਤੂੰ ਦਿਵਾਨਾ ਹੋਇਆ ਹੈਂ, ਸਭ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲਣਾ ਈਸ਼ਵਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਮਾਜ਼ ਤੇ ਰੋਜ਼ਾ ਖੁਦਾ ਦੇ ਘਰੋਂ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਹੈ। ਖੁਦਾ ਦਾ ਘਰ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦਾ ਰਿਦਾ ਹੈ, ਜਦ ਲੇਖਾ ਹੋਵੇਗਾ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਹਾਮੀ ਨਹੀਂ ਭਰਨੀ।’ ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ : ‘ਦਾਨਿਆ, ਜੇ ਹਣ ਤੂੰ ਮਰਦਾਨਾ (ਸੁਰਮਾ) ਹੋਵੈਂ, ਸ਼ਬਦ ਪਾਇਕੈ ਰਾਗ ਨੂੰ ਗਾਵੈਂ ਤਾਂ ਤੇਰਾ ਦੋਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਕਾਰਜ ਹੋਵੇਗਾ।’ ਦਾਨਾ, ਮਰਦਾਨਾ ਬਣ ਧਰਤੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੋਧਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋ ਉੱਠਿਆ। ਕੀਰਤਨ ਨੇ ਜਨਮ ਲੈ ਲਿਆ। ਬਾਬੇ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਮਰਦਾਨੇ ਦੀ ਰਬਾਬ ਨੇ ਉਹ ਕਰਮਾਤ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਦਾ ਬਦਲ ਅਜੇ ਤੱਕ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਲੱਭਾ ਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਕਦੇ ਵੀ ਨਾ ਲੱਭੇ। ਬਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਵੀ, ‘ਬਾਬਾ, ਇਹ ਜੋ ਕੀਰਤਨ ਹਮ ਰਾਵਤੇ ਹੈਂ, ਇਹ ਹੀ ਸ਼ਬਦ ਹੈ, ਇਸੀ ਮਹਿ

ਮੁਕਤ ਹੈ ਕਿ ਨਾ, ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਕਿਛੁ ਅਵਰ ਤਾਂ ਨਹੀਂ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ : “ਇਹੀ ਕੀਰਤ ਸ਼ਬਦ ਹੈ, ਕਿ ਗੁਰੂ ਕਹਤਾ ਹੈ ਮਣ। ਜੇ ਸਰਤਿ ਕਰਿ ਕਰਿ ਸਮਝੈ ਤਿਸ ਕੀ ਮੁਕਤ ਹੋਇ। ਸਾਈ ਕੀਰਤ, ਸਾਈ ਮੁਕਤ ਹੈ। ਇਹ ਕੀਰਤ ਅਰ ਮੁਕਤ ਇੱਕੋ ਹੈ।”

ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਮਰਦਾਨੇ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤੇ :— ਪਹਿਲਾ : ਕੇਸ ਨਹੀਂ ਕਟਾਉਣੇ।

ਦੂਜੇ : ਪਿਛਲੀ ਰਾਤ ਜਾਗ ਕੇ ਸਤਿਨਾਮ ਦਾ ਜਾਪ ਕਰੋ, ਅਤੇ

ਤੌਜੇ : ਆਇ ਗਏ ਸਾਧ-ਸੰਤ ਲੋਕਵੰਦ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ। ਫਿਰ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਇਹ ਹੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਦਿੜ੍ਹ ਕਰਾਂਦੇ ਰਹੇ। ਤਾਗੀਖਿ-ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਰਦਾਨੇ ਦੀ ਰਥਾਬ ਦੀ ਹਰ ਤਾਰ ਵਿਚੋਂ ‘ਨਿਰਕਾਰ ਨਾਨਕ ਬੰਦਾ ਤੇਰਾ ਹੈ’ ਦੀ ਧੁਨੀ ਨਿਕਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ‘ਕਰਤਾਰ ਕਰਤਾਰ’ ਬੋਲਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਜਿਸ ਦਾਨਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਦਾਣੇ-ਫੱਕੇ ਦਾ ਫਿਕਰ ਸੀ, ਉਹ ਹੀ ਹੁਣ ਮਰਦਾਨਾ ਬਣ ਸਿਰਫ ਸ਼ਬਦ, ਕੀਰਤੀ ਤੇ ਨਾਮ ਦਾ ਹੀ ਢੂੰਡਾਉਂ ਹੋ ਗਿਆ। ਜੇ ਆਗਿਆ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤੀ, ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨੇ ਮੰਨੀ ਅਤੇ ਉਸ ਉੱਤੇ ਛੁੱਲ ਚੜਾਏ।

ਸਾਖੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਨਗਰ ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਧਨ, ਬਸਤਰ ਤੇ ਅੰਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੂੰ ਭੇਟ ਕੀਤਾ। ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨੇ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਤੇ ਕਿਹਾ : ‘ਲੋਕਾਂ ਜੋ ਚੜਾਏ, ਸੌਆਣੈ ਹੈਨਿ। ਜਿਵੇਂ ਰਜਾਇ ਹੋਵੈ ਤਿਵੈ ਮੈਂ ਕਰੀ ।’ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ : ‘ਮਰਦਾਨਿਆਂ ਤੈਂ ਇਹ ਆਂਦੇ ਸੇ ਭਲਾ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਇਹ ਸਾਡੇ ਕੰਮ ਨਾਹੀ, ਪਏ ਭਠਿ। ਇਹ ਸੁਟ ਘਤੁ ਏਥਾਉ ।’ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨੇ ਸਭ ਪਦਾਰਥ ਉੱਥੇ ਹੀ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੇ। ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਨਿਤਾਣਿਆਂ ਲਈ ਪੂਰਨੇ ਪਾ ਰਹੇ ਸਨ। ‘ਧਰਮਸਾਲ ਦੀ ਝਾਕ, ਨੇ ਹੀ ਧਰਮ ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਲੈ ਆਂਦਾ ਹੈ, ਧਰਮਸਾਲੀਆ ਕੀ ਅਤੇ ਝਾਕ ਕੀ ? ਕੌਤਕ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਰਚਾਂਦੇ ਤੇ ਗਾਹ ਸਾਡੇ ਲਈ ਸੁਖਾਲਾ ਕਰੀ ਜਾਂਦੇ।

ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨੂੰ ਪੈਂਡੇ ਦੇ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਦੁਖ ਸਹਾਰਣੇ ਪਏ, ਇਸ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਇਸ ਤੋਂ ਹੀ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਈ-ਕਈ ਦਿਨ ਭੁੱਖਾ ਰਹਿਣਾ ਪਿਆ। ਉਜਾੜਾਂ, ਬੱਲਾਂ ਤੇ ਨੌਕੀਲੇ ਪੱਥਰਾਂ ਉੱਤੇ ਟੁਰਦੇ ਵੀ ਉਹ ਕਰਤਾਰ ਕਰਤਾਰ ਗਜਾਂਦੇ ਰਹੇ। ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ : ‘ਘੱਟ (ਗਲਾ) ਮਿਲ ਗਿਆ ਹੈ। ਤਬਕ (ਜਬਾਨ) ਜੁੜਿ ਗਏ ਹੈਨਿ, ਹਉ ਮਰਦਾ ਹਾਂ।’ ਇਸ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਜਦ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ‘ਅਕ’ ਖਾ ਕੇ ਸਮਾਂ ਟਪਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਹੱਸ-ਹੱਸ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨੇ ਤਸੀਹੇ ਝੱਲੇ, ਅਸਾਂ ਨਾ-ਸਮਝੀ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਡਰਪੋਕਪੁਣਾ ਹੀ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ। ਸਾਰਾ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਪੜ੍ਹਨ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਅਕ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰ ਕੇ ਕਿਹਾ, ‘ਇਸ ਦੇ ਛੁਲ ਖਾਹ’ ਮਰਦਾਨੇ ਆਖਿਆ : “ਵਾਹ! ਜੇ ਜ਼ਹਿਰ ਖਵਾ ਕੇ ਮਾਰਨਾ ਸੀ ਤਾਂ ਲਿਆਏ ਕਿਉਂ ਸਾਉ। ਅਜੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਮੀਰਾਸਣ ਨੂੰ ਰੱਜ ਕੇ ਛਿੱਠਾ ਵੀ ਨਹੀਂ, ਨਕਾਹ ਕਰਦਾ ਹੀ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਉਤਰਿਆ ਹਾਂ, ਅਜੇ ਮੈਂ ਤਲਵੰਡੀ ਜਾ ਕੇ, ਅੰਮਾ, ਬੇਬੇ, ਮਹਤਾ ਕਾਲੂ ਚੰਦ, ਰਾਇਬੁਲਾਰ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਤੁਹਾਡੀ ਅਨੋਖੀ ਯਾਤਰਾ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਥਾਕਰ ਹਸਾ—

ਹਸਾ ਕੇ ਰਿਝਾ ਕੇ ਮੈਂ ਲਾਚੇ ਲੁੰਛੀਆਂ ਲੈਣ ਦੀ ਆਸ ਰੱਖਦਾ ਹਾਂ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਹੁਣੇ ਜਹਿਰ ਖੁਵਾਂ ਕੇ ਅਲਖ ਮੁਕਾਵਣ ਲੱਗੇ ਹੋ ।” ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਮੁਸਕਰਾ ਦਿੱਤੇ । ਪਰ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨੇ ਅੱਕ ਖਾਧੇ, ਰੋੜਾਂ ਦੀ ਵਿਛਾਈ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਹਰ ਉਹ ਤਸੀਹਾ ਝੱਲਿਆ ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਬਾਬੇ ਮੁਰਸ਼ਦ ਨਾਨਕ ਨੇ ਸਹਾਰਿਆ । ਜੋ ਘਾਲ ਮਰਦਾਨੇ (ਸੁਰਮੇ) ਨੇ ਇਕੱਲਿਆਂ ਘਾਲੀ, ਉਹ ਹੀ ਸਾਰੀ ਕੈਮ ਨੇ ਪਿੱਛੋਂ ਅਠਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਘਾਲ ਕੇ ਦੱਸੀ । ਸਿੱਖ ਵੀ ਹੱਸ-ਹੱਸ ਤਸੀਹੇ ਝਲਦੇ । ਅੱਕਾਂ ਨੂੰ ਅੰਬ, ਛੋਲਿਆਂ ਨੂੰ ਬਦਾਮ, ਚੱਕੀ ਪੀਹਣ ਦੀ ਮੁਸ਼ਕਤ ਨੂੰ ਫਿਰਣੀ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਤੇ ਰੁਪਿਆਂ ਨੂੰ ਛਿਲੜਾਂ ਕਹਿ ਕੇ ਸ਼ੁਕਰ ਮਨਾਂਦੇ ਤੇ ਢੁੱਖਾਂ ਦਾ ਮਜ਼ਾਕ ਉਡਾਂਦੇ ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਵਾਰੀ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਕਲਿਜੁਗ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਨੂੰ ਨੰਗਾ ਕੀਤਾ । ਕਲਿਜੁਗ ਬੜਾ ਬਲਵਾਨ ਹੋਵੇਗਾ ਪਰ ਉਸ ਦੀ ‘ਕੀਰਤ’ ਅੱਗੇ ਇਕ ਨਹੀਂ ਚਲਦੀ । ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਲਿਜੁਗ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਇਆ । ‘ਤਬਿ ਬਾਬਾ ਦੇਖੈ ਤਾਂ ਅੰਧੇਰੀ ਬਹੁਤ ਆਈ, ਦਰਖਿਤ ਲੱਗੇ ਉੱਡਣ । ਤਬਿ ਮਰਦਾਨਾ ਬਹੁਤ ਭੈਮਾਨ ਹੋਇਆ, ਆਖਿਉਸ : ‘ਜੀਉ, ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਆਣਿ ਉਜਾੜ ਵਿਚ ਪਾਇ ਮਾਰਿਓ, ਗੈਰ ਬਫ਼ਣਹੁ ਭੀ ਗਏ ।’ ਤਬ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਕਿਹਾ : ‘ਮਰਦਾਨਿਆਂ ਕਾਹਲਾ ਹੋਹੁ ਨਾਹੀ ।’ ਤਬ ਮਰਦਾਨੇ ਆਖਿਆ : ‘ਅੱਜ ਤੋੜੀ ਏਡਾ ਹੋਇਆ ਹਾਂ, ਇਹ ਬਲਾ ਤਾਂ ਨਾਹੀ ਡਿੱਠੀ, ਜੁ ਏਹੁ ਕੀ ਆਇਆ ਹੈ ਅਸਾਡੇ ਜੀਅੜੇ ਤਾਈਂ । ਤਬ ਅਗਨਿ ਕਾ ਰੂਪ ਦਿਖਾਲਿਆ । ਜੋ ਧੂਆਂ ਚਉਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਤੋਂ ਉਠਿਆ, ਚਾਰੇ ਕੁੰਡਾਂ ਅਗਨਿ ਹੋਈਆਂ । ਤਬਿ ਮਰਦਾਨਾ ਮੂੰਹ ਢੱਕ ਕੇ ਪੈ ਰਿਹਾ । ਆਖਿਉਸ : ‘ਜੀਵਨਾ ਰਿਹਾ ।’ ਬਾਬੇ ਕਿਹਾ : ‘ਰਬਾਬ ਸੰਭਾਲ ।’ ਮਰਦਾਨੇ ਰਬਾਬ ਸੰਭਾਲੀ ਤੇ ਗੁਬਾਰ ਉੱਡ ਗਏ । ਬਾਬੇ ਨੇ ਮਰਦਾਨੇ ਰਾਹੀਂ ਸਾਰੇ ਭੇਦ ਖੇਲ੍ਹ ਦਿੱਤੇ । ਕਲਿਜੁਗ ਜਿੱਤਿਆ ਗਿਆ । ਬਾਬਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ, ਮਰਦਾਨਾ ਸੁਰਤਿ ਹੈ । ਸੁਰਤਿ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਕਲਿਜੁਗ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਸ਼ਬਦ ਟੁੱਟਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸੁਰਤਿ ਛਿੱਗੀ ਨਹੀਂ ।

ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਘਾਲ ਬਹੁਤ ਕਰੜੀ ਸੀ ਪਰ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਵੀ ਇਸ ਤੋਂ ਅਨਜਾਣ ਜਾਂ ਅਵੇਸਲੇ ਨਹੀਂ ਸਨ । ਸੋ ਉਹ ਸਦਾ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ਾਂ, ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਤੇ ਰੱਖਿਆ ਮੰਗਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ । ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਵਾਰੀ ਕਿਹਾ : ‘ਬਾਬਾ, ਤੇਰੀ ਘਾਲ ਕਰੜੀ, ਮੇਰੇ ਵਰਗੇ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ।’ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ : ‘ਮਰਦਾਨਿਆ, ਤੂੰ ਕਿਵੇਂ ਰਹਿ ਭੀ ਅਸਾਂ ਨਾਲਿ, ’ ਤਾਂ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ : ਮੈਂ ਤਾਂ ਹੀ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਰਵਾਂ, ਜੇ ਮੈਨੂੰ ਤੂੰ ਆਪਣਾ ਜ਼ੇਹਾ ਧੀਰਜ ਦੇਹ । ਜਿਵੇਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਭੁੱਖ, ਤਰੇਹ ਨਹੀਂ ਸਤਾਂਦੀ ਤਿਵੇਂ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਨਾਹ ਸਤਾਵੇ । ਜਿਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਤੁਸੀਂ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋ ਉਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਸੈਨੂੰ ਵੀ ਲੈ ਚਲੋ । ਜੇ ਇਹ ਮੇਹਰ ਕਰੋ ਤਾਂ ਰਵਾਂ । ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਆਗਿਆ ਦਿਉ ।’ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ ਤੇ ਫਰਮਾਇਆ : “ਬਾਬਾਸ਼ ਮਰਦਾਨਿਆ । ਤੈਂ ਭਲੀ ਵਸਤੂ ਮੰਗੀ ।” ਜਦ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਮੇਹਰ ਦੀ ਦਿੱਖਾਈ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨੇ ਰਬਾਬ ਦੀ ਤਾਰ ਨਾਲ ਸਿਫਤ ਗਾਈ :

‘ਇਕੋ ਨਾਉਂ ਤਕੜਾ ਕੀਉਣ, ਹੋਰ ਨਾਂਵ ਸਭ ਕੀਅਨ ਖਰਾਬਾ।
ਨੇੜੈ ਨਜੀਕ ਖੁਦਾਇ ਦੇ ਬਾਬਾ।’

ਪਰ ਨਿਮਰਤਾ ਦੇ ਪੁੰਜ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਮਰਦਾਨੇ ਨੂੰ ਟੋਕ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਕਿਹਾ, “ਪੂਰਾ ਜੀ, ਪੂਰਾ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਸਲਾਹੁਣਾ। ਮਰਦਾਨਿਆ, ਅਸੀਂ ਕਵਣ ਕੀਟ ਜੇ ਉਸ ਦੇ ਨਜ਼ੀਕ ਪਹੁੰਚਹੁੰ” ਪਰ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਜੋ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੀ ਰਹਿਣੀ, ਬਹਿਣੀ, ਕਥਨੀ, ਕਰਣੀ ਦੇਖ ਚੁਕੇ ਸਨ, ਨਾ ਰੁਕੇ ਤੇ ਫਿਰ ਕਿਹਾ :

‘ਸਹੀ ਤਾਂ ਨਾਨਕ ਕਾਲੂਆਣ, ਜਿਨਿ ਸਿਰੀ, ਛੁਨਿ ਤਿਸਹੀ ਗੋਈ।
ਜੇ ਤੁਧੁ ਜੇਵਡ ਪਰਮੇਸਰ ਹੋਇ ਤਾਂ ਹੋਈ।’

ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਜਦ ਵੀ ਮੰਗਦੇ, ‘ਦੂਜੇ ਭਾਵ ਦਾ ਝਗੜਾ ਮੇਰੇ ਮੰਨ ਤੇ ਤੁਟੇ, ਹੀ ਮੰਗਦੇ ਜਾਂ ਧੀਰਜ ਦੀ ਰਹਿਮਤ ਲਈ ਝੱਲੀ ਪਸਾਰਦੇ। ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਇਕ ਵਾਰ ਕਿਹਾ : ‘ਬਾਬਾ ਤੇਰਾ ਮੇਰਾ ਅੰਤਰ ਨਾਹੀ, ਤੂੰ ਖੁਦਾਇ ਦਾ ਛੂਮ, ਹਉ ਤੇਰਾ ਛੂਮ। ਤੈਂ ਖੁਦਾਇ ਪਾਇਆ ਹੈ, ਤੈਂ ਖੁਦਾਇ ਦੇਖਿਆ ਹੈ, ਤੇਰਾ ਕਿਹਾ ਖੁਦਾਇ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਮੇਰੀ ਬੇਨਤੀ ਹੈ, ਇਕ ਮੈਨੂੰ ਵਿਛੋੜਨਾ ਨਾਹੀ, ਆਧ ਨਾਲਹੁ, ਨਾ ਐਥੇ, ਨਾ ਓਥੈ।’ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਫਰਮਾਇਆ : ‘ਮਰਦਾਨਿਆ, ਤੁਧੁ ਉਪਰ ਮੇਰੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਤੇਰਾ ਵਾਸਾ, ਉੱਥੇ ਮੇਰਾ ਵਾਸਾ।’

ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਨਾਲ ਹੋਈਅਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਗੋਸ਼ਟਾਂ ਪੜ੍ਹਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ। ਹਰ ਗੋਸ਼ਟੀ ਨੇ ਕਈ ਗੁਹਜ ਭਾਵ ਖੇਲ੍ਹੇ ਹਨ। ‘ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ, ਧਨ ਪਿਰ ਦਾ ਵਿਛੁੜਣਾ, ਸਮਾਂ ਕਿਹੜਾ ਚੰਗਾ, ਦਰਿਆ ਤੇ ਤਾਂ ਬੇੜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਮਲਾਹ ਪਾਰ ਲੰਘਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਸੰਸਾਰ ਦਰਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਦਰਿਆ ਦਾ ਬੇੜਾ ਕਉਨ ਹੈ, ਲੰਘਾਉਣ ਵਾਲਾ ਕਉਨ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਖੁਦਾ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਕਿਵੇਂ ਹੈ, ਤੇ ਵਿਛੁੜਦਾ ਕਿਵੇਂ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਾ ਲਿਆ, ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਕਰ ਜਾਣੀਏ, ਆਦਿਕ ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਸੁਆਲ ਪੁੱਛੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਤੋਂ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਦੀ ਲਗਨ ਤੇ ਤੀਖਣ ਬੁੱਧੀ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ।

ਸੰਸਾਰ ਭਲੇ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਹਰ ਉਠਾਏ ਗਏ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ। ‘ਰਾਗ ਤਾਂ ਸਭ ਭਲੇ ਹੈਨਿ, ਪਰ ਸੱਭ ਤੋਂ ਭਲਾ ਉਹ ਹੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੁਆਰਾ ਉਹ ਚਿੱਤ ਆਵੇ। ਸਭੇ ਰੁਤੀ ਅਹੁ ਸਭੇ ਮਾਂਹ ਉਸੇ ਨੂੰ ਭਲੇ ਹੈਨਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਰਮੇਸਰ ਚਿੱਤ ਆਂਵਦਾ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਬੋਹੁ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਲੰਘਾਵਣਹਾਰ ਮਲਾਹ ਹੈ। ਜੋ ਅੰਤਰ ਦੀ ਹਉਮੈ, ਜੋ ਗਰਬ ਹੈ, ਸੇ ਦਿਲ ਤੇ ਨਿਵਾਰ ਦੂਰ ਕਰੇ ਤਾਂ ਹੀ ਇਹ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਪਾਏ ਆਦਿ।’

ਜੁਰਅੱਤ, ਨਿਰਭੈਤਾ ਤੇ ਬੇਬਾਕੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕੋਲੋਂ ਹੀ ਪਾਈ ਸੀ। ‘ਸਚ ਸੁਣਾਇਸੀ ਸਚੁ ਕੀ ਬੇਲਾ’ ਵਾਲਾ ਸੁਭਾਉ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਰਪੱਕ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੱਥਰਾ, ਜੋ ਉਂਥੁ ਤਾਂ ਤੀਨ ਲੋਕ ਤੋਂ ਨਿਆਰੀ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੀ ਪਰ ਉੱਥੇ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਂ ਹੇਠਾਂ ਪਾਪ ਹੁੰਦੇ ਦੇਖ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨੇ ਆਖ ਹੀ ਦਿੱਤਾ : “ਬਾਬਾ! ਇਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕ ਲੁੱਚੇ, ਲਵਾਰ, ਚੋਰ, ਯਾਰ ਬਹੁਤੇ ਹਨ। ਤੀਰਬ ਪਰ ਏਹੋ ਜਹੋ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ, ਜਗਾ ਨਾ ਝਿਜਕੇ। ਮੱਕਾ, ਮਦੀਨਾ, ਬਗਦਾਦ ਤੇ ਇਸਲਾਮੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਰਬਾਬ ਨਾਲ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਕਰ, ਨਾ

ਸਿਰਫ ਸਭ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਕੀਤਾ ਸਗੋਂ ਸੁਰਅੱਤ ਦੀ ਹੱਦ ਦੱਸੀ। ਇਸਲਾਮੀ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨੇ 'ਪਾਤਾਲਾ ਪਾਤਾਲ ਲਖ ਆਗਾਸ਼ ਆਗਾਸ਼' ਰਾਏ। ਪੀਰ ਜਲਾਲ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਜਲ ਜਲਾਲੀ ਨੇ ਕਿਹਾ : "ਜਾਂ ਇਹ ਕਾਫ਼ਰ ਹੈ ਜਾਂ ਬਾਉਲਾ" ਮਰਦਾਨੇ ਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੀ ਕਿਹਾ : "ਮੈਂ ਬਾਵਲਾ ਨਹੀਂ, ਮੁਰਸ਼ਦ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।" ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੁਰਸ਼ਦ ਨਾਨਕ ਨੂੰ ਪਾਸ ਬੁਲਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ : "ਪੀਰ, ਉਹ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਸਦਿਆ ਨਹੀਂ ਆਂਵਦਾ, ਬੇਪ੍ਰਵਾਹੁ ਹੈ, ਆਪ ਭਾਵੋਂ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਚਲਿਆ ਜਾਏ।" ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਕਮ ਸਾਹਮਣੇ ਠੀਕ ਗੱਲ ਆਖ ਦੇਣੀ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਦੀ ਹੀ ਸੁਰਅੱਤ ਸੀ।

ਨਾਥ ਦੁਆਰੇ ਦੇ ਮੰਤੁ ਗੁਸਾਈ ਨੇ ਰਤਨਾਂ, ਹੀਰਿਆਂ, ਗਹਿਣਿਆਂ ਤੇ ਸੁੰਦਰ ਕੱਪੜਿਆਂ ਤੇ ਅਤਰ ਲਗਾਏ, ਆਕੜ-ਆਕੜ ਕੇ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਲੰਘਿਆਂ ਦੇਖ ਕੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨੇ ਆਖ ਦਿੱਤਾ : 'ਇਹ ਕੇਡੇ ਅਹੰਕਾਰ ਵਿਚ ਹੈ।' ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦ ਅਜਮੇਰ ਪੁੱਜੇ ਤਾਂ ਅਡੰਬਰ ਦੇਖ ਫੱਟ ਆਖ ਦਿੱਤਾ : "ਇਤਨਾ ਅਡੰਬਰ ਰਚ ਕੇ ਢਾਈ ਦਿਨਾਂ ਦਾ ਝੂਠਾ ਨਾਂ ਕਿਉਂ ਧਰਾਇਆ।" ਇਹ ਸੁਣ ਸਾਰੇ ਜਦ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਲਈ ਦੌੜੇ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਅਸਲ ਫਕੀਰੀ ਦੇ ਲੱਛਣ ਦੱਸ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕੀਤਾ। ਬਾਬੇ ਫਰਮਾਇਆ : 'ਨਫਸ ਸ਼ੈਤਾਨ, ਗੁੱਸਾ ਹਰਾਮ, ਕੱਚ ਦੁਨੀਆਂ, ਸੱਚ ਦਰਵੇਸ਼, ਅਦਲ ਬਾਚਸ਼ਾਹ, ਫਜ਼ਲ ਫਕੀਰਾਂ, ਮੰਜ਼ਲ ਮੁਸਾਫਰਾਂ, ਕਬਜ਼ ਕਾਫਰਾਂ, ਮਿਹਰ ਪੀਰਾਂ, ਮਿਹਰ ਕੀਰਾਂ, ਫਕੀਰੀ ਸਬੂਰੀ, ਨ ਸਬੂਰੀ ਤਾਂ ਮੱਕਰ।'

ਥਾਂ-ਥਾਂ ਇਹ ਹੀ ਜ਼ਿਕਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਬਾਬ ਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਲੋਕੀਂ ਬਾਬੇ ਪਾਸ ਇਉਂ ਖਿੱਚੇ ਚਲੇ ਆਉਂਦੇ ਜਿਵੇਂ ਘੰਡਾਹੇੜਾ ਦਾ ਰਾਗ ਸੁਣ ਕੇ ਮ੍ਰਿਗ ਭੱਜੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਬਗਦਾਦ ਦੀ ਸਾਖੀ ਤਾਂ ਖਾਸ ਵਰਣਨਯੋਗ ਹੈ। ਬਗਦਾਦ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੀ ਅਕਾਲ ਰੂਪ ਬਾਬਾ ਅਤੇ ਰਬਾਬੀ ਮਰਦਾਨਾ ਨੇ ਟਿਕਾਣਾ ਕਰ ਕੇ ਕੀਰਤਨ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਾਰੀ ਨਗਰੀ ਸੁੰਨ ਮੁੰਨ ਹੋਈ ਤੇ ਪੀਰ ਹੈਰਾਨ ਹੋਏ। ਬਗਦਾਦ ਦੇ ਖਲੀਝੇ ਦੇ ਮੁਰਸ਼ਦ ਅਬਦੁਲ ਰਹਿਮਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਚੇਲੇ ਅਬਦੁਲ ਵਜੀਦ ਤੇ ਦਸਤਗੀਰ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਉਹ ਜਾ ਕੇ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਬੰਦ ਕਰਾਉਣ। ਪਰ ਉਹ ਕੀਰਤਨ ਵਿਚ ਜੁੜੀ ਜਾਏ। ਆਖਰ ਪੀਰ ਨੇ ਆਪ ਆ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸ਼ਰਾ ਮੁਹੰਮਦੀ ਵਿਚ ਸਰੋਦੀ ਕਰਨਾ ਬੁਰਾ ਫਰਮਾਇਆ ਹੈ, ਸੋ ਬੰਦ ਕਰੋ। ਬਾਬੇ ਨੇ ਕਿਹਾ : 'ਜੇ ਸਰੋਦ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਬੁਰਾ ਸਮਝਦੇ ਤਾਂ ਬੀਬੀ ਆਇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮੌਦਿਆਂ ਉੱਤੇ ਚੁੱਕ ਕੇ ਬਲੋਚਾਂ ਦੇ ਰਾਗ ਸੁਨਵਾਣ ਲਈ ਰਾਤ ਸਮੇਂ ਕਿਉਂ ਲੈ ਜਾਂਦੇ।' ਸਾਰਿਆਂ ਸਿਰ ਝੁਕਾਇਆ। ਕੀਰਤਨ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਬਾਬ ਫੜ ਗੜ੍ਹ ਬਗਦਾਦ ਨਿਵਾਇਕੇ ਮੱਕਾ ਮਦੀਨਾ ਸਭ ਨਿਵਾਇਆ। ਉਥੇ ਬਗਦਾਦ ਵਿਚ ਇਕ ਛਾਰਾਬੀ ਨਾਂ ਦਾ ਹਕੀਮ ਆਇਆ ਸੀ ਜੋ ਮਹਿਫਲ ਨੂੰ 'ਹੱਸਾ ਰੁਲਾ ਔਰ ਸੁਲਾ' ਕਰ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਪਰ ਇਥੇ ਬਾਬੇ ਤੇ ਮਰਦਾਨੇ ਨੇ ਐਸੀ ਸੱਦ ਕੱਢੀ ਕਿ ਸਭ ਜਾਗ ਪਏ, ਹੋਸ਼ਾਂ ਪਰਤ ਆਈਆਂ ਤੇ ਸਹਿਜ ਦੇ ਘਰ ਤੁਰ ਗਏ।

ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਹ ਵੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੱਕਾ ਦੇ ਸਲਾਰ (ਪੁੱਖੀ) ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਜਾਦੂਗਰ ਸਮਝ ਕੇ ਸੰਗਸਾਰ (ਪੱਥਰਾਂ ਨਾਲ ਮਾਰਨ) ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਨੌ ਹਜ਼ਾਰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਲਈ ਪੱਥਰ ਚੁੱਕੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉੱਚੀ 'ਅਕਾਲ ਅਕਾਲ' ਦੀ ਧੁਨੀ ਲਗਾਈ। ਤਦ ਉਹ ਪੱਥਰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਪਕੜੇ ਹੀ ਰਹਿ ਗਏ। ਸਭ ਨੇ ਮੁਆਫੀ ਮੰਗੀ। ਕਾਜ਼ੀ ਰੁਕਨ ਦੀਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਆਰਫ਼ ਸੂਫ਼ੀਆਂ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨ ਤੇ ਮੁਆਫੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਮਹਾਰਾਜ਼ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਕਿ 'ਜਦ ਕੋਈ ਬੰਦਾ ਆਪਣੇ ਅਮਲ ਰੱਬ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਰੱਬ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਚੁਣੇ ਹੋਏ ਬੰਦਿਆਂ ਵਿਚ ਥਾਂ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਅੱਲ੍ਹਾ ਤਾਅਲਾ ਵਿਚੋਂ ਉੱਜਲ ਬੁੱਧੀ, ਪਿਆਰ ਦਾ ਮੁੜਾਨਾ, ਇਲਮ ਦਾ ਭੰਡਾਰ ਅਤੇ ਮੇਅਰ ਮੁਹੱਬਤ ਦੀ ਥਾਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।' ਰੁਕਨ ਦੀਨ ਕੋਲੋਂ ਜਦ ਕਿਸੇ ਵੀ ਬਾਬੇ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਚਰਨ ਇਤਨਾ ਉੱਤਮ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਆਤਮਾ ਹੀਰੇ ਵਾਂਗ ਚਮਕਦੀ ਸੀ। ਦਿਲ ਇਤਨਾ ਅਛਹੁ, ਸਵੱਛ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਾਂਗ ਸੀ ਕਿ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਛਿਕੀਆਂ ਸ਼ੈਆਂ ਪਹੁੰਚਦੀਆਂ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਇਹ ਕੌਤਕ ਵੇਖ ਕੇ 'ਅਬਦੁਲ ਰਹਿਮਾਨ ਬਗਦਾਦੀ, ਅਮਾਮ ਸ਼ਰਫ, ਅਮਾਮ ਸਾਫ਼ੀ, ਅਮਾਮ ਆਜ਼ਮ ਆਦਿ ਵਰਗੇ ਇਸਲਾਮੀ ਸੰਪਰਦਾ ਦੇ ਰੁਕਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਆਏ, ਡਾਕਟਰ ਰੰਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਮੱਤ ਹੈ ਕਿ ਅਰਥ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਸਬੀਆ ਕਬੀਲਾ ਤੇ ਆਖਿਦ ਛਕੀਰ ਹਨ ਜੋ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਮੁਰੀਦ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਕੇਸ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਰਹਿਤ ਖਾਲ੍ਸੇ ਵਾਲੀ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹਨ।

ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾਉਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਅਰਸਤੂ ਵਾਂਗ ਤਜਰਬਾ ਕਰਕੇ ਸਮਝਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਕ ਵਾਰੀ ਸਿਕੰਦਰ ਇਕ ਸੁੰਦਰ ਵੇਸਵਾ ਦੇ ਜਾਲ ਵਿਚ ਫਸ ਗਿਆ। ਅਰਸਤੂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਮਝਾਇਆ, ਪਰ ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਇਕ ਨਾ ਸੁਣੀ। ਆਖਰ ਅਰਸਤੂ ਨੇ ਉਸ ਵੇਸਵਾ ਨਾਲ ਮੇਲ-ਜੋਲ ਵਧਾਇਆ ਤੇ ਇੰਝ ਬਣ ਗਏ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਵੇਸਵਾ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੋ ਗਏ ਹੋਣ। ਇਕ ਦਿਨ ਜਾਣ-ਬੁਝ ਕੇ ਆਪ ਘੋੜਾ ਬਣ ਗਏ ਤੇ ਵੇਸਵਾ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਿੱਠ ਉੱਤੇ ਸਵਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਸਿਕੰਦਰ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਜਦ ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਆ ਕੇ ਆਪਣੇ ਉਸਤਾਦ ਦੀ ਇਹ ਦਸ਼ਾ ਦੇਖੀ ਤਾਂ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ : 'ਗੁਰਦੇਵ, ਇਹ ਕੀਹ' ਤਾਂ ਘੋੜਾ ਬਣੇ ਅਰਸਤੂ ਨੇ ਕਿਹਾ : 'ਯੁਵਰਾਜ, ਜੇ ਮੇਰੇ ਵਰਗੇ ਬੁੱਢੇ ਵਿਦਵਾਨ ਨੂੰ ਘੋੜਾ ਬਣਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਤੂੰ ਆਪਣੀ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾ ਲੈ, ਜੋ ਇਹ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਕਰੇਗੀ ਜਦ ਤੂੰ ਇਸ ਦੇ ਵੱਸ ਹੋ ਜਾਏਂਗਾ।' ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਅਰਸਤੂ ਨੇ ਵੇਸਵਾ ਨੂੰ ਬੱਲੇ ਜਮੀਨ ਉੱਤੇ ਪਟਕਾ ਮਾਰਿਆ। ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ, ਅਰਸਤੂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਦੇ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਮੱਤਾਂ ਦੇਂਦੇ ਸਨ ਤਾਂਕਿ ਅਸੀਂ ਨਿਮਾਣੇ ਜੀਵ ਕਿਸੇ ਦੇ ਜਾਲ ਜਾਂ ਚੁੰਗਲ ਵਿਚ ਨਾ ਫਸ ਜਾਈਏ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਵਾਰ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਇਕ ਹੱਥ ਰਬਾਬ ਤੇ ਦੂਜੇ ਹੱਥ ਘੋੜੇ ਦੀ ਲਗਾਮ ਪਕੜੀ ਖੜ੍ਹੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ਼ ਨੇ ਕਿਹਾ : ਮਰਦਾਨਿਆ ਰਥਾਬ ਵਜਾਇ ਤਾਂ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ : ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਇਹ ਹੋਵੈ ਨਾਹੀ ਕਿਉਂਕਿ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਕੁੱਝੇ ਹਨ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ : 'ਘੋੜਾ ਜਾਣ ਦੇ, ਰਬਾਬ ਵਜਾਇ' ਇਹ ਘੋੜੀ ਦਾ ਹਰ ਵੇਲੇ ਖਿਆਲ ਹੀ ਸੁਰਤਿ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਬੈਠਣ ਦੇਂਦਾ। ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਸਾਨੂੰ ਸਮਝਾਂਦੇ ਸਨ, ਮਰਦਾਨਾ ਰਾਹੀਂ।

ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਦਾ ਇਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਹੈ ਕਿ ਸਜਧਜ ਗਹਿਣੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਨਾਲ ਲੱਦੀ ਇਸਤਰੀ ਦੂਰ ਮੱਥਾ ਟੇਕ ਕੇ ਬੈਠ ਗਈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਹੀ ਨਾ! ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਵੱਲ ਦੇਖ ਮਹਾਰਾਜਾ ਕੋਲੋਂ ਪੁੱਛਿਆ : 'ਇਹ ਕਉਣ ਹੈ ਜੋ ਅੱਗੋਂ ਆਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਆਪ ਤੋਂ ਡਰਦਿਆਂ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ?' ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ, 'ਇਹ ਦੁਨੀਆਂ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਮਾਇਆ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨੇ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਦੇਵਤੇ, ਰਿਖੀ, ਅਵਤਾਰ, ਪੀਰ, ਪੈਰਿਬਰ ਆਪਣੇ ਵੱਸ ਕਰਕੇ ਕਲੰਦਰ ਦੇ ਬੰਦਰ ਵਾਂਝ ਨਚਾਏ ਹਨ। ਇਹ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪ ਤਪੀ, ਜਪੀ, ਸਤੀ ਪੁਰਖਾਂ ਦੇ ਪੈਰ ਲੱਗਦੀ ਹੈ, ਫੇਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੈਰਿਂ ਲਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਡਰਦੀ ਇਧਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਅਸਾਂ ਦੂਰ ਹੀ ਰੱਖੀ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਪਿੱਛੇ ਇਹ ਬੂਹੇ ਤੱਕ ਆ ਜਾਏਗੀ, ਤੀਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵੇਲੇ ਚਰਨੀ ਲੱਗੇਗੀ, ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵੇਲੇ ਘਰ ਨਿਵਾਸ ਕਰੇਗੀ, ਪਰ ਉਹ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹਿਣ ਦੀ ਜਾਚ ਸਿਖਾ ਦੇਣਗੇ।' ਸਾਡੇ ਵਰਗੇ ਅਲਪੱਤੀ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਮੱਤ ਦੇਣ ਲਈ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਬਾਬਾ ਉਤਨੀ ਦੇਰ ਸੈਨੂੰ ਹੀ ਬਖਸ਼ ਛੱਡੋ।' ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਉੱਤੇ ਮਾਇਆ ਸਵਾਰ ਕਰ ਲਈ। ਮਾਇਆ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨੂੰ ਨਚਾਉਣ ਕੁਦਾਉਣ ਲੱਗੀ, ਜਿਧਰ ਉਹ ਫੇਰੇ, ਉਧਰ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਫਿਰਨ। ਜੋ ਉਹ ਕਰਾਏ, ਸੋਈ ਉਹ ਕਰੇ। ਜਦ ਸਾਰੇ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਦੀ ਬੇਵਸੀ ਦੇਖ ਖਿੜ-ਖਿੜ ਹੋਸੇ ਤਾਂ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨੇ ਮਾਇਆ ਰੂਪੀ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਥੱਲੇ ਸੁੱਟ ਮਾਰਿਆ ਤੇ ਕਿਹਾ : 'ਬਾਬਾ, ਇਹ ਕਾਬੂ ਕਰਨੀ ਬੜੀ ਕਠਿਨ ਹੈ, ਤੁਹਾਡੀ ਰਹਿਮਤ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਬਚੀਏ।' ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕੋਈ ਮਰਦਾਨਾ (ਸੂਰਮਾ) ਹੀ ਇਸ ਨੂੰ ਮਾਰ ਸੁੱਟ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਬਾਕੀ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਇਸ ਦੇ ਵਸ ਹੀ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮਰਦਾਨਾ ਬਣਨ ਲਈ ਮਰਦਾਂ ਵਾਲੀ ਘਾਲ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨੇ ਜੋ ਗੱਲਾਂ ਆਪਣੇ ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਬਾਬੇ ਨਾਲ ਕੀਤੀਆਂ ਉਹ ਵੀ ਸੁਣਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ। ਮਰਦਾਨਾ ਹੁਣ ਕਿਥੋਂ ਬੋਲਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਦੀ ਉਦਾਹਰਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਤੇ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਦਾ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਮਰਦਾਨੇ ਦਾ ਅੰਤਮ ਸਮਾਂ ਨੇੜੇ ਜਾਣ ਕਿਹਾ : "ਮਰਦਾਨਿਆ! ਜੇ ਚਾਹੋਂ ਤਾਂ ਤੇਰੀ ਦੇਹੀ ਨੂੰ ਬਾਹਮਣ ਵਾਂਗੂੰ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਦੇਈਏ। ਮਰਦਾਨਿਆਂ ਜੇ ਤੇਰੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਖਤਰੀ ਵਾਂਗ ਸਾੜ ਦੇਈਏ, ਜੇ ਤੇਰੀ ਇੱਛਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਵੈਸ਼ ਵਾਂਗੂੰ 'ਹਵਾ' ਵਿਚ ਸੁਟਵਾ ਦੇਈਏ, ਜੇ ਤੇਰਾ ਚਿੱਤ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸੂਦਰ ਵਾਂਗ ਦਬਵਾ ਦੇਈਏ।" ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ : "ਵਾਹ, ਬਾਬਾ ਵਾਹ! ਅਜੇ ਵੀ ਸਰੀਰਾਂ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿਚ। ਤੁਹਾਡੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰ ਤਾਂ ਦੇਹੀ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੀ ਮੁੱਕ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਸਾਬੀ ਸਮਝਦਾਹਾਂ।" ਫਿਰ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ : "ਮਰਦਾਨਿਆ! ਮੇਰਾ ਚਿੱਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੇਰੀ ਸਮਾਧ ਬਣਾ ਕੇ ਤੈਨੂੰ ਜਗਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਰੀਏ।" ਮਰਦਾਨਾ

ਜੀ ਨੇ ਕੁਝ ਗੰਭੀਰ ਹੋ ਕੇ ਕਿਹਾ : “ਬਾਬਾ ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਤਾਂ ਸਰੀਰ ਰੂਪੀ ਸਮਾਧ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਣ ਲੱਗੇ ਹਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਫਿਰ ਪੱਥਰ ਦੀ ਸਮਾਧ ਵਿਚ ਕਿਉਂ ਪਾਵਦੇ ਹੋ ।” ਬਾਬੇ ਨੇ ਅਗਾਂਹ ਵਧ ਮਰਦਾਨੇ ਨੂੰ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲਗਾਇਆ ਤੇ ਕਿਹਾ : “ਤੂੰ ਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਲਿਆ ਹੈ, ਮਰਦਾਨਿਆ ।”

ਬਿਹਾਗੜੇ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹੱਲਾ ੪ ਦੀ ੧੨ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਵਾਲੇ ਸਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ, ਕਲਜੁਗੀ ਸੁਭਾਉ ਨੂੰ ਸ਼ਰਾਬ ਕੱਢਣ ਵਾਲੀ ਮੱਟੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਕਾਮ ਹੀ ਅਸਲ ਸ਼ਰਾਬ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਮਨ ਪੀ ਰਹਿਆ ਹੈ। ਮੋਹ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਕਰੋਧ ਦੀ ਕਟੋਰੀ ਹੈ, ਹੰਕਾਰ ਪਿਵਾਉਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਕੂੜ ਦੀ ਮਜਲਸ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਹੈ ਤੇ ਮਨ ਐਸੀ ਸ਼ਰਾਬ ਨੂੰ ਪੀ-ਪੀ ਕੇ ਖੁਆਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ :

‘ਕਲਿ ਕਲਵਾਲੀ, ਕਾਮੁ ਮਦੁ, ਮਨੂਆ ਪੀਵਣਹਾਰੁ ।

ਕ੍ਰੋਧ ਕਟੋਰੀ, ਮੋਹਿ ਭਰੀ, ਪੀਲਾਵਾ ਅਹੰਕਾਰੁ ।

ਮਜਲਸ ਕੂੜੇ ਲਥ ਕੀ ਪੀ ਪੀ ਹੋਇ ਖੁਆਰੁ ।’ (ਸਲੋਕ ਮਰਦਾਨਾ ੧, ਪੰਨਾ ੫੫੩)

ਦੂਜਾ ਸਲੋਕ ਜੋ ਮਰਦਾਨਾ ੧ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਵਿਚ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਬੂਠੀ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਣ ਨੂੰ ਬਹੁਤੇ ਵਿਕਾਰ ਖੱਟਣਾ ‘ਇਤੁ ਮਦਿ ਪੀਤੈ ਨਾਨਕਾ ਬਹੁਤੇ ਖਟੀਅਹਿ ਬਿਕਾਰ’ ਆਖਦੇ ਹਨ ਤੇ ਤੀਜੇ ਵਿਚ ਵਿਕਾਰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦਾ ਵੱਲ ਦੱਸਦੇ ਹੋਏ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇ ਸਰੀਰ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਮੱਟੀ, ਆਪੇ ਦੀ ਪਛਾਣ ਸ਼ਰਾਬ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਧਾਰ ਅਮਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਹੋਵੇ, ਸਤ ਸੰਗਤ ਨਾਲ ਮੇਲ ਹੋਵੇ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਾਮ ਦੀ ਭਰੀ ਹੋਈ ਲਿਵ ਰੂਪੀ ਕਟੋਰੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਐਸੀ ਸ਼ਰਾਬ ਨੂੰ ਪੀ-ਪੀ ਕੇ ਸਾਰੇ ਵਿਕਾਰ ਪਾਪ ਦੂਰ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ :

‘ਕਾਂਗਾ ਲਾਹਣਿ, ਆਪੁ ਮਦੁ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਤਿਸ ਕੀ ਧਰ ।

ਸਤ ਸੰਗਤਿ ਸਿਉ ਮੇਲਾਪ ਹੋਇ,

ਲਿਵ ਕਟੋਰੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਭਰੀ ਪੀ-ਪੀ ਕਟਹਿ ਬਿਕਾਰ ॥ ੩ ॥

ਗੱਲ ਕੀ, ਭਾਈਦਾਨਾ ਜੀ ਇਕ ਐਸੇ ਵਿਅਕਤਿ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਛੁਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਐਸੇ ਸੂਰਮਗਤੀ ਦੇ ਸਾਕੇ ਕੀਤੇ ਕਿ ਉਹ ਮਰਦਾਨਾ ਹੋ ਨਿਬੜੇ ਤੇ ਜਦ ਵੀ ਅਕਾਲ ਰੂਪ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਦਾ ਨਾਂ ਆਵੇਗਾ, ਰਬਾਬੀ ਮਰਦਾਨਾ ਦਾ ਨਾਮ ਆਪ-ਮੁਹਾਰੇ ਹੀ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲ ਜਾਏਗਾ :

“ਇਕ ਬਾਬਾ ਅਕਾਲ ਰੂਪ ਦੂਜਾ ਰਬਾਬੀ ਮਰਦਾਨਾ ।”

ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ

ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚੋਂ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਵਰਗਾ ਵਿਅਕਤੀ ਲੱਭਣਾ ਵੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਹੀ ਨਿਰੋਲ ਇਕ ਐਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ, ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ, ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ, ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ, ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ, (ਗੁਰੂ) ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਅਤੇ (ਗੁਰੂ) ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ, ਅੱਠਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਦੇ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ, ਸਗੋਂ ਪੰਜਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਤਖਤ ਉੱਤੇ ਬਿਠਾ ਤਿਲਕ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਹਰ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਨਿਵਾਜਿਆ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ 'ਤੈਥੋਂ ਓਹਲੇ ਨਾਹ ਹੋਸਾਂ' ਦਾ ਵਰ ਬਖਸ਼ਿਆ। ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ 'ਤਿਨ ਕਉ ਕਿਆ ਉਪਦੇਸ਼ੀਐ ਜਿਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਉ' ਆਖ ਕੇ ਮਾਣ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਅਵਿਧ (ਸੀਮਾ, ਹੱਦ) ਕਹਿ ਕੇ ਸਤਿਕਾਰਿਆ। ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਗੱਦੀ ਦੇਣ ਸਮੇਂ ਪਹਿਲੀ ਸਲਾਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲੋਂ ਲਈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਗੱਦੀ ਦੇਣ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਦੱਸੀ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ (ਗੁਰੂ) ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੀ ਵਿੱਦਿਆ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਹੀ ਸੁਟਿਆ ਤੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਬਾਪਿਆ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਪਹਿਲਾ ਵਾਕ ਆਦਿ (ਗੁਰੂ) ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਲਿਆ ਤੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਸਰੀਰ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਸੌ ਪੰਜੀ (੧੨੫) ਸਾਲ ਦੀ ਆਯੂ ਵਿਚ ਛੱਡਿਆ। ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ 'ਬਡਾ ਪੁਰਾਤਨ ਸਿਖ ਪ੍ਰਮਾਨ' ਕਹਿ ਸਨਮਾਨਿਆ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਇਕ ਕੁਤਬੀ ਸਿਤਾਰੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲ ਦੇਖ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਜਹਾਜ਼ ਕਈ ਪ੍ਰਮਣ-ਘੇਰੀਆਂ ਵਿਚ ਫਸਣ ਤੋਂ ਬਚਿਆ ਤੇ ਕਿਨਾਰੇ ਲੱਗਿਆ। ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਯੁੱਗ ਦਾ ਇਕ ਪੂਰਾ ਇਤਿਹਾਸ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਹੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਯੁੱਗ ਨੇ ਕਰਵਟ ਲਈ ਤੇ ਤਲਵਾਰਾਂ ਨੇ ਚਮਕ ਦਿਖਾਈ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਇਸੇ ਲਈ ਭਾਈ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੂੰ ਇਕ ਮਨ ਚਿੱਤ ਧਿਆਉਣ ਵਾਲਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :

‘ਬੂਜਾ ਬੁੱਢਾ ਇਕ ਮਨ ਧਿਆਵੈ॥’

ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਭਾਈ ਸੁੰਘੇ ਰੰਧਾਵੇ ਦੇ ਘਰ, ਮਾਤਾ ਗੌਰੀ ਦੇ ਉਦਰ ਤੋਂ ੨ ਕੱਤਕ, ਸੰਮਤ ੧੫੬੩ ਮੁਤਾਬਿਕ, ਅਕਤੂਬਰ ੨੨, ੧੫੦੬ ਈ: ਨੂੰ ਕੱਥੂ ਨੰਗਲ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਨ ੧੫੧੯

ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੇ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਉਸ ਦੇ ਲਾਗਲੇ ਪਿੰਡ ਆਏ ਤੇ ਕੀਰਤਨ ਵਿਚ ਜੁੜੇ ਬੈਠੇ ਸਨ ਕਿ ਇਕ ਬਾਲਕ ਨੇ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰ ਕੇ ਦੁੱਧ ਲਿਆ ਅੱਗੇ ਰੱਖਿਆ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ : 'ਗਰੀਬ ਨਿਵਾਜ ਤੇਰਾ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਮੇਰਾ ਜਨਮ-ਮਰਨ ਕਟੀਐ ਜੀ।' ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ : 'ਤੂੰ ਤਾਂ ਅਜੇ ਬਾਲਕ ਹੈਂ, ਤੈਨੂੰ ਇਹ ਬੁੱਧ ਕਿਥੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ, ਤਾਂ ਉਸ ਆਖਿਆ : 'ਜੀ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਮੁਗਲ ਆਨਿ ਉਤਰੇ ਸਨ, ਨਾਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੱਚੀਆਂ ਖੇਤੀਆਂ ਵੱਡ ਲਈਆਂ, ਨਾਲੇ ਪੱਕੀਆਂ, ਨਾਲੇ ਡਡਰੀਆਂ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿਚ ਆਈ ਜੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਡਾਚਿਆਂ ਦਾ ਹੱਥ ਕਿਸੇ ਨਹੀਂ ਫੜਿਆ ਤਾਂ ਜਮਾਂ ਦਾ ਹੱਥ ਕਿਸ ਫੜਨਾ ਹੈ। ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰੋ, ਮੌਤ ਦਾ ਡਰ ਦੂਰ ਹੋਵੇ ਤੇ ਜਨਮ-ਮਰਨ ਕੱਟਿਆ ਜਾਵੇ।' ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ : 'ਤੂੰ ਤਾਂ ਬਾਲਕ ਨਹੀਂ, ਤੇਰੀ ਤਾਂ ਬੁੱਚਿਆਂ ਜੈਸੀ ਮਤਿ ਹੈ, ਤੂੰ ਤਾਂ ਬੁੱਢਾ ਹੈਂ। ਤੂੰ ਤਾਂ ਇਕ ਮਨ ਹੋਇਕੈ ਨਾਮ ਧਿਆਵੈਂਗਾ ਤਾਂ ਤੇਰੀ ਕਲਯਾਨ ਹੋਵੇਗੀ, ਆਰਜਾ ਵਧੇਰੀ।' ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਬੁੱਢਾ ਪੱਕ ਗਿਆ।

ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਬਟਾਲਵੀ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਲਾਗੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਵਿਚਰ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਇਕ ਬਾਲਕ ਦਾ ਮੇਲ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਹ ਬਾਲਕ ਮੱਝੀਆਂ ਚਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਪਾਣੀ ਲਿਆ ਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਉਸ ਬਾਲਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਤਾਲਾਬ ਵਿਚ ਜਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਜਾ ਕੇ ਦੇਖੋ। ਜਦ ਉਹ ਬਾਲਕ (ਬੁੱਢਾ ਜੀ) ਉਸ ਤਾਲਾਬ ਕੋਲ ਪੁੱਜੇ ਤਾਂ ਉਹ ਨਿਰਮਲ ਜਲ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਬਾਲਕ ਉੱਤੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਬਚਨਾਂ ਨੇ ਐਸਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਇਆ ਕਿ ਉਹ ਘਰ-ਘਾਟ ਛੱਡ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਟੁਰ ਗਿਆ। ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਦੇ ਉਪਰੰਤ ਇਸ ਨੇ ਬੜੀ ਨਾਮਵਰੀ ਖੱਟੀ। ਲੋਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਬੜੀ ਸ਼ਰਧਾ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਆਪ ਜਿਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਤਰਨਤਾਰਨ ਦੀ ਨੀਂਹੋਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਹਿਣ ਉੱਤੇ ਹੀ ਰੱਖੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਵਲੋਂ ਸੰਕੇਤ ਕੀਤੀ ਥਾਂ ਉੱਤੇ ਹੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਹੋਈ ਸੀ।

ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਹੀ ਆ ਟਿਕੇ ਤੇ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਜੁੱਟ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਜਦ ਧਾਣਕ ਰੂਪ ਧਾਰ ਗੁਰ-ਗੱਦੀ ਦੀ ਅੰਤਮ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਲਈ ਤਾਂ ਆਖਿਰ ਵਿਚ ਜੋ ਤਿੰਨ ਰਹਿ ਗਏ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਵੀ ਸਨ। ਉਹ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੀ ਪਿੱਛੇ ਹਟੇ ਜਦ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਕੁੱਤਕ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਮਾਰਿਆ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲਗਨ ਦੇਖ ਕੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਵਰ ਬਖਸ਼ਿਆ ਸੀ ਕਿ 'ਤੈਥੋਂ ਕਦੇ ਓਹਲੇ ਨਾ ਹੋਸਾਂ।' ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਪਰਦੱਖਣਾ ਕਰਕੇ ਜਦ ਗੁਰੂ ਅੰਗਰਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਤਖਤ ਉੱਤੇ ਬਿਠਾਇਆ ਤਾਂ ਤਿਲਕ ਦੇਣ ਲਈ ਭਾਈ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੂੰ ਹੀ ਆਖਿਆ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਜਦ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰ ਦੀਖਿਆ ਦੀ ਦਾਤ ਮੰਗੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਫਰਮਾਇਆ : "ਚਾਰ ਬਾਣੀਆਂ ਹਨ : ਪਹਿਲਾ, ਜਿਸ ਦੁਆਰਾ ਨਾਭਿ ਵਿਚ ਧਿਆਨ ਪਰਦੇ ਹਨ; ਦੂਜੇ, ਪਸੰਤੀ ਜਿਸ ਦੁਆਰਾ ਰਿਦੇ ਵਿਚ ਧਿਆਨ ਪਰਦੇ ਹਨ; ਤੌਜੇ, ਮੱਧਮਾ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਸੁਆਸਾਂ

ਨਾਲ ਜਪਦੇ ਹਨ; ਚੌਥੇ, ਬੈਖਰੀ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਗਟ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਪਰਯੋਜਨ ਮਨ ਨੂੰ ਇਕਾਗਰ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਜੈਸੇ ਪਿਉ ਸਭ ਬਿਜਨ ਮੈਂ ਮਿਲਿਆ ਸਨਿਗਿਧ ਕਰਤਾ ਹੈ, ਤੈਸਾ ਨਾਮ ਇਕਾਗਰ ਮਨ ਜਪਿਆ ਕਲਿਆਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰਾ ਦੁਆਰਾ ਨਾਮ ਜਪੋ, ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ। ਇਸ ਦੁਆਰਾ ਤੇਰੀ ਆਰਜਾ ਵੀ ਵਧੇਰੀ, ਅਰ ਤੇਰਾ ਕਲਿਯਾਨ ਵੀ ਹੋਵੇਗਾ।”

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਉਪਰੰਤ ਬਾਬਾ ਜੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਵੀ ਘਾਲ ਘਾਲਦੇ ਰਹੇ। ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਤਾਂ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਤੋਂ ਖੜੂਰ ਵੱਲ ਚੱਲ ਪਏ ਪਰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਉਥੇ ਹੀ ਟਿਕੇ ਰਹੇ। ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨਾ ਹੀ ਖੜੂਰ ਪੁੱਜੇ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿੱਥੇ ਹਨ। ਸੁਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਅਨੁਸਾਰ : ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਹੋ ਗਏ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਜੀ ਦੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨ ਨਾ ਹੋਏ ਤਾਂ ਸਭ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਪਾਸ ਆਏ। ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਵਰ ਸੀ ਕਿ ‘ਤੈਥੋਂ ਕਦੇ ਓਹਲੇ ਨਾ ਹੋਸਾਂ।’ ਬਾਬਾ ਜੀ ਸਿੱਧੇ ਖੜੂਰ ਨੇੜੇ ਸੰਘਰ ਆਏ। ਉਥੇ ਮਾਤਾ ਵਿਰਾਈ ਨੂੰ ਮਿਲੇ। ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਾਰਤਕ ਵਾਲਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਾਈ ਵਿਰਾਈ ਨੂੰ ਆਗਿਆ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ ਕੋਠੜੀ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਮੂੰਦ ਕੈ ਕੋਠਰੀ ਕਉ ਲੇਪ ਛੱਡਣਾ। ਜੋ ਸਾਡੀ ਖਬਰ ਪੁੱਛੇ ਤਾਂ ਦੱਸਣਾ ਨਹੀਂ। ਸੁਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ‘ਉਸ ਮਾਈ ਨੇ ਦਰ ਚਿਣ ਦਿੱਤਾ।’ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ : ‘ਰਬਾਬ ਵਜਾਇ ਸ਼ਬਦ ਗਾਓ। ਆਪੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀਆਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਬਾਹਰ ਆ ਜਾਣਗੇ।’ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਧੁਨੀ ਉਠਦੇ ਹੀ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੁਲ੍ਹਿਆ ਤੇ ਸਿੱਖ ਵਾਜੀ ਦੀ ਦੇਖ-ਭਾਲ ਤੇ ਸੰਭਾਲ ਕਰਨ ਲਈ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ‘ਕਿਸ ਭਰਪੂਰ ਸੱਟ ਮਾਰੀ, ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਾਰਤਕ ਵਾਲਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ‘ਅਰ ਬਰਤਨ ਮਿੱਟੀ ਕਾ ਹੋਤਾ, ਚਾਰ ਬਰਨ ਏਕਠੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਪਾਵਤੇ।’ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਗਿਹਸਤ ਜੀਵਨ ਉੱਤੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਜੋਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਗ੍ਰਹਿਸਤੀ ਰਹਿੰਦੇ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਉਚਾਈਆਂ ਛੁਹ ਕੇ ਦੱਸੀਆਂ। ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ, ‘ਜੋ ਕੁਝ ਸੰਗਤ ਵਲੋਂ ਆਉਂਦਾ, ਲੰਗਰ ਜਾਂ ਧਰਮ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਖਰਚ ਕਰ ਦਿੰਦੇ।’ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਕੀ ਸ੍ਰਾਨਹ ਉਮਰੀ ਵਾਲਾ ਲਿਖਦਾ ਹੈ : ‘ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਨੇ ਬੋਟੋਂ ਕੋ ਹੁਕਮ ਦੇ ਰੱਖਾ ਬਾ ਕਿ ਤੁਮ ਅਪਨੀ ਮੁਆਸ਼ ਦੁਕਾਨਦਾਰੀ ਯਾ ਕਾਸ਼ਤਕਾਰੀ ਸੇ ਹਾਸਲ ਕਰੋ। ਯਹ ਪੂਜਾ ਕਾ ਮਾਲ ਤੁਮਾਰੈ ਲਈ ਜ਼ਹਰਾ-ਇ-ਕਾਤਲ ਹੈ। ਚਨਾਂਚਿ ਵੋਹ ਉਨ ਕੇ ਇਰਸ਼ਾਦ ਕੇ ਮੁਆਫਕ ਅਮਲ ਕਰਤੇ ਥੇ।’ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੱਖ ਜੀ ਨੇ ਹੋਰ ਵਿਸਥਾਰ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਿਆ ਹੈ : ‘ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ, ਦਾਤੂ ਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਹੱਟੀ ਤੋਂ ਜੋ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇ ਉਸ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ। ਜੇ ਕਦੇ ਉਹ (ਪੁੱਤਰ) ਕੁਝ ਚਾਹੁਣ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਖਣ, ਇਹ ਪੂਜਾ ਦਾ ਧਾਨ ਗ੍ਰਹਿਸਤੀ ਨੂੰ ਕੱਚਾ ਪਾਰਾ ਹੈ। ਜੋ ਭੁੱਖਾ, ਪਿਆਸਾ, ਬਿਹੰਰਮ, ਸਾਧੂ, ਸਿੱਖ ਲੰਗੜਾ, ਲੂਲਾ, ਰੋਗੀ ਬਿਰਧ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਆਵੇ, ਉਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਾਉਣ। ਅੰਨ, ਵਸਤੂ, ਕਥਾ ਕੀਰਤਨ ਤੇ ਨਾਮ ਦਾ ਭੰਡਾਰਾ ਹਰ ਵੇਲੇ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਰਹੇ। ਕਦੇ ਕੋਈ ਨਿਰਾਸ ਨਾ ਜਾਵੇ।’ ਤਾਰੀਖ-ਇ-ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕਨੁਈਆ ਲਾਲ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ‘ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਲੰਗਰ ਸਵੇਰ ਸ਼ਾਮ ਜਾਰੀ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਛਕੀਰਾਂ ਤੇ ਗਰੀਬਾਂ ਨੂੰ ਮੁਫਤ ਭੋਜਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਮਿਹਨਤ ਕਰਦੇ ਤੇ ਉਸ

ਦੀ ਆਮਦਨੀ ਨਾਲ ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਭੋਜਨ ਖਾਂਦੇ । ਬਹੁਤੀ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਉੱਤੇ ਹੀ ਸੀ । ਸਤਿਗੁਰ ਤਾਂ 'ਬੈਪ੍ਰਵਾਹ ਸਦਾ ਅਲਿਪਤ ਜਗ ਮੋ ਰਹੇ' । ਇਹ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਈ ਵਾਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸਮਾਈ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਅਤੇ ਇਕ ਤੇ ਕਈ ਵਾਰੀ ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਹੀ ਬੁੱਲਦੀ । ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ, ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਨਾਲ ਲੰਗਰ ਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਕਰਦੇ । ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਬਹੁਤਾ ਸਮਾਂ ਗੁਰਬਾਣੀ, ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਪੰਥਕ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਵਿਚ ਲਗਾਉਂਦੇ । ਇਸ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖੀ ਸਖ਼ਤ ਤੂਹਾਨਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਮੌਲ ਉੱਠੀ । ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀਚੰਦ ਜੀ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪਰਚਾਰ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਹੋਰ ਪਾਸੇ ਲੈ ਗਏ ।

ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦਾ ਨਿਰਾਦਰ ਕਿਸੇ ਵਲੋਂ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਦੇਖ ਸਹਾਰ ਨਹੀਂ ਸਨ ਸਕਦੇ । ਇਕ ਵਾਰ ਰਾਇ ਬਲਵੰਡ ਨੂੰ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨਿਰਾਦਰੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਬੋਲੇ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਲਵੰਡ ਕੋਲੋਂ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜਦ ਬੁੱਢਾ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਸੁਣਦੇ, ਤਦ ਤੂੰ ਨਾ ਸੁਣਾਇਆ । ਇਹ ਬਚਨ ਵੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤੇ ਸਨ : 'ਜਦ ਪ੍ਰੇਮ ਵਸ ਹੋ ਸਿੱਖ ਕੁਝ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿਚ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅੰਤਰ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ ।'

ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਅੰਤਮ ਸਮਾਂ ਨੇੜੇ ਜਾਣ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦੀ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ੨੯ ਮਾਰਚ, ਸੰਨ ੧੫੫੨ ਵਿਚ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾ ਗਏ । ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਹੱਕ ਜਤਾਏ ਪਰ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਆਖ ਕੇ 'ਪੰਡ ਉਠਾਉਣ ਜੋਗ ਮੈਂ ਇਹ (ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ) ਹੀ ਛੱਠਾ', ਗੱਲ ਮੁਕਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ । ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਤਖ਼ਤ ਉੱਤੇ ਬਿਠਾ ਕੇ, ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ ਤੇ ਸ਼ਬਦ ਖੜਾਨਾ ਬਖਸ਼ ਦਿੱਤਾ । ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੂੰ ਤਿਲਕ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਕੀਤੀ । ਦਾਤੂ ਜੀ ਤੇ ਦਾਸੂ ਜੀ ਨੇ ਤਗੜਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਪਰ ਕੇਂਦਰ ਹੁਣ ਗੋਇਦਵਾਲ ਬਣ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ।

ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਤੇਜ਼, ਤਪ ਨਾਲ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਸੋਅ ਦੂਰ-ਦੂਰ ਤੱਕ ਫੈਲ ਗਈ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੰਗਰ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਹੋਰ ਪੱਕੀ ਕੀਤੀ ਤੇ ਬਹੁਰ ਲੰਗਰ ਛਕੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨ ਨਾ ਦੇਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ । 'ਪਹਿਲੇ ਪੰਗਤਿ, ਪਾਛੈ ਸੰਗਤਿ' ਦੀ ਫੱਟੀ ਲਟਕਾ ਦਿੱਤੀ । ਦਾਸੂ ਜੀ ਨੇ ਟਾਕਰੇ ਉੱਤੇ ਖੜੂਰ ਸਾਹਿਬ ਮੰਜ਼ੀ ਲਗਾ ਲਈ ਪਰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਸਿਰ ਫਿਰ ਗਿਆ । ਉਧਰ, ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਜਸ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਫੈਲ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਪਿੰਡਾਂ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਤੋਂ ਅਨੇਕ ਲੋਕਾਂ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਆਉਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵੱਡੇ ਭਾਗਾਂ ਵਾਲਾ ਗਿਣਦੇ ਸਨ । ਮਹਾਂਕਵੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੱਧ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ :

'ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਗੁਰ ਕੇ ਜਸ ਫੈਲਾ ।

ਸੁਨਿ ਸੁਨਿ ਆਇ ਦਰਸ ਰਿਤ ਗੈਲਾ ।

ਲੋਕ ਅਨੇਕ ਕਾਮਨਾ ਧਾਰੈ ।

ਸਭਿ ਪਾਵਤਿ ਜਬ ਰੂਪ ਨਿਹਾਰੈ ।

ਗ੍ਰਾਮ ਪੂਰਨ ਕੇ ਲੋਕ ਘਨੇਰੇ।
ਆਵਚ ਦਰਸਹਿ ਭਾਗ ਬਡੇਰੇ।'

ਇਕ ਦਿਨ ਦਾਤੂ ਜੀ ਨੇ ਭਰੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਲੱਤ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ ਪਰ ਨਿਮਰਤਾ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇ ਪੁੰਜ ਨੇ ਚਰਨ ਫੜ ਲਏ ਤੇ ਘੁੱਟਣ ਲੱਗੇ ਤੇ ਮੁੱਖਿੰਘ ਰਮਾਇਆ : 'ਆਪ ਦੇ ਚਰਨ ਕੋਮਲ, ਮੇਰੇ ਹੱਡ ਕਰੜੇ।' ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਗੋਇਦਵਾਲ ਛੱਡ ਬਾਸਰਕੇ ਟੁਰ ਗਏ। ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਜਦ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨਾ ਹੋਏ ਤਾਂ ਵਿਆਕੁਲ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਡਾਵਾਂ ਡੋਲਦਿਆਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਉਸੇ ਕੁਤਬੀ ਸਿਤਾਰੇ ਵੱਲ ਗਿਆ। ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੇ ਹੀ ਵਿਉਂਤ ਬਣਾਈ ਤੇ ਘੋੜੀ ਅੱਗੇ ਲਗਾ ਪਿੱਛੇ ਤੁਰ ਪਏ। ਘੋੜੀ ਬਾਸਰਕੇ ਜਾ ਕੇ ਇਕ ਕੋਠੇ ਅੱਗੇ ਰੁਕੀ। ਉਸ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਉੱਤੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਸੀ, 'ਜੇ ਕੋਈ ਇਹ ਦਰ ਖੇਲੇਗਾ, ਉਹ ਸਾਡਾ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਤੇ ਅਸੀਂ ਉਸ ਦੇ ਗੁਰੂ ਨਹੀਂ ਰਹਾਂਗੇ।' ਸੰਗਤ ਤਾਂ ਇਹ ਪੜ੍ਹ ਹੋਰ ਵਿਆਕੁਲ ਹੋਈ ਪਰ ਬਾਬਾ ਜੀ ਮੁਸਕਰਾ ਪਏ ਤੇ ਰਮਜ਼ ਸਮਝ ਲਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸਿਓਂ ਪੱਛਮ ਵਿਚ ਸੰਨ੍ਹ ਮਾਰੀ ਤੇ ਉਸੇ ਮਘੇਰੇ ਵਿਚੋਂ ਜਦ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੋਠੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਗਏ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅੱਗੋਂ ਮੁਸਕਰਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਚਰਨ ਛੋਰੇ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਘੁੱਟ ਕੇ ਜੱਫੀ ਪਾਈ। ਫਿਰ ਸਾਰੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਉਸੇ ਮਘੇਰੇ ਵਿਚੋਂ ਅੰਦਰ ਗਈਆਂ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਰਮਜ਼ ਖੇਲ੍ਹ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਦਾ ਦਰ ਤਾਂ ਹਰ ਇਕ ਲਈ ਖੁਲ੍ਹਾ ਹੈ ਪਰ ਜੇ ਪਰਗਟ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੇਗਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦਾ ਦਰ ਬੰਦ ਹੀ ਪਿਲੇਗਾ। ਗੁਪਤ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੇਲ੍ਹਣ ਨਾਲ ਹੀ ਗੁਰੂ ਪਰਗਟ ਮਿਲੇਗਾ ਤੇ ਘੁੱਟ ਜੱਫੀ ਪਾਏਗਾ। ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਆਖਿਆ :

'ਧੰਨ ਭਾਈ ਬੁੱਢਾ॥
ਜਿਨ ਗੁਰੂ ਲੱਧਾ॥'

ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਵੀ, ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਉੱਤੇ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਫਰਮਾਇਆ, 'ਤੂੰ ਸੰਗਤ ਦਾ ਖੇਵਟ ਭਉਜਲ ਤੋਂ ਪਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਹੱਦ-ਸੀਮਾਂ, ਤੇਰਾ ਨਾਮ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਸਿਤਾਰਾ ਹੈ' :

'ਇਹ ਸੰਗਤ ਕੋ ਬੋਹਿਬ ਭਾਰਾ।
ਭਉਜਲ ਤੇ ਕਿਰਿ ਹੈ ਨਿਸਤਾਰਾ।
ਸਿੱਖੀ ਅਵਧਿ ਨ ਇਸ ਤੇ ਪਰ੍ਹੇ।
ਨਾਮ ਲਏ ਗਨ ਬਿਘਨ ਸੁ ਹਰੇ।'

ਗੋਇਦਵਾਲ ਆ ਕੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਮਰਯਾਦਾ ਨੂੰ ਫਿਰ ਚਲਾਇਆ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ : 'ਪਾਤਸ਼ਾਹ! ਜੇ ਕੋਈ ਕਰੇ ਬੁਰਾਈ ਤਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਕੀ ਕਰੀਏ?' ਉੱਤਰ ਸੀ, 'ਭਲਿਆਈ।' ਉਹ ਫਿਰ ਕਰੇ ਬੁਰਾਈ ਤਾਂ ਫਿਰ ਕੀ ਕਰੀਏ?' 'ਭਲਿਆਈ।' ਫਿਰ ਵੀ ਉਹੀ ਉੱਤਰ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਈ ਵਾਰ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਉੱਤਰ 'ਭਲਿਆਈ' ਹੀ ਦਿੱਤਾ। ਵਿਸਥਾਰ ਕਰਦੇ ਫਰਮਾਇਆ : 'ਜੇ ਉਹ ਬੁਰਾਈ ਦਿੜ੍ਹ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਕਿਉਂ ਛੱਡੀਏ ਭਲਿਆਈ। ਏਕ ਮਨੁੱਖ ਕਰੇ ਤਾਦੀ ਅਰ ਦੂਸਰਾ ਸਹਿ ਜਾਵੇ ਤਬ ਇਸ ਕੀ ਵਿਟਹੁ। ਉਸ ਕੇ ਸਾਥ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਤਾਦੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦਾ ਇਹ ਸੁਭਾਉ ਹੈ। ਨਾ ਫੜੇ ਨਾ

ਫੜੇ। ਫੜੇ ਤਉ ਛੱਡੇ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਚੋਟ ਉੱਪਰ ਚੋਟ ਚਲਾਵੈ । ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਇਤਨੇ ਯਤਨ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਭਿੱਟ ਸੁੱਚ ਦਾ ਪਿਆਲ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਹੀਂ ਰਿਆ ਤੇ ਪਿੰਡ ਵਾਸੀ ਸਿੱਖ ਜਾਣ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਭਰਨ ਦੇਂਦੇ। ਸੋ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਭਿੱਟ ਪਾਣੀ ਦੀ ਮੁਕਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਤਜਵੀਜ਼ ਬਣਾਈ ਕਿ ਐਸਾ ਇਕ ਪਉੜੀਆਂ ਵਾਲਾ ਖੂਹ ਬਣਾਇਆ ਜਾਏ ਜਿਸ ਦਾ ਜਲ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਲਈ ਹਰ ਜੀਵ ਨੂੰ ਇਕੋ ਪਉੜੀਆਂ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਉਤਰਨਾ ਪਵੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੯੪ ਰੱਖੀ ਤਾਂਕਿ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਦੀ ਚੌਰਸੀ ਕੱਟੀ ਜਾਏ, ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਅਸਲ ਚੌਰਸੀ ਵਿਖਰੇਵੇਂ ਤੇ ਵਿਤਕਰਾ ਹੀ ਹੈ। ਉਸ ਬਾਉਲੀ ਦਾ ਟੱਕ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੇ ਸੰਨ ੧੫੫੨ ਵਿਚ ਲਗਾਇਆ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋਣ ਵਿਚ ਛੇ ਸਾਲ ਲੱਗੇ।

ਫਿਰ ਜਦ ਈਰਖਾਲੂਆਂ ਨੇ ਅਕਬਰ ਪਾਸ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਪੱਲੀਆਂ ਤਾਂ ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਜੀ ਨਾਲ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਆਗਰੇ ਵੀ ਰਾਏ। ਉਥੇ ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਜੀ ਨੇ ਦੇਖੀਆਂ ਦੀ ਹਰ ਤਰਕ ਦਾ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਫੈਲਾਅ ਵੱਧਦਾ ਵੇਖ ਕੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ੨੨ ਮੰਜੀਆਂ ਅਸਥਾਪਣ ਕੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਸਭ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦੇ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਹੀ ਰੱਖੀ। ਤਾਰੀਖ-ਇ-ਪੰਜਾਬ ਵਾਲਾ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਮੰਜੀਦਾਰ ਕਾਮਲ ਫ਼ਕੀਰ ਸਨ। ਫਿਰ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਭਾਲ ਲਈ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਥਾਂ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਜਿੱਥੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਮਿਹਰ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਪਾਈ ਸੀ ਤੇ ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਜੀ ਨੂੰ ਸੁੰਦਰ ਤਾਲ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਆਗਿਆ ੧੫੭੨ ਈ: ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਗੱਦੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਦੇਣ ਦਾ ਉਹ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਹੱਥੀਂ ਤਿਲਕ ਦਿਲਵਾ ਕੇ ਆਪ ਜੀ ਸਤੰਬਰ, ਸੰਨ ੧੫੭੪ ਵਿਚ ਗੋਇਦਵਾਲ ਵਿਖੇ ਜੇਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾ ਗਏ। 'ਮੋਹਰੀ ਪੁੱਤਰ ਸਨਮੁੱਖ ਹੋਇਆ' ਪਰ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਜੀ ਨੇ ਬਹੁਤ ਰੋਸ ਮਨਾਇਆ।

ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਦੇਖ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਵੈਰਾਗ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ ਤੇ ਕਈ ਦਿਨ ਅੰਦਰ ਹੀ ਟਿਕੇ ਰਹੇ। ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਪਾਰੋ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇਣ ਅਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਨਾਮ-ਜਲ ਛਿੜਕਣ ਦੀ ਬੋਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵੱਧ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਤਾਲ ਦੀ ਖੁਦਾਈ ਆਰੰਭ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਐਸੀ ਦਿੜ੍ਹਤਾ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਲਹਿਰ ਦੌੜ ਪਈ। ਜਿਸ ਥਾਂ ਬੈਠ ਕੇ ਆਪ ਜੀ ਕੰਮ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਕਰਦੇ, ਉਹ ਪਵਿੱਤਰ ਥਾਂ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ 'ਬੁੱਢੇ ਦੀ ਬੇਰ' ਕਰ ਕੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਤੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਆਪਣੇ ਤਿੰਨਾਂ ਪੁੱਤਰਾਂ, ਬਾਬਾ ਪਿ੍ਰਬੀ ਚੰਦ, ਬਾਬਾ ਮਹਾਂਦੇਵ ਤੇ (ਗੁਰੂ) ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਕਰਮਾਂ ਵੱਲ ਨੀਝ ਲਗਾ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦੀ ਪਾਰਥੂ ਅੱਖ ਤੋਂ ਵੀ ਤਿੰਨੇ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਪਿ੍ਰਬੀ ਚੰਦ ਜੀ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਧਿਆਨ ਧਨ-ਦੌੱਲਤ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਜਾਂ ਹਿਸਾਬ-ਕਿਤਾਬ ਵਿਚ ਹੀ ਸੀ। ਮਹਾਂਦੇਵ ਜੀ ਮਸਤ ਹੀ ਫਿਰਦੇ ਸਨ ਤੇ (ਗੁਰੂ) ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਿਨ-ਰਾਤ ਸੇਵਾ, ਸਿਮਰਨ ਤੇ ਘਾਲ ਵਿਚ ਲੱਗੇ

ਰਹਿਦੇ ਸਨ। ਲਾਹੌਰ ਜਾਣ ਦੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਵਿਚ ਜਦ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਜੀ ਤੇ ਮਹਾਂਦੇਵ ਜੀ ਰਹਿ ਗਏ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰ-ਗੱਦੀ ਦੇਣ ਲਈ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਕੋਲੋਂ ਸਲਾਹ ਪੁੱਛੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਜੋ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰ ਵਜੋਂ ਆਖੇ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ : 'ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਤੁਸੀਂ ਪਿਆਰੇ ਹੋ, ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਤੇ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨਾਲ ਤ੍ਰਿਪਤ ਹੋਏ ਹੋ। ਇਹ ਹੁਣ ਦੱਸੋ ਕਿ (ਗੁਰੂ) ਅਰਜਨ ਜੀ ਅਜਰ ਨੂੰ ਜਰਨ ਜੋਗ ਹੋਏ ਹਨ ਜਾਂ ਜੋ ਤੁਹਾਨੂੰ ਠੀਕ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਦੱਸੋ ਤਾਂਕਿ ਗੁਰੂ-ਗੱਦੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਏ' :

‘ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਕੇ ਤੁਮ ਬਹੁ ਪਯਾਰੇ।
ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸ੍ਰੀ ਅਮਰ ਨਿਹਾਰੇ।
ਗੁਰਤਾ ਅਜਰ ਜਰਨ ਉਰ ਮਾਹੀ।
ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਅਥਿ ਭਯੋ ਕਿ ਨਾਹੀ।
ਜੇ ਕਰਿ ਤੁਮਹ ਸੁਹਾਵਤਿ ਆਛੇ।
ਇਸਹਿ ਬਿਠਾਵਹਿ ਰਹ ਨਿਜ ਪਾਛੈ।’

ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਨਿਮਰਤਾ ਸਹਿਤ ਕਿਹਾ : 'ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਛਲ ਤੇ ਬਲ ਕਰ ਕੇ ਗੱਦੀ ਲੋਚਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਹੰਕਾਰ ਹੈ ਤੇ ਧਨ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਹੀ ਲੱਗਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ :

‘ਛਲ ਬਲ ਕਰ ਚਾਹਤਿ ਗੁਰਿਆਈ।
ਪੁੰਨ ਪਿਤ ਕੀ ਨਹਿ ਸੇਵ ਕਮਾਈ।
ਕਰਿ ਹੰਕਾਰ, ਨ ਕਬ ਬਚ ਮਾਨਾ।
ਧਨ ਕੇ ਸਾਂਭਤ ਰਹਯੋ ਮਹਾਨਾ।
ਜਗ ਬਿਵਹਾਰਨ ਮਹਿ ਚਤੁਰਾਈ।
ਇਕ ਭੀ ਗੁਨ ਨਹਿ ਲੇ ਗੁਰਿਆਈ।’

ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਵਿਚ ਸੀਲਤਾ ਓੜਕਾਂ ਦੀ ਹੈ ਤੇ ਅਹੰਕਾਰ ਲੇਸ਼ ਮਾੜ੍ਹ ਨਹੀਂ :
‘ਲਗਯੋ ਸਰਾਹਨ ‘ਸੀਲ ਬਿਸਲਾ’।
ਲੇਸ਼ ਹੰਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਿਸ ਕਾਲਾ।’

ਸਾਰੇ ਗੁਣ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਵਿਚ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਦਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। 'ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਮਹਿ ਪਰਥੈ ਸਾਰੇ।' ਅਤੇ

ਇਨ ਸਮ ਸੇਵਕ ਅਪਰ ਨ ਬੀਯੋ।

ਜਿਸ ਆਇਸ ਮਹਿ ਵਾਸਾ ਕੀਯੋ। (ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਪੰਨਾ ੧੭੨੯)

ਜਦ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਜੀ ਨੂੰ ਗੱਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਾ ਹੋਈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਝਗੜੇ ਖੜ੍ਹੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਕਥਨ ਮੁਤਾਬਿਕ 'ਜਰ ਬਰ ਗਯੋ' (ਸੜ ਬਲ ਗਿਆ)। ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਪਾਸ ਆ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ : 'ਤੁਹਾਡੇ ਉੱਤੇ ਬਹੁਤ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ, ਪਰ ਤੁਸਾਂ ਬਹੁਤ ਅਨਿਅਂ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਸਤਰਹ ਬਹਤਰੇ ਹੋ ਗਏ ਹੋ ਜਾਂ ਹੋਰ ਭਾਣਾ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਝੱਟ ਉਠ ਕੇ ਤਿਲਕ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਾਰਾ ਤੁਸਾਂ ਨੇ ਹੀ ਚੌੜ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਤੁਹਾਡਾ ਕਿਹਾ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨਾ

ਮੇਲਦੇ। ਹੁਣੇ ਮੈਂ ਜਾ ਕੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕੋਲੋਂ ਫਰਮਾਨ ਲੈ ਆਵਾਂ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡਾ ਤੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦਾ ਕੀ ਰਵੇ? ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੇ ਜਦ ਅੰਕਾਰ ਸਿਖਰ ਉੱਤੇ ਛਿੱਠਾ ਤਾਂ ਫਰਮਾਇਆ :

‘ਗੁਰ-ਗੱਦੀ ਕਿਸੇ ਦੀ ਵਿਰਾਸਤ ਨਹੀਂ, ਵਸਤ ਕਰਤਾਰ ਅਧੀਨ ਹੈ, ਜੋ ਧੁਰੋਂ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਚਾਹੇ ਦਾਸ ਹੋਵੇ ਚਾਹੇ ਪੁੱਤਰ। ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ! ਤੂੰ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਅੰਕਾਰ ਵਿਚ ਰਿਹਾ। ਬਿਨਾਂ ਨਿਮਰਤਾ ਦੇ ਸੇਵਾ ਸੋਭਦੀ ਨਹੀਂ, ਸੇਵਾ ਕਿੱਥੇ, ਤੂੰ ਤਾਂ ਹੰਕਾਰੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ :

‘ਬਿਨਾਂ ਨਿਮੜਾ ਹੋਇ ਨ ਸੇਵਾ।

ਸੇਵਾ ਕਹਾਂ, ਮਹਾਂ ਅਹੰਮੇਵਾ।’

ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਫਿਰ ਕਿਹਾ : ‘ਸ਼ਰਧਾ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਮਾਰਥਾਂ ਦਾ ਮੂਲ ਹੈ। ਸ਼ਰਧਾ ਤੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਕੌਂਪਲ ਛੁੱਟਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰੇਮ ਹੀ ਸੁਖ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸੇਵਾ ਤਾਂ ਛਾਲ ਹੈ ਜੋ ਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨੂੰ ਪੱਕਿਆਂ ਕਰਦੀ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਤੋਝਨ ਲਈ ਹੈ। ਸ਼ਰਧਾ, ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਸੇਵਾ ਤੋਂ ਹੀ ਵੈਰਾਗ ਉਪਜਦਾ ਹੈ ਤੇ ਵੈਰਾਗ ਨੂੰ ਹੀ ਹਰੀ ਨਾਮ ਦਾ ਫਲ ਲੱਗਦਾ ਹੈ।

‘ਸ਼ਰਧਾ ਸਭ ਕੀ ਮੂਲ ਮਹਾਨੀ।

ਅੰਕਰ ਪ੍ਰੇਮ ਹੱਤ ਸੁਖਦਾਨੀ।

ਭੁਚ ਸੇਵਾ ਜਿਸ ਕੋ ਦਿਚ ਕਰਤਾ।

ਕਾਂਡ ਬੜੇ ਵੈਰਾਗ ਪ੍ਰਵਿਰਤਾ।’

ਗਰਿ ਕਾ ਨਾਮ ਸੁ ਮਨ ਤਹਿ ਫੂਲਾ।

ਸਤਿ ਸੰਗਤ ਮਹਿ ਸੋਭਤ ਝੂਲਾ।’

ਫਿਰ ਇਹ ਹੀ ਫਲ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਬਿਛੁੰਬਣ ਕੇ ਝੂਲਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਸ਼ੋਭਾ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਬਿਛੁੰਬਣ ਨੂੰ ਦੈਵੀ, ਸੰਸਾਰੀ, ਬਿਬੇਕ ਤੇ ਗਿਆਨ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਗੁਣ ਲਗ ਕੇ ਹੋਰ ਘਣ-ਛਾਵਾਂ ਬਣਾਂਦੇ ਹਨ।

‘ਦੈਵ ਸੰਪਦਾ ਗੁਣ ਜੋ ਅਨੇਕਾ।

ਗੁਣ ਦਲ ਕਲਤ ਸੁ ਬਲਤ ਬਿਬੇਕਾ।’

ਫਿਰ ਉੱਚੀਆਵਾਜ਼ ਕਰਕੇ ਸਮਝਾਇਆ : ‘ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ! ਅੰਦਰ ਦੀ ਜਾਗ੍ਰਤਾ, ਮਾਲਕ ਵਿਚ ਲੀਨਤਾ, ਹਉਮੈ ਤਿਆਗ, ਉਹ ਪਰ-ਸੁਆਰਥ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਨਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਤੂੰ ਤਾਂ ਗੁਰਿਆਈ ਨੂੰ ਐਸੇ ਦਾ ਸਾਮਾਨ ਹੀ ਸਮਝਿਆ।’

ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਸਤੰਬਰ, ੧੫੮੧ ਈ: ਵਿਚ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾ ਗਏ। ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਪੈ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ‘ਦਸਤਾਰ ਬੰਦੀ’ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਜੀ ਸ਼ੋਰ ਮਚਾਉਣਗੇ। ਸੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਕ ਦੀ ਥਾਂ ਦੋ ਪੱਗਾਂ ਦੇਣ ਦੀ ਵਿਉੱਤ ਬਣਾਈ। ਇਕ ਪੱਗ ਮਰਨੇ ਦੀ, ਵੱਡਾ ਪੁੱਤਰ ਜਾਣ ਕੇ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਦੂਜੀ ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਨੂੰ। ਪਰ ਜਦ ‘ਮਰਨੇ ਦੀ ਪੱਗ’ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਨੂੰ ਮਿਲ ਗਈ ਤੇ ਦੂਜੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਿਰ ਰੱਖਣ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਅੱਗੇ ਵੱਧ ਬੋਹੜ ਲਈ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਾਂਤ ਚਿੱਤ ਬੈਠੇ ਰਹੇ। ਇਕੱਠੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਉੱਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ। ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਨੇ ਭੈੜੇ ਮਨਸੂਬੇ ਜਾਰੀ ਰੱਖੇ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਇਕ ਕਿਸਮ

ਦੀ ਨਾਕਾਬੰਦੀ ਹੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਪੂਰੇ ਜਤਨ ਕਰਦੇ ਪਰ ਇੰਝ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਨੇ ਜਾਲ ਸੰਘਣਾ ਉਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਆਗਰੇ ਤੋਂ ਪੁੱਜਣ ਨਾਲ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੂੰ ਇਕ ਹੋਰ ਸਾਥੀ ਮਿਲਿਆ ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਨੁਕਰਾਂ ਦੋਵਾਂ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੇ ਮੱਲ ਲਈਆਂ। ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਦਾ ਭੜ੍ਹ ਮੂਲੋਂ ਹੀ ਮੁੱਕ ਗਿਆ।

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਨੇ ਮਾਝੇ ਅਤੇ ਦੁਆਬੇ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੌਰੇ ਆਰੰਭ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਭਾਈ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਉੱਤੇ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚਕਾਰ ਹਰਿਮੰਦਰ ਉਸਾਰਨ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਵੀ ਬਣ ਗਈ ਸੀ। ਸੋ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਧਿਆਨ ਉੱਧਰ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ। ਮੰਜ਼ੀਆਂ ਦੀ ਥਾਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਨੇ ਮਸੰਦ ਪ੍ਰਥਾ ਨੂੰ ਪੱਕਿਆਂ ਹੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸੋ ਭੇਟਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਗੁਰ ਖਜ਼ਾਨੇ ਪੁੱਜ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਤੇ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਰੁਕਾਵਟ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ ਸੀ।

ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਜੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰੋਂ ਬੀਬੀ ਕਰਮਾਂ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਈਰਖਾ ਦੀ ਅੱਗ ਵਿਚ ਸੜ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਿਰਫ਼ ਇਕੋ ਹੀ ਧਰਵਾਸ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਘਰ ਸੰਤਾਨ ਨਹੀਂ ਤੇ ਸਾਰੀ ਮਾਲਕੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ 'ਮੇਹਰਬਾਨ' ਨੂੰ ਹੀ ਮਿਲੇਗੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਬੀਬੀ ਕਰਮਾਂ ਨੇ ਮਾਤਾ ਰੰਗਾ ਜੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਜਲੀਆਂ ਕਟੀਆਂ ਸੁਣਾਈਆਂ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਪੁੱਤਰ ਲਈ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਸ਼ਾਰਾ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਵੱਲ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਚੌਪਰੀ ਲੰਘਾਹ ਵਲੋਂ ਬੀੜ ਦੀ ਇਕ ਅੱਡ ਕੀਤੀ ਟੁਕੜੀ ਵਿਚ ਟਿਕੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਹ ਬੀੜ ਚੌਪਰੀ ਲੰਘਾਹ ਨੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਪਸੂਆਂ ਲਈ ਰਾਖਵੀਂ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਉਥੇ ਹੀ ਮਾਲ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਬਟਾਲਵੀ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਸਮੇਤ ਮਾਤਾ ਰੰਗਾ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਬੀੜ ਵੱਲ ਚੱਲ ਪਏ। ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੇ ਦੂਰੋਂ ਭੀੜ ਆਉਂਦੀ ਦੇਖ ਕੇ ਨਿਕਟਵਰਤੀ ਕੋਲੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਇਹ ਕੌਣ ਹਨ? ਉਸ ਦੱਸਿਆ 'ਇਹ ਗੁਰੂ ਹਨ।' ਸੁਭਾਵਕ ਹੀ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ: 'ਗੁਰੂਆਂ ਨੂੰ ਕੀ ਭਾਜੜ ਧੈ ਰਾਈ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਥਾਂ ਤੋਂ ਦੂਜੀ ਥਾਂ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ।' ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ: 'ਬਾਬਾ ਜੀ, ਗੱਲ ਹੋਰ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਸਮੇਤ ਮਾਤਾ ਰੰਗਾ ਜੀ ਤੁਹਾਡੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਆ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਵਰ ਮੰਗਦੇ ਹਨ।' ਇਤਨਾ ਸੁਣਨਾ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਬਾਬਾ ਜੀ ਬਿਰਧ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਠ ਖਲੋਤੇ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਨੱਚਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਹੱਥ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਾ ਹੱਥ ਮਾਰ ਕੇ ਆਖਿਆ, 'ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਪੁੱਤਰ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਜੋ ਬਹੁਤ ਸੂਰਮਾ ਤੇ ਬਲਵਾਨ ਹੋਵੇਗਾ। ਜਦ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇੜੇ ਆਏ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ :

“ਤੁਮਰੇ ਗ੍ਰਾਹ ਪ੍ਰਗਟੇਗਾ ਜੋਧਾ,

ਜਾਕੇ ਬਲ ਗੁਨ ਕਿਨਹੁੰ੍ਹ ਨਾ ਸੋਧਾ।” (ਪੰਨਾ ੧੨, ਗੁਰੂ ਬਿਲਾਸ ਪਾ: ਛੇਵੇਂ)

ਇਹ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਵੇਲੇ ਬੱਦਲ ਗਰਜੇ ਤੇ ਬਿਜਲੀ ਕੜਕੀ ਸੀ :

‘ਜਲਪਰ ਗਰਜਯੇ, ਰਾਗਨ ਮਹਾਨ।’

ਤੜਿਤਾ ਲਸ਼ਕਰਿ ਤੇਜ਼ ਅਧਿਕਧਰ।

ਦਸਹੂ ਦਿਸ਼ਨ ਕੀਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼।

ਭਾਵ : ਬਿਜਲੀ ਰੂਪ ਤਲਵਾਰ ਲਿਸ਼ਕੇਰੀ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ ਹਰ ਹਿਰਦੇ ਗੁੰਜੇਗਾ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਸ ਨੇਕ ਸ਼ਗਨ ਉੱਤੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਏ ਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਬੁਜ਼ੀ ਮਨਾਈ। ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਦੂਜੂਨ, ੧੫੯੫ ਨੂੰ ਵਡਾਲੀ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਵਡਾਲੀ ਪੁੱਜੇ ਤੇ ਅਸੀਰਵਾਦ ਦਿੱਤੀ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੌਰਿਆਂ ਉੱਤੇ ਸਨ।

ਪਿਖੀ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਜਦ ਡਿੱਠਾ ਕਿ ਮੇਹਰਬਾਨ ਦੀ ਗੱਲ ਹੁਣ ਨਹੀਂ ਚਲਣੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਬਾਲਕ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਉੱਤੇ ਮਾਰੂ ਵਾਰ ਕਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਮਿਹਰ ਸਦਕਾ, ਉਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਾਰ ਖਾਲੀ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਬਾਲਕ (ਗੁਰੂ) ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਲੈ ਆਏ। ਜਦ ਉਹ ਪੰਜ ਸਾਲ ਦੇ ਹੋਏ ਤਾਂ ਅੱਖਰੀ ਵਿੱਦਿਆ ਦਾ ਕਾਰਜ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਵੀ ਨਿਤਾ-ਪ੍ਰਤੀ ਵਿੱਦਿਆ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦੇ। ਅੱਖਰੀ ਵਿੱਦਿਆ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਹਿਕਮਤ, ਜੋਤਸ, ਸ਼ਾਸਤਰ, ਖੇਤੀ-ਬਾੜੀ, ਨੀਤੀ ਵੀ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਸਿਖਲਾਈ। ਯੁੱਧ-ਵਿੱਦਿਆ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਘੋੜ-ਸਵਾਰੀ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਤਾਕ ਹੋ ਗਏ ਕਿ ਕੋਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਘੋੜ-ਦੌੜ ਵਿਚ ਬਰਾਬਰੀ ਨਾ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਪਿਖੀ ਚੰਦ ਜੀ ਆਪਣੇ ਮੰਤਵ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬੀ ਹੁੰਦੀ ਨਾਹੀ ਦੇਖ 'ਹੇਹਰੀ' ਟੁਰ ਗਏ ਤੇ ਉਥੇ ਆਪਣਾ ਵੱਖ 'ਹਰਿਮੰਦਰ' ਉਸਾਰ ਲਿਆ ਤੇ ਛੋਟੀਆਂ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ਾਂ ਦੀ ਥਾਵੋਂ ਵੱਡੀਆਂ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਪਹਿਲਾਂ ਬੀਰਬਲ ਹੋਂਦਾ, ਫਿਰ ਸੁਲਹੀ ਖਾਨ ਤੇ ਸੁਲੱਭੀ ਖਾਨ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਹੱਲੇ ਕਰਾਉਣੇ ਚਾਹੇ ਪਰ ਕਿਸੇ ਥਾਵੋਂ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨਾ ਮਿਲੀ। ਆਖਿਰ ਅਕਬਰ ਪਾਸ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਇਕ ਐਸਾ ਧਰਮ-ਗ੍ਰੰਥ ਰਚ ਰਹੇ ਹਨ ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂਆਂ, ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅਕਬਰ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਨੂੰ ਬਟਾਲਾ ਵਿਖੇ ਸੱਦ ਘੱਲਿਆ। ਅਕਬਰ ਨਵੰਬਰ, ੧੫੯੮ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਨੂੰ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਭਾਵੋਂ ਸ਼ਲਾਘਾ ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਪਰ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਦੀ ਨਿਵਰਤੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ। ਅਕਬਰ ਨੇ ਦੋਵੇਂ ਪੱਖ ਸੁਣਨ ਉਪਰੰਤ (ਗੁਰੂ) ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਤਾਜ਼ੀਮ ਦੇ ਲਾਇਕ ਪੁਸਤਕ ਆਖ ਕੇ ਸਿਰ ਨਿਵਾਇਆ ਤੇ ਸੋਹਰਾਂ ਭੇਟ ਕੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਵਿਦਾ ਕੀਤਾ।

ਆਦਿ (ਗੁਰੂ) ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀੜ ਬੰਨ੍ਹਣ ਵਿਚ ਤਕਰੀਬਨ ਚਾਰ ਸਾਲ ਲੱਗ ਗਏ। ਜਦ ਬੀੜ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਅਸਥਾਪਣ ਕੀਤੀ ਗਈ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਨੇ ਪਹਿਲਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ (ਗ੍ਰੰਥੀ) ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਬਾਪਿਆ। ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਛੇਵੀਂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀੜ ਦੀ ਜਿਲਦ ਤਿਆਰ ਹੋ ਕੇ ਰਾਮਸਰ ਆਈ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਕੋਲੋਂ ਹੀ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਕਿੱਥੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ :

ਆਪ ਜੀ ਤੋਂ ਕੈਣ ਸਿਆਣਾ ਹੈ ਪਰ ਸਾਡੀ ਨਾਚੀਜ਼ ਰਾਇ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਚੰਗਾ ਤੇ ਉੱਚਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਅਸਥਾਨ ਨਹੀਂ ਹੈ :

ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਲਾਇਕ ਦਰਬਾਰਾ।
ਅੰਤ ਅਸਥਾਨ ਨ ਕੋਇ ਮੁਰਾਰਾ।

ਇਹ ਸੁਣ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਭਾਗੇ ਅਨੰਦਾ ।
ਮਾਨੋ ਦਿਖਯੋ ਦੂਜ ਕੋ ਚੰਦਾ ।

ਇਹ ਵੀ ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਛਰਮਾਇਆ ਕਿ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਜਹਾਜ਼ ਨਿਆਈਂ ਹੈ। ਇਸ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤਰਲੋਕੀ ਤੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦੇ ਹੀ ਦੁੱਖ ਕੱਟੇ ਜਾਣਗੇ।

“ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਕੀ ਉਪਮਾ ਉਚਾਰੀ ।
ਇਹ ਸਮ ਨਹੀਂ ਤਿਰਲੋਕੀ ਸਾਰੀ ।
ਸਮ ਜਹਾਜ਼ ਬਨ ਹੈ ਦਰਬਾਰ ।
ਤਰੈਂ ਜੀਵ ਭਵ ਸਿੰਧ ਅਪਾਰ ।
ਨਿਤ ਨੂਤਨ ਮੰਗਲ ਇਹਾ ਹੋਵੈ ।
ਇਹ ਦਰਸ਼ਨ ਅਘ ਲਗਏ ਖੋਵੈ । ੩ ।”

ਰਾਮਸਰ ਸਭ ਉਸ ਦਿਨ ਭੁਜੇ ਹੀ ਸੁੱਤੇ ।
ਭੂਮ ਸੈਨ ਸਭ ਤਹਾਂ ਬਿਰਾਜੇ ।
ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਮੰਜੀ ਪਰ ਰਾਜੇ ।

ਰਾਤ ਨੂੰ ਸਭ ਤਾਂ ਸੌਂ ਗਏ ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਜਾਗ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹ ਇਸ ਸੌਚ ਵਿਚ ਸਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਲਈ ਗ੍ਰੰਥੀ, ਸੇਵਾਦਾਰ ਕਿਸ ਨੂੰ ਬਾਪਿਆ ਜਾਏ :

ਨਿਜ ਨਿਜ ਆਸਨ ਸਭ ਹੀ ਬੈਠੇ ।
ਦੁਆ ਸਿੰਧ ਮਨ ਐਸੀ ਪੈਂਠੇ ।
ਨਿਜ ਮਨ ਇਹ ਵਿਚਾਰਤ ਭਏ ।
ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸੇਵਕ ਕਿੰਹ ਕਏ ।

ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਨਿਰਣਾ ਲਿਆ ਕਿ ਜਿਸ ਨੇ ਬਾਣੀ ਜੀਵੀ ਹੈ, ਉਹ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਹੀ ਹਨ। ਨਿਰਮਾਣ ਰਹਿ ਕੇ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਹੈ :

“ਚਾਰ ਗੁਰੂ ਸੇਵਾ ਕਰੀ,
ਪਾਂਧੋ ਪਰਮ ਨਿਧਾਨ ।
ਸੇਵਕ ਕੀ ਇਹ ਬਸਤ ਹੈ,
ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਕੀਓ ਬਖਾਨ ।”

ਚੌਪਈ : ਕਰਤ ਵਿਚਾਰ ਏਹ ਠਹਰਾਈ ।
ਭੁਢਾ ਜੀ ਸੇਵਾ ਨਿਪੁਨਾਈ ।
ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਇਨ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰੇ ।
ਸੇਵਾ ਮੈਂ ਅਤਿ ਹਿਤ ਇਹ ਧਰੇ ।

ਸਵੇਰੇ ਰਾਮਸਰ ਦੇ ਸਰੋਵਰ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਨੇ :
'ਭੁਡੇ ਕੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕਹਾ,
ਸੀਸ ਆਪਣੇ ਧਾਰ ।
ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਪ੍ਰੇਮ ਸੌ,
ਮਨ ਮੈਂ ਸਭ ਵਿਚਾਰ ।'

ਆਪੂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਨੇ ਚੌਰ ਸੰਭਾਲੀ ਅਤੇ :

‘ਸਾਹਿਬ ਬੁੱਢਾ ਆਗੇ ਕੀਨਾ।
ਤਹਿ ਪਾਛੇ ਸਤਿਗੁਰ ਸੁਖ ਲੀਨਾ।’

ਕਿਤਨਾ ਆਦਰ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੂੰ!

ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਪਹਿਲਾ ਵਾਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੀ ਲਿਆ ਤੇ ਜਦ ਵਾਕ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁੱਖ ਤੋਂ ਨਿਕਲੇ ਤਾਂ ਸਾਗਿਆਂ ਦੇ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਸੁਕਰਾਨੇ ਦਾ ਜਲ ਭਰ ਆਇਆ। ਪਹਿਲਾ ਵਾਕ ਸੀ :

ਸੋਰਠ ਮ: ੫।
ਵਿਚਿ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਖਲੋਆ॥
ਵਾਲੁ ਨ ਵਿੰਗਾ ਹੋਆ॥.....
ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਭੁ ਸਰਣਾਈ॥
ਸਭ ਚਿੰਤਾ ਗਣਤ ਮਿਟਾਈ॥ ੪। ੨। ੫।

ਸੱਚ-ਮੁੱਚ ਕੌਮ ਦੀਆਂ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਮਿਟਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ। ਜਿਸ ਕੌਮ ਕੋਲ ਕੇਂਦਰ, ਗ੍ਰੰਥ ਤੇ ਨਾਮ-ਸ਼ਕਤੀ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਹੁਣ ਕੋਈ ਤਾਕਤ ਉਖਾੜ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ ਸੀ।

ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੇ ਤਖਤ ਉੱਤੇ ਬੈਠਣ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਨੇ ਦੇਖ ਲਿਆ ਕਿ ਹੁਣ ਸਮੇਂ ਹੋਰ ਆਗਏ ਹਨ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਬਦਲੇ ਹੋਏ ਵਾਡਾਵਰਨ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਆਖ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਕੇ ਉਹ ਦੋ ਕ੍ਰਿਪਾਨਾਂ ਪਹਿਨਣਗੇ ਤੇ ਮੀਰ ਦੀ ਮੀਰੀ ਤੇ ਪੀਰ ਦੀ ਪੀਰੀ ਖਿੱਚ ਲੈਣਗੇ। ਇਸੇ ਦੀ ਪਰਖ ਲਈ ਲਾਹੌਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੂੰ ਇਕ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਤੇ ਕ੍ਰਿਪਾਨ (ਗੁਰੂ) ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਦੇ ਹੱਥ ਦੇਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਕੀਤੀ। ਜਦ ਕ੍ਰਿਪਾਨ (ਗੁਰੂ) ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਬੇਟੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਉੱਗਲੀ ਉੱਤੇ ਵਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਛਰਮਾਇਆ। (ਗੁਰੂ) ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ ਨਿਰਸੰਕੋਚ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਉਠਾਈ ਤੇ ਵਾਰ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਹੱਥ ਫੜ ਲਿਆ ਤੇ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹੁਣ ਕੁਰਬਾਨੀ ਪੁੱਗ ਦਾ ਆਰੰਭ ਹੈ ਤੇ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਪੂਰੇ ਉਤਰੇ ਹਨ। ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੀ ਗੁਰ-ਗੱਦੀ ਦੀ ਗੀਤੀ ਪੂਰੀ ਕਰਵਾ ਕੇ ਆਗਿਆ ਕੀਤੀ ਕਿ ‘ਸਾਡਾ ਲੱਗਣਾ ਹੈ ਸੀਸ, ਇਸ ਵਿਚ ਸੰਕਾ ਨਹੀਂ ਕੋਈ। ਰਜਾਇ ਖੁਦਾਵੰਦ ਦੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ‘ਹੋਈ’ ਤੇ ‘ਤੁਸਾਂ ਦੁਆਬੇ ਵਿਚ ਟਿਕਾਣਾ ਕਰਨਾ।’ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨਾਲ ਭਾਈ ਜੀ ਡਰੋਲੀ ਚਲੇ ਗਏ।

੩੦ ਮਈ, ੧੯੦੯ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਦੇ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਖੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਜਹਾਂਗੀਰ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਕੇ ਕਾਬਲ ਵੱਲ ਚਲਾ ਗਿਆ ਤੇ ਫਿਰ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਹੀ ਦੂਰ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਉਹ ਸੰਨ ੧੯੦੯ ਦਾ ਗਿਆ ਫਿਰ ੧੯੧੭ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਆਇਆ। ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆ ਕੇ ਡਿੱਗਾਦੇ ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਉਠਾਇਆ ਅਤੇ ਦੋ ਤਲਵਾਰਾਂ ਪਹਿਣ ਜੁਰਅੱਤ ਦੀ ਲਹਿਰ ਦੌੜਾ ਦਿੱਤੀ। ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਰਚ ਦਿੱਤਾ। ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਰਚਨ ਵੇਲੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ ਇਤਨੀ ਇਹਤਿਆਤ ਵਰਤੀ

ਕਿ ਕਿਸੇ ਮਿਸਤਰੀ ਦਾ ਹੱਥ ਨਾ ਲੱਗੇ । ਤਖਤ ਅਕਾਲ ਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਸਾਰੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵੀ ਅਕਾਲ ਦੇ ਸਹੀ ਪੁਰਖ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ । ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਗਾਰਾ ਲਿਆਉਂਦੇ, ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਇੱਟਾਂ ਫੜਾਉਂਦੇ ਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਉਸਾਰੀ ਕਰੀ ਜਾਂਦੇ । ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਛੇਵੰਂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :

“ਕਿਸੀ ਰਾਜ ਨਹਿ ਹਾਥ ਲਗਾਯੋ,
ਬੁੱਢਾ ਅੰ ਗੁਰਦਾਸ ਬਨਾਯੋ ।”

ਜਦ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਉਥੇ ਹੀ ਦੀਵਾਨ ਸਜਾਇਆ ਗਿਆ । ਦੋ ਤਲਵਾਰਾਂ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੇ ਅਪੂਰ੍ਵ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਪਾ ਕੇ ਹੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ । ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਨਾਮ ਲੈ ਕੇ, ਇਕ ਖੱਬੇ ਤੇ ਦੂਜੀ ਸੱਚੇ ਪਾਸੇ ਪਹਿਨ ਲਈਆਂ । ਉੱਪਰ ਕਮਰਕੱਸਾ ਕਰ ਲਿਆ । ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ :

ਪੰਚਹੁੰ ਸਤਿਗੁਰ ਕੋ ਲੈ ਨਾਮ ।
ਗਹੋ ਖੜਗ ਦੂ ਬਹੁ ਅਭਿਰਾਮ ।
ਸੋ ਗਰ ਬਿਖੇ ਪਾਇ ਗੁਰ ਲੀਨੇ ।
ਪੁਨ ਨਿਖੰਗ ਕਰ ਧਾਰਨ ਕੀਨੇ ।

(ਰਾਮ 8, ਅੰਸ 8੩)

ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੇ ਹੀ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਲੋਕੀਂ ਤਾਂ ਇਕ ਪਹਿਣਦੇ ਹਨ, ਤੁਸੀਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਕੇ ਦੋ ਪਹਿਣਨ ਦਾ ਭਾਵ ਦੱਸ ਦਿਓ ।

‘ਦੋਇ ਆਪ ਲੇ ਨਿਜ ਗੁਰ ਪਾਏ ।
ਇਹ ਕਥਾ ਕਾਰਨ ਦੇਹ ਸੁਨਾਏ ।’

ਛੇਵੰਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਨੇ ਕਿਹਾ :

ਪੰਜ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਬੜੀ ਦਿੜ੍ਹੜਾ ਨਾਲ ਸ਼ਬਦ ਰਾਹੀਂ ਪਾਖੰਡੀਆਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਹੁਣ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੀ ਹੱਦ ਕੁਚਲ ਸੁੱਟੀ ਨੇ । ਭਗਤੀ ਨਾਲ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਹੋਵੇ ਇਸ ਲਈ ਦੋ ਪਹਿਣੀਆਂ ਹਨ :

‘ਇਕ ਤੇ ਲੋ ਮੀਰਨਿ ਕੀ ਮੀਰੀ ।
ਦੂਸਰ ਤੇ ਪੀਰਨਿ ਕੀ ਪੀਰੀ ।
ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ ਦੋਨੋਂ ਧਰੈਂ ।
ਬਚਹਿ ਸ਼ਰਨ ਨਤੁ ਚੁਗ ਪਰ ਹਰੈ ।’

(ਰਾਮ 8, ਅੰਸ 8੩)

ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਛੇਵੰਂ ਨੇ ਵੀ ਇਹ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾਲ ਹੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਜਿਆ ਸੀ ਤੇ ਅਕਾਲ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਦੋ ਕ੍ਰਿਪਾਨਾਂ ਪਹਿਣੀਆਂ :

ਜਹ ਭਗਵੰਤ ਥੀ ਆਗਿਆ ਦਈ
ਤਹਾਂ ਅਰੰਭ ਗੁਰ ਜੀ ਕਈ ।
ਦੇ ਅਸਿ ਲੈ ਭਗਵੰਤ ਤਬੈ ।
ਗੁਰ ਕੇ ਗਰ ਭਰ ਦੀਏ ਹਰਖਾਏ ।

ਮੀਰੀ ਕੀ ਮੀਰ, ਅੰਰ ਪੀਰੀ ਕੀ ਪੀਰ।
ਸੋ ਦੇਉ ਧਰੀ, ਭਗਵੰਤ ਅਲਾਏ। ੩੪।

ਉਸ ਦਿਨ ਕੇਸਰੀ ਬਾਣਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਜਾਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਹੁਕਮ ਵੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਹੀ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਕਾਲ ਰੂਪ ਸੰਸਾਰ ਪਸਾਰੇ ਨੂੰ ਸਮਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਸ਼ਸਤਰ ਏਥੇ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨੇ :

‘ਕਹਿ ਭਗਵੰਤ ਨਿਜ ਮੋਹਿ, ਭੇਦ ਕਛ ਨ ਚੀਨ।
ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਇਸ ਨਾਮ ਕਰ ਤੋਹਿ ਨਾਮ ਨਹਿ ਕੀਨ।
ਜਬ ਲਗ ਤੁਮ ਦੇਰ ਧਾਰ ਸੁਹਾਵੇ।
ਤਬ ਲਗ ਧਾਂ ਪਰ ਛਥਿ ਪਾਵੇ।
ਪਾਛੇ ਸਸਤ੍ਰ ਰੂਪ ਮੁਹਿ ਜਾਨੋ।
ਮਮ ਪੁਜਾ ਕੀ ਇਹ ਠਾਂ ਮਾਨੋ।’

ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੇ ਜਦ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੇ ਬੈਠਣ ਵੇਲੇ ਫਿਰ ਤਿਲਕ ਲਗਾਇਆ ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਇੰਝ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਆਪ ਹੀ ਇਹ ਕਾਰਜ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਬੜੀ ਰੂਹਾਨੀ ਸ਼ਕਤੀ ਸੀ, ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦੀ।

“ਬੀਰਸਨ ਬੈਠੇ ਗੁਰੂ ਪੜ੍ਹ ਤਿਲਕ ਤਬ ਕੀਨ।
ਸਿਖ ਸੰਗਤ ਐਸੇ ਲਖਯੋ ਸਾਹਿਬ ਬੁਚੇ ਦੀਨ। ੧੪੧।

(ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਛੇਵੰਂ)

ਗੁਰੂ ਘਰ ਵਿਚ ਧਨ, ਦੌਲਤ ਤੇ ਕਰਾਮਾਤ, ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਦੇਵੇਂ ਇਕ ਥਾਂ ਹੋਣਗੀਆਂ।

ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਦੀ ਉਚਾਈ ਜਾਣ ਬੁੱਝ ਕੇ ਇਕ ਨੇੜਾ ਉੱਚੀ ੧੨ ਫੁੱਟ ਰੱਖੀ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਪਿੱਛੋਂ ਅੰਰੰਗਜ਼ੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲੜਕੇ ਸ਼ਹਿਜਾਦਾ ਮੁਅਜ਼ਜ਼ ਨੂੰ ਇਸ ਲਈ ਤਾਜ਼ਨਾ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਨਗਾਰੇ ਕਿਉਂ ਵਜਾਏ ਹਨ ਤੇ ਦੋ ਫੁੱਟ ਉੱਚਾ ਬੜਾ ਬਣਾ ਕੇ ਦਰਬਾਰ ਲਗਾਇਆ ਹੈ। ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਮਣੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਝੁਲਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਵੀ ਕੀਤਾ। ਢਾਡੀ ਉਚੇਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬੁਲਾਏ। ਢਾਡੀ ‘ਐਸੇ ਰੰਗ ਢੰਗ ਸੇ ਉਚਰੈ ਕਿ ਸੁਣ ਕੇ ਕਾਇਰ ਰਣ ਪਾਂਦੈ।’

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੂੰ ਪਨਾਹ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਇਹ ਫੁਰਮਾਨ ਘੱਲ ਦਿੱਤੇ ਕਿ ‘ਮੇਰੀ ਪਿਆਰੀ ਭੇਟਾ ਚੰਗਾ ਸ਼ਸਤਰ, ਅੱਛਾ ਘੋੜਾ ਤੇ ਉੱਠਦੀ ਜਵਾਨੀ ਹੈ’। ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਕਿੰਤੂ ਕੀਤੇ ਪਰ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਮੂੰਹ ਤੋੜ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤੇ। ਇਸ ਸਭ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਦੀ ਗਿਫ਼ਤਾਰੀ ਵਿਚ ਨਿਕਲਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਗਵਾਲੀਅਰ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਕ ਸੌ ਤਿੰਨ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਟਿਕ ਕੇ ਨਹੀਂ ਬੈਠੇ। ਮਤੇ ਗੁਰੂ ਨ ਦੇਖ ਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਕੁਰਾਹੇ ਨਾ ਪੈ ਜਾਣ, ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚੌਕੀਆਂ ਦੀ ਗੀਤੀ ਚਲਾਈ। ਚੌਕੀਆਂ ਇਕ ਥਾਂ ਤੋਂ ਉੱਠ ਕੇ ਦੂਜੀ ਥਾਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਤੇ ਨਗਰਾਂ-ਨਗਰਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜਸ ਪੁਜਾਂਦੀਆਂ। ਇਹ ਇਕ ਐਸੀ ਵਿਉਂਤ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਮਰਨ ਨਾ ਦਿੱਤਾ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਮਸ਼ਾਲਾਂ ਜਗਾ ਕੇ ਜਦ ਸੰਗਤਾਂ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੀਆਂ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਪੁੱਜਦੀਆਂ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਨਿਕਟ ਸਮਝਦੀਆਂ। ਮੁਹਸਨ ਛਾਨੀ ਦੇ

ਕਹਿਣ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਗਤਾਂ ਇਤਨੀਆਂ ਬਿਹਬਲ ਹੋਈਆਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਗਵਾਲੀਅਰ ਪੁੱਜਦੇ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਮੁਤਾਬਿਕ ਬਾਬਾ ਜੀ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਚੌਕੀ ਨਾਲ ਪੈਂਡੇ ਝਾਰਦੇ ਗਵਾਲੀਅਰ ਪੁੱਜੇ। ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ-ਭਾਲਣ ਦਾ ਵੱਲ ਸਿਖਾਇਆ ਸੀ ਉਥੇ ਚੌਕੀਆਂ ਕੱਢ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਸਦਾ ਹਾਜ਼ਰ ਨਾਜ਼ਰ ਕਰਨ ਦਾ ਢੰਗ ਵੀ ਸਿਖਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਹੀ ਕਾਰਨ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ 'ਚੌਕੀਆਂ ਜੁਗ ਜੁਗ ਅਟੱਲ ਹੋਣ ਦਾ ਵਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਤਨਾ ਮਾਣ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਚੌਕੀ ਨੂੰ ਕਿ ਜਦ ਚੌਕੀ ਸਾਹਿਬ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਅੰਦਰਲੀ ਦਲੀਜ਼ ਤੇ ਪੁੱਜਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਅੰਦਰ ਕੀਰਤਨ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਧਰ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਕਾਇਸ ਰੱਖਿਆ, ਉਧਰ ਭਾਈ ਜੇਠੇ ਵਰਗੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਸ਼ੇਰ ਦਾ ਰੂਪ ਬਣਾ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੇ ਕੈਪਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਡਰਾਉਣਾ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਆਖਿਰ ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਜੀ, ਵਜੀਰ ਖਾਨ ਤੇ ਨੂਰ ਜਹਾਨ ਦੇ ਜੋਰ ਦੇਣ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ੧੯੭੨ ਈ: ਵਿਚ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਵਾਪਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁੱਜਣ ਉੱਤੇ ਜੋ ਸਵਾਗਤ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਕੀਤਾ ਉਸ ਦੀ ਯਾਦ ਅੱਜ ਤਕ ਮਨਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਕੋਲੋਂ 'ਬੀੜ' ਜਾਣ ਦੀ ਆਰਿਆ ਲਈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਭਾਨਾ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਰੱਖਿਆ। ਹੁਣ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਆਪ ਹੀ ਬੀੜ ਪੁੱਜਦੇ ਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿੰਦੇ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰ ਉਥੇ ਵੀ ਨਾ ਛੱਡੀ।

ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੇ ਅੰਤਮ ਸਮਾਂ ਨੇੜੇ ਜਾਣ ਕੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਨੂੰ ਰਾਮਦਾਸ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਵੱਲ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਉਹ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇਣ ਲਈ ਪੁੱਜਣ। ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਇਹ ਪ੍ਰੇਮ-ਸੁਨੇਹਾ ਪੁੱਜਦੇ ਹੀ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਪਾਸ ਪੁੱਜੇ ਤੇ ਫਰਮਾਇਆ, 'ਤੁਸਾਂ ਪੰਜਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿਓ।' ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਨੈਣੀਂ ਜਲ ਆਇਆ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਕਿਹਾ, "ਤੁਸੀਂ ਸੂਰਜ ਹੋ, ਮੈਂ ਇਕ ਕਿਰਨ ਹਾਂ। ਇਹ ਮੇਰੇ ਭਾਗ ਹਨ ਕਿ ਅੰਤਮ ਸਮੇਂ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਹੋ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਮਾਇਆ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਸੱਚੇ ਨਾਮ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚੱਕਰ ਚਲਾਇਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਨਿਮਰਤਾ ਤੇ ਸੇਵਾ ਨਾਲ ਗੱਦੀ ਪਾਈ। ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਰਤਾ ਭਰ ਵੀ ਪਕੜ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਫਿਰ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਪਾਸ ਆਈ। 'ਤਿਹ ਹਰ ਧਨ ਦੁਹ ਹਾਥ ਲੁਟਾਇਆ। ਜੋ ਆਇਆ ਤਿਨ ਹੀ ਵਰਸਾਇਆ।' ਅਤੇ ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਹੱਥ ਆਈ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਨੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਹੱਥੀਂ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਵੰਡੀਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਇਕ ਐਸਾ ਨਾਮ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਸੀ ਜੋ ਲੁਟਾਂਦੇ ਵੀ ਨਾ ਮੁਕਿਆ। ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਸ਼ੋਭਾ ਫੈਲੀ। ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਹੋ ਤੇ ਤੁਸਾਂ ਦੀਨ-ਦੁਨੀ ਦੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਰਾਖੇ ਹੋ। ਮੈਨੂੰ ਚਰਨੀਂ ਲਗਾਓ ਤੇ ਜਨਮ-ਮਰਨ ਕੱਟੋ।" ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਕਿਹਾ, 'ਬਾਬਾ ਜੀ, ਤੁਸਾਂ ਇਸੇ ਨਿਮਰਤਾ ਸਦਕਾ ਉਹ ਪਰਮ ਪਦ ਤੇ ਸਦਾ ਆਨੰਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਜਗਤ ਵਾਂਝਿਆ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸੁਣਿਆ ਪੇਖਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਜਨਮ-ਮਰਨ ਦੇ ਗੋੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੇ। ਤੁਸੀਂ ਸੁਭਾਗੇ ਹੋ ਜਿਨ੍ਹਾਂ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸੰਗਤ ਮਾਣੀ ਹੈ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਨਵੰਬਰ ਦੀ ੧੯, ਸੰਨ ੧੯੩੧ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੇ ਤੜਕਸਾਰ ਜਪੁਜੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕੀਤਾ ਤੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਗਏ। ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਸੁਆਸ ਛੱਡੇ, ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਵਧਾਈਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਜਦ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਮਿਰਤਕ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹੱਥੀਂ ਚਿਤਾ ਉੱਤੇ ਰੱਖਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਨੈਣਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨੀਰ ਦੇ ਮੇਤੀ ਡਲੁਕ ਆਏ :

“ਚਿਖਾ ਉਪਰ ਜਬ ਹੀ ਧਰੀ ਸਾਹਿਬ ਬੁੱਢੇ ਦੇਹਿ।

ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਦੇ ਨੈਣ ਤੇ ਚਲਯੋ ਨੀਰ ਸਨੇਹ।”

ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਚਾਰ ਸਪੁੱਤਰਾਂ—ਭਾਈ ਸੁਧਾਰੀ, ਭਾਈ ਭਿਖਾਰੀ, ਮਹਿਸੂਤੇ ਭਾਈ ਭਾਨਾ ਜੀ ਨੂੰ ਧੀਰਜ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਭਾਈ ਭਾਨਾ ਜੀ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਅਗਲਾ ਪ੍ਰੰਥਕ ਬਾਪਿਆ।

ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦੇ ਨਿਤ ਦਿਨ ਜੀਵਨ ਕਰਤਵ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਡੇਢ ਪਹਿਰ ਰਾਤ ਰਹਿੰਦੀ ਉੱਠਦੇ, ਠੰਢੇ ਜਲ ਨਾਲ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਦੇ ਤੇ ਨਿਤਨੇਮ ਕਰਕੇ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਪੁੱਜਦੇ ਤੇ ਆਪ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ। ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹੇ ਤਕ ਲੰਗਰ ਦਾ ਸਾਰਾ ਸਾਮਾਨ ਥਾਂ ਸਿਰ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਤੇ ਫਿਰ ਉਸਾਰੀ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਜੁਟ ਜਾਂਦੇ। ਗੁਰ-ਘਰ ਦੀ ਸਾਰੀ ਸੰਭਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਹੀ ਰਹੀ। ਕਰਤਾਰਪੁਰ, ਖੜੂਰ ਸਾਹਿਬ, ਗੋਇਂਦਵਾਲ, ਬਾਉਲੀ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੇ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਹੀ ਬਣੇ ਸਨ। ਹਰਿਗੋਬਿੰਦਪੁਰ ਬਣਨ ਉੱਤੇ, ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਆਪ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਗਏ ਸਨ ਤਾਂ ਕਿ ਉਸਾਰੀ ਅੱਖੀਂ ਦੇਖ ਸਕਣ।

ਖਾਣਾ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਾਦਾ ਸੀ। ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਵਾਂਗ ਸਿਰਫ ਜੀਣ ਲਈ ਹੀ ਖਾਂਦੇ ਸਨ, ਖਾਣ ਲਈ ਨਹੀਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਜਮੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਇਕ ਉਦਾਹਰਨ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਆਪਣੇ ਅੰਤਮ ਸਮੇਂ ਤਕ ਚੇਤੰਨ ਰਹਿਣਾ ਇਕ ਚਮਤਕਾਰ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਣ ਤਿਆਰੇ ਉਸ ਨੇ ‘ਜੀਵਤ ਸਾਹਿਬ ਸੇਵਿਓ ਆਪਣਾ, ਚਲਤੇ ਰਾਖਿਉ ਚੀਤ’ ਦੀ ਯਾਦ ਦਿਵਾ ਦਿੱਤੀ।

ਕਈ ਧਾਰਮਿਕ ਗੁੰਬਲਾਂ ਉਹ ਬੜੇ ਸਹਿਜ ਢੰਗ ਨਾਲ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੰਦੇ। ਹੁਕਮ, ਕਰਮ, ਰਜਾ, ਮੌਤ, ਭਗਤੀ ਬਾਰੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੜੇ ਸੁਲਝੇ ਹੋਏ ਵਿਚਾਰ ਦਿੱਤੇ। ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ, ‘ਕਰੋ ਕਾਰ, ਸਭ ਕਰੋ ਹੀਲਾ, ਭਜਨ, ਪਾਠ, ਅਰਦਾਸ ਬੰਦਗੀ ਦਾ, ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਟੇਕ ਰੱਖੋ ਮਿਹਰਾਂ ਤੇ।’ ਇਕ ਵਾਰੀ ਸਿੱਧ ਮੰਡਲੀ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਸਭ ਤੋਂ ਖਤਰਨਾਕ ‘ਮੈਂ’ ਦੀ ਪੂਜਾ ਹੈ। ਜੋਗੀ ‘ਮੈਂ’ ਦੀ ਪੂਜਾ ਵੱਲ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਗ੍ਰਹਿਸਤੀ ਸੱਚਾ ‘ਮੈਂ’ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਵਿਚ ਸੁਭਾਵਕ ਹੀ ‘ਤੂੰ ਤੂੰ’ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੌਤ ਬਾਰੇ ਉਹਨਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੌਤ ਤੋਂ ਹਰ ਕੋਈ ਡਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜੋ ਸਹਿਜ ਦੀ ਸੰਖਿਆ ਪਾ ਕੇ ਮਰੇ ਤਾਂ ਅਮਰ ਹੋ ਜਾਏ। ਸਹਿਜ ਨਿਰੋਲ ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੀਵ ਹਉਮੈ ਕਰ ਮਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਮਮਤਾ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ‘ਮਮਤਾ’ ਤੇ ‘ਹਉ’ ਦੇ ਕਾਰਣ ‘ਵਾਸਨਾ ਤ੍ਰਿਸਨਾ’ ਰੂਪੀ ਪਉਣ ਤੁਗੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਵੱਹਿੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ‘ਦਰਿਆਉ ਜਨਮ ਮਰਨ ਦਾ।’ ਸੋ ਮੂਲ

ਹੈ ਹਉਮੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਮਮਤਾ, ਮਮਤਾ ਤੋਂ ਵਾਸ਼ਨਾ ਤੇ ਵਾਸ਼ਨਾ ਤੋਂ ਤਿਸ਼ਨਾ ਤੇ ਤਿਸ਼ਨਾ ਤੋਂ ਜਨਮ ਮਰਨ। ਹਉਮੈ ਨੇ ਮੌਤ ਗਲੇ ਪਾਈ ਤੇ ਨਾਮ ਨੇ ਗਲੋਂ ਲਾਹ ਢੇਣੀ ਹੈ।'

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਵਾਰੀ ਜਦ ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਨੇ ਕਿਵੇਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੂੰ ਰਿਝਾ ਲਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ 'ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਿਰੋਲ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦੀ ਘਾਲ ਘਾਲੀ ਹੈ।' ਨਿੱਜੀ ਤਜਰਬੇ ਦੱਸਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਕ ਵਾਰੀ ਜਦ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਕਿਤਨੀ ਰਾਤ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਚਾਈ ਪਹਿਰ ਗਈ ਤੇ ਤੂੰਚ ਪਹਿਰ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਜਦ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਜੀ ਕੋਲੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਫਰਮਾਇਆ, "ਜੇਤੀ ਰਾਤਿ ਤੈ ਬੀਤਾਈ ਹੈ ਤੇਤੀ ਗਈ ਹੈ।" ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਪੁੱਛਿਆ, "ਅੰਗਦਾ, ਦਿਨ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।" ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਿਨ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।' ਜਦ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਦਿਨ ਕੱਪੜੇ ਸੁਕਾ ਲਿਆਂਦੇ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਰਾਤ ਸੀ ਕਿ ਦਿਨ! ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਜੀ ਬੋਲੇ, "ਜੇ ਤੂੰ ਦਿਹੁ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਤਾਂ ਦਿਨ ਹੋਇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੇ ਤੂੰ ਰਾਤ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਰਾਤ ਹੋਇ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।"

ਗੱਲ ਕੀ, ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਐਸੇ ਕੁਤਬੀ ਸਿਤਾਰੇ ਸਨ ਜਿਸ ਵੱਲ ਦੇਖ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਸੇਧ ਮਿਲਦੀ ਰਹੀ ਤੇ ਅੱਜ ਵੀ ਮਿਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਜਹਾਜ਼ ਜਦ ਵੀ ਕਿਸੇ ਘੁੰਮਣ-ਘੇਰੀ ਵਿਚ ਫਸਿਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲ ਦੇਖ ਹੀ ਕਿਨਾਰੇ ਲੱਗਾ ਤੇ ਅੱਜ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਹੀ ਗੁਮਰਾਹ ਨੂੰ ਰਾਹ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਭਾਈ ਲਾਲੋ ਜੀ

ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਦੇ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਫਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ “ਨਾਨਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੰਦਿਆਂ ਨਾਲ ਸਾਥ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਚਾਹਵਾਨ ਹੈ ਜੋ ਨੀਵੀਂ ਤੋਂ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤ ਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਨੀਵਿਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਅਤਿ ਨੀਵੇਂ ਅਖਵਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਮਾਇਆਪਾਰੀਆਂ ਦੇ ਰਾਹ ਭੁਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਤਾਂਘ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਤੇਰੀ ਮਿਹਰ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਉਥੇ ਹੈ ਜਿਥੇ ਗਰੀਬਾਂ ਦੀ ਸਾਰ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।”

ਨੀਚਾਂ ਅੰਦਰਿ ਨੌਚੁ ਜਾਤਿ, ਨੀਚੀ ਰੂ ਅਤਿ ਨੌਚੁ ॥

ਨਾਨਕ ਭਿਨ ਕੈ ਸੰਗ ਸਾਥਿ, ਵਡਿਆ ਸਿਉ ਕਿਆ ਰੀਸ ॥

ਜਿਥੇ ਨੀਚ ਸਮਾਲੀਅਨਿ, ਤਿਥੇ ਨਦਰਿ ਤੇਰੀ ਬਖਸ਼ੀਸ ॥

ਨਾ ਸਿਰਫ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਉਚਾਰਿਆ ਹੀ, ਸਗੋਂ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਤੇ ਕਰਤੇਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਕਰ ਕੇ ਵੀ ਦੱਸਿਆ। ਪਹਿਲਾਂ, ਤਲਵੰਡੀ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਜਦ ਆਪਣਾ ਸਾਥੀ ਚੁਣਨ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਨਿਗਾਹ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਤੇ ਪਈ ਜੋ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤੀ ਦੇ ਛੂਮ ਕਰ ਕੇ ਬੁਲਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੇ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਦਾ ਸਾਥ ਤਕਰੀਬਨ 48 ਵਰ੍ਹੇ ਤੱਕ ਬਣਿਆ ਰਿਹਾ। ਇਤਨੇ ਨੇੜੇ ਹੋ ਗਿਆ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਕਿ ਇਕ ਵਾਰੀ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਉਸ ਆਖ ਵੀ ਦਿੱਤਾ :—

“ਬਾਬਾ ਤੇਰਾ ਮੇਰਾ ਬਹੁਤਾ ਅੰਤਰ ਨਾਹੀ,

ਤੂੰ ਰੱਖ ਦਾ ਛੂਮ ਤੇ ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਛੂਮ ।”

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕੇ ਆਖਿਆ, “ਮਰਦਾਨਿਆ, ਜਿਥੇ ਤੇਰਾ ਵਾਸਾ ਉਥੇ ਮੇਰਾ ਵਾਸਾ ।” ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨੂੰ ਅਮਰ ਕਰ ਗਏ। ਬਿਹਾਰੀ ਦੀ ਵਾਰ ਦੀ ਪਉੜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਦਰਜ ਸਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਸਲੋਕ ਮਰਦਾਨਾ ੧ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨੇੜ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਫੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਹੋਰ ਐਸਾ ਲੋਕਾਂ ਵਲੋਂ ਪਰੇ ਕੀਤਾ ਵਿਅਕਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਤਿੱਲੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰ ਕੇ ਅਮਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦਾ ਪਾਵਨ ਨਾਂ ਭਾਈ ਲਾਲੋਂ ਹੈ ਤੇ ਸੰਬੋਧਨ ਕੀਤਾ ਉਹ ਮਹਾਨ ਸ਼ਬਦ “ਜੈਸੀ ਸੈ ਆਵੈ ਖਸਮ ਕੀ ਬਾਣੀ, ਤੈਸੜਾ ਕਰੀ ਗਿਆਨੁ ਵੇ ਲਾਲੋਂ” ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਹੁਣ ਵੀ ਹੁਕ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਤੋਂ ਗੁਰਮੁਖ ਖੋਜਣ ਲਈ ਪਹਿਲੀ ਉਦਾਸੀ ਤੇ ਨਿਕਲੇ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਤਲਵੰਡੀ ਪਿੱਛੋਂ ਆਪਣਾ ਪਹਿਲਾ ਪੜਾਅ ਐਮਨਾਬਾਦ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਆਵਾਜ਼ ਭਾਈ ਲਾਲੋਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ। ਭਾਈ ਲਾਲੋਂ ਦੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋਈ ਪਹਿਲੀ ਮਿਲਣੀ ਨੂੰ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਨੇ ਬੜੇ ਨਾਟਕੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ :

“ਭਾਈ ਲਾਲੋਂ !”

“ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ਼ !”

“ਭਾਈ ਲਾਲੋਂ ! ਕੀ ਪਿਆ ਕਰਨਾ ਹੈ ?”

“ਜੀ ਕਿੱਲੇ ਪਿਆ ਘੜਦਾ ਹਾਂ ?”

“ਭਾਈ ਲਾਲੋਂ, ਕੀ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਕਿੱਲੇ ਹੀ ਘੜਦਾ ਰਵੇਂਗਾ,” ਅਤੇ ਐਸਾ ਸੁਣ ਭਾਈ ਲਾਲੋਂ ਨੂੰ ਸੂਝ ਆਈ। ਉਸ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਬਾਬੇ ਦੇ ਚਰਨ ਪਕੜੇ ਤੇ ਜੀਵਨ ਸੰਗਰਾਮ ਵਿਚ ਜੁਝਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੈ ਗਿਆ। ਉਹ ਹੀ ਲਾਲੋਂ ਜੋ ਆਪਣੀ ਝੁੱਗੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਝਾਕਦਾ, ਹੁਣ ਉਸ ਦਾ ਘਰ ਧਰਮਸਾਲ ਬਣ ਗਈ। ਲੋਕ ਭਲਾਈ ਲਈ ਉਹ ਤੱਤਪਰ ਹੈ ਗਿਆ। ਉਸ ਵਿਚ ਸਵੈਮਾਨ ਜਾਗ ਉਠਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਟਿਕਣ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਐਸਾ ਕਰ ਕੇ ਉਹ ਉੱਚ ਜਾਤੀਆਂ ਦੇ ਅਤਾਬ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣੇਗਾ। ਪਰ ਲਾਲੋਂ ਨੂੰ ਕਿੱਲੇ ਘੜਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਸੋਝੀ ਹੁਣ ਆ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਵਾਰੀ ਫੇਰ ਭਾਈ ਲਾਲੋਂ ਰਾਹੀਂ “ਰਾਜਨ ਕਉਣ ਤੁਮਾਰੇ ਆਵੈ। ਐਸੇ ਭਾਉ ਬਿਦਰ ਕੇ ਦੇਖਿਓ, ਉਹਿ ਗਰੀਬ ਮੋਹਿ ਭਾਵੈ”, ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਪ੍ਰਮਾਣ ਸੈਦਪੁਰ ਵਿਖੇ ਮਿਲਿਆ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅੱਜਕਲੁ ਐਮਨਾਬਾਦ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਇਹ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਭਾਈ ਲਾਲੋਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਲਈ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਜਾ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਭੇਜਨ ਕਰਨ ਲਈ ਵੱਖਰਾ ਚੌਕਾ ਤਿਆਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਥੇ ਆ ਕੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਪਾਉਣ, ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ : “ਲਾਲੋਂ! ਸਾਰੀ ਧਰਤੀ ਹੀ ਮੇਰਾ ਚੌਕਾ ਹੈ ਤੇ ਜਿਹੜਾ ਸੱਚ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਸੁੱਚਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿਚੋਂ ਇਹ ਭਰਮ ਵੀ ਦੂਰ ਕਰ ਦੇ।”

“ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਕਹਿਤ, ਧਰਤ ਹੈ ਜਿਤਨੀ ਤਿਤਨੋਂ ਚੌਕਾ ਜਾਣੋ।

ਸਚ ਰਤੇ ਸੇ ਸੂਚੇ ਹੁਏ, ਮਨ ਕੇ ਭਰਮ ਮਿਟਾਨੋ।” (ਸੁਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼)

ਫਿਰ ਫਰਮਾਇਆ : “ਮੈਂ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਪਾਸ ਜਾਣ ਤੱਕ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਨਾ ਧਰਮ ਦੀ ਕਿਰਤ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਨਾ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਹੱਥਾਂ ਮੈਂ ਖਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਜੋ ਕੁਝ ਨਾ ਕਰਕੇ, ਵੇਦਾਂ ਦਾ ਵਾਸਤਾ ਪਾ ਕੇ, ਪਾਖੰਡ ਦਾ ਜਾਲ ਵਿਛਾ ਕੇ, ਮਿਹਨਤੀ, ਕਿਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਲੋਕ ਤਾਂ ਜਗਤ ਕਸਾਈ ਹਨ। ਸੱਚਾ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਤੂੰ ਹੈਂ ਜਿਸ ਬ੍ਰਾਹਮ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਲਿਆ ਹੈ। ਜੋ ਕੁਝ ਘਰ ਹੈ, ਸੋ ਤਿਆਰ ਕਰੋ, ਅਸੀਂ ਸਭ ਇਕੱਠੇ ਛਕ ਬੁਸ਼ ਹੋਵਾਂਗੇ।”

ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਲਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਇਆ ਤੇ ਬਾਜਰੇ ਦੀ ਰੋਟੀ ਤੇ ਸਾਗ ਬਣਾ

ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅੱਗੇ ਰਖਿਆ ਅਤੇ ਸਾਗਿਆਂ ਨੇ ਇਕ ਥਾਵੇਂ ਬੈਠ ਛਕਿਆ :

ਸੁਨਿ ਕਹਿ ਲਾਲੋ ਬਿਕਸਯੇ ਤਬ ਹੀ ਅਨਧੇ ਭੋਜਨ ਧਾਈ ।

ਬਨੀ ਬਾਜਰੇ ਕੀ ਸੁੱਭ ਰੋਟੀ ਸਰਧਮ ਸਾਥ ਬਨਾਈ । (ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼)

ਫਿਰ ਜਦ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਦੇ ਦਰ ਆ ਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਪਾਵਨ ਹੱਥ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਰੱਖਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਖੁਲ੍ਹ ਗਿਆ ਅਤੇ ਲਿਵ ਲੱਗ ਗਈ :

“ਉਪਰ ਸੀਸ ਉਠਾਵਹਿ ਨਾ, ਜਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਾਥ ਪਰਾ ਸਿਰ ਤਾਂਹੀ ।

ਛੂਵਤਿ ਹਾਥ ਕਪਾਟ ਖੁਲੇ ਤਿਹ, ਲੋਕਨ ਕੀ ਸੁਧ ਭੀ ਮਨ ਮਾਂਹੀ ।”

....

ਲਿਵ ਲਾਗ ਅਨਾਹਦ ਕੀ ਪੁਨਿ ਸੋ ਬਿਨਸੇ ਭਵਬੰਧਨ ਅੋਜ ਮਜ਼ਾਲਾ ।

ਸੰਗਤ ਭਾਈ ਲਾਲੋ ਦੇ ਘਰ ਹੀ ਸੁੜ ਬੈਠਣ ਲੱਗੀ । ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਭਾਈ ਲਾਲੋ ਦੇ ਘਰ ਆਉਣਾ, ਬੈਠਣਾ ਤੇ ਫਿਰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਿ ਪਾਉਣਾ ਸੂਣ ਕੇ ਤਾਂ ਉੱਚ ਜਾਤੀਆਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੁਰਾਹੀਆ ਕਹਿਣਾ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਇਕ ਵਾਰੀ ਤਾਂ ਭਾਈ ਲਾਲੋ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਟੁਰ ਜਾਣ ਲਈ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਮਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਬਦਨਾਮੀ ਹੋਵੇ ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਕਹਿ ਸਭ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ :

“ਜਾਤੀ ਦੈ ਕਿਆ ਹਥਿ ਸਚੁ ਪਰਖੀਐ ।

ਮਹੁਰ ਹੋਵੇ ਹਥਿ, ਮਰੀਐ ਚਖੀਐ ।” (ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ, ਮਹਲਾ ੧)

ਐਮਨਾਬਾਦ ਦੇ ਹਾਕਮ ਜ਼ਾਲਮ ਖਾਨ ਦਾ ਇਕ ਕਰਮਚਾਰੀ ਹੈਰੜ ਜਾਤ ਦਾ ਖੱਤਰੀ ਮਲਕ ਭਾਗੋ ਸੀ । ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਉੱਚ ਜਾਤ ਦਾ ਰੱਜ ਕੇ ਅਹੰਕਾਰ ਸੀ । ਉਸ ਬਾਰੇ ਇਹ ਵੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇਨਸਾਫ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਸਿਰਫ਼ ਤੋਲਦਾ ਹੈ । ਜਿਸ ਦੀ ਵੱਡੀ ਬਹੁਤੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਉਸ ਦਾ ਪਲੜਾ ਭਾਗੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ । ਇਕ ਪਾਸੇ ਪਰਜਾ ਜ਼ਾਲਮ ਖਾਨ ਹੱਥੋਂ ਅੱਖੀ ਸੀ ਦੂਜੇ ਜਾਤ ਭਰਾ ਭਾਗੋ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਤੰਗ ਸਨ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਗਰੀਬਾਂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਰਾਹ ਤੋਂ ਹਟਾਉਣ ਲਈ ਕੋਈ ਹੀਲਾ ਨਾ ਹੋਵੇਗਾ ਜੋ ਮਲਕ ਭਾਗੋ ਨੇ ਨਾ ਵਰਤਿਆ ਹੋਵੇ ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਸੇ ਰਾਹ ਟੁਰਦੇ ਰਹੇ । ਭਾਗੋ ਨੇ ਬ੍ਰਹਮ ਭੋਜ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸ਼ਸ਼ਤਰਾਂ ਦੀ ਰੁਹੀ ਰੀਤੀ ਮੁਤਾਬਿਕ ਚਹੁੰ ਵਰਣਾਂ ਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਸਦਿਆ ਤੇ ਚਹੁੰ ਥਾਈਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਖਾਣੇ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ । ਉਸ ਆਪਣਾ ਅਹਿਲਕਾਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਪਾਸ ਭੇਜਿਆ ਤੇ ਕਹਿਲਾਇਆ ਕਿ ਮਲਕ ਭਾਗੋ ਨੇ ਚਹੁੰ ਵਰਣਾਂ ਦਾ ਖਾਣਾ ਪ੍ਰੋਸਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਵੀ ਉਥੇ ਹੀ ਖਾਣ । ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫਰਸਾਇਆ : “ਮੈਂ ਤਾਂ ਚਹੁੰ ਵਰਣਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਦਾ ਨਹੀਂ, ਮੈਨੂੰ ਕਿਉਂ ਬੁਲਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ?” ਅਹਿਲਕਾਰ ਨੇ ਕਿਹਾ : “ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ‘ਕੁਰਾਹੀਆ’ ਆਖਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾ ਜਾਣ ਤੇ ਮਲਕ ਭਾਗੋ ਕ੍ਰੋਧਵਾਨ ਹੋਵੇਗਾ ।” ਮਹਾਰਾਜ਼ ਨੇ ਕੇਵਲ ਮੁਸਕਰਾਇਆ ਤਾਂ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਹਾਹਾਕਾਰ ਮਚ ਗਈ । ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਵੇਂ ਹੀ ਅਡੋਲ ਸਨ । ਮਲਕ ਭਾਗੋ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਜਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਹੋਏ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੀ ਰੋਟੀ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਮੰਨੀ? ਉੱਤਮ ਜਾਤ ਦੇ ਖੱਤਰੀ ਹੋ ਕੇ ਲਾਲੋ ਸ਼ੁਦਰ ਦੇ ਘਰ ਕਿਉਂ ਖਾਂਦੇ ਹੋ? ਮਿਰਾਸੀ ਮਰਦਾਨੇ ਨੂੰ ਪਾਸ ਕਿਉਂ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ?

ਬ੍ਰਹਮ-ਭੋਜ ਤੇ ਬੁਲਾਇਆਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਆਏ, ਇਹ ਕਿਹਾ ਕੁਰਾਹਾ ਤੁਸਾਂ ਪਕੜਿਆ ਹੈ ?” ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ : “ਲਾਲੇ ਦੀ ਕੋਧਰੇ ਦੀ ਰੋਟੀ ਅਸਲ ਬ੍ਰਹਮ-ਭੋਜ ਹੈ। ਤੇਰੇ ਅੰਨ ਵਿਚ ਲਹੂ ਹੈ, ਧਰਮੀਆਂ ਦੇ ਭੋਜਨ ਯੋਗ ਨਹੀਂ। ਮਰਦਾਨਾ ਮਿਰਾਸੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਰਬਾਬੀ ਹੈ ਜੋ ਭੁੱਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣਾ ਰਾਹੇ ਪਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਦੇ ਜਬਰ ਤੇ ਜੋਰ ਨਾਲ ਮੈਂ ਅੰਨ ਪਾਉਣ ਨੂੰ ਕਦੇ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਤੇ ਜਿਸ ਰਾਹ ਤੇ ਮੈਂ ਟੁਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਇਹ ਹੀ ਅਸਲ ਵਿਚ ਠੀਕ ਰਾਹ ਹੈ। ਜੇ ਤੈਨੂੰ ਕੋਈ ਸ਼ੀਕਾ ਹੈ ਤਾਂ ਆਪਣਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਭੋਜਨ ਲੈ ਆਓ ਤੇ ਉਧਰੋਂ ਭਾਈ ਲਾਲੇ ਜੀ ਵੀ ਕੋਧਰੇ ਦੀ ਰੋਟੀ ਲੈ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।” ਦੋਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰੋਟੀਆਂ ਜਦ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਾਵਨ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਰੱਖ ਨਪੀੜੀਆਂ ਤਾਂ ਪ੍ਰਤੱਖ ਦਰਸਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਕੋਧਰੇ ਵਿਚ ਦੁੱਧ ਹੈ ਤੇ ਪਕਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਲਹੂ ਹੈ, ਉਹ ਵੀ ਬੇਦੋਸ਼ਿਆਂ ਦਾ। ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਬਾਲਾ ਵਾਲਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜਦ ਦੋਹਾਂ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਘੁਟਿਆ ਤਾਂ ਕੋਧਰੇ ਦੀ ਰੋਟੀ ਵਿਚੋਂ ਦੁੱਧ ਸਿੰਮਿਆ ਅਤੇ ਲੁਚੀਆਂ ਕਚੇਰੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਲਹੂ। ਜਿਤਨੀ ਮਜ਼ਲਿਸ ਸੀ ਸਭ ਦੇਖ ਕਰ ਬਿਸਮਾਦ ਹੋਈ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਸੁਨ ਮਲਿਕ! ਇਹ ਬ੍ਰਹਮ ਭੋਜ ਆਦਮੀਆਂ ਦੇ ਲਹੂ ਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ।” ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨੇ ਇਸ ਘਟਨਾ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :

“ਲੈ ਪਿੰਡੀ ਸਾਗ ਕਰ (ਹੱਥ) ਮਹਿ ਦਬਾਈ।

ਸ੍ਰਵਤ ਦੂਪ ਤਾਂ ਮੈਂ ਅਧਕਾਈ।

ਭੋਜਨ-ਜਗ ਕਰ ਸੌ ਲੇ ਮਲਾ।

ਰਕਤ ਕੀ ਧਾਰਾ ਤਾ ਮੈਂ ਚਲਾ।”

ਇਹ ਦੇਖਦੇ ਸਾਰ ਭਾਗੇ ਚਰਨੀਂ ਛਿੱਗਾ।

ਭਾਗੇ ਦੀ ਵੀ ਜਾਗ ਖੁਲ੍ਹੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸੱਤੇ ਹੋਏ ਭਾਗ ਜਾਗ ਉਠੇ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਦੇ ਕਹਿਣ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਸਭ ਲੁੱਟ ਦਾ ਮਾਲ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲੋਂ ਖੋਹਿਆ ਸੀ, ਵਾਪਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ, ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਇਆ ਘਰ ਆਏ ਤੇ ਕਿਹਾ : ਜਿਨ ਜਿਨ ਕਾ ਮਾਲ ਲੀਆ ਹੈ ਸਬ ਕਾ ਦਾਮ ਦਿਓ, ਉਨ ਕੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਲਓ। ਤਬ ਐਸਾ ਹੀ ਭਾਗੇ ਨੇ ਕੀਆ।

ਮੱਕਾ ਮਦੀਨਾ ਦੀ ਉਦਾਸੀ ਉਪਰੰਤ ਵੀ ਜਦ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਫਿਰ ਐਮਨਾਬਾਦ ਆਏ ਤਾਂ ਭਾਈ ਲਾਲੇ ਪਾਸ ਹੀ ਟਿਕੇ। ਪਹਿਲੀ ਉਦਾਸੀ ਵਿਚ ਉੱਚ-ਜਾਤੀਆਂ ਦਾ ਭਰਮ ਤੱਤਿਆ ਸੀ, ਹੁਣ ਉਹਨਾਂ ਸ਼ਾਹਾਂ ਨੂੰ ਚਿਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ ਜੋ ਐਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਪ੍ਰਜਾ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣੇ ਫਰਜ਼ ਹੀ ਭੁਲ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਆਪਣੀ ਅੱਖੀਂ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਰੰਗ-ਰਲੀਆਂ ਮਨਾਂਦੇ ਦੇਖ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਉਥੇ ਹੀ ਭਵਿਖ-ਬਾਣੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਐਸਾ ਰਾਜ ਢੱਠਾ ਕਿ ਢੱਠਾ ਜਿਸ ਵਿਚ “ਸਾਹਾ ਸੁਰਤਿ ਗਵਾਇਐ ਰੰਗ ਤਮਾਸੇ ਚਾਇ” ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾਬਲ ਕੰਧਾਰ ਦੇਖ ਆਏ ਸਨ ਕਿ ਖੁਗਸਾਨ ਤੋਂ ਬਾਬਰ ਕਿਵੇਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਤੇ ਧਾਈ ਕਰਨ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਕਿ ਹੁਣ ਲਾਲੇ ਰੂਪੀ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਫਰਮਾਇਆ, “ਹੋ ਭਾਈ ਲਾਲੇ! ਮੈਨੂੰ ਜਿਹੋ ਜਿਹੀ ਖਸਮ ਪ੍ਰਭੂ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਹੋਈ ਹੈ, ਉਸ

ਅਨੁਸਾਰ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਦੱਸਦਾ ਹਾਂ। ਕਾਬਲ ਤੋਂ ਬਾਬਰ ਪਾਪ-ਜੁਲਮ ਦੀ ਜੰਵ ਇਕੱਠੀ ਕਰਕੇ ਚੜ੍ਹਿਆ ਹੈ ਤੇ ਜੋਰ-ਧੱਕੇ ਨਾਲ ਹਿੰਦੀ ਹੁਕੂਮਤ ਰੂਪ ਕੰਨਿਆ ਦਾ ਦਾਨ ਮੰਗ ਰਿਹਾ ਹੈ :

“ਜੈਸੀ ਮੈਂ ਆਵੈ ਖਸਮ ਕੀ ਬਾਣੀ, ਤੈਸੜਾ ਕਰੀ ਗਿਆਨੁ ਵੇ ਲਾਲੋ।

ਪਾਪ ਕੀ ਜੰਵ ਲੈ ਕਾਬਲਹੁ ਪਾਇਆ, ਜੋਰੀ ਮੰਗੀ ਦਾਨੁ ਵੇ ਲਾਲੋ।

ਸਰਮੁ ਧਰਮੁ ਦੋਇ ਛਾਪਿ ਖਲੋਏ, ਕੁੜ੍ਹ ਵਿਰੈ ਪਰਧਾਨੁ ਵੇ ਲਾਲੋ।” (ਪੰਨਾ ੨੨੨)

ਫਿਰ ਮਹਾਰਾਜ਼ ਨੇ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਕਿ ਭਾਈ ਲਾਲੋ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਟੋਟੇ ਗਲੀਆਂ ਵਿਚ ਰੁਲਣਗੇ ਅਤੇ ਇਕ ਐਸਾ ਭਿਆਨਕ ਸਾਕਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਕਦੇ ਭੁਲਾ ਨਹੀਂ ਸਕੇਗਾ। ਮੁਗਲ ਅੱਜ ਸੰਮਤ ਅਠੱਤਰ ਵਿਚ ਆਏ ਹਨ, ਕਲੁ ਸਤਾਨਵੇਂ ਵਿਚ ਚਲੇ ਜਾਣਗੇ। ਭਾਵ ਰਾਜ ਕਿਸੇ ਦਾ ਹੋਵੇ, ਥੋੜਾ-ਚਿਰਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਸਮੇਂ ਜੁਲਮ ਹੁੰਦਾ ਦੇਖ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਸੁਰਮਾ ਉੱਠ ਵੀ ਖਲੋਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਹਰ ਸਮੇਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਚੇਤੇ ਰੱਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਦੁੱਖ ਨਹੀਂ ਵਾਪਰਦੇ :

ਕਾਇਆ ਕਪੜ੍ਹ ਟੁਕ ਟੁਕ ਹੋਸੀ, ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੁ ਸਮਾਲਸੀ ਬੇਲਾ।

ਆਵਨਿ ਅਠਤਰੈ ਜਾਨਿ ਸਤਾਨਵੈ, ਹੋਰ ਵੀ ਉਠਸੀ ਮਰਦ ਕਾ ਚੇਲਾ।

ਸਚ ਕੀ ਬਾਣੀ ਨਾਨਕੁ ਆਖੈ, ਸਚੁ ਸੁਣਾਇਸੀ ਸਚ ਕੀ ਬੇਲਾ।

(ਤਿੰਲੰਗ ਮਹਲਾ ੧)

ਇਹ ਸਚੁ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਰਤਿਆ। ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਰੁਲੀਆਂ ਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਅਣਖ ਸਿੱਟੀ ਵਿਚ ਮਿਲਾਈ ਗਈ। ਬਾਬਰ ਨੇ ਐਮਨਾਬਾਦ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨੂੰ ਬੰਦੀ ਵਿਚ ਪਾਇਆ। ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਤਾਂ ਭੁੱਬਾਂ ਮਾਰ ਕੇ ਰਹੇ ਸਨ, ਪਰ ਬਾਬਾ ਜੀ, ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਤੇ ਭਾਈ ਲਾਲੋ ਜੀ ਸ਼ੁਕਰ ਦੇ ਗੀਤ ਗਾ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਬਾਕੀਆਂ ਨੂੰ ਧੀਰਜ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਸਜ਼ਾ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਅਣਗਹਿਲੀ ਕਰ ਕੇ ਮਿਲੀ ਹੈ ਕਿਸੇ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਨਹੀਂ। ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਵਾਲਾ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ੁਕਰ ਦੇ ਗੀਤ ਗਾਂਦਾ ਸੁਣ ਬਾਬਰ ਆਪੂਰੂ ਟੁਰ ਕੇ ਆਇਆ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੂੰ ਰਿਹਾਅ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਤੱਕ ਰਿਹਾਅ ਹੋਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਦ ਤਕ ਸਾਰੇ ਬੰਦੀਆਂ ਦੀ ਬੰਦ-ਖਲਾਸੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ। ਬਾਬਰ ਨੇ ਸਭ ਨੂੰ ਰਿਹਾਈ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਕਿਹਾ : “ਨਾਨਕ ਵਿਚੋਂ ਭੁਦਾ ਦਾ ਦੀਦਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।”

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਦ ਹਾਕਮ ਇਨਸਾਫ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਤੇ ਅਦਾਲਤਾਂ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਬੰਦ ਕਰ ਰਿਹਿਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਰਾਜ ਬਦਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ :

ਜਬ ਛੁਟੈ ਅਦਾਲਤ, ਹੋਇ ਬਿਅਦਲ।

ਜਬ ਛੁਟੈ ਨਿਆਉ, ਰਾਜ ਹੋਇ ਬਦਲ।

ਜਦ ਭਾਈ ਲਾਲੋ ਨੇ ਪੰਥ ਦੇ ਭਵਿਖ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਫ਼ਰਮਾਇਆ, “ਜੇ ਆਪਸ ਵਿਚ ਇਤਫਾਕ ਕਰਨਗੇ, ਤਾਂ ਹੋਰਨਾਂ ਵਲਾਇਤਾਂ ਦਾ ਵੀ ਰਾਜ ਮਾਲ ਲਵਨਗੇ, ਜੇ ਆਪਸ ਮੌਕੇ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨਗੇ ਤਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਹੀ ਪਏ ਦੁੱਖ ਪਾਵਨਗੇ।”

ਭਾਈ ਲਾਲੋ ਜੀ ਨੂੰ ਮੰਜ਼ੀ ਦੇ ਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਚਲੇ ਗਏ। ਪਿੱਛੋਂ ਭਾਈ

ਲਾਲੋ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਦਕਾ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਜਾਗਿਤੀ ਆਈ ਤੇ ਉਹ ਥਾਂ ਧਰਮਸਾਲ ਬਣੀ ਜਿਥੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਦੇ ਲੇਖ ਲਿਖੇ ਸਨ।

ਭਾਈ ਲਾਲੋ ਜੀ ਸੱਚੇ, ਸੁੱਚੇ, ਸੰਤੋਖੀ, ਮਿਹਨਤੀ ਤੇ ਵੰਡ ਛਕਣ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਘਰ ਵਾਲੀ ਵੀ ਆਏ ਗਏ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਕੇ ਖੁਸ਼ੀ ਲੈਂਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਪਤੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸੰਨ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਅਨੁਸਾਰ :

“ਲਾਲੋ ਸਾਧ ਬੜਾ ਸੰਤੋਖੀ।
ਕਰ ਧਰਮ ਮਜ਼ੂਰੀ ਕਾਇਆ ਧੋਖੀ।
ਤ੍ਰਿਆ ਤਾਕੀ ਬੜੀ ਸੁਜਾਨ।
ਭਰਤਾ ਕੌ ਜਾਨੇ ਭਗਵਾਨ।”

ਭਾਈ ਲਾਲੋ ਜੀ ਦੀ ਇਕੋ ਇਕ ਪੁੱਤਰੀ ਸੀ ਜਿਸ ਦੀ ਔਲਾਦ ਪਿੰਡ ਤਤਲਾ ਵਿਚ ਹੁਣ ਵੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਨਵਾਬ ਦੌਲਤ ਖਾਨ ਲੋਧੀ

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸਾਡੇ ਉੱਤੇ ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਪਰਉਪਕਾਰ ਹਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਪਰਉਪਕਾਰ ਹੈ, ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਆਦਿ (ਗੁਰੂ) ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀੜ ਨੂੰ ਲਿਖਣਾ ਤੇ ਬੰਨ੍ਹਣਾ। ਫਿਰ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਾਰਾਂ ਰੂਪ ਚਾਬੀ ਲਿਖ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਬਖਸ਼ੀ ਤਾਂਕਿ ਅਸੀਂ ਜੰਦਰਾ ਰੂਪ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸਹਿਜੇ ਬੋਲ੍ਹ ਸਕੀਏ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਪਰਉਪਕਾਰ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰ-ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਪੜ੍ਹਿਆ, ਸੁਣਿਆ, ਵੀਚਾਰਿਆ ਤੇ ਘੋਖਿਆ ਉਸ ਨੂੰ ਰਬਾਬੀ ਬਣ ਵਾਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸੁਣਾਇਆ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਸਬੰਧੀ ਸਭ ਤੋਂ ਮੁਲਕ ਰਚਨਾ ਜੇ ਕੋਈ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ 'ਵਾਰ' ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਛੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀਆਂ ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਵਾਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਦਰਸਾ ਕੇ ਸਾਡੇ ਉੱਤੇ ਇਕ ਹੋਰ ਪਰਉਪਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਦਾ ਰਿਣੀ ਹਾਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਤੱਕ ਹੋਏ ੩੧੯ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਗੁਣ, ਕਰਮਾਂ, ਸੁਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਗਿਆਰਵੀਂ ਵਾਰ ਵਿਚ ਲਿਖ ਕੇ ਸਾਡੇ ਲਈ ਇਕ ਉਹ ਖਜ਼ਾਨਾ ਛੱਡਿਆ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਹੀ ਅਸੀਂ ਨੌਂ ਨਿਧਾਂ ਵਾਲੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ।

ਉੱਜ ਬਾਬੇ ਨੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ 'ਤਾਰੇ ਚਾਰ ਚੱਕ' ਅਤੇ 'ਨੌ ਖੰਡ ਪ੍ਰਿਸਮੀ' ਵਿਚ ਸੱਚ ਨੂੰ ਦਿੜਾਇਆ ਪਰ ਗਿਆਰਵੀਂ ਵਾਰ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ੨੦ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਉਲੇਖ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇੱਜ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਚੋਣਵੇਂ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਕੁ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਗੁਲਦਸਤਾ ਬਣਾ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਖਿੜੇ ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਵਿਚੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਹ ਹੀ ਛੁੱਲ ਚੁਣੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਹਿਕ ਨਿਵੇਕਲੀ ਤੇ ਦਿੱਖ ਨਿਰਾਲੀ ਸੀ। ਜੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਦਾ ਸੁੰਦਰ ਰਬਾਬ ਵਜਾਉਣ ਕਰ ਕੇ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਦੇ ਨਵਾਬ ਦਾ ਵਰਣਨ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਹਲੀਮੀ ਤੇ ਮਿਠਾਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਥਾਂ ਦਿੱਤੀ :

ਭਲਾ ਰਬਾਬ ਵਜਾਇਦਾ ਮਜਲਸ ਮਰਦਾਨਾ ਮੀਡਾਸੀ।

ਦਉਲਤ ਖਾਂ ਲੋਧੀ, ਭਲਾ ਹੋਆ ਜਿੰਦ ਪੀਰ ਅਬਿਨਾਸੀ। ੧੩ ॥ ੧੧ ॥

ਦੌਲਤ ਖਾਂ ਲੋਧੀ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ

ਇਤਿਹਾਸਕ ਵਿਅਕਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਆਪਣੀ ਜਗੀਰ ਸੀ, ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਨਵਾਬ ਸੀ, ਸਿਕੰਦਰ ਲੋਧੀ ਦਾ ਚਾਚੇ ਦਾ ਪੁੱਤ ਭਰਾ ਸੀ ਤੇ ਇਥਰਾਹੀਮ ਲੋਧੀ ਦਾ ਚਾਚਾ। ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਖਵਾਜਾ ਖਿਜਰ ਦਾ ਮੁਰੀਦ ਸੀ ਪਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਛੁਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ 'ਏਕ ਅਲਾਹ' ਦਾ ਉਪਾਸ਼ਕ ਬਣਿਆ। ਇਸੇ ਦੌਲਤ ਖਾਂ ਨੇ ਇਥਰਾਹੀਮ ਲੋਧੀ ਨਾਲ ਇਸ ਲਈ ਮੱਥਾ ਲਾਇਆ ਕਿ ਉਹ ਨਿੱਤ ਨਵੇਂ ਚੜ੍ਹਦੇ ਸੁਰਜ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਜਮਨਾ ਕਿਨਾਰੇ ਲਾਂਗਾਂ ਦਾ ਢੇਰ ਲਾਂਦਾ ਸੀ। ਅਤਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੋਈ ਜਦ ਉਸ ਮੀਆਂ ਬੂਆ ਵਰਗੇ ਵਿਦਵਾਨ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਮਹਾਨ ਵਿਦਵਾਨ ਕਿਉਂ ਸੀ? ਮੀਆਂ ਬੂਆ ਨੇ ਹੀ ਮਹਾਂਵੈਦਕ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਫਾਰਸੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਕਰ ਕੇ ਤਿੱਬੇ-ਏ-ਸਕੰਦਰੀ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਕਈ ਸਰਦਾਰ ਉਸ ਨੇ ਬੇਦੋਸ਼ੇ ਹੀ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅੱਲਾਹ ਦਾ ਭੇਜਿਆ ਪੈਗੰਬਰ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਗਾਜ਼ੀ ਖਾਨ ਕੋਲੋਂ ਅੱਖੀਂ ਡਿੱਠੇ ਹਾਲ ਸੁਣ ਕੇ ਹੀ ਦੌਲਤ ਖਾਨ ਨੇ ਬਾਬਰ ਨੂੰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਲਿਖਿਆ ਸੀ। ਜਦ ਬਾਬਰ ਨੇ ਵੀ ਕਤਲੇਅਾਮ ਦਾ ਹੀ ਰਾਹ ਅਪਣਾਇਆ ਤਾਂ ਦੌਲਤ ਖਾਨ ੪੦ ਹਜ਼ਾਰ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਤੇ ਗਿਆ ਪਰ ਹੁਣ ਇਤਨੀ ਦੇਰ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਕਿ ਅੰਤ ਵਿਚ ੧੫੨੬ ਈ: ਨੂੰ ਦੌਲਤ ਖਾਨ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਵੀ ਗਵਾ ਬੈਠਾ। ਲੇਨਪੂਲ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਦੌਲਤ ਖਾਨ ਨੂੰ ਬਾਬਰ ਸਾਮ੍ਰਾਣੇ ਪਕੜ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਬਾਬਰ ਨੇ ਮੁਆਫੀ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਖਵਾਜਾ ਮੀਰ-ਇ-ਮੀਰਾਂ ਦੀ ਹਿਰਾਸਤ ਵਿਚ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਉਹ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਮੁੜ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਦਿਹਾਂਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਬਾਬਰ-ਨਾਮਾ ਵਿਚ ਬਾਬਰ ਸਾਮ੍ਰਾਣੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਵਾਰਤਾ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਬਾਬਰ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬਿਠਾਇਆ ਤੇ ਇਕ ਅਹਿਲਕਾਰ ਜਿਸ ਨੂੰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਚੰਗੀ ਆਉਂਦੀ ਸੀ, ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਸਿੱਧੀ ਪੁਚਾਣ ਲਈ ਨਿਯਤ ਕੀਤਾ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, “ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸ, ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਅੱਬਾ ਕਹਿੰਦਾ ਸਾਂ। ਤੇਰੇ ਆਖਣ ਤੋਂ ਵੱਧ ਇੱਕਤ ਤੇ ਸਨਮਾਨ ਦੇਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਬਲੋਚਾਂ ਹੱਥੋਂ ਘਰ-ਘਰ ਜਾ ਕੇ ਤੇਰੇ ਬੱਚੇ ਬਚਾਏ। ਇਥਰਾਹੀਮ ਲੋਧੀ ਦੇ ਕੈਦਖਾਨੇ ਤੋਂ ਤੇਰਾ ਟੱਬਰ ਤੇ ਬੇਗਮਾਂ ਬਚਾ ਕੇ ਲਿਆਂਦੀਆਂ। ਤਿੰਨ ਕਰੋੜ ਰੁਪਿਆ ਹੋਰ ਤਾਤਾਰ ਖਾਨ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵੱਟੇ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਐਸਾ ਕੀ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਤੂੰ ਐਸਾ ਕੀਤਾ? ਤਲਵਾਰਾਂ ਘੁਮਾਣੀਆਂ ਆਰੰਭ ਕੀਤੀਆਂ, ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਝਰਾਝਾ ਛੇੜ ਦਿੱਤਾ।” ਇਸ ਦਾ ਚੁਆਬ ਦੌਲਤ ਖਾਨ ਪਾਸ ਹੈ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਦੇਣਾ ਮੁਨਾਸਬ ਨਾ ਸਮਝਿਆ। ਜਦ ਦੌਲਤ ਖਾਨ ਨੇ ਦੇਖ ਲਿਆ ਕਿ ਬਾਬਰ (ਮੁਗਲ) ਹਿਦ ਤੇ ਪੱਕਾ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਪਾਸ ਮੋੜ ਲਿਆ। ਪਰ ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਵੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਪਾਸ ਉਸ ਦਾ ਗੁਜ਼ਰਿਆ ਸਮਾਂ ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਨਾ ਭੁੱਲਣ ਵਾਲੀ ਵਾਰਤਾ ਹੈ।

ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਦਾ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਮ ਸਰਬਮਾਨਪੁਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰਿਗਵੇਦ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਬੋਧੀਆਂ ਦਾ ਵੀ ਕੇਂਦਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਚੀਨੀ ਯਾਤਰੀ ਯੂਆਂਗ-ਚੁਆਂਗ ਵੀ ਇਥੇ ਆਇਆ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਦਾ ਨਾਂ ਤਮਸਾਵਨ ਸੀ। ਮਹਿਮਦ ਗਾਜ਼ਨਵੀ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਉਜਾੜ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਉਸੇ ਦੇ ਇਕ ਜਰਨੈਲ ਸੁਲਤਾਨ ਲੋਧੀ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਮੁੜ ਵਸਾਇਆ। ਦੌਲਤ ਖਾਨ ਲੋਧੀ ਦੇ ਇਥੇ ਟਿਕਣ ਨਾਲ ਇਸ ਨੂੰ ਵਪਾਰਕ, ਧਾਰਮਕ, ਸਿਆਸੀ ਅਤੇ ਵਿੱਦਿਅਕ ਮਹੱਤਤਾ ਮਿਲੀ।

ਆਇਨ-ਇ-ਅਕਬਰੀ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਉੱਘਾ ਕਰ ਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਖੁਬ ਲੁਟਿਆ ਹੈ, ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਹੱਲੇ ਵੀ ਇਸ ਤੇ ਹੋਏ ਹਨ ਪਰ ਇਸ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਮਹੱਤਤਾ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਰਹੀ। ਇਕ ਵਾਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਛੁਹ ਜੁ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਨੂੰ 'ਪੀਰਾਂ ਪੁਰੀ' ਅਤੇ 'ਛੀਟਾਂ ਵਾਲੀ' ਕਰ ਕੇ ਵੀ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵੇਈਂ ਤੋਂ ਪਾਰ ਖਜੂਰਾਂ ਦੇ ਦਰੱਖਤਾਂ ਦੇ ਝੁੰਡਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਇਹ ਸਿੱਧ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਤੁਰਕਾਣੀ ਫੌਜਾਂ ਉਥੇ ਛਾਉਣੀ ਪਾ ਟਿਕਦੀਆਂ ਸਨ। ਮਹਿਮੂਦ ਗਜ਼ਨਵੀ ਦੇ ਇਕ ਫੌਜਦਾਰ ਸੁਲਤਾਨ ਖਾਨ ਲੋਧੀ ਨੇ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਵਸਾਇਆ ਸੀ ਤੇ ਉਸੇ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਦੇ ਇਕ ਜੀਅ ਦੌਲਤ ਖਾਨ ਲੋਧੀ ਨੇ ਪੰਦਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਦਿੱਲੀ ਉੱਤੇ ਕੁਝ ਚਿਰ ਲਈ ਰਾਜ ਕੀਤਾ ਸੀ ਪਰ ਖਿੜਰ ਖਾਨ ਨੇ ੧੪੧੪ ਈ: ਵਿਚ ਦਿੱਲੀ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਦੌਲਤ ਖਾਨ ਨੂੰ ਹਿਸਾਰ ਫਿਰੋਜ਼ਾ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਖਿੜਰ ਖਾਨ ਬਾਰੇ ਇਹ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਵਿਚੋਂ ਸੀ। ਖਿੜਰ ਖਾਨ ਨੇ ਉਮਰਬੇਗ ਨੂੰ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਜਾਰੀਰ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ। ਉਮਰਬੇਗ ਦੇ ਮਰਨ ਪਿੱਛੋਂ ਖਾਨ-ਇ-ਆਜ਼ਮ ਸੈਦ ਖਾਨ ਸ਼ੇਰਵਾਨੀ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਨਵਾਬ ਬਣਿਆ ਪਰ ਸਿਕੰਦਰ ਲੋਧੀ ਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਪਿਆ ਕਿ ਉਹ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ਾਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਹਟਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਤਾਤਾਰ ਖਾਨ ਯੂਸਫ਼ ਖੈਲ ਲੋਧੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਦੌਲਤ ਖਾਨ ਲੋਧੀ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਬਾਪਿਆ ਗਿਆ। ਇਹ ਵਾਰਤਾ ੧੪੬੯ ਈ: ਦੀ ਹੈ। ਦੌਲਤ ਖਾਨ ਉਸ ਵੇਲੇ ੪੪ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਸੀ। ਦੌਲਤ ਖਾਨ ਆਪਣੀ ਜਾਰੀਰ ਵਿਚ ਹੀ ਵਧਿਆ ਛੁਲਿਆ। ਇਕ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੋਣ ਕਾਰਨ, ਦੂਜੇ ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਵਿਚੋਂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਤੇ ਤੀਜੇ ਉਸ ਨੇ ਜਾਰੀਰ ਬਖਸ਼ੀ ਸੀ, ਦੌਲਤ ਖਾਨ ਖਿੜਰ ਖਾਨ ਦਾ ਹੀ ਉਪਾਸ਼ਕ ਤੇ ਮੁਰੀਦ ਬਣ ਗਿਆ ਖਿੜਰ ਤੋਂ ਸਭ ਸੂਫ਼ੀ ਫ਼ਕੀਰ ਪੇਰਨਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਹਾਫ਼ਜ਼ ਤੇ ਗੁਮੀ ਵਰਗੇ ਸੂਫ਼ੀ ਵੀ ਖਿੜਰ ਨੂੰ 'ਜਿੰਦਾ ਪੀਰ' ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਖਿਆਲ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ 'ਉਹ ਦੁੱਖਾਂ ਵਿਚ ਬੰਦਰੀ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਖਿੜਰ ਆਪੂਰੂ ਅਮਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਧਰਤੀ ਤੇ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਰੱਖਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਖਿੜਰ ਦਾ ਭਾਵ 'ਸਦਾ ਖਿੜੇ ਰਹਿਣਾ' ਹੈ।

ਜੁਆਨੀ ਵਿਚ ਹੀ ਦੌਲਤ ਖਾਨ ਨੇ ਧਰਮ ਦੇ ਰਾਹ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਲਿਆ। ਉਹ ਇਤਨਾ ਪਰਹੇਜ਼ਗਾਰ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਰਾਬ ਤੱਕ ਨੂੰ ਛੁੱਹਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਪੰਜ ਵਕਤ ਨਿਮਾਜ਼ ਗੁਜ਼ਾਰਦਾ ਸੀ। ਲੋਕ ਭਲਾਈ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਵੱਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਵਿਚ ਖਿਲਜੀਆਂ ਤੇ ਤੁਗਲਕਾਂ ਵਾਲੀ ਕੱਟੜਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਰਿਜ਼ਕ-ਉਲਾ-ਮਸ਼ਤਕੀ ਨੇ ਵਾਕਾਅਤਿ ਮੁਸ਼ਤਕੀ ਵਿਚ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਦੌਲਤ ਖਾਨ ਆਪਣੇ ਉਦਾਰ-ਚਿਤ ਕਾਰਨ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਹਰਮਨ-ਪਿਆਰਾ ਸੀ। ਉਹ ਪ੍ਰਹੇਜ਼ਗਾਰ ਅਤੇ ਸ਼ਰਾਬ ਦਾ ਪਾਬੰਦ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਮਹੱਲਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਇਕ ਸਿਲਾਖ ਕੁਰਸੀ ਤੇ ਲਗਾਈ ਹੋਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਤੋਂ ਉਹ ਠੀਕ ਸਮਾਂ ਦੇਖਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਚਾਕਰ ਸੂਰਜ ਦੇ ਵੱਧਦੇ ਢਲਦੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਤੋਂ ਹਿਸਾਬ ਲਗਾ ਕੇ ਦੌਲਤ ਖਾਨ ਨੂੰ ਦੱਸਦੇ ਸਨ ਤੇ ਉਹ ਨਮਾਜ਼ ਅਦਾ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਵਲਾਇਤ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਸ਼ਰਾਬ, ਸੂਰ ਦੇ ਮਾਸ, ਜੁਆ ਤੇ ਬਦਕਾਰੀ ਦੀ ਸਖ਼ਤ ਮਨਾਹੀ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਸ ਕਦੇ ਛੁਠ ਨਾ ਬੈਲਿਆ ਤੇ ਕਦੇ ਘਟੀਆ ਗੱਲ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਕੁਰਾਨ ਦਾ ਰੋਜ਼ ਪਾਠ ਕਰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸਫ਼ਾ ਪਰਤਾਉਣ ਵੇਲੇ ਗੁਲਾਬ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਉਗਲੀ ਭਰੋ ਲੈਂਦਾ ਸੀ।

ਜਕਾਤ ਬਾਕਾਇਦਾ ਦੇਂਦਾ ਸੀ। ਓਰੈਂਟਲ ਬਾਇਗਾਫੀਕਲ ਡਿਕਸ਼ਨਰੀ ਵਿਚ ਸਾਮਸ ਵਿਲਯਮ ਬੀਏਲ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਦੌਲਤ ਖਾਨ 'ਸ਼ਾਇਰ ਤੇ ਆਲਿਮ ਸੀ' (was a poet and man of learning)। ਜਦ ਸੰਨ ੧੫੦੪ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਨਵਾਬ ਤੇ ਫਿਰ ੧੫੧੭ ਵਿਚ ਮਾਲਕ ਬਣਿਆ ਤਾਂ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਕਈ ਲੋਕ ਭਲਾਈ ਦੇ ਕੰਮ ਉਸ ਕੀਤੇ। ਆਪਣੇ ਨਾਂ ਉੱਤੇ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਸਰਾਂ ਬਣਵਾਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੈਂਕੜੇ ਯਾਤਰੂਆਂ ਦੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸੀ। ਸਰਾਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਬਾਗ ਵੀ ਲਗਵਾਇਆ। ਇਕ ਬਾਉਲੀ ਵੀ ਬਣਵਾਈ ਜਿੱਥੇ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਖੁਦਾ ਦੀ ਇਬਾਦਤ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਜੀ ਬਾਰੇ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਦਾਰਾ ਜ਼ਿਕੋਹ ਨੇ ਸਫੀਨਤਾ-ਏ-ਐਲਿਆ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਦੌਲਤ ਖਾਨ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਇਕ ਨਵਾਂ ਮੁਹੱਲਾ ਆਪਣੇ ਨਾਂ ਦਾ ਉਸਾਰਿਆ ਜੋ ਅਸਲ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਸ਼ਹਿਰ ਹੀ ਸੀ।

ਭਾਈ ਜੈ ਰਾਮ ਜੀ (ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੇ ਭੈਣੂਜੇ) ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਵਿਚ ਦੌਲਤ ਖਾਨ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਸਨ। ਦੌਲਤ ਖਾਨ ਪਾਸ ਨਿੱਤ ਜ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਪੁੱਜਦੀਆਂ ਸਨ ਕਿ 'ਮੇਦੀ ਖਾਨਾ' ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਚਲ ਰਿਹਾ। ਰਸਦਾਂ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਪੁੱਜਦੀਆਂ, ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਨੂੰ ਧਿਕਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਚੰਗੇ ਮੇਦੀ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਸੀ। 'ਮੇਦੀ-ਖਾਨੇ' ਬਾਰੇ ਮਹਾਂਕੌਸ਼ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ 'ਉਸ ਸਮੇਂ ਪਰਜਾ ਤੋਂ ਜ਼ਿਣਸ ਦੀ ਵੰਡਿਆਈ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਸਰਕਾਰੀ ਹਿੱਸੇ ਆਇਆ ਅੰਨ, ਗੁੜ ਆਦਿ ਹੋਰ ਸਾਮਾਨ ਮੇਦੀ ਖਾਨਾ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਥੋਂ ਛੱਟ-ਸਾਡ ਹੋ ਸ਼ਾਹੀ ਲੰਗਰ ਤੇ ਛੌਜ ਲਈ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਸਾਮਾਨ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ ਸੀ ਪਰਚੇ ਨਾਲ ਮੰਗਵਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਜੋ ਜ਼ਿਣਸ ਬਚ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਮੇਦੀ ਵੇਚ ਕੇ ਨਕਦ ਸਰਕਾਰੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਦਾਖਲ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਸੋ ਇਸ ਵਿਆਖਿਆ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਮੇਦੀ ਦਾ ਕੰਮ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦਾ ਸੀ ਤੇ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਰੋਜ਼ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਹੋਗਾਫੇਰੀ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸੰਭਾਵਨਾ ਸੀ। ਜ਼ਿਣਸ ਲੈਣ ਵੇਲੇ ਮੇਦੀ ਵੱਧ ਤੋਲ ਲੈਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਦੇਣ ਵੇਲੇ ਘੱਟ। ਭਾਵੇਂ ਮੇਦੀ ਨੂੰ ਅਲੂਛਾ ਨਾਂ ਦੀ ਛੱਟ ਮਿਲਦੀ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਅਲੂਛਾ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਈ ਹਥਿਆਰ ਵਰਤ ਕੇ ਮਾਇਆ ਇਕੱਠੀ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਸੋ ਦੌਲਤ ਖਾਨ ਕਿਸੇ ਬਹੁਤ ਦਿਆਨਤਦਾਰ ਮੇਦੀ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਸੀ। ਜਦ ਜੈ ਰਾਮ ਜੀ ਨੇ ਦੌਲਤ ਖਾਨ ਨੂੰ ਮੇਦੀ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਦੇ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਮੌਕਾ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਆਖਿਆ: 'ਮੇਰਾ ਇਕ ਸਾਕ ਹੈ, ਘਰ ਮਰਦਾਨਾ ਆਦਮੀ ਹੈ। ਮੁਬਲਾਇਕ ਹੈ, ਮੁਹਿੰਮ ਸਰ ਕਰਣਹਾਰ ਹੈ। ਅਰਬੀ, ਫਾਰਸੀ, ਗਣਿਤ ਤੇ ਹਰ ਵਿੱਦਿਆ ਤੋਂ ਜਾਣੂੰ ਹੈ।' ਦੌਲਤ ਖਾਨ ਨੇ ਹਮੀਂ ਭਰੀ ਤੇ ਜੈ ਰਾਮ ਜੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਲੈ ਆਏ। ਦੌਲਤ ਖਾਨ ਨੇ ਨਿਰਛਲ ਤੇ ਨਿਰਕਪਟ ਚਿਹਰਾ ਦੇਖ ਕਿਹਾ: ਇਹ ਤਾਂ ਕੋਈ ਅੌਲੀਆ ਹੈ, ਇਹੋ ਮਰਦ ਖੁਦਾਈ ਸੂਰਤ ਨਜ਼ਿਰ ਆਵਤਾ ਹੈ, ਮੇਦੀ ਦਾ ਕੰਮ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਭਾਹੇਗਾ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ: "ਸਭ ਕੰਮ ਕਰਤਾਰ ਦੇ ਹੱਥ ਹਨ, ਆਦਮੀ ਦਾ ਉੱਦਮ ਉਹ ਹੀ ਸਫਲ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ।"

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰੇ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਸਮਝ ਲਿਆ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਇਹਤਿਆਤ ਮੇਦੀ ਬਾਬੇ ਨੇ ਇਹ ਵਰਤੀ ਕਿ "ਜੈਸੀ ਰਸਦ ਨਵਾਬ ਦੇ ਘਰ ਜਾਏ ਤੈਸੀ ਹੋਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲੇ।" ਮਿਹਰਬਾਨ ਜੀ, ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ: 'ਨਾਨਕ ਜੀ

ਆਪ ਦਿਆਨਤਦਾਰ, ਹਿੱਸਾ ਕਿਛੁ ਲੇ ਨਾਹੀ, ਹੋਰਸ ਕਾ ਹੱਕ ਗਵਾਏ ਨਹੀਂ। ਧਰਮੋਂ ਧਰਮੀ ਚਲਾਏ। ਆਗੇ ਜਿ ਲੋਕ ਪੀਛੇ ਲਾਗੈ ਫਿਰਦੇ, ਹਕੁ ਨਾ ਪਾਵਦੇ ਤੇ ਅਬ ਸਤਿ ਹਕ ਪੁੰਚੇ। ਸਭ ਲੱਗੇ ਦੁਆਂਇ ਦੇਣੇ 'ਯਾ ਖੁਦਾਇ ਤੂੰ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕਾ ਭਲਾ ਕਰਿ, ਜੋ ਸਭਨਾਂ ਦਾ ਹੱਕ ਪੁੰਚਾਇਦਾ ਹੈ, ਕਿਸੀ ਨੂੰ ਰੰਜ ਨਾਹੀ ਕਰਦਾ'।

'ਆਗੇ ਜੋ ਮੌਦੀ ਥੇ ਸੇ ਦਹਨੀਮੀ (ਦਸਵਾਂ ਹਿੱਸਾ) ਕਾਟਿ ਲੈਂਦੇ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕਿਸੀ ਕੀ ਦਮੜੀ ਨਾ ਰਾਖੇ। ਆਪਣਾ ਹੱਕ ਨਾ ਜਾਣ ਦਈ, ਪਰਾਇਆ ਹੱਕ ਲਏ ਨਾਹੀ। ਸਭ ਕਹੇ : ਵਾਹ! ਵਾਹ!! ਨਾਨਕ ਦਿਆਨਤਦਾਰ।'

ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਵਾਲਾ ਵੀ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਨਾਨਕ ਜੀ, ਕਿਸੀ ਕੀ ਦਮੜੀ ਨਾਹ ਰਾਖੇ। ਬੜੀ ਸੋਭਾ ਹੋਈ। ਸਭ ਰਈਅਤ ਲੱਗੀ ਦੁਆਈਂ ਦੇਣੇ।'

ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਹੀ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਛਕੀਰਾਂ, ਦਰਵੇਸ਼ਾਂ ਤੇ ਸੰਤਾਂ ਭਗਤਾਂ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦੀ। ਦੌਲਤ ਖਾਨ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਕਹਿਣ ਤੇ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਤੋਂ ਛੌਜ ਪਹਿਲਾਂ ਘਟਾਉਣੀ ਤੇ ਫਿਰ ਹਟਾਉਣੀ ਬੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਬਚਾਏ ਖਰਚ ਨਾਲ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਲਈ ਲੰਗਰ ਲੇਂਗਾ ਗਏ। 'ਸਵਾਲੀ, ਛਕੀਰ ਖਾਲੀ ਨਾ ਜਾਵੇ।' ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ : ਕੋਈ ਅਰਥੀ ਜਾਚਨਾ ਕਰੋ ਸੋ ਬਾਬਾ ਜੀ ਸਭਨਾਂ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਪੂਰਾ ਕਰੋ। ਦੌਲਤ ਖਾਨ ਨੇ ਉਥੇ ਹੀ ਪਹਿਲਾਂ ਮਦਰੱਸਾ ਤੇ ਫਿਰ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ। ਇਤਨਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਮਦਰੱਸਾ ਬਣਿਆ ਕਿ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਨੇ ਮੁੱਢਲੀ ਵਿੱਦਿਆ ਉਥੇ ਹੀ ਲਈ ਅਤੇ ਦਾਰਾ ਤੇ ਅੰਰੰਗਜ਼ੇ ਬੁੰਦੀ ਉਥੇ ਹੀ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਭੇਜਿਆ। ਦੌਲਤ ਖਾਨ ਪਾਸ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਸਿਕਾਇਤ ਵੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਬੈਗਾਇਤ ਅਤੇ ਲੰਗਰ ਉੱਤੇ ਬਹੁਤ ਖਰਚ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਿਪਾਹੀ ਦਾ ਖਰਚ ਸੌ ਰੁਪਿਆ ਰੋਜ਼ ਉੱਠਦਾ ਹੈ ਤੇ ਬੈਗਾਇਤ ਰੋਜ਼ ਪੰਜ ਸੌ ਰੁਪਏ ਉੱਠਦੀ ਹੈ। (ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਭਗਤ ਮਾਲਾ, ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੱਖ ਜੀ)। ਉੱਤਰ ਵਜੋਂ ਦੌਲਤ ਖਾਨ ਨੇ ਇਹ ਹੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਦੇ ਭਾਗ ਹਨ ਕਿ ਐਸਾ ਮੌਦੀ ਮਿਲਿਆ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਮੌਦੀ ਬੜਾ ਦਿਆਨਤਦਾਰ ਹੈ।

ਸਭ ਪਾਸੇ ਸੋਭਾ ਫੈਲਦੀ ਸੁਣ ਕੇ ਮਹਿਤਾ ਕਾਲੂ ਜੀ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਆਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਪੁੱਛਿਆ 'ਕੁਝ ਜੋੜਿਆ ਵੀ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ?' ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ : ਪਿਤਾ ਜੀ, ਹੱਥ ਵਿਚ ਮਾਇਆ ਨਹੀਂ ਟਿਕਦੀ, ਇਧਰੋਂ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਉੱਧਰ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ :

ਨਹੀਂ ਹਾਥ ਕੋ ਆਖਿ, ਕਰੇ ਬਿਰਤਾ,

ਇਹੁ ਆਵਤੁ ਹੈ, ਉਤਹੁ ਚਲ ਜਾਈ।

ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਵੀ ਸੰਗਤ ਬਣ ਗਈ। ਭਾਈ ਭਾਗੀਰਥ ਤੇ ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਉਥੇ ਹੀ ਆਣ ਟਿਕੇ। ਦੌਲਤ ਖਾਨ ਵੀ ਸੰਗਤ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਚਾਰ ਸਾਲ ਲੰਘ ਗਏ। ਇਧਰ ਕਈ ਵਾਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਮਨ ਨਾਲ ਗੋਸ਼ਟੀ ਕਰਨ : 'ਏ ਪਰਮੇਸ਼ਵਰ! ਮੇਰਾ ਮਨ ਐਸਾ ਗਲਿ ਵਿਚ ਨਾਹੀ। ਮੇਰਾ ਧਿਆਨ ਕਿਥਾਉਂ ਹੋਰ ਥਾ, ਇਹ ਗੱਲ ਕੁਛ ਹੋਰ।' ਲਤੀਫ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਮੁੱਖ ਵਿਚ ਸਦਾ 'ਤੂੰ ਨਿਰੰਕਾਰ ਕਰਤਾਰ ਨਾਨਕ ਬੰਦਾ ਤੇਰਾ' ਦੇ ਸ਼ਬਦ

ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਕ ਸਮੇਂ ਤੋਲ ਤੋਲਦੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ 'ਤੇਰਾ, ਤੇਰਾ' ਦੀ ਪੁੰਨੀ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ। ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਇਹ ਗੱਲ ਫੈਲ ਗਈ ਕਿ 'ਨਾਨਕ ਨੇ ਮੇਦੀਖਾਨਾ ਲੁਟਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।' ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਬੰਦੀ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਹਿਸਾਬ ਹੋਣ ਲੱਗੇ। ਹਿਸਾਬ ਪੂਰਾ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਵੱਧ। ਦੌਲਤ ਖਾਂ ਨੇ ਜਦੋਂ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਜੈ ਰਾਮ ਨੂੰ ਕਾਰਨ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ : 'ਖਾਨ ਸਲਾਮਤ, ਨਾਨਕ ਰੋਜ਼ ਕਾਗਦੂ ਪਹੁੰਚਾਵਦਾ ਥਾ। ਈਵੇਂ ਨਹੀਂ ਜਿ ਇਕ ਫਲਸ (ਤਾਬੇ ਦਾ ਪੈਸਾ, ਦਿਨਾਰ ਦਾ ਹਜ਼ਾਰਵਾਂ ਹਿੱਸਾ) ਤਾਈਂ ਕਿਛੁ ਤਮਾਂ ਹੋਇ। ਉਹ ਵੱਡਾ ਬੈਂਦੂ ਤਮਾਉਂ ਥਾ, ਉਸ ਕੋਂ ਕਿਛੁ ਤਮਾ ਕੀ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਥੀ, ਉਹ ਗਉਸ ਕੋਈ ਉਸ ਖੁਦਾਇ ਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਇਸ ਜਹਾਨ ਕੀ ਬਾਤ ਕਾਈ ਨ ਥਾ ਕਰਤਾ।'

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੂੰ ਆਦਰ ਨਾਲ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ। ਦੌਲਤ ਖਾਨ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ ਹੀ ਇਹ ਆਖੀ, 'ਨਾਨਕ ਤੇਰੀਆਂ ਸਭ ਸਮਝ ਆਈਆਂ, ਪਰ ਇਹ ਨਾ ਆਈ ਕਿ ਤੂੰ, ਤੇਰਾ, ਤੇਰਾ ਕੀ ਲਾਈ।' ਬਾਬੇ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ : 'ਦੌਲਤ ਖਾਨ! ਜੋ ਇਥੇ ਤੇਰਾ, ਤੇਰਾ, ਕਰਨਗੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੂੰਹ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਲਾਲ ਹੋਵੇਗਾ ਤੇ ਜੋ ਇਥੇ ਮੇਰਾ, ਮੇਰਾ ਕੁਕਣਗੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੂੰਹ ਪੀਲਾ ਬੂਕ।' ਆਪ ਜੀ ਆਪਣਾ ਅਗਲਾ ਪ੍ਰਗਰਾਮ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਦੂਰ ਚਲੇ ਗਏ। ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀ ਸਿਸ਼ਟੀ ਉੱਤੇ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੀ ਤਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ :

ਬਾਬਾ ਦੇਖੈ ਧਿਆਨ ਪਰ ਜਲਤੀ ਸਭੁ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਦਿਸੁ ਆਈ।

ਬਾਸ਼ਹੁ ਗੁਰੂ ਗੁਬਾਰ ਹੈ, ਹੈ ਹੈ ਕਰਦੀ ਸੁਣੀ ਲੁਕਾਈ।

ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਧਰਤੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੈਧਣ ਲਈ ਨਿਕਲ ਪਏ। ਉਧਰ 'ਸਿੰਘ ਬੁਕਨ' ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਇਧਰ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨਾ ਮਿਲਣ ਕਰ ਕੇ ਘਬਰਾਹਟ ਫੈਲੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਦੌਲਤ ਖਾਨ ਨੇ ਮਾਤਮੀ ਖਿਲਅਤ ਤੱਕ ਭੇਜ ਦਿੱਤੀ। ਕੋਈ ਆਖੇ ਵੇਦੀਂ ਖਾ ਗਈ, ਕੋਈ ਆਖੇ ਜੰਗਲੀ ਜਾਨਵਰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲੈ ਗਿਆ ਪਰ ਬੇਥੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਇਹ ਹੀ ਕਹਿਣ : 'ਵੇਦੀਂ ਵਿਚ ਸ਼ਕਤੀ ਨਹੀਂ, ਨਾਨਕ ਨੂੰ ਕੋਈ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ, ਉਸ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਭਾਰ ਚੁੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।' ਚੌਥੇ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਏ ਤੇ ਪੁਕਾਰ ਰਹੇ ਸਨ 'ਨਾ ਕੋ ਹਿੰਦੂ ਨਾ ਮੁਸਲਮਾਨ।' ਜਿਸ ਇਸਲਾਮੀ ਰਾਜ ਵਿਚ ਸਿਰਫ਼ ਇਤਨਾ ਕਹਿਣ ਉੱਤੇ ਭਰੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਇਕ ਪੰਡਤ ਬੋਧਨ ਦਾ ਸਿਰ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਇਹ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿ 'ਹਿੰਦੂ ਵੀ ਚੰਗੇ ਹਨ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਵੀ ਅੱਛੇ ਹਨ', ਉਥੇ ਨਾ ਕੋਈ ਹਿੰਦੂ, ਨਾ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਹਿਣ ਵਾਲੇ ਲਈ ਕਰੜੀ ਤੋਂ ਕਰੜੀ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਦਾ ਫਤਵਾ ਲੈਣਾ ਕੋਈ ਮੁਸਕਿਲ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਫਿਰ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਸ਼ਾਹੀ ਆਦਾਬ ਮੁਤਾਬਿਕ ਜਦੋਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸਿਰ ਨਾਹ ਝੁਕਾਇਆ ਤਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਗੁਸਤਾਖੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਦੌਲਤ ਖਾਨ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਸਿਰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਝੁਕਾਇਆ।' ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ, 'ਲਾਲਚ ਵਾਲਾ ਸਿਰ ਝੁਕਾਂਦਾ ਹੈ, ਬਗੈਰ ਲਾਲਚ ਵਾਲੇ ਦਾ ਸਿਰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਉੱਚਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।'

ਆਤਮਾ ਬੁਦਿ ਸਲਾਮ ਮੀ ਕਰਦ।
ਗਰਦਨ ਬੇਤਮਾਂ ਬੁਲੰਦ ਬਵਦ।

ਫਿਰ ਕਾਜ਼ੀਆਂ ਪੁੱਛਿਆ : 'ਤੂੰ ਕਉਣ ਹੈਂ ? ਹਿੰਦੂ ਹਸਤੀ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਂ ?' ਬਾਬੇ ਦਾ ਉੱਤਰ ਸੀ : 'ਹਰ ਦੋ ਨੇਮਤਮ, ਬੰਦਰ ਖੁਦਾ ਹਸਤੰਦ ਕਿ ਹਮਾ ਮਜ਼ਹਬ ਅਜ਼ਮਨ ਹਸਤੰਦ /' (ਦੋਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ, ਖੁਦਾ ਦਾ ਬੰਦਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਧਰਮ ਸੈਨੂੰ ਪਿਆਰੇ ਹਨ)। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੂੰ 'ਨਾਹ ਕੋ ਹਿੰਦੂ ਨਾਹ ਮੁਸਲਮਾਨ' ਕਹਿੰਦਾ ਸੁਣ ਜਦ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਦੌਲਤ ਖਾਨ ਪਾਸ ਕੋਈ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਉਸ ਸਾਫ਼ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਾਰਿਆਂ ਫਿਰ ਕਿਹਾ : 'ਖਾਨ ਤੂੰ ਗਲਤੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈਂ, ਤੂੰ ਭੁੱਲਾ ਹੈਂ ?' ਸੋ ਜਦ ਬਾਬੇ ਕੋਲੋਂ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਤੂੰ ਕੌਣ ਹੈਂ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ : 'ਮੈਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਬਿਨਾਂ, ਦੂਜਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ। ਦੇਹ ਹੀ ਹਿੰਦੂ ਹੈ। ਦੇਹ ਹੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੈ, ਮੈਂ ਦੇਹ ਦਾ ਸਾਖੀ ਨਿਆਰਾ ਹਾਂ।' ਖਾਨ ਨੇ ਭਰੇ ਦਰਬਾਰ ਮੱਥਾ ਟੋਕਿਆ ਤੇ ਕਿਹਾ : 'ਜੋ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਖੁਦਾਇ ਦਾ ਵਲੀ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ?' ਉਸ ਤਰਲੇ ਕੀਤੇ ਕਿ ਬਾਬਾ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਟਿਕ ਜਾਏ ਪਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸ ਹੁਣ ਸੱਚੇ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਚਾਕਰੀ ਕਰ ਲਈ ਹੈ। ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਵਾਲਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੌਲਤ ਖਾਨ ਨੇ ਮੱਥੇ ਹੱਥ ਮਾਰ ਕਿਹਾ : "ਇਹ ਮੇਰੀ ਕੰਮ-ਬਖਤੀ ਹੈ, ਜੋ ਤੁਸ ਜੇਹਾ ਵਜੀਰ ਫ਼ਕੀਰ ਹੋਇਆ।" ਦੌਲਤ ਖਾਨ ਨੇ ਖਵਾਜਾ ਖਿਜ਼ਰ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੇ ਕਿਹਾ : ਜੋ ਤੇਰਾ ਚਿੱਤ ਹੈ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਹੀ ਖਿਜ਼ਰ ਬਣਾ ਦੇਈਏ। ਉਸ ਕਿਹਾ ਕਿ ਦਰਸ਼ਨ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰਾ ਦਿਉ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ : 'ਧਿਆਨ ਕਰ ਬੈਠ। ਜਿਤਨੇ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਆਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਪਦਾਰਥ ਹਨ ਸਭ ਜਲ ਮੱਧ ਹਨ ਤੇ ਜਲ ਵਿਚ ਜੋ ਵਿਸਮਾਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ ਸੋ ਹੀ ਆਤਮਾ ਹੈ। ਇਹ ਚਿੰਨ੍ਹ ਕਰ ਕਿ ਆਤਮਾ ਤੂੰ ਹੀ ਹੈ।' ਦੌਲਤ ਖਾਨ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮਨ ਟਿਕਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ : ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਤੇਰਾ ਧਿਆਨ ਨਿਕਲ ਜਾਏ, ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਦਿੜ ਕਰ।' ਉਸ ਨੂੰ ਰੈਸ਼ਨੀ ਮਿਲੀ ਤੇ ਹੁਣ ਉਹ ਖਵਾਜਾ ਖਿਜ਼ਰ ਦੀ ਥਾਂ ਇਕ ਅਲਾਹ ਵਿਚ ਯਕੀਨ ਰੱਖਣ ਲੱਗਾ। ਉਸ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਇਤਨੀ ਉੱਚੀ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਖਿਜ਼ਰ ਉਸ ਦੀ ਪੈਰੀ ਆਉਣ ਲੱਗਾ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ 'ਭਲਾ ਪੁਰਸ਼ ਤੇ ਜਿੰਦ ਪੀਰ ਅਬਿਨਾਸੀ' ਕਹਿ ਸਨਮਾਨਿਆ। ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ :

ਨਿਭੀ ਖਾਨ ਯਹ ਖੇਪ ਤੁਮਾਰੀ। ਮੌਲਾ ਸੋ ਭਈ ਤੁਮਰੀ ਯਾਰੀ।
ਤੂੰ ਤੋ ਜਿੰਦ ਪੀਰ ਅਬ ਭਇਆ। ਮਰਨ ਜੀਵਨ ਕਾ ਦੁਖ ਸਿਟ ਗਇਆ।

ਪਰ ਧਰਮ ਦੇ ਠੇਕੇਦਾਰ ਕਾਜ਼ੀ ਚੁੱਪ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਿੱਥੋਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਜੇ ਸਭ ਇਕ ਹਨ ਤੇ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਨਿਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਸਭ ਨਾਲ ਮਸੀਤ ਗਏ। ਉਥੋਂ ਜਦ ਸਾਰੇ ਨਿਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਨ ਲੱਗੇ, ਬਾਬੇ ਨੇ ਹੱਸ ਦਿੱਤਾ। ਕਾਜ਼ੀ ਨੇ ਕਿਹਾ : 'ਦੇਖਿਆ ਖਾਨ ! ਇਹ ਕਾਫ਼ਰ ਅਸਾਡੀ ਨਿਮਾਜ਼ ਨੂੰ ਹੱਸਿਆ ਹੈ।' ਤਾਂ ਖਾਨ ਪੁੱਛਿਆ : 'ਬਾਬਾ ਜੀ ! ਤੁਸੀਂ ਅਸਾਡੀ ਨਿਮਾਜ਼ ਤੇ ਕਿਉਂ ਹੋ ਰੋ ?' ਬਾਬੇ ਨੇ ਕਿਹਾ : 'ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਤੁਸੀਂ ਉਜੂਜ਼ ਕਰਦੇ ਸੀ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੁਹਾਡਾ ਮਨ ਨਿਮਾਜ਼ ਵੱਲ ਹੈ ਸੀ ਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਉੱਪਰ ਖੁਦਾਇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਸੀ। ਜਦ

ਨਿਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਨ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਮਨ ਨਾ ਖਲੋਤਾ । ਇਮਾਮ ਨੂੰ ਕਿਹਾ : 'ਇਮਾਮ ਤੂੰ ਹੈਂ! ਸੋ ਤੇਰੇ ਘਰ ਘੋੜੀ ਸੂਈ ਸੀ, ਤੇਰੇ ਘਰ ਵਿਚ ਖੂਹ ਹੈਸੀ, ਤੇਰਾ ਧਿਆਨ ਉਧਰ ਗਿਆ। ਮਤ ਮੇਰੀ ਵਿਛੇਗੇ ਖੂਹ ਵਿਚ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੋਵੇ। ਜੇ ਇਮਾਮ ਦਾ ਮਨ ਰਿਹਾ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਹੋਰਨਾਂ ਦੀ ਨਿਮਾਜ਼ ਕਿਥੋਂ ਕਬੂਲ ਪਵੇ?' ਫਿਰ ਖਾਨ ਨੇ ਸਭ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ : ਇਹ ਕੋਈ ਵਲੀ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਇਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ ਪਰਵਾਨ ਹੈ।

ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ :

ਤਬ ਨਵਾਬ ਕਾਜੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ : 'ਕਾਜੀ! ਨਾਨਕ ਨੂੰ ਬੁਲਾਵਣਾ ਗੁਨਾਹ ਹੈ। ਇਹ ਖੁਦਾਇ ਦਾ ਬੜਾ ਦੈਸਤ ਹੈ।

ਕਨੂੰਈਆ ਲਾਲ, ਤਾਰੀਖ-ਇ-ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਇਸੇ ਘਟਨਾ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਵਾਬ ਨਾਲ ਨਿਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਨ ਟੁਰ ਪਏ। ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਰੈਲਾ ਪੈ ਗਿਆ ਕਿ ਅੱਜ ਨਾਨਕ ਜੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣ ਜਾਣਗੇ। ਨਵਾਬ ਤੇ ਅਮਾਮ ਜਦੋਂ ਨਿਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਖਲੋਤੇ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸ਼ਾਮਲ ਨਾ ਹੋਏ। ਨਿਮਾਜ਼ ਮੁੱਕਣ ਪਿੱਛੋਂ ਨਵਾਬ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਨਿਮਾਜ਼ ਵਿਚ ਖਲੋਤੇ ਕਾਬਲ ਦੇ ਘੋੜੇ ਖਰੀਦ ਰਹੇ ਸਾਚਿ ਤੇ ਅਮਾਮ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਚਿੱਤਾ ਖਾ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਕਿਧਰੇ ਉਸ ਦੀ ਘੋੜੀ ਦਾ ਵਛੇਰਾ ਟੋਏ ਵਿਚ ਹੀ ਨਾ ਛਿੱਗ ਪਵੇ। ਅਜਿਹੀ ਨਿਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਨ ਨਾਲੋਂ ਤਾਂ ਨਾ ਪੜ੍ਹਣੀ ਹੀ ਚੰਗੀ ਹੈ।' ਨਵਾਬ ਦੌਲਤ ਖਾਨ ਇਸ ਭੇਦ-ਭਰੀ ਗੱਲ ਤੇ ਹੋਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ ਤੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾਇਆ।

ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਸ਼ਬਦ :

ਸ਼ਬਦ ਸੁਨਾ ਜਬ ਖਾਨ, ਸੋਇਆ ਮਨ ਜਾਗਾ ਤਬੀ।

ਗੋਇ ਰਹਾ ਹੈਰਾਨ, ਭਈ ਮੁਹੱਬਤ ਰੱਬ ਕੀ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੂੰ ਦੌਲਤ ਖਾਨ ਕਿਤਨਾ ਕੁ ਜਾਣ ਗਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਦੀ ਉਦਾਹਰਨ ਉਹ ਵਾਰਤਾ ਹੈ ਜਦ ਆਪ ਜੀ ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਵਾਪਸ ਸ਼ਹਿਰ ਆਏ। ਪਿਆਦੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਪਾਸ ਗਏ ਤੇ ਕਿਹਾ : 'ਖਾਨ ਬੁਲਾਵਦਾ ਹੈ।' ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ, 'ਕਉਨ ਖਾਨ ਬੁਲਾਵਦਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਦੌਲਤ ਖਾਨ ਨਾਲ ਕਿਆ ਹੈ। ਜਦ ਮੇਰਾ ਖਾਨ ਬੁਲਾਵੇਗਾ ਤਦ ਆਵਾਂਗੇ।' ਦੌਲਤ ਖਾਨ ਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਰਮਜ਼ ਸਮਝ ਲਈ ਤੇ ਆਦਮੀ ਹੱਥ ਅਖਵਾ ਭੇਜਿਆ : 'ਨਾਨਕ ਜੀ! ਖਾਨ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜਿ ਰਜ਼ਾਇ ਖੁਦਾਇ ਏਕ ਦੀਹਾਅਓ। ਆਪਣਾ ਦੀਦਾਰ ਦੇਹ।' ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਇਤਨਾ ਸੁਣ ਦੌਲਤ ਖਾਨ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਗਏ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਦੌਲਤ ਖਾਨ ਨੂੰ ਕਿਹਾ : 'ਤੇਰਾ ਨਾ ਕੋਈ ਏਥੇ ਹਿਸਾਬ ਲਏਗਾ, ਨਾ ਆਗੈ ਕੋਈ ਲਏਗਾ, ਤੂੰ ਖੁਦਾਇ ਖਲਾਸ ਕੀਤਾ ਹੈ।' ਤਾਂ ਬਾਬੇ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਉੱਤੇ ਦੌਲਤ ਖਾਨ ਨੇ ਸਿਰ ਰੱਖਿਆ ਤੇ ਖਾਕ ਲੈ-ਲੈ ਮੱਥੇ ਲਗਾਇਆ।

ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ

ਜਿਸ ਬਹੁਤੀ ਛਾਉ ਪਤ੍ਰਾਲੀ

ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਉਚਾਈ ਮਾਪਣ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਸਹੀ ਪੈਮਾਨਾ ਸਿਆਣਿਆਂ ਨੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਔਰਤ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਦਰਜਾ ਗਿਣਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਨਾਗੀ ਨੂੰ ਢੋਰ, ਪਸੂ ਤੇ ਗਵਾਰ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਦੇ ਕੇ ਤਾਜ਼ਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਸਮਾਜ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪੱਖੋਂ ਉੱਚਾ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਔਰਤ ਨੂੰ 'ਗੁਨਾਹਾਂ ਦੀ ਪੰਡ' ਤੇ 'ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਮਜ਼ੇਦਾਰ ਗਲਤੀ' ਆਖ ਕੇ ਖਿਲੀ ਉਡਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਸਮਾਜ ਨਿੰਦਾ ਦਾ ਹੀ ਪਾਤਰ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਜਿੱਥੇ ਧਰਮਾਂ, ਵਰਨਾਂ, ਨਸਲਾਂ, ਕੌਮਾਂ, ਬੋਲੀਆਂ ਤੇ ਵਿਤਕਰੇ ਮੇਟਣ ਆਏ ਸਨ, ਉਥੇ ਉਹ ਜਿਨਸਾਂ ਦੇ ਵਿਖੇਵੇਂ ਵੀ ਮਿਟਾ ਕੇ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ, ਜਿਸ ਬਰਤਨ ('ਭਾਂਡੇ, ਭੰਡਿ') ਵਿਚੋਂ ਖਾਂਦੇ ਹੋ, ਉਸੇ ਵਿਚ ਛੇਕ ਕਰਨ ਦੀ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਅਤਿ ਮਾੜਾ ਆਖਿਆ। ਜਿਸ ਭਾਂਡੇ ਕਾਰਨ ਉਹ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਇਆ, ਉਸ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕੁਬੋਲ ਬੋਲਣ ਤੋਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਧਰਮ ਦੇ ਰਾਖੇ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਵਰਜਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਉਸ ਧਿਆਣੇ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਪੁਰਸ਼ ਨਾਗੀ ਉੱਤੇ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਰਾਖਵੇਂ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬਾਹਮਣ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਕ ਪਾਸੇ ਤੁਸੀਂ ਲੋਕ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਨਹਿਕਲੰਕੀ ਆਖਦੇ ਨਹੀਂ ਬਕਦੇ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਨੂੰ ਕਲੰਕਣੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ, ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਫੱਖਦਾ ਹੈ? ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਜਿਸ ਸਮਾਜ ਦੀ ਉਸਾਗੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਉਸ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਨਿੰਦੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਸਤਿਕਾਰੀ ਜਾਏਗੀ ਤੇ ਯੋਗ ਬਾਂ ਪਾਏਗੀ। 'ਸੋ ਕਿਉਂ ਮੰਦਾ ਆਖਿਐ ਜਿਤੁ ਜੰਮਹਿ ਰਾਜਾਨ' ਇਸੇ ਪਾਸੇ ਦਾ ਇਕ ਭਾਵਪੂਰਤ ਫਰਮਾਨ ਸੀ। ਉਸ ਹੁਕਮ ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਸਤੈ ਤੇ ਬਲਵੰਡ ਜੀ ਦੀ ਆਖੀ ਰਾਮਕਲੀ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਜੇ ਮੈਂ ਭੁੱਲਦਾ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ, ਗੁਰੂ ਤੇ ਭਗਤ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਿਸੇ ਦੀ ਉਪਮਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਿਰਫ਼ ਦੋ ਬਾਵੇਂ, ਇਕ ਰਾਮਕਲੀ ਦੀ ਵਾਰ ਜੋ ਛੂਮ ਸਤੈ ਤੇ ਰਾਇ ਬਲਵੰਡ ਜੀ ਨੇ ਆਖੀ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜੇ 'ਰਾਮਕਲੀ ਸਦ' ਵਿਚ 'ਗੁਰੂ-ਪਤਨੀ ਤੇ ਗੁਰੂ-ਸੰਤਾਨ ਦੀ ਉਪਮਾ' ਹੈ। ਰਾਮਕਲੀ ਸਦ ਵਿਚ 'ਮੋਹਰੀ ਪੁਤ ਸਨਮੁਖ ਹੋਆ' ਕਹਿ

ਕੇ ਸਤਿਕਾਰਿਆ ਹੈ ਤੇ ਬਲਵੰਡ ਜੀ ਨੇ ਪੂਰੀ ਇਕ ਪਉੜੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੁਪਤਨੀ ਦੀ ਉਪਮਾ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਬਲਵੰਡ ਜੀ ਨੇ ਪਹਿਲੀਆਂ ਦੋ ਪਉੜੀਆਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੀ ਉਸ ਵਡਿਆਈ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹਨਾਂ ਆਪਣੇ ਸੇਵਕ ਬਾਬਾ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਅੱਗੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ ਤੇ ਆਪਣੇ ਜਿਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਗੁਰ-ਗੱਦੀ ਬਖਸ਼ੀ। ਦੂਜੀ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਬਲਵੰਡ ਜੀ, ਬਾਬਾ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੇ ਜਿਵੇਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਫਰਮਾਏ ਹੋਏ ਹੁਕਮਾਂ ਨੂੰ ਕਮਾਇਆ ਦੱਸਦੇ ਹਨ : ਉਹ ਸਿਲ ਅਲੂਣੀ ਚੱਟਾਣ ਵਾਂਗ ਬੜੀ ਕਰੜੀ ਕਾਰ ਹੈ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਸ ਨੂੰ ਬੜੀ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਨਿਭਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਬਾਬਾ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਵਲੋਂ ਮਿਲੀ ਨਾਮ-ਦਾਤਿ ਵੰਡ ਰਹੇ ਹਨ, ਆਪ ਵੀ ਵਰਤਦੇ ਹਨ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਖੁਲ੍ਹੇ ਹੱਥੀਂ ਵੰਡ ਰਹੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ-ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਲੰਗਰ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ਪਰ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਜੀ ਦੀ ਨਾਮ ਕਮਾਈ ਵਿਚ ਕੋਈ ਘਾਟਾ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਤੀਜੀ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਬਲਵੰਡ ਜੀ ਹੁਣ ਦੂਜੇ ਲੰਗਰ ਦਾ ਜਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਉਧਰ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਦੌਲਤ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਜੀ ਖੁਲ੍ਹੇ ਹੱਥੀਂ ਵੰਡ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਇਧਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ 'ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ' ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸਦਕਾ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਸਭ ਨੂੰ ਘਿਉ ਵਾਲੀ ਖੀਰ ਵੰਡੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਕੈਸੀ ਸਮ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੈ, ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਦੀ। ਕਿਤਨਾ ਉਦਾਰ-ਚਿਤ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸੁਭਾਉ। ਕਿਤਨੇ ਮਿੱਠੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਚਨ। ਕਿਤਨੀ ਕਰੜੀ ਹੈ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਘਾਲ।' 'ਖਸਮ (ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ) ਦੇ ਦਰ ਉਹ ਤਾਂ ਹੀ ਕਬੂਲ ਹੋਏ ਜਦ ਉਹਨਾਂ ਇਸਤਰੀ ਹੋ ਕੇ ਮਰਦਾਂ ਵਾਲੀ ਘਾਲ ਘਾਲੀ। ਅਸਲ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪਤੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਹੀ ਐਸਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਸਾਰੀ ਧਰਤੀ ਦਾ ਭਾਰ ਚੁੱਕ ਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ' :

“ਪਏ ਕਬੂਲ ਖਸਮ ਨਾਲਿ, ਜਾਂ ਘਾਲ ਮਰਦੀ ਘਾਲੀ।

ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਸਹੁ ਸੋਇ, ਜਿਨਿ ਗੋਇ ਉਠਾਲੀ” ॥ ੩ ॥

ਬਲਵੰਡ ਜੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ, 'ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਵਾਂਗ ਬਹੁਤ ਭਲੇ ਹਨ, ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੀ ਛਾਂ ਬਹੁਤ ਪੱਤ੍ਰਾਂ ਵਾਲੀ ਹੈ, ਸੰਘਣੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਮਾਂ ਦੀ ਠੰਢੀ ਛਾਂ ਹੈ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਬੈਠਿਆਂ ਵੀ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਂਤੀ ਤੇ ਠੰਢ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਸਤਿਸੰਗ ਰੂਪੀ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਨਾਮ ਦੀ ਦੌਲਤ ਵੰਡੀ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਆਤਮਕ ਜੀਵਨ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਨਾਮ ਰਸ ਵੰਡ ਰਹੇ ਹਨ। ਤਿਵੇਂ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸਦਕਾ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਘਿਉ ਵਾਲੀ ਖੀਰ ਮਿਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਜੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਗੁਰ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਮੱਥੇ ਖਿੜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਈਰਖਾਲੂਆਂ-ਬੁੱਖਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਪੀਲੇ ਪੈ ਰਹੇ ਹਨ' :

‘ਬਲਵੰਡ ਖੀਵੀ ਨੇਕ ਜਨ, ਜਿਸ ਬਹੁਤੀ ਛਾਉ ਪੜ੍ਹਾਲੀ ॥

ਲੰਗਰ ਦੁਲਤਿ ਵੰਡੀਐ, ਰਸੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਖੀਰਿ ਘਿਆਲੀ ॥

ਗੁਰ ਸਿਖਾਂ ਕੇ ਮੁਖ ਉਜਲੇ, ਮਨਮੁਖ ਬੌਣੇਂ ਪਰਾਲੀ ॥’

(ਪੰਨਾ ੯੬੭, ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ)

ਸੋ ਇਹ ਯੋਗ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਉਸ 'ਨੇਕ-ਜਨ' 'ਸੰਘਣੀ ਛਾਂ ਵਾਲੀ', ਮਰਦਾਂ ਵਾਲੀ

ਘਾਲ ਘਾਲਣ ਵਾਲੀ, ਗੁਰੂ ਪਤਨੀ, ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ, ਕਰਮ, ਸੁਭਾਉ ਤੇ ਦਿੜ੍ਹਤਾ ਉੱਤੇ ਇਕ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੀ ਜਾਏ ।

ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਦਾ ਜਨਮ ਖੜੂਰ ਦੇ ਲਾਗੇ ਸੰਘਰ ਵਿਖੇ ਭਾਈ ਦੇਵੀ ਚੰਦ ਖੱਤਰੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ । ਦੇਵੀ ਚੰਦ ਜੀ ਇਕ ਵੱਡੇ ਹਟਵਾਣੀਏ ਤੇ ਸ਼ਾਹੁਕਾਰ ਸਨ । ਵੀਰਾਈ ਸੀ, ਜੋ ਚੌਪਰੀ ਤੱਖਤ ਮੱਲ, ਮੱਤੇ ਦੀ ਸਰਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਪੁੱਤਰੀ ਸੀ, ਨੇ ਖੀਵੀ ਜੀ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨਾਲ ਪੱਕਾ ਕਰਾ ਦਿੱਤਾ । ਮਹਾਨਕੋਸ਼ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਲਿਖਾਰੀ ਅਨੁਸਾਰ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਸੰਨ ੧੫੧੯ ਈ: ਵਿਚ ਹੋਈ । ਜਦ ਕੁਝ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਚੌਪਰੀ ਤੱਖਤ ਮੱਲ ਨੇ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਬਾਬਾ ਫੇਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਨੌਕਰੀ ਤੋਂ ਅੱਡ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਭਾਈ ਦੇਵੀ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਬਾਬਾ ਫੇਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੂੰ ਸੰਘਰ ਹੀ ਲੈ ਆਂਦਾ । ਬਾਬਾ ਫੇਰੂ ਜੀ ਨੇ ਹਰਿਕੇ ਪੱਤਣ ਦੁਕਾਨ ਪਾ ਲਈ ਪਰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਖੜੂਰ ਮੁੜ ਆਏ ਤੇ ਸ਼ਾਹੁਕਾਰਾ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ਅਤੇ ਨਾਲ ਦੁਕਾਨ ਵੀ ਰੱਖੀ । ੧੫੨੯ ਈ: ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਫੇਰੂ ਜੀ ਦੜਾਈ ਕਰ ਗਏ ਤੇ ਸਾਰਾ ਕੰਮ-ਕਾਜ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੇ ਸੰਭਾਲ ਲਿਆ । ਬਾਬਾ ਫੇਰੂ ਜੀ ਨਾ ਸਿਰਫ ਦੇਵੀ ਭਗਤ ਸਨ, ਸਗੋਂ ਹਰ ਸਾਲ ਪਹਾੜਾਂ ਵਾਲੀ ਦੇਵੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਜੱਥਾ ਵੀ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਸ ਸੰਗ ਦੇ ਜਬੇਦਾਰ ਵੀ ਸਨ । ਪਿਤਾ ਦੀ ਮੌਤ ਉਪਰੰਤ ਜਿੱਥੇ ਘਰ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਉਹਨਾਂ ਉੱਤੇ ਪਈ, ਉਥੇ ਸੰਗ ਨੂੰ ਲੈ ਜਾਣ ਦੀ ਜਬੇਦਾਰੀ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿਰ ਆਈ । ਉਹ ਕਈ ਸਾਲ ਉਸ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨੂੰ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਰਹੇ । ਇਕ ਵਾਰੀ ਖੜੂਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਹੀ ਭਾਈ ਜੋਥ ਜੀ ਦੇ ਮੁੱਖੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸੁਣ ਕੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਜਾਣ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਬਣਾਈ । ਸੰਗ ਦੇ ਸਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਰਾਹ ਵਿਚ ਛੱਡ ਕੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਆਏ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਕੇ ਉਥੇ ਹੀ ਟਿਕਣ ਦਾ ਮਨ ਬਣਾ ਲਿਆ । ਇਹ ਸੰਕਲਪ ਉਨ੍ਹਾਂ ੧੫੩੨ ਈ: ਵਿਚ ਕੀਤਾ । ਭਾਈ ਦਾਸੂ ਜੀ ਤੇ ਬੀਬੀ ਅਮਰੋ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ । ਜੱਥਾ ਜੰਮ੍ਹ ਤੋਂ ਪਹਾੜ ਵਾਲੀ ਦੇਵੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਖੜੂਰ ਮੁੜ ਆਇਆ । ਪਰ ਜਬੇਦਾਰ ਨਾਲ ਨਾ ਦੇਖ ਜੋ ਕਿਸੇ ਦੇ ਮੁੱਹ ਵਿਚ ਆਇਆ, ਬਾਬਾ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਲਈ ਕਿਹਾ ਕਿ 'ਤੇਰਾ ਪਤੀ, ਤੇਰਾ ਸਾਬ ਛੱਡ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ।' ਉਸ ਸਮੇਂ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਦਾ ਸਿਦਕ ਦੇਖਣ ਵਾਲਾ ਸੀ । ਠੰਡੇ ਸੁਭਾਉ ਦੀ ਮੂਰਤ ਖੀਵੀ ਅੱਡੋਲ ਰਹੀ । ਜਦ ਫਿਰ ਸਾਰਿਆਂ ਲਾ-ਲਾ ਕੇ ਕਿਹਾ, 'ਲਹਿਣਾ' (ਜੀ) ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਹੀ ਨਾਨਕ ਦੇ ਪਾਸ ਰਹਿ ਪਿਆ ਈ, ਸੰਗ ਨੂੰ ਜਵਾਬ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਸੂ । ਆਪ ਸਾਧ ਹੋ ਕੇ ਬਹਿ ਗਿਆ ਈ ਅਤੇ ਤਪੇ ਦੇ ਦੁਆਰੇ ਹੀ ਧੁਣੀ ਰਮਾ ਲਈ ਸੂ ਤਾਂ ਖੀਵੀ ਜੀ ਨੇ ਸਿਰਫ ਇਹ ਹੀ ਆਖਿਆ : 'ਜੇ ਉਹ ਗੋਦੜੀ ਪਾਏਗਾ ਤਾਂ ਲੀਰਾਂ ਹੰਡਾਸਾਂ, ਜਿਸ ਹਾਲ ਰੱਖੇਗਾ, ਉਸ ਹਾਲ ਹੀ ਰਵਾਂਗੀ ।' ਜਦ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਤੋਂ ਘਰ ਖੜੂਰ ਦੀ ਸਾਰ ਲੈਣ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਤਾਂ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ, ਜੋ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ 'ਪਤੀ ਪਰਮਣ' ਕਰ ਕੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਨ, ਨੇ ਸਾਫ਼ ਦੇਖ ਲਿਆ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਦਿਲ ਘਰ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ ਤੇ ਦੁਕਾਨ ਦਾ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਵੀ ਆਪਣੇ ਭਣੇਵੇਂ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਰਹੇ ਹਨ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸਿਰਫ ਇਤਨਾ ਹੀ ਕਿਹਾ : ਬਾਹਰ ਨਾ ਜਾਓ, ਘਰ ਰਹਿ ਜੋਗ ਕਮਾਓ,

ਜਿਵੇਂ ਤੁਸੀਂ ਆਖੋਗੇ ਮੈਂ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਟੁਰਾਂਗੀ, ਤੁਹਾਡੇ ਤਪ ਵਿਚਕਾਰ ਰੋੜਾ ਨਾ ਅਟਕਾਸਾਂ ॥” ਉਸ ਸਮੇਂ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ : ‘ਜਿਸ ਪਾਸ ਮੈਂ ਚਲਿਆ ਹਾਂ, ਉਹ ਜੋਗੀ, ਜੰਗਮ, ਸੰਨਿਆਸੀ ਸਰੇਵੜਾ ਨਹੀਂ, ਉਸ ਨੇ ਗ੍ਰਹਿਸਤ ਵਿਚ ਉਦਾਸੀ ਦਾ ਰਾਹ ਇਖਾਇਆ ਹੈ, ਪ੍ਰੇਮ ਹੱਥ ਵਿਕਿਆਂ ਹਾਂ ॥’ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਉਥੇ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਰੋਕ ਨਾ ਪਾਈ। ਬੱਚੇ ਭਾਵੇਂ ਬਹੁਤ ਛੋਟੇ ਸਨ ਪਰ ਸਾਰਾ ਭਾਰ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਚੁੱਕ ਲਿਆ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕੋਈ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਖੀਵੀ ਜੀ ਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ ਕਿ ‘ਦੀਨ-ਦੁਨੀ’ ਦਾ ਛਤਰ ਉਸੇ ਦੇ ਪਤੀ ਉੱਤੇ ਝੁਲਣਾ ਹੈ। ਪੂਸ਼ੀ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭੇਜਣ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਖੜਾਵਾਂ ਪੂਜਾ ਲਈ ਮੰਗ ਲੈਣੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦਿੜ੍ਹਤਾ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਅਗਲੇ ਸੱਤ ਸਾਲ ੧੫੩੨ ਤੋਂ ੧੫੩੯, ਉੱਧਰ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵੱਲ ਬਾਬਾ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵਾਲੋਂ ਪਾਏ ਹਰ ਪਰਚੇ ਨੂੰ ਸਫਲਤਾ ਨਾਲ ਹੱਲ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅੰਗ ਬਣ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਇਧਰ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਹੁਣ ਸਥੂਲ ਪੂਜਾ ਦੀ ਥਾਂ ਸੇਵਾ, ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ।

ਬਾਬਾ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਦੀ ੧੫੩੯ ਈਵੀ ਨੂੰ ਘਾਲ ਥਾਂ ਪਈ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨੇ ਚੋਲੇ ਦੀ ਰਹਿਰਾਸ ਕੀਤੀ ਤੇ ‘ਅੰਗਦ’ ਬਣਾ ਕੇ ਟੋਰਿਆ ਤੇ ਖੜੂਰ ਜਾਣ ਦੀ ਆਰਿਆ ਦਿੱਤੀ। ਸ਼ਬਦ ਦਾਤ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਖੜੂਰ ਮੁੜ ਆਏ।

ਗੁਰੂ ਪਦਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ‘ਨਵ-ਜਨਮੇ’ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਬੂਟੇ ਨੂੰ, ਜਿਸ ਦਾ ਬੀਜ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੂਰ-ਦੂਰ ਤੱਕ ਪਾ ਆਏ ਸਨ, ਸੰਭਾਲਣਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ-ਸੰਤਾਨ, ਸੰਨਿਆਸੀਆਂ, ਸਿੱਧਾਂ, ਪਰੋਹਿਤਾਂ ਤੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਹੁਕਮਰਾਨਾਂ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣਾ ਸੀ। ਤਖਤ ਉੱਤੇ ਬੈਠਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਹਮਾਯੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸ਼ੇਰ ਸ਼ਾਹ ਕੋਲੋਂ ਭਾੰਜ ਖਾ ਕੇ ਆਇਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਲੜਕਿਆਂ ਵਿਚ ਪਰਚੇ ਹੋਏ ਸਨ ਸੋ ਉਸ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਨਾ ਰਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖ ਕੇ ਚਾਹਿਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਅਚਾਨਕ ਕਬਜ਼ਾ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਚਿਮਟ ਗਿਆ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ “ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਤਲਵਾਰ ਚਲਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ, ਤੈਥੋਂ ਕੁਝ ਨਾ ਬਣਿਆ, ਹੁਣ ਫਕੀਰਾਂ ਤੇ ਤਲਵਾਰ ਕੱਢਣ ਜਾਂ ਹੱਥ ਉਠਾਉਣ ਦਾ ਕੀ ਭਾਵ ?” ਹਮਾਯੂੰ ਨੇ ਬਚਨ ਸੁਣ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨ ਫੜ ਲਏ ਤੇ ਮਿਨਤ ਤਰਲਾ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਬਰ ਤੇ ਜੇਰੇ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ।¹

ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਕਿਹਾ :

‘ਸ਼ੇਰ ਸ਼ਾਹ ਸੌ ਕਛੁ ਨ ਬਸਾਯੋ।
ਖੜਗ ਹਤਨ ਹਮ ਪਰ ਚਲਿ ਆਯੋ। ੫੭।
ਕਾਇਰ ਭਯੋ ਭਾਜ ਕਰ ਆਵਾ।
ਹਮਹਿ ਸੂਰਤਾ ਚਹੈਂ ਦਿਖਾਵਾ।’

(ਰਾਸ ੧, ਅੰਸ ੧੦)

1. ਤਾਰੀਖ-ਇ-ਪੰਜਾਬ ਕਿੱਤ ਕਨੂੰਈਆ ਲਾਲ।

ਉਸ ਜਦ ਹੱਥ ਜੋੜ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਉਸ ਨਾਲ ਐਸਾ ਕਿਉਂ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਦਰ-ਬ-ਦਰ ਕਿਉਂ ਹੋਇਆ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸੁਰਅਤ ਦੀ ਮੂਰਤ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ :

‘ਕੁਝੂ ਬਿਅਦਲੀ ਕੌਨ ਮਹਾਨੀ।
ਯਾਂ ਤੇ ਭਖੇ ਤੋਹਿ ਤ੍ਰਿਸਕਾਚਾ।’

ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਇਹ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਜੇ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਪੱਕੀ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਫਿਰ ਕੋਈ ਵੱਡੇ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਹੱਲਾ ਇਸ ਨੂੰ ਹਿਲਾ ਨਹੀਂ ਸਕੇਗਾ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਹੀ ਕਾਰਨ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਪੱਕੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਵਾੜੀ ਲੱਗਣ ਤੱਕ ਕੋਈ ਉਦਾਸੀ ਜਾਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਦੌਰਾ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸੱਚਾਈ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਗੁਰੂ ਪਦਵੀ ਸੰਭਾਲਣ ਉਪਰੰਤ ਹਰੀਕੇ ਪੱਤਣ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਗਏ। ਜਿੱਥੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਅੰਦਾਜ਼ੇ ਮੁਤਾਬਿਕ ਤੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਮੀਲ ਦਾ ਪੈਦਲ ਸਫਰ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਉਥੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਜੀ ਦਾ ਇਕ ਬਾਵੇਂ ਟਿਕ ਬੈਠਣਾ ਬੂਟੇ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਨ ਦਾ ਢੰਗ ਹੀ ਦੱਸਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਸੀ। ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਸਾਖੀ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੋਰ ਵੱਡੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ਸਨ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਧਰਮ-ਵਾੜੀ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਜੇ ਉਹ ਆਪ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਸੰਗਤ ਵਾੜੀ ਦੀ ਦੇਖ-ਭਾਲ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜ਼ਿੰਮੇ ਲੈ ਲਈ। ਬਾਹਰੋਂ ਆਈ ਭੇਟਾ ਤੇ ਲੰਗਰ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਕੋਈ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ, ਭਾਈ ਜੋ ਯ ਰਸੋਈਆ ਤੇ ਭਾਈ ਕਿਦਾਰਾ ਜੀ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਜਿਵੇਂ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਨੇ ਲੰਗਰ ਚਲਾਇਆ ਅਤੇ ਭੇਟਾ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ, ਉਹ ਅਖਾਣ ਹੀ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਸਾਖੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਖੜੂਰ ਆਏ ਸਨ ਤਾਂ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਲਈ ਆਗਿਆ ਮੰਗੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਫਰਮਾਇਆ ਸੀ, ‘ਜਦੋਂ ਮੇਰੇ ਦਾਤਾ ਦਾਤਾਰ ਨੇ ਸ਼ਬਦ-ਦਉਲਤ ਵੰਡਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਕੀਤੀ ਸੀ ਤੇ ਤੇਰੇ ਹਿੱਸੇ ਅੰਨ-ਦੇਗ ਦਾ ਕੜਛਾ ਆਇਆ ਸੀ, ਵਰਤਾ।’ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਾਰੀਖ-ਏ-ਖਾਲਸਾ ਦੇ ਹਿੱਸਾ ਪਹਿਲਾ, ਜਿਲਦ ਦੂਜੀ ਦੇ ਪੰਨਾ ੫੯੦ ਤੇ ੫੯੧ ਉੱਤੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ‘ਹਰ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਸਤਿਸੰਗ ਦਾ ਪਰਚਾ, ਲੰਗਰ ਦਾ ਖਰਚਾ ਤੇ ਹਰੀ ਦਾ ਚਰਚਾ ਬਣੇ ਗਰੀਦੇ।’ ਸਤਿਸੰਗ ਦਾ ਚਰਚਾ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕਰਦੇ ਤੇ ਲੰਗਰ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ। ‘ਸ੍ਰੀ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸਾਦ ਵਰਤਾਯਾ ਕਰਦੀ ਤੇ ਰੀਝ ਨਾਲ ਲੰਗਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਬਹੁਤ ਕਰਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਦੋ ਲਾਂਗਰੀ ਹੋਰ ਸਨ, ਭਾਈ ਕਿਦਾਰਾ ਅਤੇ ਜੋ ਯ ਰਸੋਈਆ। ਉਹਨਾਂ ਵੀ ਮਾਤਾ ਜੀ ਤੋਂ ਐਸੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪਾਈ ਕਿ ਸਾਫ ਨੀਤੀ ਤੇ ਉਦਾਰਤਾ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਾਦ ਵਰਤਾਉਂਦੇ ਕਿ ਕਦੇ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਘਟਦੀ ਸੀ।’ ਉੱਜ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦੇ ਰੱਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਮਾਇਆ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਏ।

“ਆਪੁਨ ਢਿਗ ਮਾਝਾ ਵਿਵਹਾਰਾ।

ਜ਼ਿਕਰ ਨਹਨ ਦੇਹਿ ਕਿਸਿ ਵਾਰਾ।” ੨੦।

ਖੜੂਰ ਵੱਸਦੇ ਸੰਗਤ-ਟੱਬਰ ਵਿਚ ਜਦ ਵੀ ਕੋਈ ਝਗੜਾ ਉੱਠਦਾ ਜਾਂ ਰੈਲਾ ਪੈਂਦਾ, ਮਾਤਾ ਜੀ ਦਾ ਮਿੱਠਾ ਸੁਭਾਉ ਹੀ ਕੰਮ ਆਉਂਦਾ। ਆਪ ਹੀ ਅਤਿ ਜੀ ਠਹਿਰੇ ਹੋਏ ਸੁਭਾਉ ਦੇ ਸਨ ਤੇ ਅਕਲ ਦੇ ਕੋਟ ਸਨ। ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਤਰਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪਿਆਰਦੇ। ਜੋ ਵੀ ਤਪਿਆ, ਖਪਿਆ ਆਉਂਦਾ, ਆਪ ਜੀ ਪਾਸ ਆ ਕੇ ਧੀਰਜ ਪਕੜਦਾ। ਬਲਵੰਡ ਜੀ ਨੇ ਇਸੇ ਲਈ ਖੀਵੀ ਜੀ ਦੇ ਠੰਡੇ ਤੇ ਮਿੱਠੇ ਸੁਭਾਉ ਦਾ ਖਾਸ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਇਹ ਲਿਖ ਦੇਣਾ ਯੋਗ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਦੀ ਦੋਹਰੀ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੀ—ਇਕ ਘਰ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣਾ ਤੇ ਦੂਜਾ ਲੰਗਰ ਨੂੰ। ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਖਾਣਾ ਰੋਜ਼ ਆਪ ਜੀ ਘਰ ਤੋਂ ਹੱਥੀਂ ਪਕਾ ਲਿਆਉਂਦੇ। ਭੇਟਾ ਨੂੰ ਨਿੱਜ ਲਈ ਵਰਤਣਾ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ‘ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬੇਟੋਂ ਕੋਈ ਹੁਕਮ ਦੇ ਰੱਖਾ ਕਾ ਕਿ ਤੁਮ ਆਪਣੀ ਮੁਆਸ਼ ਦੁਕਾਨਦਾਰੀ ਯਾ ਕਾਸਤਕਾਰੀ ਸੇ ਹਾਸਲ ਕਰੋ, ਯੋਹ ਪੂਜਾ ਕਾ ਮਾਲ ਤੁਮਾਰੇ ਲਈ ਜ਼ਹਿਰੇ ਕਾਤਲ ਹੈ। ਚੁਨਾਚਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੇ ਅਰਸ਼ਾਦ ਕੇ ਮੁਆਫਕ ਅਮਲ ਕਰਤੇ ਥੇ।’ ਇਹ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ‘ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਅੱਠੀਂ ਪਹਿਰੀ ਜੋ ਦੀ ਰੋਟੀ ਖਾਂਦੇ। ਜੋ ਅਨਚੋਪੜੀ ਮੋਟੀ, ਕੱਚੇ ਪਾਉ ਦੀ, ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਜੋ ਕੁਝ ਲੰਗਰ ਲਈ ਆਉਂਦਾ, ਲੰਗਰ ਜਾਂ ਧਰਮ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਖਰਚ ਕਰ ਦਿੰਦੇ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਲੰਗਰ ਦੋ ਵਕਤ ਹੋਵੇ। ਜੋ ਕੁਝ ਆਵੇ ਸਭ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਪਾ ਦੇਣਾ, ਖੀਰ, ਕੜਾਹ, ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਦਾ ਲੰਗਰ ਲੱਗਾ ਰਹਿੰਦਾ।’¹ ² “ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਲੰਗਰ ਸਵੇਰੇ ਸ਼ਾਮ ਜਾਰੀ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਛਕੀਰਾਂ ਤੇ ਗੁਰੀਬਾਂ ਨੂੰ ਮੁਫਤ ਭੋਜਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਮਿਹਨਤ ਕਰਦੇ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਆਮਦਾਨੀ ਨਾਲ ਭੋਜਨ ਖਾਂਦੇ।”²

ਪਹਿਰ ਰਾਤ ਰਹਿੰਦੀ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਉੱਠਦੇ ਤੇ ਘਰ ਦੇ ਕੰਮ ਕਾਜ ਤੋਂ ਵਿਹਲਿਆਂ ਹੋ ਕੇ ਲੰਗਰ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਵਿਚ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਿੱਠੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਸੁਭਾਉ ਕਰ ਕੇ ਹੀ ਕਈ ਸਿੱਖੀ ਵਲ ਪਰੇਰੇ ਆਏ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੁਚੱਜੀ ਦੇਖ-ਭਾਲ ਕਰ ਕੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਲੰਗਰ ਨੂੰ ਵਿਗਾੜਨ ਦੀ ਕੋਜ਼ਿਸ਼ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਮੁੱਖ ਰਸੋਈਆ ਭਾਈ ਜੋ ਜੀ ਜੂਠੀਆਂ ਪਤਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ‘ਚਿੜੀ ਚੇਗ’ ਚੁਗ ਕੇ ਪੇਟ ਦੀ ਅਗਨੀ ਬੁਝਾਉਂਦੇ। ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਨੇ ਜਦ ਦੇਖ ਲਿਆ ਕਿ ਉਸ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦਾ ਚਿਰਾਂ ਦਾ ਬਣਿਆ ਵਿਤਕਰੇ ਵਾਲਾ ਸੁਭਾਉ ਮੁੱਕ ਰਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਆਪ ਭਾਈ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਲੈ ਆਏ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਬਿਠਾਲ ਕੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਛਕਾਇਆ। ਜਦ ਕਿਸੇ ਪੁੱਛਿਆ, ‘ਭਾਈ ਜੀ, ਹੁਣ ਤਾਂ ਸੁੱਚਾ ਭੋਜਨ ਖਾਂਦੇ ਹੋ’ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੜੀ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, ‘ਹਾਂ ਭਾਈ, ਅੰਦਰ ਸੱਚ ਸੂ ਆ ਵਸਿਆ ਹੈ, ਹੁਣ ਸੁੱਚਾ ਭੋਜਨ ਹੀ ਜੱਚਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਅੰਦਰ ਵਰਣਾਂ ਦੀ ਜੂਠ ਸੀ, ਸੋ ਜੂਨਾ ਖਾਂਦਾ ਸਾਂ।’

(ਗੁਰੂ) ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ੧੯ ਵਾਰੀ ਗੰਗਾ ਦਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰ ਆਏ ਸਨ ਪਰ ਭਟਕਣਾ ਨਹੀਂ ਮੁੱਕੀ ਸੀ। ਇਸੇ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਬਾਸਰਕੇ ਉਹ ਵਿਚਰ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ

1. ਤਾਰੀਖ ਗੁਰ ਖਾਲਸਾ, ਪੰਨਾ ੫੨, ਹਿੱਸਾ ਪਹਿਲਾ

2. ਤਾਰੀਖ-ਇ-ਪੰਜਾਬ ਕਿਤਾਬ ਕਨੂੰਈਆ ਲਾਲ।

ਜੀ ਦੀ ਵੱਡੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਬੀਬੀ ਅਮਰੋ ਜੀ ਦੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਪਾਠ ਕਰਨ ਦੀ ਆਵਾਜ਼
ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਪਈ। ਸ਼ਬਦ ਦੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਸਨ :

‘ਜਾਲੀ ਰੈਨਿ ਜਾਲੁ ਦਿਨੁ ਹੁਆ, ਜੇਤੀ ਘੜੀ ਵਾਹੀ ਤੇਤੀ॥
ਰਸਿ ਰਸਿ ਚੋਗ ਚੁਗਹਿ ਨਿਤ ਫਾਸਹਿ, ਛੁਟਸਿ ਮੂੜੇ ਕਵਨ ਹੁਣੀ॥ ੨॥
ਕਾਇਆ ਆਰਣੁ ਮਨੁ ਵਿਚ ਲੋਹਾ, ਪੰਚ ਅਗਨਿ ਤਿਤੁ ਲਾਗ ਰਹੀ॥
ਕੋਇਲੇ ਪਾਪ ਪੜੇ ਤਿਸੁ ਉਪਰਿ, ਮਨੁ ਜਲਿਆ ਸੰਨੀ ਚਿੰਤ ਭਈ॥ ੩॥
ਭਾਇਆ ਮਨੂਰ ਕੰਚਨੁ ਫਿਰ ਹੋਵੈ ਜੇ ਗੁਰੂ ਮਿਲੇ ਤਿਨੇਹਾ।
ਏਕ ਨਾਮ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਉਹ ਦੇਵੈ ਤਉ ਨਾਨਕ ਤਿਸਟਸਿ ਦੇਹਾ॥ ੪॥ ੩॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੧)

ਜਿਸ ਦਾ ਭਾਵ ਸੀ : ‘ਦਿਨ ਤੇ ਰਾਤ ਜਾਲ ਹਨ। ਉਡਾਰੂ ਮਨੁੱਖ! ਜਿੰਨੀਆਂ ਘੜੀਆਂ
ਲੰਘ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਇਹ ਤੂੰ ਵਿਅਰਥ ਗਵਾ ਰਿਹਾ ਹੈਂ। ਕਦੀ ਸੋਚਿਆ ਹਈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ
ਕਰੜੇ ਜਾਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲੇਗਾ ਕਿਵੇਂ? ਸਾਡੇ ਅਮਲਾਂ ਦੇ ਕਾਗਜ਼ ਉੱਤੇ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ
ਲੇਖ ਹਨ, ਭਲੇ ਅਤੇ ਬੁਰੇ। ਜਿਹੜੇ ਲੇਖ ਬਹੁਤੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਮਨੁੱਖ ਉਸੇ ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਉਲਟ
ਟੁਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਮਨਾ! ਤੂੰ ਸੰਸਾਰ ਉੱਤੇ ਆਇਆ ਤਾਂ ਇਸ ਲਈ ਹੈਂ ਕਿ ਉਸ ਮਾਲਕ
ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰੋ ਪਰ ਤੂੰ ਉਸ ਦੀਨ ਦੁਨੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਵਿਸਾਰ ਬੈਠਾ ਹੈਂ, ਜੀਵਨ ਤਦ
ਹੀ ਸਫਲਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਜੇ ਤੂੰ ਉਸ ਨੂੰ ਚੇਤੇ ਕਰੋਗਾ।

‘ਸਰੀਰ ਦੀ ਭੱਠੀ ਵਿਚ ਮਨ ਲੋਹਾ ਹੈ, ਪਾਪਾਂ ਦੇ ਕੋਇਲਿਆਂ ਦਾ ਢੇਰ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ
ਹੈ, ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ ਤੇ ਲਾਲਚ ਦੀਆਂ ਲਾਟਾਂ ਨਿਕਲ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਮਨ ਹੁਣ ਸੜ ਚੁੱਕਾ
ਹੈ, ਜੀਵ ਚਿੰਤਾ ਦੀ ਸੰਨ੍ਹੀ ਨਾਲ ਮਨ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਚੁੱਕ ਕੇ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਮਨੁੱਖ
ਮਨੂਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇ ਪਰ ਜੇ ਗੁਰੂ ਪਾਰਸ ਮਿਲ ਜਾਏ, ਜੀਵ ਫਿਰ ਸੋਨਾ ਹੋ ਸਕਦਾ
ਹੈ। ਨਾਮ ਦੀ ਬੂਟੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਤਾਕਤ ਹੈ।’

ਮਨ ਨੂੰ ਐਸੀ ਚੋਟ ਲੱਗੀ ਕਿ ਬੀਬੀ ਅਮਰੋ ਜੀ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ
ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਆਏ। ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹੀ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਐਸੀ ਘਾਲ ਘਾਲੀ
ਕਿ ‘ਪਿਉ ਦਾਦੇ ਜੇਵੇਹਾ ਪੋਤਾ ਪਰਵਾਨ’ ਜਗ ਕੁ ਗੋਹ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਜਾਏ ਤਾਂ (ਗੁਰੂ)
ਅਮਰਦਾਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਵੱਲ ਪ੍ਰੇਰਨ ਦਾ ਮਾਣ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਨੂੰ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ
ਬੀਬੀ ਅਮਰੋ ਜੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੁੰਦੇ ਤੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਮਨ ਜੋੜੀ ਰੱਖਦੇ ਸਨ ਤਾਂ
ਇਸਦਾ ਕਾਰਨ ਉਹ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੀ ਸਨ ਜੋ ਨਿਤ ਮਾਂ ਖੀਵੀ ਦੇਂਦੀ ਸੀ। ਮਾਂ ਦੇ ਦੁੱਧ
ਅਤੇ ਗੁੜਤੀ ਨੇ ਇਹ ਚਮਤਕਾਰ ਦਿਖਾਇਆ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਦੇ ਅੱਖੀਆਂ ਤੋਂ ਓਹਲੇ ਨਹੀਂ
ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਮਾਂ ਖੀਵੀ ਆਪਣੀ ਸੰਤਾਨ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਕੀਲ ਕੇ ਰੱਖਦੀ ਸੀ, ਇਸ
ਦੀ ਇਕ ਉਦਾਹਰਨ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਹੈ ਜਦ ਧੋੜੀ ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਦਾਸੂ ਜੀ ਨੇ (ਗੁਰੂ)
ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਨੂੰ ਜਦ ਦਾਤੂ ਜੀ ਤੇ ਦਾਸੂ ਜੀ
ਦੇ (ਗੁਰੂ) ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਬਾਸਰਕੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਘੇਰ ਲੈਣ ਦੀ ਖਬਰ ਮਿਲੀ ਤਾਂ ਆਪ
ਜੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੁਰ ਕੇ (ਗੁਰੂ) ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਗਏ ਅਤੇ ਜੋ ਉਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਿਮਰਤਾ
ਵਿਚ ਭਿੱਜ ਕੇ ਸ਼ਬਦ ਆਖੇ, ਉਹ ਹਰ ਇਕ ਮਾਂ ਨੂੰ ਸਦਾ ਚੇਤੇ ਰੱਖਣੇ ਚਾਹੀਏ ਹਨ।

ਇਥੇ ਇਹ ਵੀ ਯਾਦ ਰਵੇ ਕਿ (ਗੁਰੂ) ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਅਜੇ ਗੁਰੂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਬਣੇ। ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਨੂੰ ਬਾਸਰਕੇ ਦੇਖ ਕੇ (ਗੁਰੂ) ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਤੁਸਾਂ ਕਿਉਂ ਖੇਚਲ ਕੀਤੀ, ਮੈਨੂੰ ਬੁਲਾ ਲੈਣਾ ਸੀ।' ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ : 'ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਘਰ ਦੀ ਦੁਲਿਤ ਹੀ ਗਰੀਬੀ ਹੈ, ਨਿਮਰਤਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਦੋਵੇਂ ਬੱਚੇ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਆਈ ਹਾਂ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਚੁੱਕੇ-ਚੁਕਾਏ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਘੋਰਿਆ ਹੈ, ਆਪ ਮਿਹਰ ਕਰੋ, ਭੁਲਣਹਾਰ ਜਾਣ ਕੇ ਤੇ ਆਪਣੇ ਸਮਝ ਕੇ ਬਖਸ਼ਦਿਓ ਨੇ।' (ਗੁਰੂ) ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਬਖਸ਼ਸ਼ ਦਾਤਾ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਹੀ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਹੋਰ ਨਿਮਰ ਹੋ ਕੇ ਕਿਹਾ : "ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਅਪਰਾਧ ਬਖਸ਼ਣ ਯੋਗ ਨਹੀਂ, ਮਿਹਰ ਕਰ ਦਿਓ ਨੇ।" (ਗੁਰੂ) ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਤੇ ਪੰਨ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਕਹਿ ਕੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲਗਾ ਲਿਆ। ਫਿਰ ਜਦ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਨੂੰ (ਗੁਰੂ) ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰ-ਗੱਦੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦੇਣ ਦੀ ਖਬਰ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਬੁਸ਼ੀ ਮਨਾਈ। ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਉਚਾਰੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ : ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਰਜਾ ਵਿਚ ਰਾਜੀ ਹੋ, ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਵਿਚਾਰੋ।' ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਕਿਹਾ : 'ਪੁੱਤਰ ਪੁੱਤਰ-ਪੁਣੇ ਦੇ ਮਾਣ ਵਿਚ ਹਨ, ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਮਿਹਰ ਕਰੋ।' ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੋਵਾਂ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਬੜੇ ਮਿੱਠੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਹਿੰਦੇ ਕਿ ਇਹ ਮੇਰੀ ਜਾਂ ਤੇਰੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਕਿਸੇ ਦੇ ਹੱਥ ਕੁਝ ਨਹੀਂ, ਸਭ ਕੁਝ ਕਰਤਾਰ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੈ : 'ਕਹਿ ਕਾਹੂ ਕੇ ਕਰ ਬਿਧੈ, ਸਭ ਕਰਤਾਰ ਅਧੀਨੈ।'

ਗੁਰੂ ਬੰਸਾਵਲੀ ਚੰਦੇਦੇ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸੱਤ ਅੱਠ ਮਹੀਨੇ ਇਹ ਹੀ ਗੱਲ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ, ਪਰ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਹੀ ਕਹਿੰਦੇ : 'ਪੰਡ ਭਾਰੀ ਹੈ, ਤੁਮ ਤੇ ਉਠਾਈ ਨਹੀਂ ਜਾਏਗੀ। ਇਸ ਕੋ ਇਹੀ (ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ) ਉਠਾਏਗਾ।' ਭਾਈ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੰਸਾਵਲੀ-ਨਾਮਾ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ : 'ਪੰਡ ਭਾਰੀ ਹੈ, ਤੁਸਾਂ ਤੇ ਚੁੱਕੀ ਨਾ ਜਾਸੀ, ਇਹ ਚੁੱਕੇਗਾ ਸਾਰੀ।'

ਇਤਨੇ ਨੂੰ ਇਕ ਘਟਨਾ ਹੋ ਗਈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦਰਿਆ ਖੜੂਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਮੀਲ ਦੀ ਦੂਰੀ ਤੇ ਵੱਗਦਾ ਸੀ। (ਗੁਰੂ) ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਰੋਜ਼ ਪਿਛਲੀ ਰਾਤ ਦਰਿਆ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਦੀ ਗਾਗਾਰ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਇਕ ਰਾਤ ਜਦ ਪਾਣੀ ਦੀ ਗਾਗਾਰ ਲੈ ਕੇ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਬੱਦਲ ਛਾਏ ਸਨ ਤੇ ਰਾਤ ਅਨੁਰੋਧੀ ਸੀ। ਰਾਹ ਵਿਚ ਮੀਂਹ ਵਰ੍ਹ ਪਇਆ। ਅਨੁਰੋਧ ਕਾਰਨ (ਗੁਰੂ) ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਇਕ ਪੈਰ ਜੁਲਾਹੇ ਦੀ ਖੱਡੀ ਵਿਚ ਪਇਆ ਤੇ ਉਹ ਡਿੱਗ ਪਏ। ਜੁਲਾਹਾ ਅੰਦਰ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਜੁਲਾਹੀ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਇਹ ਕਾਹਦਾ ਖੜਕਾ ਹੋਇਆ ਹੈ? ਉਹ ਬੋਲੀ 'ਇੱਜ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਤਿਲਕ ਪਇਆ ਹੈ, ਸਾਇਦ ਅਮਰੂ ਨਿਬਾਵਾਂ ਹੋਵੇਗਾ, ਜੋ ਇਸ ਵੇਲੇ ਪਾਣੀ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਕਰਦਾ ਹੈ।' ਸਵੇਰੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ

ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਬਾਬਾ ਅਮਰਦਾਸ ਕੋਲੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਅੱਜ ਸਵੇਰੇ ਕੀ ਵਾਪਰੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੜੀ ਭਾਵ ਪੂਰਤ ਗੱਲ ਆਖੀ : ਮਿੱਤਰ ਪਿਆਰੇ ਦੀ ਨੂਰਾਨੀ ਧਰਤੀ (ਦਿਲ) ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਵਾਲਾ ਸੀਜ਼ਾ ਹੈ। ਆਪਣਾ ਹਾਲ ਦੱਸਣ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਜੁਲਾਹੇ ਜੁਲਾਹੀ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਤੇ ਭਰੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ 'ਜੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਬੀਤੀ ਹੈ ਸੱਚੇ ਸੱਚ ਆਖੇ' ਜੁਲਾਹੀ ਨੇ ਕਿਹਾ : 'ਹਾਂ ਮੇਰੇ ਸੂਰੋਂ ਸੁਭਾਵਕ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਅਮਰੂ ਨਿਖਾਵਾਂ ਹੋਵੇਗਾ।' ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਪਿਆਰ ਦੇ ਹੰਝੂ ਆ ਗਏ ਤੇ (ਗੁਰੂ) ਅਮਰਦਾਸ ਨੂੰ ਗਲ ਨਾਲ ਲਗਾ ਲਿਆ ਤੇ ਸਭ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਫਰਮਾਇਆ :

"ਅਮਰਦਾਸ ਨਿਖਾਵਾਂ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਨਿਖਾਵਿਆਂ ਦਾ ਬਾਉਂ, ਨਿਘਰਿਆਂ ਦਾ ਘਰ, ਬੇ-ਪਨਾਹਵਾਂ ਦੀ ਪਨਾਹ, ਗਰੀਬ ਨਿਵਾਜ਼, ਕਾਰਣ ਕਰਣ, ਸਮਰੱਥ ਤੀਜਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਹੈ।" ਉਸ ਜੁਲਾਹੇ ਨੂੰ ਦੂਜਾ ਮਕਾਨ ਬਖ਼ਸ਼ਿਆ ਤੇ ਜੁਲਾਹੇ ਦੀ ਖੱਡੀ ਨੂੰ ਪਾਵਨ ਤੇ ਆਦਰ ਯੋਗ ਅਸਥਾਨ ਮਿਥਿਆ ਤੇ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਸ ਖੱਡੀ ਕੋਲ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਡੇਰਾ ਬਣਾਇਆ ਜਾਏ। ਜੁਲਾਹੇ ਦੀ ਕਿੱਲੀ, ਜਿਹੜੀ ਬ਼ਰੀਂਹ ਦੇ ਰੁੱਖ ਦੀ ਮੁੱਢੀ ਸੀ ਤੇ ਜਿਸ ਨਾਲ ਠੁੱਡਾ ਖਾ (ਗੁਰੂ) ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਡਿੱਗ ਪਏ ਸਨ, ਹਰੀ ਭਰੀ ਹੋ ਗਈ।

ਦੋਵਾਂ ਪੁੱਤਰਾਂ ਰੋਸ ਮਨਾਇਆ। ਦਾਸੂ ਜੀ ਤਾਂ ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਿੱਛੋਂ ਗੁਰ-ਦਰ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਗਏ ਪਰ ਦਾਤੂ ਜੀ 'ਸਿਧਾਸਣ' ਸਿੱਖਣ ਵਿਚ ਲੱਗ ਪਏ। ਭਰੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਲੱਤ ਮਾਰੀ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਪੈਰ ਪਕੜ ਲਏ ਤੇ 'ਤੁਹਾਡੇ ਚਰਨ ਕੋਮਲ ਤੇ ਮੇਰੇ ਹੱਡ ਕਰੋ' ਆਖ ਕੇ ਨਿਮਰਤਾ ਤੇ ਖਿਮਾਂ ਦੀ ਹੱਦ ਦੱਸੀ। ਅੰਕਾਰੀ ਦਾਤੂ ਦਾ ਪੈਰ ਪੀੜ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਐਸਾ ਵਿਗਿੜਿਆ ਕਿ ਪਿੱਛੋਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਦੀ ਚਰਨ ਛੁਹ ਨਾਲ ਹੀ ਠੀਕ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਨੇ ਦਾਤੂ ਜੀ ਦਾ ਕਠੋਰਪੁਣਾ ਦੇਖ ਕਦੇ ਹਾਸੀ ਨਾ ਭਰੀ। ਇਹ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਸੀ ਕਿ ਮਨਮੁਖ ਦਾ ਸਾਬ ਨਾ ਦਿੱਤਾ।

ਗੁਰੂ ਅੰਗਰ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਉਪਰੰਤ ਆਪ ਜੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਜੁਟੇ ਰਹੇ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਵੇਲੇ ਲੰਗਰ ਵਿਚ 'ਨਿਤ ਘਿਉ ਮੈਦਾ' ਪੱਕਦਾ ਤੇ ਰਬਾਬੀ ਸੱਤੇ ਜੀ ਨੇ ਫਿਰ 'ਨਿਤ ਰਸੋਈਐ ਤੇਰੀਐ, ਘਿਉ ਮੈਦਾ ਖਾਣਿ' ਦੀ ਪੁਨੀ ਉਠਾਈ।

ਕਨੂੰਈਆ ਲਾਲ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਲੰਗਰ ਹਰ ਵੇਲੇ ਜਾਰੀ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਭਾਂਤ-ਭਾਂਤ ਦੇ ਭੋਜਨ ਸਦਾ ਹੀ ਪੱਕਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਹਿੱਸਾ ਮਿਲਦਾ ਸੀ। ਆਪ ਗੁਰੂ ਜੀ ਜੌਵਾਂ ਦਾ ਅਲੂਣਾ ਦਲੀਆ ਖਾਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਦਿਨ ਰਾਤ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ। ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਚੌਹਾਂ ਵਰਣਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਇਕ ਥਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਛੱਕਦੇ ਸਨ। ਜੋ ਵੀ ਦਰਸ਼ਨ ਲਈ ਹਾਜ਼ਰ ਹੁੰਦਾ, ਉਸ ਲਈ ਸ਼ਰਤ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਲੰਗਰ ਦਾ ਪਵਿੱਤਰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਛੱਕ ਕੇ ਆਵੇ। 'ਪਹਿਲੀ ਪੰਗਤ, ਪਾਛੈ ਸੰਗਤ' ਗੁਰੂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੀ। ਜੇ ਕੋਈ ਲੰਗਰ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਨਾ ਛੱਕਦਾ, ਉਸ ਨੂੰ

ਦਰਸ਼ਨ ਨਸੀਬ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ।

ਇਸ ਤੋਂ ਇਹ ਜਾਣਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਲੀਹ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਨੇ ਲੰਗਰ ਵਰਤਾਉਣ
ਦੀ ਪਾਈ ਸੀ, ਉਹ ਟੁਰਦੀ ਰਹੀ । ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਵੀ ਲੰਗਰ ਦੇ ਭਾਂਡੇ ਰਾਤ ਨੂੰ
ਖਾਲੀ ਕਰਕੇ ਹੀ ਸੌਂਦੇ । ਨਿੱਜ ਲਈ ਕੁਝ ਨਾ ਰੱਖਦੇ ਜਾਂ ਸੰਭਾਲਦੇ ।

ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਬਿਰਧ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਫਿਰ ਖੜੂਰ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਆਏ ਤੇ ਦਾਸੂ ਜੀ
ਪਾਸ ਰਹਿਣ ਲੱਗੇ । ਜਦ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਸ ਗਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਕੁਝ ਚਿਰ ਲਈ
ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੀ ਰਹੇ । ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸੰਨ ੧੫੮੨ ਈ: ਨੂੰ ਖੜੂਰ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਅਕਾਲ
ਚਲਾਣਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਆਪੂਰਵ ਸਸਕਾਰ ਵੇਲੇ ਪੁੱਜੇ ।

ਗੱਲ ਕੀ, ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਇਕ ਅਤਿ ਠਹਿਰੇ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਮਾਲਕ, ਸ਼ਰਮ ਦੇ ਪੁਤਲੇ,
ਅਕਲ ਦੇ ਕੌਠ, ਦਾਤੇ, ਹੱਥ ਖੁੱਲ੍ਹੇ, ਧੌਰਮ ਦੀ ਮੂਰਤ, ਸਦਾ ਰਜਾ ਵਿਚ ਰਾਜੀ ਅਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ
ਖੇੜੇ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਐਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਘਣੀ ਛਾਂ ਸਦਾ ਠੰਢਕ
ਪਹੁੰਚਾਂਦੀ ਰਵੇਗੀ ।

ਮੋਹਰੀ ਪੁਤ੍ਰ ਸਨਮੁਖ ਹੋਇਆ

ਸਮੁੱਚੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸੱਚ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਵਿਚ ਮਜ਼ਮੁਨ ਵੀ, ਸੱਚ ਦਾ ਸਹੀ ਰੂਪ, ਸੱਚ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਸਾਧਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਵਾਲਾ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਸੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸੁਰਖਰੂ ਹੋਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਬਾਬਾ ਮੋਹਰੀ ਜੀ ਹਨ। ਨਿਰੋਲ ਉਹ ਹੀ ਇਕ ਗੁਰੂ-ਸੰਤਾਨ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਪਮਾ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਸੁੰਦਰ ਜੀ ਨੇ ਰਾਮਕਲੀ ਸੱਦ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਬਾਬੀ ਗੁਰ ਪੁੱਤਰਾਂ ਬਾਰੇ ਬਲਵੰਡ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਤੁਕ 'ਪੁਤ੍ਰੀ ਕਉਲ ਨਾ ਪਾਲਿਓ, ਕਰਿ ਪੀਰਹੁ ਕੰਨ ਮੁਰਟੀਐ', ਆਖ ਕੇ ਗੱਲ ਹੀ ਮੁਕਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਖਣਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜੋ ਵੀ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ, ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸੱਚ ਕਰਕੇ ਮੰਨਿਆ ਅਤੇ ਕਦੀ ਵੀ ਆਪ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੇ ਬਚਨ ਨਾ ਮੰਨਿਆ ਤੇ ਸਦਾ ਗੁਰੂ ਵੱਲ ਪਿੱਠ ਦੇ ਕੇ ਹੀ ਹੁਕਮ ਮੌਜੂਦੇ ਰਹੇ। ਜੋ ਲੋਕ ਖੋਟਾ ਦਿਲ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਗੁਰੂ ਵੱਲੋਂ ਆਕੀ ਹੋਏ ਫਿਰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਲੋਕ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਧੰਨਿਆਂ ਦੀ ਛੱਟ ਚੁਕਣ ਤੋਂ ਬਹੀਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਤੇ ਠੋਡੇ ਖਾਂਦੇ ਹਨ :

'ਦਿਲ ਬੇਟੇ ਆਕੀ ਫਿਰਨ੍ਹਿ, ਬੰਨ੍ਹ ਭਾਡੁ ਉਚਾਇਨ੍ਹਿ ਛਟੀਐ।'

ਪਰ ਬਾਬਾ ਮੋਹਰੀ ਜੀ ਬਾਰੇ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਾਰੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਚਰਨੀਂ ਲੱਗਣ ਤਾਂ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨ ਲਿਆ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਬਾਬਾ ਮੋਹਰੀ ਜੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਉੱਤੇ ਪੈ ਕੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸੁਰਖਰੂ ਹੋ ਕੇ ਆ ਖਲੋਤੇ।

ਸਤਿਗੁਰ ਪੁਰਖ ਜਿ ਬੋਲਿਆ, ਗੁਰ ਸਿੱਖਾਂ ਮੰਨਿ ਲਈ ਰਜਾਇ ਜੀਉ।

ਮੋਹਰੀ ਪੁਤ੍ਰ ਸਨਮੁਖ ਹੋਇਆ, ਰਾਮਦਾਸੈ ਪੈਰੀ ਪਾਇ ਜੀਉ।

ਤਾਗੀਖ-ਇ-ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਦੋਹਾਂ ਸਪੁਤਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮੋਹਰੀ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਹੱਦੋਂ ਵੱਧ ਤਾਗਿਆਦਾਰੀ ਤੇ ਆਗਿਆਕਾਰੀ ਕੀਤੀ। ਪਿਤਾ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾਮਿਤ ਸੂਬ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਦਾਤ ਬਖਸ਼ੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਇੱਕੀ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਲਈ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਖਾਨਦਾਨ ਦੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਸਾਰੇ ਕੰਮਾਂ

ਵਿਚ ਮਾਣ-ਸਤਿਕਾਰ ਦੇ ਪਾਤਰ ਸਮਝ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਸਨਮੁਖ ਹੋਣਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗੁਣ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਪਾਸ ਬੈਠਣ ਯੋਗ ਹੋ ਹੀ ਉਹ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸਨਮੁਖ ਹੋਵੇ। ਸਨਮੁਖ ਦੇ ਅੱਖਰਿਂ ਅਰਥ ਹਨ, ਸੁਰਖਰੂ ਹੋ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖਲੋਣਾ। ਸਨਮੁਖ ਹੋਣ ਦੀ ਕੁਝ ਵਿਆਖਿਆ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਹ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਨਮੁਖ ਉਹ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪਿੱਠ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੈਤ੍ਰੀ, ਕਰੁਣਾ, ਮੁਦਿਤਾ ਤੇ ਪਾਪਾਤਮਾ ਤੋਂ ਨੱਸਣ ਦੇ ਗੁਣ ਹਨ :

ਮੈਤ੍ਰੀ ਕਰੁਣਾ ਦੂੰ ਲਖੈ ਮੁਦਿਤਾ ਤੀਜੀ ਜਾਨ।

ਚੜ੍ਹਰ ਉਪੇਖਯਾ ਜਿਸ ਵਿਖੈ ਸਨਮੁਖ ਸੋ ਪਹਿਚਾਨ। (ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼)

ਫਿਰ ਇਸੇ ਕਥਨ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਮਹਾਂ ਕੋਸ਼ ਵਿਚ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਨਮੁਖ ਉਹ ਹੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਸੁੱਖਾਂ ਨਾਲ ਸੈਤੀ ਰੱਖੀ ਹੈ, ਭਾਵ ਸੁੱਖ ਦੇ ਰਾਹ ਨੂੰ ਪਹਿਚਾਣ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਦੁੱਖਾਂ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸਮਝ ਲਿਆ ਹੈ। ਕਈ ਧਰਮਾਂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਗਿਆਨ ਹੀ ਇਸ ਆਸ਼ੇ ਉੱਤੇ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹੈ ਕਿ ਦੁੱਖਾਂ ਦਾ ਕਾਰਨ ਲੱਭਿਆ ਜਾਏ, ਪਰ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤ ਕੇ ਇਹ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਕਿ ਦੁੱਖ ਆਪੇ ਹੀ ਮੁੱਕ ਜਾਣਗੇ ਜੇ ਪੁੱਗੇ ਹੋਏ ਦੀ ਸੰਗਤ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ।

ਸਨਮੁੱਖ ਦਾ ਦੂਜਾ ਲੱਛਣ ਹੈ : 'ਦੁੱਖੀ ਦੇਖ ਕਰੁਣਾ ਉਠੇ' ਕਰੁਣਾ ਦਰਦ ਜਾਂ ਪੀੜ ਉਸੇ ਵਿਚ ਉਠੇਗੀ ਜਿਸ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਕੋਮਲ ਹੈ ਤੇ ਦਰਦ-ਭਿੰਨਾ ਹੈ। ਇਕ ਐਸੇ ਹੀ ਪੁੱਗੇ ਹੋਏ, ਪ੍ਰਵਾਨ ਤੇ ਕਰੁਣਾ ਵਿਚ ਭਿੱਜੇ ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਿਵੇਂ ਜਾਣ ਸਕਦਾ ਹੈ ਦੂਜੇ ਦਾ ਦਰਦ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਦਰਦ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ :

ਸੋ ਕਤ ਜਾਨੈ ਪੀੜ ਪਰਾਈ।

ਜਾਕੈ ਅੰਤਰਿ ਦਰਦ ਨਾ ਪਾਈ।

(ਸੁਹੀ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਕੀ)

ਦੁਨੀਆਂ ਇਹ ਆਖਦੀ ਸੀ ਕਿ 'ਜਿਸ ਤਨ ਲਗੈ ਸੋਈ ਜਾਣੈ' ਪਰ ਗੁਰਮਤਿ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਠੀਕ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਹੀ ਦੂਜੇ ਦਾ ਦਰਦ ਜਾਣ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਦਰਦ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਸਨਮੁੱਖ ਦਾ ਗੁਣ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਹਰ ਕਿਸੇ ਪੀੜਤ ਦਾ ਦਰਦ ਜਾਣ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਗੁਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਚਰਨਾਂ ਉੱਤੇ ਢੱਠਣ ਨਾਲ।

ਸਨਮੁੱਖ ਦਾ ਤੀਜਾ ਗੁਣ ਹੈ : ਪੁਨ ਆਤਮਾ ਨਾਲ ਮੁਦਿਤਾ ਜਾਂ ਇਕਮਿਕ ਹੋਣਾ। ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝ ਕਰਨੀ ਤੇ ਝੇਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪੀਣਾ। ਜਿੱਥੇ ਤੇ ਜਿੱਥੋਂ ਗੁਣ ਮਿਲਣ, ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਲਈ ਪੁੱਜਣਾ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਧਾਂ ਦੇ ਸਵਾਲਾਂ, 'ਤੁਸਾਂ ਕਿਉਂ ਘਰ ਛੱਡਿਆ, ਉਦਾਸੀ ਬਣੋ ਤੇ ਭੇਖ-ਉਦਾਸੀ ਕਿਉਂ ਧਾਰਿਆ', ਦਾ ਉੱਤਰ ਦੇ ਕੇ ਸਾਡੇ ਉੱਤੇ ਰਹਿਮਤ ਕੀਤੀ ਤੇ ਰਾਹ ਸੁਖਾਲਾ ਕੀਤਾ। ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਫਰਮਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਲਈ ਹੀ ਉਦਾਸੀ ਬਣੇ ਸਾਂ, ਅਸਾਂ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਲਈ ਹੀ ਉਦਾਸੀ ਭੇਖ ਧਾਰਿਆ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਸੱਚੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਨਾਮ ਸੌਦੇ ਦੇ ਵਪਾਰੀ ਹਾਂ। ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਗੁਰੂ ਦੇ ਦੱਸੇ ਰਾਹ ਉੱਤੇ ਫੁਰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਇਸ ਨਾ ਤਰਣ ਵਾਲੇ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਪਾਰ ਲੰਘ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਬੇਜਤ ਭਏ ਉਦਾਸੀ ।
ਦਰਸਨ ਕੈ ਰਾਈ ਭੇਖ ਨਿਵਸੀ ।
ਸਾਚ ਵਖਰ ਕੇ ਹਮ ਵਣਜਾਵੇ ।
ਨਾਨਕ, ਗੁਰਮੁਖਿ ਉਤਰਸਿ ਪਾਰੇ ॥ ੧੯ ॥

(ਸਿੱਧ ਗੋਸ਼ਟਿ)

ਸਿੱਧਾਂ ਦਾ ਅਗਲਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ, “ਪੁਰਖਾ! ਤੂੰ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਕਿਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਪਲਟਾ ਲਈ ਹੈ? ਤੂੰ ਆਪਣਾ ਇਹ ਮਨ ਕਿਸ ਵਿਚ ਜੋੜਿਆ ਹੈ? ਮਨ ਦੇ ਫੁਰਨੇ ਕਿਵੇਂ ਮੁਕਾ ਲਏ, ਰੱਬੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਤੈਨੂੰ ਇਕ-ਰਸ ਕਿਵੇਂ ਮਿਲ ਗਿਆ ਹੈ, ਦੰਦਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਕਰੜੀ ਮਾਇਆ ਕਿਵੇਂ ਚੱਥ ਲਈ, ਕੋਈ ਉੱਤਮ ਵਿਚਾਰ ਦੱਸੇ ਤਾਂਕਿ ਸਾਡੀ ਵੀ ਤਸੱਲੀ ਹੋਵੇ?” ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਉੱਤਰ ਵਜੋਂ ਕਿਹਾ : “ਜਿਉਂ-ਜਿਉਂ ਸਤਿਗੁਰ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਤੇ ਤੁਰੇ, ਤਿਉਂ-ਤਿਉਂ ਮਨ ਦੀ ਭਟਕਣਾ ਮੁੱਕਦੀ ਗਈ। ਜਿਉਂ-ਜਿਉਂ ਇਕ-ਰਸ ਵਿਆਪਕ ਪ੍ਰਭੂ ਵਿਚ ਜੁੜੇ, ਤਿਉਂ-ਤਿਉਂ ਇਹ ਮਨ ਪਰਦਾ ਗਿਆ। ਸਭ ਫੁਰਨੇ ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ ਰਾਹੀਂ ਸਾਜ਼ੇ ਹਨ ਤੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਹੋਇਆਂ ਹੀ ਇਕ-ਰਸ ਰੱਬੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਲੱਭਾ ਹੈ। ਉਸ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੀ ਬੁਰਕਤ ਨਾਲ ਮਾਇਆ ਦੇ ਤਿੰਨਾਂ ਰੂਪਾਂ ਦੀ ਝਲਕ ਆਪਣੇ ਉੱਤੇ ਪੈਣ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਇਆ ਦੀ ਚੋਟ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦਾ ਇਹ ਅਤਿ ਅੰਖਾ ਕੰਮ, ਲੋਹਾ ਚੱਬਿਆ ਹੈ” :

ਸਤਿਗੁਰ ਕੈ ਜਨਮੈ, ਗਵਨੁ ਮਿਟਾਇਆ ।
ਅਨਹਤਿ ਰਾਤੇ, ਇਹੁ ਮਨੁ ਲਗਿਆ ।
ਮਨਸਾ ਆਸਾ ਸਬਦਿ ਜਲਾਈ ।
ਗੁਰਮੁਖਿ ਜੋਤਿ ਨਿਰੰਤਰਿ ਪਾਈ ।
ਕੈ ਗੁਣ ਮੇਟੇ, ਖਾਈਐ ਸਾਚੁ ।
ਨਾਨਕ, ਤਾਰੇ ਤਾਰਣ ਹਾਚੁ ॥ ੨੦ ॥

(ਸਿੱਧ ਗੋਸ਼ਟਿ)

ਫਿਰ ਕਈ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੋਣ ਲਈ ਹੀ ਕਿਹਾ। ਗੁਰਮੁਖ ਧਰਮ ਦੇ ਮਾਰਗ ਉੱਤੇ ਪਹਿਲਾ ਪੜਾਅ ਹੈ। ਜਦ ਮੰਜਲ ਮਿਲ ਗਈ ਤਾਂ ਪੁਰਖ ਸਨਮੁਖ ਹੋ ਗਿਆ।

ਸਨਮੁਖ ਦਾ ਚੌਬਾ ਲੱਛਣ, ਪਾਪਾਤਮਾ ਤੋਂ ਨੱਸਣਾ ਹੈ। ਸਨਮੁਖ ਉਹ ਹੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਰਹਿਮਤ ਸਦਕਾ ਬੁਰਾਈਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੱਢਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਫਿਰ ਬੁਰੇ ਦਾ ਸੰਗ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਹਉਮੇ ਦੇ ਕਰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਪੂਜੀ ਵਿਚ ਹੀ ਸਵਾਦ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਮੋਹਰੀ ਜੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਰੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਹੀ ਸਮੂਹ ਸਨ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਸਪੁੱਤਰ ਗੁਰੂ-ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੀ ਅੱਖ ਨਾਲ ਹੀ ਦੇਖਦੇ ਰਹੇ। ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਦੰਦ ਜੀ ਬਾਲ ਜਤੀ, ਮਹਾਨ ਤਪੱਸਵੀ, ਸਿੱਧੀਆਂ ਦੇ ਮਾਲਕ, ਸੂਰਮੇ ਤੇ ਛੋਹੂ ਨਾਲ ਹੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਟਾਉਣ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਸਨ। ਇਹ ਇਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸੱਚਾਈ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਦਿਲ ਢਾਹੇ, ਨਿਮ੍ਰਲੂਣੇ ਹੋਏ, ਈਨ ਮੰਨਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਬੈਠੇ ਮਹਾਰਾਣਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਨੂੰ ਤਲਵਾਰ ਉਠਾਉਣ ਲਈ ਪੇਰਿਆ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਗੁਰੂ-ਪਿਤਾ ਨਾਨਕ ਦੇ ਹੁਕਮਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਹੀ ਨਾ ਸਕੇ ਤੇ ਹਰ ਸਮੇਂ ਮੂੰਹ ਮੋਜ਼ਦੇ ਰਹੇ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਹ ਗੁਰੂ-

ਪਿਤਾ ਦੇ ਹੁਕਮਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿਚ ਹੀ ਅਸਮਰੱਥ ਸਨ। ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਨੂੰ ਅੰਗਦ ਆਖ ਕੇ ਗੁਰੂ ਬਾਪ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰੀ ਬਰਾਦਰੀ, ਬੇਦੀ ਕੁਲ ਦੇ ਮੇਢੀ ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਲਏ ਤੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰ-ਗੱਦੀ ਨਾ ਦੇਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਕਿ ਇਹ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਵਲੋਂ ਹੁੰਡੀ ਸੀ, ਸੇਵਕ ਨੂੰ ਤਾਰਣੀ ਸੀ ਤੇ ਸੇਵਕ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਹੀ ਡਿੱਠਾ ਹੈ। ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪੁੱਤਰ ਵੀ ਸੇਵਕ ਹਨ ਤਾਂ ਉਥੇ ਹੀ ਸਭ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਸਭ ਇਕੱਠ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਪਣੀ ਮੁੱਠ ਵਿਚ ਇਕ ਪੈਸਾ ਰੱਖ ਕੇ ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਕੋਲੋਂ ਪੁੱਛਿਆ : “ਸ੍ਰੀ ਚੰਦਾ! ਮੁੱਠ ਵਿਚ ਕੀ ਹੈ?” ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਪਿਤਾ ਜੀ ਇਕ ਪੈਸਾ ਹੈ!” ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪੁੱਤਰ ਸਿਆਣਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਲਖਮੀ ਚੰਦ ਜੀ ਕੋਲੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਪੈਸਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਕਿਹਾ : “ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਮੇਰੀ ਕੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ ਜੋ ਮੈਂ ਆਖ ਸਕਾਂ ਤੇਰੇ ਹਾਥ ਮਹਿ ਕਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਜਤਨ ਕਰ ਕੁਛ ਆਖਦਾ ਹਾਂ। ਤੁਹਾਡੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਨੌਨ ਨਿਧੀਆਂ, ਅਠਾਰਾਂ ਸਿੱਧੀਆਂ, ਚਾਰ ਪਦਾਰਥ, ਭਗਤੀ, ਜੋਗ, ਗਿਆਨ, ਬੈਰਾਗ ਆਦਿ ਸਭ ਕਝ ਹੈ। ਪੁਰਨ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਹੈ!” ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸੇਵਕ ਦਾ ਬਚਨ ਵੀ ਤੁਸਾਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਤੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦਾ ਬਚਨ ਵੀ ਸੁਣਿਆ। ਸੇਵਕ ਦਾ ਰੂਪ ਕਿਸ ਦਾ ਦੇਖਿਆ? ਗੱਲ ਕੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਪਾਲਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨੇ ਟੋਰਨਾ ਸੀ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਕਿੰਤੂ ਕਰਕੇ ਪੁੱਤਰ ਠਕਰਾ ਦਿੰਦੇ ਰਹੇ।

ਫਿਰ ਜਦ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਅਲੂਣੀ ਸਿਲ ਚਟ ਕੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਅੰਗ ਬਣ ਗਏ ਤਾਂ ਵੀ ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਸਿਰ ਨਾ ਨਿਵਾਰਿਆ, ਸਗੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸਮਾਧੀ ਨੂੰ ਪੂਜ ਅਸਥਾਨ ਦੱਸ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਕੋਲੋਂ ਪੂਜਾ ਕਰਾਉਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਖੁੱਝੇ ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਪਕੇ ਹੋ ਗਏ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਵਾਰ ੨੯ਵੀਂ ਦੀ ਪਉੜੀ ਤੇਤੀਵੀਂ ਵਿਚ ਇਸੇ ਗੱਲ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਜਤੀ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਬਾਬੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸਮਾਧੀ ਬਣਾ ਕੇ ਪੂਜਾ ਕਰਾਉਣੀ ਅੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਕੈਸੀ ਅਜੀਬ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਚੰਦਨ ਦੀ ਵਾਸ਼ਨਾ ਨਾਲ ਬਾਸ ਸੁਗੰਧ ਵਾਲਾ ਨਾ ਹੋਇਆ; ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦਾ ਅੰਦਰ ਬੇਖਲਾ ਸੀ :

ਬਾਲ ਜਤੀ ਹੈ ਸਿਰੀ ਚੰਦ, ਬਾਬਾਣਾ ਬਣਾਯਾ।

ਚੰਦਨ ਵਸ ਨ ਵਾਂਸ ਬੋਹਯਾ॥ ੩੩॥ ੨੯॥

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਬਾ ਲਖਮੀ ਦਾਸ ਜੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨੇ ਆਪਣਾ ਆਪ ਹੀ ਪੂਜਾਉਣਾ ਅੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਤਾਂ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਆਪਾ ਮਾਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਦੱਸੇ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣਾ ਆਪ ਹੀ ਗਣਾਇਆ। ਉਹ ਵੀ ਵਾਂਸ ਵਾਂਕ ਹੀ ਰਹੇ :

“ਲਖਮੀ ਦਾਸਹੁੰ ਧਰਮ ਚੰਦ ਪੇਤਾ ਹੋਇ ਆਪ ਗਣਾਯਾ।”

ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਜਦ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਆਏ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ

ਦੀ ਉਮਰ 20 ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ। ਲੂਣ ਦੀ ਖਿੱਟੀ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਚੁੱਕ ਗੁਰੂ ਪਾਸ ਆਏ ਸਨ ਤੇ ਸੱਤ ਸਾਲ ਗੁਰੂ ਦੇ ਹੁਕਮਾਂ ਉੱਤੇ ਸਭ ਕੁਝ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਕਬੂਲ ਹੋਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਕ ਪਲ ਵੀ ਅਵਧੀਂ ਨਾ ਗਵਾਇਆ। ਲੂਣ ਹਲਾਲ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪੁੱਤਰ ਬਾਬਾ ਦਾਤੂ ਜੀ ਤੇ ਦਾਸੂ ਜੀ ਪੁੱਤਰਪੁਣੇ ਵਿਚ ਹੀ ਵਿਚਰਦੇ ਰਹੇ। ਸੇਵਾ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਉਹ ਸਮਝ ਨਾ ਸਕੇ। ਸੇਵਾ ਹੀ ਇਕ ਦਾਤੂ ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਹਉਮੈ ਦਾ ਰੋਗ ਕੱਟ ਸਕਦੇ ਸਨ ਪਰ ਆਪਣਾ ਹੱਕ ਹੀ ਜਤਲਾਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਬਾਹਰੋਂ ਆਏ (ਗੁਰੂ) ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਸੇਵਾ ਦੀ ਹੱਦ ਛੂਹ ਗੁਰਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈ। ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੇ ਅਵਿਗਿਆਵਾਂ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ।

ਇਕ ਵਾਰੀ ਤਾਂ ਦੋਵਾਂ ਦਾਤੂ ਜੀ ਅਤੇ ਦਾਸੂ ਜੀ ਨੇ ਰਲ ਕੇ (ਗੁਰੂ) ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਘੇਰ ਵੀ ਲਿਆ ਸੀ। ਮਾਤਾ ਬੀਵੀ ਜੀ ਨੇ ਬਾਸਰਕੇ ਜਾ ਕੇ ਭਾਵੇਂ ਖਿਮਾਂ ਦਿਲਵਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਪਰ ਦਾਸੂ ਜੀ ਨੇ ਖਡੂਰ ਵਿਖੇ ਵੱਖ ਹੀ ਮੰਜੀ ਲਗਾਈ ਰੱਖੀ ਤੇ ਦਾਤੂ ਜੀ ਨੇ ਸਿਧਾਸਣ ਸਿੱਖ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦੀ ਪੁਜਾ ਆਰੰਭ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੀ। ਲੋਕਾਂ ਖਡੂਰ ਛੱਡ ਕੇ ਗੋਇਂਦਵਾਲ ਵੱਲ ਮੁੜੇ ਤਾਂ ਦਾਤੂ ਜੀ ਨੇ ਭਰੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਹੀ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਲੱਤ ਕੱਢ ਮਾਰੀ। ਪੁੱਠੇ ਚਾਲੇ ਅਪਣਾ ਲਏ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਇਸੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਦਾਸੂ ਜੀ ਨੇ ਵੱਖ ਮੰਜੀ ਲਗਾ ਲਈ ਤੇ ਦਾਤੂ ਜੀ ਸਿਧਾਸਣ ਸਿੱਖ ਆਏ ਤੇ ਆਪਾ ਹੀ ਗਣਾਉਣ ਲੱਗੇ :

ਮੰਜੀ ਦਾਸ ਬਹਾਲਿਆ, ਦਾਤੂ ਸਿਧਾਸਣ ਸਿੱਖ ਆਇਆ।

(ਗੁਰੂ) ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ੬੧ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਪਾਸ ਆਏ ਸਨ। ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ੧੯ ਵਾਰੀ ਆਪ ਜੀ ਗੰਗਾ ਤੇ ਦੋ ਵਾਰੀ ਅਠਸਠ ਤੀਰਬਥਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰ ਆਏ ਸਨ। ਬਾਰਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਸੇਵਾ ਘਾਲ ਉਪੰਤ ੨੩ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰ-ਗੱਦੀ ਦੀ ਸ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਿਆ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਬੱਚੇ, ਬਾਬਾ ਮੋਹਣ ਜੀ ਤੇ ਬਾਬਾ ਮੋਹਰੀ ਜੀ ਚੁਆਨ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਮਹਾਨਕੋਸ਼ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਅਨੁਸਾਰ ਬਾਬਾ ਮੋਹਣ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸੰਨ ੧੫੩੬ ਈ: ਤੇ ਬਾਬਾ ਮੋਹਰੀ ਜੀ ਦਾ ੧੫੩੮ ਈ: ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ੧੫੩੪ ਈ: ਨੂੰ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰ-ਗੱਦੀ ਉੱਤੇ ਬੈਠਣ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਦੋਵਾਂ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਪੱਕ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਉਹ ਵੀ ਗੁਰੂ-ਪਿਤਾ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿਚ ਅਸਮਰੱਧ ਰਹੇ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਚੁਆਈ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ (ਗੁਰੂ) ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਸੰਸਾਰੀ ਲਾਜ ਤਜ ਕੇ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਹਰ ਹੁਕਮ ਅੱਗੇ ਸਿਰ ਨਿਵਾ ਕੇ ਗੁਰਤਾ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚੇ। ਇਹ ਚੇਤੇ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਪਰਚਾ ਪਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਚੁਆਈਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਹੀ ਸੀ। ਮੋਹਣ ਜੀ ਤੇ ਮੋਹਰੀ ਜੀ ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਹੀ ਰੋਸ ਕੀਤਾ। ਮੋਹਣ ਜੀ ਨੂੰ ਤਾਂ ਇਤਨੀ ਸੱਟ ਵੱਜੀ ਕਿ ਉਹ ਕਮਲੇ ਹੀ ਹੋ ਗਏ, ਫਿਰ ਮਸਾਂ ਸੁਰਤਿ ਸੰਭਲੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਅੱਗੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਾਥੀ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੋਹਨ ਜੀ ਨੇ ਸਗੋਂ ਕਿਹਾ, “ਸਾਡੇ ਘਰ ਦੀ ਮਾਲਕੀ (ਗੁਰੂ) ਰਾਮਦਾਸ ਲਈ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ” :

“ਮੋਹਨ ਬੋਲਿਆ ਵੇਂ ਨਾ ਆਗੇ।
ਹਮਗੀ ਵਸਤਾ ਦੇਣ ਇਨ ਲਾਗੇ।”

ਮੋਹਗੀ ਜੀ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਭਟਕ ਗਏ ਤੇ ਜਿਸ ਚੁਬਾਰੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਬੈਠਦੇ ਸਨ, ਉਸ ਨੂੰ ਮੱਲ ਬੈਠੇ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਵਾਉਣ ਲੱਗੇ ਪਰ ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਜਦ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਬਚਨ ਕੀਤੇ ਕਿ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੀ ਰੂਪ ਹਨ ਤਾਂ ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਾ ਲਿਖਾਰੀ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ :

‘ਭਯੋ ਮੋਹਗੀ ਮੋਹਗੀ, ਠਾਨ ਮਹਾ ਉਪਕਾਰ।’

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਜਦ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਗੁਰੂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦੇਣ ਦੀ ਚੋਣ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਸਤਾਖ ਤੇ ਸੰਸਾਰੀ ਪਾਇਆ ਅਤੇ ਮਹਾਂਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਉਧਰਾਮ ਤੇ ਆਲਸੀ ਡਿੱਠਾ। ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਹਾਂਦੇਵ ਹਰ ਸਮੇਂ ਮਸਤ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਜੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਦੇਖ ਲਿਆ ਕਿ ਜੋ ਅੱਜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਹਿਣ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਸ਼ਾਦੀ ਉੱਤੇ ਜਾਣ ਲਈ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਹ ਕਲ ਸੰਗਤਿ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਦਬ ਰੱਖ ਕੇ, ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਹੀ, ਤੱਤੀਆਂ ਉੱਤੇ ਕਿਵੇਂ ਬੈਠ ਸਕਣਗੇ। ਜਦ (ਗੁਰੂ) ਅਰਜਨ ਜੀ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਜਾਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੜੀ ਨਿਮਰਤਾ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ‘ਪਿਤਾ ਜੀ! ਇਤਨੇ ਆਸਾਨ ਕੰਮ ਲਈ ਤੁਸੀਂ ਭੇਜ ਰਹੇ ਹੋ, ਤੁਸੀਂ ਸੀਸ ਭੇਟ ਮੰਗੋ ਫਿਰ ਵੀ ਰੰਚਕ ਮਾਤਰ ਢਿੱਲ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ।’ ਇਹ ਉੱਤਰ ਸੁਣ ਕੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਹੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦੇਣ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਨੇ ਬੜੇ ਹੱਥ-ਪੈਰ ਮਾਰੇ ਤੇ ਕਈ ਕਪਟ ਕੀਤੇ ਪਰ ਸਫਲ ਨ ਹੋਏ। ਮਹਾਂਦੇਵ ਜੀ ਵੀ ਪੂਜ-ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬੋਲੇ ਤੇ ਕਈ ਅੰਕਾਰ ਦੇ ਬਚਨ ਆਖੇ। ਉਹ ਵੀ ਸਨਮੁਖ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ। ਆਖਿਰ ਬਾਬਾ ਹੀ ਨਿਕਲੇ :

ਮੀਣਾ ਹੋਆ ਪਿਰਖੀਆ, ਕਰ ਕਰ ਤੌਢਕ ਬਰਲ ਚਲਾਯਾ ॥

ਮਹਾਂ ਦੇਉ ਅਹੰਮੇਉ ਕਰ ਕਰ ਬੇਮੁਖ ਪੁਤਾਂ ਭਉਕਾਯਾ ॥

ਚੰਦਨ ਵਾਸ ਨ ਵਾਸ ਬੋਹਾਯਾ ॥ ੨੩ ॥ ੨੯ ॥ (ਵਾਰਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ)

ਗੱਲ ਕੀ ਇਕ ਬਾਬਾ ਮੋਹਗੀ ਜੀ ਹੀ ਐਸੇ ਹੋਏ ਹਨ ਜੋ ਸਨਮੁਖ ਹੋਏ ਤੇ ਫਿਰ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਵੀ ਸੁੱਟੇ ਰਹੇ।

ਬਾਬਾ ਮੋਹਗੀ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਮਾਤਾ ਮਨਸਾ ਦੇਵੀ ਜੀ ਦੀ ਕੁਥੋਂ ੧੫੩੯ ਈ: ਨੂੰ ਬਾਸਰਕੇ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਯਾਦ ਰਹੇ ਕਿ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਨਾਨਕੇ ਬਾਸਰਕੇ ਹੀ ਸਨ ਤੇ ਦੋ ਸਾਲ ਦੀ ਆਖੂ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲਾਂ ਮਾਤਾ ਤੇ ਫਿਰ ਪਿਤਾ ਜੀ ਗੁਜਰ ਗਏ ਤਾਂ ਨਾਨੀ ਬਾਸਰਕੇ ਹੀ ਲੈ ਆਈ। ਪੰਜ ਸਾਲ (ਗੁਰੂ) ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਬਾਸਰਕੇ ਹੀ ਟਿਕੇ। ਬਾਬਾ ਮੋਹਗੀ ਜੀ ਨਾਲ ਕਈ ਵਾਰੀ ਖੜੂਰ ਸਾਹਿਬ ਆਏ ਤੇ ਫਿਰ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਵੀ ਆਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਬਾਬਾ ਮੋਹਗੀ ਜੀ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਲੰਗਰ ਵਿਚ, ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਾਰਦੇ ਸਨ। ਜਦ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰ-ਗੱਦੀ ਦੇਣ ਦਾ ਛੈਸਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਕੁਝ ਚਿਰ, ਵੱਖ ਲੰਗਰ ਚਲਾਉਂਦੇ ਚੁਬਾਰਾ ਮੱਲ ਕੇ ਬੈਠ ਗਏ ਪਰ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਅੰਤਮ ਬਚਨਾਂ

ਅੱਗੇ ਸਿਰ ਨਿਵਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਅੱਗੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾਇਆ। ਫਿਰ ਲੰਗਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਭਾਲ ਲਈ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਰੋਵਰ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਵੇਲੇ ਰਾਮਦਾਸਪੁਰਾ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਆ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰ-ਗੱਦੀ ਬੈਠਣ ਉਪੰਤ ਆਪ ਜੀ ਫਿਰ ਗੋਇਂਦਵਾਲ ਮੁੜ ਆਏ ਤੇ ਬਾਉਲੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸੰਭਾਲ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਕਈ ਵਾਰੀ ਗੋਇਂਦਵਾਲ ਆਏ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਿਮਰਤਾ ਦੀ ਉਪਮਾ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਗੋਇਂਦਵਾਲ ਹੀ ੧੬੦੦ ਈ: ਨੂੰ ਹੋਇਆ।

‘ਅਨੰਦ’ ਜੀ ਮੋਹਰੀ ਜੀ ਦੇ ਹੀ ਪੁੱਤਰ-ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਮਨੌਤ ਟੁਗੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਨਮ ਵੇਲੇ ਜਦ ਮੋਹਰੀ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਪਾਵਨ ਗੋਦ ਵਿਚ ਪਾਇਆ ਤਾਂ ਦੀਨ ਦੁਨੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਨੇ ਅਨੰਦ ਸਾਹਿਬ ਉਚਾਰ ਕੇ ਬਰਕਤਾਂ ਵੰਡੀਆਂ। ਫਿਰ ਇਸੇ ਅਨੰਦ ਦੇ ਘਰ ਬਾਬਾ ਸੁੰਦਰ ਜੀ ਹੋਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਸਦਕਾ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਅੰਤਮ ਬਚਨ ਸਾਨੂੰ ਮਿਲੇ। ਉਹ ਅੰਤਮ ਬਚਨ ਰਾਮਕਲੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਸਦ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠਾਂ ਦਰਜ ਹਨ। ਸੁਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ ਕਿ ਮੋਹਰੀ ਦੇ ਘਰ ਪੁੱਤਰ ਅਨੰਦ ਹੋਇਆ ਤੇ ਅਨੰਦ ਦੇ ਘਰ ਮਤਿਵਾਨ, ਅਕਲਾਂ ਦਾ ਕੋਟ ਸੁੰਦਰ ਹੋਇਆ :

ਨੰਦਨ ਮੋਹਰੀ ਨਾਮ ਅਨੰਦ

ਤਿਰ ਨੰਦਨ ਸੁੰਦਰ ਮਤਿਵੰਦ।

ਇਹ ਵੀ ਅਸਚਰਜਾਮਈ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਅਨੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਜਿੱਥੇ ਸਮਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਥੋਂ ਹੀ ‘ਸਦ’ ਆਰੰਭ ਹੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਜੀਵਨ-ਮਰਨ, ਦੁੱਖ-ਸੁੱਖ ਨੂੰ ਇਕ ਸਮਾਨ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸੱਦੇ ਜਾਣ ਵਿਚ ਵੀ ਅਨੰਦ ਮਾਣਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਇਹੋ ਬਾਬਾ ਮੋਹਰੀ ਜੀ ਹਨ ਜੋ ਆਪ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਤੇ ਪੋਤਰੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸਤਿਕਾਰੇ ਗਏ ਹਨ।

ਫਿਰ ਬਾਬਾ ਸੁੰਦਰ ਜੀ ਹੀ ਕੇਵਲ ਇਕ ਐਸੇ ਸਿੱਖ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਚਾਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਥਾਂ ਮਿਲੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਗਤਾਂ ਦਾ ਦਰਜਾ ਵੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਬਾਬਾ ਮੋਹਰੀ ਜੀ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਚੁੱਟਿਆ ਰਿਹਾ ਫਿਰ ਗੁਰ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਰੁੱਝ ਗਿਆ। ਜਦ ਵੀ ਕੋਈ ਬਖੇੜਾ ਪਿਆ, ਮੋਹਰੀ ਜੀ ਅੱਗੇ ਹੋ ਕੇ ਨਿਰਣਾ ਲੈਂਦੇ। ਧੀਰ ਮਲ ਨੇ ਜਦ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਵੱਖ ਗੱਦੀ ਲਾ ਲਈ ਤਾਂ ਮੋਹਰੀ ਜੀ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਦੁਆਰਕਾ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਜਾ ਕੇ ਧੀਰ ਮਲ ਨੂੰ ਵਰਜਿਆ।

ਇਸੇ ਮੋਹਰੀ ਖਾਨਦਾਨ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਸਰੂਪ ਦਾਸ ਜੀ ਭੱਲਾ (੧੭੫੩ ਈ:—੧੮੦੯ ਈ:) ਹੋਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਲਿਖ ਕੇ ਦਸਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਗਾਈ। ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਇਕ ਐਸਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸੋਮਾ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਕਈ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੇ ਲਾਭ ਉਠਾਇਆ ਤੇ ਉਠਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਤੋਂ ਰੋਸ਼ਨੀ ਲਈ। ਸਰੂਪ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਲਿਖਿਆ :

‘ਦਸੋ ਸਰੂਪਾ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕੀਨਾ
ਸਰੂਪ ਚੰਦ ਗੁਰ ਚਰਨਨ ਆਧੀਨਾ ।’

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਰਾ ਬਾਬਾ ਤੋਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰ-ਰਤਨਾਵਲੀ ਲਿਖ ਕੇ ਗੁਰ-ਉਸਤਤ ਕੀਤੀ । ਬਾਬਾ ਸਰੂਪ ਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਬਾਬਾ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ‘ਛਤਹਨਾਮਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪੰਥ ਦਾ’ ਉਤਲੂ ਵਿਚ ਲਿਖ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਦਿੜਾਈ । ਇਸੇ ਹੀ ਖਾਨਦਾਨ ਦੇ ਬਾਬਾ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਜੋ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ, ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਭਾਕਰ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖਵਾਕ ਸਿਧਾਂਤ ਜਥੋਤਿ ਲਿਖੀ । ਬਾਬਾ ਸੁਮੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੋ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਮਹੰਤ ਵੀ ਰਹੇ, ਦੀ ਕਲਮੀ ਸੋਵਾ ਜਗਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ । ਛਤਹਨਾਮਾ ਦੇ ਸਾਢੇ ਬਾਈ ਸ਼ਾਅਰ ਲੱਭ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰਨੇ, ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਹੀ ਦੇਣ ਹੈ । ਖਾਲਸਾ ਸ਼ਤਕ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਪਦ ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਆਪ ਜੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪੁਸਤਕਾਂ ਹਨ ।

ਬਸ, ਇਹ ਸਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਹੀ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਵਾਧੇ ਲਈ ਸਦਾ ਤਤਪਰ ਰਹਿ ਕੇ ਸਨਮੁੱਖ ਹੋ ਵਿਚਰਦਾ ਰਿਹਾ ।

ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ—ਰਜਾ ਦੀ ਮੁਰਤ

ਸਿੱਖ ਘਰ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਐਸਾ ਉੱਚ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਧਰਮ ਜਾਂ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਦੇ ਗਹੁ ਨਾਲ ਗੋਇਂਦਵਾਲ 'ਮੇਹਣ ਦੇ ਚੁਬਾਰੇ' ਹੇਠਾਂ ਡਿਊਜ਼ੀ ਵਿਚ ਲੱਗੀ ਇਕ ਤਾਬੇ ਦੀ ਬਣੀ ਹੋਈ ਤਖਤੀ ਦੇਖੀ ਹੈ, ਉਹ ਇਹ ਦੇਖ ਹੈਰਾਨ ਹੋਏ ਹਨ ਕਿ ੨੨ ਮੰਜ਼ੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪਿੱਛੇ ਕਈ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਉੱਤੇ ਬੀਬੀਆਂ ਵੀ ਬੈਠੀਆਂ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਾਂਹ ਸਿਰਫ਼ ਯੋਗ ਬਾਂ ਹੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸਗੋਂ ਪਰਚਾਰ ਲਈ ਵੀ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਦੋ ਮੰਜ਼ੀਆਂ ਮਾਈ ਭਾਗੋ (ਭਾਗ ਭਰੀ ਕਸ਼ਮੀਰ) ਅਤੇ ਮਾਈ ਸੇਵਾਂ (ਕਾਬਲ) ਨੂੰ ਦੇਣਾ ਵੀ ਅਨੇਖੀ ਬਾਤ ਸੀ। ਮਥੋ ਮੁਰਾਰੀ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਹੀ ਮੰਜ਼ੀ ਬਖਸ਼ੀ ਸੀ। ਜੋ ਅੰਰਤ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਦੇ ਪਤਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣੀ, ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਉਹ ਹੀ ਨਾਗੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਸਾਧਨ ਹੋਈ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਕਈ ਬੀਬੀਆਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਉਜਾਗਰ ਹਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਬਾਰੇ ਸਾਖੀਆਂ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਾਤਾ ਸੁਲੱਖਣੀ ਜੀ, ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ, ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ, ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਜੀ, ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ, ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ, ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ, ਗੁਰ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਆਈਆਂ ਕੁਝ ਕੁ ਪੂਜ ਹਸਤੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ ਦਾ ਅਸਬਾਨ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਨਿਵੇਕਲਾ ਤੇ ਵੱਖਰਾ ਹੈ। ਕੇਵਲ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਹੀ ਐਸੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਹੈ ਜੋ ਗੁਰ ਪੁੱਤਰੀ ਵੀ ਹੈ, ਗੁਰ ਪਤਨੀ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਜਣਨੀ ਵੀ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਆਪ ਸਪੁੱਤ੍ਰੀ ਸਨ, ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਸੁਪਤਨੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਪਾਵਨ ਮਾਂ।

ਇਹ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਹੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਨਿਰਛਲ ਤੇ ਨਿਰਕਪਟ ਸੇਵਾ ਰਾਹੀਂ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਰੀਝਾਇਆ। ਇਹ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ ਹੀ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮਿਥਿਹਾਸ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸ ਬਣਾ ਕੇ ਦੱਸਿਆ। ਜੇ ਸਤੀ ਸਵਿੱਤ੍ਰੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਜਮਾਂ ਦੀ ਫਾਹੀ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਹੱਠ ਨਾਲ ਬਚਾਇਆ ਸੀ ਤਾਂ ਇਥੇ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਨੇ ਭਾਣੇ ਵਿਚ ਟਿਕ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਦੇ ਸਾਈਂ, ਜਗਤ ਦੇ ਰਾਖੇ ਨੂੰ ਗੁਰ ਪਿਤਾ ਕੋਲੋਂ ਵਰ ਲੈ ਕੇ ਨਾਂਹ ਸਿਰਫ਼ ਉਮਰ ਦੇ ਸਾਲ ਹੀ ਵਧਵਾਏ ਸਗੋਂ ਨਿਹਚਲ ਰਾਜ ਜਗਤ ਉੱਤੇ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣੀ। ਫਿਰ ਬੀਬੀ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਐਸੇ ਸੂਰਮੇ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਨੇ ਰਣ ਖੇਤਰ ਵਿਚੋਂ ਮੂੰਹ ਨਾਂਹ

ਮੇਜ਼ਿਆ ਅਤੇ ਹਰ ਹੱਲੇ ਦਾ ਡੱਟ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ। ਭਾਨੀ ਦੇ ਜਾਏ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜਿਵੇਂ ਭਾਣੇ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਕਸ਼ਟਾਂ ਨੂੰ ਮਿੱਠਾ ਕਰ ਮੰਨਿਆ, ਉਸ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਵੱਖ ਸੁਆਦ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ ਦੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਅਸੀਸ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਹਰ ਘਰ ਲਟਕੇ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਏ ਹਨ ਤੇ ਹਰ ਮਾਂ ਨੂੰ ਲੋਗੀ ਦੀ ਥਾਂ ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਮਧੂਰ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਸੁਣਾਉਣੇ ਚਾਹੀਏ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਝੱਖੜਾਂ ਵਿਚ ਰੁੱਲ ਠੇਡੇ ਨਾਹੀ ਖਾਏ ਤੇ ਟਿਕਾਣੇ ਨੂੰ ਜਾ ਲਵੇ।

ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀਆਂ ਦੋ ਬੱਚੀਆਂ ਸਨ, ਇਕ ਦਾ ਨਾਂ ਬੀਬੀ ਦਾਨੀ ਜੀ ਤੇ ਦੂਜੀ ਦਾ ਪਾਵਨ ਨਾਂ ਭਾਨੀ ਜੀ ਸੀ। ਭਾਨੀ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਮਹਾਂਕੋਸ਼ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਦੇ ਲਿਖਣ ਅਨੁਸਾਰ, ਬਾਸਰਕੇ ਹੀ ੨੧ ਮਾਘ, ੧੫੮੧ ਨੂੰ, ਈਸਵੀ ਦੇ ਹਿਮਾਬ ਨਾਲ ੨ ਫਰਵਰੀ, ੧੫੩੪ ਨੂੰ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਬਾਰੇ ਸਾਡੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਬਾਲ ਉਮਰੇ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ-ਭਗਤੀ ਵਿਚ ਲੱਗ ਗਏ ਸਨ। ਭਾਉ ਭਗਤੀ ਦਾ ਰੂਪ ਸਨ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ :

‘ਭਾਉ ਭਗਤੀ ਕੌ ਤਨ ਜਨ ਭਾਨੀ’।

ਇਕਾਂਤ ਪਸੰਦ ਸਨ। ਸ਼ਬਦ ਗਾਇਨ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਸਦਾ ਸਿਫਤ ਸਲਾਹ ਵਿਚ ਜੁੱਟੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਮਾਨਹੁ ਕੀਰਤੀ ਰੂਪ ਕਰਯੋ ਹੈ। ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਅਤਿ ਸੁਸ਼ੀਲ, ਸੰਜਮੀ, ਨਿਮਰਤਾ ਵਾਲੇ ਸੇਸ਼ਟ ਬੁੱਧੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ : ਸੁਮਤਿ ਗਹੀਲਾ।

ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ ਦੀ ਸੇਸ਼ਟ ਬੁੱਧੀ ਦੀ ਇਕ ਉਦਾਹਰਨ ਇਥੇ ਹੀ ਦੇਣੀ ਕੁਥਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ।

ਜਦ ਬਾਬਾ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਨੇ ਗੁਰ ਪਿਤਾ ਅੱਗੇ ਗੁਸਤਾਖੀ ਭਰੇ ਬੋਲ ਬੋਲੇ ਅਤੇ ਮਹਾਂਦੇਵ ਨੇ ਵੀ ਜਲੀਆਂ ਕਟੀਆਂ ਸੁਣਾਈਆਂ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ (ਗੁਰੂ) ਅਰਜਨ ਜੀ ਨੂੰ ਪਾਸ ਬਿਠਲਾ ਕੇ ਕਿਹਾ : ਬੇਟਾ! ਗੁਰੂ ਪਿਤਾ ਵਿਚ ਮੋਹ ਵਰਗੀ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੁੱਤਰਾਂ ਕਰ ਕੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦਾਤ ਨਹੀਂ ਦੇਣੀ। ਉਹ ਤਾਂ ਸੇਵਕ ਤੇ ਹੀ ਗੇਝਦੇ ਹਨ :

‘ਨਹੀਂ ਗੁਰਨਿ ਕੈ ਮੋਹ ਕਦਾਈ।

ਗੇਝਰਿ ਸੇਵਕ ਦੇਹ ਬਡਿਆਈ।’

“ਪੁੱਤਰ! ਇਹ ਯਾਦ ਰੱਖਣਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਸੇਵਕ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤੇ ਹੀ ਮੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਇਹ ਦਾਤਿ ਇਲਾਹੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਅੰਗਰਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ‘ਦੇਤਿ ਭਏ ਪਿਖਿ ਸੇਵ ਘਨੇਰੇ। ਤਿਨ ਕੇ ਸਮ ਤੁਮ ਘਾਲਹੁ ਘਾਲ’ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਮਝਾਇਆ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਹੰਕਾਰੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਤਨਾ ਮੁਰਖ ਅਹੰਕਾਰੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਹੀ ਕਹੀ ਤੁਰੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਵੀ ਉਸ ਕਰਨੀ ਹੈ : ‘ਹਮ ਤੇ ਮਹਿਮਾ ਕਹਿ ਗਰਬੰਤ’। ਹੱਥ ਮਲਦਾ ਰਹਿ ਜਾਵੇਗਾ। ਤੁਸੀਂ ਹੁਕਮ ਮੰਨ, ਆਗਿਆ ਵਿਚ ਰਹਿ, ਸੇਵਾ ਕਮਾ ਇਹ ਮਰਤਬਾ ਪਾਉਣਾ ਹੈ।’

ਸਾਵਣ ਦੇ ਝੂਲ੍ਹੇ ਝੂਲ੍ਹਣ ਲਈ ਜਦ ਭਾਨੀ ਜੀ ਦੀਆਂ ਸਹੇਲੀਆਂ ਬਾਹਰ ਪੀਂਘ ਪਾਉਣ ਲਈ ਜਾਂਦੀਆਂ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਪੁਜ ਪਿਤਾ ਜੀ ਕੋਲੋਂ ਪੁੱਛ ਕੇ ਹੀ ਜਾਂਦੇ। ਜੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਪਿਤਾ

ਜੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇਂਦੇ, ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਸਹੇਲੀਆਂ ਨੂੰ ਜਾ ਸੁਣਾਂਦੇ। ਗੁਰ-ਪਿਤਾ ਆਮ ਤੌਰ
ਤੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣਾਂਦੇ ਸਨ :

‘ਇਹ ਜਗਤ ਮਮਤਾ ਮੁਆ, ਜੀਵਨ ਕੀ ਬਿਧਿ ਨਾਹਿ।

ਗੁਰ ਕੈ ਭਾਣੈ ਜੋ ਚਲੈ ਤਾਂ ਜੀਵਨ ਪਦਵੀ ਪਾਹਿ।’

ਭਾਨੀ ਜੀ ਸਖੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰ ਕੇ ਸਦਾ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਕਿ ਅਸੀਂ ਬੇਸਮਤ ਜੀਵ
ਲੇਲਿਆਂ ਵਾਂਗ ਖੇਡਦੇ ਪਏ ਹਾਂ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਮੌਤ ਉੱਪਰ ਗੱਜ ਰਹੀ ਹੈ।
ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਹੀ ਬਣ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿਮਰੀਏ। ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ
ਤੁਕ ਸੁਣਾਂਦੇ :

‘ਘਰਿ ਘਰਿ ਏਹੋ ਪਹੁਚਾ ਸਦੜੇ ਨਿਤ ਪਵੰਨਿ।

ਸਦਲਹਾਰਾ ਸਿਮਰੀਐ ਨਾਨਕ ਜੇ ਦਿਹ ਆਵੰਨਿ।’

ਫਿਰ ਕਹਿੰਦੇ : ‘ਹੱਸਣਾ, ਕੁੱਦਣਾ, ਖੇਡਣਾ ਮਾੜਾ ਨਹੀਂ ਪਰ ਇਤਨਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ
ਚਾਹੀਦਾ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਹੀ ਵਿਸਰ ਜਾਏ।’

ਮਾਤਾ ਮਨਸਾ ਦੇਵੀ ਜੀ ਵੀ ਇਹ ਹੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਂਦੇ ਕਿ ਸਾਡਾ ਸਭ ਦਾ ਰਾਖਾ ਗੁਰੂ
ਨਾਨਕ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨੇ ਸਾਡਾ ਸਭ ਦਾ ਮੌਤ ਦਾ ਡਰ ਲਾਹ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਨੂੰ ਜਾਚ ਸਿਖਲਾ
ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਸੁਖ ਤੇ ਦਰਗਾਹ ਮੁਕਤੀ ਕਿਵੇਂ ਲੈਣੀ ਹੈ।

ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ ਦੀ ਪੋਸ਼ਾਕ ਵੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਾਦਾ ਸੀ। ਕਦੇ ਗਹਿਣਾ ਤੱਕ ਨਾ
ਪਹਿਣਦੇ। ਕਦੇ ਖਾਹਿਸ਼ ਵੀ ਨਹੀਂ ਉਪਜੀ ਸੀ।

ਮੈਕਾਲਫ਼ ਨੇ ਇਕ ਵਾਰਤਾ ਵੀ ਲਿਖੀ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਸਿੱਖ ਨੇ ਗੁਰੂ ਆਗਿਆ ਮੰਗੀ
ਕਿ ਉਹ ਬੀਬੀ ਨੂੰ ਰੇਸ਼ਮੀ ਬਸਤਰ ਤੇ ਗਹਿਣੇ ਬਣਾ ਕੇ ਦੇਣਾ ਲੋੜਦਾ ਹੈ। ਨਿਰੇ ਸਾਦੇ ਕੱਪੜੇ
ਨਵ-ਵਿਆਹੀ ਨੂੰ ਜਚਦੇ ਨਹੀਂ। ਜਦ ਬੀਬੀ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਸੁਣਿਆ ਤਾਂ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਉਸ
ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਦਾ ਸਲੋਕ ਪੜ੍ਹ ਸੁਣਾਇਆ :

‘ਕੁੜ ਸੁਇਨਾ ਕੁੜ ਰੁਪ ਕੁੜ ਪੈਨਲਹਾਰ।

ਕੁੜ ਕਾਇਆ, ਕੁੜ ਕਪੜ, ਕੁੜ ਰੂਪ ਅਪਾਰ।’

ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਸਮੰਝਾਇਆ ਕਿ : ‘ਧਨ ਦੀ ਠੀਕ ਵਰਤੋਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਕਦੇ
ਤੋਟ ਨਾ ਆਵੇ। ਹਰ ਆਏ ਗਏ ਦੀ ਲੋੜ ਪੂਰੀ ਹੋਵੇ।’

ਜੇ ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਜੀ ਸੰਗਤ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਜੁਟੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ
ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦਾ ਰੂਪ ਜਾਣ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਉਠ ਕੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਆਦਿ ਦੀ ਸੇਵਾ
ਕਰਦੇ। ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ :

‘ਜਬ ਪਹਰ ਰਾਤ ਰਹੈ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ।

ਗੁਰ ਕਰੈ ਇਸ਼ਨਾਨ ਭਗਤ ਸੁਖ ਕੇਲਾ।

ਤਿਸੀ ਸਮੇਂ ਬੀਬੀ ਜੀ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰੈ।

ਗੁਰ ਕੀ ਭਗਤ ਸਦ ਹਿਰਦੈ ਧਰੈ।’ (ਸਾਖੀ ੨੯, ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਤੀਜੀ)

ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਭਾਨੀ ਜੀ ਬੇਟੀ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ, ਸਿੱਖ
ਨਿਆਈ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਸਨ :

‘ਰਹੈ ਨਿਮ੍ਰ ਸੇਵ ਕਮਾਵਹਿ ।
ਅਨੁਸਾਰੀ ਹੁਇ ਸਦਾ ਚਿਤਾਵਹਿ ।’

ਮਨ ਨੂੰ ਦਿੜ੍ਹ ਕਰ ਕੇ ਸੁਰਤਿ ਨੂੰ ਟਿਕਾਂਦੇ ਸਨ। ਫਿਰ ਕਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਢੰਡੋਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬੀਬੀ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹੀ ਇਹ ਸਨ :

‘ਆਛੋ ਕਾਮ ਦਿਖਾਇਨ ਚਾਹੈ ।
ਲਾਭ ਘੱਟੈ ਪਾਖੰਡ ਇਸ ਮਾਹੈ ।’

ਬੂਟੇ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਤਾਰੀਖ-ਇ-ਪੰਜਾਬ (ਗੁਰੂ ਬਿਤਾਂਤ) ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :

ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਸਦਾ ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ (ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ) ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਨੂੰ ਪਹਿਲ ਦੇਂਦੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤੋਂ ਇਕ ਛਿਨ ਵੀ ਅਵੇਸਲੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਸੀ।

ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਇਕ ਵਾਰੀ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ ਦੇ ਨੰਗੇ ਪੈਰ ਦਾ ਅੰਗੂਠਾ ਚੌਕੀ ਹੇਠ ਆ ਗਿਆ। ਬੂਨ ਵਹਿ ਤੁਰਿਆ। ਦਰਦ ਦੀ ਸਖਤੀ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨੀ ਪ੍ਰਗਟ ਨਾ ਹੋਣ ਦਿੱਤੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਪੈਰ ਖਿੱਚਣ ਵਿਚ ਹਾਏ ਕਰਨ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ ਕੀਤਾ ਮਤੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਸਵੇਰ ਦੇ ਨੇਮ ਵਿਚ ਖਲਲ ਪਵੇ।

ਭਾਈ ਰਾਮਾ ਜੀ ਨੇ ‘ਦਾਨੀ’ ਨੂੰ ਘਰ ਪਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ‘ਭਾਨੀ’ ਨੂੰ ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਜੀ ਨੇ ਵਰ ਲਿਆ। ਇਹ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸਚਾਈ ਹੈ ਕਿ ਰਾਮਾ ਜੀ ਸਦਾ ਅਕਲ ਦੇ ਘਰੋਂ ਬੋਲਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਗੁਰੂ ਹੁਕਮਾਂ ਨੂੰ ਕਿੰਤੂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਵੀ ਸੰਕੋਚ ਨਾਹੀ ਕੀਤਾ ਤੇ ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਜੀ ਨੇ ਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣਾ ਹਥਿਆਰ ਬਣਾ ਲਿਆ ਤੇ ਗੁਰੂ ਆਗਿਆ ਅੱਗੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾ ਅਨੰਦ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ। ਕਨੂੰਈਆ ਲਾਲ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਤੋਂ ਹੀ ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਜੀ ਦਿਲ-ਜਾਨ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਰਹਿਣ ਲੱਗੇ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਇੱਨੇ ਰੁੱਝ ਗਏ ਕਿ ਇਕ-ਪਲ ਲਈ ਵੀ ਦੂਰ ਨਾ ਹੁੰਦੇ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਗੈਰ-ਹਾਜ਼ਰ ਹੁੰਦੇ। ਉਧਰ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਨੇ ਅਜਿਹੀ ਸੋਝਾ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸਭ ਨਾਲੋਂ ਵਧ ਗਈ। ਬੜੇ ਉਸਾਰਣ ਵਾਲੀ ਸਾਖੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸਿਦਕ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਦੋਵਾਂ ਸੁਆਈਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬੈਠਣ ਲਈ ਬੜੇ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਕੀਤੀ। ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਦੱਸੇ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਜੀ ਤੇ ਰਾਮਾ ਜੀ ਬੜੇ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਰਹੇ, ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਭਾਈ ਰਾਮਾ ਜੀ ਦੇ ਬੜੇ ਪਾਸ ਪੁੱਜੇ ਤੇ ਢੁਰਮਾਇਆ :

‘ਇਹ ਤੋ ਨੀਕੀ ਨਹੀਂ ਬਣਾਈ ।
ਬੈਠਣ ਹੇਤ ਨ ਹਮ ਕੋ ਭਾਈ ।’

ਫਿਰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਬੜੇ ਉਹ ਕਿਹੋ ਜਿਹੇ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਭਾਈ ਰਾਮਾ ਜੀ ਚੁੱਪ ਕਰ ਗਏ। ਕੁਝ ਨਿਰਾਸ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਏ ਪਰ ਬੜਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੇੜ ਦਿੱਤਾ।

ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਜੀ ਕੋਲ ਜਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ :

‘ਹਮਰੇ ਆਸ਼ਾ ਤੈ ਨਹਿ ਲਹਯੋ,
ਯਥਾ ਬਤਾਈ ਤਯਾ ਨ ਕਰੀ ।’

ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਬੜਾ ਗਿਰਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਖਿਮਾਂ ਵੀ ਮੰਗੀ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਨਵੀਂ ਹਦਾਇਤ ਦਿੱਤੀ।

ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਫਿਰ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਬੜੇ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਗਏ। ਬੜੇ ਉਸਰਨ ਉਪ੍ਰੰਤ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਰਾਮਾ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦੱਸੇ ਮੁਤਾਬਕ ਨਹੀਂ ਬਣਿਆ, ਢਾਹ ਕੇ ਫਿਰ ਬਣਾਓ। ਹੁਣ 'ਦਾਨੀ' ਦਾ ਮਾਲਕ ਬੋਲ ਉਠਿਆ: ਜਿਵੇਂ ਤੁਸਾਂ ਦੱਸਿਆ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਬਣਾਇਆ। ਸਾਰੇ ਹੀ ਸ਼ਲਘਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਕਿਵੇਂ ਢਾਹ ਦਿਆਂ, ਇਸ ਤੋਂ ਚੰਗਾ ਕਿਵੇਂ ਬਣ ਜਾਏਗਾ :

‘ਮੈਂ ਕੈਸੇ ਕਰਿ ਦੇਹ ਢਹਾਈ।

ਇਸ ਤੇ ਆਫੀ ਕਿਆ ਬਣ ਜਾਈ।’

ਪਰ ਬੜਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਫਿਰ ਵੀ ਗਿਰਾ ਹੀ ਦਿੱਤਾ।

ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਬੜੇ ਹਦਾਇਤ ਅਨੁਸਾਰ ਨਹੀਂ ਬਣਾਏ ਤਾਂ ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਸਾਡੀ ਮੱਤ ਬੋੜੀ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਅਗਾਧ ਤੇ ਅਗਾਮ ਹੋ। ਸੋ ਗਲਤੀ ਨੂੰ ਖਿਮਾਂ ਕਰ ਕੇ, ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਾ ਦਿਓ ਤਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਬੋੜੀ ਸਮਝ ਵਾਲਾ ਉਸ ਨੂੰ ਲਗਾਨ ਨਾਲ ਬਣਾ ਸਕਾਂ :

‘ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀ ਦੇਹ ਬਤਾਇ।

ਰਿਤ ਰਾਵਰਿ ਕੇ ਅਬਹਿ ਬਨਾਇ।’

ਕਿਝਦੇ, ਸੜੇ ਰਾਮਾ ਜੀ ਨੇ ਤੀਸਰੇ ਦਿਨ ਬੜਾ ਬਣਾਇਆ ਤੇ ਜੇਠਾ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ਰਧਾ, ਲਗਾਨ ਤੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਉਸਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਰਾਮਾ ਜੀ ਪਾਸ ਜਾ ਕੇ ਕਿਹਾ, ‘ਰਾਮੇ। ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਬਣਾਇਆ ਜਿਵੇਂ ਆਖ ਗਿਆ ਸਾਂ, ਇਹ ਸਾਡੇ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਹੈ :

‘ਨਹਿ ਪਸੰਦ ਇਹ ਆਏ ਹਮਾਰੇ।

ਜਿਮ ਚਾਹਤਿ ਤਿਮਿ ਨਹੀਂ ਸੁਧਾਰੋ।’

ਭਾਈ ਰਾਮਾ ਜੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿੰਡੂ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਗਿਆਨਾਂ ਦਾ ਮੂਲ ਸਮਝ ਰੱਖਿਆ ਸੀ, ਬੋਲ ਪਏ ਤੇ ਆਖਣ ਲੱਗੇ : ਜਿਵੇਂ ਤੁਸੀਂ ਦੱਸਦੇ ਹੋ, ਉਸ ਮੁਤਾਬਕ ਮੈਂ ਸਾਰਾ ਬਲ ਤੇ ਬੁੱਧ ਲਗਾ ਕੇ ਬਣਾਂਦਾ ਹਾਂ। ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਵੱਸ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਕੌਲੋਂ ਬਣਵਾ ਲਵੇ। ਅਸਲ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਬਿਧ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਆਪ ਹੀ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੇ ਹੋ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬੜਾ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਇਸ ਵਿਚ ਮੇਰਾ ਕੀ ਦੋਸ਼ ਹੈ :

‘ਆਪ ਕਰਹੁ ਜਿਮਿ ਬਿਸਰੈ ਫੇਰ।

ਇਸ ਮਹਿ ਦੋਸ਼ ਅਹੈ ਕਥਾ ਮੇਰਾ।’

ਇਹ ਸੁਣ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਸਿਰਫ ਮੁਸਕਰਾ ਦਿੱਤਾ। ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਜੀ ਕੋਲ ਜਾ ਕੇ ਆਖਿਆ : ‘ਬੜਾ ਮੇਰੇ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ। ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਉਲਟ ਬਣਾਇਆ ਹੈ।’ ‘ਭਾਨੀ’ (ਰਜਾ) ਨੂੰ ਸਦਾ ਆਪਣੇ ਘਰ (ਹਿਰਦੇ) ਵਿਚ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਜੇਠਾ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ : ‘ਮੈਂ ਅਨਜਾਣ ਹਾਂ, ਨਿੱਤ ਭੁੱਲਣਹਾਰ ਹਾਂ, ਤੁਸੀਂ ਸਦਾ ਬਖਸ਼ਦ ਹੋ, ਗਲਤੀਆਂ ਨੂੰ ਚਿਤਾਰਦੇ

ਨਹੀਂ। ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਸਮਝਾ ਜਾਂਦੇ ਹੋ, ਪਰ ਮੈਂ ਬੋੜੀ ਮੱਤ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਉਸ ਮੁਤਾਬਿਕ ਟੁਰ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਸੋ ਆਪਣੀ ਖਾਸ ਰਹਿਮਤ ਕਰੋ ਤਾਕਿ ਮੈਂ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਦੱਸੇ ਮੁਤਾਬਿਕ ਬੜਾ ਬਣਾ ਸਕਾਂ।

‘ਨੀਕੀ ਭਾਂਤਿ ਭਾਖ ਸਮਝਾਵਉ ॥
ਮੈਂ ਮਤਿਮੰਦ ਅਭਾਗ ਵਿਚਾਰਾ ॥
ਜਾਨ ਸਕਉ ਨਹਿ ਕਹਯੋ ਤੁਮਾਰਾ ॥’

ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸਿੰਨ ਹੋਏ ਤੇ ਸਭ ਨੂੰ ਸੁਣਾ ਕੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤੋਂ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ ਹਾਂ। ਇਸ ਨੇ ਆਪਾ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਣਾਇਆ ਤੇ ਸਦਾ ਆਗਿਆ ਵਿਚ ਟਿਕਦੇ ਹਨ :

ਇਸ ਕੀ ਸੇਵਾ ਮੋ ਮਨ ਭਾਵਹਿ ॥
ਆਪਾ ਕਬਹੂ ਨ ਕਰਹਿ ਜਨਾਵਨ ॥
ਨਿਸ ਦਿਨ ਪ੍ਰੇਮ ਭਗਤਿ ਮਹਿ ਪਾਵਨ ॥

ਸੋ ਦਾਨੀ ਰਹਿ ਗਈ, ਭਾਨੀ ਪਾ ਗਈ। ਮਤ ਦੀ ਕੋਈ ਹੱਦ ਹੈ, ਬੰਨਾ ਹੈ, ਰਜ਼ਾ ਦੀ ਕੋਈ ਸੀਮਾ ਨਹੀਂ। ਮਤ ਕਿਧਰੇ ਨਾ ਕਿਧਰੇ ਜਾ ਕੇ ਖਲੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਰਜ਼ਾ ਸਾਰੇ ਹੱਦ ਬੰਨੇ ਟੱਪ ਕੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਕੋਲ ਜਾ ਖੜਾ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਫਿਰ ਇਸੇ ਭਾਨੀ ਨੇ ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਇਤਿਹਾਸ ਹੀ ਬਦਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਛੈਸਲਾ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੱਦੀ ਦੀ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਸੌਂਪੀ ਜਾਏਗੀ। ਦਿਹਾੜਾ ਨਿਯਤ ਸੀ ਤੇ ਤਿਆਰੀਆਂ ਆਰੰਭ ਸਨ। ਸੁਖਰ ਸਵੇਰੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਆਪਣੇ ਵਿਸਰਾਮ ਅਸਥਾਨ ਤੋਂ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਆਏ ਜਿੱਥੇ ਨਨਾਲ ਭਰਜਾਈ, ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ ਅਤੇ ਬੀਬੀ ਆਤਮਾ ਦੇਵੀ (ਸੋਹੜੀ ਜੀ ਦੇ ਘਰੋਂ) ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਦੂਰੋਂ ਹੀ ਆਵਾਜ਼ ਦਿੱਤੀ, ‘ਧੀਏ ਭਾਨੀਏ, ਜੇ ਸਾਈਂ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਵਰਤੇ, ਰਾਮਦਾਸ ਗੁਜਰ ਜਾਏ ਤਾਂ ਸੱਚੀ ਦੱਸੀ ਬੇਟਾ ਤੂੰ ਕੀਹ ਕਰੋਂ?’ ਸੁਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਭਾਈ ਸੰਤੇਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ :

ਰਾਮ ਦਾਸ ਅਬ ਤਨ ਪਰਹਰੈ ।
ਕਰ ਪੁੱਤਰੀ ਕਯਾ ਤਥਿ ਤੂੰ ਕਰੋ ।

ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ ਨੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਸੁਹਾਗ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਨੱਥ, ਗੁਰ-ਚਰਨਾਂ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, ‘ਬੱਚੀਏ ਪਾ ਲੈ। ਪਾ ਲੈਂ?’ ਤਾਂ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ ਨੇ ਨਿਸਰਤਾ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, ਲੁਹਾਈ ਵੀ ਆਪ ਜੇ, ਹੁਣ ਪੁਆਓ ਵੀ ਆਪ?’ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਟਿਕੀ ਦੇਖ ਫਰਮਾਇਆ, “ਜਾ ਬੱਚੀਏ ਸਾਈਂ ਸ਼ਰਮ ਰੱਖੇਗਾ। ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਆਯੂ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਮੈਂ ਪਰਲੋਕ ਸਿਧਾਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ” :

ਆਪਨ ਆਰਬਲਾ ਅਬਿ ਮੈ ਦੇਵੋ ।
ਹਿਤ ਪਰਲੋਕ ਰਾਮਨ ਸੁਭ ਲੇਵੋ ।

ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾ ਗਏ ਤੇ ਆਪਣੀ ਆਯੂ ਦੇ ਵੱਡ ਸਾਲ, ਗਿਆਰਾਂ

ਮਹੀਨੇ, ੧੨ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਨੂੰ ਦੇ ਗਏ। ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਦੇ ਨਿਸ਼ਚੇ ਦੀ ਹੀ ਜਿੱਤ ਸੀ। ਉਹ ਕਿਹੜੀ ਕਰਾਮਾਤ ਹੈ ਜੋ ਰਜਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ। ਇਸ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਨੇ ਸੱਤ ਸਾਲ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਦੇ ਸਾਈਂ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰ ਲਏ ਪਰ ਸੱਤ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿਚ ਲਈਆਂ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਸੇ ਲਈ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ, “ਹੋਰਸਿ ਅਜਰੁ ਨ ਜਗਿਆ ਜਾਵੈ।” ਪਹਿਲਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜਿਗਰ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਨੂੰ ਇਸੇ ਭਾਣੇ ਦੀ ਵੇਦੀ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਚੜ੍ਹਾਇਆ। ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਤੇਰਾ ਬਹਾਦਰ, ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਚਾਰੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਧਰਮ ਭੇਟ ਕੀਤੇ। ਲੋਕੀਂ ਪੁੱਛਦੇ ਹਨ ਕਿ ਤੱਤੀਆਂ ਤਵੀਆਂ ਉੱਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਨੇ ਸੀ ਕਿਉਂ ਨਾਂਹ ਕੀਤੀ? ਦੇਗ ਵਿਚ ਉਬਾਲੇ ਖਾ ਕੇ ਵੀ ‘ਆਪਣੇ ਭਾਣੇ ਵਿਚ ਸਦਾ ਰਖ ਸੁਆਮੀ’ ਹੀ ਕਿਉਂ ਕਿਹਾ? ਗਰਮ ਰੇਤਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੇ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ‘ਤੇਰਾ ਕੀਆ ਮੀਠਾ ਲਾਗੇ’ ਹੀ ਕਿਉਂ ਫਰਮਾਇਆ? ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਪੁੱਛਾਂ ਦਾ ਇਕੋ ਉੱਤਰ ਹੈ ਕਿ ‘ਉਹ ਭਾਨੀ ਦੇ ਜਾਏ ਸਨ ਤੇ ਭਾਣੇ ਨੂੰ ਮਿੱਠਾ ਕਰ ਕੇ ਮੰਨਣਾ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅੰਗ-ਅੰਗ ਵਿਚ ਰਸਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।’

ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵੀ ਜਗਤ-ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ, ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਜਿਸ ਲਗਨ ਨਾਲ ਉਹ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ, ਉਹ ਅਖਾਣ ਹੀ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋ ਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ, ਲੰਗਰ ਪਕਾਂਦੇ, ਦੇਖ-ਭਾਲ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਘਰ ਵਿਚ ਜਦ ਪ੍ਰਖੀ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਦੁਬਿਧਾ ਪਾ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਵੀ ਅਡੋਲ ਚਿੱਤ ਰਹੇ।

ਸੰਸਾਰੀ ਮਾਵਾਂ ਵੀ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਸਾਂ ਦੇਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜੋਰ ‘ਲੰਮੀ ਆਯੂ ਤੇ ਢੁੱਧ ਪੁੱਤ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹੇ’ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ ਨੇ ਮਾਂ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਨੂੰ ਅਸੀਸ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਜੋ ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਰਾਗ ਗੂਜ਼ਰੀ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੁਆਰਾ ਅੰਕਤ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ ਅਸੀਸ ਦੇਂਦੇ ਹੋਏ ਫਰਮਾਂਦੇ ਹਨ ‘ਹੇ ਪੁੱਤਰ! ਤੈਨੂੰ ਮਾਂ ਦੀ ਇਹ ਅਸੀਸ ਹੈ ਕਿ ਤੈਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਅੱਖ ਝਮਕਣ ਜਿੜਨੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਵੀ ਨਾਂਹ ਭੁੱਲੋ। ਤੂੰ ਸਦਾ ਜਗਤ ਦੇ ਮਾਲਕ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਨਾਮ ਜਪਦਾ ਰਹੁ:’

“ਪੂਤਰ ਮਾਤਾ ਕੀ ਅਸੀਸ।

ਨਿਮਖ ਨ ਬਿਸਰਉ ਤੁਮ ਕਉ ਹਰਿ ਹਰਿ

ਸਦਾ ਭਜਹੁ ਜਗਦੀਸ਼” ॥ ਰਹਾਉ ॥

ਫਿਰ ਫਰਮਾਇਆ:

“ਸਤਿਗੁਰ ਤੁਮ ਕਉ ਹੋਏ ਦਇਆਲਾ ਸੰਤ ਸੰਗ ਤੇਰੀ ਪ੍ਰੀਤ।

ਕਾਪੜ੍ਹ ਪਤਿ ਪਰਮੇਸਰ ਰਖੀ ਭੇਜਨ ਕੌਰਤਨ ਨੀਤਿ।”

ਭਾਵ—“ਸਤਿਗੁਰੂ ਤੇਰੇ ਉੱਤੇ ਦਇਆਵਾਨ ਰਵੇ। ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਹੋਵੇ, ਜਿਵੇਂ ਕੱਪੜਾ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਪੜਦਾ ਢੱਕਦਾ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਤੇਰੀ ਇੱਜ਼ਤ ਰੱਖੋ, ਸਦਾ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸਿਫਤ-ਸਾਲਾਹ ਤੇਰੀ ਆਤਮਾ ਦੀ ਖੁਰਾਕ ਰਵੇ।”

ਮਾਤਾ ਭਾਨੀ ਜੀ ਨੇ ਅਸੀਸਾਂ ਦੇ ਭੰਡਾਰ ਬਿਖੇਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ : ‘ਪੁੱਤਰ। ਨਾਮ ਜੋ ਜੀਵਨ ਦੇਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਦਾ ਪੀਂਦੇ ਰਵੇ, ਸਦਾ ਲਈ ਤੁਹਾਡਾ ਉੱਚਾ ਆਤਮਿਕ ਜੀਵਨ ਬਣਿਆ ਰਵੇ, ਆਤਮਿਕ ਮੁਸ਼ੀਆਂ ਕੋਲ ਰਹਿਣ ਨਾਲ, ਸਭ ਆਸਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ।

ਹਨ। ਪੁੱਤਰ ਜਦ ਆਤਮਿਕ ਅਨੰਦ ਕੋਲ ਹੋਵੇ, ਚਿੰਤਾ ਕਦੇ ਵੀ ਆਪਣਾ ਜ਼ੋਰ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦੀ':

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪੌਵਹੁ ਸਦਾ ਚਿਰ ਜੀਵਹੁ
ਹਰਿ ਸਿਮਰਤ ਅਨੰਦ ਅਨੰਤਾ।
ਚੰਗ ਤਮਾਸਾ ਪੂਰਨ ਆਸਾ
ਕਬਹਿ ਨ ਬਿਆਧੈ ਚਿੰਤਾ।

ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਹੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਐਸੀ ਅਸੀਸ ਪਾਸ ਹੁੰਦਿਆਂ ਕੋਈ ਚਿੰਤਾ ਵਿਆਪ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਮੇਰਾ ਤਾਂ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਅੱਜ ਦੀ ਮਾਂ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਗੋਦ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ, ਦੁੱਧ ਪਿਆਂਦਿਆਂ ਮਾਂ ਭਾਨੀ ਦੀ ਅਸੀਸ ਦੁਹਰਾਵੇ ਤਾਂ ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਬੱਚਾ ਕਦੀ ਛਿੱਖਾ ਨਹੀਂ ਪਵੇਗਾ ਤੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਬਪੇਝਿਆਂ ਵਿਚ ਸਦਾ ਅਡੋਲ ਰਵੇਗਾ। ਅੱਜ ਦੀ ਸਾਰੀ ਬੀਮਾਰੀ ਹੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਨੌਜਵਾਨ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸਿੱਖਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ। ਉਹ ਸਿੱਖਿਆ-ਹੀਨ ਫਿਰ ਭਟਕ ਰਹਿਆ ਹੈ। ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ ਦੀ ਇਹ ਦੇਣ ਅਸੀਂ ਕਦੀ ਭੁਲਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। ਰਸਕਨ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ ਕਿ ਤੇਰੀ ਰੱਗ-ਰੱਗ ਵਿਚ ਇਹ ਬਾਈਬਲ ਕਿਵੇਂ ਸਮਾ ਗਈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਆਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਨੇ ਸੋਟੀਆਂ ਮਾਰ-ਮਾਰ ਬਾਈਬਲ ਮੇਰੀ ਖੱਲੜੀ ਵਿਚ ਪਾਈ ਹੈ। (My Mother canned Bible into my skin.) ਇਥੇ ਸੋਟੀਆਂ ਮਾਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਸਿਰਫ ਬਾਪੜਦੇ-ਬਾਪੜਦੇ 'ਸਦਾ ਭਜਹੁ ਜਗਦੀਸ' ਕਹਿਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਚਮਤਕਾਰ ਆਪੇ ਹੋ ਜਾਏਗਾ।

ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਵਿਖੇ ਸੰਨ ੧੫੯੮ ਈ: ਨੂੰ ਪਰਲੋਕ ਸਿਧਾਰ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਇਕ ਖੂਹ ਲਗਵਾਇਆ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਹੁਣ ਤੱਕ 'ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਵਾਲਾ ਖੂਹ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੀਉਂਦਿਆਂ ਵੀ ਉਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੰਡਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਵੀ ਸੰਸਾਰ ਨੇ ਜਲ-ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪੀਤਾ।

ਭਾਈ ਮੰਵ

‘ਗੁਰੂ ਕਾ ਬੋਹਿਥਾ’

ਸਾਡੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ (ਗੁਰੂ) ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਅਜੇ ਸਾਲ ਕੁ ਦੇ ਹੀ ਸਨ ਕਿ ਇਕ ਵਾਰ ਖੇਡਦੇ-ਖੇਡਦੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਗੋਂਦ ਉਛਲ ਕੇ ਉਸ ਚੁਬਾਰੇ ਵਿਚ ਚਲਾ ਗਿਆ ਜਿੱਥੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਬਿਸਰਾਮ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਰਿੜ੍ਹਦੇ-ਰਿੜ੍ਹਦੇ (ਗੁਰੂ) ਅਰਜਨ ਜੀ ਚੁਬਾਰੇ ਤੇ ਪਉੜੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਚੜ੍ਹ ਗਏ ਅਤੇ ਸੁਖਾਸਨ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਗੋਂਦ ਨਾ ਦੇਖ ਕੇ ਜਾਣਿਆ ਕਿ ਗੋਂਦ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਮੰਜੇ ਉੱਤੇ ਹੀ ਹੈ। ਪਾਵਿਆਂ ਨੂੰ ਛੜ ਕੇ ਮੰਜੇ ਨੂੰ ਹਿਲਾਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਇਤਨੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਮੰਜੇ ਨੂੰ ਹਿਲਾਇਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਲੱਗੀ ਅੱਖ ਖੁਲ੍ਹੀ ਗਈ ਤੇ ਉੱਠਿਆਂ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਸਹਿਜ ਬਚਨ ਬੋਲੇ :

‘ਕਿਹੜਾ ਵੱਡਾ ਪੁਰਖ ਹੈ ਭਾਈ।

ਜਿਸ ਮੰਜੀ ਹਿਲਾਈ ਸਾਡੀ ਸਾਰੀ।’

ਉਧਰੋਂ ਬਾਲਕ (ਗੁਰੂ) ਅਰਜਨ ਜੀ ਨੂੰ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਨਾ ਦੇਖ ਕੇ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ ਉਪਰ ਆਗਏ ਸਨ ਤੇ ਗੁਰ-ਪਿਤਾ ਦੇ ਵਾਕ ਸੁਣ ਕੇ ਆਖਣ ਲੱਗੇ : ‘ਦੋਹਿਤਾ ਜੇ ਦੋਹਿਤਾ !’ ਤਾਂ ਤੀਜੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਫਿਰ ਛਰਮਾਇਆ : ‘ਦੋਹਿਤਾ ! ਬਾਣੀ ਦਾ ਬੋਹਿਥਾ !’ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਭਾਵ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਵੱਡਾ ਪੁਰਖ ਭਾਰੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਇਕ ਐਸਾ ਜਹਾਜ਼ ਤਿਆਰ ਕਰੇਗਾ, ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਸਾਰੀ ਲੁਕਾਈ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਤਕ ਪੁੱਜ ਸਕੇਗੀ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਨੇ ਜਦ ਗੁਰੂ ਪਦਵੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੰਭਾਲੀ ਤਾਂ ਸੱਚਸੁੱਚ ਇਕ ਐਸਾ ਜਹਾਜ਼ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਮਾਤਰ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰ ਤੋਂ ਤਰਨ ਦੀ ਜਾਚ ਸਿਖਾਈ। ਭੱਟਾਂ ਨੇ ਵੀ ਕਿਹਾ :

‘ਕਾਲਿਸੁਗ ਜਹਾਜ਼ ਅਰਜਨ ਗੁਰੂ !’

ਪਰ ਸਾਡੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੇ ਇਕ ਹੋਰ ਅਜਿਹਾ ਗੁਰੂ-ਵਾਕ ਸੰਭਾਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਸਿੱਖ ਪ੍ਰਤੀ ਉਚਾਰਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਚਾਰਿਆ ਸੀ ਜਦ ਸਿੱਖ ਨੇ ਪੁਰਨਤਾ ਦੀ ਹੱਦ ਛੁਹ ਦੱਸੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਸਨ :

‘ਮੰਵ ਪਿਆਰਾ ਗੁਰੂ ਕੋ, ਗੁਰੂ ਮੰਵ ਪਿਆਰਾ।

ਮੰਵ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬੋਹਿਥਾ, ਜਗ ਲੰਘਣਹਾਰਾ।’

(ਯਾਦ ਰਵੇਂ ਕਿ ਇਹ ਵਾਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚੋਂ ਨਹੀਂ)

ਸੋ ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਬਹੁਤ ਹੀ ਢੁੱਕਵਾਂ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਮੰਵ ਨੇ ਐਸਾ ਕਿਹੜਾ ਕਰਤਥ ਕੀਤਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਉਸ ਨੂੰ 'ਪਿਆਰਾ' ਤੇ 'ਜਹਾਜ਼' ਹੀ ਕਿਹਾ, ਸਗੋਂ ਜੱਗ ਤੋਂ ਪਾਰ ਕਰਾਉਣ ਵਾਲਾ ਵੀ ਆਖਿਆ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਘਾਲਣਾ ਉੱਤੇ ਨਜ਼ਰ ਪਾਉਣ ਨਾਲ ਇਹ ਗੱਲ ਆਪੇ ਹੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਏਗੀ।

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗਹੁ ਨਾਲ ਵਾਚਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਮੁੱਖ ਨਿਕਲਿਆ ਹਰ ਵਾਕ ਹੀ ਭਾਵ ਪੂਰਤ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਜੇ ਉਹਨਾਂ 'ਭਾਈ ਬਹਿਲੋ—ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋ' ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਉਸ ਪਿੱਛੇ ਭਾਈ ਬਹਿਲੋ ਜੀ ਦੀ ਕਰੜੀ ਘਾਲਣਾ ਸੀ। ਭਾਈ ਬਹਿਲੋ ਭਾਵੋਂ ਉੱਚ-ਜਾਤੀਏ ਸਨ, ਪਰ ਜਦ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੱਸ ਪਾਈ ਕਿ ਇੱਟਾਂ ਖੂਬ ਤਦ ਪੱਕਦੀਆਂ ਹਨ ਜਦ ਬਾਲਣ ਨਾਲ 'ਮੈਲਾ' ਵੀ ਭੱਠੇ ਵਿਚ ਸਾਜ਼ਿਆ ਜਾਏ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਨਿਰਸੰਕੋਚ ਮੈਲਾ ਚੁੱਕ-ਚੁੱਕ ਆਵੇ ਵਿਚ ਪਾਇਆ।

'ਸੂਪ ਫਾਹੁਰੀ ਹਾਥ ਲੈ, ਚੁਕ ਮੈਲਾ ਕੁਰਾ।

ਵੇਚ ਪੰਜਾਵੇ ਪਾਵਗੀ, ਜਾਂਕੇ ਪੱਕੇ ਪੁਰਾ।' (ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼)

ਜਦ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਲਈ ਇੱਟਾਂ ਪੱਕ ਕੇ ਆਈਆਂ ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਸੁਰਖ-ਲਾਲ ਦੇਖ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸ਼ਲਾਘਾ ਕੀਤੀ। ਸੰਗਤ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਤਨੀਆਂ ਸੋਹਣੀਆਂ ਇੱਟਾਂ ਪਕਾਉਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਭਾਈ ਬਹਿਲੋ ਜੀ ਦਾ 'ਮੈਲਾ' ਚੁੱਕ-ਚੁੱਕ ਪਾਉਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਕਿ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਅਤਿ ਨੀਵੀਂ ਕਾਰ ਨਿਭਾਈ ਹੈ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਉਹ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਹਨ। 'ਬਹਿਲੋ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ।'

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦ ਭਾਈ ਲੱਧਾ ਜੀ ਲਾਹੌਰ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹੀ ਦਾੜੀ ਪਕੜੇ, ਮੂੰਹ ਕਾਲਾ ਕੀਤੇ ਹੋਏ, ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਲੋਂ ਸੱਤਾ ਜੀ ਤੇ ਬਲਵੰਡ ਜੀ ਨਾਲ ਆਉਂਦੇ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਬੱਖਜ਼ਿਸ਼ਾਂ ਦੇ ਦਾਤੇ ਨੇ 'ਲੱਧਾ ਪਰਉਪਕਾਰੀ' ਕਿਹਾ। ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦੀ ਕਰਣੀ ਦੇਖੀ ਤਾਂ 'ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਹੱਦ' ਫਰਮਾਇਆ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਕ੍ਰਿਤ ਨੂੰ 'ਬਾਣੀ ਦੀ ਕੁੰਜੀ' ਕਹਿ ਕੇ ਆਦਰ ਦਿੱਤਾ। ਜਦ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਮੁਕੰਮਲ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਪਹਿਲਾਂ ਬਾਲ ਕਿਸ ਪ੍ਰੇਹਿਤ ਨੂੰ ਦੇਵੋਗੇ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸਦਾ ਸੇਵਾ ਚੁੱਟੇ ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਪ੍ਰਤੀ ਕਿਹਾ :

'ਹਮਰਾ ਪ੍ਰੇਹਿਤ ਭਾਈ ਬੰਨੋ।

ਸਾਧ ਸੰਗਤਿ ਤੁਮ ਸਤਿ ਕਰ ਮੰਨੋ।'

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਮੰਵ ਦੀ ਸੇਵਾ ਹੱਦਾਂ ਟੱਪਦੀ ਦੇਖੀ ਤਾਂ 'ਮੰਵ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬੋਹਿਬਾ' ਕਹਿ ਕੇ ਸਤਿਕਾਰਿਆ।

'ਇਸ਼ਾਅਤ-ਇ-ਇਸਲਾਮ' ਭਾਵ 'ਦੁਨੀਆਂ ਮੌਂ ਇਸਲਾਮ ਕਿਉਂ ਕਰ ਫੈਲੀ' ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਮੌਲਾਨਾ ਹਬੀਬ-ਉਲ-ਰਹਿਮਾਨ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ 'ਨਿਰਾ ਇਹ ਹੀ ਆਖੀ ਜਾਣਾ ਕਿ ਇਸਲਾਮ ਬਜ਼ੋਰਿ ਸ਼ਸ਼ਕਾਰ ਫੈਲਿਆ, ਚੁੱਕਦਾ ਨਹੀਂ। ਇਸਲਾਮ ਨੂੰ ਫੈਲਾਣ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਉਸ ਦੇ ਅਸੂਲ ਸਨ, ਉਥੇ ਪੀਰਾਂ, ਫ਼ਕੀਰਾਂ ਤੇ ਸਖੀ ਸਰਵਰਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਹਿੱਸਾ

ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਤਾਂ ਇਹ ਅਖਾਣ ਹੈ ਕਿ ਜਿਤਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦੀ ਮਿੱਠੀ ਜ਼ਬਾਨ ਨੇ ਬਣਾਏ, ਉਤਨੇ ਸ਼ਾਇਦ ਅੰਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਕਠੋਰ ਤਲਵਾਰ ਵੀ ਨਾ ਬਣਾ ਸਕੀ। ਤਲਵਾਰ ਦਾ ਜ਼ੋਰ, ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਰੁਹਬ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਮਤੀਹ (ਅਧੀਨ) ਬਣਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਧਰਮ ਦਾ ਨਾਮ ਲੈਣਾ ਜਾਂ ਸ਼ੈਦਾ ਨਹੀਂ ਬਣਾ ਸਕਦਾ। ਜਬਰ ਸਰੀਰ ਤਾਂ ਕਾਬੂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਗੂਹ ਨਹੀਂ।

ਹਬੀਬ-ਉਲ-ਰਹਿਮਾਨ ਦਾ ਕਬਨ ਬਹੁਤ ਹੱਦ ਤਕ ਠੀਕ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਜਿੱਥੇ ਪੀਰ ਸਨ ਉਥੇ ਬਹੁਤਾ ਹੱਥ ਸਖੀ ਸਰਵਰਾਂ ਦਾ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਜੱਟ ਵਸਨੀਕ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਸਨ, ਪਰ ਉਹ ਸਖੀ ਸਰਵਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠਾਂ ਆਕੇ ਹਿੰਦੂ-ਪੁਣਾ ਛੱਡ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਇਸਲਾਮ ਵਿਚ ਦਾ ਖਲੁਕ ਹੋਣ ਲਈ ਸਰਵਰੀਆ ਹੋਣਾ ਇਸਲਾਮ ਵੱਲ ਪਹਿਲਾ ਕਦਮ ਹੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸਰਵਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸੁਲਤਾਨੀਆਂ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਲਹਿਰ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਬਾਨੀ ਨੂੰ ਸੁਲਤਾਨ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸੁਲਤਾਨ ਦਾ ਅਸਲ ਨਾਂ ਸੱਯਦ ਅਹਿਮਦ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਜਨਮ ੧੨੪੨ ਈ: ਨੂੰ ਹੋਇਆ, ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਪਿਤਾ ਬਗਦਾਦ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਟਿਕਾਣਾ ੧੨੨੦ ਈ: ਵਿਚ ਸਿਆਲਕੋਟ ਪਿੰਡ ਵਿਖੇ ਬਣਾਇਆ। ਇਹ ਪਿੰਡ ਮੁਲਤਾਨ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ੧੨ ਮੀਲ ਪੂਰਬ ਵੱਲ ਸੀ। ਛੋਟੀ ਉਮਰੇ ਹੀ ਸੱਯਦ ਅਹਿਮਦ ਬਾਰੇ ਇਹ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਖੁਦਾ ਹਜ਼ੂਰ ਸੁਲਤਾਨ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੋਏ ਹਨ ਤੇ ਅਲਾਹ ਹੁਕਮ ਕਰ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਥਾਂ-ਥਾਂ 'ਪੀਰ-ਖਾਨੇ' ਕਾਇਮ ਕੀਤੇ ਜਾਣ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨਾਲ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ 'ਪੀਰਖਾਨੇ' ਬਣ ਗਏ। ਵੀਰਵਾਰ ਨੂੰ ਸੁਲਤਾਨੀਏ 'ਪੀਰ-ਖਾਨੇ' ਇਕੱਠੇ ਹੁੰਦੇ ਤੇ ਭੇਟ ਚੜ੍ਹਾਉਂਦੇ। ਸੁਲਤਾਨ ਦੀ ਮੁੱਖ ਭੇਟਾ ਰੋਟ ਸੀ। ਇਹ ਵੱਡੀ ਰੋਟ ਜਿਸਦਾ ਵਜ਼ਨ ਸਵਾ ਮਣ ਤੱਕ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਜ਼ਮੀਨ ਤਧਾ ਕੇ ਪਕਾਈ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਗੁੜ ਨਾਲ ਚੋਪੜ ਕੇ ਪੀਰ ਅੱਗੇ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਸੁਲਤਾਨ ਦਾ ਪੁਜਾਰੀ, ਭਿਰਾਈ, ਦਰੂਦ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਕੁਝ ਆਪ ਲੈਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਬਾਕੀ ਉਪਾਸਕਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਸੁਲਤਾਨ ਦੀ ੧੨੬੧ ਈ: ਨੂੰ ਜਦ ਮਿਤੂ ਹੋਈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਕਬਰ ਭੇਰਾ ਗ਼ਾਜ਼ੀਖਾਨ ਤੋਂ ੨੨ ਮੀਲ ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਨਿਗਾਹੇ ਪਿੰਡ ਬਣਾਈ ਗਈ। ਸੁਲਤਾਨੀਏ ਜ਼ਿਆਰਤ ਲਈ ਨਿਗਾਹੇ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਨਿਗਾਹੇ ਹੀ ਸੁਲਤਾਨ ਦੀ ਇਸਤਰੀ ਬੀਬੀ ਬਾਈ ਦੀ ਵੀ ਕਬਰ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਤਰ ਕੇ ਦੂਜਾ ਵੱਡਾ ਪੀਰਖਾਨਾ ਧੌਂਕਲ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਵਜ਼ੀਰਾਬਾਦ ਪਾਸ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਸੁਲਤਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਧੌਂਕਲੀਆਂ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤੀਜਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਅਸਥਾਨ ਪਥਕੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਨਹਿਰ ਕਿਨਾਰੇ, ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਤੋਂ ਚੜ੍ਹਦੇ ਵੱਲ ਨਗਰ ਬੰਡਾਲਾ ਦੇ ਲਾਗੇ ਹੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਦੇਖ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਰਵਰੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਇਤਨਾ ਵਧ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਧਰਮ ਦੀ ਗੱਲ ਹੀ ਨਾ ਚੱਲੇ। ਕਨੁਈਆ ਲਾਲ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਸਰਵਰ ਸੁਲਤਾਨ ਦੀ ਵੱਡੀ ਗੱਦੀ ਦੀ ਥਾਂ ਉੱਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਇਹ ਹੀ ਕਾਰਨ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ੧੫੩੬ ਈ: ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਛੱਡ ਕੇ ਖੜੂਰ ਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ

ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਦਿੜ੍ਹਤਾ ਤੇ ਫਿਰ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਵਿਖੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਸੂਖ ਉੱਤੇ ਕਰੜੀ ਚੋਟ ਮਾਰੀ। ਸਾਰੇ ਦੁਆਬੇ ਨੂੰ ਨਿਗਾਹੇ ਜਾਣ ਲਈ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਤੋਂ ਹੋ ਕੇ ਹੀ ਜਾਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਲਾਹੌਰ ਬਾਅਦ ਇਕ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਹੋ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਫੈਲ ਗਈ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਨੇ ਸੁਲਤਾਨੀਆਂ ਦੇ ਗੜ੍ਹ ਤੇ ਸਿੱਧੀ ਚੋਟ ਮਾਰਨ ਲਈ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਦੀ ਅਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਲਗਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਐਸਾ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਇਤਨੇ ਨੇੜੇ ਨਵਾਂ ਨਗਰ ਵਸਾਉਣ ਦੀ ਕੋਈ ਖਾਸ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਸਰਵਰੀਏ 'ਨਿਗਾਹੇ' ਜਾਣ ਲਈ ਪਖੇਕੇ ਸੁਲਤਾਨ ਦੇ ਚੇਲੇ ਛੱਤੇ ਦੀ ਕਬਰ ਤੋਂ ਹੋ ਕੇ ਹੀ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਸੁਲਤਾਨ ਦੀ ਤਿੰਨ ਸੇਵਕਾਂ ਦੀ ਐਲਾਦ ਪੂਜਾ ਲੈਂਦੀ ਸੀ, ਜੋ ਅੱਗੋਂ ੧੬੫੦ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡੀਂਦੀ ਸੀ। ਇੱਥੋਂ ਸੁਖ ਦੇਲਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਨੇ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚੁੰਗਲ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢਿਆ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਨੇ ਅਸਲ 'ਨਿਗਾਹ' ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਹੀ ਦੱਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਨਿਗਾਹ ਵਿਚ ਆਉਣਾ ਹੀ ਗੁਰ-ਪੀਰ ਦੀ ਚਾਕਰੀ ਦੱਸੀ। ਰਜਾ ਵਿਚ ਰਾਜੀ ਰਹਿਣਾ ਉਸ ਦੀ ਨਿਗਾਹ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਪਹਿਲਾ ਕਦਮ ਕਿਹਾ। ਧਾਰੋ, ਤਵੀਤ ਜਾਂ ਵੀਰਵਾਰ ਨੂੰ ਰੋਟ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਭੁੰਜੇ ਸੈਣ ਨਾਲ ਅਲਾਹ ਦੀ ਮਿਹਰ ਦਾ ਪਾਤਰ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਖਲਕ ਦੀ ਸੇਵਾ ਉਸ ਤੱਕ ਪੁੱਜਣ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਰਾਹ ਦੱਸਿਆ। ਭਗਤ ਨਾਮ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ ਕਰਦੇ, 'ਹਿੰਦੂ' 'ਅੰਨ੍ਹਾ' ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਹਿੰਦੂ ਨੇ ਇਕ ਅੱਖ ਤਾਂ ਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਨਾ ਪਛਾਨਣ ਕਰਕੇ ਰਾਵਾ ਲਈ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜੀ ਆਪਣੇ ਇਸ਼ਟ ਨੂੰ ਭੁਲਾ ਕੇ ਨਸ਼ਟ ਕਰ ਲਈ ਹੈ। ਜਦ ਦੇਵੇਂ ਅੱਖਾਂ ਹੀ ਨਾ ਰਹੀਆਂ, ਅਸਲੀਅਤ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਪਛਾਣੇਗਾ। ਲੋੜ ਇਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਬਣਾਈ ਲੁਕਾਈ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਦੀ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਪਛਾਨਣਾ ਹੀ ਅਸਲ ਕਰਮ ਹੈ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਥਾਵੇਂ ਗੌਰ, ਮੜ੍ਹੀ, ਗੁੱਗਾ, ਮੱਠ, ਪੀਰ-ਖਾਨੇ ਆਦਿਕ ਨੂੰ ਗਿਣਨਾ ਨਿਸ਼ਫਲ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਜੜ੍ਹ ਪਦਾਰਥ ਹਨ। ਆਤਮਾ ਸੂਖਮ ਹੈ। ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਤੱਕ ਪੁੱਜਣ ਦਾ ਇਹ ਰਾਹ ਨਹੀਂ ਹੈ।'

ਭਾਈ ਮੰਵ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਸਲੀ ਨਾਂ 'ਤੀਰਥਾ' ਸੀ, ਇਕ ਮੌਢੀ ਸੁਲਤਾਨੀਏ ਸਨ। ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੱਧ ਅਨੁਸਾਰ 'ਦੁਆਬੇ ਬਿਸਤ ਵਿਚ, ਮੰਜਕੀ ਦਾ ਮੰਵ, ਰਾਜਪੂਤ ਤੀਰਥਾ ਨਾਮ ਹਰ ਵਰੇ ਨਿਗਾਹੇ ਸਰਵਰ ਪੀਰ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਨੂੰ ਜਾਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ।' ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੱਧ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਪਿੰਡ ਦਾ ਚੌਧਰੀ ਸੀ ਅਤੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੀ ਗਿਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਪਾਸ ਇਤਨਾ ਧਨ ਸੀ ਕਿ ਦੌਲਤ ਦੀਆਂ ਪੁੰਮਾਂ ਦੂਰ ਤੱਕ ਪਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਗਿਆਰਵੀਂ ਵਾਰ ਵਿਚ ਭਾਈ ਮੰਵ ਨੂੰ ਪੁੰਨੂੰ (ਜੱਟ) ਕਰਕੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਤੇ 'ਮੰਵ ਪੁੰਨੂੰ ਪਰਵਾਨ ਹੈ' ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ। ਭਾਈ ਮੰਵ ਦਾ ਪਿੰਡ ਕੰਗ ਮਾਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਹੁਣ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਤੇ ਤਹਿਸੀਲ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਲਗਦੀ ਹੈ ਤੇ ਥਾਣਾ ਹਰਿਆਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਗੜ੍ਹਦੀਵਾਲਾ ਤੋਂ ਅਗਲਾ ਪਿੰਡ ਹੈ। ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਕੰਗ ਮਾਈ ਗਿਆਰਾਂ ਕੁ ਮੀਲ ਹੈ। ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਭਾਈ ਮੰਵ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਇਕ ਅਨਿੰਨ ਸੇਵਕ ਸੀ, ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ

ਸੁਲਤਾਨੀਆ ਸੀ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅਸਰ ਨਾਲ ਇਕ ਕਰਤਾਰ ਦਾ ਉਪਾਸ਼ਕ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਨੇ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਨਸੂਨਾ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਭਾਈ ਮੰਜ (ਮੰਵ) ਦੀ ਸੇਵਾ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਉਦਾਹਰਨ ਰੂਪ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਪ੍ਰੇਮੀ ਦਾ ਅਸਲ ਨਾਂ ਤੀਰਥਾ ਸੀ, ਪਰ ਗੋਡ ਦਾ ਨਾਮ ਕਰਕੇ ਮੰਜ ਜਾਂ ਮੰਵ ਪੈ ਗਿਆ। ਮੰਜ ਚੰਦਰਵੰਸੀ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਦੀ ਇਕ ਜਾਤ ਹੈ। ਸ਼ਾਹਲਵਾਹਨ, ਸ਼ਾਲਿਵਾਹਨ, ਸਲਵਾਨ ਜਾਂ ਸੁਤਵਾਹਨ ਇਸੇ ਗੋਤ ਵਿਚੋਂ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਵਾਨ ਦੱਖਣ ਦਾ ਇਕ ਪ੍ਰਤਾਪੀ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਰਾਜਾ ਸੀ। ਇਸ ਦੀਆਂ ਰਾਜਾ ਵਿਕ੍ਰਮਾਦਿਤੀਆ ਨਾਲ ਜੰਗਾਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਇਸੇ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਾਲ ਸ਼ਕ ਸੰਨ ਈ: ੭੯ ਤੋਂ ਚਲਾਇਆ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹਿੰਦ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪਣਾਇਆ ਤੇ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਲਵਾਨ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਗੋਦਾਵਰੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਪ੍ਰਤੀਸੂਵਾਨ ਸੀ, ਜੋ ਅੱਜ ਐਰੰਗਾਬਾਦ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਪੈਠਨ ਨਾਲ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਇਸੇ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮਪੁਰੀ ਵੀ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਜਦ ਸ਼ਾਲਿਵਾਹਨ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਜਿੱਤਿਆ ਤਾਂ ਸ਼ਾਲਿਵਾਹਨ ਕੋਟ (ਸਿਆਲਕੋਟ) ਵਸਾਇਆ। ਉਸ ਦੇ ਸੋਲਾਂ ਪੁੱਤਰ ਹੋਏ, ਜਿਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਭਰਤ ਪੂਰਨ, ਬਲੰਦ, ਰਸਾਲੂ ਤੇ ਸੁੰਦਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ। ਇਸ ਦੀ ਕੁਲ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਭਾਈ ਮੰਵ ਜੀ ਸਨ। ਜਲੰਧਰ ਤੇ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਵਿਚ ਇਸ ਗੋਤ ਦੇ ਬਹੁਤ ਪਿੰਡ ਹਨ। ਭਾਈ ਜੀ ਦੀ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ 'ਪੀਰਖਾਨਾ' ਵੀ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਨੇਮ ਨਾਲ ਵੀਰਵਾਰ ਰੋਟ ਚੜ੍ਹਾਂਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਇਹ ਵੀ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਵੀ ਕਿਪਰੇ ਜਾਂਦੇ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ੫੦੦ ਆਦਮੀ ਨਾਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਹਰ ਸਾਲ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਜਥੇ ਨਾਲ 'ਨਿਗਾਹੇ' ਜ਼ਰੂਰ ਜਾਂਦੇ।

ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਭਾਈ ਸਰੂਪ ਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਮੰਵ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਸੁਣ ਰੱਖੀ ਸੀ, ਪਰ ਜਦ ਇਕ ਦਿਨ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਸੁਣਿਆ ਤਾਂ ਮਿਲਣ ਦਾ ਚਾਅ ਜਾਗਿਆ :

“ਅਰ ਦਿਨ ਏਕ ਸੁਨੀ ਗੁਰਬਾਣੀ।

ਵੈਰਾਗ ਜੋਗ ਸੁੰਦਰ ਸੁਭ ਰਾਨੀ।

ਲਗਾ ਮਰਮ ਮਨ ਭੁਚ ਉਪਜਾਨੀ।

ਦਰਸ਼ਨ ਦੇਖਨ ਕੋ ਗੁਰ ਗਿਆਨੀ।” ੪ ॥ (ਸਾਖੀ ੨, ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ)

ਸੰਨ ੧੫੮੫ ਨੂੰ ਆਪ ਜੀ ਜਥੇ ਸਾਡੇ ਨਿਗਾਹੇ ਤੋਂ ਹੋ ਕੇ ਵਾਪਸ ਪਿੰਡ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਆਏ। ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਸੇਵਾ, ਰਹਿਣੀ, ਬਹਿਣੀ, ਕਥਨੀ ਤੇ ਕਰਣੀ ਇਕ ਦੇਖ ਕੇ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਸਤਿਸੁਗਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਪ੍ਰਮਾਣ ਛਿੱਠਾ। ਆਪਣੇ ਜਥੇ ਸਮੇਤ ਹੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਪਾਸ ਆਏ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਦਾਤ ਮੰਗੀ। ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ 'ਸਿੱਖ ਹੋਣਾ ਸਹਿਲਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਵਾਲ ਨਾਲੋਂ ਬਰੀਕ ਹੋ ਕੇ ਖੰਡੇ ਦੀ ਧਾਰ ਉੱਤੇ ਟੁਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਮੂਲ ਸਿਧਾਂਤ ਨਿਮਰਤਾ ਹੈ।' ਮੰਵ ਜੀ ਨੇ ਹੱਠ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ, 'ਪੁਰਖਾ! ਸਿੱਖੀ ਉੱਤੇ ਸਿੱਖੀ ਨਹੀਂ ਟਿਕਦੀ।' ਭਾਈ ਮੰਵ ਜੀ ਨੇ ਰਮਜ਼ ਸਮਝ ਲਈ ਤੇ ਪਿੰਡ ਆ ਕੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੀਰਖਾਨਾ ਢਾਹ ਦਿੱਤਾ ਤੇ

ਉਥੇ ਪਰਮਸਾਲ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਤੇ ਇਲਾਕੇ ਵਾਲੇ ਵਿਰੋਧੀ ਹੈ ਗਏ। ਕੁਝ ਨੇ ਡਰਾਇਆ ਵੀ ਕਿ 'ਪੀਰਖਾਨਾ' ਢਾਹੁਣ ਨਾਲ ਉਸ ਉੱਤੇ ਬਿਪਤਾਵਾਂ ਦੇ ਪਹਾੜ ਛਿੱਗਾਣਗੇ। ਦੇਵਨੇਤ ਨਾਲ ਉਸਦਾ ਮਾਲ ਡੰਗਰ ਮਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਜੀ ਇਕ ਦੀ ਪੂਜਾ ਉੱਤੇ ਅਟੱਲ ਰਹੇ। ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਚੌਧਰੀਪੁਣਾ ਵੀ ਗਵਾ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਭਾਈ ਜੀ ਦਿੜ੍ਹ ਇਹਦੇ ਨਾਲ ਇਹ ਹੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਕਿ ਕਬਰ ਨੂੰ ਪੂਜਦਿਆਂ ਆਤਮਾ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਆਤਮਾ ਦੀ ਖੁਰਾਕ ਕੀਰਤਨ ਹੈ ਜਾਂ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਹੈ। ਲੋਕਾਂ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ : 'ਆਪਣਾ ਸਭ ਕੁਝ ਗਵਾ ਚੁਕਾ ਹੈਂ, ਹੁਣ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਟਿਕਣ ਦੇ।' ਭਾਈ ਜੀ ਬਹੁਤਾ ਸਮਾਂ ਸੇਵਾ ਤੇ ਪਰਉਪਕਾਰ ਵਿਚ ਲਗਾਂਦੇ। ਆਰਥਿਕ ਸੰਕਟ ਇਤਨਾ ਗੰਭੀਰ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਘਰ ਖਾਣ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਾ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਉਸ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਨੇ ਸੇਵਾ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਨਾ ਮੇਲਿਆ, ਘਾਹ ਖੇਤ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਨ ਲੱਗੇ, ਪਰ ਗੁਰ ਪੀਤ ਵਧਦੀ ਗਈ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਇਕ ਲੋੜਵੰਦ ਨੇ ਗਿਆਰਾਂ ਰੁਪਏ ਮੰਗੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਲੋੜ ਆਪਣੀ ਲੜਕੀ ਵੇਚ ਕੇ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ। ਫਿਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਜਦ ਇਕ ਹੋਰ ਅਭਿਆਗਤ ਨੇ ਆਪਣੀ ਲੋੜ ਦੱਸੀ ਤਾਂ ਭਾਈ ਮੰਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਘਰਵਾਲੀ ਵੀ ਗਹਿਣੇ ਪਾਕੇ ਉਸ ਦੀ ਲੋੜ ਪੂਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਸੁਪਤਨੀ ਨੇ ਭਾਈ ਜੀ ਨੂੰ ਚਿੰਤਾਤਰ ਦੇਖ ਕੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਬੇਸ਼ਕ ਗਿਰਵੀ ਰੱਖ ਦੇਵੇ, ਪਰ ਲੋੜਵੰਦ ਦੀ ਲੋੜ ਅਵੱਸ਼ ਪੂਰੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ :

‘ਇਕ ਸੁਗਾਮ ਬਾਤ ਮੈਂ ਤੋਸੇ ਭਾਖੋਂ।

ਮੈਂ ਅਪਨੇ ਆਪ ਕੇ ਗਿਰਵੀ ਰਾਖੋਂ।’

ਇੱਥੇ ਸਿਰਫ ਮੈਂ ਇਤਨਾ ਹੀ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰੀਸ਼ ਚੰਦ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਦੇਸ਼ ਗਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਭਾਈ ਮੰਵ ਜੀ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਸਿੱਖ ਵੀ ਜਾਣੂ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਮਿਥਿਹਾਸਕ ਹਰੀਸ਼ ਚੰਦਰ ਨੂੰ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਜਾਣਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਮੰਵ ਦਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ। ਸਭ ਕੁਝ ਗਵਾ ਕੇ ਵੀ ਭਾਈ ਜੀ ਅਡੋਲ ਰਹੇ। ਸੇਵਾ ਤੋਂ ਹੱਥ ਨਾ ਖਿੱਚਿਆ।

ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਸਭ ਕੁਝ ਗਵਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਕੰਗ ਮਾਈ ਤੋਂ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਨਵੀਂ ਖਿੱਚ ਲੈ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆਏ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁੱਜ ਕੇ ਭਾਈ ਮੰਵ ਜੀ ਨੇ ਸਿਮਰਨ ਤੇ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਨਿੱਜ ਦਾ ਕਰਮ ਬੰਣਾ ਲਿਆ। ਲਜਾ, ਮਾਨ, ਅਭਿਮਾਨ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸੰਸਕਾਰ ਮਿਟਦੇ ਗਏ। ਭਾਈ ਜੀ ਪਿਆਰ ਦੀ ਹੀ ਮੂਰਤ ਬਣ ਗਏ :

“ਪ੍ਰੇਮ ਲਗਨ ਤਾ ਕੇ ਲਗੀ ਮਗਨ ਰਹੇ ਨਿਸ ਭੋਰ।

ਲਜਾ ਖੁਦੀ ਤਿਕਬਰੀ ਮਿਟ ਗਇਆ ਦੁਰਮਤ ਸੋਰ।” (ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼)

ਸਵੇਰੇ ਕੀਰਤਨ ਤੇ ਕਥਾ ਉਪਰੰਤ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਘੋੜਿਆਂ ਲਈ ਘਾਹ ਖੇਤਰ ਕੇ ਲਿਆਂਦੇ। ਫਿਰ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਲੰਗਰ ਲਈ ਲੱਕੜਾਂ ਕੱਟ ਕੇ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਟੁਰ ਜਾਂਦੇ। ਇਹ ਨੇਮ ਕੁਝ ਚਿਰ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਕ ਦਿਨ ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਭਾਈ ਜੀ ਕੋਲੋਂ ਪੁੱਛ ਹੀ ਲਿਆ ਕਿ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਕਿੱਥੇ ਛਕਦੇ ਹੋ? ਮੰਵ ਜੀ ਨੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ‘ਪਾਤਸ਼ਾਹ!

ਲੰਗਰ ਤੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਾ ਪਾਂਦਾ ਹਾਂ ।' ਮਹਾਰਾਜ਼ ਨੇ ਸੁਭਾਵਕ ਹੀ ਕਿਹਾ, 'ਇਹ ਤਾਂ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਹੀ ਹੋਈ ।' ਭਾਈ ਜੀ ਕਿਰਤ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਸਮਝ ਗਏ। ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਦੇ ਵੀ ਲੰਗਰ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਾ ਨਾ ਛਕਿਆ। ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਲੱਕੜਾਂ ਉਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਲਿਆਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਨਿਜ ਦੀ ਰੋਟੀ ਲਈ ਰਾਤ ਨੂੰ ਪੀਹਣ ਕਰਕੇ ਜੋ ਕੁਝ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਵਜੋਂ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ, ਉਸ ਦਾ ਅੰਨ ਪਾਣੀ ਛਕਦੇ।

ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਕਿਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਅੱਗੋਂ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਦੇ ਵੀ ਚਾਰ ਹਿੱਸੇ ਕਰਦੇ। ਇਕ ਗੋਲਕ ਵਿਚ ਪਾਉਂਦੇ ਤੇ ਦੂਜਾ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਦੇਂਦੇ। ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਅੱਧੇ ਵਿਚ ਕਰਦੇ :

'ਦੋ ਹਿੱਸੇ ਮੈਂ ਕਰੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ। ਏਕ ਪਾਠਵਾਰਿ ਗੁਰ ਢਿਗ ਸਾਰਾ।

ਏਕ ਖਲਾਵੇਂ ਨਿਤ ਗਰੰਥੈਂ। ਜਾ ਬਿਧਿ ਕਰੈ ਰਹੈ ਖੁਸ਼ ਜੀਵੈਂ।' ੯੨।

ਇਹ ਕਰੜੀ ਕਾਰ ਦੇਖ ਕੇ ਬਹੁਤੇ ਤਾਂ ਤ੍ਰਾਹ-ਤ੍ਰਾਹ ਕਰਦੇ, ਪਰ ਕਈ ਧੰਨ ਸਿੱਖ ਤੇ ਧੰਨ ਸਿੱਖੀ ਵੀ ਆਖਦੇ। ਪਰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਬੋਹਿਬ ਬਣਨ ਲਈ ਤਾਂ ਅਜੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਪੈਂਡਾ ਕਰਨਾ ਸੀ।

ਇਕ ਵਾਰੀ ਫੇਰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਪਰਖਣ ਲਈ ਕਿ ਭਾਂਡਾ ਕਿਤਨਾ ਕੁ ਪੱਕ ਗਿਆ ਹੈ, ਭਾਈ ਜੀ ਪਾਸ ਜਾ ਕੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੰਝ, ਸਿੱਖ ਹੋ ਕੇ ਤੂੰ ਕੀ ਖੱਟਿਆ? ਦੌਧਰੀ-ਪੁਣਾ ਗਵਾਇਆ। ਸਿੱਖੀ ਸੇਵਕੀ ਗਈ, ਧਨ ਨਾਸ। ਇਸਤਰੀ ਗਹਿਣੇ ਪਈ, ਬੇਟੀ ਵਿਕ ਗਈ। ਰਾਤ ਦਿਨ ਇੱਥੇ ਵੀ ਚੈਨ ਨਹੀਂ, ਜਾਓ ਘਰ ਦੀ ਖਬਰ ਲਵੈ। ਤੁਹਾਡੇ ਘਰ ਕੋਠੇ ਵੀ ਜ਼ਬਤ ਹੋ ਗਏ ਹਨ।' ਮੰਝ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਚਰਨ ਪਕੜ ਲਏ ਤੇ ਕਿਹਾ : 'ਮਹਾਰਾਜ਼ ਚਰਨਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਿਛੋੜਨ ਦੀ ਗੱਲ ਨਾ ਕਰਨਾ। ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ! ਸੁਪਨੇ ਦਾ ਧਨ ਜਾਏ ਤਾਂ ਕਿਆ ਘੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਝੂਠਾ ਧਨ ਗਵਾ ਕੇ ਸੱਚਾ ਧਨ ਲੱਭਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਚੌਰ ਉਚੱਕਾ ਤੇ ਰਾਜਾ ਵੀ ਖੋਨਹੀਂ ਸਕਦਾ।' ਗੁਰੂ ਜੀ ਭਾਈ ਜੀ ਦਾ ਸਿਦਕ ਦੇਖ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਏ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਬਣ ਰਹੇ ਜਹਾਜ਼ ਵਿਚ ਆਖਰੀ ਮੇਖ (ਫੱਟਾ) ਲਗਾਉਣੀ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ।

ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨੇ ਉਸ ਮੇਖ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਭਾਈ ਜੀ ਲੰਗਰ ਲਈ ਲੱਕੜਾਂ ਕੱਟ ਕੇ ਲਿਆ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਹਨੋਰੀ ਆਈ ਤੇ ਫਿਰ ਝੱਖੜ ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਪਾਇਆ। ਰਾਹ ਤੋਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਖੁੱਝ ਗਏ ਤੇ ਸੁਲਤਾਨਵਿੰਡ ਦੇ ਲਾਗੇ ਇਕ ਖੂ ਵਿਚ ਡਿੱਗ ਪਏ। ਖੂਹ ਵਿਚ ਡਿੱਗਣ ਉਪਰੰਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਨਾਲੋਂ ਲੰਗਰ ਦੀਆਂ ਲੱਕੜਾਂ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਤੇ ਸੰਭਾਲ ਵੱਧ ਰੱਖੀ। ਲੱਕੜਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਹੀ ਟਿਕਾਈ ਗੱਖਿਆ ਮਤਾਂ ਗਿੱਲਿਆਂ ਨਾ ਹੋ ਜਾਣ। ਉਸੇ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਦੇ ਰਹੇ। ਇਧਰ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਫਿਕਰ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਦਿਨ ਢਲ ਜਾਣ ਉਪਰੰਤ ਵੀ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨਹੀਂ ਮੁੜੇ। ਕਾਫੀ ਰਾਤ ਗਏ ਜਦ ਢੂੰਡ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਵੱਲ ਆਦਮੀ ਦੁੜਾਏ ਗਏ। ਮੰਝ ਜੀ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਸੁਣਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੰਗੇ ਪੈਰਿਂ ਹੀ ਦੱਸੇ ਟਿਕਾਣੇ ਵੱਲ ਦੌੜ ਪਏ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਗਰਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਰੱਸੇ ਲੈ ਕੇ ਸੁਲਤਾਨਵਿੰਡ ਪੁੱਜਣ। ਖੂਹ ਕੋਲ ਖਲੋਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਲੱਜ ਹੇਠਾਂ ਲਟਕਾ ਕੇ ਆਵਾਜ਼ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਲੱਕੜਾਂ ਸੁੱਟ ਕੇ ਉੱਪਰ ਆ ਜਾਓ। ਭਾਈ ਜੀ ਨੇ ਸਹਿਜ ਵਿਚ ਬੱਲਿਉਂ

ਕਿਹਾ 'ਪਹਿਲੋਂ ਲੱਕੜਾਂ ਕੱਢੋ, ਫਿਰ ਉਹ ਵੀ ਆ ਜਾਣਗੇ।'

'ਨਿੰਮ੍ਰ ਹੈ ਭਾਈ ਮੌਜ ਭਾਖਾ। ਕਾਠ ਸੁਧਕ ਲੰਗਰ ਹਿਤ ਰਾਖਾ।

ਪਹਿ ਤਨ ਭੀਗਯੋ ਬਿਗਰਤ ਨਹੀਂ। ਲਕਰੀ ਭੀਗੀ ਜਰ ਹੈ ਨਹੀਂ' ॥ ੧੦੪ ॥

ਸਿੱਖੀ ਸਿਦਕ ਦੀ ਹੱਦ ਦੇਖ ਕੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾਇਆ ਤੇ ਭਾਈ ਜੀ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਮੁਤਾਬਿਕ ਪਹਿਲਾਂ ਲੱਕੜਾਂ ਤੇ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢਿਆ। ਖੂਹ ਪਾਸ ਹੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੱਖ ਖੜ੍ਹਾ ਦੇਖ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦੇ ਚੰਨਾਂ ਨਾਲ ਲਿਪਟ ਗਿਆ :

'ਪਹਲੇ ਸੁਧਕ ਕਾਰ ਨਿਕਾਰਯੋ। ਪੁਨਾਂ ਨਿਕਰਿ, ਗੁਰ ਪੱਗੀ ਲਪਟਾਯੋ।'

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਚਰਨਾਂ ਤੋਂ ਉਠਾਇਆ ਤੇ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲਗਾ ਕੇ ਕਿਹਾ, 'ਭਾਈ ਜੀ ਕੁਝ ਮੰਗੋ, ਤੁਹਾਡੀ ਘਾਲ ਬਾਇ ਪਈ। ਭਾਈ ਮੰਵ ਜੀ ਬੋਲੇ, 'ਗਰੀਬ ਨਿਵਾਜ਼! ਜੋ ਕੁਝ ਤੁਸਾਂ ਦੇਣਾ ਹੈ, ਸੌ ਦੇ ਰਹੋ ਹੋ। ਅਥ ਇਹ ਦਾਨ ਦਿਓ ਕਿ ਅਜਾਚੀ ਹੋਵਾਂ। ਮੰਗਣ ਦੀ ਬਿਤੀ ਨਾ ਉਪਜੇ।' ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ : 'ਇਹ ਤਾਂ ਠੀਕ ਹੈ, ਕੁਝ ਹੋਰ ਮੰਗਾ।' ਭਾਈ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ : 'ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕਲਖੁਗ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੈ, ਇਤਨੀ ਤਾਜ਼ਨਾ ਨਾ ਕਰਾਓ, ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਇਤਨਾ ਕਸ਼ਟ ਨਾ ਮਿਲੇ।' ਬਖਸ਼ਸ਼ਾਂ ਦੇ ਦਾਤੇ ਆਖਿਆ 'ਇਹ ਵੀ ਮਿਲੇਗਾ, ਪਰ ਤੂੰ ਵੀ ਕੁਝ ਮੰਗਾ।' ਭਾਈ ਜੀ ਹੋਰ ਨਿਮਰਤਾ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਆਏ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, 'ਮਹਾਰਾਜਾ! ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਮਿਲੇ, ਸੰਤਿਨਾਮ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਦੇ ਨਾ ਭੁਲੋ, ਜੇ ਤੁਹੁੰ ਹੋ ਤਾਂ ਸਿਦਕ ਦਾ ਦਾਨ ਝੋਲੀ ਪਾਓ।' ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਵੱਜਦ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਉਚਾਰਿਆ :

'ਮੰਵ ਪਿਆਰਾ ਗੁਰੂ ਕੋ, ਗੁਰੂ ਮੰਵ ਪਿਆਰਾ।

ਮੰਵ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬੋਹਿਵਾ, ਜਗ ਲੰਘਣਹਾਰਾ।'

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਭਾਵ ਸੀ ਕਿ ਜੋ ਮੰਵ ਦੀ ਘਾਲਣਾ ਨੂੰ ਜਾਣ ਜਾਏਗਾ ਤੇ ਐਸੀ ਬਹਿਣੀ ਬੈਠੇਗਾ, ਉਹ ਇਸ ਭਵ-ਸਾਗਰ ਤੋਂ ਪਾਰ ਹੋ ਜਾਏਗਾ। ਜੱਗ ਤੋਂ ਪਾਰ ਲੰਘਣ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਰੁਕਾਵਟ ਹੀ ਹਉਮੈ ਹੈ, ਜੋ ਕਈ ਰੂਪ ਧਾਰ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪਕੜਦੀ ਹੈ। ਚੌਧਰ-ਪੁਣਾ ਹੀ ਕੋਮਯਾਬੀ ਦੀ ਪਉੜੀ ਚੜ੍ਹਨ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦਾ। ਸਿੱਖੀ, ਸੇਵਕੀ, ਬੰਧਨ ਰੂਪ ਹੋ ਪਿਛਾਂਹ ਵੱਲ ਘਸੀਟਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਧਨ ਦਾ ਮਾਣ ਅਗਲੀ ਰੁਕਾਵਟ ਹੈ। ਫਿਰ ਪੁੱਤਰ, ਪੁੱਤਰੀ ਤੇ ਇਸਤਰੀ ਮੋਹ ਜਾਲ ਵਿਚ ਐਸਾ ਜਕੜ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਨਿਕਲਣਾ ਹੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਮੋਹ ਵਿਚ ਫਸਿਆ ਹੋਇਆ ਜੀਵ ਬਹੁਤ ਵਾਰੀ ਧਰਮ ਦੇ ਪੰਥ ਤੋਂ ਖੁੱਝ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਦੱਸ ਪਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਦੇ ਰੁਕਾਵਟ ਨਾ ਬਣਨ, ਸਾਧਨ ਰਹਿਣ, ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਤਿਆਰ ਕਰ ਕੇ ਫਿਰ ਅਹੰਕਾਰ ਨਾ ਆਵੇ। ਨਿਮਰਤਾ ਰਹਿ ਸਕਦੀ ਹੈ ਨਿਰੋਲ ਸੇਵਾ ਨਾਲ, ਟਹਿਲ ਨਾਲ ਤੇ ਸੁੱਚੀ ਕਿਰਤ ਨਾਲ, ਕਰਮ ਦਾ ਫਲ ਮੰਗਿਆਂ ਤਾਂ ਹਉਮੈ ਉਪਜਦੀ ਹੈ। ਨਾਮ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸੇਵਾ ਸੁਆਰਥ ਰਹਿਤ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਨਿਰਲੋਭ ਸੇਵਾ ਦੇਖ ਗੁਰੂ ਦੌੜ ਕੇ ਪਾਸ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਜਗ ਕੁ ਗਾਰੁ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਜਾਏ ਤਾਂ ਖੂਹ ਵਿਚ ਛਿੱਗੇ ਭਾਈ ਜੀ ਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਬਚਾਉਣ ਵਾਲਾ ਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਉਥੇ ਵੀ ਸੇਵਾ ਦਾ ਖਿਆਲ ਨਾ ਛੱਡਿਆ ਤੇ ਲੰਗਰ ਦੀਆਂ ਲੱਕੜਾਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਨਾ ਛਿੱਗਣ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਵੀ ਬਾਣੀ ਹੀ ਉਚਾਰਦੇ ਰਹੇ। ਜੋ

ਵੀ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਸਿਰ ਮੱਥੇ ਨਿਭਾਏਗਾ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਮਾਲਕ ਆਪ ਲੱਜਿਆ ਰੱਖੇਗਾ ਤੇ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲਗਾਏਗਾ। ਭਾਈ ਮੰਵ ਜੀ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਦੀ ਮਿਹਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਵੀ ਨਿਰਲੋਭ ਤੇ ਅਜਾਚੀ ਰਹਿਣ ਦਾ ਦਾਨ ਮੰਗਣਾ ਅਤੇ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲੋਕ-ਭਲਾਈ ਦੀ ਯਾਚਨਾ ਕਰਨੀ ਭਾਈ ਮੰਵ ਦਾ ਹੀ ਕੰਮ ਸੀ। ਭਾਈ ਮੰਵ ਦੀ ਘਾਲ ਤੁਲ ਹੋਰ ਘਾਲਣਾ ਲੱਭਣੀ ਕਠਿਨ ਹੈ। ਭਾਈ ਜੀ ਇਕ ਐਸਾ ਜਹਾਜ਼ ਤਿਆਰ ਕਰ ਗਏ, ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹ ਅੱਜ ਸਭ ਸੰਸਾਰ ਸਮੁੰਦਰ ਤੋਂ ਪਾਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਪੁਗਿਆ ਜਾਣ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਨਿਯਤ ਕੀਤਾ। ਮਹਾਨ ਕੌਸ਼ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ 'ਇਸ ਮਹਾਤਮਾ ਨੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਐਸਾ ਲੰਗਰ ਚਲਾਇਆ ਕਿ ਦੂਰ-ਦੂਰ ਤਕ ਧੁੰਮਾਂ ਪਈਆਂ :

'ਮਾਨ ਹੁਕਮ ਗੁਰੂ ਕਾ ਪੁਨਾ, ਮੰਵ ਗਾਯੇ ਨਿਜ ਧਮ।

ਤਿਜ ਸੁਤ ਸੁਤਾ ਇਕਠੇ ਭਏ, ਲੰਗਰ ਲਾਯੇ ਆਮ'॥ ੧੧੧ ॥ (ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼)

ਨਾਮ ਦੇ ਇਤਨੇ ਛੱਟੇ ਮਾਰੇ ਕਿ ਘਰ-ਘਰ ਅੰਦਰ ਧਰਮਸਾਲ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੋ ਗਈ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਜਦ ੧੪੬੯ ਈ: ਨੂੰ ਦੁਆਬੇ ਵੱਲ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਰਏ ਤਾਂ ਭਾਈ ਜੀ ਦੇ ਪਿੰਡ ਕੰਗ ਮਾਈ ਉਦੇਚੇ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਪੁੱਜੇ। ਭਾਈ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਢੰਗ ਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸ਼ਲਾਘਾ ਕੀਤੀ। ਭਾਈ ਬਹਿਲੋਂ ਜੀ ਮਾਲਵਾ, ਭਾਈ ਮੰਵ ਜੀ ਦੁਆਬਾ ਤੇ ਭਾਈ (ਚੰਘਰੀ) ਲੰਘਾਹ ਜੀ ਮਾਝੇ ਵਿਚ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਬੰਸੂ ਸਨ।

ਭਾਈ ਜੀ ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣੇ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਸਸਕਾਰ ਦੀ ਥਾਂ ਸਮਾਧ ਬਣਾਈ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਲਗਾਈ ਲਾਗ ਸਦਕਾ ਲੰਗਰ ਚਲਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਹਰ ਲੋੜਵੰਦ ਦੀ ਲੋੜ ਪੂਰੀ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ। ਲੰਗਰ ਨੂੰ ਸਦੀਵੀ ਕਰਨ ਲਈ ਹੀ ਪਿੰਡ ਮਾਛੀਆਂ ਗੰਬੂ ਪੁਰ ਤੇ ਕੰਗ ਦੀ ਸਾਰੀ ਜ਼ਮੀਨ ਪਿੰਡ ਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਾਮ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ। ਪਿੱਛੋਂ ਸਾਰੀ ਜ਼ਮੀਨ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲਈ ਗਈ ਲਗਦੀ ਹੈ। ਅੱਜ ਕਲੁ ਲੰਗਰ ਚਲਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਸੰਗਤ ਦੇ ਚੜ੍ਹਾਵੇ ਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ। ਦੁਆਬੇ ਦੇ ਲੋਕੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਇਥੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ 'ਮੰਵ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬੋਹਿਸ਼' ਦੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ ਕੱਢਦੇ ਹਨ।

ਗੱਲ ਕੀ, ਭਾਈ ਮੰਵ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਐਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਕੁਝ ਰਾਵਾ ਕੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਪੰਥ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ। ਜਦ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਮਾਨ ਸਿਖਰ ਉੱਤੇ ਸੀ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਨਿਮਰਤਾ ਤੇ ਸੇਵਾ ਦੀ ਹੱਦ ਦੱਸ ਕੇ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਲੁਕਾਈ ਲਈ ਇਕ ਐਸਾ ਜਹਾਜ਼ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਦਾ ਹਰ ਫੱਟਾ ਸਿਦਕ ਦਾ ਸੀ ਤੇ ਹਰ ਮੇਖ ਸ਼ਰਧਾ ਦੀ ਸੀ :

'ਯਹ ਪ੍ਰੇਮ ਕਥਾ ਹੈ ਮੰਵ ਕੀ ਸੁਨੋ ਸਿੱਖ ਚਿਤ ਲਾਇ।

ਮੁਕਤ ਭੁਗਤ ਤਾ ਕੋ ਮਿਲੇ ਜੋ ਗੁਰ ਭਗਤ ਕਮਾਇ'

ਮੀਰ ਮੁਯੀਨ-ਉਲ-ਅਸਲਾਮ (ਮੀਆਂ ਮੀਰ)

ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਜੀ ਦਾ ਨਾਂ ਜਿਤਨਾ ਉਜਾਗਰ ਹੈ, ਉਤਨਾ ਹੀ ਘੱਟ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਦੋ ਪ੍ਰਚਲਤ ਸਾਖੀਆਂ ਤੋਂ ਛੁੱਟ, ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਸ ਪਾਵਨ ਤੇ ਮਹਾਨ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਬਾਰੇ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੁਣਿਆ। ਇਹ ਜਾਣ ਕੇ ਸਭ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨੀ ਭਰੀ ਝੁਸ਼ੀ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿ ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਜੀ ਨਾਂਹ ਸਿਰਫ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਪੀਰ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਪਰਮ ਧਰਮ-ਮਿੱਤਰ, ਅਕਬਰ, ਜਹਾਂਗੀਰ, ਨੂਰ ਜਹਾਨ, ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਤੋਂ ਦਾਰਾ ਸ਼ਿਕੋਹ ਦੇ ਮੁਰਸ਼ਦ ਸਨ, ਸਰਗੋਂ ਇਕ ਐਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਉੱਤੇ ਛੁੱਘੀ ਅਮਿਟ ਛਾਪ ਲਗਾਈ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜਦ ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਜੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਨੀਂਹ ਪੱਥਰ ਰੱਖਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਚੋਣ ਦਾਦ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਸੀ।

ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਜੀ ਦਾ ਪੂਰਾ ਨਾਂ ਮੀਰ ਮੁਯੀਨ-ਉਲ-ਅਸਲਾਮ ਸੀ। ਲੋਕਿਂ ਆਦਰ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਕਾਜ਼ੀ ਸਾਈਂ ਵਿੱਤਾ ਜੀ ਦੇ ਘਰ, ੧੫੩੧ ਈ। ਨੂੰ ਸੀਸਤਾਨ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਸੀਸਤਾਨ ਠੱਠਾ ਤੇ ਭੱਕਰ ਵਿਚਕਾਰ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਮੰਡੀ ਸੀ। ਦਾਦਾ ਜੀ ਦਾ ਨਾਂ ਕਾਜ਼ੀ ਕਲੰਦਰ ਫਾਰੂਕੀ ਸੀ, ਜੋ ਅਠਾਈਵੀਂ ਪੁਸਤ ਵਿਚ ਹਜ਼ਰਤ ਫਾਰੂਕ ਆਜ਼ਮ ਨਾਲ ਜਾ ਮਿਲਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਤਿੰਨ ਭਰਾ, ਕਾਜ਼ੀ ਬੋਲਣ, ਕਾਜ਼ੀ ਉਸਮਾਨ ਅਤੇ ਕਾਜ਼ੀ ਤਾਹਿਰ ਤੇ ਦੋ ਭੈਣਾਂ ਜਮਾਲ ਤੇ ਜਲਾਲ ਸਨ।

ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਨੂੰ ਲਗਾਨ ਲੱਗ ਗਈ ਤੇ ਖੁਾਜਾ ਖਿਜਰ ਕੋਲੋਂ ਧਰਮ ਵਿੱਦਿਆ ਸਿੱਖਦੇ ਰਹੇ। ੨੫ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਆਏ ਤੇ ਮੌਲਾਨਾ ਸਯੀਦ ਅਲਾਹ ਤੇ ਮੌਲਾਨਾ ਨਿਆਮਤ ਅਲਾਹ ਕੋਲੋਂ ਤਾਲੀਮ ਪਾਈ। ਦਾਰਾ ਸ਼ਿਕੋਹ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ—‘ਸਫੀਨਤਾ ਉਲਿਆ’—ਵਿਚ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, “ਸਾਡੇ ਉਸਤਾਦ ਦੱਸਦੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਉਸਤਾਦ ਨਿਆਮਤ ਅਲਾਹ ਨੇ ਇਕ ਵਾਰੀ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਨੂੰ ਕਈ ਸਾਲ ਉਹ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਉਸਤਾਦ ਪੜ੍ਹਾਂਦੇ ਰਹੇ, ਪਰ ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਜੀ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਜਾਣੂੰ ਨਾਂਹ ਹੋ ਸਕੇ, ਪਰ ਬੋਜੂ ਹੀ ਸਮੇਂ ਉਪਰੰਤ ਉਹ ਸਭ ਵਿਚਿਆਰਥੀਆਂ ਤੋਂ ਰੂਹਾਨੀ ਇਲਮ ਵਿਚ ਬਾਜ਼ੀ ਲੈ ਗਏ।”

ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਜੀ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਸੀ ਕਿ ਮਦਰਸੇ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਪਿਛੋਂ ਬਾਗਾਂ, ਜੰਗਲਾਂ ਜਾਂ

ਮਿਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿਆਰਤ ਨੂੰ ਨਿਕਲ ਜਾਣਾ। ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਜਦ ਵਿੱਦਿਆ ਵਿਚ ਨਿਪੁੰਨ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਮੌਜ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਸਰਹੰਦ ਚਲੇ ਗਏ। ਉੱਥੇ ਗੋਡਿਆਂ ਵਿਚ ਸਖਤ ਪੀੜ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਹਾਜ਼ੀ ਨਿਆਮਤ ਨੇ ਦਿਲ ਲਾ ਕੇ ਅਕਹਿ ਤੇ ਅਬੱਕ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਹਾਜ਼ੀ ਨਿਆਮਤ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਮਲ ਮੂਤ ਉਠਾਉਣ ਤੋਂ ਵੀ ਸੰਕੋਚ ਨਾਂਹ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਹੰਦ ਵਿਚ ਵਗਦੀ ਤੁਅਸਬ ਦੀ ਹਵਾ ਆਪ ਨੂੰ ਰਾਸ ਨਾ ਆਈ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਉਥੋਂ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਹੀ ਲਾਹੌਰ ਮੁੜ ਆਏ ਅਤੇ ਟਿਕਾਣਾ ਮਹੱਲਾ ਖਾਨਪੁਰਾ ਵਿਚ ਬਣਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਅੰਤਮ ਸਮੇਂ ਤਕ ਉਸੇ ਮਹੱਲੇ ਵਿਚ ਰਹੇ।

ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਜੀ ਚੇਲਾ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਬੜੀ ਇਹਤਿਆਤ ਤੇ ਸਖਤੀ ਵਰਤਦੇ ਸਨ। ਆਖਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਚੇਲਾ ਉਹ ਹੀ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਦੁਨੀਆਂ ਤਿਆਗ ਕੇ ਆਵੇ ਤੇ ਘਰਾਂ ਦੇ ਸੁਖ ਦੀ ਆਸ ਵੀ ਨਾਂਹ ਰੱਖੇ :

ਸ਼ਰਤੇ ਅਵਲ ਦਰ ਤਰੀਕੇ ਮਾਰਫਤ ਦਾਨੀ ਕਿ ਚੀਜ਼ਾ।

ਤਰਕ ਕਰਦਨ ਹਰ ਦੋ ਆਲਮ ਰਾਵ ਪੁਸ਼ਟੇ-ਪਾ-ਜੇਦਨ।

ਐਰਤਾਂ ਨੂੰ ਚੇਲਾ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਹੱਦ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਦਾਰਾ ਜ਼ਿਕੋਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਨਾਦਰਾ ਬੇਗਾਮ, ਜਿਹੜੀ ਰੋਜ਼ ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਜੀ ਨੂੰ ਵਸੂ ਕਰਾਉਂਦੀ ਸੀ, ਇਕ ਦਿਨ ਹੱਥ-ਪੈਰ ਪੁਆ ਰਹੀ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਵੱਲ ਦੇਖ ਆਖਣ ਲੱਗੇ : 'ਹੁਣ ਤੂੰ ਵੱਡੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈਂ, ਲੋਕਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਨਾ ਆਇਆ ਕਰ?' ਨਾਦਰਾ ਇਤਨੀ ਸ਼ਰਮਸਾਰ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਅਲਾਹ ਅੱਗੇ ਦੁਆ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਜਹਾਨ ਤੋਂ ਉਠਾ ਲਵੇ, ਉਸੇ ਰਾਤ ਉਸ ਦੀ ਮਿਤੂ ਹੋ ਗਈ। ਇਕ ਸਿਰਫ ਜਹਾਨ ਆਰਾ ਬੇਗਾਮ ਨੂੰ ਸੇਵਕੀ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਵਿਚ ਲਿਆਏ ਸਨ, ਜਿਹੜੀ ਪਹਿਲਾਂ ਚਿਸ਼ਤੀ ਦੀ ਚੇਲੀ ਸੀ।

ਘੱਟ ਖਾਣਾ, ਬੋੜ੍ਹਾ ਸੌਣਾ, ਘੱਟ ਬੋਲਣਾ, ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਸ਼ਰਤਾਂ ਸਨ। ਆਪ ਬਹੁਤ ਹੀ ਘੱਟ ਖਾਂਦੇ, ਸਿਰਫ ਜੀਣ ਲਈ ਹੀ। ਖਾਣਾ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਬਰਤਨ ਵਿਚ ਹੀ ਖਾਂਦੇ ਸਨ। ਜੇ ਕੋਈ, ਜੇ ਕੁਝ ਦੇ ਜਾਂਦਾ, ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਬੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਖਾ ਲੈਂਦੇ ਤੇ ਬਾਕੀ ਵੰਡ ਦਿੰਦੇ ਜਾਂ ਮਸੀਤੇ ਲੋੜ ਵੰਦਾਂ ਲਈ ਭੇਜ ਦਿੰਦੇ। ਜੇ ਕੋਈ ਪਕਵਾਨ ਪਕਾ ਕੇ ਲਿਆਂਦਾ ਤਾਂ ਸਖਤੀ ਨਾਲ ਮਨੁੰ ਕਰਦੇ। ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ :

ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਜਗ ਅਵਲ ਫਕੀਰ।

ਭਏ ਮੁਰੀਦ ਤਾ ਕੇ ਜਗਾਂਗੀਰ।

ਆਚਲ ਕਾਮਲ ਕਸਬ ਕੀ ਖਾਨ।

ਮਹਾਂ ਤਿਯਾਰੀ ਬਡੇ ਸਜਾਨ।

ਏਕ ਚਟਾਈ ਰਾਖੇ ਫਰਸ਼।

ਵਹ ਪਕ ਮੁਸਲਾ ਮਾਨੋਂ ਅਰਸ਼।

ਏਕ ਘੜਾ ਪਿਆਲਾ ਮਾਟੀ ਕਾ ਰਹੈ।

(ਸਾਖੀ ੨, ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੬)

ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਜਮਘਟਾ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸਿਰਫ ਨਿਮਾਜ਼ ਸਾਂਝੀ ਪੜ੍ਹਦੇ ਤੇ ਫਿਰ ਇਕ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਜਾਂ ਬਾਗ ਜਾਂ ਕਬਰਸਤਾਨ ਵਿਚ ਬਹੁਤਾ ਸਮਾਂ ਗੁਜ਼ਾਰਦੇ। ਜੇ ਕੋਈ ਕਮਰੇ ਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਖੜਕਾਂਦਾ ਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਿੱਦ ਹੀ ਕਰ

ਬੈਠਦਾ ਤਾਂ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੇਲ੍ਹ ਉਸ ਨੂੰ ਆਖਦੇ : 'ਭਲੇ ਲੋਕ, ਤੈਨੂੰ ਵੀ ਆਖਰ ਕੋਈ ਕੰਮ ਹੈ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਵੀ। ਬੇਕਾਰ ਬੈਠਣ ਦਾ ਕੀ ਲਾਭ, ਤੁਸੀਂ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਕਰੋ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣਾ ਕਰਨ ਦਿਓ।' ਇਤਨਾ ਆਖ ਕੇ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਫਿਰ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੰਦੇ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਵਾਰੀ ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਮਤਲਬ-ਪ੍ਰਸਤ, ਦੁਨੀਆਂਦਾਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, 'ਤੁਸੀਂ ਲੋਕ ਨੇਕ ਕੰਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਹੁਰ ਹੀ ਆਪਣੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਆਸਾਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ, ਇਹ ਠੀਕ ਨਹੀਂ। ਤੁਸੀਂ ਭੁੱਖੇ ਨੂੰ ਅੰਨ ਦੇਵੇ, ਨੰਗੇ ਨੂੰ ਕੱਪੜਾ, ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਅਲਾਹ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ ਧਨ ਮਾਲ ਨਾਲ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰੋ। ਅਲਾਹ ਪਾਕ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਅਸਾਨ ਕਰੇਗਾ।' ਗੋਦੜੀ, ਬੇਖ ਤੇ ਚੌਲੇ ਨੂੰ ਵੀ ਦਿਖਾਵਾ ਹੀ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਸਦਾ ਪਗੜੀ ਰੱਖਦੇ ਅਤੇ ਮੇਟੇ ਕੱਪੜੇ ਦਾ ਕੁਰਤਾ ਪਹਿਨਦੇ। ਕੱਪੜੇ ਆਪ ਹੀ ਧੋਦੇ। ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਫ਼ਾਈ ਪਸੰਦ ਸਨ। ਕਦੇ ਵੀ ਮੈਲਾ ਕੱਪੜਾ ਤੇ ਮੈਲੀ ਵਸਤੂ ਨਾ ਪਾਦੇ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਖਾਦੇ। ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਫ਼ਾਈ ਦੀ ਤਾਕੀਦ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਆਪ ਇਹ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਪੇਸ਼ਾਕ ਐਸੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਤੋਂ ਆਦਮੀ ਪਹਿਚਾਣਿਆ ਨਾਂਹ ਜਾ ਸਕੇ ਕਿ ਉਹ ਦਰਵੇਸ਼ ਹੈ, ਸੂਫ਼ੀ ਹੈ, ਸ਼ੇਖ ਹੈ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਫਿਰਕੇ ਦਾ ਹੈ। ਆਮ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਸ਼ੇਖ ਅਥੁਲ ਹਸਨ ਖੁਰਾਸਾਨੀ ਦਾ ਇਕ ਵਾਕ ਪੜ੍ਹ ਸੁਣਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸੂਫ਼ੀ ਉਹ ਸ਼ਖਸ ਹੈ, ਜੋ ਨਾਂਹ ਹੋਏ, ਪਰ ਫਿਰ ਆਖਦੇ, 'ਮੈਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਜੋ ਹੋਵੇ ਤੇ ਫਿਰ ਵੀ ਨਾਂਹ ਹੋਵੇ।' ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਆਪਣੇ ਨਿਕਟੀ ਚੇਲੇ ਸ਼ੇਖ ਨੱਬਾ ਲਾਹੌਰੀ ਨੂੰ 'ਨਾ ਬਾ' (ਮਿਟ ਗਿਆ) ਆਖਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਨੱਬਾ ਹੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਲਗਾਅ ਰੱਖਦੇ। ਇਤਨਾ ਪਿਆਰ ਉਸ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਵਸੀਅਤ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨੱਬਾ ਦੀ ਕਬਰ ਲਾਗੇ ਹੀ ਦੱਬਿਆ ਜਾਏ। ਮੀਆਂ ਨੱਬਾ ਨੇ ਵੀ ਸੇਵਾ ਦੀ ਹੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਜੀ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਬੋਰੀਆਂ ਹੀ ਵਿਛੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਬੋਰੀਆਂ ਉੱਤੇ ਹੀ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਜਹਾਂਗੀਰ, ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ, ਦਾਰਾ ਤੇ ਹੋਰ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੇ, ਅਮੀਰ ਕਬੀਰ ਤੇ ਬੇਗਮਾਂ ਬੈਠਦੀਆਂ ਸਨ। ਹਰ ਇਕ ਨੂੰ ਆਖਦੇ : 'ਬਾਹਰ ਦੀ ਕੋਈ ਵਸਤੂ, ਨਿਜਾਤ ਨਹੀਂ ਦਿਲਾ ਸਕਦੀ। ਦਿਲ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਤੋਂ ਬਹੁਰ ਨਿਮਾਜ਼ ਅਦਾ ਕਰਨੀ ਛਜੂਲ ਹੈ।' ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਬੜੇ ਆਸ਼ਕ ਸਨ ਤੇ ਕਈ-ਕਈ ਘੰਟੇ ਕੀਰਤਨ ਵਿਚ ਜੁੜੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਆਖਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਆਦਮੀ ਤਿੰਨ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਸਮੂਹ ਹੈ, 'ਨਫਸ, ਦਿਲ ਤੇ ਰੂਹ।' ਨਫਸ ਕੁਕਦਾ ਹੈ ਸ਼ਰੀਅਤ ਨਾਲ, ਦਿਲ ਤਰੀਕਤ ਨਾਲ ਤੇ ਰੂਹ ਹਕੀਕਤ ਨਾਲ। ਰੂਹ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਕੀਰਤਨ ਹੈ। ਤੱਸਬੀ (ਮਾਲਾ) ਫੇਰਨੀ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗਦੀ। ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਨੇ ਇਕ ਵਾਰੀ ਕੀਮਤੀ ਮਾਲਾ ਭੇਟ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਉਹ ਮਾਲਾ ਦਾਰਾ ਸ਼ਿਕੋਹ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਹੱਥ ਤੱਸਬੀ ਦੇਖਦੇ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦੇ, 'ਮਾਲਾ ਤਾਂ ਮਨ ਦੀ ਹੀ ਹੈ, ਜ਼ਬਾਨ ਉੱਤੇ ਅੱਲਾਹ ਦਾ ਨਾਮ ਹੋਣਾ ਹੀ ਅਸਲ ਤੱਸਬੀ ਫੇਰਨੀ ਹੈ।'

ਤਸਬੀਹ ਬ ਮਨ ਅਜਬ ਦਰ ਆਮਦ ਬਜਬਾਨ।

ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਤੇ ਉਪਦੇਸ਼-ਢੰਗ ਸੁਣਨ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਬਲਖ ਦਾ ਸ਼ਾਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਆਇਆ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਰੱਬ, ਘੋੜੇ, ਸ਼ਾਹੀ ਸਾਜ਼-ਸਾਮਾਨ ਲਿਆਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਉਹ ਸਭ

ਕੁਝ ਤਿਆਗ ਆਇਆ, ਪਰ ਆਪਣੇ ਉੱਤੇ ਇਕ ਦੁਸ਼ਾਲਾ ਲਪੇਟ ਲਿਆਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਫਿਰ ਵੀ ਕੋਈ ਧਿਆਨ ਨਾ ਦਿੱਤਾ। ਫਿਰ ਜਦ ਉਹ ਦੁਸ਼ਾਲਾ ਉਤਾਰ ਕੇ ਆਇਆ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਦੋ ਬੈਲੇ ਦਿੱਤੇ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚੋਂ ਜਾ ਕੇ ਭਿੱਖਿਆ ਮੰਗ ਲਿਆਵੇ, ਪਰ ਇਹ ਇਹਤਿਆਤ ਵਰਤੇ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਦੀ ਭੀਖ ਹਿੰਦੂ ਦੇ ਬੈਲੇ ਵਿਚ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੀ ਭਿੱਖਿਆ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੇ ਬੈਲੇ ਵਿਚ ਪਾਏ। ਉਹ ਕੁਝ ਚਿਰ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਉਸ ਪੁੱਛਣਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਕੌਣ ਹਿੰਦੂ ਹੈ ਤੇ ਕੌਣ ਮੁਸਲਮਾਨ ਅਤੇ ਇਕ ਹੀ ਝੇਲੇ ਵਿਚ ਸਭ ਕੁਝ ਪਵਾ ਕੇ ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਜੀ ਕੋਲ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ 'ਹੁਣ ਤੂੰ ਬੁਦਾ ਨੂੰ ਪਾ ਸਕੋਂਗਾ।' ਸਸ਼ਾਉਂਦੇ ਹੋਇਆਂ ਫਰਮਾਇਆ, "ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਜਦ ਤੂੰ ਆਇਆ ਤਾਂ ਤੇਰੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹੀ ਬੂ ਸੀ, ਸੋ ਤੇਰਾ ਇਥੇ ਆਉਣਾ ਅਹੰਕਾਰ ਭਰਪੂਰ ਸੀ। ਫਿਰ ਦੂਜੀ ਵਾਰੀ ਵੀ ਤੂੰ 'ਮੈਂ' ਦਾ ਦੁਸ਼ਾਲਾ ਲਪੇਟ ਕੇ ਲਿਆਇਆ। ਫਿਰ ਤੂੰ 'ਮੈਂ' ਦੀ ਪੋਸ਼ਾਕ ਤਾਂ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੀ, ਪਰ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਵਿਤਕਰਾ ਤੇਰੇ ਵਿਚ ਫਿਰ ਵੀ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਅੱਜ ਉਹ ਵੀ ਮੁੱਕਾ ਹੈ ਤੇ ਤੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਅਸਲ ਸ਼ਾਹ ਬਣਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਨਾਂ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ "ਬੁੱਲਾ ਸ਼ਾਹ" ਕਰ ਕੇ ਵੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ।

ਨਿਮਰਤਾ ਦੀ ਮੂਰਤ ਸਨ ਤੇ ਦਿਖਾਵੇ ਨੂੰ ਸਦਾ ਨਿੰਦਦੇ ਸਨ। ਆਪਣੇ ਮਿੱਤਰਾਂ ਤੇ ਸੇਵਕਾਂ ਨੂੰ ਚਿਤਾਵਨੀ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਆਖਿਆ ਕਰਦੇ : "ਦੇਖਓ, ਮੇਰੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਨਾਂ ਹੋ ਵੇਚਣਾ, ਮੇਰੀ ਕਸਰ ਉੱਤੇ ਹੋਨਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੁਕਾਨ ਨਾ ਬਣਾ ਬੈਠਣੀ।" ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਚਨਾਂ ਦੀ ਕਿਤਾਬ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਸਤੂਰ-ਉਲ-ਅਮਲ ਲਿਖਿਆ, ਦਾ ਨਾਮ ਜਿਆ-ਉਲ-ਆਹੂਜ਼ (ਅੱਖੀਆਂ ਦਾ ਨੂਰ) ਹੈ।

ਜਹਾਂਗੀਰ, ਨੂਰ ਜਹਾਨ, ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਤੇ ਦਾਰਾ ਸ਼ਿਕੋਹ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਕਈ ਵਾਰੀ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ। ਜਹਾਂਗੀਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਜ਼ਮਤ ਤੇ ਵਡਿਆਈ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਨੂੰ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੇ ਅਤਾਬ ਤੋਂ ਉਹ ਬਚਾ ਨਾਂਹ ਸਕੇ ਪਰ ਇਹ ਇਕ ਹਕੀਕਤ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੀ ਗਿੜਤਾਰੀ ਸਮੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੀ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੂੰ ਜਾ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਸੀ ਤੇ ਸਫਲਤਾ ਲਈ ਸੀ। ਜਹਾਂਗੀਰ ਆਪ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ "ਜਦ ਮੇਰੀ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਣ ਦੀ ਵਾਦੀ ਹੱਦਾਂ ਟੱਪ ਗਈ ਤਾਂ ਨੂਰ ਜਹਾਨ ਉਸ ਫ਼ਕੀਰ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਲਿਆਈ। ਉਸ ਦੇ ਬਚਨਾਂ ਵਿਚ ਐਸਾ ਜਾਦੂ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਇਕ ਵਾਰ ਕਹਿਣ ਉੱਤੇ ਮੈਂ ਸ਼ਰਾਬ ਨੂੰ ਇਤਨਾ ਘਟਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦਾ।" ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੇ ਆਪਣੇ ਕਹਿਣ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ ਰੋਜ਼ ਵੀਹ ਪਿਆਲੇ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਂਦਾ ਸੀ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਤੌਲ ਦੇ ਛੇ ਸੇਰ ਤੇ ਈਰਾਨ ਦੇ ਤੌਲ ਦੇ ਡੇਢ ਮਣੀ ਸ਼ਰਾਬ ਬਣਦੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਮੁਰਗੇ ਦਾ ਮਾਸ, ਰੋਟੀ ਤੇ ਮੂਲੀ ਨਾਲ ਖਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਹੁਣ ਨਾਮ ਮਾਤਰ ਖਾਂਦਾ ਤੇ ਪੀਂਦਾ ਸਾਂ।

ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਜੀ ਬੁਦਾ ਰਸੀਦਾ ਫ਼ਕੀਰ ਸਨ। ਦੁਨਿਆਵੀ ਖਾਹਿਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਉੱਚੇ ਸਨ। ਜਹਾਂਗੀਰ ਫਿਰ ਤੁਜ਼ਕ ਵਿਚ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, 'ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਕੋਈ

ਭੇਟਾ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲੈਣ, ਪਰ ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਾਲ ਇਕ ਮਿਰਗ ਛਾਲ ਭੇਟ ਕਰਨ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਸਕਿਆ । ਇਕ ਸਮੇਂ ਜਹਾਂ ਗੀਰ ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਬਦੀਅਤ ਤੋਂ ਐਸਾ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋਇਆ ਕਿ ਤਾਜ, ਤੱਖਤ ਛੱਡ ਕੇ ਸੰਨਿਆਸ ਧਾਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ । ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਫਰਮਾਇਆ : “ਜਹਾਂ ਗੀਰ ! ਐਸਾ ਕਰਨਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ, ਤੁਹਾਡੀ ਹਸਤੀ ਲੋਕ-ਭਲਾਈ ਲਈ ਹੈ । ਤੁਹਾਡੇ ਇਨਸਾਫ਼ ਦੀ ਬਰਕਤ ਨਾਲ ਛਕੀਰ ਤੱਕ ਯਾਦ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਲੋਕਾਂ ਸੁਖ ਨਾਲ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ । ਪਹਿਲਾਂ ਕੋਈ ਆਪਣੇ ਵਰਗਾ ਖਲਕਤ ਦੀ ਨਿਗਾਹਬਾਨੀ ਲਈ ਪੈਦਾ ਕਰ ਲਵੇ, ਫਿਰ ਦੁਨੀਆਂ ਤਿਆਗਣ ਦਾ ਕਿਆਲ ਦਿਲ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣਾ ।” ਜਹਾਂ ਗੀਰ ਨੇ ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਜੀ ਨੂੰ ਦੋ ਖਤ ਵੀ ਲਿਖੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬਰਕਤਾਂ ਮੰਗੀਆਂ ਸਨ । ਪਰ ਕਿਤਨੇ ਬੇਬਾਕ ਸਨ, ਇਸ ਦਾ ਭੁਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ । ਇਕ ਵਾਰੀ ਜਹਾਂ ਗੀਰ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਸੱਦ ਘੱਲਿਆ । ਕਈ ਧਰਮ ਚਰਚਾਵਾਂ ਹੋਈਆਂ । ਜਦ ਆਪ ਜੀ ਮੁੜਨ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਜਹਾਂ ਗੀਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ‘ਕੁਝ ਮੰਗੋ’ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਕ ਹੀ ਵਸਤੂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਣ ਕਰੋ ਕਿ ਉਹ ਦਿੱਤੀ ਜਾਏਗੀ ।” ਜਹਾਂ ਗੀਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ‘ਬੇਸ਼ਕ’ ਤਾਂ ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਮੇਰੀ ਇਕ ਹੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਹੈ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹਜ਼ੂਰ ਮੈਨੂੰ ਛੇਰ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਬੁਲਾਉਣ ਦੀ ਖੇਚਲ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੇ ।”

ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਦੋ ਵਾਰੀ ਸਿਲਿਆ ਸੀ । ਦਾਰਾ ਸ਼ਿਕੋਹ ਕਈ ਵਾਰੀ । ਜਦ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਸਿਲਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ : “ਆਦਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਰਜਾ ਤੇ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਖਬਰ-ਗੀਰੀ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ । ਸਾਰੀ ਹਿੰਮਤ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬੁਸ਼ਗਲ ਤੇ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਸਰਸਬਜ਼ ਕਰਨ ਵਿਚ ਲਗਾਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ । ਜੇ ਪਰਜਾ ਸੁਖੀ ਤੇ ਮੁਲਕ ਆਬਾਦ ਹੈ ਤਾਂ ਫੌਜ ਵੀ ਸੁਖੀ ਤੇ ਖੜਾਨਾ ਭਰਿਆ ਰਹੇਗਾ ।” ਦੂਜੀ ਵਾਰੀ ਜਦ ਮਿਲਣੀ ਹੋਈ ਤਾਂ ਧਰਮ ਉੱਤੇ ਵੀਚਾਰਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ । ਦਾਰਾ ਜਦ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ੧੬੯੩ ਈ: ਵਿਚ ਸਖਤ ਬੀਮਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਨਾਲ ਹੀ ਰਾਜੀ ਹੋਇਆ । ਸਿਰਫ਼ ਬੀਮਾਰ ਦਾਰਾ ਦਾ ਹੱਥ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲੈਣ ਨਾਲ ਹੀ, ਉਸ ਦਾ ਰੋਗ ਦੂਰ ਹੋ ਗਿਆ । ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਨੇ ਉਸ ਬੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਜਦ ਇਕ ਦਸਤਾਰ ਅਤੇ ਕੀਮਤੀ ਮਾਲਾ ਭੇਟ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਬੜੀ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਸੰਸਾਰਕ ਤੜਕ ਭੜਕ ਤੇ ਦਿਖਾਵੇ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ । ਸੋ ਦਸਤਾਰ ਵਾਪਸ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਕਹਿਣ ਉੱਤੇ ਖੜੂਰਾਂ ਦੀ ਮਾਲਾ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਈ, ਪਰ ਮਾਲਾ ਵੀ ਪਿੱਛੋਂ ਦਾਰਾ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ।

ਦਾਰਾ ਸ਼ਿਕੋਹ ਨਾਲ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਸੀ । ਉਹ ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਜੀ ਦੇ ਚਰਜ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਨੰਗੇ ਪੈਰੀਂ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਸੀ । ਕਈ ਲੋਕੀਂ ਨੰਗੇ ਪੈਰੀਂ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਦਾਰਾ ਨੂੰ ਟੋਕਦੇ ਵੀ, ਪਰ ਉਹ ਇਹ ਹੀ ਆਖਦਾ : “ਮੈਂ ਨੰਗੇ ਪੈਰੀਂ ਚਰਜ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਾ, ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਭਾਗ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ।” ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਇਕ ਸ਼ਰਪਾਲੂ ਨੇ ਜਦ ਇਹ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਦਾਰਾ ਪਾਸ ਨੌਕਰ ਹੈ ਤੇ ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਲ ਬਿਠਾਇਆ ਤੇ ਕਿਹਾ :

ਐ ਗੁਲ ਬੁਤੋਂ ਖੁਸੇਦਮ ਤੋਂ ਬੁਏ ਕਸੇਦਾਰੀ ।

ਇਕ ਵਾਰੀ ਜਦ ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਜੀ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮੁੰਹ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਲੋਂਗ ਦੇ ਕਣ ਭੁੰਜੇ ਛਿੱਗ ਪਏ ਤਾਂ ਝੱਟ ਦਾਰਾ ਨੇ ਉਠਾ ਲਏ, ਫਿਰ ਇਕ ਵਾਰੀ ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਜੀ ਨੇ ਦਾਰਾ ਨੂੰ ਘੁੱਟ ਕੇ ਜੱਫੌ ਪਾਈ। ਆਪਣਾ ਚੋਗਾ ਉਤਾਂਹ ਚੁੱਕ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲਗਾਇਆ ਤੇ ਦਿਲ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਬਖਸ਼ੀ। ਦਾਰਾ ਨੂੰ ਐਸੀ ਆਤਮਕ ਰੋਸ਼ਨੀ ਮਿਲੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਹ ਪੁਕਾਰ ਉੰਠਿਆ : 'ਬਸ, ਹੋਰ ਨਹੀਂ।' ਨਿਰਭੈ ਇਤਨੇ ਸਨ ਕਿ ਕਿਸੇ ਦੀ ਵੀ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਨੂਰ ਜਹਾਨ ਭਾਵੇਂ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਮੁੱਖ ਸੇਵਕਾ ਸੀ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੀਮਤ ਉੱਤੇ ਗਲਤ ਗੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਾ ਹੋਏ। ਜਦ ਨੂਰ ਜਹਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੁਆਈ, ਸ਼ਹਿਰਯਾਰ ਨੂੰ ਜਹਾਂਗੀਰ ਪਿਛੋਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਪਾਸ ਸ਼ਹਿਰਯਾਰ ਨੇ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਜਾਂ ਉਹ ਆਪ ਆਉਣ ਜਾਂ ਦਸਤਾਰ ਭੇਜਣ। ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਟਾਲ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਫਕੀਰਾਂ ਤੋਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਕੰਮ। ਜਦ ਸੁਨੇਹਾ ਲੈ ਕੇ ਫਿਰ ਕਾਸਦ ਆਇਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਦਸਤਾਰ ਲੈਣ ਦੀ ਜਿੱਦ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਦਸਤਾਰ, ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਉੱਤੋਂ ਉਤਾਰ ਜ਼ਮੀਨ ਉੱਤੇ ਪਟਕਾ ਮਾਰੀ ਤੇ ਕਿਹਾ : "ਲੈ ਜਾ।" ਸ਼ਹਿਰਯਾਰ ਨੂੰ ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਜੀ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਦਾ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਇਕ ਮਹੀਨੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਸ਼ਹਿਰਯਾਰ ਨੂੰ ਅੰਨ੍ਹਿਆਂ ਕਰ ਕੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਸੇਵਕਾਂ ਵਿਚ ਹਜ਼ਰਤ ਮੁੱਲਾਂ ਸ਼ਾਹ ਬੰਦੂਸ਼ਾਨੀ, ਹਾਜ਼ੀ ਨਿਆਮਤ ਅਲਾਹ ਸਰਹੰਦੀ, ਮੀਆਂ ਨੱਥਾ ਲਾਹੌਰੀ, ਖਵਾਜਾ ਬਿਹਾਰੀ, ਮੁੱਲਾਂ ਮੁੰਹਮਦ ਸਿਆਲਕੋਟੀ, ਹਾਜ਼ੀ ਮੁਸਤਫਾ ਸਰਹੰਦੀ, ਮੁੱਲਾਂ ਹਾਜਦ ਗੁਜਰ, ਮੁੱਲਾਂ ਹੂਹੀ ਇਬਰਾਹੀਮ, ਮੁੱਲਾਂ ਖਵਾਜਾ ਮਹਿਲਾ ਲਾਹੌਰੀ, ਹਾਜ਼ੀ ਸਾਲਾਅ ਕਸ਼ਮੀਰੀ, ਸ਼ੇਖ ਅਬੂ-ਅਲਮਕਾਰਮ, ਮੁੱਲਾਂ ਮੁੰਹਮਦ ਸਖੀਦ ਕਸ਼ਮੀਰੀ, ਮੀਆਂ ਮੁਫਤੀ ਮੁੰਹਮਦ ਮੁਰਾਦ ਲਾਹੌਰੀ ਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਿਅਕਤੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਇਹ ਸਭ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਫੀ ਹੈ ਕਿ ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਹੋਣੇ, ਇਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਘਟਨਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨਾਲ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਮੇਲ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੋਇਆ ਜਦ ਆਪ ਜੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਅਨਸਾਰ ਲਾਹੌਰੀ ਸੰਹਾਰੀ ਮਲ ਜੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਉੱਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਕਾਫੀ ਸਮਾਂ ਲਾਹੌਰ ਟਿਕਣ ਕਰ ਕੇ ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਜੀ ਦੀ ਸੋਭਾ ਆਪ ਜੀ ਤਕ ਪੁੱਜੀ। ਕਈ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਹੋਈਆਂ, ਜੋ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਗੂੜੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਵਿਚ ਬਦਲ ਗਈਆਂ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਨੇ ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਨੂੰ ਗਹਿਰ ਗੰਭੀਰ ਤੇ ਪੀਰਾਂ ਦਾ ਪੀਰ ਕਿਹਾ ਸੀ : 'ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਸੁਧੀਰ ਗੰਭੀਰ।' ਇਕ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਫਿਰ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਸਵੱਡ ਹਿਰਦੇ ਅਤੇ ਆਤਮ ਦੇਵ ਦੀ ਪਛਾਣ ਵਾਲਾ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਪੁਰਸ਼ ਇਸ ਸਮੇਂ ਮਿਲਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ।

ਜਦ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗੱਦੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੰਭਾਲੀ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਦਸਤਾਰ ਭੇਜੀ ਤੇ ਫਿਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆਉਣਾ ਜਾਣਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਸੰਨ ੧੫੮੧ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੀ ਗੱਦੀ ਉੱਤੇ ਬੈਠੇ ਤੇ ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਪੱਕਾ ਡੇਰਾ ਲਾਹੌਰ ਰੱਖਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਕਈ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੱਸਦਾ

ਹੈ ਕਿ ਕਈ ਵਾਰੀ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਧਰਮ ਚਰਚਾ ਹੁੰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ। ਇਕ ਵਾਰੀ 'ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ' ਦੀ ਅਠਵੀਂ ਅਸਟਪਦੀ ਉੱਤੇ ਕਈ ਦਿਨ ਵੀਚਾਰ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ। ਲੱਖਾਂ ਲੋਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇਵਾਂ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦਾ ਧਰਮ ਪਿਆਰ ਦੇਖ ਕੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੁੰਦੇ।

ਸੰਨ ੧੫੮੮ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਰੋਵਰ ਦੇ ਐਨ ਵਿਚਕਾਰ ਅਨੋਖਾ, ਸਾਂਝਾ, ਚੁੰਹੁ ਵਰਨਾਂ ਲਈ ਖੁੱਲ੍ਹਾ, ਧਰਮਾਂ ਦਾ ਵਿਤਕਰਾ ਮੇਟਣ ਵਾਲਾ, ਪੂਰਬ ਪੱਛਮ ਮਿਲਾਣ ਵਾਲਾ, ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਤੋਂ ਰਹਿਤ, ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਗੜ੍ਹ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਨੀਂਹ ਪੱਥਰ ਰਖਵਾਉਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਿਰੋਲ ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਜੀ ਉੱਤੇ ਟਿਕੀ। ਜੇ ਧਰਮ ਅੰਦਰ ਅਨੋਖਾ ਬਣਨਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਆਧਾਰਸ਼ਿਲਾ ਵੀ ਕੋਈ ਢੂਜੇ ਧਰਮ ਦਾ ਪੀਰ ਹੀ ਰੱਖੇ। ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਅਨੋਖੀ ਤੇ ਇਕ ਮਾਤਰ ਘਟਨਾ ਸੀ। ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਜੀ ਨੇ ਨੀਂਹ ਪੱਥਰ ਰੱਖਿਆ :

‘ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਤੇ ਨੀਉਂ ਰਖਾਈ।’

(ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼)

ਬੂਟੇ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਤਾਰੀਖੇ-ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :

ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਨਾਮ ਨੂੰ ਹਰ ਹਿਰਦੇ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਤੇ ਲੋਕਾਈ ਦੇ ਲਾਹ ਲਈ ਕਰਨ ਦਾ ਖਿਆਲ ਜਦ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਹ ਛੈਜ਼ ਦੇ ਦਰਜਿਆਂ ਦੇ ਮਾਲਕ, ਰੱਬੀ ਭੇਤਾਂ ਦੇ ਗਯਾਤਾ ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਆ ਕੇ ਮਿਲੇ। ਆਪ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਵਿਛੇ ਹੋਏ ਟਾਟਾਂ ਤੇ ਬੈਠ ਗਏ। ਉਥੇ ਹੀ ਅਕਬਰ ਆ ਗਿਆ। ਵਿਛੇ ਹੋਏ ਟਾਟਾਂ ਤੇ ਅਕਬਰ ਨਾ ਬੈਠਾ ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੀ ਟੁਰ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਨਿਮਰਤਾ ਦੇਖ ਕੇ ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਨੇ ਕਿਹਾ :

ਤੁਹਾਡੀ ਉਮਤ ਰਾਜ ਕਰੇਗੀ।

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਉਣ ਦਾ ਮੰਤਵ ਦਸਿਆ ਤੇ ਕਿਹਾ : ਮੇਰੀ ਦਿਲੀ ਇੱਛਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਓਥੇ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਪੁੱਜ ਕੇ ਆਪਣੀ ਹੱਥੀਂ ਨੀਂਹ ਰੱਖੋ। ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਇਕ ਅਟੱਲ ਯਾਦਗਾਰ ਹੋਵੇਗੀ। ਸ਼ਾਹ ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤਸ਼ਰੀਫ ਲੈ ਆਏ। ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਜੀ ਨੇ ਚਾਰ ਇੱਟਾਂ ਚਾਰ ਪਾਸਿਆਂ ਤੇ ਅਤੇ ਇਕ ਇੱਟ ਵਿਚਕਾਰ ਰੱਖੀ। ਮਿਸਤਰੀਆਂ ਨੇ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਇੱਟ ਚੁੱਕ ਕੇ ਆਪਣੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਰੱਖੀ। ਅਜੀਬ ਸੁੰਦਰਤਾ ਤੇ ਸਜ ਧਜ ਦੇਖਣ ਯੋਗ ਸੀ।

ਸਾਂਝਾਂ ਹੋਰ ਪੱਕੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਇਕ ਸ਼ਾਇਰ ਨੇ ਇਹ ਸੁਣ ਹੀ ਕਿਹਾ ਸੀ :

ਹਗਿਮੰਦਰ ਕੀ ਬੁਨਿਆਦ ਕੀ ਈਂਟ ਦੇ ਰਹੀ ਹੈ ਗਵਾਹੀ।

ਕਭੀ ਅਹਿਲੇ ਮਜ਼ਾਹਬ ਮੌਂ ਦੇਸਤੀ ਮੁਸਕਰਾਈ ਬੀ।

ਸੰਨ ੧੫੮੮ ਨੂੰ ਜਦ ਲਾਹੌਰ ਸੱਚੁੰਚ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦਾ ਸ਼ਹਿਰ ਬਣ ਗਿਆ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਟਿਕਾਣਾ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਜੀ ਨੇ ਅੱਖਿਂ ਡਿੱਠਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਸੇਵਾ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਟੱਪ ਰਹੇ ਸਨ। ਆਪ ਮੁਰਦੇ ਢੋ-ਢੋ ਬਾਹਰ ਦੱਬਦੇ ਜਾਂ ਸਾਜ਼ਦੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਸਮੇਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਬਹੁਤ ਕੌਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸਾਕਾ ਟਲ ਜਾਏ, ਪਰ ਨਵੇਂ ਧਾਰਮਕ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਅੰਨ੍ਹੇ ਹੋਏ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੇ ਇਕ ਨਾ ਸੁਣੀ। ਉਸ

ਸਮੇਂ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੀਨੀ-ਭਰਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਇਹ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸਲਾਮ ਦਾ ਰਾਖਾ ਤੱਖਤ ਉੱਤੇ ਬੈਠਾ ਹੈ।

ਪਿਛੋਂ ਜਦ, ਇਕ ਵਾਰੀ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੇ ਪੁੱਜੇ ਹੋਏ ਪੁਰਸ਼ ਦੇ ਲੱਛਣ ਪੁੱਛੇ ਤਾਂ ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਜੀ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ : 'ਪੁੱਜਿਆ ਪੁਰਸ਼ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਵਾਸ਼ਨਾ ਨੂੰ ਰੋਕੇ, ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਸੀਤਲ ਤੇ ਰਿਦੇ ਦਾ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਹੋਵੇ। ਸਹਿਜ ਹੀ ਸਹਿਜ ਉਸ ਦੀ ਵਰਤਣ ਹੋਵੇ।' ਜਹਾਂਗੀਰ ਦਾ ਅਗਲਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸੀ ਕਿ 'ਐਸਾ ਕੋਈ ਹੈ ਵੀ?' ਤਾਂ ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾ ਸ ਜੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਅਰਜਨ ਜੀ ਐਸੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੇਰੀ ਗਲਤ ਨੀਤੀ ਨੇ ਖਤਮ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ, ਹੁਣ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਉੱਤੇ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਹਨ। 'ਮੈਨੂੰ ਤੁਸਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਕਿਉਂ ਨਾ ਦੱਸਿਆ', ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਕਿਹਾ। ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਜੀ ਨੇ ਟੋਕਵੀਂ ਗੱਲ ਆਖਦੇ ਫਰਮਾਇਆ, 'ਮੈਂ ਕਿਸ ਨੂੰ ਦੱਸਦਾ? ਤੂੰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸੁਣਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।' ਜਹਾਂਗੀਰ ਅਵਾਕ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਮਹੱਲਾਂ ਨੂੰ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਸੁਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ :

ਨਹੀਂ ਪੀਰ ਢਿਗ ਬੋਲਯੋ ਗਯੋ।

ਕਰ ਬੰਦਨ ਘਰ ਆਵਤ ਭਯੋ।

ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਜੀ ਨੇ 'ਬਾਬੇ ਕੇ' ਤੇ 'ਬਾਬਰ ਕੇ' ਨੂੰ ਮਿਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਜਦ ਤੱਕ ਜਹਾਂਗੀਰ ਤੱਖਤ ਉੱਤੇ ਰਿਹਾ ਗੁਰੂ ਘਰ ਵੱਲ ਸ਼ਰਧਾ ਹੀ ਰੱਖਦਾ ਰਿਹਾ।

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਉਪਰੰਤ ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਜੀ ਨੇ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਸਤਿਕਾਰ ਤੇ ਹਿਤ ਕਾਇਮ ਰੱਖਿਆ। ਜਦ ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੀ ਗਿਫ਼ਤਾਰੀ ਦਾ ਹਾਲ ਸੁਣਿਆ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਦੁਖੀ ਹੋਏ। ਆਪ ਟੁਰ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਗਏ ਤੇ ਸਭ ਪੀਰਾਂ, ਫ਼ਕੀਰਾਂ ਤੇ ਵਲੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੀ ਅਜ਼ਮਤ ਤੇ ਵਡਿਆਈ ਦੱਸੀ। ਜਹਾਂਗੀਰ ਕੋਲੋਂ ਰਿਹਾਈ ਦਾ ਹੁਕਮ ਲੈ ਕੇ ਤੇ ਗਵਾਲੀਅਰ ਤੋਂ ਰਿਹਾ ਕਰਵਾ ਕੇ ਤਾਂ ਹੀ ਵਾਪਸ ਲਾਹੌਰ ਮੁੜੇ। ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੂੰ ਮੀਆਂ ਮੀਰ 'ਅਲਾਹ ਦਾ ਨੂਰ' ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਪਾਸ ਕੱਟੜ-ਪ੍ਰਸਤਾਂ ਨੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਆਦਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਦੀ ਪੁੱਛ ਉੱਤੇ ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਜਦ ਮੈਂ ਅੱਲਾਹ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ ਉਥੋਂ ਮਸਨਦੇ-ਆਲੂਆ ਉੱਤੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਵਰਗੀ ਮੂਰਤ ਦੇਖਦਾ ਹਾਂ।" ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਵੀ ਕਈ ਵਾਰੀ ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਜੀ ਪਾਸ ਗਏ। ਮੀਆਂ ਜੀ ਦੇ ਆਦਰ ਦੇਣ ਦੀ ਝਾਕੀ ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਇਕ ਦਿਨ ਆਪ ਜੀ ਆਪਣੇ ਟਿਕਾਣੇ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਢੂਰ ਹੀ ਗਏ ਸਨ ਕਿ ਅੱਗੋਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਮਿਲ ਗਏ। ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਨ ਹੋਏ। ਆਪ ਜੀ ਅੱਗੇ ਵਧ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲੈਣ ਲਈ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਆਪੂਰ੍ਵ ਉਤਰਨ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਹੱਥੀਂ ਰਕਾਬ ਫੜ ਕੇ ਘੋੜੇ ਤੋਂ ਉਤਾਰਿਆ। ਫਿਰ ਹੱਥ ਵਿਚ ਹੱਥ ਪਾ ਕੇ ਚੌਂਵੇਂ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਦੀਵਾਨ-ਅਸਥਾਨ ਆਏ :

"ਘਰ ਤੇ ਪੀਰ ਬਰ ਹੀ ਚਲੇ।

ਜਾਇ ਅਗੋਂ ਸਤਿਗੁਰ ਮਿਲੇ।

ਲੋਕ ਬਿਲੋਕਤ ਇਮ ਲਖ ਪਾਯੋ ।
 ਲੈਣ ਗੁਰੂ ਕੇ ਆਗੇ ਆਯੋ ।
 ਹੋਰ ਪਰਸਪਰ ਵਸਿਓ ਅਨੰਦ ।
 ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਮਿਲੇ ਕਰ ਬੰਦ ।
 ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਉਤਰਨ ਲਾਗੇ ।
 ਗਹੀ ਰਕਾਬ ਸ਼ੀਘਰ ਹੋਇ ਆਗੇ ।
 ਧਰੇ ਹਾਥ ਮਹਿ ਹਾਥ ਆਗਾਰੇ ।
 ਹੋਇ ਬਰਾਬਰ ਚੁਗਲ ਪਧਾਰੇ ।”

(ਗੁਰ ਪੰਜਵੀ, ਅੰਸ 20)

ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਦੋਵੇਂ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬੈਠੇ ਤਾਂ ਇੱਝ ਲੱਗੇ :

‘ਮਾਨੋ ਦੁਇ ਦਰਪਨ ਸਨਮੁਖ ਧਰੋ ।

‘ਜਿਵੇਂ ਦੋ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖੇ ਜਾਣ ਤਾਂ ਲਾ-ਇੰਤਾਹ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਕੋਈ ਪਾਰਾਵਾਰ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ ।’

ਪੰਜ ਦਿਨ ਬੀਮਾਰ ਰਹਿ ਕੇ, ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਜੀ ੧੧ ਅਗਸਤ ਸੰਨ ੧੯੩੪ ਦਿਨ ਸ਼ਿਨਚਰਵਾਰ ਨੂੰ ਗੁਜਰ ਗਏ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਹ ੮੮ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਸਨ। ਵਜੀਰ ਖਾਨ ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਨਵਾਬ ਸੀ, ਇਕ ਹਕੀਮ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ, ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਜੀ ਕੋਲ ਬੀਮਾਰ ਦਾ ਹਾਲ ਸੁਣ ਕੇ ਪੁੱਜਾ ਤੇ ਇਲਾਜ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਮੰਗੀ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਭਾਵ-ਪੂਰਤ ਸ਼ਬਦ ਆਖੇ ‘ਹੁਣ ਵੱਡਾ ਹਕੀਮ ਹੀ ਠੀਕ ਹੈ।’ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਭਾਵ ਸੀ ਕਿ ਅੰਤ ਸਮਾਂ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਮ੍ਰਿਤਕ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਅੱਧ ਕੋਹ ਦੂਰ ਹਾਸ਼ਮਪੁਰੇ ਦਾਫਨਾਇਆ ਗਿਆ। ਨੂਰਜਹਾਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਵਿਚ ਮਕਬਰਾ ਬਣਵਾਇਆ। ਦਾਰਾ ਸ਼ਿਕੋਹ ਨੇ ਮੂਲਿਸੂਰਤ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਲਾਲ ਇੱਟਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ, ਪਰ ਐਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਸਾਰੀਆਂ ਇੱਟਾਂ ਚੁਕਵਾ ਕੇ ਸ਼ਾਹੀ ਮਸਜਿਦ ਉੱਤੇ ਲਵਾ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਜਦ ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਜੀ ਦੇ ਮਜ਼ਾਰ ਦੀ ਟੁੱਟੀ-ਛੁੱਟੀ ਹਾਲਤ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਮੁਰਮਤ ਲਈ ਰੁਪਏ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਨੂਰਦੀਨ ਨੂੰ ਇਮਾਰਤ ਠੀਕ ਕਰਨ ਲਈ ਨਿਯਤ ਕੀਤਾ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਆਪ ਵੀ ਵੇਖਣ ਲਈ ਆਏ। ਇਤਨੀ ਆਵਾਜ਼ਾਈ ਤੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਧ ਗਈ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਛਕੀਰ, ਜੋ ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਜੀ ਦੇ ਮਜ਼ਾਰ ਉੱਤੇ ਆਉਂਦਾ, ਜੇਬਾਂ ਭਰ ਕੇ ਲੈ ਜਾਂਦਾ। ਮੁਨਸ਼ੀ ਸੋਹਣ ਲਾਲ ਸੂਰੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਤਾਰੀਖ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਤੀਜੇ, ਹਿੱਸੇ ਤੀਜੇ ਦੇ ਪੰਨਾ ੨੯੬ ਉੱਤੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਗੱਲ ਕੀ, ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਜੀ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਅਲਾਹ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਅਲਾਹ ਦੀਆਂ ਬਰਕਤਾਂ ਨਾਲ ਵਰੋਸਾਏ ਹੋਏ ਸਨ, ਸਗੋਂ ਦਿਲ ਸੂਰਜ ਵਾਂਗ ਰੋਸ਼ਨ ਅਤੇ ਰੂਹ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਾਂਗ ਸਾਫ਼ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਰਤਾ ਭਰ ਵੀ ਮੈਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਅਤੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਸੀ :

ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਫਕੀਰ ਬਡ ਕੁਰਬਾਨ ਮਰਤਬਾ ਤਾਮ ।

ਸਦਾ ਮੁਰਾਕਬੇ ਮੋ ਰਹੇ ਨਹੀਂ ਕਛੂ ਪਰਵਾਹ ।

(ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼)

ਇਹ ਸਾਂਝਾਂ ਪਿਛੋਂ ਵੀ ਬਣੀਆਂ ਰਹੀਆਂ । ਜਦ ਦਾਰਾ ਸ਼ਿਕੋਹ ਕਾਬਲ ਵੱਲ ਨੱਸਿਆ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਨੇ ਚੌਪਰੀ ਲੰਘਾਹ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸਕੰਦਰ ਨੂੰ ਫੌਜ ਦੇ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਰਾਵੀ ਪਾਰ ਕਰਾਇਆ । ਜੇ ਦਾਰਾ ਸ਼ਿਕੋਹ ਤੱਖਤ ਉੱਤੇ ਬੈਠ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੀ ਹੋਣਾ ਸੀ । ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਰਤੱਵ ਨਿਭਾ ਦਿੱਤਾ, ਅੱਗੋਂ ਦਾਰਾ ਦੀ ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਕਿ ਉਹ ਪਕਿੜਾ ਗਿਆ ਤੇ ਐਰੰਗਜ਼ੇਬ ਹੱਥੋਂ ਕਤਲ ਹੋਇਆ । ਦਾਰਾ ਦੇ ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਜੀ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰ ਕੇ ਹੀ ਐਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਜੀ ਦੇ ਮਜਾਰ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਇੱਟਾਂ ਉਠਵਾ ਲਈਆਂ ਸਨ । ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਜੀ ਦੇ ਮਕਬਰੇ ਉੱਤੇ ਮੁਹੰਮਦ ਰਸੂਲ ਅਲਾਹ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਕਲਮੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਉਥੇ ਸਿਰਫ਼ ‘ਯਾ ਅਲੂਗ ਇਲ ਇਲਾਹ’ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ।

ਵਜੀਰ ਖਾਨ

ਹਕੀਮ ਅਲੀਮਉਦੀਨ ਅਨਸਾਰੀ

ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਕਈ ਇਕ ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ ਐਸੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਵਾਰੀ ਆਇਆ ਹੈ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਧਾਰਨ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਉਲੀਕਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਮਕਾਲੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪੱਤਰੇ ਪਰਤਿਆਂ ਇਹ ਛੇਤੀ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਮਹਾਨ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦਾ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਅਸਥਾਨ ਨਿਵੇਕਲਾ ਤੇ ਉਚੇਰਾ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਸਾਖੀਕਾਰਾਂ ਤੇ ਵਿਆਖਿਆਕਾਰਾਂ ਨੇ ਵਰਣਨ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਇਤਨੀ ਅਣਗਹਿਲੀ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲਿਆ ਕਿ ਉਹ ਮਹਾਨ, ਸਾਧਾਰਨ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਏ। ਐਸੀਆਂ ਪਾਵਨ ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਰਾਇਬੁਲਾਰ, ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ, ਨਵਾਬ ਦੌਲਤ ਖਾਨ ਲੋਧੀ, ਭਾਈ ਬਹਿਲੋ, ਭਾਈ ਮੰਝ, ਭਾਈ ਦੌਧਰੀ ਲੰਘਾਹ, ਭਾਈ ਸਕੰਦਰ, ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਜੀ, ਜਹਾਂਗੀਰ ਸ਼ਾਹ, ਸ਼ਾਹ ਦੁਲਾ, ਸ਼ਾਹ ਬਿਲਾਵਲ, ਵਜੀਰ ਖਾਨ, ਸ਼ਹਦ ਜਾਨੀ, ਖੁਜ਼ਾ ਰੋਸ਼ਨ, ਪੀਰ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ, ਪੀਰ ਭੀਖਣ ਅਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਹੋਰ ਐਸੇ ਨਾਮ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪੰਨਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਰਤਵਾਂ ਨਾਲ ਸੁਗੰਧਤ ਕੀਤਾ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੂਈ ਨਾਲ ਅਜੇ ਵੀ ਸਿੱਖ ਫੁਲਵਾੜੀ ਮਹਿਕ ਰਹੀ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਐਸਾ ਹੀ ਸੀ ਵਜੀਰ ਖਾਨ, ਜੋ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਨਵਾਬ, ਸੁਚੱਜਾ ਹਕੀਮ, ਜਹਾਂਗੀਰ ਦਾ ਪਿਆਰਾ, ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਦਾ ਮਿੱਤਰ-ਆਗੂ, ਬੇਗਮਾਂ ਦਾ ਨਿੱਜੀ ਹਕੀਮ, ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਨਿਸਚਾ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ, ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦਾ ਨਿਮਾਣਾ ਸੇਵਕ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੁਖਮਨੀ ਦਾ ਆਸਕ ਤੇ ਰੋਜ਼ ਸਵੇਰੇ ਭਾਈ ਭਾਗੂ ਨਾਂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਕੌਲੋ ਪੂਰੀ ਸੁਖਮਨੀ ਸੁਣ ਕੇ ਕੰਮ-ਕਾਜ ਉੱਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲਾ।

ਵਜੀਰ ਖਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਵਲੋਂ ਮਿਲਿਆ ਲੱਕਬ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਨਾਂ ਅਲੀਮ-ਉਦੀਨ ਅਨਸਾਰੀ ਸੀ। ਉਹ ਚਿਨਓਟ (ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਝੰਗ) ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਚਿਨਓਟ ਕਈ ਹੋਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦਾ ਵੀ ਘਰ ਸੀ। ਅਲਾਮਾ ਸੱਯਦ ਅਲਾਹ ਖਾਨ ਵੀ ਉਥੋਂ ਦੇ ਹੀ ਸਨ। ਚਿਨਓਟ ਵਿਚ ਵਜੀਰ ਖਾਨ ਦੇ ਪੱਕੇ ਮਹੱਲਾਂ ਦਾ ਹੋਣਾ ਇਹ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਡੇਰੇ ਕਈ ਪੁਸ਼ਟਾਂ ਤੋਂ ਉੱਥੇ ਰਹਿ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਂ ਸ਼ੇਖ ਅਬਦੂਲ ਲਤੀਫ਼ ਤੇ ਦਾਦੇ ਦਾ ਨਾਮ ਸ਼ੇਖ ਹਸਾਮ-ਉੱਦੀਨ ਸੀ। ਠੀਕ ਜਨਮ

ਤਾਰੀਖ ਦਾ ਪਤਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ, ਪਰ ਇਤਨਾ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਰਬੀ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਉਪਰੰਤ ਹਕੀਮੀ ਸਿੱਖੀ ਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਕੀਮ ਦਾਵੀ ਕੋਲੋਂ ਵਿਦਿਆ ਲਈ। ਜਦ ਵਜੀਰ ਖਾਨ ਵੀਹ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਹੋਏ ਤਾਂ ਉਹ ਲਾਹੌਰ ਆਏ। ਅਕਬਰ ਲਾਹੌਰ ਆਇਆ ਸੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਭਿਆਨਕ ਕਾਲ ਪਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਸਾਲ ੧੫੭੫ ਈ: ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕਾਲ ਦਾ ਸਾਲ ੧੫੯੫ ਈ: ਸੀ। ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਖੀਆਂ ਦੇ ਦਰਦ ਵੰਡਾਉਣ ਲਈ ਲਾਹੌਰ ਆ ਟਿਕੇ ਸਨ।

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਨੇ ਜਦ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਲਾਗਾਂ ਦਾ ਸ਼ਹਿਰ ਬਣਿਆ ਛਿੱਠਾ ਤਾਂ ਦਿਨ ਰਾਤ ਇਕ ਕਰਕੇ ਜਨਤਾ ਦੀਆਂ ਪੀੜ੍ਹਾਂ ਹਰੀਆਂ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਫਿਰ ਕੇ ਦਵਾਈਆਂ ਵੰਡੀਆਂ ਤੇ ਲੰਗਰ ਚਲਾਏ। ਵਜੀਰ ਖਾਨ ਦੀ ਮਹਿਲੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਉੱਥੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋਈ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਵੱਲ ਪੇਰੇ ਗਏ।

ਸਾਂਝਾਂ ਹੋਰ ਵਧੀਆਂ, ਜਦ ੧੯੦੫ ਈ: ਵਿਚ ਹਕੀਮ ਜੀ ਨੂੰ ਜਲੋਧਰ ਦੇ ਰੋਗ ਨੇ ਅਜਿਹਾ ਗਸਿਆ ਕਿ ਸਾਰੇ ਕੀਤੇ ਦਾਰੂ ਦੱਖੇ ਨਿਸਫਲ ਹੋ ਗਏ। ਆਪ ਜੀ ਪਾਲਕੀ ਵਿਚ ਬੈਠ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆਏ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੁਖ ਭੰਜਨੀ ਪਾਸ ਬੜਾ ਸਾਹਿਬ ਉੱਪਰ ਬੈਠ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਕਾਰ ਕਢਵਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਾਲਕੀ ਦੁਖ ਭੰਜਨੀ ਹੇਠ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਤੇ ਭੁੰਜੇ ਲਿਟਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਢੂਰੋਂ ਹੀ ਕਿਹਾ : 'ਬਾਬਾ ਜੀ, ਵਜੀਰ ਖਾਨ ਉੱਤੇ ਕਿਰਪਾ ਕਰੋ।' ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੇ ਮੁਸਕਰਾ ਦਿੱਤਾ। ਜਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫਿਰ ਉਹ ਹੀ ਬਚਨ ਬੋਲੇ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਕਾਰ ਦੀ ਭਰੀ ਹੋਈ ਟੇਕਰੀ ਵਜੀਰ ਖਾਨ ਦੇ ਪੇਟ ਉੱਤੇ ਮਾਰੀ, ਸਾਰਾ ਪੇਟ ਸਾਫ਼ ਹੋ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਹੱਥੀਂ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਾਦ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਜਦ ਸਦਾ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੀ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਮੰਗੀ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸੁਖਮਨੀ ਦਾ ਪਾਠ ਸੁਣਨ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਇਕ ਭਾਗੂ ਨਾਮ ਦੇ ਸਿੱਖ ਨੂੰ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੁਖਮਨੀ ਜ਼ਬਾਨੀ ਯਾਦ ਸੀ, ਲੈ ਗਿਆ ਤੇ ਰੋਜ਼ ਸੁਖਮਨੀ ਸੁਣਨ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਪੱਕ ਗਿਆ। ਪਾਠ ਪਿੱਛੋਂ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਾਦ ਵੀ ਵਰਤਾਉਂਦਾ।

ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਹਕੀਮੀ ਜਦ ਨਾ ਚੱਲੀ ਤਾਂ ਵਜੀਰ ਖਾਨ ਦਿੱਲੀ ਵੱਲ ਚਲੇ ਗਏ। ਦਿੱਲੀ ਵੀ ਕਿਸਮਤ ਨੇ ਸਾਬ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਉਥੋਂ ਅਕਬਰਾਬਾਦ (ਆਗਰੇ) ਪੁੱਜੇ। ਇਸੇ ਦੌਰਾਨ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਹੋ ਗਈ। ਆਪ ਜੀ ਬੜਾ ਤੜਵੇ ਪਰ ਬੇਵਸ ਸਨ। ਅਕਬਰਾਬਾਦ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸ਼ੁਹਰਤ ਵਧਗਈ ਤੇ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ ਖੁਰਮ (ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ) ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਨੌਕਰ ਵੀ ਰੱਖ ਲਿਆ। ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੇ ਵੀ ਹੁਣ ਇੱਜ਼ਤ ਦੇਣੀ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਥੋੜ੍ਹੇ ਹੀ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਆਪ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ, ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਿਆਂ ਤੇ ਹਰਮ ਦੀਆਂ ਬੇਗਮਾਂ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਹਕੀਮ (ਮਿਜ਼ਾਜ਼ ਸ਼ਿਨਾਸ), ਨਿਯਤ ਹੋ ਗਏ। ਐਸੀ ਦਿਆਨਤਦਾਰੀ ਤੇ ਲਗਨ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਕਿ ਦੀਵਾਨ-ਬੇਵਤਾਤ ਰੁਤਬੇ ਤਕ ਪੁੱਜੇ। ਉਥੇ ਵੀ ਫਰਜ਼ ਨਿਭਾਉਣ ਦੀ ਹੱਦ ਦੱਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਮੀਰ ਸਮਾਨ (ਸ਼ਾਹੀ ਲੰਗਰ ਦੇ ਇੱਚਾਰਜ) ਤੇ ਫਿਰ ਦੀਵਾਨ ਬਣ ਗਏ। ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ ਖੁਰਮ (ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ) ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਨਾਲ ਹੀ ਰੱਖਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਵਜੀਰ ਖਾਨ ਦੇ ਆਚਰਨ

ਤੋਂ ਉਹ ਐਸਾ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਆਪ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, 'ਹਕੀਮ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਦੀ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਫਰਮਾਇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ, ਸਗੋਂ ਜੋ ਕੁਝ ਕਮਾਇਆ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਦਸ ਬਾਰਾਂ ਲੱਖ ਰੁਪਿਆ ਸ਼ਾਹੀ ਦਵਾਖਾਨੇ ਅਤੇ ਦਵਾਈਆਂ ਉੱਤੇ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ।'

ਜਿਸ ਘਟਨਾ ਨੇ ਹਕੀਮ ਅਲੀਮ-ਉਦੀਨ ਦੀ ਸ਼ੋਭਾ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਫੈਲਾਈ; ਉਹ ਨੂਰ ਜਹਾਨ ਨੂੰ ਬਜ਼ਰ ਰੋਗ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣਾ ਸੀ। ਜਹਾਂਗੀਰ ਸਮੇਂ ਹੀ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਵਾਪਸ ਲਾਹੌਰ ਆ ਗਏ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੀ ਗਿਫ਼ਤਾਰੀ ਸਮੇਂ ਆਪ ਜੀ ਦਿੱਲੀ ਹੀ ਸਨ। ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਜੀ ਜਦ ਦਿੱਲੀ ਗਏ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਠਹਿਰੇ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੇ ਕਈਆਂ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਸਾਥ ਲੈ ਕੇ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਤੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੀ ਗਵਾਲੀਅਰ ਤੋਂ ਰਿਹਾਈ ਹੋਈ। ਆਪ ਜੀ ਉਥੋਂ ਲਾਹੌਰ ਪਰਤ ਆਏ ਸਨ। ਨੂਰ ਜਹਾਨ ਸਖਤ ਬੀਮਾਰ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ ਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਦੀ ਸ਼ੋਭਾ ਉਹ ਕਈ ਵਾਰੀ ਸੁਣ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਲਾਹੌਰ ਆ ਕੇ ਉਸ ਇਲਾਜ ਕਰਾਇਆ ਤੇ ਬਿਲਕੁਲ ਨਰੋਈ ਹੋ ਗਈ। ਜਦ ਗੁਸਲੇ-ਸਿਹਤ (ਨਿਰੋਆ ਹੋਣ ਦਾ ਇਸ਼ਨਾਨ) ਕਰ ਕੇ ਨੂਰ ਜਹਾਨ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਹਕੀਮ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਇਕ ਲੱਖ ਰੁਪਿਆਂ ਦੀ ਖਿੱਲਤ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਸੱਤ ਲੱਖ ਰੁਪਿਆ ਨਕਦ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਸਾਰਾ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਇਆ ਜ਼ੇਵਰ ਵੀ ਉਤਾਰ ਕੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਦੀ ਭੇਟਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਾਰਾ ਜ਼ੇਵਰ ਉਤਾਰਦਿਆਂ ਦੇਖ ਹਰਮ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਨੌਕਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਜ਼ੇਵਰ ਉਤਾਰ ਕੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਦਿਨ ਵਿਚ ਹੀ ਬਾਈ ਲੱਖ ਰੁਪਿਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ।

ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨਾਲ ਕਈ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਹੋਈਆਂ। ਕਈ ਵਾਰ ਉਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆਏ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਲਾਹੌਰ ਵੀ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ। ਜਦ ਵੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬਾਰੇ ਮੁਗਲ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਕੋਹਝੀ ਰੱਲ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀ, ਆਪ ਨੇ ਉਥੇ ਹੀ ਟੋਕ ਦਿੱਤਾ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਘਰ ਵਿਚ 'ਗੁਰੂ ਦਾ ਹਰਕਾਰਾ' ਕਰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਜਦ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਕੀਰਤਪੁਰ ਵਸਾਉਣ ਲਈ ਉੱਧਰ ਚਲੇ ਗਏ ਤਾਂ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਕੀਰਤਪੁਰ ਪੁੱਜੇ ਤੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਭੇਟਾਵਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ। ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ :

ਤਬ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਗੁਰੂ ਹਰਕਾਰਾ

ਆਪੇ ਲੇਕਰ ਭੇਟ ਉਦਾਰਾ ॥

ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਜਦ ਉਲੜਣਾਂ ਪੈਣ ਲੱਗੀਆਂ, ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸਿਆਣਪ ਨੇ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੱਲ ਲੱਭਿਆ। ਸੰਨ ੧੬੨੮ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ, ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੀ ਥਾਂ ਤਖਤ ਉੱਤੇ ਬੈਠਾ। ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਦੀ ਲਿਆਕਤ ਦੀ ਕਦਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਉਸ ਨੇ ਖ਼ਿਲਤ ਫਾਖਰਾ, ਖੰਜਰ ਮਰਸਯ ਦਿੱਤਾ। ਇਕ ਘੋੜਾ ਸਮੇਤ ਸਾਜ਼-ਸਾਮਾਨ ਦੇ, ਇਕ ਉਠ, ਇਕ ਝੰਡਾ, ਇਕ ਨਗਾਰਾ, ਇਕ ਲੱਖ ਰੁਪਿਆ ਨਕਦ ਤੇ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਜਾਤ ਤੇ ਤਿੰਨ ਹਜ਼ਾਰ ਸਵਾਰ ਤੇ ਮਨਸਬ ਦਿੱਤੇ।¹

ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਆਪ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਨਾ ਆ ਸਕਿਆ, ਇਸ ਲਈ ਸ਼ਾਹੀ ਛੋਜਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ

1. ਬਾਦਸ਼ਾਨਾਮਾ, ਪੁਸਤਕ ਪਹਿਲੀ, ਰਿੱਸਾ ਪਹਿਲਾ, ਪੰਨਾ ੧੧੭

ਘਰ ਨਾਲ ਝੜਪਾਂ ਲੈਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ੧੯੯੨੯ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਲਾਗੇ ਗੁਮਟਾਲੇ, ਜਿੱਥੇ ਪਿੱਛੋਂ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਬਣਿਆ, ਵਿਖੇ ਪਹਿਲੀ ਝੜਪ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਕਰਾਰੀ ਹਾਰ ਹੋਈ। ਵਜੀਰ ਖਾਨ ਨੇ ਸਾਰੀ ਠੀਕ ਗੱਲ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਨੂੰ ਪੁਜਾ ਦਿੱਤੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਛੇਤੀ ਹੀ ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦਪੁਰ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਦੂਜੀ ਜੰਗ ਹੋਈ ਤਾਂ ਵੀ ਵਜੀਰ ਖਾਨ ਨੇ ਮੈਕਾਂ ਸੰਭਾਲ ਰੱਖਿਆ। ਤਾਰੀਖ-ਇ-ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਕੁਕਰਮੀ ਅਤੇ ਈਰਖਾਲੂ ਲੋਕ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵਿਰੁੱਧ ਚੁੱਕਦੇ ਰਹੇ, ਪਰੰਤੂ ਦਾਰਾ ਸ਼ਿਕਹ ਤੇ ਹੋਰ ਜਿਹੜੇ ਨੇਕ ਦਿਲ ਸਨ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਇਸ ਕੰਮ ਤੋਂ ਵਰਜਦੇ ਰਹੇ। ਇਕ ਵਾਰ (ਦੂਜੀ ਜੰਗ ਪਿਛੋਂ) ਗੱਲ ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਅਪੜ ਗਈ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦਪੁਰਾ ਨਗਰ ਨੂੰ ਢਾਹ ਦੇਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਵਜੀਰ ਖਾਨ ਨੇ ਨੀਤੀ ਵਰਤੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਮਸਜਦ ਵੀ ਉਸ ਨਗਰ ਵਿਚ ਬਣਾਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਵਜੀਰ ਖਾਨ ਤੇ ਦਾਰਾ ਨੂੰ ਇਕ ਦਲੀਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਮਿਲ ਗਈ ਕਿ ਜਿਸ ਗੁਰੂ ਨੇ ਮਸਜਦ ਬਣਵਾਈ ਹੈ, ਉਹ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਧਰਮ ਦਾ ਦੋਖੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਨਗਰ ਤਬਾਹੀ ਤੋਂ ਬਚਾ ਲਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਫਿਰ ਤੀਜੀ ਜੰਗ ਉਪਰੰਤ ਜਦੋਂ ਸੰਨ ੧੯੯੩੨ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ ਆਇਆ ਤਾਂ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਕੰਨ ਭਰੇ। ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ :— ਚੁਗਲਾਂ ਨੂੰ ਚੁਗਲੀ ਕਰਨ ਦਾ ਚੰਗਾ ਸਮਾਂ ਹੱਥ ਆਇਆ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਚੰਦੂ ਦੀ ਬੇਟੀ ਦੀ ਅਰਜੀ ਸੁਣਾਈ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਮਿਹਰਬਾਨ ਦੀ ਮਿਸਲ ਕਢਵਾਈ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਕੌਲਾਂ ਦੇ ਕੌਲ ਯਾਦ ਕਰਵਾਏ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਨਿਡਰ ਤੇ ਬੇਪ੍ਰਵਾਹ ਜਣਾਇਆ, ਕਿਸੇ ਨੇ ਗਜ਼ਬ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਸੁਣਾਇਆ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਦੌਲਤ ਦਾ ਅਭਿਮਾਨੀ ਦਿਖਾਇਆ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਦਾ ਗੁਮਾਨੀ ਆਖਿਆ। ਇਕ ਪਾਟੇ ਖਾਨ ਵਿਚੋਂ ਬੋਲ ਉਠਿਆ, “ਜੀ ਇਸ ਮੀਰ ਦੇ ਅਸਮਾਨ ਵਿਚ ਕੁੱਤੇ ਭੋਂਕਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵੱਡਿਆਂ ਦੀ ਪੀਰ ਫ਼ਕੀਰਾਂ ਵਾਲੀ ਰੀਤ ਮਰਯਾਦਾ ਛੱਡ ਕੇ ਅਮੀਰੀ ਵਿਚ ਪੈਰ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਜਗ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਝੁਠਾ ਅਤੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੱਚਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕਹਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਬੜੇ ਦਾ ਨਾਮ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਧਰ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਅੱਜ ਬਾਜ਼ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪਾਇਆ ਹੈ, ਕੱਲ ਤਾਜ਼ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪਾਏਗਾ।” ਵਜੀਰ ਖਾਨ ਦੌਲਤਾਬਾਦ (ਸਿੰਘ) ਵੱਲ ਫ਼ਤਹ ਖਾਨ ਦੀ ਬਗਾਵਤ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਲਈ ਗਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਮੁਹਿਮ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹਨ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਲੈ ਕੇ ਗਏ ਸਨ। ਵਜੀਰ ਖਾਨ ਦਾ ਆਉਣਾ ਸੁਣ ਕੇ ਫ਼ਤਹ ਖਾਨ ਨੇ ਈਨ ਮੰਨ ਲਈ। ਇਧਰ ਵਿਰੋਧੀ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਵਿਚੁੱਧ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਉਧਰੋਂ ਵਜੀਰ ਖਾਨ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਜਲੰਧਰ ਨੇੜੇ ਅੱਗੋਂ ਪੁੱਜ ਗਏ। ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਨੇ ਹਕੀਮ ਅਲੀਮ-ਉਦੀਨ ਨੂੰ ਵਜੀਰ ਖਾਨ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਨਵਾਬ ਨਿਯਤ ਕੀਤਾ। ਵਜੀਰ ਖਾਨ ਨਾਲ ਮੁਹਿਮ ਉੱਤੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਖਾਨ ਟੋਕੇ ਵਾਲਾ ਵੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹਾ ਗਵਾਲੀ ਅਰ ਵਿਚੋਂ ਰਿਹਾ ਕਰਾਇਆ ਸੀ। ਵਜੀਰ ਖਾਨ ਨੇ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਭੁਲੇਖੇ ਕੱਢੇ ਤੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਦੋ ਘੋੜਿਆਂ ਨੂੰ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸੇਵਕ ਕਾਬਲ ਤੋਂ ਲਿਆ ਰਹੇ ਸਨ, ਕਾਜੀ ਰਸਤਮ ਖਾਨ ਨੇ ਖੇਹ ਲਿਆ ਸੀ। ਬੀਬੀ

ਕੌਲਾਂ, ਕਾਜ਼ੀ ਦੀ ਕਨੀਜ਼ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਤੰਗ ਕਰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਜੀ ਦਾ ਚੇਲਾ ਅਬਦੁਲਾ ਯਾਰ ਆਪ ਗੁਰੂ ਪਾਸ ਛੱਡ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਗੁੰਚਾ ਬੇਗ ਤੇ ਕਰੀਮ ਬਖਸ਼ ਨੇ ਦਿੱਤੀ। ਵਜੀਰ ਖਾਨ ਨੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਦਾਲ ਨਾ ਗਲਣ ਦਿੱਤੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਉਥੋਂ ਹੀ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਦਾਰਾ ਸਖ਼ਤ ਬੀਮਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

ਵਜੀਰ ਖਾਨ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਕੇ, ਪਾਇੰਦੇ ਖਾਨ ਨੇ ਜਲੰਧਰ ਦੇ ਨਵਾਬ ਕਾਲੇਖਾਨ ਨੂੰ ਨਾਲ ਰਲਾ ਕੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਉੱਤੇ ਹੱਲਾ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ। ਤੇਰਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਦੀ ਹੌਜ਼ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਪਾਇੰਦੇ ਖਾਨ ਆਇਆ। ਉਸ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਦਾ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ। ਕੋਟਲੇ ਦੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਉਸਮਾਨ ਖਾਨ ਨੇ ਪਾਇੰਦਾ ਖਾਨ (ਪੈਂਦੇ ਖਾਨ) ਨੂੰ ਕਿਹਾ, ‘ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਦਾਤੇ ਉੱਤੇ ਕਦੇ ਵੀ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇਂਗਾ। ਤੇਰੀ ਮੌਤ ਤੈਂਨੂੰ ਲੜਨ ਲਈ ਇਥੇ ਲਿਆਈ ਹੈ।’ ਅੱਗੋਂ ਪਾਇੰਦੇ ਖਾਨ ਨੇ ਕਿਹਾ, ‘ਸ਼ਾਇਦ ਤੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਖਾ ਲਿਆ ਹੋਵੇਗਾ।’ ਉਸਮਾਨ ਖਾਨ, ਰਈਸ ਕੋਟਲਾ, ਪਰਗਨਾ ਦਸੂਰਾ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ : ‘ਹੇ ਲੂਣ ਹਰਾਮੀ ਤੂੰ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਖਾ ਕੇ ਪਲਿਆ ਹੈਂ।’ ਦੋਵੇਂ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਮਾਰੇ ਗਏ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਪੱਕਾ ਟਿਕਾਣਾ ਕੀਰਤਪੁਰ ਹੀ ਬਣਾ ਲਿਆ। ੧੯੩੪ ਈ: ਵਿਚ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਣਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਲਾਹੌਰ ਆਇਆ ਸੀ। ਵਜੀਰ ਖਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਮਹੱਲ ਬਣਾਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਪਰੀ ਮਹੱਲ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਜਦ ਹਵੇਲੀ ਵਿਚ ਦਾ ਖ਼ਲ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਵਜੀਰ ਖਾਨ ਨੇ ਬੇਸ਼ਮਾਰ ਰੁਪਏ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਵਾਰੇ। ਇਸ ਉਪਰੰਤ ਇਰਾਕ ਦਾ ਘੜਾ, ਇਰਾਕ ਦੀ ਮਖ਼ਮਲ, ਗੁਜਰਾਤ ਦੀ ਸਾਟਨ, ਸੈਨੇ ਦਾ ਬਣਿਆ ਤਖ਼ਤ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਭੇਟ ਕੀਤੇ। ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਨੇ ਸਿਰਫ਼ ਦੋ ਲੱਖ ਰੁਪਿਆਂ ਦੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਲਈਆਂ ਤੇ ਬਾਕੀ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਮੌਜ਼ ਦਿੱਤੀਆਂ।

ਭਰੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਜਦ ਕਈਆਂ ਨੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਕਿ ਜੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਨਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਕਈ ਉਪੱਧਰ ਹੋਣਗੇ ਤਾਂ ਵਜੀਰ ਖਾਨ ਨੇ ਸਾਰੇ ਹਾਲ ਦੱਸੇ ਤੇ ਬਾਬਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਜਹਾਂਗੀਰ ਤਕ ਦੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਂਦੇ ਹੋਏ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਇਹ ਆਖਿਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਉੱਤੇ ਹੱਲਾ ਕਰਨਾ ਖਜ਼ਾਨੇ ਦੀ ਬਰਬਾਦੀ ਤੇ ਪਰਜਾ ਨੂੰ ਦੁਖੀ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੋਵੇਗੀ। ਗੁਰੂ ਭਾਵੇਂ ਚਾਰ ਵਾਗੀ ਜਿੱਤੇ ਹਨ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਕੋਈ ਮੱਲਾਂ ਨਹੀਂ ਮਾਰੀਆਂ, ਖਜ਼ਾਨੇ ਨਹੀਂ ਲੁਟੇ। ਇਥੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਲੜਨ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਘਰ ਤਾਂ ਹਰ ਇਕ ਲਈ ਖੁਲਾ ਹੈ। ਲੰਗਰ ਚਲਦੇ ਹੋਨ। ਵਜੀਰ ਖਾਨ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਪੀਰਾਂ ਫ਼ਕੀਰਾਂ ਦਾ ਜਿੱਤਣਾ ਕੀ ਅੱਖਾ ਹੈ ? ਸਿਰ ਝੁਕਾ ਦੇਈਏ, ਜਿੱਤ ਗਏ, ਫੇਰ ਜੋ ਮੰਗੇ, ਸੋ ਲਵੇ। ਇਹ ਤਾਂ ਕਦੀਮੀ ਚਾਲ ਹੈ ਕਿ ਫ਼ਕੀਰ ਦੁਨੀਆਂਦਾਰਾਂ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਨਿਉਂਦੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਬੇਗਰਜ਼ ਹਨ ਤੇ ਦੁਨੀਆਂਦਾਰ ਗਰਜ਼ਮੰਦ।” ਇਸ ਬੇਬਾਕੀ ਨਾਲ ਵਜੀਰ ਖਾਨ ਜੀ ਬੋਲੇ ਕਿ ਸਭ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਏ।

ਵਜੀਰ ਖਾਨ ਨੇ ਫਿਰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਜਿੱਤ ਦਾ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਆਦਰਸ਼ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਲੜਦੇ ਹਨ ਤੇ ਜਾਨ ਬਚਾ ਕੇ ਨਹੀਂ ਲੜਦੇ। ਉਹਨਾਂ

ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਮੱਚੀ ਮੁੱਚੀ ਸਭ ਕੁਝ ਵਾਰ ਸੁਟਿਆ ਹੈ ।” ਵੱਡੀ ਗੱਲ, ਜਿਵੇਂ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ, ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਇਤਥਾਰੀ ਦਾ ਪੱਖ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦਾ ਪੱਖ ਪੂਰਦਾ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਅਲਾਹ ਦਾ ਰੂਪ ਹਨ । ਜਦੋਂ ਖੁਦਾ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਵੱਲ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀ ਕੀ ਪੇਸ਼ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ :

ਅਲਾਹ ਮਨ ਫਕਰ,
ਫਕਰ ਮਨ ਅਲਾਹ ਹੈ ।

“ਜੋ ਫਕੀਰ ਰੱਬ ਦੀ ਜਾਤ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਪ੍ਰਗਟ ਕਿਸੇ ਮਜ਼ਬ ਵਿਚ ਹੋਣ ਪਰ ਅੰਦਰੋਂ ਸਭ ਨੂੰ ਇਕ ਮੰਨਦੇ ਹਨ । ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਕਰ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ।” ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਨੇ ਵਜੀਰ ਖਾਨ ਦੀ ਨੀਤੀ ਦੀ ਹਾਮੀ ਭਰੀ । ਉਸ ਉਪਰੰਤ ਕੋਈ ਵੀ ਫੌਜੀ ਕਾਰਵਾਈ ਨਾਂਹ ਕਰ ਸਕਿਆ ।

ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਓਂ ਉਸਾਰਨ ਲਈ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਵਜੀਰ ਖਾਨ ਨੂੰ ਨਿਯਤ ਕੀਤਾ । ਉਹਨਾਂ ਵੀ ਸ਼ਾਹ ਬੁਰਜ, ਦੌਲਤ ਖਾਨਾ ਖਾਸ ਤੇ ਆਰਾਮ ਗਾਹ ਨਵੇਂ ਢੰਗ ਦੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ । ੧੯੪੦ ਈ: ਵਿਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਇਤਨਾ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਇਆ ਕਿ ਆਪਣਾ ਵਜੀਰ ਆਜ਼ਮ ਨਿਯਤ ਕਰਕੇ ਆਰਾਮ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ । ਆਗਰੇ, ਦਸ ਮਹੀਨੇ ਹੀ ਵਜੀਰੀ ਕਰ ਸਕੇ ਜਦੋਂ ਮੁਮਤਾਜ਼ ਬੇਗਮ (ਤਾਜ ਮਹੱਲ ਵਾਲੀ ਬੇਗਮ) ਦੀ ਮਿਤੂ ਹੋਈ ਤਾਂ ਸ਼ਾਹੀ ਖਾਨਦਾਨ ਦੀਆਂ ਅੰਰਤਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਜੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਦਬਾਉਣ ਵੇਲੇ ‘ਰੈਂਡ ਪੁਰਸ਼’ ਦੇ ਜਾਣ ਦੀ ਆਰਿਆ ਹੋਈ ਤਾਂ ਉਹ ਵਜੀਰ ਖਾਨ ਹੀ ਸੀ । ਇਸਲਾਮੀ ਸ਼ਰਾਅ ਅਨੁਸਾਰ ਅੰਰਤ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਵੇਲੇ ਕੇਵਲ ਘਰ ਦੇ ਜੀਅ ਹੀ ਕਬਰ ਤੱਕ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ । ਵਜੀਰ ਖਾਨ ਆਚਰਨ ਦੀ ਮੂਰਤ ਬਣ ਚੁਕੇ ਸਨ । ੧੯੪੧ ਈ: ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮਿਤੂ ਹੋ ਗਈ । ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਨੇ ਕੀਮਤੀ ਤੋਹਫੇ ਭੇਜੇ ਤੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਕੀਰਤਪੁਰ ਤੋਂ ਖਾਸ ਪੁਸ਼ਾਕ ਤੇ ਦਸਤਾਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ, ਸਜੀਦ ਖਾਨ ਤੇ ਸਲਾਹ-ਉਦੀਨ ਖਾਨ, ਮੀਰ ਤੌਜੂਕ ਲਈ ਭੇਜੀਆਂ ।

ਨਵਾਬ ਵਜੀਰ ਖਾਨ ਬਹੁਤ ਮਿੱਠੇ ਸੁਭਾਅ (ਸਲੀਮ ਉਲਤਬਹ) ਅਤੇ ਸਦਾ ਰੱਬ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਜੁੜਨ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰੇਜ਼ੰਗਾਰ ਸਨ । ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਸਾਚਗੀ ਤੇ ਬੇਤਕੁਲਛੀ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਾਰੀ । ਰਾਤ ਦੀ ਨਸ਼ਾਜ਼ ਵੀ ਕਦੇ ਨਾਂਹ ਖੁਸ਼ਾਂਦੇ । ਨਿੱਜ ਉੱਤੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਘੱਟ ਖਰਚ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਜੋ ਵੀ ਸਾਮਾਨ, ਰੁਪਿਆ ਤੇ ਮਾਲ ਕਮਾਂਦੇ, ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਦਿੰਦੇ । ਲੋਕ ਭਲਾਈ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਅੱਗੇ ਹੋ ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੇ । ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਮਸੀਤ ਬਣਾਈ, ਜੋ ਇਕ ਨਮੂਨੇ ਦੀ ਮਸੀਤ ਸੀ । ਸ਼ਾਇਦ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਮਸੀਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਹਿੰਦ-ਈਰਾਨੀ ਤਰਜ਼ ਦਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ । ਮਸੀਤ ਨਾਲ ਲੰਗਰ, ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ, ਮਦਰੱਸਾ (ਸਕੂਲ ਤੇ ਮਸਾਫਰਾਂ ਦੇ ਟਿਕਣਾਂ ਲਈ ਸਰਾਂ ਵੀ ਬਣਾਈ । ਇੱਕ ਪੱਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਲੰਗਰ ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪੜਾਵਤ ਹੋਏ ਸਨ । ਮਸੀਤ ਨੂੰ ਵੀ ਸਾਂਝਾ ਅਬਾਦਤ ਖਾਨਾ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਵੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਹੀ ਸੀ । ਮਸੀਤ ਦਾ ਨਾਂ ਹੀ ਵਜੀਰ ਖਾਨ ਦੀ ਮਸਜਦ ਪੈ ਗਿਆ । ਜਿੱਥੇ ਅੱਜ ਕਲੁਕ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਪਥਲਿਕ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਹੈ, ਉਥੇ ਬਾਗ ਬਣਾਇਆ । ਬਾਰਾਂਦਰੀ

ਤੇ ਉੱਚਾ ਚੜ੍ਹਤਰਾ ਵੀ ਬਣਾਇਆ। ਕਈਆਂ ਦਾ ਇਹ ਵੀ ਮਤ ਹੈ ਕਿ ਵਜੀਰਾਬਾਦ ਵੀ ਵਜੀਰ ਖਾਨ ਦਾ ਵਸਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਵਜੀਰ ਖਾਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਵਸੀਅਤ ਵਿਚ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਮਸੀਤ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣਾ ਤੇ ਸਾਰੀ ਆਮਦਨੀ ਮਸੀਤ ਉੱਤੇ ਹੀ ਲਗਾਉਣੀ, ਇਹ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਇਕ ਵਿਦਵਾਨ ਇਮਾਮ, ਇਕ ਅਜਾਂ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਤੇ ਧਾਰਮਕ ਵਿਦਿਆ ਲਈ ਦੋ ਉਸਤਾਦ ਤੇ ਕੁਝ ਨੌਕਰ ਰੱਖਣੇ।' ਵਸੀਅਤ ਉੱਤੇ ਕਾਜ਼ੀ ਯੁਸਫ਼ (ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਦੇ ਕਾਜ਼ੀ ਉਲਕਜ਼ਾਤ), ਖਾਨ ਸਦਰ-ਉ-ਸਦੂਰ, ਮੌਲਾਨਾ ਮੁਹੰਮਦ ਫ਼ਾਜ਼ਲ ਦੇ ਦਸਤਖਤ ਸਨ। ਇਹ ਮਸੀਤ ਇਲਮੀ ਕੇਂਦਰ ਬਣ ਗਿਆ। ਈਰਾਨ, ਤੁਰਾਨ ਤੋਂ ਵਿਦਵਾਨ ਇਥੇ ਪੁੱਜਦੇ ਤੇ ਵਿੱਦਿਆ ਹਸਲ ਕਰਦੇ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵੇਲੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਕਰਮ ਬੇਗ ਇਸ ਮਸੀਤ ਦੇ ਮੁੱਖ ਉਸਤਾਦ ਸਨ। ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੇ ਕਈ ਮੁਖੀਆਂ ਨੇ ਇਥੋਂ ਹੀ ਵਿੱਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਦੀਵਾਨ ਅਮਰ ਨਾਥ ਨੇ ਜਫਰਨਾਮਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਕਰਮ ਬੇਗ ਦੇ ਇਲਮ ਤੇ ਫ਼ਜ਼ਲ ਦੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਉਪਮਾ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਗੱਲ ਕੀ, ਜਦ ਤੱਕ ਸੁਖਮਨੀ ਦੀਆਂ ਗੁੰਜਾਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਰਹਿਣਗੀਆਂ, ਵਜੀਰ ਖਾਨ ਦੀ ਯਾਦ ਆਉਂਦੀ ਰਵੇਗੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਅਖੌਤੀ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਲੀਕਾਂ ਮੇਟ ਕੇ ਧਰਮ ਦੀ ਉੱਚਤਾ ਦਰਸਾਈ।

ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ—‘ਗੁਰੂ ਕਾ ਸੀਨਾ’

ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਸਬੰਧੀ ਕੁਝ ਜਾਣੇ ਤੇ ਕੁਝ ਅਣਜਾਣੇ ਇਹ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਮ ਕੱਟਿਆਂ ਤੇ ਪਾੜਵੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਪਨਾਹ ਦਿੱਤੀ। ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਸੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗਿਛੁਤਾਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਪਾਇਆ ਪਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਜ਼ਰਾ ਕੁ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਗਹੁ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਹੈ ਉਹ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ ਵਾਲੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸ਼ਬਦੀਅਤ ਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਤੇ ਬੀਜੀ ਛਸਲ ਹੀ ਸੀ ਜੋ ਫਲ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਲੋਕੀਂ ਬਿੱਚੇ ਤੁਰੇ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਜਿਸ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਅਤੇ ਸੈਤਰ-ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਜੀਵਨੀਆਂ ਭੇਟ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਕੀਤੀ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਜਦ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ ਹੁਕਮਨਾਮਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਚੰਗੀ ਜਵਾਨੀ ਅਤੇ ਚੰਗੇ ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਵਹੀਰਾਂ ਹੀ ਪਾ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਮੈਕਾਲਫ਼ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਵਾਨੀਆਂ ਭੇਟ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕਹਿੰਦੇ : ‘ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਸਿਵਾਇ ਜਵਾਨੀ ਭੇਟ ਕਰਨ ਦੇ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ। ਸਾਡੀ ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਮੰਗ ਹੈ ਕਿ ਦੋ ਢੰਗ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਤੇ ਛੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਾਅਦ ਇਕ ਕੁੜਤਾ ਬਖਸ਼ ਦੇਣਾ’ ਸੀਸ ਭੇਟ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਇਤਨੀ ਵਧ ਗਈ ਕਿ ਲੰਗਰ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨਾ ਵੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਮੇਂ ਦੀ ਹੁਕਮਤ ਹੱਥਾਂ ਸਤਾਏ ਹੋਏ ਸੈਂਕੜੇ ਹਿੱਦੂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਆਉਣ ਲੱਗੇ। ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਜੈਸਲਮੇਰ ਦੇ ਰਾਜੇ ਰਾਮ ਪ੍ਰਤਾਪ ਨੂੰ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੇ ਤਖਤ ਤੇ ਬੈਠਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਬੇਦਖਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਬੰਦੀ ਪਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਸ਼ਰਨਦਾਰਾ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਹੀ ਢਿੱਠਾ। ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਪ੍ਰਤਾਪ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਅਨਿੱਨ ਸਿੱਖ ਹੀ ਬਣਿਆ ਸਗੋਂ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਜਥੇਦਾਰ ਵੀ। ਇਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨਾਲ ਇਤਨਾ ਸਨੇਹ ਪਾ ਲਿਆ ਕਿ ਮੁਹਸਨ ਛਾਨੀ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਚਿਤਾ ਉੱਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਅੱਗ ਲਗਾਈ ਗਈ ਤਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਦੇਖਦੇ-ਦੇਖਦੇ ਰਾਮ ਪ੍ਰਤਾਪ ਨੇ ਵੀ ਚਿਤਾ ਵਿਚ ਛਾਲ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਪ੍ਰਾਣ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤੇ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦ ਪਠਾਣਾਂ ਨੂੰ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੇ ਨਵੀਂ ਧਾਰਮਿਕ ਨੀਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹਟਾ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਉਹ ਸਿੱਧੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਹੀ ਆਏ। ਗੁਰੂ ਘਰ ਸ਼ਰਨ ਆਏ ਦੀ ਲਾਜ ਲਈ ਪ੍ਰਸਿੱਧਤਾ ਖੱਟ ਚੁੱਕਾ ਸੀ।

ਪਹਿਲਾਂ ਆਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਸੂਬੇਦਾਰ ਯਾਰਬਾਨ ਤੇ ਫੌਜਦਾਰ ਖੁਆਜਾ ਸਰਾਇ ਉੱਘੇ ਸਨ। ਕਨਿੱਘਮ ਦਾ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਈ ਧਾੜਵੀਆਂ ਨੂੰ ਫੌਜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ, ਇਕ ਭੁਲੇਖਾ ਪਾਉ ਤੇ ਨਿਰਮੂਲ ਗੱਲ ਹੈ। ਇਹ ਭੁਲੇਖਾ ਉਸ ਨੂੰ ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਬਦੀਅਤ ਤੋਂ ਪਿਆ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਭੁੱਲ ਹੀ ਗਿਆ ਕਿ ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਜੀ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖੀ ਦਾਇਰੇ ਵਿਚ ਆਏ ਸਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਇਕ ਸਿੱਖ ਭਾਈ ਅਦਲੀ ਦੀ ਸ਼ਬਦੀਅਤ ਨੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਭਾਈ ਅਦਲੀ ਜੀ ਨੇ ਮਾੜੀ ਸੰਗਤ ਤੋਂ ਵਰਜ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸੰਗਤ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਸੀ ਤੇ ਆਪਾ ਪਛਾਣਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਇਸੇ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ 'ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਬੁਧਿ ਬਿਸ਼ਲੇਸ਼ ਵਿਚਾਰ' ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਮਹਾਂਕੋਸ਼ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ 'ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ' ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਪਾਸੇ ਭਾਈ ਅਦਲੀ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਸੀ। ਭਾਈ ਅਦਲੀ ਜੀ ਪਿੰਡ (ਜਿਸ ਨੂੰ ਚੌਲਾ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ) ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਸਨ। ਉਹ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਆਤਮ-ਗਿਆਨੀ ਸਿੱਖ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੁੱਭ ਸਿੱਖਿਆ ਦੁਆਰਾ ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਨੇ ਮਾੜਾ ਧੰਦਾ ਛੱਡ ਕੇ ਸਿੱਖੀ ਧਾਰਨ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਕੋਲੋਂ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਲਈਆਂ ਤੇ ਆਪਣਾ ਆਪ ਪਛਾਣਿਆ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਵੇਲੇ ਇਹ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਜੁੱਟ ਗਏ। ਤੂਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ਵਾਲਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਭਾਈ ਅਦਲੀ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਇਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਪੇਸ਼ਾ 'ਚੌਰੀ' ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ 'ਮੈਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦਾ ਚੌਰ ਸਿੱਖ ਹੀ ਬਣਾ ਰੱਖੋ।' ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਮੁਸਕਰਾ ਪਏ ਤੇ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਸੁਖ ਸ੍ਰਾਦ ਲਈ ਕੋਈ ਮਾੜਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਵਰਜਿਆ ਤੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਦਿੜ੍ਹ ਕਰ ਪੱਲੇ ਬੰਨ੍ਹਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਭਾਈ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਉਪਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਮੰਨਿਆ ਤੇ ਆਪਣਾ ਇਆ ਉਹ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਉਜਾਗਰ ਹੈ।

ਭਾਈ ਜੀ ਦਾ ਹਰ ਕਰਮ ਜਿੱਥੇ ਜ਼ਾਰਤ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਟੱਪਦਾ ਸੀ, ਉਥੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇਖਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਛੇਵੇਂ ਵਾਲਾ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਵੀ ਉਹ ਕਿਸੇ ਕਾਰਜ ਲਈ ਟੁਰਦੇ, ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਧਿਆਂਦੇ ਤੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਹੀ ਪੜ੍ਹੀ ਜਾਂਦੇ :

‘ਚਲਤ ਪੰਥ ਗੁਰਬਾਣੀ ਰਾਵੈ।’

ਜਦ ਉਹਨਾਂ ਇਹ ਛਿੱਠਾ ਕਿ (ਗੁਰੂ) ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹਨ ਤੇ ਸੈਂਚੀਆਂ ਤੇ ਪੈਥੀਆਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਨ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਕਠਿਨਾਈ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਪਾਸ ਖਾਸ ਬੇਨਤੀ ਕਰਕੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਉਤਾਰੇ ਕਰ ਕੇ ਸੈਂਚੀਆਂ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਸੈਂਚੀਆਂ ਲਿਖ ਲਿਖਾ ਕੇ ਵੰਡੀਆਂ। ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਛੇਵੇਂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :

‘ਤਦ ਛਿਨ ਕਾਗਦ ਲੈਣੇ ਸੰਗਾਇ।

ਰਚ ਸੈਂਚੀਆਂ ਮਨ ਮਹਿ ਸੁਖਿ ਪਗਾਇ।’

(ਪੰਨਾ ੬੭੬)

ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਕੋਈ ਪਾੜਵੀ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਗੁਰੂ ਸ਼ਰਧਾ ਵਿਚ ਭਿੱਜਿਆ ਹੋਇਆ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦਾ ਸਿੱਖ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਮੁਕੰਮਲ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਬਣਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਜੰਗਾਂ ਉਪਰੰਤ ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਨੂੰ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਪੌੜਿਆਂ ਦੇ ਵਪਾਰ ਲਈ ਕਾਬਲ ਭੇਜਣਾ ਇਸ ਪਾਸੇ ਦੀਆਂ ਮਿਸਾਲਾਂ ਹਨ।

ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਦਾ ਜਨਮ, ਪਿੰਡ ਸੁਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਵੱਸਣ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮਹਾਂਕੌਸ਼ ਵਿਚ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਭਾਈ ਭਿਖੀ ਦੇ ਪੇਤੇ ਸਨ ਤੇ ਪਹਿਲਾ ਨਾਮ ਬਿਧੀਆ ਸੀ। ਵੱਡੇ ਕੱਦ ਦੇ ਸਨ ਤੇ ਦਲੇਰੀ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਤੁਲ ਕੋਈ ਵਿਰਲਾ ਹੀ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਨਾਨਕੇ ਸਰਹਾਲੀ ਸਨ ਤੇ ਉਥੇ ਹੀ ਮਾੜੀ ਸੰਗਤ ਕਾਰਨ ਚੌਰੀ ਕਰਨ ਦੀ ਬਾਣ ਪੈ ਗਈ। ਭਾਈ ਅਦਲੀ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਪਾਸੇ ਪੇਹਿਆ ਤੇ ਉਹ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ ਤੇ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਜੁੱਟ ਗਏ।

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਉਪਰੰਤ ਜਦ ਕੁਝ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਚਿੰਤਾ ਉਪਜੀ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਮਾਝੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਫਿਰ ਕੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਭਰਿਆ ਤੇ ਚਹਿੰਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਜਾਣ ਦਿੱਤਾ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਢਾਡੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜਸ ਗਾਉਣ ਲਈ ਪੇਰਿਆ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਨਵਾਂ ਜੋਸ਼ ਭਰਿਆ। ਜਦ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ ‘ਜਵਾਨੀਆਂ’ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਸੁਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਦੇ ਹੀ 42 ਸਿਰਕੱਢ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਸਮੇਤ ਦੋ ਢਾਡੀਆਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਲੜੀ ਹਰ ਜੰਗ ਬਾਰੇ ਵੀ ਵਾਰ ਲਿਖੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਢਾਡੀਆਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਪੁੱਜੇ। ਸਰਦਾਰ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਹਿਸਟੋਰੀਅਨ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਢਾਡੀਆਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਲੜੀ ਹਰ ਜੰਗ ਬਾਰੇ ਵੀ ਵਾਰ ਲਿਖੀ। ਉਹਨਾਂ ਢਾਡੀਆਂ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਕੋਲੋਂ ਸਰਦਾਰ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਸਾਰੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਸੁਣੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਬਿਖੜੇ ਸਮੇਂ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਕੰਮ ਦਾ ਜੋਸ਼ ਜਜ਼ਬਾ ਕਾਇਮ ਰੱਖਿਆ।

ਜੋਧਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਧ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਜਥਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਹਰ ਜਥੇ ਦਾ ਇਕ ਜਥੇਦਾਰ ਨਿਯਤ ਕਰਕੇ ਕਾਰਜ-ਖੇਤਰ ਵੀ ਮਿਥ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਤਿਹਾਸ ਨੇ ਪੰਜ ਜਥਿਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਜਥੇ ਦਾ ਜਥੇਦਾਰ ਭਾਈ ਲੰਘਾਹ ਸੀ, ਜੋ ਅੱਗੇ ਵਧ ਕੇ ਲੜਦਾ ਸੀ। ਦੂਜੇ ਜਥੇ ਦੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਜੀ ਕੋਲ ਸੀ ਜਿਹਨਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਗੁਰੀਲਾ ਜੰਗ ਕਰਨਾ ਸੀ ਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨੂੰ ਭਾਜੜਾਂ ਪਾਈ ਰੱਖਣਾ ਸੀ। ਭਾਈ ਪਿਰਾਣਾ ਕਿਉਂਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਿੰਡ-ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਕਿੰਮੇ ਖਬਰ ਲਿਆਉਣ ਤੇ ਪੁਚਾਣ ਦਾ ਕੰਮ ਸੀ। ਭਾਈ ਪਿਰਾਗਾ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਸਪੁਰਦ ਰਸਦ ਪਾਣੀ, ਹਥਿਆਰਾਂ ਤੇ ਬਾਰੂਦ ਪਹੁੰਚਾਣ ਦਾ ਕੰਮ ਸੀ। ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਰਸਾਲੇ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਪੰਜਾਂ ਜਥਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਇਸ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਹਰ ਪਾਸੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚਰਨ ਲੱਗੀ। ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਜੀ ਦੇ ਜਥੇ ਨੇ ਨਵੇਂ-ਨਵੇਂ ਢੰਗ ਅਪਣਾਏ ਤੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੀ

ਗ੍ਰੰਥਤਾਰੀ ਉਪਰੰਤ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਫਿਰ-ਫਿਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਿਆ। ਬਾਬਾ ਭੁੱਛਾ ਜੀ ਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਵਿਦਵਤਾ ਤੇ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨਾਲ ਸੰਗਤਾਂ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਜੀ ਦਾ ਜਥਾ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡ ਪੁੱਜਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਢਾਡੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਐਸਾ ਗੁਰੂ-ਜਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡ ਰਾਵਾਲੀਅਰ ਪੁੱਜੇ ਤੇ ਉਥੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਕਰਮਾਂ ਕਰ ਕੇ ਵਾਪਸ ਮੜਦੇ। ਮੁਹਸਨ ਫਾਨੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ 'ਦਬਿਸਤਾਨੇ ਮਜ਼ਾਹਬ' ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਰਾਵਾਹੀ ਭਰੀ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੀ ਰਿਹਾਈ ਬਾਅਦ ਭਾਈ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਅੰਗ ਰੱਖਿਅਕ ਦਾ ਕੰਮ ਸੰਭਾਲਿਆ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਬਹੁਤ ਸਾਵਧਾਨੀ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ ਤੇ ਭਾਈ ਜੀ ਨੇ 'ਸਦਾ ਸਦ ਜਾਗਤ' ਰਹਿ ਕੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਅੰਗ ਪਾਲਕ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕੀਤਾ। ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੇ ਜਦ ਪਛਤਾਵਾ ਕਰਨ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਚੰਦੂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਚੰਦੂ ਨੂੰ ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਤੇ ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਜੀ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਸਾਰਿਆਂ ਸਾਹਮਣੇ ਚੰਦੂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਤਾਂ ਕਿ ਬਾਕੀਆਂ ਦੇ ਕੰਨ ਹੋਣ। ਲਾਹੌਰ ਵਿਖੇ ਹੀ ਜਦ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਜੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਬਾਬਾ ਮਿਹਰਬਾਨ ਨੇ ਖੁੱਦ ਪਾਉਣਾ ਚਾਹਿਆ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਜੀ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਮੱਤ ਦੇਣ ਤੇ ਸਮਝਾਉਣ।

ਬੀਬੀ ਕੈਲਾਂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਆਉਣ ਉਪਰੰਤ ਲਾਹੌਰ ਵਲੋਂ ਹੱਲੇ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੋਣ ਉੱਤੇ ਭਾਈ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਡੇਰਾ ਹੀ ਪਿੱਪਲੀ ਸਾਹਿਬ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਜਥੇ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਤੱਕ ਮਾਰਾਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਪੂਰੀ ਸੂਹ ਰੱਖੀ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੂੰ ਇਕ ਐਸੀ ਪਨਾਹ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਅਚਨਚੇਤ ਹਮਲੇ ਵੇਲੇ ਵੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਜਿੱਤ ਹੋਈ।

ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੀ ਮਿਤੂ ਉਪਰੰਤ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਖਲੂ ਮਿਲ ਗਈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ 'ਸ਼ਾਹੀ ਬਾਜ਼ ਨੂੰ, ਸ਼ਾਹੀ ਤਾਜ਼ ਨੂੰ, ਹੱਥ ਪਾਉਣਾ'¹ ਆਖ ਕੇ ਕੁਲੀਜ ਖਾਨ ਨੇ ਮੁਖਲਿਸ ਖਾਨ ਤੇ ਜਫਰ ਜੰਗ ਨੂੰ ਸੱਤ ਹਜ਼ਾਰ ਦੀ ਫੌਜ ਦੇ ਕੇ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਇਧਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਛੇਵੇਂ ਦਾ ਲਿਖਾਰੀ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਆਖ ਰਹੇ ਸਨ :

ਤਿਨ ਕੋ ਬਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਹਮ ਦੇਨਾ।

ਤਾਜ਼ ਬਾਜ਼ ਤਿਨ ਤੇ ਸਭ ਲੇਨਾ।

ਇਥੇ ਇਹ ਲਿਖਣਾ ਕੁਥਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਜਦ ਜੰਗ ਦੇ ਆਸਾਰ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰੀਆਏ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਭ ਜਗਨੈਲਾਂ, ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ, ਭਾਈ ਲੰਘਾਹ, ਭਾਈ ਮੇਹਨ, ਭਾਈ ਗੋਪਾਲ, ਭਾਈ ਨਿਵਲ, ਭਾਈ ਭਾਣਾ, ਭਾਈ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਤੇ ਰਾਇ ਪੁੱਛੀ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਤੇ ਕਿਥੇ ਲਵੀਏ। ਜਦ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਜੂਝਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਜੰਗ ਨੀਤੀ ਸਮਝਾਈ :

ਲਰਨਿ ਭਲੋਂ ਨਹਿ ਅੰਤਰਿ ਭੋਣ।

1. ਸ਼ਬਦ ਸਨ, 'ਅੱਜ ਬਾਜ਼ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪਾਇਆ ਹੈ, ਕੱਲ੍ਹ ਤਾਜ਼ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪਾਏਗਾ।'

ਇਥੇ ਅੰਦਰ ਲੜਨਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ, ਇਕ ਤਾਂ :

‘ਸੁਧਾ ਸੁਰ ਹਮ ਯੁਧ ਨ ਚਾਹਿ।

ਆਵੈ ਤੁਰਕ ਅਦਬ ਰਹੈ ਨਾਹਿ।’

ਦੂਜੇ ਛੋਜਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰੋਂ ਬਾਹਰ ਅੱਗੋਂ ਜਾ ਠੱਲ੍ਹੁ ਪਾਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤਾਂਕਿ ਨਗਰੀ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਨਾ ਹੋਵੇ :

‘ਪੁਰਿ ਮਹਿ ਲਰਨਿ ਦੋਸ਼ ਸਮੁਦਾਈ।

ਹਮਰੋ ਮਤ ਵੈ ਵਹਿਰਿ ਲਗਾਈ।

(ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਰਾਮ ੬, ਅੰਸ ੬)

ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਆਪੂਰਵੀ ਅਰਦਾਸ ਕਰ ਛੋਜਾਂ ਸਮੇਤ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੇ, ਅਰਦਾਸ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਸਨ :

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੋਤਿ ਹੋਤਿ ਨਿਤ ਸਿਖ ਸਹਾਇਕ।

ਸਾਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਜੀਅ ਵੀ ਦੂਰ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤੇ।

੧੪ ਮਈ, ੧੯੨੯ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦੀਆਂ ਛੋਜਾਂ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਚੜ੍ਹ ਆਈਆਂ। ਪਹਿਲੀ ਟੱਕਰ ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਜੀ ਦੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਹੋਈ। ਭਾਈ ਜੀ ਦੇ ਜਥੇ ਨੇ ਛੋਜਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕ ਲਿਆ ਤੇ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਖਬਰ ਪੁਜਾ ਦਿੱਤੀ। ਹਮਲਾ ਕਿਤਨਾ ਕੁ ਅਚਨਚੇਤ ਸੀ ਇਸ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਇਥੋਂ ਹੀ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਬੀਬੀ ਵੀਰੋਂ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਸੀ ਤੇ ਬਾਰਾਤ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲ ਚੱਲ ਵੀ ਪਈ ਸੀ। ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਜੀ, ਭਾਈ ਸਿੰਘਾਂ ਤੇ ਪੁੱਤਰ ਜਤੀ ਮਲ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਛੋਜਾਂ ਤੇ ਐਸੇ ਟੁੱਟੇ ਕਿ ਸ਼ਾਹੀ ਛੋਜਾਂ ਵਿਚ ਖਲਬਲੀ ਮਚ ਗਈ। ਮੁਖਲਿਸ ਖਾਂ ਨੇ ਛੋਜਾਂ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰ ਪਾਈ ਕਿ ‘ਗਾਜੀਓ ਤੁਸੀਂ ਸੂਰਮਿਆਂ ਦੀ ਔਲਾਦ ਹੋ ਤੇ ਉਧਰ ਛਕੀਰਾਂ ਦਾ ਟੇਲਾ ਹੈ’ ਪਰ ਇਸ ‘ਛਕੀਰਾਂ ਦੇ ਟੇਲੇ’ ਨੇ ਐਸੀ ਜੰਗ ਲੜੀ ਕਿ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਨਵੇਂ ਪੰਨੇ ਲਿਖੇ ਗਏ। ਜੰਗ ਦੇ ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਨੇ ਸਿੱਧਾ ਸੁਲਤਾਨ ਬੇਗ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਿਆ। ਸੁਲਤਾਨ ਬੇਗ ਨੇ ਕੱਸ ਕੇ ਨੇੜਾ ਮਾਰਿਆ। ਪਰ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਜੀ ਬਚ ਗਏ ਤੇ ਮੌਜ਼ਵਾਂ ਐਸਾ ਭਰਵਾਂ ਵਾਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸੁਲਤਾਨ ਬੇਗ ਪਿੱਠ ਦਿਖਾ ਗਿਆ। ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਭੱਜਦੇ ਨੂੰ ‘ਕਾਇਰ’ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਮੁੜ ਕੇ ਫਿਰ ਵਾਰ ਕਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ, ਪਰ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਐਸਾ ਤੀਰ ਚਲਾਇਆ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਛਾਤੀ ਵਿਚ ਲੱਗਾ ਤੇ ਉਹ ਥਾਂ ਹੀ ਡਿੱਗ ਪਿਆ। ਸੁਲਤਾਨ ਬੇਗ ਦੇ ਡਿੱਗਣ ਨਾਲ ਮੁਖਲਿਸ ਨੇ ਸਿੱਧਾ ਟਾਕਰਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਤੇ ਇਕੋ ਵਾਰ ਨਾਲ ਹੀ ਮੁਖਲਿਸ ਦਾ ਕੰਮ ਪੂਰਾ ਹੋ ਗਿਆ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੂਜੀ ਜੰਗ ਵੇਲੇ ਜਦ ਭਰਵਾਨ ਦਾਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਰਤਨ ਚੰਦ, ਉਸ ਦੇ ਸੰਬੰਧੀ ਲਾਲ ਚੰਦ ਅਤੇ ਚੰਦੂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਕਰਮ ਚੰਦ ਨੇ ਜਲੰਧਰ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਅਬਦੂਲਾ ਖਾਂ ਨੂੰ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦਪੁਰ ਚੜ੍ਹਾ ਆਂਦਾ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਛੋਜ ਦੀ ਕਮਾਨ ਤਾਂ ਭਾਈ ਜੱਟੂ ਦੇ ਹੱਥ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਪਰ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਜੀ ਦੇ ਜਥੇ ਨੂੰ ਰਾਖਵਾਂ ਰੱਖ ਲਿਆ, ਤਾਂ ਕਿ ਲੱਤ ਸਮੇਂ ਕੁਮਕ ਪੁਚਾਂਦੇ ਰਹਿਣ। ਜਿਥੇ ਵੀ ਰਤਾ ਕੁ ਢਿੱਲ ਹੋਈ, ਭਾਈ ਜੀ ਦੇਖਦੇ ਛੋਜ ਦੀ ਟੁਕੜੀ ਭੇਜ ਦਿੰਦੇ। ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਦੇ ਲਗਾਤਾਰ ਹੱਲਿਆਂ ਨਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਈ ਜੱਟੂ ਜੀ, ਫਿਰ ਭਾਈ

ਮਥਰਾ ਜੀ ਤੇ ਪਿਛੋਂ ਭਾਈ ਨਾਨੂੰ ਜੀ ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ 'ਸ਼ਬਦ ਵੇਧ ਤੀਰ' ਮਾਰਨ ਦਾ ਵੱਲ ਆਉਂਦਾ ਸੀ, ਜੰਗ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਸਿਖ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਪੈਰ ਬਿੜਕਣ ਲੱਗੇ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਜੀ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਹੀ ਕੰਮ ਆਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਨੇ ਠੱਲ੍ਹ ਪਾ ਦਿੱਤੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸੁਝਦਾ ਵੇਖ ਅਬਦੁੱਲਾ ਖਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿਣਾ ਹੀ ਪਿਆ : ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਾਈ, ਛੀਬੇ ਤੇ ਬਹੁਟ ਹੀ ਸਮਝਦੇ ਸਾਂ, ਪਰ ਇਹ ਤਾਂ ਜੋਧਿਆਂ ਦੀ ਹੀ ਸੈਨਾ ਨਿਕਲੀ।' ਅਬਦੁੱਲਾ ਖਾਨ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਨੂੰ ਰਾਹ ਵਿਚੋਂ ਹਟਾਉਣਾ ਚਾਹਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਮੰਤਵ ਲਈ ਕਰਮ ਚੰਦ ਨੂੰ ਭਾਈ ਜੀ ਵਿਹੁੱਧ ਭੇਜਿਆ। ਕਰਮ ਚੰਦ ਨੇ ਦੂਰੋਂ ਤੀਰ ਚਲਾਇਆ ਤੇ ਉਹ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਖੁੱਕ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਜੀ ਨੇ ਉਹ ਤੀਰ ਕੱਢ ਕੇ ਵੱਖ ਵਗਾਹ ਮਾਰਿਆ। ਕਰਮ ਚੰਦ ਤਾਂ ਬਚ ਗਿਆ ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਘੋੜਾ ਛਿੱਗ ਪਿਆ। ਭਾਈ ਜੀ ਨੇ ਛਿੱਗਦੇ ਕਰਮ ਚੰਦ ਨੂੰ ਕਾਨੰਦ ਪਾ ਕੇ ਘਸੀਟ ਕੇ ਗੁਰੂ ਚਰਨਾਂ ਅੱਗੇ ਜਾ ਸੁੱਟਿਆ ਤੇ ਜਾਨੋਂ ਮੁਕਾਉਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਮੰਗੀ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਨਿਹੱਥਾ ਦੱਸ ਕੇ ਵਰਜ ਦਿੱਤਾ। ਕਰਮ ਚੰਦ ਨੇ ਭੱਜ ਕੇ ਜਾ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖ ਬੋੜੇ ਹੀ ਰਹਿ ਗਏ ਹਨ। ਉਸ ਨੇ ਭਰਵਾਂ ਹੱਲਾ ਕੀਤਾ ਪਰ ਇਸ ਹੱਲੇ ਵਿਚ ਉਹ ਆਪ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਤੇ ਸਾਬਿ ਗਵਾ ਬੈਠਾ। ਸੈਦਾਨ ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਰੱਖ ਰਿਹਾ।

ਭਾਈ ਜੀ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਜਿਤਨਾ ਹੀ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਜਦ ਉਥੇ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦਪੁਰ ਹੀ ਭਾਈ ਸੁਭਾਗ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜ ਇਗਾਕੀ ਘੋੜੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਇਕ ਘੋੜਾ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਪੁੱਤਰ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਤੇ ਦੂਜਾ ਭਾਈ ਸੂਰਜ ਮੱਲ ਜੀ ਨੂੰ ਤੇ ਤੀਜਾ ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਦੋ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਰੱਖੇ।

ਮਾਲਵੇ ਵਿਚਰਦੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਭਗਤੀ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਵੰਡ ਰਹੇ ਸਨ। ਡਰੋਲੀ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਕਟਾਰ ਤੇ ਪੇਖੀ ਬਖਸ਼ਦੇ ਡਰਮਾਇਆ : 'ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਕੋਈ ਧਰਮ ਕਮਾਉਣ ਵਿਚ ਵਿਘਨ ਪਾਏ ਤਦ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਹੱਥ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਪਰ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਸਿੱਖ ਨੇ ਲੁਕ ਛੁਪ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਮੰਡ ਨਹੀਂ ਦੇਣੇ ਨਗਾਰੇ ਵਜਾਂਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਪੇਖੀ ਗਿਆਨ ਹਿਤ ਹੈ। ਕਟਾਰ ਇਸ ਗਿਆਨ ਦਾ ਚਮਤਕਾਰ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਪਾਸ ਰੱਖਣਾ, ਗੁਰੂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੋਣਗੇ। ਧਰਮ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਹੋਵੇਗਾ।'

ਗੁਰਸਰ ਸਿਧਾਰ, ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਚੰਦ ਤੇ ਬਖਤ ਮਲ ਨੇ ਕਾਬਲੀ ਸੰਗਤਾਂ ਵਲੋਂ ਸੁਗਾਤਾਂ ਭੇਟ ਕੀਤੀਆਂ ਤੇ ਨਾਲ ਦੱਸਿਆ ਕਿ 'ਭਾਈ ਕਰੋੜੀ ਵੀ ਦੋ ਘੋੜੇ ਗੁਲ ਬਾਗ ਤੇ ਦਿਲ ਬਾਗ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਭੇਟ ਕਰਨ ਲਈ ਲਿਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਲਾਹੌਰ ਵਿਖੇ ਅਨਾਇਤ ਉੱਲਾ ਨੇ ਖੋ ਲਾਈ ਹਨ।' ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਧਰਵਾਸ ਦਿੰਦੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕਰੋੜੀ ਮੱਲ ਦੀ ਭੇਟ ਪੁੱਜ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਆਪੇ ਹੀ ਲੈ ਆਵੇਗਾ।

ਭਾਈ ਜੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਲੈ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਪੁੱਜੇ। ਉਹਨਾਂ ਘਾਹੀ ਦਾ ਗੁਪ ਧਾਰਿਆ ਤੇ ਭਾਈ ਜੀਵਨ ਦੇ ਘਰ ਜਾ ਕੇ ਟਿਕਾਣਾ ਕੀਤਾ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸਾਫ-ਸੁਥਰੇ ਘਾਹ ਦੀਆਂ ਪੰਡਾਂ ਬਣਾ ਕੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਦੀਵਾਰ ਪਾਸ ਬੈਠ ਗਏ। ਘੋੜਿਆਂ ਦੇ ਦਰੋਗਾ ਸੌਂਧੇ ਖਾਨ ਨੇ ਘਾਹ ਤੇ ਘਾਹੀ ਵੱਲ ਦੇਖ ਮੁੱਲ ਕੀਤਾ। ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਜੀ ਘਾਹ ਉਠਾ ਘੋੜਿਆਂ

ਤੱਕ ਲੈ ਗਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੋਜ਼ ਘਾਹ ਲਿਆਉਂਦੇ ਤੇ ਪਾ ਦਿੰਦੇ। ਘੋੜੇ ਭਾਈ ਜੀ ਨਾਲ ਪਰਚ ਗਏ ਤਾਂ ਦਰੋਗਾ ਨੇ ਨੌਕਰ ਹੀ ਰੱਖ ਲਿਆ। ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਜੀ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵੀ ਕਰਦੇ ਤੇ ਪੂਰੀ ਟੋਹ ਵੀ ਰੱਖਦੇ। ਉਹ ਐਸੇ ਅੰਵਾਣ ਬਣ ਗਏ ਕਿ ਸਾਰੇ ਨੌਕਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅਲੁੜ ਤੇ ਮੂਰਖ ਜਾਣਨ। ਉਹ ਇਤਨੇ ਯਮਲੇ ਦਿੱਸਣ ਕਿ ਰਤਨਾਂ ਜੜੀ ਕਾਠੀ ਨੂੰ ਜਵਾਰ ਤੇ ਮੱਕੇ ਦੇ ਦਾਣੇ ਕਹਿਣ ਤੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਕਹਿਣ ਕਿ ਘੋੜਿਆਂ ਨੂੰ ਕਾਠੀ ਪਾਉਣ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਧਰ ਹਰ ਰਾਤ ਨੂੰ ਇਕ ਵੱਡਾ ਪੱਥਰ ਘਾਹ ਦੀ ਪੰਡ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਦਿੰਦੇ। ਦਰਿਆ ਰਾਵੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨਾਲ ਟਕਰਾ ਕੇ ਲੰਘਦਾ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਕੁਝ ਦਿਨ ਤਾਂ ਹਲਚਲ ਹੋਈ ਪਰ ਸਭ ਨੇ ਇਹ ਜਾਣ ਲਿਆ ਕਿ ਇਹ ਕੋਈ ਦਰਿਆਈ ਜਾਨਵਰ ਹੋਵੇਗਾ ਜੋ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਦੀਵਾਰ ਨਾਲ ਟਕਰਾਂਦਾ ਹੈ। ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਜੀ ਸਾਰੀ ਤਨਖਾਹ ਵੀ ਦੂਜਿਆਂ ਉੱਪਰ ਖਰਚ ਕਰ ਦਿੰਦੇ। ਆਖਰੀ ਤਨਖਾਹ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਉਹਨਾਂ ਵੱਡਾ ਖਾਣਾ ਕੀਤਾ। ਜਿਆਫਤ ਇਤਨੀ ਰੱਜਵੀਂ ਸੀ ਕਿ ਸਾਰੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿਚ ਗੁੱਟ ਹੋ ਕੇ ਗਿਰ ਪਏ। ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਚਾਬੀਆਂ ਕੱਢੀਆਂ, ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕੀਤਾ ਤੇ ਘੋੜੇ ਸਮੇਤ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਦੀਵਾਰ ਤੋਂ ਛਾਲ ਮਾਰ, ਪਤਣ ਤੋਂ ਹੁੰਦੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਸਿਧਾਰ ਪੁੱਜੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਦੇ ਦਰ ਆਂ ਕੇ ਕੁਝ ਮੰਗਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਭਾਈ ਜੀ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ :

ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਅੰਗ।

ਸਾਧ ਦਾ ਸੰਗ।

ਨਾਮ ਦਾ ਰੰਗ।

ਨਿਸਚਾ ਅੰਗ।

ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਬਾਕੀ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨਾਲ ਟਕਰਾਉਂਦੀ ਛੱਲ ਜਾਣ ਨਾਂਹ ਗੈਲਿਆ ਪਰ ਸਵੇਰੇ ਵੇਲੇ ਜਦ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਬੰਦ ਤੇ ਇਕ ਘੋੜਾ ਗਾਇਬ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਛੱਲਾਂ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸਮਝੇ। ਸਾਰਾ ਭੇਤ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਿਆ। ਇਕ ਘੋੜਾ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਸੀ।

ਤਾਰੀਖ-ਇ-ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਇਸੇ ਵਾਰਤਾ ਨੂੰ ਸੰਖੇਪ ਕਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਲਾਹੌਰ ਪਹੁੰਚਿਆ ਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਤਬੈਲੇ ਦੇ ਘਸਿਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਨੌਕਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਕੁਝ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਜਦ ਆਪਣਾ ਇਤਥਾਰ ਜਮਾ ਲਿਆ ਤਾਂ ਇਕ ਰਾਤੀਂ ਸ਼ਾਹੀ ਤਬੈਲੇ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਨੌਕਰਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰਾਬ ਪਿਆ ਕੇ ਮਸਤ ਤੇ ਬੇ-ਸੁਰਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਘੋੜਾ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਫਸੀਲ ਉਤੋਂ ਦੀ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਛਾਲ ਮਾਰ ਕੇ ਲੈ ਆਇਆ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਭੇਟ ਕੀਤਾ।

ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਜੀ ਦੂਜਾ ਘੋੜਾ ਲੈਣ ਲਈ ਫਿਰ ਲਾਹੌਰ ਆ ਪੁੱਜੇ। ਇਸ ਵਾਰੀ ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਜੀ ਭਾਈ ਬੋਹੜੂ ਦੇ ਘਰ ਟਿਕੇ। ਭਾਈ ਬੋਹੜੂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਘੋੜਾ ਗਾਇਬ ਹੋ ਜਾਣ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਸੌਂਧੇ ਖਾਨ ਸਭ ਖੋਜੀਆਂ ਤੇ ਨਜ਼ੂਮੀਆਂ ਦੇ ਪੈਰ ਚੁੰਮ ਰਹਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਢੂੰਡ ਵਿਚ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਖੋਜੀ ਕੋਈ ਸੂਹ ਦੱਸੇ। ਭਾਈ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਰਾਵਲ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਿਆ ਤੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਲਾਗੇ ਜਾ ਬੈਠੇ।

ਸੈਥੇ ਖਾਨ ਜਦ ਕੋਲੋਂ ਲੰਘਿਆ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਦੀ ਗੱਲ ਦੱਸ ਦਿੱਤੀ । ਉਹ ਰੁਕ ਕੇ ਗੱਲ ਸੁਣਨ ਲੱਗਾ ਤੇ ਭਾਈ ਜੀ ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਕੋਲ ਲੈ ਗਿਆ । ਭਾਈ ਜੀ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਘਾਹੀ ਦਾ ਨਾਂ, ਫਿਰ ਉਸਦਾ ਹੁਲੀਆ ਤੇ ਘੋੜਾ ਲੈ ਜਾਣ ਦੀ ਸਾਰੀ ਤਰਕੀਬ ਦੱਸ ਦਿੱਤੀ । ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਸਮੇਂ ਇਹ ਦੱਸਣਾ ਜ਼ਰਾ ਅੰਖਾ ਹੈ ਕਿ ਘੋੜਾ ਕਿਥੇ ਹੈ ਪਰ ਜੇ ਉਹ ਹੀ ਸਮਾਂ ਹੋਵੇ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਆਪਣੀ-ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਤੇ ਹੋਣ ਦਾ ਸਭ ਕੁਝ ਦੱਸਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਰਾਤ ਨੂੰ ਉਹ ਹੀ ਸਮਾਂ ਆਉਣ ਉਤੇ ਪੂਰਾ ਸਾਂਗ ਉਤਾਰਿਆ ਗਿਆ । ਭਾਈ ਜੀ ਨੇ ਘੋੜਾ ਖੋਲਿਆ ਤੇ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ‘ਆਪਣੇ ਸੇਵਕ ਦੀ ਪੈਜ ਰਖੋਂ’ ਆਖ ਕੇ ਛਾਲ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਕਿਹਾ : ‘ਪਹਿਲਾ ਵੀ ਮੈਂ ਲੈ ਗਿਆ ਸਾਂ, ਦੂਜਾ ਵੀ ਮੈਂ ਨਾਲ ਲੈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ । ਇਹ ਘੋੜੇ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਹੁਣ ਕਾਂਗੜ ਦੇਸ਼ ਹਨ ।’ ਘੋੜਾ ਗੁਰ ਚਰਨਾਂ ਅੱਗੇ ਲਿਆ ਹਾਜ਼ਰ ਕੀਤਾ । ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੇ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲਗਾਇਆ ਤੇ ਫਰਮਾਇਆ :

“ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਛੀਨਾ ।

ਗੁਰੂ ਕਾ ਸੀਨਾ ।

ਪਰੇਮ ਭਰਤ ਲੀਨਾ ।

ਕਦੇ ਕਮੀ ਨਾਹ ।”

ਕਨੂੰਬੀਆ ਲਾਲ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਦੂਜੀ ਵਾਰੀ ਇਕ ਨਜ਼ੂਮੀ ਦੇ ਭੇਸ ਵਿਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕੋਲ ਪੁੱਜਾ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਮਹਿਲ ਤੇ ਦੂਜੇ ਮਕਾਨਾਂ ਨੂੰ ਜੰਦਰੇ ਮਾਰ ਕੇ ਦੂਜਾ ਘੋੜਾ ਵੀ ਨਠਾ ਲਿਆਇਆ ।

ਤੌਜੀ ਜੰਗ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਘੋੜੇ ਲਿਆਉਣਾ ਸੀ । ਅਨਾਇਤ ਉੱਲਾਨੇ ਲੱਲਾ ਬੇਗ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਭਰਾ ਕਮਰਬੇਗ ਅਤੇ ਮੁਗਲੀ ਬੇਗ ਤੇ ਬਹਿਲੋਲ ਖਾਂ ਨੂੰ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਕੇ ਭੇਜਿਆ ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਨਥਾਣੇ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਕਰੜੀ ਹਾਰ ਹੋਈ । ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਨੇ ਇਸ ਹਾਰ ਨੂੰ ਸੁਣਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਦੌਰੇ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਵੀ ਬਣਾਇਆ । ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਪਾਸ ਪਾਇਦੇ ਖਾਨ ਵੀ ਪੁੱਜਿਆ ਪਰ ਉਹ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਨੂੰ ਮੁਆਮਲਾ ਸੌਂਪ ਕੇ ਆਪ ਵਾਪਸ ਟੁਰ ਗਿਆ । ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਬਾਰੇ ਇਕ ਗੱਲ ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਦਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਇਤਿਹਾਸੀ ਸੀ । ਜਦ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਦੀ ਪਿਆਰੀ ਮਲਕਾ ਮੁਮਤਾਜ਼ ਮਰੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਦਫ਼ਨ ਕਰਨ ਲਈ ਕਬਰ ਤੱਕ ਲੈ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਇਕੋ-ਇਕ ‘ਮਰਦ’ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਹੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਹ ਸਨਮਾਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ।

ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਨੇ ਜਦ ਕੋਈ ਕਾਰਵਾਈ ਨਾ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਪਾਇਦੇ ਖਾਂ (ਪੈਂਦੇ ਖਾਂ), ਮੁਖਲਿਸ ਖਾਂ ਦੇ ਭਰਾ ਕਾਲੇ ਖਾਨ, ਅਨਵਰ ਖਾਨ, ਬੇਜਾ ਤੇ ਲੱਲਾ ਬੇਗ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਮਲਕ ਅਨਵਰ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਲਿਆ ਤੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਤੇ ਹੱਲਾ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ । ਮੁਹਸਨ ਛਾਨੀ ਨੇ ਇਸ ਜੰਗ ਦੇ ਅੱਖਿਂ ਛਿੱਠੇ ਹਾਲ ਲਿਖੇ ਹਨ । ਤਲਵਾਰਾਂ ਖੜਕਣ ਲੱਗੀਆਂ । ਘੋੜੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਭਿੜਣ ਲੱਗੇ । ਗਰਮੀ ਤੇ ਹਨੇਰੀ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਸੀ । ਇਕ ਪਾਸੇ ਕੁਦਰਤੀ ਹਨੇਰੀ ਤੇ ਦੂਜੇ ਛੋਜ ਨੇ ਇਤਨੀ ਧੂੜ ਛੱਡੀ ਕਿ ਰਾਤ ਪੈ ਗਈ । ਪੈਂਦੇ ਖਾਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਮੈਦਾਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥ ਹੀ ਰਿਹਾ । ਮੁਹਸਨ ਛਾਨੀ ਲਿਖਦਾ ਹੈ : ‘ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ

ਤੇ ਪਿਛੋਂ ਕਈ ਵਾਰੀ ਬੜੇ ਭਾਰੀ ਸ਼ਾਹੀ ਲਸ਼ਕਰ ਉਸ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਆਏ ਪਰ ਉਹ ਰੱਬ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਸਹੀ ਸਲਾਮਤ ਬਚ ਗਿਆ । ਇਸ ਉਪਰੰਤ ਕਈ ਸ਼ਾਹੀ ਟਾਕਰੇ ਹੋਏ, ਪਰ ਛੋਜਾਂ ਨੂੰ ਭਾਂਜ ਹੀ ਖਾਣੀ ਪੈਂਦੀ ਰਹੀ । ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਟਿਕਾਣਾ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਤੋਂ ਕੀਰਤਪੁਰ ਕਰ ਲਿਆ ।

ਕੀਰਤਪੁਰ ਪੁੱਜਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਓਂ ਵਿਉਂਤ ਦਿੱਤੀ । ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਨੇ ਬਾਬਾ ਅਲਮਸਤ, ਬਾਬਾ ਛੂਲ, ਗੋਇਦਾ ਜੀ ਤੇ ਬਾਲੂ ਹਸਣੇ ਦੀਆਂ ਪੂਣੀਆਂ ਬਣਾ-ਬਣਾ ਕੇ ਦੂਰ-ਦੂਰ ਸਿੱਖੀ ਸੰਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਤੇ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਬਖਸ਼ੀਸ਼ਾਂ ਵੀ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀਆਂ । ਮੁਹਸਨ ਫਾਨੀ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਐਸਾ ਅਸਥਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਜਿੱਥੇ ਸਿੱਖ ਨਾ ਮਿਲਣ ।

ਕੀਰਤਪੁਰ ਹੀ ਬੁੱਢਣ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਚੇਲਾ ਸੁੰਦਰ ਸ਼ਾਹ, ਦਿਉ ਨਗਰ (ਅਯੁਧਿਆ) ਤੋਂ ਕੀਰਤਪੁਰ ਆਇਆ । ਸੁੰਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਰਾਮ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਬਹੁਤ ਮਾਣਤਾ ਸੀ । ਰਾਜੇ ਤੇ ਨਵਾਬ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਉਸ ਨੇ ਜਦ ਕੀਰਤਪੁਰ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ, ਰਹਿਣੀ-ਬਹਿਣੀ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਛਿੱਠਾ ਤਾਂ ਸਿੱਖੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਉਹ ਇਹ ਵੇਖ ਹੈਰਾਨ ਹੋਇਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਖਰਚ ਕੇ ਬੁੱਢਣ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਕਬਰ ਬਣਾਈ ਸੀ । ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਜੀ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਪੈ ਗਿਆ ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਘੰਟਿਆਂ ਬੱਧੀ ਬੁਹਮ ਗਿਆਨ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ । ਉਹਨਾਂ ਦੋਵਾਂ ਦਾ ਇਤਨਾ ਗੁਹੜਾ ਸੰਬੰਧ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ ਕਿ ‘ਸਰੀਰ ਦੇਵੇਂ ਇਕੱਠਿਆਂ ਹੀ ਛੱਡਾਂਗੇ’ । ਭਾਈ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹਿਤ ਦਿਉ ਨਗਰ ਹੀ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ । ਜਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਬਾਬਾ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਜੀ ਵਿਦਾਇਗੀ ਲੈਣ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨੇਤਰ ਜਲ ਨਾਲ ਭਰ ਗਏ । ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵੀ ਭਰ ਆਈਆਂ । ਇਕ ਵਾਰੀ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੂੰ ਚਿਖਾ ਉੱਤੇ ਰੱਖਣ ਵੇਲੇ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਨੇਤਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦੋ ਪਿਆਰ ਮੇਤੀ ਟਾਪਕੇ ਸਨ ।

ਦੂਜੀ ਵਾਰੀ ਹੁਣ, ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਨੂੰ ਦਿਉ ਨਗਰ ਵੱਲ ਭੇਜਣ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ ਬਚਨ ਵੀ ਕੀਤੇ : “ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਜੇ ਕੋਈ ਤੇਰੇ ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਭੇਦ ਮੰਨੇਗਾ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਸਿਦਕ ਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗਾ । ਕਰਤਾਰ ਦੀ ਆਗਿਆ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ, ਸੋ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਪਾਲਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ । ਜਿਵੇਂ ਨਦੀ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਵਿਚ ਤਿਨਕੇ ਤੇ ਬੇੜੀ ਵਿਚ ਰਾਹੀਂ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰੀਰ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਹਨ । ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਇਤਨਾ ਪਿਆਰ ਸੀ ਭਾਈ ਜੀ ਨਾਲ ਕਿ ਉਹ ਦੂਰ ਤੱਕ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡਣ ਗਏ । ਸੁੰਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਚੇਲਾ ਗੁਰੂ ਦਾ ਪਿਆਰ ਦੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਗਿਆ ।

ਦਿਉ ਨਗਰ ਵੱਲ ਜਾਂਦਿਆਂ ਰਾਹ ਵਿਚ ਭਾਈ ਜੀ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਬਿਬੇਕ, ਵੈਰਾਗ ਤੇ ਗਿਆਨ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਾਂਦੇ ਰਹੇ । ਦਿਉ ਨਗਰ ਵਿਚ ਪੁੱਜ ਕੇ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਘਰ-ਘਰ ਪੁਚਾਇਆ । ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਜੀ ਨੂੰ ਦੇਖ ਸਾਰੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਕੈਸੇ ਕਾਮਲ ਹਨ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਛੁਹ ਨਾਲ ਜੰਗ ਵਿਚ ਹਰ ਸਿੱਖ ਯੋਧਾ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ

ਤੇ ਗਿਆਨ ਵਿਚ ਵੀ ਸਿਖਰਾਂ ਨੂੰ ਛੋਹਣ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਚੁਨੀਆਂ ਨੇ ਇੰਤਹਾ ਉਸ ਦਿਨ
ਡਿੱਠੀ ਜਦ ਦੋਹਾਂ ਸੁੰਦਰ ਸ਼ਾਹ ਤੇ ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਇਕੋ ਸਮੇਂ, ਇਕੋ ਥਾਂ ੧੫
ਅਗਸਤ, ੧੯੯੩, ਭਾਵੋਂ ਸੁਦੀ ੩, ਸੰਮਤ ੧੯੯੪ ਨੂੰ ਸਰੀਰ ਛੱਡ ਦਿੱਤੇ। ਉਥੇ ਇਕੋ ਹੀ
ਥਾਂ ਭਾਈ ਜੀ ਦੀ ਸਮਾਧ ਤੇ ਸੁੰਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਕਬਰ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸਿੱਖ ਜੀਵਨ ਵਿਚ
ਵੀ ਮੇਲ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮਰ ਕੇ ਵੀ ਸਾਂਝ ਦਿੜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਸਾਂਝ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਸਮਾਧ
ਤੇ ਕਬਰ ਦੀ ਰਾਬਰਟ ਐਨ : ਕਸਟ ਨੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਦੇਖੀ ਸੀ ਤੇ ਦੂਜੀ ਦਿਉ ਨਗਰ ਵਿਚ
ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਕਬਰ ਤੇ ਸਮਾਧੀ ਇਕੱਠੀਆਂ ਹਨ। ਭਾਈ ਜੀ ਦੇ ਭਤੀਜੇ ਭਾਈ ਲਾਲ ਚੰਦ ਜੀ
ਨੇ ਉਥੋਂ ਸਮਾਧ ਤੋਂ ਕੁਝ ਰਾਖ ਲਿਆ ਕੇ ਇਕ ਸਮਾਧ ਸੂਰ ਸਿੱਖ ਵੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਜੀ ਇਕ ਐਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਸਨ, ਜਿਹਨਾਂ ਪ੍ਰੀਵਰਤਨ ਦੀ ਵੀ ਹੱਦ
ਦੱਸੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦਾ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ 'ਸੀਨਾ' ਕਹਿਣਾ, ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਅਤਿ ਦਾ
ਪਿਆਰ ਹੀ ਦਿੜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਵੀ ਕਿਸੇ ਕੋਲੋਂ
ਅਵਿਗਿਆਹੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਗੁਰੂ ਪਾਸੋਂ ਭਾਈ ਲੱਧਾ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਵਾਂਗੂ ਖਿਮਾ
ਲੈ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕਹਿੰਦੇ :

‘ਹੇ ਪ੍ਰਭੂ ਤੁਮਰੋ ਨਾਮ ਹੈ ਪਾਵਨ ਪਤਤ ਕਰੰਤ।

ਜੀਵ ਸਦਾ ਸਦਾ ਤੁਲ ਹੈ ਤੁਮ ਸਦਾ ਬਖਸ਼ੰਦ।’

ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਆਪਣੀ ਤਸਵੀਰ ਬਣਾਉਣ
ਤੋਂ ਸਦਾ ਸੰਕੋਚ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਇਕ ਦਿਨ ਇਕ ਨਕਾਸ਼ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਬਿਧੀ
ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਆਗਿਆ ਲੈ ਦਿੱਤੀ। ਜਦ ਤਸਵੀਰ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਨਕਾਸ਼ਾਂ ਨੇ ਪੇਸ਼
ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਨੂੰ ਹੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਹੋਰ ਨਾ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਆਗਿਆ
ਕੀਤੀ। ਅੱਜ ਵੀ ਇਹ ਤਸਵੀਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਦੇ ਪਾਸ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੈ। ਨਕਾਸ਼ਾਂ
ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਸਾਡੇ ਹੱਥ ਅੱਜ ਸਫਲ ਹੋਏ ਹਨ ਤੇ ਇਹ ਸਭ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਹੈ :

‘ਬਿਧੀ ਚੰਦ ! ਨਹਿ ਹਮਰੋ ਚਾਰਾ।

ਤੋਹਿ ਕਿਰਪਾ ਤੇ ਬਖੋਤ ਸਵਾਰਾ।

(ਪੰਨਾ ੯੯੬, ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ)

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦ ਇਕ ਵਾਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਜੀਨ ਪਾ ਕੇ, ਸ਼ਾਸਤਰ ਅਸਤਰ ਸਜਾ ਕੇ, ਚਿੱਟੇ
ਕੱਪੜਿਆਂ ਨਾਲ ਚਿੱਟੇ ਬਾਜ਼ ਨਾਲ ਜਾਨ ਭਾਈ (ਦਿਲਬਾਗ ਘੜੇ ਦਾ ਦੂਜਾ ਨਾਂ ਸੀ) ਉੱਤੇ
ਸਵਾਰ ਹੋਏ ਤਾਂ ਦੋ ਮੁਸੱਵਰਾਂ ਨੇ ਤਸਵੀਰ ਬਿੱਚ ਲਈ ਤੇ ਡਰਦਿਆਂ-ਡਰਦਿਆਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ
ਤਾਂ ਵੀ ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਕਿਸਾ ਲੈ ਕੇ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਭਾਈ ਜੀ ਦੀ ਜੁਰਾਤਿ ਦੇਖਣ
ਵਾਲੀ ਸੀ ਜਦ ਉਹ ਸ਼ਾਹੀ ਕੈਪਾਂ ਵਿਚ ਛਾਪਾ ਮਾਰ ਆਉਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਸਭ ਨੂੰ ਗਿਆਨ
ਕਰਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਚੁਪ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਹਰ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਟਾਕਰੇ
ਦੀ ਤਾਕਤ ਆ ਗਈ ਹੈ। ਗੱਲ ਕੀ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਸਹੀ ਸਰੂਪ ਅਤੇ ਗਿਆਨ,
ਭਗਤੀ, ਸ਼ਕਤੀ, ਵੈਰਾਗ ਤੇ ਪਿਆਰ ਖਿਮਾ ਦੀ ਮੁਰਤਿ ਸਨ।

ਤਿੰਨ-ਸੁਭਾਅ ਤਿੰਨ-ਕਰਮ

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰ-ਗੱਦੀ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣਾ, ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਐਸੀ ਵਾਰਤਾ ਹੈ ਜੋ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਵਿਸਥਾਰ ਮੰਗਦੀ ਹੈ ਸਗੋਂ ਵਿਆਖਿਆ ਵੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ, ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਤੇ ਬਾਬਾ ਲਖਮੀ ਚੰਦ ਜੀ ਨੂੰ ਗੱਦੀ ਨਾ ਦੇ ਕੇ ਇਕ ਨਵੀਂ ਹੀ ਚਾਲ ਟੇਰ ਦਿੱਤੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ 'ਬਾਬਾਣੈ ਘਰ ਨਵੀਂ ਚਾਲ' ਕਿਹਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਰੋਸ ਮਨਾਉਣਾ ਸੁਭਾਵਕ ਸੀ। ਪਰ ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਉਹ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਸਨ ਕਿ ਗੁਰ-ਗੱਦੀ 'ਬਾਹਰਲੇ' ਕੋਲ ਗਈ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰ ਅੰਗਰਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ, 'ਬਾਬਾ ਦਾਤੂ ਜੀ ਅਤੇ ਦਾਸੂ ਜੀ' ਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਖਤ ਗੁੱਸਾ ਕੀਤਾ ਜਦ ਗੁਰ-ਗੱਦੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਤੀਜੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਦਾਤੂ ਜੀ ਨੇ ਲੱਤ ਤੱਕ ਮਾਰੀ ਪਰ ਉਹ ਇਹ ਜਾਣ ਗਏ ਸਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਪਦਵੀ ਕੋਈ ਨਿੱਜੀ ਵਿਰਾਸਤ ਨਹੀਂ। ਸੋ ਸਮਾਂ ਲੰਘਣ ਉਤੇ ਉਹ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਕੁਝ ਐਸੀ ਹੀ ਐਕੜ ਆਈ ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ, ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਜੀ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਮੋਹਰੀ ਜੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ, ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਜੀ ਨੂੰ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਬਾਬਾ ਮੋਹਰੀ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰ ਪਿਤਾ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅੱਗੇ ਸਿਰ ਨਿਵਾ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਮੋਹਨ ਜੀ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਤੱਕ ਕਲਪਦੇ ਰਹੇ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਤਨਾ ਧਰਵਾਸ ਜ਼ਰੂਰ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੱਦੀ 'ਬਾਹਰਲੇ' ਨੂੰ ਹੀ ਮਿਲੀ ਹੈ।

ਵੱਡੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਲਈ ਆ ਬਣੀ। ਤਿੰਨੇ ਪੁੱਤਰ, ਬਾਬਾ ਪਿੱਖੀ ਚੰਦ ਜੀ, ਬਾਬਾ ਮਹਾਂਦੇਵ ਜੀ ਤੇ (ਗੁਰੂ) ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ, ਸਿੱਖ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿਚ ਪਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਤਿੰਨੇ ਹੀ ਸੇਵਾ ਸਿਰਨ ਤੇ ਘਾਲ ਕਮਾਈ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਤਿੰਨੇ ਹੀ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ ਪਦਵੀ ਕੋਈ ਵਿਰਾਸਤ ਨਹੀਂ। ਤਿੰਨੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਛਤਰ ਛਾਇਆ ਹੇਠ ਵਧੇ ਫੁਲੇ ਸਨ। ਸੋ ਜਦ ਗੁਰ-ਗੱਦੀ ਦੇਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆਇਆ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਤਿੰਨਾਂ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਅਤੇ ਕਰਮਾਂ ਨੂੰ ਬੜੇ ਗਹੁ ਨਾਲ ਵਾਚਿਆ। ਤਿੰਨਾਂ ਦੇ ਸੁਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜਦ ਕਸਵੱਟੀ ਉੱਤੇ ਜਗਾ ਕੁ ਰਗਵਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਦੇ ਕਰਮ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਗਏ। ਤਿੰਨਾਂ ਦਾ ਅਸਲਾ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰੰਥੀਨ ਅੱਖ ਨੇ ਪਰਖ ਕਰ ਲਈ।

ਪਰਖ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਹਿਲ ਸੀ ਤੇ ਪਰਚਾ ਬਹੁਤ ਆਸਾਨ ਸੀ ਪਰ ਇਹ ਤਾਂ ਪ੍ਰੀਖਿਆਕਾਰ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਹੈ ਕਿ ਪਰਚਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਪਾਵੇ ਜਾਂ ਸੌਖਾ। ਇਹ ਵੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆਕਾਰ ਹੀ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕੀ ਪਰਖ ਰਿਹਾ ਹੈ? ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪਰਖ ਲਿਆ ਕਿ ਜਿਸ ਨੇ ਗੁਰ-ਜਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੰਭਾਲਣੀ ਹੈ, ਉਹ ਕਿਸ ਅਵਸਥਾ ਤੇ ਪੁੱਜਾ ਹੈ ਤੇ ਕਿਥੋਂ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਚਾਚੇ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸਿਹਾਰੀ ਮੱਲ ਜੀ ਦੇ ਲੜਕੇ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਲਾਹੌਰ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਚੱਕ ਰਾਮਦਾਸਪੁਰਾ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਸਿਹਾਰੀ ਮੱਲ ਜੀ ਦੀ ਇਹ ਇੱਛਾ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਇਕ ਜ਼ਰੂਰ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਪੁੱਜੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਦੱਸਿਦਿਆਂ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਨੂੰ ਭੇਜਣ ਦੀ ਗੱਲ ਆਖ ਭੇਜੀ। ਇਧਰ ਪਰਚਾ ਪੈ ਗਿਆ।

ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਵੱਡੇ ਪੁੱਤਰ ਬਾਬਾ ਪਿ੍ਖੀ ਚੰਦ ਜੀ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਕੀਤੀ। ਪਿ੍ਖੀ ਚੰਦ ਆਖਣ ਲੱਗਾ: “ਆਪ ਦੇਖਦੇ ਹੋ ਕਿ ਹਰ ਸਮੇਂ ਸਾਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਕੰਮ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਇਕ ਅਂਵਦਾ ਹੈ, ਇਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਲੰਗਰ ਦਾ ਸਾਰਾ ਖਰਚ ਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵੀ ਮੇਰੇ ਕਰਕੇ ਹੀ ਹੈ। ਅੰਨ ਨੂੰ ਭੈਡਾਰ ਵਿਚ ਰੱਖਦਾ ਹਾਂ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਤਾਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਖਿਨ ਪਲ ਵੀ ਵਿਹਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਉਥੇ ਮੇਰਾ ਜਾਣਾ ਕਿਵੇਂ ਹੋਵੇ। ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ :

ਕਿਸ ਛਿਣ ਮਮ ਅਵਕਾਸ ਨ ਜਾਨੋ।

ਕੈਸੇ ਬਨਹਿ ਤਹਾਂ ਮਮ ਠਾਨੋ।

ਜਦ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਆਖਿਆ ਕਿ ਉਥੇ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡਾ ਜਾਣਾ ਹੀ ਯੋਗ ਹੈ ਤਾਂ ਕਰਮ ਕਰ ਕੇ ਬਣਿਆ ਪਿ੍ਖੀ ਚੰਦ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਬੋਲ ਉਠਿਆ ਤੇ ਖਿੱਚ ਕੇ ਗੁਰੂ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਕਿਹਾ: “ਪਿਤਾ ਜੀ, ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅੰਵਾਣ ਹੋ, ਬੇ-ਪ੍ਰਵਾਹ ਹੋ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਤਾਂ ਜਗਾ ਭਰ ਵੀ ਲਾਭ ਹਾਣ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਸੈਬਾਂ ਨਹੀਂ ਉਥੇ ਜਾਇਆ ਜਾਂਦਾ।

ਪਿਤਾ ਜੀ ਤੁਮ ਹੋ ਬੇਪਰਵਾਹੁ।

ਹਾਨ ਨ ਲਾਭ ਰਖੋ ਮਨ ਮਾਹੂ।

ਮੁਝ ਤੇ ਜਾਖੋ ਜਾਇ ਨਾ ਭਹਾਂ।

ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਮੁਸਕਰਾ ਕੇ ਚੁੱਪ ਕਰ ਗਏ। ਪ੍ਰੀਖਿਆਕਾਰ ਨੇ ਪਰਖ ਲਿਆ, ਸੇਵਾ ਰਾਹੀਂ ਨਿਮਰਤਾ ਉਪਜਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ ਉਸ ਦੀ ਥਾਂ ਤਾਂ ਹੰਕਾਰ ਲੈ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਿ੍ਖੀ ਚੰਦ ਜੀ ਤਾਂ ਗੱਲ-ਗੱਲ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਜਤਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਫਲ ਤਾਂ ਨਿਮਰਤਾ ਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਤਾਂ ਸਭ ਕੁਝ ਜਾਨੀ ਚੱਲੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਸੇਵਾ ਰਾਹੀਂ ਉਹ ਹੱਕ ਜਤਲਾਂ ਦੇ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੇ ਜਦ ਈਰਖਾ ਤੇ ਹੰਕਾਰ ਸਿਖਰ ਉਤੇ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਪਿ੍ਖੀ ਚੰਦ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, ‘ਪਿ੍ਖੀ ਚੰਦ! ਬਿਨਾਂ ਨਿਮਰਤਾ ਦੇ ਸੇਵਾ ਸੋਭਦੀ ਨਹੀਂ, ਸੇਵਾ ਕਿਥੇ, ਤੂੰ ਤਾਂ ਹੰਕਾਰੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ।’

ਬਿਨਾਂ ਨਿਮਰਤਾ ਹੋਇ ਨ ਸੇਵਾ।

ਸੇਵਾ ਕਰਾਂ ਮਹਾਂ ਅਹੰਸੇਵਾ।

ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੇ ਫਿਰ ਕਿਹਾ : 'ਸ਼ਰਧਾ ਪ੍ਰਮਾਰਥ ਦਾ ਮੂਲ ਹੈ। ਸ਼ਰਧਾ ਤੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਕੌਂਪਲ ਛੁੱਟਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰੇਮ ਹੀ ਸੁਖ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਸੇਵਾ ਤਾਂ ਛਾਲ ਹੈ ਜੋ ਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨੂੰ ਪੱਕਿਆਂ ਕਰਦੀ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਤੋੜਨ ਲਈ ਹੈ। ਸ਼ਰਧਾ, ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਸੇਵਾ ਤੋਂ ਹੀ ਵੈਰਾਗ ਉਪਜਦਾ ਹੈ ਤੇ ਵੈਰਾਗ ਨੂੰ ਹਰੀ ਨਾਮ ਦਾ ਫਲ ਲੱਗਦਾ ਹੈ।' ਮਹਾਂ ਕਵੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ :

ਸਰਧਾ ਸਭ ਕੀ ਮੂਲ ਮੁਹਾਨੀ।
ਅੰਕੁਰ ਪ੍ਰੇਮ ਹੋਤ ਸੁਖਦਾਨੀ।
ਤੁਚ ਸੇਵਾ ਜਿਸ ਕੋ ਦਿਵ ਕਰਤਾ।
ਕਾਡ ਬੜੇ ਵੈਰਾਗ ਪ੍ਰਵਿਰਤਾ।
ਹਰਿ ਕਾ ਨਾਮ ਸੁ ਮਨ ਤਹਿ ਫੂਲਾ।
ਸਤਿ ਸੰਗਤ ਮਹਿ ਸ਼ੋਭਤ ਫੂਲਾ।

ਫਿਰ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਇਹ 'ਫਲ' ਹੀ ਬਿੜ ਬਣ ਕੇ ਝੂਲਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਸੋਭਾ ਪਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਦੈਵੀ, ਸੰਸਾਰੀ, ਬਿਬੇਕ ਤੇ ਗਿਆਨ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਗੁਣ ਲੱਗ ਕੇ, ਉਸ ਬਿੜ ਨੂੰ ਹੋਰ ਘਣ ਛਾਵਾਂ ਬਣਾਂਦੇ ਹਨ :

ਦੈਵ ਸੰਪਦਾ ਗੁਣ ਜੋ ਅਨੇਕਾ।
ਗੁਣ ਦਲ ਕਲਤ ਸੁ ਬਲਤ ਬਿਬੇਕਾ।

ਇਸ ਘਣਛਾਵੇਂ ਦਰੱਬਰਤ ਦੀ ਛਾਂ ਹੇਠ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਹੀ 'ਆਤਮ ਗਿਆਨ' ਦਾ ਸੰਦਰ ਫਲ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਤਮ ਗਿਆਨੀ ਨੂੰ ਅਤਿ ਅਨੰਦ ਰਸ ਮਿਲਦਾ ਹੈ; ਕ੍ਰੋੜਾਂ ਕਲਪ ਬਿੜ ਜੋ ਮਨ ਇਛੇ ਫਲ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਆਖੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਇਸ ਦੇ ਭੁਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ। ਇਹ ਸਭ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਮਿਹਰ ਸਦਕਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ :

ਆਤਮ ਗਿਆਨ ਲਗਯੋ ਫਲ ਸੰਦਰ।
ਅਤ ਅਨੰਦ ਰਸ ਜਿਸ ਕੇ ਅੰਦਰ।
ਕੋਟ ਕਲਪਤਰ ਹਵੇ ਨ ਪਟੰਤਰ।
ਪ੍ਰਭੂ ਕਿਰਪਾ ਤੇ ਲਹੈ ਸੁ ਅੰਤਰ।

ਪਰ ਪਿਖੀ ਚੰਦ ਜੀ ਨਿੰਮਤਾ ਦੀ ਥਾਂ ਬੀਰਖਾ, ਚੁਗਲੀ-ਬਖੀਲੀ, ਲਿੰਦਿਆ ਤੇ ਮਾਇਆ ਨੂੰ ਹੀ ਪੈਦਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਹਾਰਿਆਂ ਦੀ ਹੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਦੇਖ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਸਮਝਾਇਆ : 'ਬੇਟਾ, ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਧਨ ਦੀ ਖਾਤਰ, ਪਿਤਾ ਨਾਲ ਝਗੜਨਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ। ਪੁੱਤਰ! ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮਾਪਿਆਂ ਨੇ ਜੰਮਿਆ ਤੇ ਪਾਲਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਧਨ ਦੀ ਖਾਤਰ ਝਗੜਾ ਕਰਨਾ ਮਾੜਾ ਕੰਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।'

ਕਹੇ ਪੂਰਤ ਝਗੜਤ ਰਉ ਸੰਗਿ ਬਾਪ।
ਜਿਨ ਕੇ ਜਣੇ ਬਡੀਰੇ ਭੁਮ ਰਉ,
ਤਿਨ ਸਿਉ ਝਗੜਤ ਪਾਪ। ਰਹਾਉ।

ਫਿਰ ਫਰਮਾਇਆ, ਜਿਸ ਧਨ, ਬਾਹਵਾਂ ਤੇ ਜੋਰ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਨਿੱਤ ਕਰਦੇ ਹੋ ਉਹ ਧਨ

ਕਦੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਦਾ ਆਪਣਾ ਨਹੀਂ ਬਣਿਆ। ਹਰ ਇਕ ਮਨੁੱਖ ਮਾਇਆ ਦਾ ਚਸਕਾ ਅੰਤ ਵੇਲੇ ਇਕ ਖਿਨ ਪਲ ਵਿਚ ਹੀ ਛੱਡ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਛੱਡਦਾ ਹੈ ਤਦ ਛੱਡਣ ਦਾ ਹਉਕਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ :

‘ਜਿਸ ਧਨ ਕਾ ਤੁਮ ਗਰਭੁ ਕਰਤ ਹਉ ਸੇ ਧਨੁ ਕਿਸਰਿ ਨਾ ਆਧੁ।

ਖਿਨ ਮਹਿ ਛੋਡਿ ਜਾਇ ਬਿਖਿਆ ਰਸੁ ਤਉ ਲਾਗੇ ਪਛਤਾਪੁ।

(ਸਾਰੰਗ ਮਹਲਾ 4, ਘੜ੍ਹ ੩ ਦੁਪਦਾ)

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਗ ਸੂਹੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਜੀ ਦੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਟੁੰਬਿਆ ਕਿ ਬੇਟਾ। ਉਂਝ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਦੀ ਫਿਟਕਾਰ ਨੂੰ ਉਹੀ ਮਨੁੱਖ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਇਹ ਬਖੀਲੀ ਵਾਲੀ ਦਸ਼ਾ ਵਾਪਰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਜਗਤ ਦੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਵੀ ਪੁੱਛ ਕੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਵੇਂਦੇ। ਇਹ ਯਕੀਨ ਜਾਣੋ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ, ਕਦੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖਾਂ ਨਾਲ ਈਰਖਾ ਦੀ ਰਾਹੀਂ (ਆਤਮਕ ਜੀਵਨ ਦਾ ਧਨ) ਨਹੀਂ ਲੱਭਾ। ਆਪਣੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਨਾਲ ਸੇਵਕ-ਭਾਵਨਾ ਰਖਿਆਂ ਹੀ ਸੰਸਾਰ ਸਮੁੰਦਰ ਤੋਂ ਪਾਰ ਉਤਾਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ :

ਜਿਸ ਘਰਿ ਵਿਰਤੀ ਸੋਈ ਜਾਣੈ,

ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪੂਛਿ ਕਰਹ ਬੀਚਾਰਾ।

ਚਹੁ ਪੀੜ੍ਹੀ ਅਦਿ ਜੁਗਾਦਿ ਬਖੀਲੀ,

ਕਿਨੈ ਨ ਪਾਇਓ, ਹਰਿ ਸੇਵਕ ਭਾਇ ਨਿਸਤਾਰਾ।

(ਸੂਹੀ ਮਹਲਾ 4)

ਗੱਲ ਠੀਕ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਜਗਤ ਲਈ ਪੂਰਨੇ ਪਾਉਣੇ ਹਨ, ਉਸ ਨੂੰ ਈਰਖਾ, ਬਖੀਲੀ ਤੇ ਸੰਸਾਰ ਧਨ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਹੋਣਾ ਲੋੜੀਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਦਾ ਈਰਖਾਲੂ ਸੁਭਾਅ ਐਸਾ ਪੱਕ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਕਿ ਕਦੇ ਉਹਨਾਂ ਭਰੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਪਗਤੀ ਉਤਾਰੀ, ਕਦੇ ਹਰਿਮੰਦਰ ਦੀ ਨਾਕਾਬੰਦੀ ਕੀਤੀ, ਕਦੇ ਇਕੋ ਇਕ ਸੱਧਰਾਂ ਨਾਲ ਲਈ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ (ਗੁਰੂ) ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਜਦ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਕਾਮਯਾਬ ਨਾ ਹੋਏ ਤਾਂ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਹੱਲੇ ਵੀ ਕਰਵਾਏ। ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਬਣੇ ਸੁਭਾਅ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਮ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਾਂਦੇ ਰਹੇ।

ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਦੂਜੇ ਸਪੁੱਤਰ ਮਹਾਂਦੇਵ ਜੀ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਜਗਤ ਨੂੰ ਮਿਥਿਆ ਮੰਨ ਕੇ, ਉਤਸ਼ਾਹ ਛੱਡ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਜਿਸ ਸਿੱਖੀ ਨੇ ‘ਵਿਚਿ ਦੁਨੀਆ ਸੇਵ ਕਮਾਈਐ ਤਾਂ ਦਰਗਹ ਬੈਸਣ ਪਾਈਐ’ ਦੀਆਂ ਲੀਹਾਂ ਉਤੇ ਟੁਰਨਾ ਸਿਖਾਇਆ ਸੀ, ਬਾਬਾ ਜੀ ਮਸਤ ਵਿਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਸੰਸਾਰੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਵਿਚ ਰੁਕਾਵਟ ਦੱਸ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ‘ਪੁੱਤੀ ਰੰਦ ਪਵੈ ਸੰਸਾਰ’, ਮਹਾਂਦੇਵ ਜੀ ਨਿਰੋਲ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਹੀ ਗਿਣਦੇ ਸਨ। ‘ਵਿਚ ਗ੍ਰਹਿ ਸਦ ਰਹੇ ਉਦਾਸੀ’, ਨੂੰ ਉਹ ਨਿਰਮੂਲ ਹੀ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਐਸੇ ਬਣੇ ਸੁਭਾਅ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ, ਉਹ ਹੀ ਲਾਹੌਰ ਸ਼ਾਦੀ ਉੱਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਜਦ ਪਰਚਾ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਮਹਾਂਦੇਵ ਜੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ : ਕੌਣ ਕਿਸ ਦਾ ਸਾਕ ਹੈ? ਕਿਸ ਪਾਸ ਮੈਂ ਜਾਵਾਂ? ਮੇਰੀ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਸਾਂਝ ਜਾਂ ਕਿਸਤੇਦਾਰੀ ਨਹੀਂ। ਨਾ ਹੀ ਮੈਂ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਮੰਨਦਾ ਹਾਂ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਅੱਗੋਂ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ :

‘ਮੁਣ ਕਰ ਬੋਲਯੋ ਮਸਤ ਸਭਾਉ ।
ਕੋ ਬੰਧੂ ਕਿਸ ਕੇ ਕਿਤ ਜਾਉ ।
ਨਹਿ ਮੇਰੀ ਕਿਸ ਸਾਥ ਚਿੰਨਾਰੀ ।
ਨਹਿ ਚਾਹੋ ਮੈਂ ਕਰਨ ਅਗਾਰੀ ।’

ਫਿਰ ਮਹਾਂਦੇਵ ਜੀ ‘ਉਪਦੇਸ਼ ਰੂਪ’ ਵਿਚ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, ‘ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਦੀ ਕੀ ਹਾਲਤ ਹੈ? ਸਾਰੇ ਹੀ ਆਪਣੀ ਗਰਜ਼ ਕੱਢਦੇ ਹਨ’ ਵਿਅੰਗ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾ ਜੀ ਨੂੰ ਮਹਾਂਦੇਵ ਜੀ ਆਖਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਧਨ-ਹੀਣ ਦੇ ਕੋਈ ਨੇੜੇ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ ਤੇ ਧਨੀ ਪੁਰਸ਼ ਦੇ ਬਹੁਤੇਰੇ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਿਹਾਰੀ ਮੱਲ ਅਮੀਰ ਜੂ ਹੋਇਆ :

ਦਰਬ ਹੀਣ ਪਿਖ ਹੋਇ ਨ ਨੇਰੇ।
ਧਨੀ ਪੁਰਸ਼ ਕੇ ਬਣੇ ਘਨੇਰੇ।

ਫਿਰ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਵਾਂਗ ਹੀ ਖਿਡ ਕੇ ਕਿਹਾ : ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਉਥੇ ਨਹੀਂ ਜਾਇਆ ਜਾਂਦਾ, ਇਹ ਸਭ ਵਿਖਾਵਾ ਹੈ, ਵਿਅਰਥ ਹੈ ਤੇ ਜਾਣ ਦਾ ਉਦਮ ਕਰਨਾ ਵੀ ਫਜ਼ੂਲ ਹੈ।

‘ਮੈਂ ਤੇ ਨਹਿ ਤਹਿ ਜਾਂਧੇ ਜਾਣਿ।
ਆਵਨ ਜਾਵਨ ਸਮ ਕੋ ਪਾਣਿ।’

ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਫਿਰ ਮੁਸਕਰਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਤਾਂ ਪਰਖ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਐਸਾ ਅਟੰਕ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਕਿਸੇ ਦੇ ਦੁੱਖ ਦਾ ਕਿਵੇਂ ਭਾਈਵਾਲ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਗ੍ਰਹਿਸਤੀ ਨੂੰ ਤਾਂ ਨਿੱਤ ਅਗਵਾਈ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਮਹਾਂਦੇਵ ਜੀ ਵਰਗੇ ਪੁਰਸ਼ ਇਹ ਅਗਵਾਈ ਦੇਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰਥ ਸਨ।

ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਤੀਜੇ ਸਪੂੱਤਰ (ਗੁਰੂ) ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬਾਲਪਣ ਦੀ ਖੇਡ ਦੇਖ ਕੇ ਹੀ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਕਿ ‘ਇਹ ਵੱਡਾ ਪੁਰਖ ਹੈ ਭਾਰੀ’ ਤੇ ‘ਦੋਹਿਤਾ ਬਾਣੀ ਦਾ ਬੋਹਿਬਾ’ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਭਾਵ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਸਿਵਾਇ ਬਾਣੀ ਦੇ ਹੋਰ ਕਿਧਰੇ ਝਾਕੇਗਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਤੇ ਸਾਰੇ ਜਗਤ ਨੂੰ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਹੀ ਜੋੜੇਗਾ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਕੋਲ ਸੇਵਾ, ਸਿਮਰਨ, ਲਗਨ, ਨਿਮਰਤਾ ਵਾਲੇ ਹਬਿਆਰ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸੰਸਾਰ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਜੁੜ ਰਹੇ ਸਨ। ਪਰ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਉਹ ਹੀ ਲਾਹੌਰ ਸ਼ਹਿਰ ਉੱਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਪਰਚਾ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਪਾ ਦਿੱਤਾ। (ਗੁਰੂ) ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਬੜੀ ਨਿੰਮ੍ਰਤਾ ਨਾਲ ਨਾ ਸਿਰਫ ਝੱਟ ਉਥੇ ਜਾਣਾ ਵੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ ਸਗੋਂ ਹੱਥ ਜੋੜ ਧੀਰਜ ਨਾਲ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ : “ਇਹ ਤਾਂ ਪੂਜ ਪਿਤਾ ਜੀ! ਆਪ ਮੈਂਨੂੰ ਅਤਿ ਸੌਖੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਭੇਜ ਰਹੇ ਹੋ, ਜਿੱਥੇ ਨਿਰੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਜਾਵਣ ਵਿਚ ਜਿੰਦ ਭਤਰੇ ਵਿਚ ਪਵੇ, ਬੇਸ਼ੱਕ ਉਥੇ ਜਾਣ ਦੀ ਅਗਿਆ ਕਰੋ। ਉਥੇ ਜਾਣ ਵਿਚ ਪਿਤਾ ਜੀ, ਦੇਰੀ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗਾ। ਮੈਂ ਪ੍ਰਾਣ ਦੇ ਕੇ ਵੀ ਉਥੇ ਜਾਣੋਂ ਨਹੀਂ ਝਿਜਕਾਂਗਾ।”

ਸੁਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਕਹਿਣ ਅਨੁਸਾਰ :

ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਕੇ ਸੁਣ ਪ੍ਰਮਾਨੇ।
ਹਾਥ ਜੋੜ ਕਰ ਬਾਕ ਬਖਾਨੇ।
ਇਹ ਤੇ ਸੁਗਮ ਕਾਜ ਮਹਿ ਮੋਹਿ।

ਪਠਹੁ ਆਪ ਜਹਿ ਅਨੰਦ ਹੋਹਿ ।
ਜਿਹ ਜਾਵਨ ਮੈਂ ਜੀਵਨ ਸੰਸੈ ।
ਤਿਹ ਆਇਸ ਮੋਹਿ ਦੇਹੁ ਨਿਸੰਸੈ ।
ਦੇਰ ਨ ਕਰ ਪਿਤਾ ਜੀ ਉਹਾਂ ।
ਪ੍ਰਾਨ ਦੇਉ ਮੈਂ ਤੁਰਨ ਤਹਾਂ ।

ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਨੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਹੇਠੂਆ ਗਏ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਕਹਿ ਵੀ ਦਿੱਤਾ, ‘ਇਹ ਹੈ (ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ) ਪੰਡ ਉਠਾਉਣ ਯੋਗ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਹ ਹੈ ਵੱਡੀ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇਣ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਇਜਕੇਗਾ’ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਪਰਖ ਲਿਆ ਕਿ ਜੋ ਅੱਜ ਗੁਰੂ ਆਗਿਆ ਮੰਨ ਕੇ ਸ਼ਾਦੀ ਉਤੇ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ, ਉਹ ਸੰਗਤ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਆਦਰ ਰੱਖਣ ਹਿੱਤ ਤਤੀ ਤਵੀ ਉਤੇ ਕਿਵੇਂ ਬੈਠੇਗਾ, ਉਬਲਦੀਆਂ ਦੇਗਾਂ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਟਿਕੇਗਾ ਤੇ ਗਰਮ ਰੇਤੇ ਕਿਵੇਂ ਪਵਾਇਏਗਾ। ਸ਼ਾਦੀ ਵੀ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਸੀ ਤੇ ਸ਼ਹਾਦਤ ਵੀ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਹੋਣੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਅਤਿ ਸੌਖਧਾ ਪਰ ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਕ ਅੰਖਾ ਪਰਚਾ ਪਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਫਿਰ ਇਹ ਵੀ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਪੁੱਤਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਸੇ (ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ) ਨੇ ਹੀ ਗੱਲ ਸਮਝੀ ਤੇ ਰੱਖੀ। ਆਗਿਆ ਵਿਚ ਰਹੇ। ਇਹ ਹੀ ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ ਵੱਡੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੰਭਾਲ ਸਕਣਗੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਹੰਕਾਰ ਨਹੀਂ, ਗੁਰਿਆਈ ਜਿਹੀ ਅਜ਼ਰ ਵਸੜ੍ਹ ਨੂੰ ਜਰ ਸਕਣਗੇ :

ਪੁੜ੍ਹਨ ਬਿਖੈ ਟੇਕ ਇਨ ਰਾਖੀ ।
ਰਹਿ ਆਇਸ ਮੈਂ ਦਰਸ਼ਨ ਕਾਂਖੀ ।
ਸਰਬ ਸਹਾਰਹਿ ਗੁਰਤਾ ਭਾਵ ।
ਅਜ਼ਰ ਜਰੈਗੋ ਨਹਿ ਹੰਕਾਰ ।

ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਕੋਲੋਂ ਜਦ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਰਾਇ ਪੁੱਛੀ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ : “(ਗੁਰੂ) ਅਰਜਨ ਜੀ ਸੁਸ਼ੀਲ ਤੇ ਸਲਾਹੁਣ ਯੋਗ ਲਗਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਲੇਸ਼ ਮਾਤਰ ਵੀ ਹੰਕਾਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਜਿਹਾ, ਸੇਵਾ ਦਾ ਪੁੰਜ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਡਿੱਠਾ, ਜਿਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਨਿਵਾਸ ਹੀ ਕਰ ਲਿਆ ਹੋਵੇ।”

ਲਗਯੋ ਸਰਾਹਨ ਸ਼ੀਲ ਬਿਸਾਲਾ ।
ਲੇਸ਼ ਹੰਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਿਸ ਕਾਲਾ ।
ਇਨ ਸਮ ਸੇਵਕ ਅਪਰ ਨਾ ਬੀਉ ।
ਜਿਮ ਆਇਸ ਮੈਂ ਵਾਸਾ ਕੀਉ ।

ਸੋ ਜਦ (ਗੁਰੂ) ਅਰਜਨ ਜੀ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਏ, ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਹੀ ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਦਾ ਐਸਾ ਸੁਭਾਅ ਪੱਕ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਰਮ ਦੇਖਣ ਯੋਗ ਹੋ ਗਏ।

ਗੋਇਂਦਵਾਲ ਵਿਖੇ ਆਏ, ਗਿਆਰਾਂ ਭੱਟਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਝਲਕ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਰੰਗਾ ਵਾਂਗ ਪਵਿੱਤਰ, ਸਾਗਰ ਵਾਂਗ ਸ਼ਾਂਤ, ਚੰਦਨ ਵਾਂਗ ਠੰਢਾ ਤੇ ਬਿਛ ਵਾਂਗ ਸਹਿਜ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦੇ ਦੇਖਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ

ਦਿੜ੍ਹਤਾ ਦੇਖ ਲਿਖਿਆ : ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਰੂਪ ਹਨ, ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਵਿਚ ਆਏ 'ਅਰਜਨ' ਵਾਂਗ ਕਦੇ ਵੀ ਘਬਰਾਉਣ ਵਾਲੇ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਅਰਜਨ ਕੁਰੂਖੇਤਰ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਵੈਰੀਆਂ ਤੋਂ ਘਬਰਾਂਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਤਿਵੇਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਕਾਮਾਦਿਕ ਵੈਰੀਆਂ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਘਬਰਾਉਂਦੇ।

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਪੁਰਖ ਪ੍ਰਮਾਣੁ, ਪਾਰਥਾਉ ਚਾਲੈ ਨਹੀਂ ॥

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਅਨੁਭਵ ਤੋਂ ਲਿਖਿਆ :

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਕਰ ਸੇਉ ਢੋਐ ਚੋਇਆ ॥ (ਵਾਰ ੩, ਪਉੜੀ ੧੨)

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਦੀ ਨਿਰਮਾਣ ਸੇਵਾ ਦੇਖ ਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਲਿਆ ਤੇ ਉਹ ਹੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਬਖਸ਼ ਦਿੱਤੀ ਜਿਸ ਦੇ ਉਹ ਆਪੂਰਵੀ ਮਾਲਕ ਸਨ, ਬਿਲਕੁਲ ਉਸ ਦੀਵੇਂ ਵਾਂਗ ਜੋ ਆਪਣੀ ਲਾਟ ਨਾਲ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸ਼ਵਲਤ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਭਾਵ ਤੇਲ, ਬੱਤੀ ਤੇ ਦੀਵਾ ਤਿਆਰ ਸੀ :

ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮੋਇ ਦੀਪ ਦੀਪਇਆ ॥ ੧੧ ॥ ੩ ॥

ਵਾਰ ੨੪ਵੀਂ ਦੀਆਂ ਪੰਜਾਂ ਪਉੜੀਆਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਤੇ ਕਰਮ ਨੂੰ ਖੁਬ ਨਿਖਾਰ ਕੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਜਿਤਨੇ ਨੇੜੇ ਤੋਂ ਭਾਈ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ, ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਵਿਅਕਤੀ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੋਵੇ। ਪਉੜੀ ਦੀ ਹਰ ਤੁਕ ਵਿਆਖਿਆ ਦੀ ਮੁਹਤਾਜ਼ ਹੈ ਪਰ ਲੇਖ ਦੇ ਵਿਸਥਾਰ ਤੋਂ ਡਰਦਿਆਂ, ਸਿਰਫ਼ ਅੱਖਰੀਂ ਅਰਥ ਹੀ ਕੀਤੇ ਹਨ।¹ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਉਤੇ ਇਕ ਅਨੋਖਾ ਚਾਨਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਨਿਰਾਲੀ ਦੱਖ ਉੱਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

ਪਉੜੀ ੧੮ਵੀਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਨਾ ਕਠਿਨ ਜਿਹਾ ਕੰਮ ਹੈ। ਉਹ ਮਾਇਆ ਰਹਿਤ ਹਨ, ਸ਼ਾਂਤ ਚਿਤ ਹਨ, ਚਿੰਤਾ ਜੈਸੀ ਕੋਈ ਸੈਂਤੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਨਹੀਂ, ਮੌਤ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਕਾਬੂ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਭਾਵ ਮੌਤ ਦਾ ਭੈ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਆਤਮਾ ਉੱਚੀ ਉਡਾਗੀ ਲਗਾ ਗਗਨਾਂ ਨੂੰ ਛੋਹ ਰਹੀ ਹੈ :

"ਅਲਖ ਨਿਰੰਜਨ ਆਖੀਐ, ਅਕਲ, ਅਜੋਨ, ਅਕਾਲ ਅਪਾਰਾ।"

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਤਮਾ ਚੰਨ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਰੋਸ਼ਨ ਹੈ। ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸੂਰਜ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਚਮਕਦੀ ਹੈ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਜੇ ਕੋਈ ਠੀਕ ਪਿਆਰਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਹਨ :

"ਰਵਿ ਸਸਿ ਜੋਤ ਉਦੋਤ ਲੰਘ, ਪਰਮ ਜੋਤ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਪਿਆਰਾ।"

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਵੀ ਸਦਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਨਾਮ ਵਿਚ ਹੀ ਲੀਨ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਜੋਤ ਜਗਾਮਗਾ ਰਹੀ ਹੈ, ਇਸੇ ਸਦਕਾ ਉਹ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਹਰ ਕੋਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਪਮਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ :

"ਜਗ ਮਗ ਜੋਤਿ ਨਿਰੰਤਰੀ ਜਗਜੀਵਨ, ਜਗ ਜੈ ਜੈ ਕਾਰਾ।"

1. ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨ ਜੀਵਨੀ ਲਈ 'ਪਰਤਖਿ ਹਰਿ' ਦੇਖੋ।

ਹਰ ਕੋਈ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਦੀ ਆਤਮਿਕ ਉੱਚਤਾ ਨੂੰ ਦੇਖ ਸਿਰ ਝੁਕਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੋਝੀ ਆ ਗਈ ਹੈ, ਉਹ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਦੇ ਪੂਰਨਿਆਂ ਉੱਤੇ ਟੁਰ ਕੇ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ :

ਨਮਸਕਾਰ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਆਦਿ ਪੁਰਖ ਆਦੇਸ਼ ਉਧਾਰਾ ।

ਇਕ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਹੀ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁਆਰੇ ਹਰ ਜਾਤੀ, ਹਰ ਧਰਮ ਲਈ ਭੁੱਲ੍ਹੇ ਹਨ। ਹਰ ਵਰਣ ਦਾ ਪੁਰਸ਼, ਇਸਤਰੀ, ਉਹਨਾਂ ਕੋਲੋਂ ਉਪਦੇਸ਼ ਲੈ ਜੀਵਨ ਜਾਚ ਸਿਖ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਵੇਦਾਂ ਦੇ ਅਨੁਆਈ ਤੇ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਅਕੀਦੇ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲ ਖਿੱਚੇ ਚਲੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਅਨੰਦ ਮਾਣ ਰਹੇ ਹਨ :

“ਚਾਰ ਵਰਨ, ਛਿਅ ਦਰਸ਼ਨਾਂ, ਗੁਰਮੁਖ ਮਾਰਗ ਸਚ ਅਚਾਰਾ ।”

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨਾਲ ਜੋੜਨ, ਜਿੰਦਗੀ ਵੰਡਣ ਤੇ ਸਦਾ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਰਹਿਣ ਦੇ ਵਲ ਦੱਸ ਕੇ, ਮਨ ਦੀ ਮਤ ਤੋਂ ਉਤਾਂਹ ਉਠਾ ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰ ਵਿਚੋਂ ਪਾਰ ਲੰਘਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਸੱਚ ਪਛਾਣ ਲਿਆ ਹੈ ਤੇ ਉਸੇ ਸੱਚ ਦੀ ਘਾੜਤ ਘੜਨ ਦਾ ਵਲ ਦੱਸ ਕੇ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਰਾਹ ਉੱਤੇ ਪਾ ਰਹੇ ਹਨ :

ਨਾਮ ਦਾਨ ਇਸ਼ਨਾਨ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ, ਗੁਰਮੁਖ ਭਾਇ ਭਗਤ ਨਿਸਤਾਰਾ ।

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸੱਚ ਸਿਰਜਣਹਾਰਾ ॥ ੧੯ ॥ ੨੪ ॥

ਅਗਲੀ ੧੯ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ : “ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਪਾਵਨ ਗੱਦੀ ਉੱਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਆਪਣੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਫੈਲਾ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਚਾਨਣ ਨਾਲ ਹੀ ਅਨੇਕਾਂ ਭਟਕਦੀਆਂ ਰੂਹਾਂ ਨੂੰ ਰਾਹ ਦੱਸ ਰਹੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ ਫਿੱਗਦੀਆਂ ਸੁਰਤਾਂ ਨੂੰ ਉੱਪਰ ਉਠਾ ਕੇ ਇੱਜਤ ਬਖਸ਼ਣਾ :

ਤਖਤ ਬਖਤ ਲੈ ਮਲਿਆ, ਸ਼ਬਦ ਸੁਰਤਿ ਵਪਾਰ ਸਪਤਾ ।

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਹੋਰ ਕਮਾਲ ਇਹ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਕੁਹਾਨੀਅਤ ਦਾ ਕਜ਼ਾਨਾ (ਗੁਰੂ) ਗੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤਿਆਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਐਸੀ ਬਖਸ਼ਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਵੀ ਉਹ ਚੁੱਪ ਨਹੀਂ ਬੈਠੇ ਸੁਗੋਂ ਕੀਰਤਨ ਵਿਚ ਚੁੜੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਗੁਰਜ ਭਾਵ ਸੇਵਕਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਸੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਆਪ ਰੰਗੇ ਹੋਏ ਹਨ :

ਗੁਰਬਾਣੀ ਭੰਡਾਰ ਭਰ, ਕੀਰਤਨ ਕਥਾ ਰਹੇ ਰੰਗ ਰਤਾ ।

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਦੀ ਆਤਮਾ ਸਦਾ ਇਕ ਰਸ ਅਨੰਦ ਬਿਖੇਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਐਸਾ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਧਾਰਾ ਵਰਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅੰਤਲਾ ਇਕ ਅਲੋਕਿਕ ਅਨੰਦ ਵਿਚ ਟਿਕਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਸਦਾ ਸਾਧ-ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਚੁੜਨ ਉੱਤੇ ਹੀ ਜੋਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸੰਗਤ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਨਾਮ ਪਦਾਰਥ ਵਾਲਾ, ਨਫੇ ਵਾਲਾ ਸੌਦਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਤਨੇ ਨਿਰਮਾਣ ਹਨ ਕਿ ਨਿੱਜੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੀ ਥਾਂ ਸਾਧ-ਸੰਗਤ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਦਿੜ੍ਹਾਉਂਦੇ ਹਨ :

ਪੁਨਿ ਅਨਹਦ ਨਿਸ਼ਚ ਝੜੈ, ਪੂਰਨ ਪ੍ਰੇਮ ਅਮਿਚ ਰਸ ਮਤਾ ।

ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਹੈ, ਗੁਰ ਸਭਾ, ਰਤਨ ਪਦਾਰਥ ਵਣਜ ਸਹੱਤਾ ।

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਦੀ ਪਾਵਨ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਸੱਚ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੀ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਰੂਹਾਨੀ ਸਲਤਨਤ ਦੀ ਛਾਪ ਵੀ ਸੱਚ ਹੈ। ਸੱਚ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਤਾਕਤ, ਸ਼ਕਤੀ ਤੇ ਸੱਚ ਹੀ ਉਹ ਪ੍ਰਚਾਰਦੇ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਕਿਤਨੇ ਦੁਖੜੇ ਝੱਲਣੇ ਪੈਣ। ਜਗਤ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰਾਜ ਤਾਂ ਮੁੱਕ ਜਾਣਗੇ ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸੱਚ ਰਾਜ ਸਦਾ ਸਬਿਰ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਨੇ ਸਦਾ ਸੋਸ਼ਟ ਰਹਿਣਾ ਹੈ :

ਸੱਚ ਨੀਸਾਣ, ਦੀਬਾਣ ਸੱਚ, ਸੱਚ ਤਾਣ, ਸੱਚ ਮਾਣ ਮਹਤਾ।

ਅਬਚਲ ਰਾਜ ਹੋਆ ਸਣਖਤਾ॥ ੧੯॥ ੨੪॥

ਇਸੇ ਵਾਰ ਦੀ ਪਉੜੀ ਵੀਹਵੀਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਫਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਐਸੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਹੈ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਕਿ ਉੱਤਰ, ਦੱਖਣ, ਪੂਰਬ ਤੇ ਪੱਛਮ, ਚਾਨ੍ਹ ਦੇ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਤੋਂ ਸੱਚ ਦੇ ਢੂੰਢਾਉ, ਅਨੇਕਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਵੱਲ ਖਿੱਚੇ ਟੁਰੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਬਣਨ ਲਈ ਤਰਲੇ ਲੈ ਰਹੇ ਹਨ :

ਚਾਰੇ ਚੱਕ ਨਿਵਾਇਓਣ, ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਿ ਆਵੈ ਅਣਗਤਾ।

ਸਿੱਖ ਜੱਬੇਬੰਦੀ ਐਸੀ ਮੁਕੰਮਲ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਇਕ ਦੀ ਲੋੜ ਪੂਰੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਹਰ ਕੋਈ ਜੋ ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਨਾ ਸਿਰਫ ਸਰੀਰਕ ਖੁਗਾਕ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਸਗੋਂ ਆਤਮਿਕ ਖੁਗਾਕ ਤੋਂ ਵਿਰਵੀ ਭੁੱਖੀ ਰੂਹ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਖੁਗਾਕ ਵੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ :

ਲੰਗਰ ਚਲੈ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰ, ਪੂਰੇ ਪੂਰੀ ਬਣੈ ਬਣਤਾ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ, ਦੋਵੇਂ ਹਲਤ ਤੇ ਪਲਤ ਦੇ ਪੱਖ ਸੰਪੂਰਨ ਕਰ ਕੇ, ਮਾਇਆ ਵਿਚ ਹੀ ਉਦਾਸ ਰਹਿ ਕੇ, ਕਲਜੁਗ ਵਿਚ ਇਕ ਨਹੀਂ, ਅਸੰਖਾਂ ਹੀ ਜਨਕ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਹਰ ਸਿੱਖ 'ਜਨਕ ਰੂਪ' ਹੈ। ਹਰ ਸਿੱਖ ਪਰਉਪਕਾਰ ਦੀ ਮੂਰਤਿ ਹੈ, ਸਹਿਜ ਵਿਚ ਵਿਚਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਰਾਹ ਤੁਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਸੁਖ ਉਸ ਪਾਸ ਹਨ ਤੇ ਮੁਕਤੀ ਪੈਰ ਚੁੰਮ ਰਹੀ ਹੈ :

ਮਾਇਆ ਵਿਚ ਉਦਾਸ ਕਰ, ਗੁਰੂ ਸਿੱਖ ਜਨਕ ਅਸੰਖ ਭਗਤਾ।

ਗੁਰਮਤਿ ਸੁ ਫਲ ਸਹਜ ਸੁਰੱਤਾ॥ ੨੦॥ ੨੪॥

ਪਉੜੀ ੨੧ਵੀਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਦੁੱਖ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਝੂਰਦੇ ਨਹੀਂ ਤੇ ਮੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਹੱਦ ਬੰਨਾ ਟੱਪਦੇ ਨਹੀਂ। ਇਤਨੀ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਤੱਕਣੀ ਨਾਲ ਹੀ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਵੱਸ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।

ਹਰਖਹੁ ਸੋਗਹੁ ਬਹਿਰਾ, ਹਰਣ ਭਰਣ ਸਮਰਥ ਸਰੰਦਾ।

ਸੰਸਾਰੀ ਖਾਹਿਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਾਰੀ ਜਿੰਦਗੀ ਆਪਣੇ ਉਤੇ ਕਾਬੂ ਨਹੀਂ ਪਾਉਣ ਦਿੱਤਾ। ਭੈ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਲਾਗੇ ਨਹੀਂ, ਗੁਸੇ ਵਿਚ ਕਦੇ ਉਹ ਦੇਖੇ ਨਹੀਂ ਗਏ, ਗ੍ਰਹਿਸਤੀ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਮਾਇਆ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਸ ਨਹੀਂ ਸਕੀ, ਖਿਮਾਂ ਰੂਪ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਹੈ ਤੇ ਸਬਰ, ਸੰਤੋਖ ਦੀ ਉਹ ਸ਼ਾਂਤ ਮੂਰਤ ਹਨ :

ਰਸ ਕਸ ਰੂਪ ਨ ਰੇਖ ਵਿਚ, ਰਾਗ ਰੰਗ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹੰਦਾ।

ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਵਿਚਾਰ, ਅਕਲ, ਸ਼ਕਤੀ, ਬੋਲ ਜਾਂ ਲੇਖ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਉਹ ਅਧੁੰਚ ਹਨ, ਅਗੋਚਰ ਹਨ :

ਗੋਸ਼ਟ, ਗਿਆਨ ਅਗੋਚਰਾ, ਬੁਧ, ਬਲ, ਬਚਨ ਬਿਖੇਕ ਨਿਰੰਦਾ॥ ੨੧॥ ੨੪॥

ਐਸੇ ਪਾਵਨ ਸੁਭਾਅ ਤੇ ਦਿੜ੍ਹੁ ਕਰਮ ਵਾਲੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ, ਲਾਹੌਰ ਵਿਖੇ, ਦੇਗਾਂ ਵਿਚ ਉਬਲ ਕੇ, ਤੱਤੀਆਂ ਤਵੀਆਂ ਉੱਤੇ ਬੈਠ, ਗਰਮ ਰੇਤਾ ਸੀਸ ਉੱਤੇ ਪਵਾ, ਆਪਣੇ ਹੀ ਸੁਭਾਵਕ ਆਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਜਾਮਾ ਪਹਿਨਾਇਆ, ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਲਾਹੌਰ ਸ਼ਾਦੀ ਤੇ ਜਾਣ ਵੇਲੇ ਆਖੇ ਸਨ : 'ਪਿਤਾ ਜੀ! ਜਿੱਥੇ ਜਾਨ ਖਤਰੇ ਵਿਚ ਪਵੇ, ਬੇਸ਼ੱਕ ਉਥੇ ਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਕਰੋ, ਉਥੇ ਜਾਣ ਵਿਚ ਢਿੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗਾ' ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਹ ਭਵਿੱਖ ਦੀ ਹੀ ਗੱਲ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ।

ਸੱਚਮੁੱਦ, ਜਦ ਦੋਖੀਆਂ ਵਲੋਂ ਤਸੀਹੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਹਨਾਂ ਸਿਵਾਇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਆਸਰੇ ਦੇ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਵਲ ਨਾ ਦੇਖਿਆ ਤੇ ਭਾਣੇ ਨੂੰ ਮਿੱਠਾ ਮੰਨ ਕੇ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੇ ਗਏ :

ਸ਼ਬਦ ਸੁਰਤ ਲਿਵ ਮ੍ਰਿਗ ਜਥੋਂ,
ਭੀੜ ਪਈ ਚਿਤ ਅਵਰ ਨਾ ਆਣੀ ॥

ਐਸੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਤੋਂ ਸਦਕੇ ਜਾਣ ਦਾ ਚਿੱਤ ਕਰਦਾ ਹੈ :
ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਵਿਟਹੁ ਕੁਰਬਾਣੀ ।

ਹਮੁ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ, ਹਮੁ ਨਾਨਕ ਅਸਤ

ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜੈਤਸਗੀ ਵਾਰ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸਲੋਕ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਮੰਗਲ ਕਰਦੇ ਫਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਕੇਵਲ ਇਕ ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਅਜਿਹਾ ਹੈ ਜੋ ਆਦਿ ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਸੀ, ਮੱਧ ਵਿਚ ਮੁਕੰਮਲ ਸੀ ਤੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਸੰਪੂਰਨ ਰਹੇਗਾ :

“ਆਦਿ ਪੂਰਨ, ਮਧਿ ਪੂਰਨ, ਅੰਤ ਪੂਰਨ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰਗ ॥

ਪਰ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਵਚਿੱਤਰ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖੀ ਲਹਿਰ ਵੀ ਇਕ ਐਸੀ ਹੈ ਜੋ ਜੈਸੀ ਆਂਚੰਭ ਵਿਚ ਸੀ, ਅੰਤਲੇ ਪੜਾਅ ਤੱਕ ਉਹੋ ਜਿਹੀ ਰਹੀ । ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਆਦਿ ਨਾਨਕ ਪੂਰਾ ਹੈ, ਮਧਿ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸੰਪੂਰਨ ਹੈ ਤੇ ਅੰਤ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੁਕੰਮਲ ਹਨ । ਜੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ‘ਅਕਾਲ ਰੂਪ’ ਜਾਂ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ‘ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਆਪਦ ਨਰਾਇਣ ਸਰੂਪ’ ਹੈ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਉਪਮਾ ਭੱਟ ਮੱਥਰਾ ਜੀ ‘ਕਛੁ ਭੇਦ ਨਹੀਂ, ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਪਰਤਖਿ ਹਰਿ’ ਲਿਖ ਕੇ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਾਵੋਂ ਆਪ ਹੁਕਮ ਕਰ ਕੇ ਵਰਜਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕੋਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜਾਂ ਅਕਾਲ ਨਾ ਆਖੇ, ਨਿਰੋਲ ‘ਦਾਸ ਤਵਨ ਕਾ ਜਾਣੋ’ ਪਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ ਹਨ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ‘ਪੁਰਖ ਭਗਵੰਤ ਰੂਪ’ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਤੇ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਭਾਏ (ਏਜ਼ਦੀ ਮਨਜ਼ੂਰ) ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨਚੀ (ਹੱਕ ਰਾ ਗੰਜੂਰ), ਕਰਤਾਰ ਦੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂੰ (ਹੱਕ ਹੱਕ ਅਗਾਹ), ਹਰੀ ਨੂੰ ਪੁੱਜੇ (ਵਾਸਲੋ ਮੌਸੂਲ), ਆਤਮਿਕ ਗਿਆਨ ਦੀ ਨਦੀ (ਜਾਂ ਫਰੋਜ਼ ਨਹਿਰ) ਤੇ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਮੂਰਤੀ (ਵਾਸਫਾਨਿ ਜਾਤਿ) ਆਖ ਸਤਿਕਾਰਦੇ ਹਨ । ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਉਪਮਾ ਕਰਦਾ ਹੈ (ਹੱਕ ਖੁਦ ਵਸਾਫ਼ਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ) ।

ਸਿੱਖੀ ਲਹਿਰ ਦੀ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਦੇਖਿਆਂ ਹੋਰ ਨਿਰਾਲੀ ਗੱਲ ਦਿੱਸ ਆਵੇਗੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਲਹਿਰ ਹੀ ਇਕ ਐਸੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਨਾ ਹੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਤੱਕ, ੨੩੯ ਸਾਲ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਤਿੱਖਾ ਵੇਗ, ਨਾ ਸਮੇਂ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਜਬਰ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਹੋਰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਿਤੀ ਵੱਗਦੇ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥਕ ਜਲ ਨੂੰ ਮੈਲਾ ਕਰ ਸਕੀ । ਬਹੁਤੇ ਲੋਕੀਂ ਧਾਰਮਿਕ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਵੱਗਦੇ ਪਹਾੜੀ ਨਾਲੇ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜਾ ਪਹਾੜ ਵਿਚ ਤਾਂ ਸਵੱਡ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਮੈਦਾਨਾਂ ਵਿਚ ਉਤਰ ਕੇ ਮੈਲਾ ਤੇ ਕੁਚੈਲਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ

ਹੈ ਪਰ ਨਿਰੋਲ ਸਿੱਖੀ ਲਹਿਰ ਹੀ ਐਸੀ ਦਿੱਖ ਆਵੇਗੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵੀ ਗੰਧਲਾ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਜਿੱਥੋਂ ਵੀ ਇਹ ਜਲ ਪੀਵੋਂ, ਨਿਰਮਲ, ਸੀਤਲ ਤੇ ਮਿੱਠਾ ਲੱਗੇਗਾ। ਇਹ ਵੱਖਰੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਗੱਲ ਸਮਝ ਨਾ ਆਈ ਹੋਵੇ ਤੇ ਉਸ ਕੁਝ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ ਜੋ ਇਤਿਹਾਸਕੀ ਸਚਾਈਆਂ ਦੇ ਉਲਟ ਹੋਵੇ। ਠੀਕ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਦਰਿਆ ਸੇਮੇ ਤੋਂ ਸਾਗਰ ਤੱਕ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਰਿਹਾ।

‘ਜੋਤ ਓਹਾ ਜੁਗਤ ਸਾਇ’ ਦਾ ਵਾਕ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਵੇਲੇ ਸੱਤੈਂ ਅਤੇ ਬਲਵੰਡ ਜੀ ਆਖ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਇਸੇ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਨੇ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ, “ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੀ ਉਹ ਹੀ ਹਨ ਜੋ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਹਨ। ਉਹ ਹੀ ਰਤਨ ਸੋਤੀ ਅਤੇ ਰਤਨ ਮਾਣਕ ਹਨ। ਇਕੋ ਹੀ ਮਾਲਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮਣਕੇ ਹਨ” :

‘ਹਮੁ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ, ਹਮੁ ਨਾਨਕ ਅਸਤ ॥

ਹਮੁ ਰਤਨ ਜੋਰ, ਹਮੁ ਮਾਣਕ ਅਸਤ ॥ ੨੭ ॥’ (ਸ੍ਰੀ ਜੋਤ ਬਿਗਾਸ)

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਸੇ ਲਈ ਆਪੂਰ੍ਵ ਵੀ ਟੂਕ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬਹੁਤੇ ਲੋਕ ਮੈਨੂੰ ਤੇ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਅੱਡ-ਅੱਡ ਕਰ ਕੇ ਹੀ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਪਰ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦਸਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਕਰ ਜਾਣਿਆ ਹੈ :

“ਭਿਨ ਭਿਨ ਸਭੂ ਕਰ ਜਾਨਾ ।

ਏਕ ਜੋਤ ਕਿਨਹੂ ਪਰਚਾਨਾ ।”

ਭਾਈ ਕੋਸਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬੂਬ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :

ਇਹ ਦਸ ਜਾਮੇ ਬਾਬੇ ਹੀ ਹੈ ਧਾਰੇ ।

ਯਹਿ ਦਸੇ ਮਹਲ, ਨਹੀਂ ਬਾਬੇ ਤੇ ਨਿਆਰੇ ।

ਦਸੇ ਸਾਹਿਬ ਇਕ ਬਾਬਾ ਕਰ ਜਾਨੋ ।

ਮਾਨਸ ਰੂਪ ਨ ਦਸਾਂ ਕੋ ਮਾਨੋ । ੪੯ ।¹

ਫਿਰ ਦਸ (੧੦) ਦਾ ਹਿੰਦਸਾ ਸੰਪੂਰਨ ਹਿੰਦਸਾ ਹੈ। ਸਭ ਉਸ ਵਿਚ ਸਮਾਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ।

ਗੋਕਲ ਚੰਦ ਨਾਰੰਗ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸੋਹਣਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ : “ਜਿਸ ਬੂਟੇ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੇਲੇ ਫਲ ਦਿੱਤਾ, ਉਸ ਦੀ ਬੀਜਾਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤੀ ਸੀ ਤੇ ਅੱਠਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਸਿਜਿਆ ਸੀ। ਜਿਸ ਤੇਗ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਫੈਲਾਈ, ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤਾ ਸੀ ਪਰ ਫੈਲਾਦ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਕਮਾ ਕੇ ਦੇ ਗਏ ਸਨ।” ਸੋ ਇਸ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ—ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀਆਂ ਬਕਸ਼ਸ਼ਾਂ ਦੇਖਣੀਆਂ ਹਨ।

“ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮ ਸਾਖੀ” ਦੀ ਸਾਖੀ “ਵੇਈਂ ਪ੍ਰਵੇਸ਼” ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਸੇਵਕ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਲੈ ਗਏ ਤਥਿ

1. ਵਿਸਥਾਰ ਲਈ ‘ਅਸਟਮ ਬਲਬੀਰਾ’ ਜੀਵਨੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕਿਸ਼ਨ ਪੜ੍ਹੋ।

ਆਵਾਜ਼ ਹੋਈ : 'ਨਾਨਕਾ ! ਮੇਰਾ ਹੁਕਮ ਤੇਰੀ ਨਦਰੀ ਆਇਆ ਹੈ, ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਸਿੰਫਤਿ ਕਰ। ਤਥਿ ਬਾਬਾ ਬੋਲਿਆ। ਧੁਨਿ ਉਠੀ। ਰਾਗ ਆਸਾ ਜਪੁ ਮਹਲਾ ੧ ॥ ਸਲੋਕ ॥ ਆਦਿ ਸਚੁ ਜੁਗਾਦਿ ਸਚੁ ॥ ਹੈ ਭੀ ਸਚੁ ॥ ਨਾਨਕ ਹੋਸੀ ਭੀ ਸਚੁ ॥' ਇਧਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਉਸ ਦਾ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ, ਸਗੋਂ 'ਸਭ ਆਪਣੀ-ਆਪਣੀ ਉਰਝਾਣਾ' ਅਤੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਬਾਚ ਹੋਇਆ :

ਮੈਂ ਅਪਨਾਂ ਸੁਭ ਤੋਹਿ ਨਿਵਾਜਾ ।

ਪੰਥ ਪ੍ਰਚੁਰ ਕਰਥੇ ਕਹੁ ਸਾਜਾ ।

ਜਾਹਿ ਤਹਾਂ ਤੈ ਧਰਮ ਚਲਾਇ ।

ਕਬੂਲਿ ਕਰਨ ਤੇ ਲੋਕ ਹਟਾਇ ॥ ੨੯ ॥

ਤੇ ਇਹ ਆਗਿਆ ਪਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੋ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਉਹ ਹੀ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਡਰ ਤੋਂ ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਆਖਣ ਤੋਂ ਚੁੱਪ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ :

ਜੋ ਪ੍ਰਭੂ ਜਗਤਿ ਕਹਾ ਸੋ ਕਹਿ ਹੋ ।

ਮਿਤੁ ਲੋਕ ਤੇ ਮੌਨਿ ਨ ਰਹਿ ਹੋ ॥ ੬੩ ॥

ਕਹਿਯੋ ਪ੍ਰਭੂ ਸੁ ਭਖਿ ਹੋ ।

ਕਿਸੂ ਨ ਕਾਨਿ ਰਖਿ ਹੋ ।

ਕਿਸੂ ਨ ਭੇਖ ਭੀਜ ਹੋ ।

ਅਲੇਖ ਬੀਜ ਬੀਜ ਹੋ ॥ ੩੮ ॥

ਬਾਬੇ ਨੇ 'ਰਾਹ ਦੇਵੈ ਇਕ ਜਾਣੈ ਸੋਈ ਸਿਝਸੀ' ਦੀ ਗੱਲ ਕਹੀ ਤੇ 'ਨਾ ਕੋ ਹਿੰਦੂ, ਨਾ ਮੁਸਲਮਾਨ' ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਵੇਦੀਂ ਤੋਂ ਨਿਕਲਦੇ ਸਾਰ ਲਗਾਇਆ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਵਿਤਕਰੇ ਮੇਟ ਕੇ (ਗੁਰੂ) ਗੰਬੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬਾਲ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਹੀ ਇਸ ਆਸੇ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਭੀਖਨ ਸ਼ਾਹ, ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਦੋ ਕੁੱਜੇ ਲੈ ਕੇ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲ ਚੱਲ ਪਿਆ। ਇਕ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਦੁੱਧ ਪਾਇਆ ਤੇ ਦੂਜੇ ਵਿਚ ਪਾਣੀ। ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਉਸ ਦਾ ਭਾਵ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸੀ, ਜੋ ਬੰਦੀ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਗੁਜ਼ਾਰਨਾ ਆਪਣਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਸਮਝਦਾ ਸੀ ਤੇ ਦੁੱਧ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹਿੰਦੂ ਸੀ ਜੋ ਨਿਰਮਲ ਕਰਮਾਂ ਉਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਭੀਖਨ ਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਦੋਵੇਂ ਕੁੱਜੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ (ਸਿੰਘ) ਜੀ ਅੱਗੇ ਰੱਖੇ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹਸਤ-ਕਮਲ ਦੋਵਾਂ ਉੱਤੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਪਾਵਨ ਚਰਨਾਂ ਨਾਲ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਡੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੇ। ਭੀਖਨ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾ ਦਿੱਤਾ। ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਭਾਵ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਦੇ ਹਾਮੀ ਜਾਂ ਵਿਰੋਧੀ ਨਹੀਂ ਹਨ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਇਹ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦੇ ਰਾਖਿਆਂ ਨੇ ਕੁੱਜਿਆਂ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਦ ਤੱਕ ਧਰਮਾਂ ਨੂੰ ਰਵਾਇਤੀ ਬੰਦਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਕੇ ਨਹੀਂ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਵੇਗਾ, ਉਤਨੀ ਦੇਰ ਤੱਕ ਧਰਮ ਆਪੋ ਵਿਚ ਖਹਿ-ਖਹਿ ਮਰਦੇ ਹੀ ਰਹਿਣਗੇ। ਭਾਵੋਂ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਅੰਤਰ ਹੈ ਪਰ "ਦੇਹੁਰਾ ਮਸੀਤ ਸੋਈ" ਸਮਝ, ਟੁਰਨ ਵਾਲਾ ਹੀ ਠੀਕ ਧਰਮੀ ਹੈ। ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਮੌਲਿਕ ਸਚਾਈਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸੰਸਾਰ ਉੱਤੇ ਆਏ ਸਨ ਤੇ ਇਸੇ ਨੂੰ ਉਹ ਨਿਭਾ ਤੁਰ ਗਏ।

ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਨੇ ਵੀਹ ਰੂਪਏ ਦਾ ਸੱਚਾ ਸੌਦਾ ਕਰਕੇ ਹਰ ਜੀਵ ਨੂੰ ਖਰਾ ਸੌਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਜਾਚ ਦੱਸੀ। ਫਿਰ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਪਿਤਾ ਕਾਲੂ ਜੀ ਦੇ ਪੁੱਛਣ ਉੱਤੇ ਕਿ ਕੋਈ ਮਾਇਆ ਜੋੜੀ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ, ਫਰਮਾਇਆ : “ਮਾਇਆ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਠਹਿਰਦੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਸ ਹੱਥੋਂ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਹੱਥੋਂ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ” :

ਨਹੀਂ ਹਾਥ ਕੇ ਆਥ ਕਰੇ ਬਿਰਤਾ।

ਇਤੁ ਆਵਤ ਹੈ, ਉਤਿ ਹੂ ਚਲ ਜਾਣੀ।

ਕਲਰੀਆਂ ਵਾਲੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਇਕ ਕੜਾ ਜਮਨਾ ਵਿਚ ਛਿੱਗ ਪਿਆ, ਚੇਡੇ ਉਸ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਚੇਡੇ ਟੁਭਕੀਆਂ ਮਾਰ-ਮਾਰ ਕੇ ਥੱਕ ਗਏ ਤਾਂ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, “ਪੁੱਤਰ ਕਿਥੇ ਸੁਟਿਆ ਈੰ ?” ਤਾਂ ਦੂਜਾ ਕੜਾ ਹੱਥਾਂ ਉਤਾਰ ਜਮਨਾ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਮਾਂ, ਉਥੇ !” ਜਦ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਕੋਲ ਖਲੋਤੇ ਨੇ, “ਉਹ” ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ, “ਇਨ੍ਹੁ ਕੜਿਓ ਤਉ ਜਾਵਣਾ ਹੀ ਥਾ, ਕਲ ਨਾ ਗਏ, ਅੱਜ ਹੀ ਗਏ। ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਵਸਤੂ ਦਾ ਪਛਤਾਵਾ ਕਾਹਦਾ !”

ਬਾਬੇ ਨੇ “ਜਉ ਤਉ ਪਰੇਮ ਬੇਲਣ ਕਾ ਚਾਉ !”

ਸਿਰ ਧਰਿ ਤਲੀ ਗਲੀ ਮੇਗੀ ਆਉ !”

ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਦਿੜ੍ਹ ਕਰਾਇਆ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਨੇ “ਤਨ ਮਨ ਕਾਟ ਕਾਟ” ਅਰਪ ਕੇ ਦੱਸਿਆ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਦੋ ਸਾਲ ਦੀ ਆਯੁ ਵਿਚ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਹੱਸ ਕੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਲਈ ਭੇਜ ਕੇ ਅਜ਼ਰ ਵਸਤੂ ਨੂੰ ਜਰਨ ਦੀ ਜਾਚ ਦੱਸੀ। ਫਿਰ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਤੇ ਮਾਤਾ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਿੱਤੀ। ਅੰਤ ਵਿਚ ਆਪਾ ਵੀਂ ਵਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਲਾਲਾ ਦੌਲਤ ਰਾਇ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ “ਮਹਾਬਲੀ” ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਘੁੱਪ ਹਨ੍ਹੇਰਾ ਸੀ। ਕੁਝ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸੁਝਾਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇ ਰਿਹਾ। ਦੀਵੇ ਵਿਚ ਤੇਲ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਬੱਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਦੇਖੀ ਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਰਾਹ ਰੈਸ਼ਨ ਕਰਨ ਲਈ ਦੀਵੇ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ, ਪੁੱਤਰਾਂ ਤੇ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੀ ਰੱਤ ਦਾ ਤੇਲ ਪਾਇਆ ਤੇ ਬੱਤੀ ਦੀ ਥਾਂ ਆਪਾ ਵਿਛਾ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂਕਿ ਜੋਤ ਦੀ ਲੋਅ ਕਦੇ ਮੱਧਮ ਨਾ ਪਵੇ।

ਬਾਬੇ ਨੇ “ਲਾਹੌਰ ਸਹਰੁ ਜਹਰੁ ਕਹਰੁ ਸਵਾ ਪਹਰ” ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਤੇ ਰਾਜ ਦਾ ਧਰਮ ਉੱਤੇ ਧੱਕਾ ਅੱਖੀਂ ਛਿੱਠਾ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿਚ “ਮੀਰ ਦੀ ਮੀਰੀ ਤੇ ਪੀਰ ਦੀ ਪੀਰੀ” ਖਿੱਚ ਲੈਣ ਦੀ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਧੱਕਾ ਢੂਰ ਕਰ ਦਿਖਾਇਆ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ (ਦੂਜੇ) ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

ਫਿਰ ਐਸਾ ਗੁਰਮ ਅਕਾਲ ਕਾ ਜਗ ਮੈਂ ਪ੍ਰਗਟਾਨਾ।

ਤਥ ਸੁੰਨਤ ਕੋਈ ਨ ਕਰ ਸਕੈ, ਕਾਪਤ ਤੁਰਕਾਨਾ।

ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਵੀ ਸੰਗਤ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਆਏ, ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ (ਸਿੰਘ) ਜੀ ਨੂੰ ਆਖੇ : ਪਾਤਸ਼ਾਹ ! ਸੂਬੇ ਨੇ ਸੰਗਤ ਲੁੱਟ ਲਈ ਹੈ, ਜਾਂ ਫੈਜਦਾਰ ਨੇ ਸੰਗਤ ਲੁੱਟ ਲਈ ਹੈ, ਜਾਂ ਸੂਬੇਦਾਰ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਲੁੱਟ ਲਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਸੁਣ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ

ਜਲਾਲ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਕਿਹਾ : ‘ਇਹ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਆ ਕੇ ਆਖਦਾ ਕਿ ਸੰਗਤ ਨੇ ਸੁਥਾ ਲੁੱਟ ਲਿਆ ਹੈ ?’ ਸੋ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਰਹਿਮਤ ਕਰਕੇ ਉਸ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਸ਼ਕਤੀ ਭਰੀ ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਬਣਾਇਆ, ਜਿਸ ਨੇ ਜੁਲਮ ਤੇ ਜਾਲਮ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਖੁਰਾ ਬੋਜ ਮਿਟਾਇਆ ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਵਾਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸ ਇਕ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਆ ਕੇ ਪੁਕਾਰਿਆ, “ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਮੈਂ ਕਉ ਤੁਰਕਾਂ ਤੁਰਕ ਕਰ ਛੱਡਿਆ ਹੈ ?” ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੇ ਪੁਛਿਆ, “ਤੈਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਤੁਰਕ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ?” ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਬੋਲਿਆ, “ਮਹਾਰਾਜ, ਪਕੜ ਕਰ ਮੇਰੀ ਸੁੰਨਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ।” ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ, “ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਾਂ ਕੋਈ ਤੁਰਕ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ । ਹੋਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੀ ਕੀਤਾ ?” ਉਸ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਜੀ, ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਕਲਮਾ ਪੜ੍ਹਵਾਇਆ ।” ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੇ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ, “ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਹੋਰ ਉਹਨਾਂ ਕੀ ਕੀਤਾ ?” ਉਸ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਹੋਰ ਤਾਂ ਤੁਰਕਾਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ । ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ, “ਜਾ ਤਸੱਲੀ ਰੱਖ, ਤੂੰ ਤੁਰਕ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ।” ਕੋਲ ਬੈਠੇ ਸਿੱਖ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤਾ, “ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਤੁਰਕ ਕਿਵੇਂ ਹੋਵੇਂਦਾ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ ।” ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੇ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ, “ਜਦ ਤੁਰਕਣੀ ਸਾਥ ਸੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤਥ ਹੀ ਤੁਰਕ ਹੋਵੇਂਦਾ ਹੈ । ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ।” ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਾ ਭਾਵ ਸੀ ਕਿ ਤੁਰਕਣੀ ਨਾਲ ਸੰਗ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ, ਕੋਈ ਜ਼ਬਰਨ ਨਹੀਂ ਕਰਾ ਸਕਦਾ । ਜ਼ਬਰ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਦੇ ਧਰਮ ਤੇ ਧੱਕਾ ਤਾਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਆਚਰਨ ਤੋਂ ਗਿਰਾਇਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ । ਜ਼ਬਰ ਨਾਲ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਬਦਲੇ ਜਾਂਦੇ । ਇਹ ਬਚਨ ਸਮੇਂ ਦੀ ਵੰਗਾਰ ਸੀ । ਸਦੀਆਂ ਤੱਕ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਇਸੇ ਕਰ ਕੇ ਮਾਰ ਖਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜੋ ਧਰਮ ਤੋਂ ਇਕ ਵਾਰੀ ਜ਼ਬਰ ਨਾਲ ਗਿਰਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਉਹ ਮੁੜ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦਾ । ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੇ ਟੀਜਾ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤਾ । ਸਿੱਖ ਦਰਸਾ ਦਿੱਤਾ । ਆਚਰਨ ਤੋਂ ਫਿੱਗੇ ਦੀ ਤਾਂ ਧਰਮ ਵਿਚ ਮੁੜ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਪਰ ਜ਼ਬਰ ਨਾਲ ਬੇਵੱਸ ਕੀਤੇ ਨੂੰ ਤਸੱਲੀ ਦੇਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰੂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਰਾਜ ਉੱਪਰ ਥਾਂ ਦਿੱਤੀ । ਲੋਕੀਂ ਰਾਜਾ ਨੂੰ ਨਹਕਲੇਕੀ ਜਾਂ ਰਾਜਾ ਅਭੁੱਲ ਹੈ (ਕਿੰਗ ਕੈਨ ਡੂ ਨੋ ਰੋਂਗ) ਕਹਿ ਕੇ ਆਦਰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ । ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਕੇਵਲ ‘ਅਭੁੱਲ ਗੁਰੂ ਕਰਤਾਰ’ ਕਹਿ ਕੇ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਬਣੀ ਮਨੋਤ ਨੂੰ ਤੋਂਫਿਆ ਤੇ “ਸ਼ਾਹਾਂ ਸੁਰਤਿ ਗਵਾਈਐ ਰੰਗ ਤਮਾਸੈ ਚਾਇ” ਉਚਾਰ ਕੇ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਕੁਹੜੇ ਪੱਖ ਵੀ ਦਰਸਾਏ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਆਪੂਰ੍ਵ ਸਾਰਾ ਜਗਤ ਫਿਰ ਕੇ ਗੁਰਮੁਖ ਲੱਭੇ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਮਹਾਂਬਲੀ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਆਦਰ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂਕਿ ਰਾਜ ਭਗਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਜਾਏ । ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਬੀੜ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਪੱਕੇ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰ-ਅਸਥਾਨ ਹੀ ਦੇ ਦਿੱਤਾ । ਅੱਜ ਸਮੁੱਚਾ ਗੁਰੂ ਗੰਬੂ ਸਾਹਿਬ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਗੁਰੂ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਛੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਤੇ ਤੌਰ ਹੋਰ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਰਾਖਵੇਂ ਢੰਗ ਨਾਲ ਭਗਤੀ ਤੇ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਉੱਚਤਾ ਦਰਸਾਈ । ਭਰੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਪੁਛਿਆ ਕਿ ਕੋਈ ਦੱਸੇ ਕਿ ਕਬੀਰ ਜੀ ਵੇਲੇ ਕੌਣ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸੀ ? ਸਾਰੇ ਸੋਚ ਬੱਕੇ, ਪਰ ਕੋਈ ਦੱਸਨਾ ਸਕਿਆ । ਫਿਰ ਮਹਾਰਾਜਾ

ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ : “ਸਾਧ-ਸੰਗਤ, ਉਸ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਪਾਸ ਲੱਖ ਘੋੜਾ ਚੜ੍ਹਦਾ ਸੀ, ਤਿਸ ਨੂੰ ਤਾਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਪਰ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੂੰ ਸਭ ਕੋਈ ਜਾਣਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਭ ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਭਜਨ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਚੁੱਗ-ਚੁੱਗ ਅਟਲ ਹੈ। ਜੋ ਮੱਲਾਂ ਮਾਰਨ ਤੇ ਫੌਜਾਂ ਚਾੜ੍ਹਣ ਲੱਗੇ ਰਹੇ, ਕੋਈ ਜਾਣਦਾ ਵੀ ਨਹੀਂ।” ਕਿਤਨਾ ਢੁਕਵਾਂ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਰਵੇਸ਼ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ। ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਜੈ ਦੇਵ ਜੀ, ਸਧਨਾ ਜੀ, ਧੰਨਾ ਜੀ ਤਾਂ ਜਗਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ ਪਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਮਾਂ ਮਾਇਆ ਇਕੱਤਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਗਵਾ ਦਿੱਤਾ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬਾਕੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹੀ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਜਗਤ ਨੂੰ ਦੇ ਹੀ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਹੈ। ਇਕ ਉਹ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਹੱਥ ਕੈਂਚੀ ਹੈ, ਤੇ ਪਿੱਛੇ ਪਾਪ ਦੀ ਜੰਵ ਲਾਈ ਫਿਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਥੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਵੱਡੀ, ਟੁੱਕੀ ਤੇ ਕੁਤਰਦੇ ਭੁਗੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਸਾਥੀ ਪਾੜ-ਪਾੜ ਸੁੱਟੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਉਹ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਸੂਈ ਹੈ ਤੇ ਵਿਚ ਧਾਰਾ ਪਾ ਕੇ ਜਿੱਥੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਪਰੋਈ ਟੁਗੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਵਿੱਖਾਂ ਪੈਣ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ। ‘ਲੋਹਾ ਵਦੈ, ਦਰਜੀ ਪਾੜੈ, ਸੂਈ ਧਾਰਾ ਸੀਵੈ।’ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸੇ ਆਸੋ ਨੂੰ ਸਦਾ ਮੁੱਖ ਰਖਿਆ ਤੇ ਇਸੇ ਭਾਵ ਦੇ ਹੁਕਮ ਕੀਤੇ ਕਿ ਕੀ ਹੋਇਆ ਜੋ ਕੋਈ ਮੁੰਡਾ ਸੰਨਿਆਸੀ ਹੈ, ਜੋਗੀ ਹੈ, ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ ਹੈ, ਜਤੀ ਹੈ, ਤੁਰਕ ਹੈ ਜਾਂ ਸੀਆ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੈ, ਮਨੁੱਖ ਇਕੋ ਹਨ :

“ਕੋਊ ਭਇਓ ਮੁੰਡੀਆ ਸੰਨਿਆਸੀ, ਕੋਊ ਜੋਗੀ ਭਇਓ,

ਕੋਈ ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ, ਕੋਊ ਜਤੀ ਅਨਮਾਨਯੈ।

ਹਿਦੂ ਤੁਰਕ ਕੋਊ, ਰਾਫਜੀ ਇਮਾਮ ਸਾਫੀ,

ਮਾਨਸ ਕੀ ਜਾਤ ਸਬੈ ਏਕੈ ਪਹਚਾਨਯੈ।”

ਇਕ ਵਾਰੀ ਰਥਾਬੀਆਂ ਨੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਗੋਪੀ ਚੰਦ ਦੇ ਵੈਰਾਗ ਦਾ ਕਿੱਸਾ ਰਾਇਆ। ਇਕ ਸਿੱਖ ਨੇ ਕੀਰਤਨ ਪਿਛੋਂ ਰਥਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਝਿੜਕਿਆ ਕਿ ਉਹ ਕੈਸਾ ਝਗੜਾ ਲੈ ਬੈਠੇ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੁਣਦੇ ਪਏ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਸ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਕੋਲ ਬੁਲਇਆ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਰਥਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਝਿੜਕ ਕੇ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਫਰਮਾਇਆ, “ਇਕ ਇਸਤਰੀ ਤੁਹਾਡੇ ਘਰ ਹੈ, ਉਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਖਿੱਚ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਗੁਰੂ ਪਾਸ ਮਨ ਨਹੀਂ ਟਿਕਣ ਦਿੰਦੀ ਪਰ ਗੋਪੀ ਚੰਦ ਤਾਂ ਐਸਾ ਸੂਰਬੀਰ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜੋ ਕਈ ਸੁੰਦਰ ਰਾਣੀਆਂ, ਸੁੰਦਰ ਬਦਨ, ਚੰਦਰ ਮੁੱਖੀਆਂ ਛੱਡ ਨਾਮ ਰਤਨ ਵਿਹਾਇਣ ਟੁਰ ਪਿਆ।” ਫਿਰ ਬਚਨ ਕੀਤਾ : “ਸਚ ਸਭਨਾ ਕਾ ਖਸਮ ਹੈ, ਜਿਸ ਬਖਸ਼ੇ ਸੋ ਪਾਏ। ਸਚਿਆਰ ਪੁਰਖ ਸਭ ਹੀ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਰੂਪ ਹਨ। ਤਿੰਨਾਂ ਦੀ ਵਾਰਤਾ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਹਰਸ ਨਹੀਂ।” ਐਸੀ ਸਮਦਿੱਸ਼ਟੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ ਬਾਜ਼ਾਂ ਵਾਲੇ।

ਬਾਬੇ ਨੇ ਧਰਮ ਦੀ ਚੌੜੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਖਾਣ ਤੇ ਪੀਣ ਨਾਲ ਧਰਮ ਦਾ ਇਤਨਾ ਹੀ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਵਸਤੂ ਖਾਧੀ ਜਾਂ ਪੀਤੀ ਨਾ ਜਾਏ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਪੇਟ ਪਾਏ ਤੇ ਵਿਕਾਰ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹੋਵਣ। ਮੇਟਾ ਅਸੂਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿੜਾਇਆ :

‘ਬਾਬਾ ਹੋਰੁ ਖਾਣਾ ਖੁਸੀ ਖੁਵਾਚੁ ।

ਜਿਤੁ ਖਾਪੇ ਤਨੁ ਪੀੜੀਐ, ਮਨ ਮਹਿ ਚਲਹਿ ਵਿਕਾਰ ॥ ਰਹਾਉ ॥’

(ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਮਹਲਾ ੧)

ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਸੁੱਖ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਇਕ ਹੀ ਰਾਹ ਦਸਿਆ ਕਿ ਮਨਮੁੱਖ ਨਾਲ ਦੋਸਤੀ ਨਾ ਪਾਈ ਜਾਏ ਤੇ ਗੁਰਮੁਖ ਨਾਲ ਸਾਂਝ ਕੀਤੀ ਜਾਏ । ਜੰਮਣ ਮਰਨ ਦਾ ਮਾਲਕ ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਹੀ ਮਿਥਿਆ ਜਾਏ ਤੇ ਮਨ ਪਿਛੇ ਲੱਗ ਕੋਈ ਕਰਮ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਏ :

ਮਨਮੁਖ ਸਉ ਕਰਿ ਦੋਸਤੀ, ਸੁਖ ਕਿ ਪੁਛਹਿ ਮਿਤ ।

ਗੁਰਮੁਖ ਸਉ ਕਰਿ ਦੋਸਤੀ ਸਤਿਗੁਰ ਸਉ ਲਾਇ ਚਿਤੁ ।

ਜੰਮਣ ਮਰਣ ਕਾ ਮੂਲੁ ਕਟੀਐ ਤਾਂ ਸੁਖੁ ਹੋਵੀ ਮਿਤ । ਹੁੰਦ ।

(ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ, ਮਹਲਾ ੩)

ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਵੇਲੇ ਹੋਏ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ, ਮੁਹਸਨ ਫਾਨੀ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਖਾਣ ਦੀ ਆ ਗਈ ਖੁੱਲ੍ਹ ਬਾਰੇ ਇਕ ਭਾਵ ਪੂਰਤ ਉਦਾਹਰਣ ਦਿੱਤੀ ਹੈ । ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਵਾਰੀ ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਦੂਜੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੂੰ ਆਖ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਤਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣ ਜਾਣਾ ਹੈ ਕਿਉਂ ਜੋ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚ ਖਾਣ ਦੀ ਬਹੁਤ ਖੁੱਲ੍ਹ ਹੈ । ਕੋਲ ਖੜ੍ਹੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸਿੱਖ ਗਿਆਨੀ ਪੰਡਿਤ ਪਰਤਾਬ ਮੱਲ ਨੇ ਉਸ ਹਿੰਦੂ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਕਿਹਾ : ‘ਮੂਰਖਾ ! ਜੇ ਖਾਣ ਕਰਕੇ ਹੀ ਕੁਝ ਬਣਨਾ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਬਣ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਫੇਰ ਵੀ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਖਾਣ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਹੈ ।’ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਘਟਨਾ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੇਲੇ ਹੋ ਗਈ । ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬੜੇ ਮਿਠੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਇਕ ਸਾਖੀ ਵਿਚ ਦੋ ਭਾਵ ਦਰਸਾ ਦਿੱਤੇ । ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਸਨ ਕਿ ਇਕ ਸਿੱਖ ਦੇ ਉੱਚਾ-ਉੱਚਾ ਰੋਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਪਈ । ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਲ ਬੁਲਾਇਆ ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਰੋਵਣਾ ਨਾ ਹੀ ਰੁਕੇ । ਮਹਾਰਾਜ਼ ਨੇ ਦਿਲਾਸਾ ਦੇ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਉੱਚਾ-ਉੱਚਾ ਰੋਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਪੁੱਛਿਆ । ਉਸ ਨੇ ਨਿਮੋਝੂਣੇ ਹੋ ਕੇ ਕਿਹਾ, “ਮਹਾਰਾਜ਼ ! ਹੱਥਾਂ ਗਾ ਮਰ ਗਈ ਹੈ ।” ਮਹਾਰਾਜ਼ ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਹੱਸੇ ਤੇ ਫਰਮਾਇਆ, “ਸੈਂ ਜਾਣਿਆ ਕਿਸੇ ਮਸੰਦ ਦੇ ਮੱਥੇ ਲੱਗਾ ਹੈ ।” ਜਦ ਰਾਜਿਆਂ ਗਉਂ ਦਰਮਿਆਨ ਰੱਖ ਸਹੁੰ ਚੁੱਕੀ ਤਾਂ ਕਲਗੀ ਵਾਲੇ ਨੇ ਕਿਹਾ : ‘ਜੋ ਇਸ ਗਉਂ ਕੋ ਛੋੜ ਦੇਹੁ, ਇਹ ਤੋਂ ਪਸੂ ਹੈ । ਇਹ ਨਾ ਕਿਛੁ ਬੋਲੇ ਨ ਕਰੋ । ਇਸ ਕੀ ਕਿਆ ਕਸਾਂ ।’

ਜਦ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਵਾਰੀ ਪੂਜਾ ਦੀ ਭੇਟ ਲਿਆ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਅੱਗੇ ਰੱਖੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸੁਟਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਪੂਜਾ ਦੀ ਭੇਟ ਨੂੰ ‘ਬਿਖ’ ਆਖਿਆ । ਗੁਰੂ ਅੰਗਰ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਭੇਟਾ ਨੂੰ ‘ਜ਼ਹਿਰੇ-ਕਾਤਲ’ ਕਿਹਾ । ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਪੂਜਾ ਦੀ ਭੇਟਾ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਤਨ ਤੇ ਫਿਰ ਮਨ ਵੀ ਕਾਲਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਕਿਹਾ । ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਤੇ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ, ਜਦ ਇਹ (ਭੇਟਾ) ਬਿਖ ਹੈ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਕਿਉਂ ਇਹ ਦਾਨ ਜਗਤ ਤੋਂ ਲੈਂਦੇ ਹੋ । ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਦਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਹੈ । ਇਕ ਦਾਨ ਜਾਤ ਲਈ ਹੈ ਦੂਜਾ ਅਮਾਨਤ (ਟਰੱਸਟ) ਦਾ ਲੇਵਣਾ ਹੈ । ਜਿਹੜਾ ਕਿਸੇ ਦੀ ਅਮਾਨਤ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਸੋ ਵੀ ਲੇਵਦਾ ਦਿੱਸਦਾ ਹੈ ਪਰ ਅਸਲ ਵਿਚ ਇੰਝ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ । ਅਮਾਨਤ ਰੱਖਣ ਕਰਕੇ ਸਗੋਂ ਪਰਉਪਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਮਾੜੀ ਵਰਤਨ

ਤੇ ਰੋਕਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਪਾਸ ਪੂਜਾ ਦੀ ਭੇਟ ਅਮਾਨਤ ਹੈ। ਜਦ ਪੂਜ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਮਸੰਦ ਭੇਟਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਪੁਜਾਂਦੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੁਝ ਮਸੰਦਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ : “ਮਾਇਆ ਸੰਗਤ ਪਾਸੋਂ ਤੁਮ ਬਹੁਤੀ ਲੋਂਵਦੇ ਹੋ ਤੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਨਹੀਂ ਪਾਂਵਦੇ, ਘਰੀਂ ਰੱਖੀ ਜਾਂਦੇ ਹੋ, ਇਹ ਬਾਤ ਭਲੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ।” ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜਦ ਮਸੰਦਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਸੁਣੀਆਂ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਮਸੰਦ ਪ੍ਰਥਾ ਮੂਲੋਂ ਹੀ ਮੁਕਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਮਸੰਦਾਂ ਨੂੰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਸੱਦ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁਨਾਹਾਂ ਮੁਤਾਬਿਕ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਬੰਸਾਵਲੀਨਾਮੇ ਵਾਲੇ ਦੀ ਵੀ ਗਵਾਹੀ ਹੈ ਕਿ :

“ਪਕੜ ਆਏ ਸੋ ਟੰਗੇ ਮਾਚੇ।

ਕੁਛ ਕੜਾਹਿਆਂ ਵਿਚ ਪਾਇ ਸਾਚੇ।”

ਇਸ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਭੇਜੇ ਕਿ ‘ਕੋਈ ਮਸੰਦ ਮਸੰਦੀਏ ਨੂੰ ਨਾ ਮੰਨੇ ਅਤੇ ਜੋ ਗੁਰੂ ਕੇ ਨਮਿਤ ਕਾ ਹੋਵੇ ‘ਗੋਲਕ ਸੋ ਹਜ਼ੂਰ ਲੈ ਆਵੇ।’ ਅਨੰਦਪੁਰ ਵਿਚ ਢੰਡੋਰਾ ਦਿਲਵਾਇਆ, ‘ਭਾਈ ਹੈ, ਚਾਕਰੋ, ਚੋਬਰੋ, ਫਕੀਰੋ, ਫਕੀਰੀਓ, ਸਾਰਦੂਲੋ, ਸਿਖੋ। ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੈ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਕਾ ਸਿੱਖ ਹੋਵੇਗਾ ਉਹ ਮਸੰਦ ਮਸੰਦੀਏ ਕੇ ਸਾਥਿ ਰਲ ਰਾਹਿ ਨਾ ਪਵੇਗਾ। ਇਕ ਗਲੀ ਆਵੇ ਖੂਨੀ ਹਾਥੀ ਤੇ ਇਕ ਗਲੀ ਆਵੇ ਮਸੰਦ, ਜੋ ਮੇਰਾ ਸਿੱਖ ਹੋਵੇਗਾ ਸੋ ਖੂਨੀ ਹਾਥੀ ਕੇ ਸਨਮੁਖਿ ਜਾਵੇਗਾ ਤੇ ਮਸੰਦ ਕੇ ਸਨਮੁਖ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ।’

ਇਹ ਹੁਕਮ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਭੇਟਾ ਸਿੱਧੀ ਗੁਰੂ ਪਾਸ ਆਉਣ ਲੱਗੀ। ਵਿਚੋਂ ਵਿਚੋਲੇ ਨਿਕਲ ਗਏ। ਇਕ ਸਮੇਂ ਜਦ ਮਾਇਆ ਬਹੁਤ ਇਕੱਠੀ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸਭ ਲੇਖਾ ਕਰ ਸਤਲੁਜ ਤੇ ਅੱਗ ਦੀ ਭੇਟਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਸਤਲੁਜ ਤੇ ਬੈਸੰਤਰ ਦੇ ਖਾਤੇ ਪਾ ਦਿੱਤੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਪੁਛਿਆ : “ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਇਹ ਕੀ ?” ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ : “ਜੋ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਹੋਰ ਮੇਰਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਨਹੀਂ। ਮਾਇਆ ਤਾਂ ਸਭ ਬਿਖੂਰੂਪ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਮਾਇਆ ਤਾਂ ਪਰਮ ਬਿਖ ਹੈ। ਮਸੰਦਾਂ ਦੀ ਮਤ ਇਸੇ ਨੂੰ ਭੋਗ-ਭੋਗ ਮਾਰੀ ਗਈ ਸੀ। ਲਾਇਕ ਸਜਾਏ ਕੇ ਹੂਏ। ਜੋ ਗੁਰੂ ਕੇ ਸਿੱਖ ਬਣੇ, ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪੂਰਾ ਗੁਰੂ ਹੈ, ਜਨਮ ਮਰਨ ਕੱਟੇਗਾ। ਔਰ ਮੈਂ ਮਾਇਆ ਕਾ ਭੋਗ ਭੁਗਾਵਾਂ ਤਾਂ ਇਹ ਕਿਤਨੇ ਸੰਕਟ ਵਿਚ ਪੈਣਗੇ। ਆਏ ਇਥੇ ਜਨਮ ਸਵਾਰਨ ਉਲਟਾ ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਬਿਗਾਰ ਛੋਡਉ। ਸੋ ਮੈਂ ਐਸਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਬਿਗਾਰ ਛੋਡਉ। ਗੁਰੂ ਕੀ ਕਉਡੀ ਸਿੱਖ ਕੋ ਬਿਖ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ਪਰ ਮੈਂ ਭਲੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ। ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਦਾ ਢੁੱਧ ਕਾਲਾ ਸੱਪ ਜੂਠਾ ਕਰ ਜਾਏ ਤੇ ਮਾਤਾ ਦੇਖ ਲਵੇ ਤੇ ਬਾਲਕ ਨਾ ਦੇਖੇ। ਫਿਰ ਮਾਤਾ ਉਸ ਢੁੱਧ ਨੂੰ ਰੁੜੀ ਉੱਤੇ ਸੁੱਟ ਦੇਵੇ ਤੇ ਬਾਲਕ ਢੁੱਧ ਲਈ ਰੋਵੇ ਵੀ ਤਾਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ ਕਿਉਂਕਿ ਮਾਤਾ ਨੂੰ ਬਾਲਕ ਪਿਆਰਾ ਹੈ। ਤਿਵੇਂ ਸਾਧ ਸੰਗਤ, ਸਿੱਖ ਮੈਨੂੰ ਪਿਆਰੇ ਹਨ, ਇਸੇ ਕਰ ਕੇ ਪੂਜਾ ਦੀ ਕਉਡੀ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ ਤੇ ਬਚੀ ਹੋਈ ਸਾਜ਼ ਜਾਂ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।”

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦ ਪਾਇਕੈ ਰਾਗ ਗਾਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਸੀ ਤੇ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਦਿੜ੍ਹਾਈ ਸੀ। ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਚਮਤਕਾਰ ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਮਹੱਤਤਾ ਸਭ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਦਿੜ੍ਹਾਈ ਰੱਖੀ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸ

ਇਕ ਸਿੱਖ ਨੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ ਕਿ ਪਿਛਲੀ ਗਤ ਜਦ ਉਹ ਤੇਈ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਸੁਖਮਨੀ ਦੀਆਂ ਪੜ੍ਹ ਚੁੱਕਾ ਤਾਂ ਰਬਾਬੀਆਂ ਨੇ ਆ ਕੇ ਦੋ ਤਾਰਾ ਖੜਕਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਕੀਰਤਨ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਬਹੁਤੇਰਾ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਕ ਪਉੜੀ ਬਾਕੀ ਰਹਿ ਰਾਈ ਹੈ ਪਰ ਰਬਾਬੀ ਨਾ ਮੰਨੇ ਤੇ ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹਨ ਲੱਗੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਅਨਾਦਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਪਾਸ ਫਰਿਆਦ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਬਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ : “ਸੁਣ ਸਿੱਖਾ, ਇਸ ਗੱਲੇ ਰਬਾਬੀ ਨਹੀਂ ਪਕੜੀਦੇ। ਤੂੰ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਚਾਬ ਚਬਾਇਦਾ ਸੈਂ ਤੇ ਇਹ ਰਬਾਬੀ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦੀਆਂ ਲੱਗੇ ਛਕਾਉਣ।” ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਭਾਵ ਸੀ ਛੋਲੇ ਹਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਚੱਬ ਸਕਦਾ ਪਰ ਪੱਕੀਆਂ ਰੋਟੀਆਂ ਖਾਣੀਆਂ ਸਹਿਲ ਹਨ। ਜਦ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਰਾਗ ਪੈ ਜਾਏ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਹਰ ਹਿਰਦਾ ਕਬੂਲ ਕਰਨ ਜੋਗ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪ ਤਾਉਂ ਬਹੁਤ ਸੋਹਣਾ ਵਜਾਉਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਕੀਰਤਨ ਨੂੰ ਸਦਾ ਉੱਚਤਾ ਦਿੰਦੇ ਸਨ।

ਬਾਬੇ ਨੇ ਐਮਨਾਬਾਦ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਦੇਖ ਕੇ ਬਾਬਰ ਬਾਣੀ ਰਾਈ ਤੇ ਸੱਚ ਵੇਲੇ ਸੱਚ ਸੁਣਾਇਆ। ‘ਬਾਬੇ ਕੇ’ ਦੀ ‘ਬਾਬਰ ਕਿਆ’ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਸਦੀਆਂ ਤੱਕ ਟੁਰਦੀ ਰਹੀ। ਬਾਬਰ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਅਕਬਰ ਨੇ ਸਾਂਝਾਂ ਦਰਸਾਈਆਂ ਤਾਂ ਬਾਬੇ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜਜ਼ੀਆ ਹਟਾਉਣ ਤੇ ਯਾਤਰੂ ਟੈਕਸ ਹਟਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਆਪ ਵੀ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਬਾਉਲੀ ਸਾਹਿਬ ਬਣਾ ਕੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਸਦੀਆਂ ਦੀ ਚਉਰਾਸੀ ਕੱਟੀ। ਜੇ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੇ ਜੁਲਮ ਕੀਤੇ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਉਸ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਡੱਟ ਖਲੋਤੇ ਤੇ ਹੱਸ ਕੇ ਤਸੀਹੇ ਸਹਾਰੇ। ਫਿਰ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਅੰਗੜੀਬੇ ਨੇ ਸਬਰ ਦਾ ਚੱਕਰ ਚਲਾਇਆ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਗੁਰੂ ਤੇਰਾ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਧਰਮ ਦੀ ਚਾਦਰ ਬਣ ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਦੇ ਦੁੱਖੜੇ ਸਰੀਰ ਉੱਤੇ ਭੁੱਲ ਕੇ ਅਦੁੱਤੀ ਕ੍ਰਿਆ ਕੀਤੀ। ਜਦ ਉਸੇ ਅੰਗੜੀਬੇ ਨੇ ਇਹ ਜਾਣਿਆ ਕਿ ਪਿਤਾ, ਪੁੱਤਰ ਤੇ ਪਿਆਰੇ ਗਵਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਈਨ ਮੰਨ ਲਵੇਗਾ ਤਾਂ ‘ਸੱਚ ਸੁਣਾਇਸੀ ਸੱਚ ਕੀ ਬੇਲਾ’ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਦਿੜ੍ਹਾਉਣ ਵਾਲੇ ਦੇ ਰੂਪ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਜ਼ਫਰਨਾਮਾ ਲਿਖਿਆ। ‘ਸਾਖੀਆਂ ਦਸਵੇਂ ਮਹੱਲ ਦੀਆਂ’ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸੇਵਾ ਦਾਸ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ :

“ਜਦ ਦਾ ਤੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੋਇਆ ਹੈਂ। ਤਦ ਤੋਂ ਤੂੰ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਕਰਦਾ ਹੈਂ। ਇਨਸਾਫ਼ ਦਾ ਕੋਈ ਫੇਲੁ (ਕੰਮ) ਤੂੰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਮੈਂ ਇਕ ਪੱਥਰ (ਅਨੰਦਪੁਰ ਦੀ ਪਹਾੜੀ) ਉੱਪਰ ਬਸੇਰਾ ਕਰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਨਿਰਦਾਵੇ ਕਰ ਬਸੇਰਾ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਕਉ ਤੇਰਾ ਗਾਵ (ਇਲਾਕਾ) ਨਾ ਖਾਵਤਾ ਥਾ। ਰਾਜਿਆਂ ਸਾਬ ਰਲਿ ਕਰ ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਅਉਰ (ਵੱਲ) ਫੈਜਾਂ ਭੇਜੀਆਂ। ਜੈਸਾ ਤੂੰ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ ਤੈਸੇ ਤੇਰੇ ਨਵਾਬ ਬੇਇਨਸਾਫ਼। ਰਲ ਮਿਲ ਤੁਮਹੁ ਨੇ ਮੇਰੇ ਬੇਟੇ ਮਾਰੇ। ਆਉਰਤਾਂ ਮਾਰੀਆਂ। ਸਿੱਖ ਸੰਗਤੀ ਮਾਰੀਆਂ, ਘੱਟੇ ਲੁੱਟੇ, ਸੋ ਤੇਰੀ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਕਰ ਐਸਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਰ ਨਾ ਭੁੱਲ, ਇਹ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਤੇਰੇ ਘਰ ਹੈ, ਸਾਹਿਬ ਕੇ ਘਰ ਤਾਂ ਐਸਾ ਇਨਸਾਫ਼ ਹੈ, ਨਾ ਤਿਲ ਜਿਤਨੀ ਭਲਾਈ ਕਿਸੇ ਕੀ ਗਵਾਵਤਾ ਹੈ, ਨਾ ਤਿਲ ਜਿਤਨੀ ਬੁਰਾਈ ਕੀਨੀ ਕਿਸੀ ਕੀ ਗਵਾਵਤਾ ਹੈ। ਜਬ ਪਰਵਦਗਾਰ ਅਦਾਲਤ ਪਰ ਬੈਸੇਰਾ ਤੇ ਤੁਮ ਸਿਉ ਪੁਛੈਗਾ ਜੋ ਰਾਮਦਾਸ (ਪਰਮ ਪੁਰਖ ਕਾ ਦਾਸਾ ਭਾਵ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ) ਤੇਰਾ

ਕੀ ਵਿਗਾੜਿਆ ਸੀ, ਜੋ ਉਨ ਕੇ ਸਾਥ ਤੋਂ ਐਸੀ ਤਾਦੀ ਕੀਨੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਕੀ ਚੁਆਬ ਦੇਵੇਂਗਾ। ਖ਼ਬਰਦਾਰ ਹੋ, ਉਹ ਵਕਤ ਆਇਆ ਤੇ ਆਇਆ। ਜਿਤਨੇ ਦੋਜਕ ਬਣਾਏ ਹਨ ਤਿਤਨੇ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ਾਂ ਦੇ ਨਮਿਤ ਬਣਾਏ ਹਨ। ਉਹਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਰ ਕੀੜਾ ਬਰਾਬਰ ਹੈ ਸਰਗੋਂ ਕੀੜੇ ਦੀ ਪੁਕਾਰ ਪਹਿਲੇ ਸੁਨਤਾ ਹੈ।” ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ :

“ਤੈਨੂੰ ਜੋ ਇਹ ਗੁਮਾਨ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਮਿਹਨਤ ਕਰ ਕੇ ਖਾਂਵਦਾ ਹੈਂ ਤਾਂ ਸਭ ਘੋੜੇ ਪਸੂ ਮਿਹਨਤ ਘਾਲ ਕਰ ਕੇ ਖਾਂਦੇ ਹਨ।”

“ਜੇ ਤੈਨੂੰ ਇਹ ਗੁਮਾਨ ਹੈ ਕਿ ਕੁਰਾਨ ਪੜ੍ਹ ਕਰ ਬਖਸ਼ਿਆ ਜਾਏਂਗਾ। ਜ਼ਬਾਨ ਸਾਥ ਕੁਰਾਨ ਪੜ੍ਹਿਆ ਤਾਂ ਕਿਆ ਹੁਆ। ਅਮਲਾਂ ਬਿਨਾਂ ਨਿਬੇੜਾ ਨਹੀਂ। ਦਰਗਰੇ ਪੰਛੀ ਉਪਰ ਕੁਰਾਨ ਲਿਖਿਆ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਉਨ ਅਉਲਿਆ ਹੋ ਗਿਆ (ਯਾਦ ਹੋ, ਹੁਣੇ ਹੀ ਇਕ ਮੱਛੀ ਅਫ਼ਰੀਕਾ ਦੇ ਸਮੁੰਦਰੀ ਕੰਢਿਆਂ ਤੋਂ ਪਕੜੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਆਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਪੂਛ ਉਤੇ ਯਾ-ਅਲਾਹ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਤਾਰਾਪੁਰ ਵਾਲਾ ਐਕਵੇਰੀਯਮ, ਬੰਬਈ ਵਿਚ ਸਾਂਭ ਰੱਖੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਕੋਚੀਨ ਦੇ ਸਾਹਿਲ ਤੋਂ ਇਕ ਮੱਛੀ ਪਕੜੀ ਗਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਪਿੱਠ ਉਤੇ ਕਰਾਸ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।)

“ਜੇ ਤੈਨੂੰ ਗੁਮਾਨ ਹੈ ਕਿ ਬੰਦਰੀ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈਂ ਤਾਂ ਇਹ ਵੀ ਠੀਕ ਨਹੀਂ। ਬੰਦਰੀ ਇਸ ਦਾ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਜੋ ਚਾਰ ਰਵਾਇਤਾਂ ਮੁੱਖ ਤੋਂ ਪੜ੍ਹ ਛੱਡੀਆਂ। ਖਾਸ ਬੰਦਰੀ ਨਫਸ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਹੈ। ਮਨ ਸਿਉ ਉਲਟਾ ਬਰਤਨਾ ਠੀਕ ਬੰਦਰੀ ਹੈ। ਮਨ ਕਾ ਕਿਹਾ ਨਾ ਕਰਨਾ। ਸੋ ਤੂੰ ਉਲਟਾ ਆਪਣੇ ਮਨ ਕਾ ਕਰਤਾ ਰਿਹਾ ਹੈਂ। ਮਨ ਕੀ ਖੁਸ਼ੀ ਕੇ ਨਮਿਤ ਆਪਣਾ ਬਾਪ ਮਾਰਿਆ। ਮਨ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਲਈ ਆਪਣੇ ਭਾਈ ਮਾਰੇ। ਦਾਰਾ, ਸੁਜਾਹ ਅਰ ਮੁਰਾਦ ਮਕਾਇਆ। ਸੋ ਤੂੰ ਬੰਦਰੀ ਕਉਨ ਸੀ ਕੀਨੀ ਹੈ? ਦੁਨੀਆਂ ਕੇ ਪਿਆਰ ਵਾਲੇ ਕਉਂ ਕੁਰਾਨ ਵਿਚ ਕੁੱਤਾ ਕਿਹਾ ਹੈ। ‘ਜੂ ਅਲ ਦੁਨੀਆਂ ਜੀਫ਼ਤਨ ਵਤਾਲਬ ਹਾਂ ਕਿ ਲਾਬਨ’—ਇਹ ਦੁਨੀਆਂ ਮੁਰਦਾਰ ਹੈ, ਤਿਸ ਦਾ ਤਾਲਬ ਕੁੱਤਾ ਹੈ ਤਾਂ ਤੇ ਕੁੱਤਿਆਂ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ (ਸਫ਼ਾਰਸ਼ ਨਾਮਾ—ਹਾਮਾ) ਪੈਰੀਬਰ ਕਿਉਂ ਕਰਤਾ ਹੈ।

“ਜੇ ਤੈਨੂੰ ਇਹ ਗੁਮਾਨ ਹੈ ਕਿ ਬੁੱਤ-ਪ੍ਰਸਤੀ ਦੂਰ ਕੀਨੀ ਹੈ। ਇਹ ਗੁਮਾਨ ਵੀ ਝੂਠਾ ਹੈ, ਸੋ ਜਿਸ ਵਕਤ ਤੂੰ ਬੁੱਤ ਢਾਹ, ਮੰਦਰ ਗਿਰਾਏ, ਘਰ-ਘਰ ਬੁੱਤ ਹੋਰ ਬਣ ਗਏ। ਕਿਸੇ ਆਟੇ ਦੇ ਬੁੱਤ ਬਣਾਏ, ਕਿਸੇ ਨੇ ਸੌਮ ਦੇ ਬੁੱਤ ਬਣਾਏ। ਕਿਸੇ ਮਾਟੀ ਦੇ ਬੁੱਤ ਬਣਾਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣਾ ਨੇਮ ਸਾਧ ਕਰ ਰੋਟੀ ਖਾਧੀ। ਸੋ ਏਕ ਬੁੱਤ ਨਾ ਤੋੜਦਾ ਤਾਂ ਲਾਖ ਬੁੱਤ ਆਰਾਸਤਾ (ਬਣਦੇ) ਨਾ ਹੁੰਦੇ। ਇਕ ਬੁੱਤ ਭੰਨਣ ਵਿਚ ਲੱਖ ਬੁੱਤ ਆਰਾਸਤਾ ਕੀਤੇ। ਅਸਲ ਬੁੱਤ ਖੁਦੀ ਹੈ। ਸਭ ਬੁਤਹੁ ਕੀ ਮਾਂ ਖੁਦੀ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਖੁਦੀ ਕਉਂ ਮਾਰਿਆ ਖਾਸਾ (ਅਸਲ) ਬੁੱਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੀ ਢਾਹਿਆ :

“ਭੰਨ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜੋ ਬੁੱਤ ਦਾ ਭੰਨਣਾ ਇਹੋ ਹਈ।

ਤੇ ਉਪਰੰਤ ਹੋਵਹੁ ਇਸ ਹਉਮੈ ਬੀ, ਜੋ ਕੈਦ ਤੇ ਛੁੱਟਣਾ ਇਹੋ ਹਈ।

ਤੇ ਸਾਹਿਬ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਸਾਥ ਹਿਰਦਾ ਮਿਲਾਇ।

ਜੋ ਗੋਸ਼ੇ ਬਹਿਣ ਵਿਚ ਅਸਾਡਾ ਪੰਥ ਇਹੋ ਹਈ।”

“ਜੇ ਤੈਨੂੰ ਇਹ ਗੁਮਾਨ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਸਰਹ ਉੱਪਰ ਕਾਇਮ ਹੈਂ। ਸੋ ਸਭ ਹੀ ਪੰਥੁ ਕੇ ਸਰਹ ਇਕ ਸਮਾਨ ਹੈ। ਜਬ ਪੰਥੁ ਕੇ ਸਰਹ ਬਖਸ਼ੇ ਜਾਂਦੇ ਤਬ ਸਾਹਿਬ ਕਾ ਭਜਨ ਕੌਣ ਕਰਦਾ। ਜੇ ਸਾਹਿਬ ਕੇ ਭਜਨ ਬਿਨਾਂ, ਅਰ ਸਾਹਿਬ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮੁਸ਼ਟੀ ਬਿਨਾਂ ਮੁਕਤ ਹੋਇਆ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਿਸ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਬੁਠਾ ਹੈ।

“ਜੇ ਤੈਨੂੰ ਇਹ ਗੁਮਾਨ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕ ਤੇਰਾ ਜਸ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਸ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਨਮਿਤ ਲੋਕ ਫਿਰਉਣ (ਇਕ ਜ਼ਾਲਮ ਬਾਦਸ਼ਾਹ) ਦਾ ਵੀ ਕਰਤਾ ਥਾ ਜੋ ਤਿਸ ਫਿਰਉਣ ਨੂੰ ਪਰਵਦਗਾਰ ਦੇਜ਼ਕ ਵਿਚ ਜਲਾਇਆ ਹੈ ਤੇ ਅਸਲ ਜਸ ਇਹ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਸਾਹਿਬ ਲੋਕਾਂ ਕੇ ਹਜ਼ੂਰੀ ਹੁਆ ਹੈ (ਜਿਸ ਵਿਚ ਨਿਮਰਤਾ ਹੈ ਤੇ ਲੋਕ ਭਲਾਈ ਹੈ)।

“ਜੇ ਤੈਨੂੰ ਇਹ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਅਲਾਹ ਸਤਾਰ ਹੈ (ਪੜਦੇ ਕੱਜਦਾ ਹੈ) ਪਰ ਇਹ ਵੀ ਯਾਦ ਰੱਖ, ਸਤਾਰੀ ਉਨਹੂੰ ਕੋ ਮਿਲਤੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਤਾਰੀ ਦਿਖਾਈ ਹੈ। ਸਿਰਫ਼ ਮਸਕੀਨਾਂ ਉੱਪਰ ਸਤਾਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਖੁਦੀ ਦਾ ਸੁਭਾਉ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ, ਸਤਾਰੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਲਾਹ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਸਤਾਰੀ ਤੇ ਕਹਾਰੀ ਦੀਆਂ ਕੜਛੀਆਂ ਹਨ। ਜੇ ਤੂੰ ਕਿਸੇ ਉੱਪਰ ਸਤਾਰੀ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇਗੀ ਤਾਂ ਤੇਰੇ ਉਪਰ ਵੀ ਸਤਾਰੀ ਦੀ ਕੜਛੀ ਡਾਰੇਗਾ ਅਰ ਜੋ ਤੂੰ ਕਿਸੇ ਉਪਰ ਕਹਾਰੀ (ਜ਼ੁਲਮ) ਕਰੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਤਬ ਤੇਰੇ ਉਪਰ ਵੀ ਕਹਾਰੀ ਦੀ ਕੜਛੀ ਡਾਰੇਗਾ।” ਅੰਤ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਸੇ ਅੱਲਾਹ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, “ਤੇ ਖਬਰਦਾਰ ਹੋ, ਖਾਲਸਾ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਬੁੱਤਾਂ (ਖੁਦੀ ਤੇ ਜ਼ਾਲਮਾਂ) ਦੇ ਢਾਹੁਣ ਵਾਲਾ ਖਾਲਸਾ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਤੈਨੂੰ ਛੱਡੇਗਾ ਨਹੀਂ।” ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਤਾਂ ਕਿਹਾ ਸੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ “ਹੋਰ ਵੀ ਉਠਸੀ ਮਰਦ ਕਾ ਚੇਲਾ।” ਇਤਿਹਾਸਕ ਗਵਾਹੀ ਹੈ ਕਿ ਅੰਰਗਜੇਬ ਦਾ ਰੰਗ ਇਹ ਜ਼ਫਰਨਾਮਾ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਪੀਲਾ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਉਪਰੰਤ ਉਹ ਬੀਮਾਰੀ ਦੇ ਮੰਜੇ ਤੋਂ ਉਠਨਾ ਸਕਿਆ। ਜੋ ਚਿੱਠੀਆਂ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬੇਟਿਆਂ ਨੂੰ ਅੰਤਲੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖੀਆਂ ਉਹ ਅੰਰਗਜੇਬ ਵਲੋਂ ਲਿਖਿਆ ‘ਸ਼ਿਕਸਤਨਾਮਾ’ ਹੀ ਸੀ। ਇਕ ਸਭ ਕੁਝ ਗਵਾ ਕੇ ਜ਼ਫਰਨਾਮਾ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜਾ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਹਰ ਸੈਂਟੀ ਪਾ ਕੇ ਸ਼ਿਕਸਤਨਾਮਾ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਭਰੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਇਕ ਸਵਾਲ, ਹਿੰਦੂ ਹਸਤੀ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨ, ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਫਰਮਾਇਆ ਸੀ, “ਹਰ ਦੋ ਨੇਸਤਮ, ਬੰਦੇ ਬੁਦਾ ਹਸਤੰਦ ਕਿ ਹਮਾ ਮਜ਼ਹਬ ਅੱਜ ਮਨ ਹਸਤੰਦ” (ਦੋਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮੈਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ, ਸਿਰਫ਼ ਬੁਦਾ ਦਾ ਬੰਦਾ ਹਾਂ ਤੇ ਸਾਰੇ ਧਰਮ ਮੈਨੂੰ ਪਿਆਰੇ ਹਨ)। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ‘ਸਭ ਕੋ ਮੀਤ ਹਮ ਆਪਣੁ ਕੀਨਾ, ਹਮੁ ਸਭਨਾ ਕੇ ਸਾਜਣ’ ਹੀ ਗਾਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਵੀ “ਜੈਸੇ ਏਕ ਆਗਾ ਤੇ ਕਨੂੰਕਾ ਕੋਟ ਆਗ ਉਠੇ, ਨਿਆਰੇ-ਨਿਆਰੇ ਹੋਇਕੈ ਫਿਰ ਆਗ ਮਹਿ ਸਮਾਹਿਗੇ” ਦਾ ਹੀ ਆਦਰਸ਼ ਦਿੜ੍ਹਾਇਆ। ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਸਾਖੀ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਆਗਰੇ ਵਿਖੇ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੋਈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਆਦਰ ਭਾਉ ਕੀਤਾ। ਆਪਣੇ ਨਾਲੋਂ ਉੱਚੀ ਥਾਂ ਦਿੱਤੀ। ਖਿਲਾਤ ਦਿੱਤੀ, ਸਤਿਕਾਰ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਜੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖ ਹੱਥੀਂ ਆਪ ਟਿਕਾਣੇ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤੀ। ਜਦ ਵਜੀਰਾਂ

ਤੇ ਮੁਫਤੀਆਂ ਨੇ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਕੌਲੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਐਸਾ ਵੱਖ ਵਿਹਾਰ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਕਿਉਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਗੁਰੂ ਦੀਨ ਦਾ ਮੁਖੀ ਹੈ। ਉੱਥੇ ਕਈ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਵਜੀਰਾਂ ਤੇ ਅਹਿਲਕਾਰਾਂ ਨੇ ਕੀਤੇ। ਇਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸੀ : 'ਪੀਰ ਜੀ, ਮਜ਼ਬੂਤ ਤੁਮਾਰਾ ਮੂਬਦ ਕਿ ਹਮਾਰਾ ਮੂਬਦ'। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ : ਤੁਮ ਕਉ ਤੁਮਾਰਾ ਮੂਬਦ, ਹਮ ਕਉ ਹਮਾਰਾ ਮੂਬਦ।' ਕੈਸਾ ਭਾਵ ਪੂਰਤ ਉੱਤਰ ਸੀ, ਦਸਵੇਂ ਨਾਨਕ ਦਾ। ਜੇ ਜਗਤ ਇਹ ਜਾਣ ਜਾਏ ਤਾਂ ਧਰਮਾਂ ਤੇ ਵਿਤਕਰੇ ਹੀ ਮਿਟ ਜਾਣ ਤੇ ਪਈਆਂ ਵਿੱਥਾਂ ਮੁੱਕ ਜਾਣ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਚੰਗਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਨਿਰੋਲ ਕਲਰੀਆਂ ਵਾਲਾ ਹੈ ਜੋ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮੂਬਦ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਹੋਰ ਸਵਾਲ ਹੋਇਆ ਕਿ 'ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਬਹੁਰਤ ਗੁਨਾਹਗਾਰ ਬਚ ਨਹੀਂ ਸਕੇਗਾ, ਸੋ ਇਸਲਾਮ ਹੀ ਠੀਕ ਰਾਹ ਹੈ?' ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਸਿੱਕਾ ਇਕ ਕਰਮਚਾਰੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹ ਬਾਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਵਸਤੂ ਖਰੀਦ ਲਿਆਵੇ। ਉਹ ਅਹਿਲਕਾਰ ਸਾਰੀ ਮੰਡੀ ਵਿਚ ਫਿਰ ਕੇ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕੋਈ ਉਸ ਦਿੱਤੇ ਸਿੱਕੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਸਾਰੇ ਖੋਟਾ ਆਖ ਕੇ ਮੌਜ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਮੁਸਕਰਾ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੋਹਰ ਤਾਂ ਉਤੇ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਲੱਗੀ ਹੈ, ਫਿਰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦੇ? ਕਰਮਚਾਰੀ ਦਾ ਉੱਤਰ ਸੀ : 'ਸਾਹਿਬ, ਧਾਰ ਖੋਟੀ ਹੈ।' ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਕਿ ਮੋਹਰ ਨੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ, ਅੱਲਾਹ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਧਾਰ ਹੀ ਪਰਖੀ ਜਾਣੀ ਹੈ। ਮੋਹਰ ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਦੀ ਹੋਵੇ। ਫਿਰ ਅਗਲਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸੀ ਕਿ ਕਿਹੜੀ ਬੰਦਰੀ ਕਰੇ ਕਿ ਕਥੂਲ ਪਵੇ? ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ : 'ਗੁਨਾਹਗਾਰ ਤੇ ਪਾਕਿ ਹੋਏ ਅਰ ਆਪ ਕਉ ਫਿਰ ਗੁਨਾਹਗਾਰ ਮਾਨੈ, ਬੰਦਾ ਇਹ ਬੰਦਰੀ ਕਰੇ।' ਉਸ ਦਾ ਫਿਰ ਇਹ ਸੁਆਲ ਸੀ "ਜਦ ਮਨੁੱਖ ਪਾਕ ਹੋ ਗਿਆ, ਫਿਰ ਉਹ ਗੁਨਾਹਗਾਰ ਕਿਉਂ ਮਾਨੈ?" ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ : "ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪਾਕੀਜ਼ਗੀਆਂ ਹਨ। ਇਕ ਤਨ ਦੀ ਪਾਕੀਜ਼ਗੀ, ਦੂਜੀ ਮਨ ਦੀ। ਜਦ ਜਗਿਆ ਸੂਰਿ ਜਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਨ ਨੂੰ ਪਾਪਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਦਾ, ਇਹ ਤਨ ਦੀ ਪਾਕੀਜ਼ਗੀ ਹੈ। ਮਨ ਨੂੰ ਖੁਦੀ ਤੋਂ ਖਲਾਸ ਕਰਨਾ, ਮਨ ਦੀ ਪਾਕੀਜ਼ਗੀ ਹੈ। ਖੁਦੀ ਤੋਂ ਖਲਾਸ ਆਪਣੇ ਜਤਨ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਸਗੋਂ ਕਈ ਵਾਰੀ ਖੁਦੀ ਵਧਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਦ ਸਾਹਿਬ ਕਰਮ ਲੁਫਤ ਹੋਵੇ, ਤਿਸ ਉੱਤੇ ਮੁਰਸ਼ਦ ਕਮਾਲ ਦੀ ਸੁਹਿਬਤ (ਮੇਲ) ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਹੀ ਖੁਦੀ ਸਿਉ ਖਲਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਭ ਦੇ ਤਨ ਦੀ ਪਾਕੀਜ਼ਗੀ ਤਾਂ ਹੱਥ ਆ ਗਈ, ਮਨ ਦੀ ਨਾ ਆਈ, ਜੋ ਜਤਨ ਕਰਕੇ ਦਿਲੋਂ ਗੁਨਾਹਗਾਰ ਮੰਨੇ, ਉਹ ਬਰਕਤ ਨੂੰ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ।"

"ਬਿਛ ਦਾ ਫਲ ਆਪਣੀ ਮੁਰਾਦ ਨੂੰ ਉਹ ਹੀ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕੱਚਾ ਨਾ ਟੁੱਟੇ, ਜੋ ਕੱਚਾ ਟੁੱਟਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਪਕਿਆਈ ਦੇ ਰਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦਾ। ਜੋ ਥੋੜ੍ਹੀ ਵਸਤ ਤੇ ਬਹੁਤਾ ਗੁਮਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਅਹੰਕਾਰ ਵਿਚ ਸੜਦਾ ਹੈ। ਖੁਦੀ ਸਿਉ ਖਲਾਸ ਉਹ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਤਨ ਦੀ ਪਾਕੀਜ਼ਗੀ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਕਰ ਫਿਰ ਆਪ ਕਉ ਗੁਨਾਹਗਾਰ ਮੰਨਦੇ ਹਨ।"

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਇਕ ਨਹੀਂ ਅਨੇਕਾਂ ਸਾਖੀਆਂ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪੰਨਿਆਂ ਉੱਤੇ ਖਿੱਲਗੀਆਂ ਪਈਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਇਹ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਹਾਇਕ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਜੋ ਲੀਹ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਪਾਈ; ਉਸੇ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ਾਹ-ਮਾਰਗ ਬਣਾਇਆ। ਜਿਵੇਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅੰਤਲੇ ਸਮੇਂ ਬਾਬਾ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਉੱਤੇ ਛਤਰ ਝੁਲਾ ਕੇ 'ਗੁਰ ਚੇਲੇ ਦੀ ਰਹਿਰਾਸ' ਕਰ ਕੇ ਸਦਾ ਲਈ ਜੋਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਜ਼ਾਲਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਗੁਰੂ ਅੰਗਰ ਨੂੰ ਸੌਂਪਿਆ, ਤਿਵੇਂ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪ ਗੁਰੂ ਚੇਲਾ ਬਣੇ। ਨਾਂਦੇੜ ਵਿਖੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕਹੀ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਪੱਲਾ ਫੜਦੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸ ਦੇ ਲੜ ਲਾ ਚੱਲੇ ਹੋ। ਗੁਰੂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ : 'ਪੰਥ ਨੂੰ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਲੜ ਲਾ ਚਲਿਆ ਹਾਂ, ਖਾਲਸੇ ਕਉ ਮੈਂ ਅਕਾਲ ਕੀ ਗੋਦ ਮਹਿ ਬੈਸਾਇਆ ਹੈ। ਓਟ ਅਕਾਲ ਦੀ, ਪਰਚਾ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਤੇ ਦੀਦਾਰ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਰੱਖਣਾ।' ਜਦ ਫਿਰ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ "ਮਹਾਰਾਜ ਇਹ ਦੱਸੋ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਸਰੀਰ ਕਿੱਥੇ ਚੱਲਾ ਹੈ ਤੇ ਆਤਮਾ ਕਿੱਥੇ।" ਤਾਂ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਦੇ ਦਾਤੇ ਨੇ ਕਿਹਾ 'ਆਤਮਾ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਤੇ ਸਰੀਰ ਪੰਥ ਵਿਚ।' ਇਹ ਸਨ ਚੋਟੀ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖਾਲਸਾ ਨੇ ਦਿੜ੍ਹ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਜੋਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਤੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਤਾਬਿਆ ਹੋ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਵੀ ਕਰ ਲਿਆ। ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰ ਜਾਗਤਾ ਹੈ ਦੇਵ ਤੇ ਬੁਲਾਇਐ ਬੋਲਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਵੀ ਪੰਥ ਉੱਤੇ ਭੀੜਾ ਪਈ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਗਵਾਈ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਪੰਥ ਨੇ ਆਏ ਹੁਕਮ ਅੱਗੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾਇਆ। ਸਿੱਖੀ ਮਹੱਲ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸੰਗਤ ਤੇ ਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਦੇ ਥੰਮੀਆਂ ਉੱਤੇ ਉਸਾਰਿਆ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪੱਕਿਆਂ ਕਰ ਪੰਥ ਤੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਬਸ ਅੰਤ ਵਿਚ ਫਿਰ ਇਹ ਹੀ ਕਹਿਣਾ ਵੱਖਦਾ ਹੈ :

ਹਮੂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ, ਹਮੂ ਨਾਨਕ ਅਸਤ।

ਹਮੂ ਰਤਨ ਜੱਹਰ, ਹਮੂ ਮਾਣਕ ਅਸਤ।

ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ

ਕੇਵਲ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਹੀ ਇਕ ਐਸੀ ਐਂਰਤ ਹੈ ਜੋ ਆਪ ਸ਼ਹੀਦ, ਜਿਸ ਦਾ ਪਤੀ (ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ) ਸ਼ਹੀਦ, ਜਿਸ ਦਾ ਸਪੁਤ੍ਰ (ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ) ਸ਼ਹੀਦ, ਜਿਸ ਦੇ ਪੱਤਰੇ (ਬਾਬਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਬਾਬਾ ਚੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਬਾਬਾ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਛਤਹਿ ਸਿੰਘ ਜੀ) ਸ਼ਹੀਦ, ਜਿਸ ਦਾ ਭਰਾ (ਮਾਮਾ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਚੰਦ ਜੀ) ਸ਼ਹੀਦ, ਜਿਸ ਦੇ ਪੰਜੇ ਨੌਨੋਤਰੇ (ਬੀਬੀ ਵੀਰੋ ਜੀ ਦੇ ਪੰਜੇ ਪੁੱਤਰ, ਸੰਘੋ ਸ਼ਾਹ, ਗੁਲਾਬ ਚੰਦ ਜੀ, ਜਤੀ ਮਲ ਜੀ, ਰੰਗਾ ਰਾਮ ਜੀ ਅਤੇ ਮਾਹਰੀ ਚੰਦ ਜੀ) ਸ਼ਹੀਦ। ਸੰਘੋ ਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੀ ਭੰਗਾਣੀ ਦੇ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਸੂਰਮਗਤੀ ਦੇਖ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹ ਸੰਗ੍ਰਾਮ ਹੋਣ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਜਤੀ ਮਲ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਵੇਲੇ 'ਹਠੀ ਜਵਾਨ' ਲਿਖ ਸਤਿਕਾਰਿਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਸਤਰ ਵਿੱਦਿਆ ਦੇਣ ਲਈ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਸੰਘੋ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਹੀ ਨਿਯਤ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਇਸ ਮਹਾਨ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਦਾ ਜਨਮ ਕਰਤਾਰਪੁਰ (ਜਲੰਧਰ) ਵਿਖੇ ਭਾਈ ਲਾਲ ਚੰਦ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਬਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਜੀ ਦੀ ਕੁੱਖਾਂ ਸੰਨ ੧੯੨੨ ਨੂੰ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ (ਗੁਰੂ) ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਨਾਨਕੇ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਲਖਨੌਰ ਸਾਹਿਬ ਸਨ। ਯਾਦ ਰਹੇ ਕਿ ਲਖਨੌਰ ਸਾਹਿਬ ਕੇਵਲ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਦਾ ਖੂਹ ਹੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਜਲ ਮਿੱਠਾ ਤੇ ਸਵੱਛ ਹੈ। ਇਰਦ-ਗਿਰਦ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਖੂਹ ਖਾਰੇ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਬੱਚੇ ਸਨ ਇਸ ਲਈ ਵਿਆਹ ਦਾ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਚਾਅ ਸੀ। ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਬਰਾਤ ਢੁੱਕੀ ਤਾਂ ਛਬਿ ਨਿਰਾਲੀ ਸੀ। ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਜਦ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਨੂੰ ਛੋਲੇ ਪਾਉਣ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਮਾਤਾ ਬਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਜੀ ਨੇ ਕੋਲ ਬਿਠਾ ਕੇ ਕਿਹਾ : 'ਬੇਟਾ ਨਾਮ ਨੂੰ ਲਾਜਨਾ ਲੱਗਣ ਦੇਵੇਂ।' ਗੁਜਰੀ ਦੇ ਅਰਥ ਹੀ ਸੁਖ ਦੇਣਾ ਹੈ। 'ਗੁਜਰੀ ਨਾਮ' ਜਹਿ ਸੁਖ ਦਾਈ' ਅਤੇ ਵਿਰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਜਾਣ ਸੇਵਾ ਕਰੀਂ। ਇਸ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਦੀ ਹੋਰ ਕੋਈ ਸੇਵਾ ਨਹੀਂ। ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਛੇਵੰਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਕਿਹਾ :

1. ਸੋ 'ਗੁਜਰੀ' ਲਿਖਣਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ। ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਸਹੀ ਰਿੱਜੇ ਹਨ।

ਪਤਿ ਸਮ ਈਸ ਪਛਾਨ ਕੈ, ਹੋ ਪੁਤਰੀ ਕਰ ਸੇਵ ।
ਪਤਿ ਪ੍ਰਮਾਣੁ ਜਾਨੀਏ, ਅੱਤੇ ਭੁਲ ਲਖ ਏਵ ।

ਉਧਰ ਭਾਈ ਲਾਲ ਚੰਦ ਜੀ ਹੱਥ ਜੋੜ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿ
ਰੋ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲੋ ਸੇਵਾ, ਸੰਭਾਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੀ, ਸੋ ਖਿਮਾ ਦੇਣ । ਜਦ ਲਾਲ ਚੰਦ
ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਕਿਹਾ : “ਨਹਿ ਸਰਯੋ ਕਛੂ ਛਿਗ ਮੇਰ” / ਸਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਸਨਮਾਨ
ਵਜੋਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ ਜੋ ਫਰਮਾਇਆ,
ਜੋ ਲੜਕੇ ਵਾਲੇ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰੱਖਣ ਤਾਂ ਦਾਜ ਪ੍ਰਸਾਦੀ ਬੀਮਾਰੀ ਕਈ ਘਰ ਨਾ ਉਜਾੜੇ ।
ਸੁਖ ਲੈਣ ਤੇ ਸੁਖੀ ਰਹਿਣ ਦਾ ਜੋ ਨੁਸਖਾ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ, ਉਸ ਨੂੰ ਅਪਣਾਏ
ਬਗੈਰ ਗ੍ਰਹਿਸਤ ਵਿਚ ਅੰਨੰਦ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ । ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ :

“ਲਾਲ ਚੰਦ, ਤੁਮ ਦੀਨੋ ਸਕਲ ਬਿਸਾਲਾ ॥

ਜਿਨ ਤਨਜਾ ਅਰਪਨ ਕੀਨੀ ॥

ਕਯਾ ਪਾਛੈ ਤਿਨ ਰਖ ਲੀਨੀ ॥

(ਗਾਸ ੧੨, ਅੰਸ ੬)

ਫਿਰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਹੀ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨੀ ਕਿ (ਗੁਰੂ) ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਦੇ ਘਰੋਂ ਨਿੱਘ
ਆਵੇ । ਸੇਕ ਨਾਂਹ ।

ਇਹ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਐਸੀ ਜੋੜੀ ਬਣੀ ਕਿ ਸਭ ਦੇਖ ਕਹਿੰਦੇ
ਸਨ ਕਿ ਇਹ ਜੋੜੀ ਵਿਧਾਤਾ ਨੇ ਆਪ ਸੁੰਦਰਤਾ ਵਿਚ ਛੁਬੋ ਕੇ ਸਾਜੀ ਹੈ :

‘ਕਹਿ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੋਰੀ ।

ਬਿਧ ਰਚੀ ਭੁਚਿਰ ਭੁਚਿ ਬੋਰੀ ।’

ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਸ਼ਰਮ, ਲੱਜਾ ਤੇ ਨਿਮਰਤਾ ਦੀ ਮੂਰਤ ਸਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਦੇ ਨੈਣ ਵੀ ਉੱਚੇ
ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਸਨ । ਸੱਸ, ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਕਦੇ ਮੌਕਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ
ਕਹਿਣਾ ਪਵੇ । ਹਰ ਸਮੇਂ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਸੁੱਟੇ ਰਹਿੰਦੇ । ਜਦ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਕੁਝ ਚਿਰ ਬਾਅਦ
ਹੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਿਖੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੂੰ ਪੈਂਦੇ ਖਾਨ ਦੀ ਚੁੱਕ ਤੇ ਮੁਗਾਲ ਸੈਨਾ ਨਾਲ
ਜੰਗ ਲੜਨੀ ਪਈ ਤਾਂ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਨੇ ਜੋ ਸਾਹਸ ਦੱਸਿਆ ਉਸ ਦਾ ਵਰਣਨ ਮੁਹਸਨ
ਛਾਨੀ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਜੰਗ ਸੀ ਜੋ ਗੁਰੂ-ਮਹਲ, ਗੁਰੂ-ਪੁੱਤਰੀ ਅਤੇ ਮਾਤਾ
ਗੁਜਰੀ ਨੇ ਅੱਖੀਂ ਛਿੱਠੀ । ਮਕਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਛੱਤਾਂ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਅੱਖੀਆਂ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ
ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਦੇ ਸਾਈਂ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਜੂਝਦੇ ਦੇਖ, ਹੱਲਾਸ਼ੇਰੀ ਵੀ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ ।
ਇਸੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਕਮਾਲ ਹੁਸ਼ਿਆਰੀ ਦੇ ਚਾਤਰੀ ਨਾਲ ਤਲਵਾਰ
ਚਲਾਂਦੇ ਦੇਖ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਤੂੰ ਤਿਆਗ ਮਲ ਤਾਂ ਨਹੀਂ, ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ
ਹੈ ।”

ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗੱਦੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀ
ਸੀ । (ਗੁਰੂ) ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਆਪੂਰ੍ਵ ਮੱਥਾ ਟੇਕ ਆਗਿਆ ਪਾਲੀ ਸੀ । ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ
ਦੇ ਹੁਕਮ ਕਰਨ ਤੇ ਹੀ ਆਪ ਜੀ, ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਤੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਨਾਲ ਬਾਬਾ ਬਕਾਲੇ
ਆ ਗਏ ਸਨ ।

ਬਾਬਾ ਬਕਾਲਾ ਵਿਖੇ ਤਕਰੀਬਨ ੨੧ ਸਾਲ ਜੋ ਤਪ, ਤਿਆਰਾ, ਸੇਵਾ, ਸਿਮਰਨ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤਾ ਉਸ ਦੀ ਉਦਾਹਰਣ ਮਿਲਣੀ ਕਠਿਨ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਬਕਾਲਾ ਵਿਖੇ ਕਈ ਘੰਟੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਨ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਹੀ ਤਪਾਂ ਸਿਰ ਤਪ ਸੀ। ਇਹ ਹੀ ਜੋਗ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੱਖ ਜੀ ਨੇ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਵਰਨਣ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੇ ਮਾਤਾ (ਗੁਜਰੀ ਜੀ) ਤੇ ਤਾਤ (ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ) ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਐਸੀ ਤਪੱਸਿਆ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਸ ਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਏ। ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ :

ਤਾਤ ਮਾਤ ਮੁਰ ਅਲਖ ਅਰਾਧਾ।
ਗੁਰੂ ਬਿਧਿ ਜੋਗ ਸਾਧਨਾ ਸਾਧਾ।
ਤਿਨ ਜੋ ਕਰੀ ਅਲਖ ਕੀ ਸੇਵਾ।
ਤਾਤ ਤੇ ਭਏ ਪ੍ਰਸੰਨ ਗੁਰ ਦੇਵਾ।
ਤਿਨ ਪ੍ਰਤ ਜਥ ਆਇਸ ਮੁਹਿ ਦੀਯਾ।
ਤਥ ਹਮ ਜਨਮ ਕਲੂ ਮਹਿ ਲੀਯਾ॥ ੮ ॥

ਉਧਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੱਖ ਜੀ ਹੇਮਕੁੰਟ ਤੇ ਤਪੱਸਿਆ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨਾਲ ਇਕ-ਮਿਕ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਘਾਲਣਾ ਤੇ ਮੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਮਾਤ-ਲੋਕ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਨਿਰਭੈ ਪਦ ਪਾਵਨ ਦੀ ਜਾਚ ਜਗਤ ਨੂੰ ਦੱਸੋ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੱਖ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਇਸ ਅਦੂਤੀ ਤਪੱਸਿਆ ਕਰਦੀ ਜੋੜੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ।

ਮਾਂ ਗੁਜਰੀ ਅਤੇ ਬਾਪ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਐਸੀ ਪਾਲਣਾ ਪੋਸਣਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਅਖਾਣ ਹੀ ਬਣ ਗਿਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ 'ਅਨਿਕ ਭਾਂਤ ਤਨ ਰਛਾ', ਫਿਰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ 'ਭਾਂਤ-ਭਾਂਤ ਦੀ ਸਿਛਾ' ਦਿੱਤੀ।

ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਹੋਸਲਾ ਤੇ ਜੁਰਾਤਿ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਨੇ ਦਰਸਾਈ, ਉਹ ਵੀ ਦੇਖਣ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਜਦ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਾ ਕਟਿਆ ਹੋਇਆ ਪਾਵਨ ਸੀਸ ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ, ਭਾਈ ਨਾਨੂ ਜੀ ਤੇ ਭਾਈ ਅੱਡਾ ਜੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਬਿਬਾਨਗੜ੍ਹ (ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ) ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਤੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਖਬਰ ਭੇਜੀ ਤਾਂ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰ ਪਤੀ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਸੀਸ ਅੱਗੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੁਹਾਡੀ ਨਿਭ ਆਈ। ਇਹ ਹੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨੀ ਕਿ ਮੇਰੀ ਵੀ ਨਿਭ ਜਾਏ। ਸੱਚਮੁੱਚ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਵੀ ਐਸੇ ਨਿਭਾ ਕੇ ਗਏ ਕਿ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਮਾਵਾਂ ਲਈ ਪੂਰਨੇ ਹਨ। ਜਦ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੱਖ ਜੀ ਨੇ ਕੌਮ ਨੂੰ ਹੋਸਲਾ ਧਾਰ, ਦਿੜ੍ਹ ਹੋ ਜੁਲਮ ਵਿਰੁੱਧ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਣ ਲਈ ਵੰਗਾਰ ਪਾਈ ਤਾਂ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਨਾ ਸਿਰਫ ਚਾਅ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਸਗੋਂ ਹੋਰ ਅਸੀਸਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਕਵੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੱਖ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਸੀ :

'ਹੋਵਹੁ ਸੁਜਸ ਪ੍ਰਤਾਪ ਉਚੇਰਾ।'

੧੯੨੫ ਤੋਂ ੧੯੬੪ ਤਕ ਆਪ ਅਨੰਦਪੁਰ ਰਹਿ ਕੇ ਜਿਵੇਂ ਮਸੰਦਾਂ ਦੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਉਘੇੜਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਕੌਮ ਵਿਚ ਉਤਸ਼ਾਹ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਦੇ ਜਤਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ, ਉਹ ਵੀ ਇਕ ਪੂਰਾ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਲਿਖੇ ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਹੋਣਗੇ ਪਰ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਮਿਲ

ਸਕੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲਿਖਤ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਦਿੜ੍ਹ ਚਿੱਤ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਸਨ। ਹੱਥ ਲਿਖਤ ਦੀ ਰਵਾਨੀ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਰਲ-ਚਿਤ ਵੀ ਸਨ। ਗੱਲ ਜਿਸ ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ ਨਾਲ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, ਉਸ ਤੋਂ ਇਹ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਵਲ-ਛਲ ਰਹਿਤ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਮਸੰਦਾਂ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਤਾਜ਼ ਕੇ ਰੱਖਦੇ ਸਨ, ਉਹ ਇਕ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ।

ਪਹਿਲੇ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਵਿਚ, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਮੱਲਾ ਤੇ ਭਾਈ ਬਾਘਾ ਦੇ ਨਾਂ ਲਿਖਿਆ ਉਸ ਤੋਂ ਜਾਹਿਰ ਹੈ ਕਿ ਕੁਝ ਧਾੜਵੀਆਂ ਨੇ ਖੱਚਰ, ਬੈਲ ਚੁਗ ਲਏ ਸਨ ਤੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਨੇ ਸੰਗਤਿ ਦੇ ਨਾਂ ਲਿਖਿਆ ਕਿ “ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਖੱਚਰ ਜਾਣੀ ਪਾਵੈ ਨਾਹੀ, ਮੁਜ਼ਰਾ ਹੋਸ।” ਇਹ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਦਰਸਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਾਤਾ ਜੀ ਵਿਚ ਡਟ ਖਲੋਣ ਦੀ ਤੇ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਦੀ ਕਿਤਨੀ ਜੁਰਾਤਿ ਸੀ। ਦੂਜੇ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਵਿਚ, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੰਗਤਿ ਧੀਰ ਬਸੀਆਂ ਜੋਗ ਅਤੇ ਨਾਇਕ ਹਰਿਦਾਸ ਦੇ ਨਾਂ ਖਾਸ ਲਿਖਿਆ, ਉਸ ਵਿਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ‘ਬਗੈਰ ਬੋਲਿਆਂ ਚਾਲਿਆਂ ਭੇਜਣਾ’ ਭਾਵ ਚੁੰਚਾਂ ਕੀਤੇ ਬਗੈਰ ਸਿੱਧੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੇਜਣਾ। ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ :

ਨਾਇਕ ਹਰਿਦਾਸ ਸਰਬਤਿ ਸੰਗਤ ਗੁਰ ਤੁਸਾਡੀ ਰਖੈਗਾ
ਮੇਵੜੇ ਭੇਜੇ ਹਨ। ਕਾਰ ਭੇਟ ਸੁਖ ਮੰਨਿਤ ਬਗੈਰ ਬੋਲਿਆ
ਚਲਿਆ ਸਭਨਾ ਜੀਆ ਕਾ ਦੇਣਾ ਕੌਲ ਨਾਹਿ ਰੱਖਣੀ।
ਸਰਬ ਸੰਗਤਿ ਕੇ ਮਨੋਰਥ ਪੂਰੇ ਕਰੇਗਾ।”

ਫਿਰ ਹੇਠਾਂ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰ ਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਹਰਿਦਾਸ ਨਾਇਕ ਦੀ ਭੇਟ ਆਇਆਂ ਚਿਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਭ ਭੇਟਾ ਉਹ ਪਾਸ ਹੀ ਰੱਖ ਲੈਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਕਈ ਬਹਾਨੇ ਬਣਾ ਕੇ ਭੇਜਦਾ ਸੀ। ਇਥੋਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਵੀ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਉਪਰਿਤ ਮਸੰਦ ਆਪ-ਹੁਦਰੀਆਂ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਡਾਂਟ ਕੇ ਰੱਖਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਜਦ ਪਾਣੀ ਸਿਰ ਤੋਂ ਉਤਾਂਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਮਸੰਦ ਪਥਾ ਹੀ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ।

ਦਾਦੀ ਪੇਤਰਿਆਂ ਦਾ ਪਿਆਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ ਪਰ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਉਹ ਸਿੱਖੀ ਅਸੂਲ ਦਿੜ੍ਹਾਉਣੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਭੁੱਲਦੇ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਉਣ ਵੇਲੇ ਵਿਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੀ ਹੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਤੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ। ਇਹ ਯਾਦ ਰਹੇ ਕਿ ਬਾਬਾ ਜੋਰਾਵਰ ਸਿੱਖ ਜੀ ਦੀ ਉਮਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਮਸਾਂ 8 ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ। ਸੈਨਾਪਤਿ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ :

ਦੇਹ ਖਾਂਡੇ ਕੀ ਪਾਹੁਲ ਤੇਜ਼ ਬਦਾਇਆ।
ਜੋਰਾਵਰ ਕਰ ਸਿੱਖ ਹੁਕਮ ਵਰਤਾਇਆ।

ਅੰਦਪੁਰ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਜੰਗ (੧੯੦੦) ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਅਜੀਤ ਸਿੱਖ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੱਖ ਜੀ ਨੇ ਕਮਾਨ ਸੰਭਾਲਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਸੈਨਾਪਤਿ ਦੇ ਹੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ :

ਤਬ ਹੀ ਬਚਨ ਪਾਇ। ਚੜ੍ਹਾਯੋ ਨਗਾਰਾ ਵਾਇ।
ਸਵਾਰ ਪਾਯੋ ਜੀਤ ਸਿੱਖ, ਜੁਧ ਕੇ ਕਰਨੇ ਕੋ।

ਗੁਰੂ ਪਦ ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੇ ਛੋਟਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਛੋਟੇ ਵੱਡੇ ਦੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਾ ਕਰੋ। ਸ਼ੇਰਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਸ਼ੇਰ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।” ਜਦ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੰਗ ਜਿੱਤ ਕੇ ਆਏ ਤਾਂ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਜੱਫੀ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਅਸੀਸ ਤੇ ਸ਼ਾਬਾਸ਼ ਦਿੱਤੀ।

ਅਨੰਦਪੁਰ ਛੱਡਣ ਵੇਲੇ ਜਦ ਸਰਸਾ ਤੋਂ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਗੰਗੂ ਬਾਹਮਣ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਖੇੜੀ ਲੈ ਗਿਆ ਅਤੇ ਰਾਤੀਂ ਹੀਰਿਆਂ ਦੀ ਭਰੀ ਖੁਰਜੀ ਚੁਗ ਲਈ ਤਾਂ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ : ‘ਚੁਗਾਉਣ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਸੀ, ਤੂੰ ਮੰਗ ਲੈਂਦਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕੀ ਨਾਹੀ ਕਰਨੀ ਸੀ।’ ਉਸ ਚੇਰ ਨਾਲੇ ਚਤੁਰ ਨੇ ਮੁਰਿਡੇ ਥਾਣੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ। ਮਾਤਾ ਜੀ, ਬਾਬਾ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਛਤਹਿ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਪਕੜ ਗੱਡੇ ਤੇ ਬਿਠਾ ਸਰਹੰਦ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਗਿਆ। ਉਥੇ ਜਿਵੇਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੇ ਭਰੀ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿਚ ਨਵਾਬ ਤੇ ਸੁੱਚਾ ਨੰਦ ਨੂੰ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤੇ, ਉਸ ਨੇ ਸਭ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਕੀਤਾ ਪਰ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਹੋਣ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਦੀ ਚੋਜ਼ ਦੀ ਗੁੜ੍ਹਤੀ ਸੀ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਡੋਲ ਰੱਖ ਰਹੀ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜਦ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਣ ਲਈ ਪਿਆਦੇ ਆਏ ਤਾਂ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਨੇ ਕਮਾਲ ਧੀਰਜ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁੱਖ ਧੋਂ ਕੇ ਦਸਤਾਰਾਂ ਸਜਾਈਆਂ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ‘ਬੇਟਾ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਪੁੱਤ੍ਰ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਪੋਤੇ ਹੋਏ। ਕਿਸੇ ਅੱਗੇ ਸਿਰ ਨਹੀਂ ਝੁਕਾਉਣਾ। ਕਚਹਿਰੀ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਗੱਜ ਕੇ ਛਤਹਿ ਬੁਲਾਉਣੀ ਅਤੇ ਅਡੋਲ ਖੜ੍ਹੇ ਰਹਿਣਾ। ਕੋਈ ਐਸੀ ਗੱਲ ਨਾ ਕਹਿਣੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੂੰ ਛੁਟਾ ਲੱਗੇ।’ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਵੀ ਮੌਜੂਦਾਂ ਇਹ ਕਿਹਾ ਸੀ :

ਧਨ ਭਾਗ ਹਮਰੈ ਹੈ ਮਾਈ।

ਪਰਮ ਹੇਤਿ ਤਨ ਜੇ ਕਰ ਜਾਈ।

(ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼)

ਇਹ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਨਵਾਬ ਨੇ ਚਾਲ ਚੱਲੀ ਸੀ ਕਿ ਕਚਹਿਰੀ ਦਾ ਵੱਡਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ, ਛੋਟੀ ਖਿੜਕੀ ਹੀ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਰੱਖੀ ਜਾਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਅੰਦਰ ਆਉਣਗੇ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦਾ ਸਿਰ ਝੁਕ ਜਾਏਗਾ ਤੇ ਅਹਿਲਕਾਰ ਤਾਜ਼ੀ ਮਾਰ ਦੇਣਗੇ। ਪਰ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਚਾਲ ਸਮਝ ਰਾਏ ਤੇ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿਚ ਜਾਂਦਿਆਂ ਹੀ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਪੈਰ ਅੰਦਰ ਕੀਤੇ ਫਿਰ ਸਿਰ ਅਤੇ ਜਾਂਦਿਆਂ ਹੀ ਗੱਜ ਕੇ ‘ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਛਤਹਿ’ ਬੁਲਾਈ।

ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੀ ਸਾਖੀ ੨੨ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ “ਝੂਠਾ ਨੰਦ ਨੇ ਕਿਹਾ ਜੋ ਸੂਬੇ ਕੋ ਸਲਾਮ ਕਰੋ ਤਦ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਬਚਨ ਕੀਆ ਜੋ ਹਮ ਨੇ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕੋ ਸਲਾਮ ਕੀਆ ਹੈ। ਅਉਰ ਕੋ ਨਹੀਂ ਕਰਤੇ :

“ਨਹਿ ਜਬ ਮਸਤਕ ਸਨਮੁਖ ਟੇਕਹਿ।

ਸੀਸ ਉਲਟ ਮੁੜ ਪਛੈ ਪੇਖਹਿ।

ਬਹੁਰ ਕਹੀ ਚੁਸਤ ਯਹਿ ਬਾਨੀ।

ਦੇਖੋ ਬਾਲਕ ਯਹਿ ਅਭਿਮਾਨੀ।”

ਜੋਗੀ ਅਲਾਹ ਯਾਰ ਖਾਨ ਨੇ ਵੀ ਮੂਬਲ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :

ਬੀ ਪਿਆਰੀ ਸੂਰਤੋਂ ਸੇ ਸਜ਼ਾਅਤ ਬਰਸ ਰਹੀ ।

ਨੰਨੀ ਸੀ ਮੂਰਤੋਂ ਸੇ ਥੀ ਚੁਰਾਅਤ ਬਰਸ ਰਹੀ ।

ਤੁਖ ਪਰ ਨਵਾਬ ਕੇ ਥੀ ਸ਼ਕਾਵਤ ਬਰਸ ਰਹੀ ।

ਰਾਜੇਂ ਕੇ ਮੁੰਹ ਪਿ ਸਾਡ ਥੀ, ਲਾਹਨਤ ਬਰਸ ਰਹੀ ।

ਕਬਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੇ ਸੁਤਨ ਕੀ । ਕਿਰਤ ਭਾਈ ਦੁਨਾ ਸਿੰਘ ਹੰਡੂਰੀਆ ਵਿਚ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸੁੱਚਾ ਨੰਦ ਨੇ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ :

“ਨੀਕੇ ਬਾਲਕ ਤੁਮ ਮਤ ਜਾਣਹੁ ।

ਨਾਗਹੁ ਕੇ ਇਹ ਪੁਤ ਬਖਾਨਹੁ ।”

ਅਤੇ ‘ਤਬ ਦੁਸ਼ਟ ਐਸੇ ਭੁਨ ਕਰੋ, ਮਸਤਕ ਸਨ ਮੁਖ ਟੇਕਹੁ ਅਹੋ’।

ਇਕ ਸਾਖੀ ਬੀਰ ਮਿਗੋਸ਼ ਵਿਚ ਵੀ ਲਿਖੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸੇ ਸੁੱਚਾ ਨੰਦ, ਜੋ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿਚ ਚੰਦੂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਕੁੜਮ ਸੀ, ਨੇ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਬਾਲਕ ਨਹੀਓਂ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੱਛਣ ਬਾਲਾਂ ਵਾਲੇ ਨਹੀਂ । ਇਹ ਹੁਣੇ ਦੇਖ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਬਾਲਕ ਹਨ ਜਾਂ ਸਿਆਣੇ । ਉਸ ਨੇ ਵਿਉਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਬਾਹਰ ਕਚਹਿਰੀ ਤਿੰਨ ਦੁਕਾਨਾਂ ਪਵਾ ਦਿੱਤੀਆਂ । ਇਕ ਵਿਚ ਖਿੰਡੇਂ, ਦੂਜੀ ਵਿਚ ਮਿਠਾਈ ਤੇ ਤੀਜੀ ਵਿਚ ਹਥਿਆਰ ਸ਼ਸਤ੍ਰ । ਜਦ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਦੇਖਣ ਲਈ ਕਿ ਉਹ ਬਾਲ ਹਨ ਜਾਂ ਯੋਧੇ, ਛੱਡਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਧਾ ਕੇ ਸ਼ਸਤ੍ਰਾਂ ਨੂੰ ਪਏ । ਇਕ ਨੇ ਤੀਰ ਕਮਾਣ ਉਠਾ ਲਿਆ ਤੇ ਦੂਜੇ ਨੇ ਨੇਜ਼ਾ ਅਤੇ ਦੌੜਦੇ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿਚ ਆ ਗਏ ।

ਇਹ ਅਭਿਮਾਨ ਗੌਰਵ ਹੀ ਹੈ, ਜੋ ਅੱਜ ਮਾਵਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਵਿਚ ਪਾ ਦੇਣ ਤਾਂ ਕੋਈ ਬੱਚਾ ਡਿੱਗ ਪਤਿਤ ਨਾ ਹੋਵੇ । ਫਿਰ ਜਦ ਕਲਮਾਂ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਬਾਲਕ ਨਾ ਮੰਨੇ ਤੇ ਨੀਹਾਂ ਵਿਚ ਚਿਣਾਏ ਗਏ ਅਤੇ ਸੀਸ ਦੇ ਦਿੱਤੇ । ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ‘ਆਪਣੇ ਜੋਹਰ ਨਾਲ’ ਭਾਵ ਸਮਾਪਨੀ ਸਥਿਤ ਹੋ ਕੇ ਪ੍ਰਾਣ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤੇ । ਦੁਨਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ :

ਸੋ ਨਾ ਮੰਨੇ ਤਿਨ ਸੀਸ ਦਯੋ,

ਜਿਮ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਬਾਤ ਚਲਾਨੀ ।

ਮਾਤ ਚਲੀ ਕਰ ਜੋਹਰ ਆਪਾਹਿ,

ਹਾਇ ਸੁ ਹਾਇ ਕਰੈ ਜਗ ਬਾਨੀ ॥ ੧੪ ॥

ਇਹ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਨੀਹਾਂ ਵਿਚ ਚਿਣੇ ਜਾਣ ਵੇਲੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਇਹ ਹੀ ਆਖ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਹਾਂ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਪੇਤਰੇ ਹਾਂ । ਜੇ ਅਸੀਂ ਰਤਾ ਕੁ ਵੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਦਿਖਾਈ ਤਾਂ ਦਸ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੂੰ ਲਾਜ ਆਵੇਗੀ :

“ਫਤੇਰ ਸਿੰਘ ਤਬ ਕਰਯੋ ਬਖਾਨ, ਦਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਹੋਵੈ ਹਾਨ ।”

ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਬਚਨ ਵੀ ਕਰੇ ਸਨ :

ਹਮਰੇ ਬੰਸ ਗੋਡ ਇਮ ਆਈ ।

ਸੀਸ ਦੇਤ ਪਰ ਧਰਮ ਨ ਜਾਈ ।

ਕੈਸਾ ਸੰਦਰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜੋਰੀ ਅੱਲਾ ਯਾਰ ਨੇ ਕਿ ਨੀਂਹਾਂ ਵਿਚ ਚਿਣਦੇ ਇਹ ਹੀ ਕਹਿੰਦੇ ਰਹੇ :

‘ਸਦ ਸਾਲ ਅੰਰ ਜੀ ਕੇ ਭੀ ਮਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰ ਥਾ।

ਸਰ ਕੌਮ ਸੇ ਬਚਾਨਾ ਜਿ ਗੈਰਤ ਸੇ ਦੂਰ ਥਾ।’

ਤਿੰਨਾਂ ਦਾ ਇਕੱਠਿਆਂ ਹੀ ਸਸਕਾਰ ੨੯ ਦਸੰਬਰ, ੧੯੦੪ ਨੂੰ ਜਯੇਤੀ ਸਰੂਪ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਇਹ ਵੀ ਚੇਤਾ ਰਹੇ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਕੀਮਤੀ ਜ਼ਮੀਨ ਇਹ ਹੀ ਹੈ ਜੋ ਟੋਡਰ ਮੱਲ ਜੀ ਨੇ ਲੱਖਾਂ ਦੀ ਮਾਲੀਅਤ ਦੀਆਂ ਮੁਹਰਾਂ ਵਿਛਾ ਕੇ ਲਈ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਕੀਮਤੀ ਵਿਚਾਰ ਵੀ ਉਹੀ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਰਹਿਆ ਹੈ ਕਿ ਦਾਦੀ ਦਾ ਇਹ ਫਰਜ਼ ਹੈ ਕਿ ਪੋਤਰਿਆਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਹੀ ਨਾ ਕਰੋ, ਲਾਡ ਹੀ ਨਾ ਲਡਾਂਦੀ ਫਿਰੋ ਸਰੋਂ ਧਰਮ ਦਿੜ੍ਹੁ ਕਰਾਏ ਜਿਵੇਂ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਨੇ ਕਰਾਇਆ।

ਸਸਕਾਰ ਤਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ, ਬਾਬਾ ਜੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ, ਬਾਬਾ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਇਕੱਠਾ ਹੀ ਚੰਦਨ ਦੀ ਚਿਖਾ ਬਣਾ ਕੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਪਰ ਜਦ ਸਮਾਧਾਂ ਬਣਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਤਾਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀਆਂ ਅੰਦਰ ਚਾਰਦੀਵਾਰੀ ਵਿਚ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਦੀ ਬਾਹਰ ਦਲੂਜ਼ ਤੇ। ਇਹ ਇਸ ਲਈ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਕਿ ਹਰ ਇਕ ਤੇ ਪਰਗਟ ਰਹੇ ਕਿ ਦਾਦੀ ਦਾ ਕੀ ਫਰਜ਼ ਹੈ। ਦਾਦੀ ਅੱਜ ਵੀ ਦਲੂਜ਼ ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਦੀ ਪਈ ਹੈ। ਫਿਰ ਸਦਾ ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਸਰਸਾ ਦੇ ਵਿਛੋੜੇ ਵੇਲੇ ਆਪੂਰਵੀ ਕਲਰੀਆਂ ਵਾਲੇ ਨੇ ਛੋਟੇ ਬੱਚੇ ਦਾਦੀ ਨਾਲ ਭੇਜੇ। ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਪੁਰਨੇ ਪਾ ਗਏ।

ਭਾਈ ਕਨ੍ਹਿਆ ਜੀ

ਸਿੱਖੀ ਨੂੰ ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਕੋਹੜੀ ਘਰ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਬਣਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਰ ਲਈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਛੋਹ ਤੋਂ ਹੀ ਜਗਤ ਭੱਜਦਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪੰਡੀਆਂ-ਪਸੂਆਂ ਲਈ ਸ਼ਫ਼ਾਖਾਨਾ ਤੇ ਰੱਖ ਬਣਾ ਕੇ ਇਕ ਕਦਮ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਸਿਖਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਛੋਹਿਆ ਗਿਆ ਜਦ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੇ ਭਾਈ ਕਨ੍ਹਿਆ ਜੀ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸਮ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਘਾਲ ਦੇਖ ਕੇ ਮਰਹਮ ਦੀ ਡੱਬੀ ਦੇ ਕੇ ਫਰਮਾਇਆ ਕਿ ਪਾਣੀ ਪਿਲਾਣ ਨਾਲ ਫੱਟਾਂ ਤੇ ਮਰਹਮ ਵੀ ਲਗਾ ਦਿਆ ਕਰੋ। ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਇਹ ਹੀ ਅਖਾਣ ਸੀ ਕਿ ਜੰਗ ਤੇ ਇਸ਼ਕ ਵਿਚ ਹਰ ਕੁਝ ਜਾਇਜ਼ ਹੈ ਪਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੇ ਜੰਗ ਦੇ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਨੇਮ ਬਣਾਏ ਤੇ ਪਾਲੇ ਸਗੋਂ ਇਕ ਐਸਾ “ਰੈਡ ਕਰਸ” ਬਣਾਇਆ ਜਿਸ ਨੇ ਸਿੱਖੀ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਕੀਤਾ। ਭਾਈ ਕਨ੍ਹਿਆਂ ਨਿਰਕਪਟ ਤੇ ਨਿਰਛਲ ਸੇਵਾ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹਨ।

ਜਿਵੇਂ ਅਸਾਂ ਅਵੇਸਲੇਪਣ ਵਿਚ ਹੋਰ ਮਹਾਨ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਕੁਝ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਕਨ੍ਹਿਆ ਜੀ ਦਾ ਵੀ ਹਾਲ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਭਾਈ ਕਨ੍ਹਿਆ ਜੀ ਬਾਰੇ ਲਿਖਤੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਅਸੀਂ ਅਣਜਾਣਪੁਣੇ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਸ਼ਕੀ, ਭਿਸ਼ਤੀ ਕਹਿੰਦੇ ਨਹੀਂ ਬੱਕਦੇ। ਫਿਰ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਅਨਰਥ ਅਸੀਂ ਇਹ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਕ ਅੱਧੀ ਸਾਖੀ ਸੁਣਾ ਕੇ ਭਾਈ ਜੀ ਦੀ ਜੀਵਨੀ ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋਈ ਮਿੱਥ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ। ਉਸ ਕਰਮਸ਼ੀਲ, ਸੰਤ, ਪਰਉਪਕਾਰੀ, ਉਤਸ਼ਾਹ-ਉਮਾਹ ਵਾਲੇ ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਇਤਨੀਆਂ ਪਾਵਨ ਝਾਕੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨਵਾਂ ਹੀ ਰੂਪ ਧਾਰ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

ਮਹਾਨ ਕੌਸ਼ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਲਿਖਾਰੀ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਸੋਧਰੇ (ਵਜੀਰਾਬਾਦ ਪਾਸ) ਖੱਤਰੀ ਘਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਸੋਹਦਾ, ਦਰਿਆ ਚਨਾਬ ਕਿਨਾਰੇ ਵਜੀਰਾਬਾਦ ਤੋਂ ਪੰਜ ਮੀਲ ਦੀ ਵਾਟ ਤੇ ਹੈ। ਨਗਰ ਦੇ ਸੌਂ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ‘ਸੋਦਰ’ ਕਹਿਲਾਇਆ ਤੇ ਫਿਰ ਇਹ ਹੀ ਸੋਹਦਾ ਬਣ ਗਿਆ। ਉਸ ਨਗਰ ਵਿਚ ਇਕ ਬਾਗ ਨੌਲੱਖਾ ਸੀ। ਉਸ ਜ਼ਮਾਨੇ ਨੌਂ ਲੱਖ ਲੱਗੇ ਸਨ ਸੋ ‘ਨੌਲੱਖਾ’ ਹੋਆ। ਜਨਮ ਦੇ ਸ਼ਾਲ ਬਾਰੇ ‘ਪਰਦੀਆਂ ਭਾਈ ਕਨ੍ਹਿਆ’ ਦਾ ਲਿਖਾਰੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ੧੬੪੭ ਈਸਵੀ ਸੀ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਕਾਲ-ਚਲਾਣਾ ੧੧ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ।

ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਇਕ ਵੱਡੇ ਸੁਦਾਗਰ ਸਨ ਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਰਸਦ ਪਾਣੀ ਪੁਰੁਚਾਣ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਅਜੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਛੋਟੇ ਹੀ ਸਨ ਕਿ ਪਰਉਪਕਾਰ ਦਾ ਅੰਕੁਰ ਵਧ ਫੁੱਟ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਲੱਗਾ। ਆਪ ਜਦ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾਂਦੇ ਆਪਣੀਆਂ ਜੇਬਾਂ ਨੂੰ ਕਉਡੀਆਂ, ਪੈਸਿਆਂ ਤੇ ਰੁਪਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰ ਲੈਂਦੇ ਤੇ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਵੰਡ ਦਿੰਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬੇਗਾਰ ਫੜੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬੇਗਾਰੀ ਕਰਦੇ, ਜੁਲਮ ਸਹਿਦੇ ਦੇਖ ਦਿਲ ਦੁਖਦਾ ਸੀ। ਜਦ ਜ਼ਰਾ ਕੁ ਵੱਡੇ ਹੋਏ ਤਾਂ ਵੱਡੀ ਸੜਕ ਕਿਨਾਰੇ ਜਾ ਕੇ ਆਪੂਰ੍ਬ ਬੇਗਾਰੀਆਂ ਦਾ ਭਾਰ ਉਠਾ ਲੈਂਦੇ ਤੇ ਕਈ-ਕਈ ਮੀਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਹ ਕਢਾਂਦੇ ਅਤੇ ਫਿਰ ਕੋਲੋਂ ਪੈਸੇ ਦੇ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਦਾ ਕਰਦੇ। ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਕਈ ਵਾਰੀ ਸਖਤ ਗੁੱਸੇ ਹੋਣਾ ਤੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਸਮਝਾਉਣਾ, “ਬੇਟਾ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਘਰ ਦੀ ਬਦਨਾਮੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਤੈਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਰ ਚੁੱਕ ਚੁੱਕ ਨਹੀਂ ਫਿਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ,” ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਬੜੇ ਠਰੂਮੇ ਨਾਲ ਕਹਿਣਾ, “ਮਾਂ, ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਆਖਰ ਬਾਉਲੇ ਪੁੱਤਰ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਹਨ, ਮੈਨੂੰ ਬਾਉਲਾ ਹੀ ਸਮਝ ਛੱਡ।” ਪਰ ਕੀ ਜਾਣੇ ਮਾਂ ਤੇ ਜਗਤ ਇਹ ‘ਬਾਉਲਾਪਣ’ ਹੀ ਤਾਂ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦਾ ਵੱਡਾ ਲੱਛਣ ਹੈ। ਦੁਨੀਆਂ ਨੇ ਤਾਂ ਸਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੂੰ ਵੀ “ਬੂਤਨਾ, ਬੇਤਾਲਾ, ਦੀਵਾਨਾ” ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਵੀ ਸੰਕੇਚ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਭਾਈ ਕਨਿਆ ਜੀ ਪਰ-ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਹੀ ਦੀਵਾਨੇ ਸਨ।

ਦਿਲ ਵਿਚ ਵੇਦਨਾ ਉੱਠੀ। ਕਰਕ ਕਲੇਜੇ ਹੋਣ ਲੱਗੀ। ਕਿਸੇ ਦੱਸ ਪਾਈ ਲਾਹੌਰ ਜਾਓ। ਲਾਹੌਰ ਪੁੱਜੇ ਹੀ ਸਨ ਕਿ ਪੂਜ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣੇ ਦੀ ਖਬਰ ਪੁੱਜ ਗਈ। ਬਾਕੀ ਭਰਾ ਛੋਟੇ ਸਨ ਤੇ ਵੱਡੇ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਸਿਰ ਆਉਂਦੀ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਲਿਆ ਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਰਸਦ-ਪਾਣੀ ਪੁਜਾਣ ਦੇ ਕੰਮ ਉੱਤੇ ਜੁਟੇ ਰਹੇ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਰਾਜ ਅੰਰਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਤਖਤ ਉੱਤੇ ਗੁਰੂ ਤੇਰਾ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਬਿਗਾਜਮਾਨ ਸਨ। ਅੰਰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਕਾਫਲੇ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਤੇਰਾ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਇਕ ਸਿੱਖ ਭਾਈ ਨਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲੋਂ ਨਾਵੇਂ ਮਹਲੇ ਦੇ ਸਲੋਕ ਸੁਣੇ। ਐਸੀ ਖਿੱਚ ਪਈ ਕਿ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਹੀ ਲੀਨ ਹੋ ਗਏ। ਵੈਰਾਗ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਉਪਜ ਪਈ। ਰੁਦਨ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਮਾਇਆ ਦੀ ਖਿੱਚ ਮੁੱਕ ਗਈ ਤੇ ਜਗਤ-ਸੁਖਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਭੁਲਾ ਕੇ ਜੰਗਲਾਂ ਨੂੰ ਨਿਕਲ ਗਏ ਪਰ ਮੁੱਖ ਤੋਂ ਇਹ ਹੀ ਬਚਨ ਨਿਕਲਣ “ਕੋਈ ਜਨ ਹਰਿ ਸਿਉ ਦੇਵੈ ਜੋਰ” ਕਾਫਲੇ ਦੇ ਸਰਬਹਾਰ ਤੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਨੇ, ਜੋ ਮੁਹਿੰਮ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹਿਆ ਸੀ, ਭਾਈ ਜੀ ਦੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਢੂੰਡ-ਭਾਲ ਕੀਤੀ ਤੇ ਕਰਵਾਈ। ਕਿਸੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਨੂੰ ਪੁੱਛ ਹੀ ਲਿਆ ਕਿ ਭਾਈ ਜੀ ਦੀ ਇਤਨੀ ਢੂੰਡ-ਭਾਲ ਕਿਉਂ ਕਰਵਾ ਰਹੇ ਹੋ ਤਾਂ ਸੂਬੇਦਾਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਦੀਦਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ, ਜਿਸ ਨੇ ਮਾਇਆ ਜੈਸੀ ਸਰਪਨੀ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਛਡਾਇਆ ਹੈ। ਫਿਰ ਵਿਸ਼ੇ ਭੋਗਾਂ ਉੱਤੇ ਮਨ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਅੱਲਾਹ ਨੇ ਕਈ ਵੱਡੀ ਸੁਰਮਗਤੀ ਬਖਸ਼ੀ ਹੈ।

ਭਾਈ ਜੀ ਜੰਗਲ-ਜੰਗਲ ਫਿਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਪਿੰਡਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ, ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਪਵੇ। ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਭੁੱਖੇ ਨੂੰ ਇਕ ਸਮੇਂ ਇਕ ਜੰਵ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਛਕਾਇਆ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ

ਛਕਦਾ ਦੇਖ ਕੇ ਕੁਝ ਕੁਹਡੇ ਬਚਨ ਵੀ ਬੋਲੇ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਅਵਸਥਾ ਦੱਸੀ। ਫਿਰਦੇ, ਭਟਕਦੇ ਨੂੰ ਇਕ ਸਿੱਖ ਮਿਲਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਕੋਲੋਂ “ਗੋਬਿੰਦ ਪਾਉਣ ਦੀ ਵਿਧੀ” ਪੁਛੀ। ਉਸ ਮਹਾਂ ਪੁਰਸ਼ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਉਸ ਕੋਲ ਕੋਈ ਨੁਸਖਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਮਿਲਾ ਦੇਵੇ ਪਰ ਇਕ ਸਮਝ ਦੱਸਦਾ ਹਾਂ ਗੋਬਿੰਦ ਪਾਵਨੇ ਕੀ। ਗੋਬਿੰਦ ਸਿਉਂ ਮੇਲ ਲੋਕਾਂ ਕੋ ਮਿਲ ਕਰ ਹੋਵੇਗਾ। ਗੋਬਿੰਦ ਲੋਕ ਨਗਰ ਅਰ ਮਨੁੱਖੋਂ ਮੇਂ ਹੋਤੇ ਹੈਂ, ਤੁਸੀਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਜਾਂਦੇ ਨਹੀਂ। ਸੋਨਾ ਰਾਖ ਵਿਚ ਪਿਆ ਹੈ, ਰਾਖ ਸੁਟਣ ਨਾਲ ਸੋਨਾ ਵੀ ਖੁਸ਼ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।” ਉਸ ਉਪਰੰਤ ਜੰਗਲ ਛੱਡ ਨਗਰਾਂ ਵਿਚ ਜਾਣ ਲੱਗੇ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਟਿਕਾਣਾ ਧਰਮਸਾਲਾ ਕਰਦੇ। ਧਰਮਸਾਲਾ ਵਿਖੇ ਧਰਮਸਾਲੀਆਂ ਵਿਚ ਕੁੜੱਤਨ ਦੇਖੀ ਪਰ ਉਹ ਤਾਂ ਸੋਨੇ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਨਿਕਲੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਕ ਟਹਿਲੂਏ ਨੇ ਪਾਣੀ ਮੰਗਣ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੌਂਝੇ ਬਚਨ ਬੋਲੇ ਪਰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਪਾਣੀ ਮੰਗਦੇ ਹੀ ਰਹੇ। ਉਸ ਟਹਿਲੂਏ ਦੀ ਮਾਤਾ ਨੇ ਪਾਣੀ ਪਿਲਾਇਆ। ਕਿਸੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਤਨੀ ਨਿਰਾਦਰੀ ਪਿੱਛੋਂ ਪਾਣੀ ਪੌਂਦਾ ਦੇਖ ਪੁਛ ਹੀ ਲਿਆ ਕਿ ਪਾਣੀ ਦੀ ਕੀ ਗੱਲ ਸੀ, ਕਿਧਰੋਂ ਹੋਰ ਪੀ ਲੈਂਦੇ, ਇਤਨੀ ਨਿਰਾਦਰੀ ਕਿਉਂ ਝੱਲੀ।” ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਮੁਸਕਰਾ ਕੇ ਛੁਟਕਾਇਆ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸੱਚਾਰੂੰਚ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਥੋਂ ਬਰੈਰ ਪੀਤੇ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਤਾਂ ਤਪਦੇ ਹੋਏ ਹਿਰਦੇ ਨਾਲ ਜਾਣਾ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਸੇਵਾਦਾਰ ਉੱਤੇ ਦੋਸ਼ ਆਉਣਾ ਸੀ। ਇਹ ਸੰਭਵ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਤਪਦੇ ਮਨ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਕੌਂਝੇ ਬਚਨ ਵੀ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੇ। ਹੁਣ ਪਾਣੀ ਪੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਘਰ ਨੂੰ ਦੁਆਈਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ। ਮਨ ਦਾ ਧਿਆਨ ਪਾਣੀ ਵੱਲ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਤੇ ਇਸ ਵਲੋਂ ਵੀ ਧਿਆਨ ਟੁੱਟ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਾਫ਼ੀ ਸਮਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਵਿਚਰਦੇ ਰਹੇ।

ਫਿਰਦੇ ਫਿਰਾਂਦੇ ਨੂੰ ਇਕ ਗੁਰਸਿੱਖ ਨਾਲ ਮੇਲ ਹੋਇਆ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਮਨ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਦੱਸੀ ਤੇ ਗ੍ਰਹਿਸਤ ਤਿਆਗਾਣ ਦਾ ਹਾਲ ਦੱਸਿਆ। ਉਸ ਗੁਰਸਿੱਖ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੁਸਾਂ ਗ੍ਰਹਿਸਤ ਤਿਆਗ ਕੇ ਅਤੀਤ ਦਾ ਭੇਖ ਜ਼ਰੂਰ ਲਿਆ ਹੈ ਪਰ ਸੱਚੀ ਬੁਧ ਦਾ ਵੀਚਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਸੱਚੀ ਵੀਚਾਰ ਤੋਂ ਬਰੈਰ ਮਰਨ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਅਸਲ ਛਕੀਰ ਉਹੀ ਹੈ ਜੋ ਭੇਜਨ ਦੀ ਪ੍ਰਭਲਤਾ ਨਾਲ ਮਾਇਆ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਤਿਆਗਦਾ ਹੈ। ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ, ਸੋਹ, ਹੰਕਾਰ ਤਿਆਗਦਾ ਹੈ। ਅੰਤਰ ਦਾ ਪਰਚਾ ਨਾਮ ਸਿਉਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਚਿਤਵਨੀਆਂ ਹੀ ਤਿਆਗ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਐਸੇ ਛਕੀਰ ਨਾਲ ਲੱਗ ਕੇ ਪੂਜਣ ਵਾਲੇ ਵੀ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਜੋ ਛਕੀਰ ਦਾ ਭੇਖ ਪਹਿਣ ਕੇ ਮਨ ਦਾ ਕਿਹਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਚੋਰ ਉਚੱਕਾ ਹੈ, ਛਕੀਰ ਹੋ ਕੇ ਮਾਇਆਧਰੀ ਢੂੰਡਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਬਾਜ਼ਾਰੀਆ ਹੈ।” ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਅਬਿਨਾਸ਼ੀ ਖੇਮ ਕਿਥੋਂ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਸਲ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਲੈਣ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਦੇਣ ਵਿਚ ਹੈ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਵਿਚ ਬੀਜ ਪਾਇਆ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਸੇਵਾ ਦਾ ਜਲ ਦਿਓ। ਪਰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਫਿਰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਐਸਾ ਕੋਈ ਛਕੀਰ ਹੈ ਜੋ ਬੀਜ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਦਾ ਫਲ ਲਗਾ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਨੇ ਬੜੇ ਹੀ ਭਾਵ ਪੂਰਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ‘ਸਭ ਬਾਵਾਂ ਇਕ ਸਮਾਨ ਹਨ। ਸੁਖ ਦੁਖ ਰਿਦੈ ਕੀ ਬੁਝਿ ਮਹਿ ਹੈ। ਜਬ ਐਸੀ ਬੁਧ ਹੋਵੇਗੀ, ਤਥ ਸੁਖ ਹੋਵੇਗਾ। ਕਾਇਆ ਨਗਰੀ ਮਹਿ ਬਿਬੇਕ ਕੀ ਦੁਹਾਈ ਫੇਰੇ। ਘਟ ਘਟ ਮਹਿ ਰਮਤਾ ਰਾਮ

ਹੈ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਛਕੀਰ ਦੇਖਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਅਨੰਦਪੁਰ ਨੂੰ ਜਾਵੋ ।

ਭਾਈ ਜੀ ਸੰਗਤ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਆਏ। ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਪਾਣੀ ਦਾ ਘੜਾ ਭਰ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਜਦ ਪਾਣੀ ਲਿਆਂਦਾ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਹੱਥ ਧੋ ਕੇ ਡੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਪਾਣੀ ਦਾ ਘੜਾ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਦੇ ਰਹੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਫਿਰ ਪਾਣੀ ਲਿਆਂਦਾ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੇ ਪੈਰ ਧੋ ਕੇ ਬਾਕੀ ਦਾ ਡੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ। ਗੁਰੂ ਮਾਲਕ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਜੇ ਅੱਜ ਗੁਰੂ ਦਾ ਪਾਣੀ ਡੋਲ੍ਹਣਾ ਇਸ ਨੂੰ ਚੁੱਭਿਆ ਤਾਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਇਹ ਸਭ ਨੂੰ ਇਕ ਜਾਣ ਕੇ ਪਾਣੀ ਕਿਵੇਂ ਪਿਲਾਏਗਾ ਪਰ ਭਾਈ ਕਨ੍ਹਿਆ ਜੀ ਤਾਂ ਅਨੰਤ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਲਈ ਆਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਹ ਬਿਖੜੀ ਕਾਰ ਨਿਬਾਹੀ ਨਾ ਗੁਰੂ ਦੀ ਕਰਨੀ ਤੇ ਕੋਈ ਗਿਲਾ ਕੀਤਾ, ਨਾ ਕਿੰਤੂ ਤੇ ਨਾਹੀ ਚਿੰਤਾ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਨਜ਼ਰ ਭਰ ਕੇ ਭਾਈ ਕਨ੍ਹਿਆ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਸਾਖੀਕਾਰ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ “ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇਹੀ ਸ਼ਾਂਤ ਚਿਤ ਹੋ ਗਈ। ਸਰੀਰ ਮਹਿ ਅਸਰੀਰ ਭਾਸ ਆਇਆ।” ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਕੁਝ ਚਿਰ ਹੋਰ ਜਦ ਸੰਗਤਾਂ ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਕਰਦੇ ਨੋਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ : “ਇਹ ਦਾਤ ਭਰੋਸਗੀ ਦੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਿਲੀ ਹੈ, ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਵੱਡੋ।” ਪਰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਚਰਨਾਂ ਪਾਸ ਰੱਖੋ ਤਾਂ ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਮਝਾਇਆ : “ਗੁਰੂ ਵਸਤੂ ਬਿਬੇਕ ਹੈ। ਬਿਬੇਕ ਸਹਿਤ ਜੋ ਕਰਮ ਕਰਨੇ ਹਨ, ਇਹ ਹੀ ਚਰਨਾਂ ਪਾਸ ਰਹਿਣਾ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਜੀਵ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਰਨਾ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਘਾਸੀ (ਛਾਪ) ਪਾਉਣੀ, ਇਹ ਹੀ ਗੁਰ ਸੇਵਾ ਹੈ।” ਇਹ ਬੰਚਨ ਸੁਣ ਕੇ ਆਪ ਜੀ ਅਟਕ ਦੇ ਲਾਗੇ ਚਲੇ ਗਏ।

ਅਟਕ ਤੋਂ ਕੋਈ ਵੀਹ ਕੋਹ ਉਹਾਂ ਕਵੇ ਪਿੰਡ ਧਰਮਸਾਲ ਰਚ ਕੇ ਸੇਵਾ ਤੇ ਪ੍ਰਦਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਚਲਾਇਆ। ਜਲ ਦੀ ਇਲਕੇ ਵਿਚ ਬੁੜੀ ਸੀ, ਥਾਂ-ਥਾਂ ਬੂਝ ਪੁਟਵਾ ਕੇ ਛਬੀਲਾਂ ਲੁਆਈਆਂ। ਰਾਹ ਬਿਖੜੇ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਰਾਹੀਂ ਲਈ ਰੈਣ ਬਸੇਰੇ ਬਣਾਏ। ਧਰਮਸਾਲ ਦੀ ਐਸੀ ਸੋਭਾ ਸੀ ਕਿ ਉਥੋਂ ਸਭ ਵਰਣਾਂ, ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਆ ਕੇ ਟਿਕਦੇ ਸਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵੀਚਾਰ ਹੁੰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਧਰਮਸਾਲ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਅਰਥ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਹਰ ਕੋਈ ਪ੍ਰੀਤ ਸਹਿਤ ਵਿਹਾਰ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਕੀਰਤਨ ਲਈ ਰਬਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਉਚੇਚਾ ਬੁਲਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਹਰ ਆਏ ਜੀਅ ਨੂੰ ਸਕੇ ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਆਦਰ ਮਿਲਦਾ ਸੀ। ਭਾਈ ਜੀ ਦਾ ਮੁਖ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੀ, “ਸਾਡਾ ਪੰਥ ਏਕਤਾ ਦਾ ਹੈ। ਸਭ ਜੀ ਸਾਡੇ ਹਨ। ਜਲ ਭਰਨ ਵਾਲਾ ਤੇ ਪੀਣ ਵਾਲਾ ਇਕ ਹੈ।” ਉਥੋਂ ਹਰ ਸਾਲ ਅਨੰਦਪੁਰ ਆਉਂਦੇ।

੧੧ ਨਵੰਬਰ, ੧੯੭੫ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹੀ ਫਰਮਾਨ ਦੁਆਰਾ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਜਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਸੁਣਿਆ ਤਾਂ ਕਈ ਦਿਨ ਚੁੱਪ ਰਹੇ। ਉਥੋਂ ਅਨੰਦਪੁਰ ਆਉਂਦਿਆਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਪੁਜਿਆ ਕਿ ਜੋ ਵੀ ਸਾਡਾ ਸਿੱਖ ਹੈ, ਸ਼ਸਤਰ ਪਹਿਨੇ ਪਰ ਆਪ ਜੀ ਪਾਣੀ ਦੀਆਂ ਮਸ਼ਕਾਂ ਭਰ-ਭਰ ਲਿਆਉਂਦੇ ਤੇ ਪਿਆਸਿਆਂ ਦੀ ਪਿਆਸ ਬੁਝਾਂਦੇ। ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਸਤਰ ਨਾ ਪਾਏ ਦੇਖ ਕੇ ਇਕ ਸਿੱਖ ਨੇ

ਕਿਹਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਦੀ ਮੁਸ਼ਟੀ ਲੈਣੀ ਜੇ ਤਾਂ ਸ਼ਸਤਰ ਜ਼ਰੂਰ ਪਾਵੇ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਪਹਿਣ ਲਈ। ਇਕ ਦੂਜੇ ਸਿੱਖ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਭਾਈ ਜੀ ਤੁਸਾਂ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਕਿਸ ਲਈ ਪਹਿਣੀ ਹੈ ਤਾਂ ਨਿਰਛਲ ਜੀਵ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਜਦ ਕੋਈ ਮਾਰਨ ਆਵੇਗਾ ਤਾਂ ਤੇਰਾ ਕੱਢ ਕਰ ਉਸ ਨੂੰ ਦਿਆਂਗਾ ਤੇ ਆਖਾਂਗਾ ਕਿ ਜੇ ਮਾਰਨਾ ਹੀ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਨਾਲ ਮਾਰ।” ਜਦ ਐਸੇ ਨਿਰਵੈਰ ਬਚਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੱਖ ਜੀ ਤੱਕ ਪੁੱਜੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਫਰਸਾਇਆ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਕਿਸ ਨੇ ਤੇਰਾ ਪਹਿਣਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਹੈ, ਇਸ ਦੀ ਘਾਲ ਉਹ ਹੀ ਜੋ ਗੁਰੂ ਪਿਤਾ ਜੀ ਇਸ ਨੂੰ ਦੱਸ ਗਏ ਹਨ। ਇਹ ਇਸੀ ਘਾਲ ਵਿਚ ਸਾਬਤ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਅੱਗੇ ਵਧ ਕੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ (ਸਿੱਖ) ਜੀ ਦੇ ਚਰਨ ਪਕੜ ਲਏ ਤੇ ਮਨ ਵਿਚ ਪੱਕਾ ਪਾਰ ਲਿਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ (ਸਿੱਖ) ਜੀ ਵੀ ਜੋ ਕਰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਹ ਉਪਕਾਰੀ ਹੀ ਹੈ। ਤੇਰਾ ਸੁਟਵਾ ਕੇ ਸੇਵਾ ਲਈ ਤਤਪਰ ਕਰਨਾ ਵੀ ਗੁਰੂ ਸੁਰਮੇਦਾ ਕੰਮ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਤਿੰਨ ਵਾਰੀ ਨਿਹਾਲ, ਨਿਹਾਲ, ਨਿਹਾਲ ਆਖ ਕੇ ਸਚਮੁੱਚ ਹੀ ਭਾਈ ਜੀ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਭਾਈ ਜੀ ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਹੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਜੁਟੇ ਹੋਏ ਸਨ ਪਰ ਹੁਣ ਤਾਂ ਸਰੀਰ ਦੀ ਸੁਧ ਬੁਧ ਹੀ ਭੁਲ ਗਈ। ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਬਸਤਰ ਨਿਆਈਂ ਕਹਿੰਦੇ। ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਉੱਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੂਰਾ ਬਲ ਪਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਜਲ ਅੱਗ ਨੂੰ ਠੰਢਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਘਾਲ ਕਰਕੇ ਉਹ ਨਿਰਛਲ, ਨਿਰਕਪਟ, ਨਿਰਵੈਰ ਵਿਅਕਤੀ ਬਣ ਗਏ ਸਨ। ਜੇ ਕੋਈ ਸਤਿਕਾਰ ਹਿਤ ਪਦਾਰਥ ਭੇਟ ਵੀ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਨੂੰ ਵੰਡ ਦਿੰਦੇ। ਬਹੁਤਾ ਸਮਾਂ ਜਲ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਲਗਾਂਦੇ। ਸੇਵਾ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਦਿੜ੍ਹ ਕਰਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਕਹਿੰਦੇ ਕਿ ‘ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੋਈ ਸਰਾਫ ਪਾਸੋਂ ਸਰਾਫੀ ਸਿਖਣਾ ਚਾਹੇ ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੁਣਨ ਨਾਲ ਸਰਾਫੀ ਦਾ ਗੁਣ ਨਹੀਂ ਆ ਜਾਂਦਾ। ਰਹਿਤ ਨਾਲ ਹੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਨਿਰੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਤਾਂ ਮਨ ਸਗੋਂ ਢੀਠਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਠਠਿਆਰਾਂ ਦੀ ਬਿੱਲੀ ਵਾਂਗ। ਮਨ ਦੀ ਮੈਲ ਸੇਵਾ ਹੀ ਉਤਾਰ ਸਕੇਗੀ।’ ਜਦ ਅੱਗੋਂ ਕਿਸੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਸੇਵਾ ਕਿਸ ਦੀ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਘਟ ਘਟ ਮੇਂ ਰਮਤ ਰਾਮ” ਨੂੰ ਜਾਣ ਕਰ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ ਭਲੀ ਯੁਕਤ ਹੈ। ਗਵਾਂਢੀ ਲੋਕ ਤਾਂ ੨੪ ਅਵਤਾਰ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਪਰ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿੱਖ ਤਾਂ ਜੇਤੇ ਪਾਣੀ ਮਾਤਰ ਹੈ, ਸਭੀ ਅਵਤਾਰ ਦਿੜਾਈ ਦੇਖਦੇ ਹਨ। ਨਿਸਚਾ ਐਸਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਜੀਵ ਪ੍ਰਸਾਤਮਾ ਤੋਂ ਉਤਪਨ ਹੋਏ ਲਗਦੇ ਹਨ। ਬੁੱਧੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਘੇਰਾ ਗਗਨ ਜਿੰਨਾ ਚੌੜਾ।” ਫਿਰ “ਗਗਨ ਮੇਂ ਬਾਲ ਰਵਿ ਚੰਦ ਦੀਪਕ ਬਣੇ” ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਧੁਨੀ ਲਗਾ ਦਿੰਦੇ। ਨਿਰੇ ਭੋਗਾਂ ਭੋਗਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਕਿ “ਉਦਰ ਲਈ ਖਾਓ, ਮਨ ਲਈ ਨ ਖਾਓ।” ਨਿੰਦਿਆ ਤੋਂ ਸਦਾ ਹੀ ਵਰਸਦੇ। ਆਖਦੇ, “ਮਤ ਉਹ ਹੀ ਉੱਚੀ ਹੈ ਜੋ ਨਿੰਦਿਆ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੈ। ਨਿੰਦਿਆ ਵਾਲੀ ਵੀ ਕੋਈ ਮਤ ਹੈ।”

ਅਨੰਦਪੁਰ ਤੋਂ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਹੀ ਗਏ ਤੇ ਜਦ ਜੰਗਾਂ ਦਾ ਦੌਰ ਚੱਲ ਪਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਪਾਣੀ ਪਿਲਾਉਣ ਦੀ ਅਤਿ ਕਠਿਨ ਸੇਵਾ ਸੰਭਾਲ ਲਈ। ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਬੇਬਾਕੀ ਨਾਲ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ। ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਚਿੱਟਾ ਝੰਡਾ ਰੱਖਦੇ ਤੇ ਕੱਪੜੇ ਵੀ ਸਫੈਦ ਹੀ ਪਹਿਣਦੇ। ਬਿਨਾਂ ਵਿਤਕਰੇ ਦੇ ਪਾਣੀ ਪਿਲਾਣ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦਿੜਾਈ ਵਿਚ ਹਿੱਦੂ-ਮੁਸਲਮਾਨ-ਸਿੱਖ ਦੀ ਲੀਕ ਮੁੱਕ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਤਿਹਾਏ ਸਨ। ਸੂਰਜ

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਮਹਾਨ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :

“ਜਿਮ ਸਿੰਘਨ ਕੇ ਜਾਇ ਪਿਲਾਵੈ ।

ਜਿਮ ਤੁਰਕਨ ਕੇ ਨਿਤ ਤ੍ਰਿਪਤਾਵੈ ॥”

ਲੜਦੀਆਂ ਫੈਜਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਸਿਪਾਹੀ ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਗੁੱਸੇ ਹੁੰਦੇ। ਕੁਝ ਨੇ ਤਾਂ ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨੇ ਖਰੀਦ ਲਿਆ ਹੈ ਤੇ ਭਾਰੀ ਮੁੱਠ ਤਾਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ :

“ਗਿਰਪਤਿ ਗਨੇ ਸੋ ਮਿਲਿਓ ਲਖੀਜੈ ।

ਕੁਛ ਲਾਲਚ ਕਰ ਦੇਤ ਜਨੀਜੈ ॥”

ਆਖਰ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੱਕ ਪੁੱਜੀਆਂ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸੱਦ ਘੱਲਿਆ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਸੁਣਾਈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਜੰਗ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਪਿਲਾਉਣ ਵੇਲੇ ਸਿੱਖ ਵੱਲ ਨਹੀਂ ਦੇਖਦੇ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪਾਣੀ ਪਿਲਾਈ ਜਾਂਦੇ ਹੋ। ਭਾਈ ਜੀ ਨੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਤਾਂ ਕਦੇ ਤੁਰਕ ਜਾਂ ਹਿਨ੍ਦੂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਪਿਲਾਇਆ। ਉਹ ਤਾਂ ਹਰ ਥਾਵੋਂ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਹੀ ਰੂਪ ਦੇਖਦਾ ਹੈ।

ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ :

“ਜਹਾਂ ਕਹਾਂ ਇਕ ਰੂਪ ਤੁਮਾਰਾ ।

ਨਹ ਦੂਸਰ ਮੈਂ ਕਉ ਨਿਹਾਰਾ ॥ ੩੩ ॥

ਸਭ ਮਹਿ ਰਹਿ ਬਿਰਾਜ ਸਮਾਨਾ ।

ਸੜ੍ਹ ਮਿਤ੍ਰ ਕੋ ਜਾਇ ਨਾ ਜਾਨਾ ।

ਸਭ ਬਲ ਤੁਮਰੋ ਰੂਪ ਨਿਹਾਰੋ ।

ਭੇਦ ਭਿਨ ਕੋ ਨ ਬਿਚਾਰੋ ॥ ੩੪ ॥

ਮੇਂ ਕੋਂ ਤੋ ਇਮ ਹੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਵੈ ।

ਤੁਮ ਬਿਨ ਦੂਸਰ ਨਦਰ ਨ ਆਵੈ ॥ ੩੫ ॥

ਨਾ ਪਹਾਰੀ ਮਹਿਰ ਕੋਊ ਦੂਜਾ ।

ਜਹਿ ਕਹਿ ਕਰਹਿ ਆਪ ਕੀ ਪੂਜਾ ॥ ੩੬ ॥” (ਰੁਤ ਛੇਵੀਂ, ਅਧਿ: ੨੯)

ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਕਲਗੀਆਂ ਵਾਲੇ ਨੇ ਸਭ ਨੂੰ ਵਰਜਿਆ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨ ਰੈਕੇ ਤੇ ਨਾਂਹ ਹੀ ਕੋਈ ਇਸ ਦੀ ਕਰਣੀ ਤੇ ਸ਼ੱਕ ਕਰੇ।

“ਇਸ ਕੋ ਕਿਸ ਬਿਧ ਕਹੋ ਨ ਕੋਈ ।

ਕਰੈ ਜਥੋ ਚਿਤ ਜਿਮ ਉਰ ਹੋਈ ॥”

ਤੇ ਫਿਰ ਮਰਹਮ ਤੇ ਪੱਟੀ ਬਖਸ਼ਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ ਕਿ ਫੱਟਾਂ ਉੱਤੇ ਵੀ ਪੱਟੀ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਕਰੋ। ਸ੍ਰੀ ਰਤਨ ਮਾਲ ਵਾਲਾ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ : ‘ਉਹ ਸਿੰਘਾਂ ਬੀਚ ਭੀ ਤੇ ਤੁਰਕਾਂ ਬੀਚ ਭੀ ਬਿਚਰਦੇ। ਕੋਈ ਇਸ ਕੋ ਅਟਕਾਵੈ ਨਹੀਂ। ਨਿਸ਼ਕ ਹੀ ਫਿਰੇ। ਇਕ ਸਮਾਨ ਸਭੀ ਕੋ ਜਾਨ ਕੈ ਸੇਵਾ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਸੇ ਕਰਹਿ। ਅਰ ਸਾਂਧੂ ਜਾਣਕੈ ਸਭੀ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰੋਂ, ਕੋਈ ਇਸਕੋ ਦੁਖਾਵੈ ਨਾਹੀਂ।’

ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਕਈ ਹੋਰ ਭਾਈ ਕਨ੍ਹਿਆ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਜੋ ਜੰਗਾਂ ਵਿਚ

ਤੁਰਕ ਅਤੁਰਕ ਦਾ ਵਿਤਕਰਾ ਮੇਟ ਕੇ ਜਲ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤੇ ਫੱਟਾਂ ਨੂੰ ਸੀ ਕੇ ਪੱਟੀ ਬੰਨ੍ਹਦੇ।

੧੭੦੪ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਛੱਡਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਫਿਰ ਕਵੇ ਆ ਗਏ। ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਢੰਡੋਰਾ ਫੇਰ ਦਿੱਤਾ। ਦੂਰ-ਦੂਰ ਤੱਕ ਸੇਵਾ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹ ਉਠ ਖਲੋਤਾ। ਜਦ ਦੁਨੀਆਂ ਨੇ ਕਹਿਣਾ ਕਿ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਜਰਵਾਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਿਆਂ ਘਬਰਾਉਂਦੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦੇ “ਸੰਤਹੁ ਕੋ ਸਭ ਸੰਤ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਅਸੰਤਹੁ ਕੋ ਸਭ ਅਸੰਤੁ”। ਸੰਤ ਤਾਂ ਹੈ ਹੀ ਉਹ ਜੋ ਰਜੋ, ਤਸੇ ਤੇ ਸਤੋ ਤੋਂ ਉਤਾਂਹੁ ਹੈ, ਰਜੋ ਵਾਲਾ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਮਾਇਆ ਦੇ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਾਤਕ, ਕਰਮ ਕਰਕੇ ਇੱਛਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਫਲ ਦੀ। ਤਾਮਸ ਵਾਲਾ ਸਭ ਕੰਮ ਅਗਿਆਨ ਵਿਚ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸੰਤ ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਗੁਰੂ ਅੰਗਰਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਉਹ ਉਪਦੇਸ਼ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ (ਗੁਰੂ) ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦਿੱਤਾ ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤਪੇ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦਿਲਵਾਈ ਸੀ, ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਾਇਆ ਕਰਦੇ। ਉਪਦੇਸ਼ ਦਾ ਤੱਤ ਸਾਰ ਸੀ, “ਸੰਨਿਆਸੀਆਂ ਕੋਲੋਂ ਇਤਨੀ ਭੁਲ ਹੋਈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਖ ਕੇ ਸਾਡਾ ਮੰਜਾ ਚੁਕਵਾਇਆ। ਤਿੰਨ ਕੋਹ ਬਾਹਰ ਆ ਗਏ। ਉਥੇ ਨਾਂਹ ਵਸੇ, ਇਥੇ ਵੱਸ ਗਏ। ਸਾਡਾ ਕੀ ਘਟਿਆ? ਸਾਨੂੰ ਲੋਕ ਸਾਧ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਸਾਨੂੰ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਨਾ ਕਰਦੇ ਤਾਂ ਬਦਲਾ ਲੈਂਦੇ ਪਰ ਬਦਲਾ ਇਤਨਾ ਨਹੀਂ ਸਰੀਰ ਹੀ ਖੋ ਲੈਂਦੇ। ਕ੍ਰੋਧ ਉੱਪਰ ਬਲ ਪਾਉਣਾ ਬਹਾਦਰੀ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰ ਦਾ ਰਿਦਾ ਐਸਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੋਟਾਨ ਕੋਟ ਦੁਸ਼ਟ ਦੰਡ ਦੇਵੇ, ਨਿੰਦਿਆ ਕਰੇ, ਬੁਰਾ ਕਰੇ ਅਤਿ ਕਰੇ, ਤਾਂ ਵੀ ਗੰਭੀਰ ਰਹੇ। ਸਮੁੰਦਰ ਪਰਮ ਗੰਭੀਰ ਹੈ। ਸਭ ਸਿਫਤ ਕਰੇ ਤਾਂ ਫੂਲੇ ਨਾਂਹ, ਸਭ ਅਪਜਸ ਕਰੇ ਤਾਂ ਧੀਰਜ ਨਾ ਛੱਡੋ। ਸੂਰਜ ਕੋਲ ਰਾਤ ਨਹੀਂ, ਅਗਨ ਵਿਖੇ ਬਰਫ ਛੱਡਣਾ, ਮਨ ਨੂੰ ਮਾਰੇ ਜਿਵੇਂ ਮੁਹਰੇ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ। ਪਾਰੇ ਨੂੰ ਮਾਰੇ। ਬੁਰੀਆਂ ਪ੍ਰਕਿਤੀਆਂ ਦੀ ਥਾਵੇਂ ਭਲੀਆਂ ਪ੍ਰਕਿਤੀਆਂ ਰੱਖਣਾ।

ਕੈਸੀ ਨਿਰਵੈਰ ਬਿਤੀ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਅਖਾਣ ਹੀ ਬਣ ਗਿਆ। ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਘਰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਛਕਾਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਭੁਲੇਖੇ ਵਿਚ ਖੰਡ ਦੀ ਥਾਂ ਲੂਣ ਪਾ ਦਿੱਤਾ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਪਿਆਰ ਸਹਿਤ ਛਕ ਲਿਆ। ਪਰ ਜਦ ਘਰ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਪਿਛੇ ਦੌੜਦਾ ਆਇਆ ਤੇ ਖੰਡ ਦੀ ਥਾਂ ਲੂਣ ਖਵਾਉਣ ਦੀ ਖਿਮਾਂ ਮੰਗੀ। ਭਾਈ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਿਸ ਨਿਯਤ ਨਾਲ ਤੂੰ ਖਵਾਈ ਹੈ, ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਉਹ ਹੀ ਮਿਲੀ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਲੂਣ ਨੂੰ ਨਿੰਦਦਾ ਤਾਂ ਜਿੰਨੀ ਪਿੱਛੇ ਖੰਡ ਖਾਧੀ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਲੇਖਾ ਹੁੰਦਾ। ਸੋ ਬੁਕਰ ਹੀ ਠੀਕ ਹੈ।

“ਖੰਡ ਸਹਕਾਰੀ ਹੋਵੈ ਤਬੀ।

ਬਿਖ ਸਿਉ ਮੁਖ ਨਹੀਂ ਫੇਰਉ ਜਬੀ।”

ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਨਿਯਤਾਂ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਨੁਸਖਾ ਦੱਸਦੇ ਹੋਏ ਕਹਿੰਦੇ ਕਿ ਜਦ ਕੋਈ ਆਖੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਪਾਇਆ ਹੈ ਤਾਂ ਕਹਿਣਾ ਕਿ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਪਾਇਕੇ ਹੀ ਇਤਨਾ ਵੱਡਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜੇ ਕੋਈ ਆਖੇ ਕਿ ‘ਛਕੋਰੇ’ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਛਕਾਉਣ ਦੀ ਨਿਯਤ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸੋ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦੇਣੀ ਪਰ ਜੇ ਕੋਈ ਆਖੇ ਆਓ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਛਕੋ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੀ ਪਾਇ ਲੈਣਾ।”

ਕਿਸੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਸਭ ਤੋਂ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਕਰਮ ਕਿਹੜਾ ਹੈ ਤਾਂ ਭਾਈ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ :

ਭਗਵੰਤ ਦਾ ਭਾਣਾ ਮੀਠਾ ਲਾਗੇ ।

ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ।

“ਨਾਨਕ ਮੰਗੈ ਦਾਨ ਜੋ ਤੁਧ ਭਾਇਆ ।

ਜਿਨੀ ਭਾਣੈ ਦਾ ਰਸ ਆਇਆ ।

ਤਿੰਨ ਵਿਚਹੁ ਦੁਸ਼ਟ ਅੰਕਰਣ ਚੁਕਾਇਆ ।”

ਜਦ ਇਹ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਭਾਣਾ ਮੰਨਣ ਦਾ ਕੀ ਰੂਪ ਹੈ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਛਰਮਾਇਆ : “ਦੁੱਖ ਵਿਚ ਸੋਗ ਨਾਹੰ ਮੰਨੇ ਤੇ ਸੁਖ ਵਿਚ ਹਰਖ ਨਾ ਕਰੋ ।” ਅੱਗੋਂ ਉਸ ਪੁਰਸ਼ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਇਹ ਬਹੁਤ ਅਉਖਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਭਾਈ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਜਦ ਤੱਕ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਪ੍ਰੀਤ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤਦ ਤੱਕ ਭਾਣਾ ਮੰਠਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ । ਭਗਵੰਤ ਨਾਲ ਪ੍ਰੀਤ ਕਰੋ, ਕ੍ਰੈਧ ਨੂੰ ਵਰਤਣ ਦੀ ਜਾਚ ਸਿੱਖੋ, ਕਾਮ ਅੰਸ਼ ਲਈ ਨਹੀਂ, ਸੰਜਮ ਤੇ ਉਤਪਤੀ ਲਈ ਹੈ । ਕ੍ਰੈਧ ਕਰੋ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਉੱਤੇ । ਇੰਦੀਆਂ ਦੇ ਰੋਗ ਨੂੰ ਜਲਾਵੇ । ਖੂਨੀ ਹਾਥੀ ਮਾੜਾ ਹੈ ਪਰ ਸ਼ਤਰੂਆਂ ਉੱਤੇ ਛੱਡ ਦਈਏ ਤਾਂ ਕੰਮ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਰਤੋ ।”

ਭਾਈ ਕਨ੍ਹਿਆ ਦੇ ਸੁਭਾਉ ਸਬੰਧੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਦਾ ਹੀ ਸਹਿਜ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਕਦੇ ਵੀ ਨਿੱਜ ਦਾ ਖਿਆਲ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰਦੇ । “ਸਹਿਜ ਹਿੱਡੇਲੇ ਝੂਲਤੇ, ਨਿੱਜ ਭਾਵਨ ਕੱਟ ਦੇਹਿ ।” ਪਰਉਪਕਾਰ ਲਈ ਸਦਾ ਤਤਪਰ ਰਹਿੰਦੇ । ਜੰਗ ਵਿਚ ਕੋਈ ਠੰਢਾ ਸੀ ਤਾਂ ਭਾਈ ਕਨ੍ਹਿਆ । ਵੇਦਾਂਤ ਭਾਵ ਹੀਨ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਗਲੀ ਮੰਜਲ ਵਿਚ ਸਮ ਦਿਸ਼ਟੀ ਸਥਿਰ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ । ਭਾਈ ਕਨ੍ਹਿਆ ਜੀ ਵਲਵਲੇ ਵਾਲੇ ਬੰਦੇ ਸਨ, ਉਹ ਪਾਣੀ ਗੁਰੂ-ਮੁਖ ਵਿਚ ਹੀ ਪਾਉਂਦੇ ਸਨ ।

ਇਕ ਵਾਗੀ ਇਕ ਮੁਰਗਲ ਖਾਂ ਨੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜੰਗ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਪਿਲਾ ਬਚਾਇਆ ਸੀ, ਪਾਰਸ ਦਿੱਤਾ । ਭਾਈ ਜੀ ਨੇ ਵਗਦੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਵਗਾਹ ਮਾਰਿਆ । ਉਹ ਨਿਰਾਸ ਹੋ ਗਿਆ । “ਨ ਤੁਹਾਡੇ ਕੰਮ ਆਇਆਨ ਮੇਰੇ । ਮੈਂ ਤਾਂ ਮਰ ਜਾਸਾਂ, ਪਾਰਸ ਦਿਉ ।” ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਦਿਸ਼ਟੀ ਕੀਤੀ, ਨਦੀ ਪਾਟ ਗਈ । ਉਸ ਨੂੰ ਪੱਥਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਾਰਸ ਪਛਾਣਨ ਲਈ ਕਿਹਾ । ਉਹ ਚਰਨੀਂ ਢੱਠਾ ਤੇ ਕਿਹਾ, “ਖਿਮਾਂ ਕਰਨੀ, ਮੈਂ ਜਾਤਾ ਨਹੀਂ, ਤੁਮ ਖੁਦ ਖੁਦਾਇ ਕੀ ਸੂਰਤ ਹੋ ।” ਇਹ ਸਭ ਹੀਰੇ ਮਤ ਵਿਚ ਹਨ । ਪਾਣਾਂ ਦੀ ਨਦੀ ਟੁਰ ਰਹੀ ਹੈ । ਦੋ ਸ਼ਾਖਾਂ ਹਨ । “ਇੜਾ ਪਿੰਗਲਾ,” ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਸੇਵਾ ਹੀ ਦੋ ਟਾਹਣੀਆਂ ਹਨ । ਸੇਵਾ ‘ਇੜਾ’ ਹੈ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ‘ਪਿੰਗਲਾ’ । ਪ੍ਰੇਮ ਲੰਗੜਾ ਹੈ ਬਗੈਰ ਸੇਵਾ ਦੇ । ਪ੍ਰੇਮ ਬਗੈਰ ਸੇਵਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ । ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਹੀ ਸਹਿਜ ਨੂੰ ਪਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ । ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਤਾਂ ਸਹਿਜ ਦੇ ਝੂਲੇ ਵਿਚ ਝੂਲਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ।

ਇਕ ਸਮੇਂ ਜਦ ਖੂਹ ਪੁਟਵਾਉਣ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਗਰਾਹੀ ਕਰਕੇ ਖੂਹ ਪੁਟਵਾ ਦਿੱਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਉਗਰਾਹੀ ਦੇ ਦਾਮ ਨਾਲ ਖੂਹ ਪੁਟਵਾਣਾ ਸੇਵਾ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਜਦ ਇਕ ਨੇ ਸਾਰਾ ਖਰਚ ਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕਹੀ ਤਾਂ ਵੀ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਸਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਕ ਦਾ ਧਨ ਨਹੀਂ ਲਗਵਾਉਣਾ, ਉਹ ਰੋਜ਼ ਕਹਿੰਦਾ

ਫਿਰੇਗਾ ਕਿ ਮੇਰੇ ਧਨ ਨਾਲ ਇਹ ਖੂਹ ਬਣਿਆ ਹੈ। ਦਾਨ ਨਾਲ ਸਰੋਂ ਅਹੰਕਾਰ ਵਧੇਗਾ। ਜਦ ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਅਹੰਕਾਰ ਵਧਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਭੇਟਾ ਕਿਉਂ ਲਵਾਂ ?

ਰਜਾ ਵਿਚ ਰਾਜੀ ਰਹਿਣਾ ਕੋਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲੋਂ ਸਿੱਖੇ। ਬਾਰਸ਼ ਦਾ ਰੰਗ ਦੇਖ ਕੇ ਕੁਝ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੇ ਭਾਈ ਜੀ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਅਰਦਾਸ ਕਰੋ ਕਿ ਬਾਰਸ਼ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਆਖਣ ਲੱਗੇ : 'ਰਜਾ ਵਿਚ ਰਾਜੀ ਰਹਿਣਾ ਧਰਮ ਹੈ। ਸੁਆਮੀ ਜੋ ਕੁਝ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਸੇਵਕ ਨੂੰ ਉਸ ਅੱਗੇ ਹੀ ਸਿਰ ਝੁਕਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ' :

"ਜੋ ਕੁਛ ਕਰੈ ਸੁਆਮੀ ਮੇਰਾ,

ਉਹੀ ਪੂਰੀ ਜਾਣੈ ਚੇਰਾ।"

ਬਹੁਤ ਮਹਲ ਮਾੜੀਆਂ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਕਿ 'ਮਹਲ ਝਰੋਖੈ ਸੋਈ ਬਨਾਵਹਿ। ਜਿਨ ਕਉ ਮਰਨਾ ਚਿਤ ਨਹੀਂ ਆਵਹਿ।'

ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਗੁੰਡਲਾਂ ਬੜੇ ਸਹਿਜ ਢੰਗ ਨਾਲ ਖੇਲ੍ਹ ਦਰਸਾਂਦੇ। ਜਦ ਕਿਸੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਬੁੱਤ ਪੂਜ ਕੌਣ ਹੈ ਤਾਂ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਬੁੱਤ ਅੱਗੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਤੱਕ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਬੁੱਤ ਪੂਜ ਹਨ। ਪਰ ਬੁੱਤ ਨੇ ਅੱਗੋਂ ਕੁਛ ਕਹਿਣਾ ਨਹੀਂ, ਗੁਰੂ ਹੁਕਮ ਕਰੇਗਾ, ਸ਼ਬਦ ਉਚਾਰੇਗਾ ਤੇ ਜੇ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਦੇ ਹੁਕਮਾਂ ਉੱਤੇ ਟੁਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਬੁੱਤ ਪੂਜ ਨਹੀਂ, ਜੇ ਉਹ ਗੁਰੂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਗੋਲਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਬੁੱਤ ਪੂਜ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਕੀ ਆਗਿਆ ਨ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਦਾ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣਾ, ਕਬਰ, ਮੜ੍ਹੀ ਜਾਂ ਬੁੱਤ ਨੂੰ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਦੇ ਹੀ ਤੁਲ ਹੈ। ਭੇਖਾਂ ਦੇ ਸਖਤ ਵਿਰੋਧੀ ਸਨ। ਕਿਹਾ ਕਰਦੇ :

ਭੇਖ ਕਰਤ ਨਹ ਸੰਤ ਪੁਸ਼ ਗੋਇ,

ਕਰਣੀ ਬਾਖਹੁ ਤਰੈ ਨ ਕੋਇ।

ਦੰਭ ਸਹਿਤ ਜੋ ਜਾਗੈ ਰੋਵੇ,

ਬੋਰਾ ਖਾਵੇ ਕਬਹੂੰ ਨ ਸੋਵੈ।

ਦੰਭ ਸਹਿਤ ਜੋ ਨੈਣ ਤ੍ਰਿਮਾਵੈ,

ਤਾਕੋ ਮੈਂ ਹਿਰਦੇ ਨਹੀਂ ਭਾਵੈ।

ਨਿਰ ਦੰਭੀ ਭਾਵੈ ਮੋਹਿ ਮਨਾ,

ਤਿਰ ਤਿਲ ਕਰਨੀ ਮੇਰਾ ਮਨਾ।

ਕਿਰਤ ਕਰਨਾ ਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਕਰਮ ਕਹਿੰਦੇ। ਕਿਰਤ ਵਿਚ ਬਹੁਤਾ ਝਾਕਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ। ਜਿਸ ਕਿਰਤ ਵਿਚ ਪੇਟ ਭਰ ਰੋਟੀ ਮਿਲ ਜਾਏ, ਉਸ ਨੂੰ ਕਰੀ ਜਾਣਾ ਹੀ ਠੀਕ ਸੰਤੋਖ ਹੈ :

"ਕਿਰਤ ਏਕ ਕਉ ਹਾਥ ਲਗਾਵਹੁ।

ਤਾਕਾ ਕਿਰਤ ਨਿਕਟ ਨ ਜਾਵਹੁ।"

ਕਿਸੇ ਗ੍ਰਹਿਸਤੀ ਨੇ ਬਹੁਤ ਧਨ ਤੇ ਪਦਾਰਥ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਪਦਾਰਥ ਤੇ ਧਨ ਉਸੇ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਮੋੜ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਧਨ ਦੀ ਤੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਲੋੜ ਹੈ। ਤੁੰ ਇਸ ਨਾਲ ਹੋਰ ਵਧਾਰ ਨੂੰ ਵਧਾ, ਲੋੜਵੰਦ ਨੂੰ ਕਮਾਈ ਵਿਚੋਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾ, ਮੈਨੂੰ ਭੇਟਾ ਆਪੇ ਪੁੱਜ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਹੋਰ ਪੁਰਸ਼ ਨੇ ਮਨੋ-ਕਾਮਨਾ ਪੁਰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨ

ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ, ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇ ਤੇਰੀ ਮਨੋ-ਕਾਮਨਾ ਵਾਸ਼ਨਾ ਵਾਲੀ ਹੈ ਤੇ ਅਰਦਾਸ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਹੋਈ ਤਾਂ ਇਹ ਪਾਪ ਬਣ ਜਾਵੇਗਾ ਤੇ ਜੇ ਨਾ ਹੋਈ ਤਾਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਜਨਾਂ ਉੱਤੇ ਤੂੰ ਗੁਸ਼ਾ ਕਰੋਂਗਾ ਤੇ ਤੇਰਾ ਬਣਿਆ ਨਿਸ਼ਚਾ ਟੁੱਟ ਜਾਏਗਾ। ਫਿਰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਦ ਛਕ ਕੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨੀ ਤਾਂ ਲੈਣ ਦੇਣ ਹੋ ਗਿਆ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਅੱਗੇ ਅਰਦਾਸ ਹੈ। ਉਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਚਿੱਠੀ ਪੱਤਰ ਨਹੀਂ। ਉਸ ਦੀ ਮਇਆ ਮੰਗਣੀ ਹੀ ਠੀਕ ਅਰਦਾਸ ਹੈ। ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਲੋਕੀਂ ਤਾਂ ਗੁਰਮਤਿ ਨੂੰ ਸੌਦਾ ਹੀ ਗਿਣਦੇ ਹਨ। ਰਾਮ ਨੂੰ ਖਿੱਡੇਣਾ ਹੀ ਸਮਝਦੇ ਹਨ :

“ਗੁਰਮਤਿ ਕਉ ਸਉਦਾ ਮਨ ਮਾਨਾ।
ਭੁਛ ਦੇ ਕੇ ਵਹੁ ਲੇਨੀ ਜਾਨਾ।
ਸੋ ਤੋਂ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾਤ ਖਸਮ ਕੀ।
ਦੇਣ ਲੇਨ ਯਹ ਬਾਤ ਰਸਮ ਕੀ।
ਗੰਡ, ਰਸਮ ਸਿਉ ਗੁਰਮਤਿ ਪਰੇ।
ਮਨ ਮਹਿ ਜਾਨੁਹੁ ਸੋ ਜਨ ਕਰੇ।

ਭਾਈ ਕਨ੍ਹਿਆ ਜੀ ਦੀ ਇਹ ਭਾਵ ਪੂਰਤ ਰਮਜ਼ “ਗੀਤ ਰਸਮ ਸਿਉ ਗੁਰਮਤਿ ਪਰੇ” ਜੇ ਪੰਥ ਜਾਣ ਲਵੇ ਤਾਂ ਅੱਜ ਹੀ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਸ਼ਵ ਧਰਮ ਬਣ ਜਾਏ। ਅਸੀਂ ਬਹੁਤੀ ਵਾਰੀ ਅਨਜਾਣ-ਪੁਣੇ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਠੀਕਾਂ, ਰਸਮਾਂ ਤੇ ਰਵਾਇਤਾਂ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰੀ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਗੁਰਮਤਿ ਤਾਂ ਸਰਬ-ਸਾਂਝੀ ਹੈ।

ਇਕ ਵਾਰੀ ਇਕ ਹੋਰ ਪੁਰਸ਼ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਦ ਆਖਣ ਆਇਆ ਤੇ ਉਸ ਕਿਹਾ : ਸਾਡੇ ਗਾਰੀਬਾਂ ਦੇ ਘਰ ਵੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਦ ਪਾਓਂ, ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਤੇਰੇ ਘਰ ਲਈ ਟੱਬਰ ਪਾਲਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਟੱਬਰ ਪਾਲਣਾ ਹੀ, ਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਦ ਛਕਾਉਣਾ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਬੱਚੇ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਖਵਾਉਣਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੇ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਆਖ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਫਿਰ ਤੁਸੀਂ ਅਮੀਰਾਂ ਦੇ ਘਰ ਹੀ ਛੱਕਦੇ ਹੋ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਹਾ ਅਸੀਂ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਦ ਅਭਿਮਾਨੀਆਂ ਦੇ ਘਰ ਨਹੀਂ ਛੱਕਦੇ। ਨਿਮਰਤਾ ਵਾਲੇ ਦੇ ਘਰ ਹੀ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਜੋ ਮਾਇਆ ਦਾ ਵਿਖਾਵਾ ਦਿਖਾਣ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਬੁਲਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਪਾਸ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ। ਅਸੂਲ ਦਿੜ੍ਹਾਂਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ :

“ਗਾਬਰ ਗਾਰੀਬ ਦੇਨੁਹੁ ਕੀ ਰੋਟੀ,
ਰਿਦ ਮਹਿ ਜਾਨੀ ਹੈ ਯਹ ਬੋਟੀ।”

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਹੋਰ ਪੁਰਸ਼ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਦ ਲਿਆਇਆ ਤੇ ਕਈਆਂ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਕੋਲ ਬੈਠਾ ਦੇਖ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਦ ਛੁਪਾ ਲਿਆ। ਜਦ ਸਾਰੇ ਚਲੇ ਗਏ ਤਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਦ ਭੇਟ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਦ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਫਰਮਾਇਆ : “ਜਿਤਨੇ ਮੂੰਹਾਂ ਵਿਚ ਪੈਂਦਾ ਉਤਨਾ ਹੀ ਤੇਰਾ ਭਲਾ ਹੁੰਦਾ। ਐਸੀ ਤੰਗ-ਬਿਰਤੀ ਵਾਲੇ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਦ ਤਾਂ ਹੋਰ ਤੰਗੀ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ :

ਜਥ ਇਹ ਹੋਵਤੁ ਭਲਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਦ।
ਤਥ ਹਮ ਸਭ ਮਿਲ ਲੇਵਤ ਸੁਆਦ।

ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਰਦੇ ਕਿ ‘ਤਨ, ਮਨ, ਧਨ’ ਨਾਲ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨਾ ਹੀ ਸਿੱਖੀ

ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਤਨ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਹੈ, ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਪੁੱਜ ਕੇ ਕੀਰਤਨ ਸੁਣਾਉਣਾ, ਸੁਣਾਨਾ, ਇੰਦਰੀ ਵਸ ਕਰਨਾ, ਕਾਮਾਦਿਕ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ, ਸੰਜਮ ਵਿਚ ਵਿਚਰਨਾ। ਸੁਆਦਾਂ ਪਿੱਛੇ ਨਾ ਜਾਣਾ :

ਧਨ ਜੋ ਕਮਾਏ, ਜਹਿਆ ਆਪਣੇ ਲਈ ਵਰਤੇ, ਤਿਹਾ ਦੂਜੇ ਲਈ ਵਰਤੇ :

“ਭਗਵਤ ਅਰਥ ਉਝਰੈ ਧਨ।

ਕਿਆ ਪਰ ਕਾ ਕਿਆ ਅਪਨਾ ਤਨਾ।”

ਮਨ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਹੈ ‘ਜੇ ਤਨ ਰੁਕੇ ਵੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਰੁਕਣ ਨਾ ਦੇਵੇ। ਮਨ ਨੂੰ ਤਕਤਿਆਂ ਕਰ ਕੇ ਤਨ ਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵੱਲ ਲਗਾਵੇ। ਜਿਵੇਂ ਜੰਗ ਵਿਚ ਜੂਝਣ ਸਮੇਂ ਜੋ ਧਾ ਸਿਰਫ ਲੜਨ-ਭਿੜਨ ਦੀ ਸੋਚਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਚੂਕਿਆ ਨਹੀਂ ਤੇ ਮਰਿਆ ਨਹੀਂ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਲੋਂ ਚੁੱਕਣ ਨਾ ਦੇਵੇ। ਦਿਲ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਉੱਤੇ ਹੋਰ ਦੂਜਾ ਹਰਫ ਲਿਖਣ ਨਾ ਦੇਵੇ। ਬਸ, ਸਫਲ ਪੁਰਖ ਉਹ ਹੀ ਹੈ ਜਿਸ ਤਨ, ਮਨ ਤੇ ਧਨ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਜੈਸੀ ਉਪਜੀ ਸੀ ਪੇੜ ਤੇ ਤੈਸੀ ਹੀ ਤੋੜ ਭਾਈ ਕਨ੍ਹਿਆ ਜੀ ਨਿਭਾ ਕੇ ਚਲੇ ਗਏ। ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਕਈ ਰਤਨ ਕ੍ਰੋੜ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕਰਣੀ ਤੇ ਕਹਿਣੀ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸੁਆਸ ਵੀ ਕੀਰਤਨ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਨਿਕਲੇ। ਅੰਤਮ ਸਮਾਂ ਨੇੜੇ ਜਾਣ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀਆਂ ਜਾਂ ਮਰਨ ਦੀਆਂ ਹੀ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ। ਆਪ ਜੀ ਕੀਰਤਨ ਵਿਚ ਜੁੱਟੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਰਬਾਬੀ ਕੀਰਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਸੰਗਤ ਦਾ ਇਹ ਨਿੱਤ ਕਰਮ ਸੀ ਕਿ ਕੀਰਤਨ ਉਸ ਵੇਲੇ ਬੰਦ ਹੁੰਦਾ, ਜਦ ਆਪ ਜੀ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ। ਹਮੇਸ਼ਾ ਸੂਰਜ ਦੇ ਨਿਕਲਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਕਰਾ ਦਿੰਦੇ ਪਰ ਅੰਤਲੇ ਦਿਨ ਆਪ ਜੀ ਬੰਮ੍ਰਨਾਲ ਢੋ ਲਗਾ ਕੇ ਬੈਠ ਰਾਏ। ਕੀਰਤਨ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਸੂਰਜ ਵੀ ਚੜ੍ਹ ਆਇਆ ਪਰ ਆਪ ਜੀ ਵਲੋਂ ਕੋਈ ਇਸ਼ਾਰਾ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਜਦ ਕਿਸੇ ਆ ਕੇ ਹਿਲਾਇਆ ਤਾਂ ਭਾਈ ਜੀ ਦੀ ਆਤਮਾ ਪਰਮ-ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਪਾਵਨ ਮਿਤ੍ਰ ਦੇਹੀ ਨੂੰ ਜਲ-ਪ੍ਰਵਾਹ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਸੇਵਾ ਰਾਮ ਜੀ ਨੂੰ ਜਦ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣੇ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਤੂੰਬਾ ਫੜ ਕੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹਿਆ :

“ਸੇਵਕ ਕੀ ਓੜਕ ਨਿਬਹੀ ਪ੍ਰੀਤ।

ਜੀਵਤ ਸਾਹਿਬ ਸੇਵਿਓ ਆਪਣਾ, ਚਲਤੇ ਰਖਿਓ ਚੀਤ।”

ਪੀਰ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ

ਪੀਰ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਇਸ ਕਾਰਨ ਵੀ ਵੇਖਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਾਰੀ ਹੀ ਉਹ ਸਭ ਬਣੇ ਖਿਆਲ ਟੋਟੇ ਹੋ ਜਾਣਗੇ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਸੰਘਰਸ਼ ਨਿਰੋਲ ਮੁਸਲਿਮਾਨਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਸੀ। ਇਹ ਨਹੀਂ ਭੁਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੇਵਲ ਇਸ ਲਈ ਜੂਝ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ 'ਸਾਧ ਸਮੂਹ ਪ੍ਰਸੰਨ ਫਿਰੈ' ਅਤੇ 'ਸਤ ਸਭੈ ਅਵਲੋਕ ਦਿਧੈ'। ਫਿਰ ਇਕੋ ਪੀਰ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਹੀ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਆਪਾਂ, ਆਪਣਾ ਭਰਾ, ਤਿੰਨ ਪੁੱਤਰ ਤੇ ਇਕ ਭਤੀਜਾ ਗੁਰੂ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਵਾਰਿਆ।

ਪੀਰ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵਡਿਕੇ ਸਮਾਣਾ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਥੋਂ ਸਾਢੇਰਾ ਆ ਗਏ। ਜੇ ਉਸ ਸਮੇਂ 'ਸਾਧੂ ਵਾੜਾ' ਜਾਂ 'ਸਾਧੂ ਰਾਹ' ਕਰ ਕੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੀ। ਉਥੇ ਸਾਧੂ ਲੋਕ ਪਹਾੜਾਂ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਟਿਕਦੇ ਸਨ। ਸਾਢੇਰਾ ਵਿਚ ਹੀ ਭਗਤ ਸਧਨਾ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਟਿਕਾਣਾ ਬਣਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਸੇ ਭਗਤ ਸਧਨਾ ਜੀ ਦੀ ਪਾਵਨ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ।

ਸਾਢੇਰਾ ਹੀ ਇਕ ਹੋਰ ਫਕੀਰ ਸ਼ਾਹ ਕਮੇਸ਼ ਵੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਪੀਰ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵਡਿਕੇ ਜਿਸ ਮਹੱਲੇ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਵੱਸੇ, ਉਸ ਮਹੱਲੇ ਦਾ ਨਾਂ ਹੀ ਪਹਿਲਾਂ ਸਮਾਨੀਆਂ ਅਤੇ ਪਿੱਛੋਂ ਸੱਯਦਾਂ ਪੈ ਗਿਆ। ਪੀਰ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸੱਤਵੀਂ ਪੁਸਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੂਫੀ ਫਕੀਰ ਸ਼ੇਖ ਨਿਜਾਮ-ਉੱਦ-ਦੀਨ ਐਲੀਆ ਨਾਲ ਜਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। (ਨਿਜਾਮ-ਉੱਦ-ਦੀਨ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਦਿਹਾਂਤ ੧੬੨੫ ਈ: ਨੂੰ ਹੋਇਆ ਸੀ।) ਨਿਜਾਮ-ਉੱਦ-ਦੀਨ ਬੁੱਲ੍ਹੇ ਖਿਆਲਾਂ ਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸ਼ਰਾਅ ਤੇ ਸ਼ਰੀਅਤ ਦੀਆਂ ਬੰਦਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਉੱਚੇ ਸਨ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਕ ਹੋਰ ਮੌਲਾਨਾ ਦਿਆ-ਉੱਦ-ਦੀਨ ਸੁਨਾਮੀ ਵੀ ਸਨ, ਜੋ ਸ਼ਰਾਅ ਅਤੇ ਸ਼ਰੀਅਤ ਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਕ ਪੁਸਤਕ ਵੀ 'ਕਿਤਾਬੇ ਇਹਤਸਾਬ' ਲਿਖੀ। ਉਹ ਜਦ ਸਖਤ ਬੀਮਾਰ ਹੋਏ ਤਾਂ ਨਿਜਾਮ-ਉੱਦ-ਦੀਨ ਦੇਖਣ ਲਈ ਗਏ। ਦਿਆ-ਉੱਦ-ਦੀਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਗੜੀ ਰਾਹ ਵਿਚ ਵਿਛਾ ਦਿੱਤੀ। ਨਿਜਾਮ-ਉੱਦ-ਦੀਨ ਨੇ ਪਗੜੀ ਉਠਾਈ, ਚੁੰਮੀ ਅਤੇ ਅੱਖਾਂ ਤੇ ਲਗਾਈ। ਮੌਲਾਨਾ, ਜੋ ਸਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਬੋਲਦੇ ਰਹੇ, ਸਿਰ ਨੀਵਾਂ ਕਰ ਕੇ ਬੈਠੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਅੱਖਿਆਂ ਉੱਚਾ ਕਰ ਕੇ ਵੀਨਾ ਦੇਖਿਆ। ਜਦ ਨਿਜਾਮ-ਉੱਦ-ਦੀਨ ਐਲੀਆ ਮੁੜੇ ਤਾਂ ਮੌਲਾਨਾ ਸੁਨਾਮੀ ਨੇ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਸਵਾਸ ਛੱਡੇ। ਟਿਕਾਣਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦਿੱਲੀ ਵਿਖੇ ਸੀ

ਅਤੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਪਮਾ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਹੀ ਫੈਲ ਗਈ ਸੀ। ਪੀਰ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵੱਡੇ-ਵਡੇਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮਾਣਾ ਲਾਗੇ ਹੀ ਜਾਗੀਰ ਮੁਗਲ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਪੁਰਾ ਸਤਿਕਾਰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਕ ਬਜ਼ੁਰਗ ਅਬਦੂਲ-ਹਵਾਬ, ਕੁਤਬਉਲ ਕਿਤਾਬ ਦਾ ਮਕਬਰਾ ਐਰਿਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਆਪੂਰ੍ਵ ਬਣਵਾਇਆ ਸੀ। ਸੇਖ ਅਬਦੂਲ ਹਵਾਬ ਹੀ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਜੁਰਾਅਤ ਨਾਲ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਕਿ ਸੱਯਦ ਮੁਹੰਮਦ ਦੇ ਸੇਵਕਾਂ (ਮਹਾਂਦਵੀਆਂ) ਨੂੰ ਕਾਫਰ ਨਹੀਂ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਕਲਮਾ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ, ਰੋਜ਼ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਤੇ ਨਮਾਜ਼ ਅਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਸੱਯਦ ਮੁਹੰਮਦ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੈਰੀਬਰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਚੁੱਪ ਹੀ ਕਰ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੇਖ ਸੈਫ਼ਦੀਨ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ: “ਚਰਚਾ ਵਿਚ ਖਿੱਣਾ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਚੋਟਾਂ ਮਾਰਨੀਆਂ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ। ਜੇ ਸਾਫ਼ਦੇ ਹੋ ਕਿ ਅਗਲਾ ਪੁਰਸ਼ ਠੀਕ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਗੱਲ ਮੰਨ ਲਵੇ ਅਤੇ ਜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਗਲਤ ਸਮਝੋ ਤਾਂ ਇਕ ਜਾਂ ਦੋ ਵਾਰੀ ਸਮਝਾਓ ਅਤੇ ਜੇ ਉਹ ਫਿਰ ਵੀ ਨਾ ਮੰਨੋ ਤਾਂ ਇਹ ਹੀ ਆਖੋ ਕਿ ਜੋ ਉਹ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਸਾਇਦ ਠੀਕ ਹੋਵੇ ਪਰ ਸੋਚਣ ਦੀ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਰੱਖੋ”, ਐਸੇ ਖਿਆਲਾਂ ਵਾਲੇ ਸਨ ਇਹ ਸੂਫ਼ੀ।

ਸੱਯਦ ਗੁਲਾਮ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਘਰ ੧੩ ਜੂਨ, ੧੯੪੭ ਨੂੰ ਬਦਰ-ਉੱਦ-ਦੀਨ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਹੀ ਪਿੱਛੋਂ ਪੀਰ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਏ। ਆਪ ਜੀ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਅਬਾਦਤ ਵਿਚ ਜੁੜੇ ਸਨ ਤੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਬੇਪਵਾਹ ਸਨ। ਕੁਝ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਕੁਝ ਵਿਅੰਗ ਨਾਲ ਲੋਕੀਂ ‘ਬੁੱਧੂ’ ‘ਬੁੱਧੂ’ ਕਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਪਿੱਛੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਾਕੀਜ਼ਗੀ ਅਤੇ ਖੁਦਾ ਤੱਕ ਰਸਾਈ ਕਾਰਨ ਲੋਕੀਂ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਪੀਰ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਕੇ ਉਹ ਅਨੰਦ ਲੈਂਦੇ ਅਤੇ ਮਜ਼ਬ ਮਿੱਲਤ ਅਤੇ ਜਾਤ ਤੋਂ ਸਦਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦੇਖਦੇ। ਮਨੁੱਖ ਕੀ, ਪਸੂਆਂ ਨਾਲ ਵੀ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਸੂਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਹਮਦਰਦੀ ਵੇਖਣ ਵਾਲੀ ਸੀ।

ਪੀਰ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜਾਗੀਰ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਜ਼ਮੀਨ ਬਟਾਈ ਤੇ ਇਕ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ‘ਜਾਨਾ’ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਹ ਇਤਨੇ ਕਰੜੇ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਪਸੂ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੈਲੀ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਮਾਰ ਜਾਏ ਤਾਂ ਪਸੂ ਨੂੰ ਮਾਰ-ਮਾਰ ਅਪਮੋਇਆ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਕੁਝ ਪਸੂਆਂ ਨੂੰ ਉਸ ਇਤਨਾ ਮਾਰਿਆ ਕਿ ਉਹ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਡਿੱਗ ਪਏ। ਨਾਲ ਹੀ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਮੁਬਾਲੀਆਂ ਕਟੀਆਂ ਸੁਣਾਈਆਂ। ਪੀਰ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੂੰ ਜਦ ਇਸ ਘਟਨਾ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ‘ਜਾਨਾ’ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਹਿੱਸੇ ਦੀ ਬਟਾਈ ਛੱਡਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਨ ਜੇ ਉਹ ਪਸੂਆਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਾ ਕਿਹਾ ਕਰੇ। ਉਸ ਨੇ ਮੁਆਫੀ ਮੰਗੀ। ਉਧਰ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਕਰਨਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪੈਲੀਆਂ ਵਿਚ ਪਸੂ ਮੂੰਹ ਮਾਰ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਉਪਜ ਸੋਹਣੀ ਤੇ ਸੰਘਣੀ ਹੋਣ ਲੱਗੀ।

ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਸਤਾਰਾਂ ਸਾਲ ਦੇ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਇਕ ਖੁਦਾ-ਪ੍ਰਸਤ ਐਰਤ ਨਸੀਰਾਂ ਨਾਲ ਹੋਈ। ਨਸੀਰਾਂ ਦਾ ਇਕ ਭਰਾ ਸੈਦ ਖਾਨ ਐਰਿਗਜ਼ੇਬ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ

ਇਕ ਉੱਚੇ ਅਹੁਦੇ ਤੇ ਸੀ। ਪੀਰ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਘੁੜਾਮ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਫ਼ਕੀਰ ਭੀਖਨ ਖਾਨ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਈ ਵਾਰ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ (ਪਟਿਆਲਾ) ਸੈਫ਼ਾਬਾਦ ਜਾ ਕੇ ਕਈ ਵਾਰ ਕੀਤੇ ਸਨ, ਜਿੱਥੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਆਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਪੀਰ ਭੀਖਨ ਨੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦਿਨ ਨਮਾਜ਼ ਹੀ ਪੂਰਬ ਵੱਲ ਅਦਾ ਕੀਤੀ ਸੀ ਜਦ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ (ਸਿੰਘ) ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪਟਨੇ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਥੇ ਜਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦਾ ਭਰਮ ਵੀ ਗਵਾਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਅਰਥ ਉਥੇ ਹੀ ਸਮਝੇ ਸਨ ਜਦ ਬਾਲਕ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਦੋਵੇਂ ਦੁੱਧ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਕੁੱਜੇ ਆਪਣੇ ਪਾਵਨ ਚਰਨਾਂ ਨਾਲ ਫੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਪੀਰ ਭੀਖਨ ਸ਼ਾਹ ਕੋਲੋਂ ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ (ਸਿੰਘ) ਜੀ ਦੀ ਇਤਨੀ ਉਪਮਾ ਸੁਣੀ ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਦੀ ਸਿੱਕ ਰੱਖਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਪਟਨੇ ਤੋਂ ਅੰਨੰਦਪੁਰ ਜਾਂਦਿਆਂ ਜਦ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ (ਸਿੰਘ) ਜੀ ਲਖਨੌਰ ਰੁਕੇ ਸੇਨ ਤਾਂ ਵੀ ਪੀਰ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ, ਭੀਖਨ ਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਹੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ (ਸਿੰਘ) ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਆਏ। ਦਸ਼ਮੇਖ ਜੀ ਦੀ ਗੁਰ-ਗੱਦੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੰਭਾਲਣ ਵੇਲੇ ਪੀਰ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਦਿੱਲੀ ਟੁਰ ਆਏ ਸੇਨ ਅਤੇ ਉਥੋਂ ਕੁਝ ਚਿਰ ਲਈ ਗੋਸ਼ਾ ਨਾਲੀਨ (ਛੁਪ ਗਏ) ਹੋ ਗਏ। ਘੋਰ ਤਪਸਿਆ ਵੀ ਕੀਤੀ ਪਰ ਮਨ ਨਾ ਟਿਕਿਆ ਤਾਂ ਫਿਰ ਵਾਪਸ ਸਾਢੇਂਗਾ ਆਏ ਅਤੇ ਉਥੇ ਜਦ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ (ਸਿੰਘ) ਜੀ ਦਾ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਆਉਣਾ ਸੁਣਿਆ ਤਾਂ ਉਥੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਜੇ ਅਤੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨਾਲ ਐਸੀ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਹੋਈ ਕਿ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਢੂਜਾ ਘਰ ਹੀ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਪੀਰ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਪਹਿਲਾ ਸਵਾਲ ਹੀ ਇਹ ਕੀਤਾ, ‘ਮੇਰੀ ਪਿਆਸ ਬੁਝਾਓ’। ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਉੱਤਰ ਸੀ : “ਭਟਕਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਟਿਕ ਜਾਓ।” ਫਿਰ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਖੁਦਾ ਕਿਵੇਂ ਪਾਈਏ, ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ : “ਖੁਦਾ ਦੇ ਦੀਦਾਰ ਵਿਚ ਅਗਿਆਨਤਾ ਅਤੇ ਤੰਗ-ਦਿਲੀ ਹੀ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਹਨ। ਅਗਿਆਨਤਾ ਕਰ ਕੇ ਪਦਾਰਥ, ਪੁੱਤਰ, ਮਾੜੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਲੱਗਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਤੰਗ-ਦਾਇਰੇ ਵਿਚ ਇਨਸਾਨ ਫਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੌੜੜ ਜੋ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਉਸ ਖੁਦਾ ਦਾ ਦੀਦਾਰ ਪਾ ਲਿਆ। ਖੁਦਾ ਨਾਲ ਮਿਲਣਾ ਐਸੇ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਰਾਤ ਨੂੰ ਦਿਨ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਪ੍ਰਭਾਤ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਰਾਤ ਪਿੱਛੇ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਦ ਅਸਲੀਅਤ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਖੁਦੀ ਮਿਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਰਾਤ ਪੂਰੇ ਤੌਰ ਤੇ ਮੁੱਕ ਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।” ਫਿਰ ਜਦ ਪੀਰ ਜੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ‘ਮਿਲਾਪ ਹੋਇਆ ਅਨੁਭਵ ਕਿਵੇਂ ਕਰੀਏ’ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ : “ਨੁਗਾਨੀ ਉਜਾਲਾ ਹੁੰਦਿਆਂ ਆਪੇ ਦੀ ਹੋਦ ਮੁੱਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਖਿਆਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਹਾਂ। ਹਕੀਕਤ, ਹੱਕ ਵਿਚ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮਲੰਮਾ ਲਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਤੇ ਪਾਖੰਡ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।” ਮਨ ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੁੱਛੀ ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਫਰਮਾਉਣਾ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਘੋਰ ਤਪ ਨਾਲ ਮਨ ਕਾਬੂ ਕਰਨਾ ਚਾਹਿਆ, ਉਹ ਕਦੇ ਸਫ਼ਲ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਤਪ ਤਾਂ ਖੁਦੀ ਦੀ ਖੁਰਾਕ ਹੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਤਕ ਪੁੱਜਣ ਦਾ ਰਾਹ ਕੇਵਲ ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਦੱਸ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ ‘ਕਾਮਿਲ ਮੁਰਸ਼ਦ’ ਪੀਰ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਜਿੰਦਗੀ ਦਾ ਰਹੱਸ ਮਿਲ ਗਿਆ।

ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਰਾਸ ਬਾਰੂਵੀਂ, ਰੁਤ ਪਹਿਲੀ ਅਤੇ ਅਸੂ 8 ਦੇਵੇਂ ਵਿਚ ਪੀਰ ਬੁੱਧੁ ਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਹੋਈ ਮਿਲਣੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, ‘ਕਿਸ ਕਾਰਜ ਤੇ ਆਵਨ ਇਹਾ ?’ ਤਾਂ ਬੁੱਧੁ ਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ : “ਮਨ ਟਿਕਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਆਇਆ ਸਾਂ ਪਰ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਬਿਨਾਂ ਤੋਲੇ ਤੇ ਮੁਖਾਂ ਬੋਲੇ ਹੀ, ਦਰਸ਼ਨ ਲੈ ਕੇ ਮਨ ਦਾ ਦੇਣਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਸਭ ਭਟਕਣਾਂ ਮੁੱਕ ਰਾਈਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਮਨ ਹੁਣ ਉੱਡਦਾ ਨਹੀਂ” :

“ਐਸੀ ਮਿਲਣੀ ਅਥਿ ਮਲਿ ਗਯੋ ।

ਲੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੋ, ਮਨ ਦੇ ਦਿਯੋ ।

ਅਸ ਬਿਵਹਾਰ ਬਿਨਾ ਮੁਖ ਬੋਲੋ ।

ਹੋਇ ਚੁਕਯੋ ਤੁਰਨ ਬਿਨ ਤੋਲੇ ॥ ੧੭ ॥

ਜਿਸ ਤੇ ਫੇਰ ਨਾ ਫਿਰਨਾ ਹੋਏ ।

ਬਹੁਤ ਦਿਨ ਕੇ ਦਾਰਿਦ ਦੁਖ ਖੋਇ ।”

ਫਿਰ ਜਦ ਬਚਨ ਸੁਣੋ ਤਾਂ ਮੁਗਾਧ ਹੀ ਹੋ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਆਦਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਖਾਸ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਨਮਾਨ ਨਾਲ ਰੱਖਿਆ ਜਾਏ :

“ਸਜਦ ਕੀ ਸੁਧਿ ਕੀਜਹਿ ਜਾਏ ।

ਆਛੈ ਥਾਨ ਕਰਾਏ ਨਿਵੇਸ਼ ।”

ਪੀਰ ਬੁੱਧੁ ਸ਼ਾਹ ਜੀ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਟਿਕੇ ਅਤੇ ਖੁਦਾ ਦੇ ਰਾਹ ਤੇ ਟੁਰਨ ਦਾ ਵਲ ਉਥੋਂ ਸਿੱਖਦੇ ਰਹੇ :

“ਬੁੱਧੁ ਸ਼ਾਹ ਬਹੁਤ ਦਿਨ ਰਹਯੋ ।

ਮਗ ਖੁਦਾਇ ਕੋ ਗੁਰ ਤੇ ਲਹਯੋ” ॥ ੩੮ ॥

ਬੜੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਹੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪੀਰ ਜੀ ਨੂੰ ਵਿਦਾਇਗੀ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਸਿਰੋਪਾ ਵੀ ਬਖਸ਼ਿਆ। ਨਿਮਰਤਾ ਦੀ ਹੱਦ ਦੱਸਦੇ ਹੋਏ ਸੱਯਦ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਚਰਨਾਂ ਨਾਲ ਛੁਹਾ ਕੇ ਸਿਰ ਤੇ ਰੱਖ ਲਿਆ :

“ਸਿਰੇ ਪਾਓ ਤਥਿ ਪ੍ਰਭੂ ਦਿਵਾਯੋ ।

ਪਗ ਛਵਾਇ ਲੇ ਸੀਸ ਚਵਾਯੋ ।”

ਇਸ ਉਪਰੰਤ ਕਈ ਵਾਰ ਆਪ ਜੀ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਆਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਸੱਤ ਸੌ ਪਠਾਣਾਂ ਨੂੰ ਜਦ ਐਰੰਗਜ਼ੋਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਤੰਗ-ਦਿਲੀ ਨੀਤੀ ਕਾਰਨ ਛੌਜ ਤੋਂ ਜੁਆਬ ਦਿੱਤਾ :

ਰਿਸਿ ਨੌਰੰਗ ਸੌ ਵਾਟਰ ਨਿਕਾਰੇ ।

ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਉਚੇਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਉਸਰ ਰਹੀ ਛੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਆਏ। ਐਰੰਗਜ਼ੋਬ ਵਲੋਂ ਛੌਜ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢਣ ਵੇਲੇ ਪਠਾਣਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਇਹ ਫਰਮਾਨ ਵੀ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ :

ਇਨ ਕੋ ਚਾਕਰ ਕਹਿ ਕੋ ਰਾਖੈ ।

ਖਤਾਵੰਦ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਅਹੈ ।

ਰਾਖਹਿ, ਜੋ ਸਜਾਇ ਸੌ ਲਹੈ ॥ ੬ ॥

ਸਭ ਪਠਾਣ ਆਪਣੇ ਫੌਜਦਾਰਾਂ ਸਮੇਤ ਪੀਰ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਕੋਲ ਆਏ ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਵਾਰਤਾ ਦੱਸੀ। ਪੀਰ ਜੀ ਨੇ ਪਠਾਣਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਨੌਕਰ ਉਹ ਹੀ ਰੱਖ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਐਂਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਡਰ ਨਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਫਿਰ ਯਕਦਮ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਕੇਵਲ ਇਕ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੀ ਗੁਰਗੱਦੀ ਤੇ ਬੈਠੇ ਦਸਮੇਸ਼ ਹੀ ਐਸੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਡਰ ਨਹੀਂ :

ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਗਾਈ ਪਰ ਅਹੈ ।

ਸੇ ਨਹਿ ਝੂਸ ਕਿਸੂ ਤੇ ਲਹੈ ।

ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਪੰਜ ਸੌ ਪਠਾਣ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੇਸ਼ਾ ਹੀ ਜੰਗ ਹੈ ਉਹ ਜ਼ਾਮਨ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨੌਕਰ ਰੱਖਣ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਕਰੋ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪੀਰ ਦਾ ਆਦਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸਭ ਨੂੰ ਨੌਕਰ ਰੱਖ ਲਿਆ।

ਜੰਗ ਦਾ ਬਿਗਲ ਵੱਜਦੇ ਹੀ ਚਾਰ ਸੌ ਪਠਾਣ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨਾਲ ਜਾ ਰਲੇ ਅਤੇ ਕੇਵਲ ਇਕ ਕਾਲੇ ਖਾਨ ਹੀ ਸਾਬਤ ਕਦਮ ਰਿਹਾ। ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੂੰ ਜਦ ਖਬਰ ਮਿਲੀ ਕਿ ਪਠਾਣ ਪਹਾੜੀਆਂ ਨਾਲ ਰਲ ਰਾਏ ਹਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਪੱਲੂ ਫੇਰਿਆ ਕਿ ਜੋ 'ਅਲਾਹ ਦਾ ਪਿਆਰਾ ਹੈ, ਅਲਾਹ ਦੀ ਲੜਾਈ ਲੜਨ ਲਈ ਉੱਠੇ। ਇਹ ਜੰਗ ਹੈਵਾਨਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਲੜੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ' ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੌ ਮੁਰੀਦਾਂ, ਚਾਰ ਪੁੱਤਰਾਂ, ਸੱਯਦ ਅਸ਼ਰਫ, ਸੱਯਦ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ, ਸੱਯਦ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ, ਦੋ ਭਰਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸਿੱਧੇ ਹੀ ਭੰਗਾਣੀ ਦੇ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਪੁੱਜ ਰਾਏ। ਇਸ ਜੰਗ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਵੀ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਰਾਸਿ ਬਾਵੁਵੀਂ, ਟੁੱਤ ਦੂਜੀ, ਐਸ ੨੯ਵੀਂ ਵਿਚ ਇਸ ਬਿਧ ਖਿੱਚਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਦ ਘਮਸਾਨ ਦਾ ਜੰਗ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਆਪਣੇ ਜਥੇ ਦੇ ਜੋਧਿਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਰਾਜੇ ਫਤਹਿ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਛੌਜ, ਜਿਹੜੀ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਛੇੜ ਇਕ ਪਾਸਾ ਮੱਲ ਕੇ ਖੜੋਤੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਉਸ ਉੱਤੇ ਟੁੱਟ ਕੇ ਪੈ ਰਾਏ। ਪਹਾੜੀਏ ਆਪਣੇ ਵਲੋਂ ਤਗੜਾ ਤੇ ਭਿਆਨਕ ਹੱਲਾ ਕਰਦੇ ਪਏ ਸਨ, ਪਰ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਨਾ ਵਧਣ ਦਿੱਤਾ :

ਗਿਰ ਲੋਕਨ ਕਿਆ ਹੇਲਾ ਕਰਾਲ ।

ਬੂਪ ਰਹਯੋ ਸ਼ਹਿ ਬੁੱਧੂ ਬਿਸਾਲ ।

ਸਭ ਲੀਨ ਤਾਲ ਪਧ ਨਾਹਿ ਰਾਲ ।

ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਮੁਰੀਦਾਂ ਨੇ ਭਰਪੂਰ ਹੱਲਾ ਕਰ ਕੇ ਬਹੁਤ ਵੈਰੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਮੁਕਾਇਆ। ਆਪਣੇ ਚਾਰ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨਾਲ ਫਿਰ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਝਪਟ ਪਿਆ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਹਾੜੀਏ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤੇ। ਪੀਰ ਜੀ ਦਾ ਹੱਲਾ ਇਤਨਾ ਸਭਤ ਸੀ ਕਿ ਪਹਾੜੀਏ ਸਹਾਰ ਨਾ ਸਕੇ ਅਤੇ ਜਾਨਾਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਕੁਝ ਨੱਸ ਗਏ ਅਤੇ ਕੁਝ ਨੇ ਪਹਾੜਾਂ ਤੇ ਬਿਛਾਂ ਦੀ ਓਟ ਲੈ ਲਈ।

ਆਪਣੇ ਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਭੱਜਦਾ ਵੇਖ ਕੇ ਗੁਪਾਲ ਚੰਦ ਗੁਲੇਰੀਆ ਇਕ ਜਥਾ ਲੈ ਕੇ ਆਪ ਅੱਗੇ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਚਾਰੇ ਪੁੱਤਰ ਅੱਗੇ ਹੋ ਕੇ ਲੜਨ ਲੱਗੇ :

ਮੁਤ ਚਤੂਰ ਪੀਰ ਕੇ ਬਾਲ ਬਿਸਾਲ,

ਹੁਇ ਖਰੇ ਅਗ ਸਿਖਕੈ ਗੁਪਾਲ ॥ ੧੨ ॥

(ਭਤ ਦੂਜੀ)

ਉਨ੍ਹਾਂ ਐਸੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਤਲਵਾਰ ਚਲਾਈ ਕਿ ਵੇਖਣ ਵਾਲੇ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਏ। ਕਵੀ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਸਮਸ਼ੀਰ ਹੱਥ ਲੈ ਕੇ ਸ਼ੇਰ ਵਾਂਝ ਝਪਟੇ ਅਤੇ ਜੰਗ ਦਾ ਮੈਦਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਸੀ :

ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਕਾਢਿ ਸਮ ਸ਼ੇਰ ਹੋਇ ।

ਸਰ੍ਵਨਿ ਮਾਰਿ ਰਨ ਮੈਂ ਖਰੋਇ ।

ਆਪਣੇ ਸਾਬਿਆਂ ਨੂੰ ਮਰਦਾ ਦੇਖ ਕੇ ਗੋਪਾਲ ਨੇ ਹੋਰ ਗੁੱਸਾ ਖਾਧਾ ਅਤੇ ਪੁੱਤਰ (ਸੱਯਦ ਅਸ਼ਰਫ) ਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ। ਜਦ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਨੇ ਪੀਰ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਆਇਆ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਮਾਮਾ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਚੰਦ ਨੂੰ ਮਦਦ ਲਈ ਭੇਜਿਆ। ਮਾਮਾ ਜੀ ਦੇ ਪੁੱਜਣ ਨਾਲ ਘੁੱਗਾ ਤਾਂ ਟੁੱਟ ਗਿਆ ਪਰ ਗੋਪਾਲ ਚੰਦ ਨੇ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਸੇਧ ਕੇ ਐਸਾ ਤੀਰ ਚਲਾਇਆ ਕਿ ਸੱਯਦ ਅਸ਼ਰਫ ਦੀ ਛਾਡੀ ਚੀਰ ਗਿਆ ਤੇ ਉਹ ਉਥੇ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਿਆ :

ਰਿਸ ਕਰਿ ਗੁਪਾਲ ਤੇ ਬਾਨ ਛੋਹਿ ।

ਉਹ (ਛਾਤੀ) ਤਤਕਾਲ ਹੀ ਦੀਨ ਫੇਰ । ॥ ੨੯ ॥ ਰੁਤ ਪ ॥ ਅੰਸ਼ ੨੯ ॥

ਅਸ਼ਰਫ ਦੇ ਮ੍ਰਿਤਕ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਚੁੱਕਣ ਲਈ ਦੋਵੇਂ ਧਿਰਾਂ ਅੱਗੇ ਵਧੀਆਂ, ਪਰ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਮੁਰੀਦ ਲਾਭ ਉਠਾਉਣ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋ ਗਏ।

ਮਾਮਾ ਜੀ ਬਹੁਤ ਰੋਹ ਵਿਚ ਲੜ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਗੋਪਾਲ ਨੇ ਇਕ ਤੀਰ ਮਾਰਿਆ ਜੋ ਘੋੜੇ ਦੀ ਕਾਠੀ ਵਿਚ ਬੁੱਭ ਗਿਆ। ਮਾਮਾ ਜੀ ਨੇ ਲਲਕਾਰਿਆ ਕਿ ਵਾਰ ਸੰਭਾਲ ਅਤੇ ਤੀਰ ਚਲਾਇਆ ਕਿ ਗੋਪਾਲ ਚੰਦ ਦੇ ਘੋੜੇ ਦੇ ਕੰਨ ਪਾਸ ਜਾ ਲੱਗਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਘੋੜਾ ਤੁੱਚਪ ਕੇ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ। ਘੋੜਾ ਛੱਡ ਕੇ ਗੋਪਾਲ ਭੱਜ ਗਿਆ। ਜਦ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਦੀ ਮਥਰ ਪੁੱਜੀ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸੱਯਦ ਅਸ਼ਰਫ ਦੀ ਬਹੁਤ ਉਪਮਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸ ਆਪਣੀ ਲਾਜ ਰੱਖ ਵਿਖਾਈ :

“ਸਾਧ ਸਾਧ ਬੁੱਧੂ ਸੁਭਟ, ਜਿਨ ਰਾਖੀ ਨਿਜ ਆਨ ।”

ਇਕ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਨਾਲ ਵੀ ਪੀਰ ਜੀ ਪਿੱਛੇ ਨਾ ਹਟੇ, ਸਗੋਂ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਤੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਪਾਸੇ ਵਧੇ ਜਿਸ ਪਾਸੇ ਹਰੀ ਚੰਦ ਤੇ ਭੀਖਨ ਖਾਨ, ਸੰਗੋ ਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਯੁੱਧ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਰਾਜਾ ਕ੍ਰਿਪਾਲ, ਹਰੀ ਚੰਦ ਦੀ ਮਦਦ ਤੇ ਆ ਗਿਆ ਤੇ ਇਧਰੋਂ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਵੀ ਅੜ ਖਲੋਤੇ। ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਚੰਦੇਲ ਦਾ ਰਾਜਾ ਮਧਕਰ ਸ਼ਾਹ ਅੱਗੇ ਹੋਇਆ ਤੇ ਤੀਰਾਂ ਦੀ ਬਾਰਸ਼ ਹੀ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਇਸ ਦੇ ਇਕ ਤੀਰ ਨਾਲ ਪੀਰ ਜੀ ਦਾ ਦੂਜਾ ਪੁੱਤਰ ਸੱਯਦ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਿਆ :

“ਦੁਤਿਜ ਪੁੜ੍ਹ ਲਗਿ ਘਾਵ ਤਨ ਰਾਹ ਭਿਸ਼ਤ ਲੰਚੇ ।” । ੪੨ ।

(ਰਾਸ ਬਾਕੁਵੀਂ, ਭੁਤ ਦੂਜੀ, ਅੰਸ਼ ੨੯)

ਜਦ ਹਲਵਾਈ ਲਾਲ ਚੰਦ ਹੱਥਾਂ ਮੀਰ ਖਾਨ ਅਤੇ ਉਦਾਸੀ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਹੱਥਾਂ ਹਯਾਤ ਖਾਨ ਦੀ ਮੌਤ ਸੁਣੀ ਤਾਂ ਪਹਾੜੀਏ ਦੇ ਅੱਗੇ ਹੋਏ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਆਪੂਰ੍ਵ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਕੁੱਦਣ ਕਰ ਕੇ ਹਰੀ ਚੰਦ ਦੇ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਨਾਲ ਜੰਗ ਜਿੱਤ ਵਿਚ ਮੁੱਕ ਗਈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਪਰਤ ਆਏ ਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ-ਆਪਣੀ ਵਿਖਿਆ ਸੁਣਾਈ। ਪੀਰ ਜੀ ਨੂੰ ਦੂਰ ਇਕ

ਪਾਸੇ ਬੈਠਿਆਂ ਦੇਖ ਕੇ ਉੱਚੀ ਅਵਾਜ਼ ਦੇ ਕੇ ਪਾਸ ਬੁਲਾਇਆ ਅਤੇ ਫਰਮਾਇਆ :

“ਤੁਮ ਪੀਰ ਸਾਚ ਕੇ ਆਹਾ।”

ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਕਹਿਆ : ਮਰਨਾ ਸਭ ਨੇ ਹੈ। ਉਹ ਧੰਨ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸ਼ੁਭ ਕਾਰਜ ਲਈ ਤੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਰਤਾ ਵੀ ਅਫਸੋਸ ਨਹੀਂ ਹੈ :

“ਮਮ ਪੁੱਤਰ ਮਾਰੇ ਸ਼ੁਭ।

ਇਕ ਤੋਂ ਰਨ ਖੇਤ ਮਹਾਨਾ।

ਪੁਨ ਕਾਰਜ ਤੁਮਰੇ ਆਏ।

ਇਵ ਕਰਿ ਵੈ ਭਿਸਤ ਸਿਧਾਏ। ੨੭।

ਇਹ ਜਾਨਯੋ ਲਾਭ ਬਡੇਰਾ।

ਨਹਿ ਸ਼ੋਕ ਕਰੋ ਮਨ ਮੇਰਾ।” । ੨੮।

ਜਦ ਕਿਸੇ ਕਿਹਾ ਕਿ :

ਜੰਮਣ ਜੇਡ ਨਹੀਂ ਸ਼ਦੀਆਨਾ, ਮਰਨੋਂ ਬੁਰਾ ਨਾ ਦੁਖੜਾ।

ਪੁੱਤ੍ਰਾਂ ਬਾਅਦ ਜਗਤ ਵਿਚ ਜਾਪੇ, ਬੰਦਾ ਅਫੁਲ ਰੁਖੜਾ।

ਤਾਂ ਪੀਰ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ੁਕਰ ਦੇ ਦਰ ਪੁੱਜ ਉੱਤਰ ਵਜੋਂ ਕਿਹਾ ਸੀ :

ਧੰਨ ਭਾਗ ਹਨ ਮੇਰੇ ਬਚੜੇ ਸਤਿਗੁਰ ਦੇ ਦਰ ਲੱਗੇ।

ਜੀਉਣਾ ਮਰਨਾ ਸਫਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੋ ਸੁਝੇ ਹੋ ਅੱਗੇ।

ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸਾਰੀ ਵਾਰਤਾ ਸੁਣਾਂਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਉਹ ਨਿਮਕ-ਹਰਮਾਂ ਨੇ ਨੱਸ ਜਾਣ ਉਪਰੰਤ ਸੱਤ ਸੌ ਮੁਰੀਦਾਂ ਨਾਲ ਚਾਰ ਪੁੱਤਰਾਂ ਅਤੇ ਭਰਾਵਾਂ ਸਮੇਤ ਪਾਉਂਟਾ ਪੁੱਜੇ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਜੰਗ ਤੇ ਜਾ ਚੁੱਕੇ ਸੀ। ਸੋ ਸਿੱਧਾ ਹੀ ਭੰਗਾਣੀ ਪੁੱਜ ਗਿਆ ਤੇ ਜੋ ਸੇਵਾ ਹੋ ਸਕੀ ਕੀਤੀ।” ਜਦ ਉਹ ਵਾਰਤਾ ਸੁਣਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਕੰਘਾ ਕਰ ਕੇ ਹੋਏ ਸਨ ਅਤੇ ਦਸਤਾਰ ਸਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਕੰਘੇ ਵਿਚ ਅੜੇ ਕੇਸ ਅਤੇ ਦਸਤਾਰ ਹੀ ਸਿਰੋ-ਪਾਉ ਵਜੋਂ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਪੀਰ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਅਮੇਲ ਵਸਤੂਆਂ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਸੰਦੂਕੜੀ ਵਿਚ ਰੱਖ ਲਈਆਂ ਅਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਕੇ ਨਿਹਾਲ ਹੁੰਦੇ। ਪਰ ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਹੱਲੇ ਹੋਣ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੰਦੂਕੜੀ ਨੂੰ ਮਕਾਨ ਦੀ ਦੀਵਾਰ ਵਿਚ ਚਿਣ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਪਿੱਛੋਂ ਜਦ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਇਹ ਪਾਵਨ ਵਸਤਾਂ ਮਿਲੀਆਂ ਤਾਂ ਕੌਮ ਨੇ ਅਤਿ ਸਤਿਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਦਿਖਲਾਈ।

ਮੁਰੀਦਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਿਆ ਅਤੇ ਸਭ ਨੂੰ ਸਿਰਪਾਉ ਬਖਸ਼ੇ। ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਪੀਰ ਜੀ ਦਾ ਧਿਆਰ ਅਟੁੱਟ ਹੋ ਗਿਆ। ਪੀਰ ਜੀ ਵਾਪਸ ਸਾਢੇਰਾ ਆ ਰਾਏ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਥੋੜ੍ਹੇ ਚਿਰ ਪਾਉਂਟਾ ਟਿਕ ਕੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਵੱਲ ਚੱਲ ਪਏ। ਅਨੰਦਪੁਰ ਜਾਂਦਿਆਂ ਰਾਹ ਵਿਚ ਸਾਢੇਰਾ ਵੀ ਕੁਝ ਚਿਰ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਟਿਕੇ।

ਅਨੰਦਪੁਰ ਕਈ ਵਾਰੀ ਪੀਰ ਜੀ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਆਉਂਦੇ ਰਹੇ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਵੀ ਜਦ ਮੈਦਾਨ ਵੱਲ ਆਉਂਦੇ ਤਾਂ ਸਾਢੇਰਾ ਹੋ ਕੇ ਜਾਂਦੇ। ਕੁਰੂਕਸ਼ੇਤਰ ਜਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਦੀਆਂ ਦਾ ਵਹਿਮ ਗੜ ਗਏ ਦੀ ਭੇਟ ਥਾਹਮਣ ਨੂੰ ਦੇ ਕੇ ਤੇੜਨਾ ਚਾਹਿਆ ਤਾਂ ਵੀ ਉਹ ਸਾਢੇਰਾ ਹੋ ਕੇ ਗਏ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਪੀਰ ਜੀ ਕਾਬਲ ਵੀ ਗਏ, ਜਿੱਥੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਲਈ ਘੋੜੇ ਖਰੀਦ ਕੇ ਆਂਦੇ। ਦਿੱਲੀ

ਜਦ ਵੀ ਪੀਰ ਜੀ ਜਾਂਦੇ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਜ਼ਮਤ ਦੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਹੋਰਨਾਂ ਪੀਰਾਂ ਤੇ ਛਕੀਰਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਾਂਦੇ। ਰਾਣਿਆਂ ਨੇ ਅੰਰਗਜ਼ੇਬ ਪਾਸ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਵੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਜ਼ੇਰ ਕਰ ਲੈਣਾ ਸੀ ਪਰ ਪੀਰ ਬੁੱਧ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮੌਕੇ ਸਿਰ ਦਿੱਤੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਜਿੱਤ ਗਏ। ਅੰਰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹੀ ਸੈਦਖਾਨਾ, ਜੋ ਬੁੱਧ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਪਤਨੀ ਨਸੀਰਾ ਦਾ ਸੱਕਾ ਭਰਾ ਸੀ, ਨੇ ਗੱਲ ਟਾਲ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪੇ ਜਾ ਕੇ ਸਮਝਾ ਦੇਵੇਗਾ। ਉਹ ਪਿੰਡ ਆਇਆ ਵੀ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਸਬੰਧੀ ਪੀਰ ਜੀ ਦੀ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਭੈਣ, ਭਾਣਜਿਆਂ ਦੀ ਅਕੀਦਤ ਦੇਖ ਕੇ ਚੁਪ ਕਰ ਗਿਆ।

ਨਦੋਣ ਤੇ ਹੁਸੈਨੀ ਦੀਆਂ ਜੰਗਾਂ ਬਾਅਦ ਅੰਰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲੜਕੇ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ ਮੁਅੱਜ਼ਮ ਨੂੰ ਵੀ ਭੇਜਿਆ। ਉਸ ਹਾਲਾਤ ਦਾ ਜਾਇਜ਼ਾ ਲੈ ਕੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਨੂੰ ਨਾ ਛੇਡਨਾ ਹੀ ਮੁਨਾਸਬ ਸਮਝਿਆ।

ਜਦ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਵਧਦੀਆਂ ਹੀ ਗਈਆਂ ਤਾਂ ਅੰਰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਸੈਦ ਖਾਨ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਉਹ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਰਾਹ ਪਾਏ। ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਡੇਰਾ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਭੈਣ ਤੇ ਭਣੂਜੇ (ਪੀਰ ਬੁੱਧ ਸ਼ਾਹ) ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਅਜ਼ਮਤ ਦਿੜਾ ਕੇ ਕਹਿਆ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਖੁਦਾ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਨਹੀਂ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਨਾ ਸੁਣੀ ਤੇ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਲਈ ਅਨੰਦਪੁਰ ਗਿਆ।

ਪਰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਪੁੱਜਦੇ ਸਾਰ ਬੁੱਧ ਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਭੈਣ ਜੀ ਦੀਆਂ ਵੀਚਾਰਾਂ ਨੇ ਘੇਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਮਨ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਭੈਣ ਤੇ ਭਣੂਜੇ ਇਤਨੇ ਗਲਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ। ਆਪਣੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰ ਹੱਸ ਕੇ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਕੁਝ ਦੇਖਿਆ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਫਿਰ ਆਪੇ ਹੀ ਚੁਣੌਤੀ ਦੇ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਜੇ ਉਹ ਐਸੇ ਹਨ, ਦਿਲਾਂ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਣ। ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਆਪਣੇ ਕੈਮੇ ਵਿਚ ਲੇਟਿਆਂ ਹੀ ਸੈਦਖਾਨ ਨੇ ਇਹ ਸੋਚਣੀ ਸੋਚੀ :

“ਅੰਤਰਜਾਮੀ ਪੀਰਨ ਪੀਰ।
ਉਹ ਕੀ ਲਖਹਿ ਪਰੇਮ ਕੀ ਧੀਰ।
ਤੋਂ ਆਗਿ ਤੇਜ਼ ਤੁਰੰਗ ਕੁਦਾਵਹਿ।
ਕਲਗੀ ਝੂਲਤ ਜੂਪ ਦਿਖਾਵਹਿ।
ਅਬ ਉਤਕੰਠਾ ਲਖਿ ਚਿਤ ਮੇਰੀ।
ਏਕ ਬਾਤ ਇਤ ਪਾਵਹਿ ਫੇਰੀ।”

ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੇ ਵੀ ਉਸ ਦੀਆਂ ਦਿਲ ਤਰੰਗਾਂ ਸੁਣੀਆਂ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪਾਸ ਘੋੜੇ ਤੇ ਇਕੱਲੇ ਹੀ ਚੱਲ ਪਏ :

ਧਨਖ ਬਾਨ ਨਿਜ ਪਾਨ ਸੰਭਾਰਾ।
ਭਏ ਤੁਰੰਗਮ ਪਰ ਅਸਵਾਰਾ।
ਕਰਤਿ ਸ੍ਰੀਘੁਤਾ ਹਜ ਚਪਲਾਏ।
ਤਤ ਛਿਨ ਖਾਨ ਅਗ੍ਰ ਕੋ ਆਏ।

ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦਿਆਂ ਹੀ ਸੈਦ ਖਾਨ ਪੁਕਾਰ ਉੱਠਿਆ :

ਖੁਦਾ ਆਇਦ ਖੁਦਾ ਆਇਦ
ਮੈਂ ਆਇਦ, ਖੁਦਾ ਬੰਦਾ।
ਹਕੀਕਤ ਦਰ ਮਿਜਾਜ਼ ਆਇਦ
ਕਿ ਮੁਰਦਹ ਰਾ ਭੁਨਦ ਜਿੰਦਾ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਖਾਨ ਵਾਰ ਤਾਂ ਕਰੋ ।' ਉਹ ਘੋੜੇ ਤੋਂ ਥੱਲੇ ਉਤਰ ਆਇਆ ਅਤੇ ਸੀਸ ਰਕਾਬ ਵਿਚ ਪਏ ਚਰਨਾਂ ਤੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਕੁਝ ਨਾ ਬੋਲਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ, 'ਕਿਰਪਾ ਦਿਸ਼ਟੀ ਤੇ ਧਰਿ ਸਿਰ ਹਾਥਾ, ਤਤ ਛਿਨ ਸੇਵਕ ਕੀਨਿ ਸਨਾਥਾ ।'

ਸੈਦ ਖਾਨ ਉੱਥੋਂ ਹੀ ਅਬਾਦਤ ਲਈ ਕਿਧਰੇ ਨਿਕਲ ਗਿਆ। ਇਹ ਸਭ ਵਾਰਤਾ ਮੁਰਗਲ ਫੌਜਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਹੋਈ ਸੀ।

ਐੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਜਦ ਸਾਰੀ ਖਬਰ ਪੁੱਜੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਲਿਖਿਆ ਕਿ 'ਜਾਂ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਬੈਠੇ ਜਾਂ ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਕਰ ਦੇਵੇ ।' ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਅੰਨੰਦਪੁਰ ਛੱਡਣਾ ਪਿਆ। ਪੀਰ ਬੁੱਧ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਸਾਢੌਰਾ ਆਏ, ਤਾਂ ਸਾਢੌਰਾ ਦੇ ਹਾਕਮ ਉਸਮਾਨ ਖਾਨ ਨੇ ਪੀਰ ਬੁੱਧ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਸ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਸਾਫ਼ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਪੀਰ ਜੀ ਨੇ ਇਤਨਾ ਮੰਨਵਾ ਲਿਆ ਕਿ ਜੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਖੂਨ ਤੈਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ ਤਾਂ ਉਹ ਐੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਕਰਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਤਾਂ ਪੀਰ ਜੀ ਨੇ ਹਿਫਾਜ਼ਤ ਨਾਲ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਇਧਰ ਪੁੱਤਰ (ਸੱਯਦ ਮੁਹੱਮਦ ਬਖਸ਼) ਨੇ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਸਿਰ ਕੱਟ ਕੇ ਖੂਨ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ। ਐਸਾ ਹੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਲਾਸ਼ ਹਵੇਲੀ ਵਿਚ ਹੀ ਦਬਾ ਦਿੱਤੀ। ਖੂਨ ਲੈ ਕੇ ਜਦ ਉਸਮਾਨ ਖਾਨ ਦਿੱਲੀ ਪੁੱਜਾ ਤਾਂ ਢੱਕਣ ਉਤਾਰਦਿਆਂ ਹੀ ਸ਼ਾਹੀ ਕਕੀਮ ਨੇ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਹ ਗੁਰੂ ਦਾ ਖੂਨ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਵਲੀ ਤੇ ਪਾਕ ਹਨ। ਉਸਮਾਨ ਖਾਨ ਨੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਭਰੇ ਉੱਥੇ ਹੀ ਪੀਰ ਜੀ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਨੂੰ ਤਥਾਹ ਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਆਖ ਦਿੱਤੀ। ਪੀਰ ਜੀ ਨੂੰ ਖਬਰਾਂ ਪੁੱਜ ਗਈਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਅਤੇ ਇਕ ਬੇਟੇ ਤੇ ਪੋਤਰਿਆਂ ਨੂੰ ਨਾਹਨ ਮੇਦਨੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪਾਸ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ।

ਉਸਮਾਨ ਖਾਨ ਨੇ ਸਾਢੌਰਾ ਪੁੱਜਦੇ ਹੀ ਹਵੇਲੀ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਪੀਰ ਬੁੱਧ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਪਕੜ ਕੇ ਜੰਗਲਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਟੋਟੇ-ਟੋਟੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਪੀਰ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਨਾਲ ਪਏ ਪਿਆਰ ਦੇ ਪੂਰਨਿਆਂ ਤੇ ਸਰਬੰਸ ਵਾਰ ਕੇ ਲਿਖਿਆ। ਇਹ ਅਕੀਦਤ ਦੀ ਇੱਤਹਾ ਸੀ। ਉਸਮਾਨ ਖਾਨ ਨੇ ਸਰਹੰਦੀ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਨਾਹਨ 'ਤੇ ਵੀ ਹਮਲਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹਿਆ, ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਖਬਰ ਪੁੱਜ ਗਈ ਕਿ ਬਾਲ ਬੱਚੇ ਉੱਥੇ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਨਸੀਰਾਂ ਇਕ ਲੜਕੇ ਅਤੇ ਪੋਤਰਿਆਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਸਮਾਣਾ ਪੁੱਜ ਗਈ, ਜਿਥੇ ਉਸਮਾਨ ਖਾਨ ਦੀ ਮਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਐਲਾਦ ਦੇ ਕੁਝ ਆਦਮੀ ਝੰਗ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਵਿਚ ਹਨ। ਜਦ ਮੈਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਨੇ ਮੇਰੇ ਤੇ ਗਿਲਾ ਵੀ ਕੀਤਾ ਕਿ ਬਾਕੀ ਤਾਂ ਬੇਸ਼ਕ ਤੁਸੀਂ ਸਭ ਕੁਝ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੇ ਪਰ ਪੀਰ ਬੁੱਧ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਐਲਾਦ

ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਭੁਲਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜਦ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਭੇਜਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਇਕ ਹੁਕਮ ਇਹ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁਰੀਦ ਪੀਰ ਬੁੱਧੁ ਸ਼ਾਹ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਕਸ਼ਟ ਦਿੱਤੇ ਹਨ, ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ। ਇਹ ਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਸਰਹੰਦ ਦੇ ਹਮਲੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਮਾਣਾ ਤੇ ਫਿਰ ਸਾਢੇਰਾ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਕੇ ਹੀ ਅੱਗੇ ਕਦਮ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ। ਪੀਰ ਜੀ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਾ ਬਾਬਾ ਜੀ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ ਸੀ।

ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ

ਅੰਰੰਗਜੇਬ ਨੇ ਰਾਗ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ੧੯੯੦ ਈ: ਨੂੰ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਸਭ ਰਾਗੀ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਘਰ ਕੀਰਤਨ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜਦ ਬਲਵੰਡ ਜੀ ਦੀ ਸੌਂਪਣੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਕੀਤੀ ਸੀ ਤਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਫਰਮਾਇਆ ਸੀ : ‘ਬਲਵੰਡ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੱਖਣਾ ਜਿਵੇਂ ਬੱਤੀ ਦੰਦਾਂ ਵਿਚ ਜੀਭ ਰੱਖੀਦੀ ਹੈ ।’ ਬਾਬਕ ਜੀ, ਅਬਦੂਲਾ ਤੇ ਨਥ ਮਲ ਨੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਸਮੇਂ ਸਨਮਾਨ ਪਾਇਆ ਸੀ। ਸੋ ਜਦ ਰਾਜ-ਕੇਂਦਰਾਂ ਤੇ ਰਾਜ-ਦਰਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਰਾਗ ਸੁਣਨ ਤੇ ਗਾਉਣ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੀਰਤਨ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਉੱਚੀ ਥਾਂ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਸਾਖੀ ਵੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਵਾਰੀ ਇਕ ਸਿੱਖ ਨੇ ਆ ਕੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਪਿਛਲ ਰਾਤ ਤੇਈਵੀਂ ਅਸ਼ਟਪਦੀ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਉਪਰੰਤ ਆਖਰੀ ਅਸ਼ਟਪਦੀ ਆਰੰਭ ਹੀ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ਸੀ ਕਿ “ਰਬਾਬੀਆਂ ਦੁਤਾਰਾ ਆਣ ਖੜਕਾਇਆ। ਮੈਂ ਬਹੁਤੇਰਾ ਕਿਹਾ ਕਿ ਭੋਗ ਪਾ ਲੈਣ ਦਿਓ ਪਰ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹਨ ਲੱਗ ਪਏ ।” ਦਸ਼ਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਇਸ ਵਿਚ ਰਬਾਬੀਆਂ ਦਾ ਕੋਈ ਦੋਸ਼ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ। ਤੂੰ ਸੰਗਤ ਕਉ ਚਾਬ ਚਬਾਇਦਾ ਸਾਇ ਤੇ ਰਬਾਬੀ ਸੰਗਤ ਕਉ ਪ੍ਰਸਾਦੀਆਂ ਲੱਗੇ ਛਕਾਉਣ। ਸੰਗਤ ਕਉ ਜਥੁੰ ਸ਼ਬਦਿ ਕਾ ਬੀਚਾਰ ਕਰਿ ਸੁਣਾਵਦਾ ਹੈ ਤਥ ਓਹ ਪਰਮ ਪਦ ਕਉ ਪਾਵਦਾ ਹੈ ।” ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪੂਰ੍ਵ ਮਿਦੰਗ ਅਤੇ ਸਿਰੰਦਾ ਕਮਾਲ ਦਾ ਵਜਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਰਵਾਲਸਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸਿਰੰਦਾ ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਇਕੱਠੇ ਹੀ ਪਏ ਹੋਏ ਹਨ।

ਜਦ ਫਿਰ ੧੯੯੦ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਅੰਰੰਗਜੇਬ ਨੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਪੜ੍ਹਨ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦੇ ਸਭ ਕੇਂਦਰ ਤੇ ਪਾਠਸ਼ਾਲਾਵਾਂ ਇਕ ਫਰਮਾਨ ਰਾਹੀਂ ਬੰਦ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਤਾਂ ਬਹੁਤੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਅਨੰਦਪੁਰ ਦੀ ਓਟ ਲਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਾਲਣ, ਪੇਸ਼ਣ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਅਨੰਦਪੁਰ ਬਹੁਤ ਹੋਣੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਸੀ। ਪੁਰਾਤਨ ਸਾਹਿਤ ਖੋਜਣ ਅਤੇ ਸੋਧਣ ਲਈ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਤ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਲੋਕ-ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਗੰਥਾਂ ਨੂੰ ਉਲਥਾਉਣ ਲਈ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸ਼ੀਆ ਤੇ ਸੂਫੀ ਖਿਆਲ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਉੱਤੇ ਜਦ ਅੰਰੰਗਜੇਬ ਦਾ ਅਤਾਬ ਗਿਰਿਆ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਵਿਚ ਹੀ ਸ਼ਰਨ ਦੇਖੀ। ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਸਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨ ਟਿਕ ਕੇ ਅੰਭ ਕੀਤੇ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਆਖਰੀ ਸ਼ਕਲ ਦੇਣ ਲੱਗੇ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ

ਨੇ ਬਵੰਜਾ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ :

ਬਾਵਨ ਕਵੀ ਹਜੂਰ ਗੁਰੂ ਰਹਿਤ ਸਦਾ ਹੀ ਪਾਸ ।

ਆਵੇ ਜਾਹਿ ਅਨੇਕ ਹੀ ਕਹਿ ਜਸ ਲੇ ਧੰਨ ਰਾਸ । (ਰੁਤ 4, ਅੰਸ਼ ਸ 42)

ਬਾਬਾ ਸੁਮੇਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :

ਪ੍ਰਸਾਮ ਨੰਦ ਲਾਲ ਸੁ ਬਿਸਾਲਾ ।

ਸਤਿਗੁਰ ਪਿਆ ਪੂਰਨ ਮਤਿਵਾਲਾ ।

ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਹਰ ਜਾਤੀ, ਧਰਮ, ਬੋਲੀ ਅਤੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਕੀਤੇ ਉਪਰਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਅਨੰਦਪੁਰ ਵਿਚ ਇਕ ਵੀ ਅਨਪੜ੍ਹ ਨਾ ਰਿਹਾ :

“ਬਾਲ ਬਿਰਧ ਸਭ ਸੋਧ ਪਠਾਵਾ ।

ਕੋਊ ਅਨਪਦ ਰਹਿਣ ਨ ਪਾਵਾ ।”

ਉਹਨਾਂ ਸਭ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਸ਼ੈਮਣੀ ਸਨ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ।

ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਦਾ ਲਿਖਣਾ ਹੈ ਕਿ ੧੯੬੨ ਈ: ਵਿਚ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਮੁਲਤਾਨ ਤੋਂ ਤੁਰ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਸ੍ਰੀ ਕਲਰੀਧਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਅਨੰਦਪੁਰ ਪੁੱਜੇ। ਉਹਨਾਂ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦਿਆਂ ਹੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਤੇ ਬੰਦਰੀ-ਨਾਮਾ ਨਾਂ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਭੇਟ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਕੇ ਸਾਰਾ ਸੁਣਾਇਆ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਕਲਰੀਆਂ ਵਾਲੇ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਪਾਵਨ ਕਲਮ ਨਾਲ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ :

“ਆਥੇ ਹੈਵਾਂ ਪੁਰ ਸ਼ੁਦਹ ਚੁੰ ਜਾਮੇ ਉ ।

ਜੰਦਗੀ ਨਾਮਹ ਸ਼ੁਦਹ ਜਾਂ ਨਾਮੇ ਉ ।”

ਭਾਵ—ਜਿਸ ਦਾ ਜਾਮ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਾਮ ਨਾਲ ਭਰ ਜਾਏ ਤਾਂ ਉਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਭੇਦ ਜਾਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਨਾਂ ਹੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ-ਨਾਮਾ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਵਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜੋ ਵੀ ਇਹ ਰਚਨਾ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹੇਗਾ ਉਸ ਦਾ ਜਨਮ ਸਫਲ ਹੋਵੇਗਾ। ਗੱਲ ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ ਹੈ, ਬੰਦਰੀ ਵਿਚ ਹੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਹੈ ਅਤੇ ਬੰਦਰੀ-ਰਹਿਤ ਜੀਵਨ ਗੰਦਰੀ ਹੈ, ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ।

ਅਰਸੀ ਛੁਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ‘ਪਰਦਾ’ ਹਟ ਗਿਆ। ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ, ਅੰਦਰਲਾ ਸਰਲ ਸੀ। ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਗਾਹਕ ਸਨ। ਖੋਜੀ ਵੀ ਸਨ ਪਰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਆ ਕੇ ਨਵਾਂ ਟਿਕਾਅ ਮਿਲਿਆ।

ਇੱਝ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਬਹੁਤੀ ਦੇਰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਨਹੀਂ ਠਹਿਰੇ ਤੇ ਮੁਅਜ਼ਾਮ (ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ) ਕੌਲ ਆਗਰੇ ਚਲੇ ਗਏ ਅਤੇ ਉਥੋਂ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਦੱਖਣ। ਆਪਣੀ ਵਿਦਵਤਾ ਤੇ ਪਿਛਲੇ ਰਸੂਖ ਸਦਕਾ ਮੁਅਜ਼ਾਮ ਦੇ ਮੀਰ ਮੁਨਸ਼ੀ ਬਣ ਗਏ।

ਦੱਖਣ ਵਿਚ ਹੀ ਇਕ ਵਾਰੀ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਕੁਰਾਨ ਦੀ ਆਇਤ ਦੇ ਇਤਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਅਰਥ ਕੀਤੇ ਤਾਂ ਅੰਨੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨੀ ਹੋਈ। ਜ਼ੱਕੀ ਮਿਜਾਜ ਦਾ ਤਾਂ ਹੈ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਕਹਿ ਬੈਠਾ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਇਤਨੀ ਅਕਲ ਕਿੱਥੋਂ ਆਈ :

“ਇਸ ਮੌਹਿ ਅਕਲ ਨ ਏਤੀ ਆਹੇ ।
ਜਥਾ ਬਨਾਏ ਬਦਲ ਤੇ ਕਹੈ ।”

ਜਦ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਹ ਅਰਥ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਨੇ ਕੀਤੇ ਹਨ ਤਾਂ ਅੰਗੜੇਬ ਨੇ ਦਿਲ ਦੀ ਗੱਲ ਆਖ ਹੀ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਐਸੇ ਵਿਦਵਾਨ ਨੂੰ ਤਾਂ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਵਿਚ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਉਸ ਕਿਹਾ ਸੀ :

ਇਹ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਹੈ ਮਤਿਵੰਦਾ ।
ਹੈ ਅਨੀਤ ਮੁਝ ਨਹੀਂ ਸੁਹੰਦਾ ।
ਦੀਨ ਬਿਧੈ ਇਸ ਕੋ ਲੈ ਆਵਹੁ ।
ਜਿਉਂ ਕਿਉਂ ਕਰ ਨੀਕੇ ਸਮਝਾਵਹੁ ।

(ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼)

ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਵੀ ਮੌਕਾ ਤਾਜ਼ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਆ ਗਏ ਤੇ ਫਿਰ ਲਾਹੌਰ ਪੁੱਜੇ । ਲਾਹੌਰ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਇਕ ਸ਼ਾਗਿਰਦ ਗਿਆਸ-ਦੀਨ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਜੋ ਆਗਰੇ ਦਾ ਦਰੋਗਾ ਸੀ ਅਤੇ ਛੁੱਟੀ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਦੋਵੇਂ ਅਨੰਦਪੁਰ ਪੁੱਜ ਗਏ । ਗਿਆਸ-ਦੀਨ ਤਾਂ ਕੁਝ ਚਿਰ ਬਾਅਦ ਲਾਹੌਰ ਪਰਤ ਆਇਆ, ਪਰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਰਹਿਣ ਦਾ ਮਨ ਬਣਾ ਲਿਆ । ੧੯੮੮ ਈਂ: ਤੋਂ ੧੯੦੪ ਈਂ: ਤਕ ਜਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਛੱਡਿਆ, ਆਪ ਅਨੰਦਪੁਰ ਹੀ ਰਹੇ ।

੫ ਮਾਰਚ, ੧੯੮੮ ਈਂ: ਨੂੰ ਅੰਗੜੇਬ ਨੇ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਚਾਰ ਪੁੱਤਰਾਂ ਸਮੇਤ ਗ੍ਰਾਹਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ । ਗ੍ਰਾਹਤਾਰੀ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਨੂੰ ਛੁਪਾ ਕੇ ਨਸਾ ਦੇਣਾ ਵੀ ਸੀ । ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਪਿਤਾ ਅੱਗੇ ਜ਼ਰਾ ਵੀ ਚੂੰ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਜਾਨ ਤੋਂ ਹੱਥ ਧੋਣੇ ਪੈਣਗੇ । ਚੁੱਪ-ਕਟੀ ਕਰਨੀ ਹੀ ਠੀਕ ਨੀਤੀ ਸੀ । ‘ਗੁਰੂ ਸੋਭਾ’ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਕੈਦ ਵਿਚ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਛਕੀਰ, ਪੀਰ ਅਤੇ ਔਲੀਆ ਮਨਾਏ । ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ, ਜੋ ਅਨੰਦਪੁਰ ਪੁੱਜ ਗਏ ਸਨ, ਨੇ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਪਾਸ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਸੁਭਾਅ ਦੀ ਉਪਮਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉਸ ਲਈ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਮਹਾਰਾਜ ਅੱਗੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ । ਨਿਉਟਿਆਂ ਦੀ ਓਟ ਕਲਰੀਆਂ ਵਾਲੇ ਨੇ ਨਾ ਸਿਰਫ ਉਸ ਦੀ ਰਿਹਾਈ ਲਈ ਹੀ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ, ਸਰੋਂ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਦੇ ਦਰ ਫਰਮਾਇਆ ਕਿ “ਬਾਪ ਦੀ ਗੱਦੀ ਤੇ ਵੀ ਬੈਠੇਗਾ ।”

ਮਾਰਚ, ੧੯੮੫ ਨੂੰ ਅੰਗੜੇਬ ਨੇ ਸੱਤ ਸਾਲਾਂ ਉਪਰੰਤ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਰਿਹਾਅ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਉਸ ਨੇ ਰਿਹਾਅ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਕਈ ਕੀਮਤੀ ਭੇਟਾ ਭੇਜੀਆਂ । ‘ਗੁਰੂ ਸੋਭਾ’ ਵਾਲੇ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ ਵਿਚ ਬਾਕਾਇਦਾ ਚਿੱਠੀ-ਪੱਤਰ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ।

੨੪ ਮਈ, ੧੯੮੫ ਨੂੰ ਅੰਗੜੇਬ ਨੇ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਆਗਰੇ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਬਣਾ ਕੇ ਉੱਤਰੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ । ਇਕ ਸਾਲ ਦੇ ਕਰੀਬ ਉਸ ਆਗਰੇ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਿਆ ਅਤੇ ੨੪ ਜੁਲਾਈ, ੧੯੮੫ ਨੂੰ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁਲਤਾਨ, ਉੱਚ, ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਕਾਬਲ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਬਾਪ ਦਿੱਤਾ । ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਉਸ ਨੇ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਈਨ ਮਨਾਉਣ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਪਾਸੋਂ ਕਰ ਵਸੂਲ ਕਰਨ ਵਿਚ ਲਗਾਏ । ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬਚਿੱਤਰ ਨਾਟਕ ਵਿਚ

ਟੂਕ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ ਮੁਅੱਜ਼ਮ ਆਪਣੇ ਬਾਪ ਦੇ ਕਹਿਣ ਤੇ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਆਇਆ ਸੀ। ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਕਰ ਨਾ ਪਹੁੰਚਾਣ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਪਾਉਣੀ ਚਾਹੀ ਤਾਂ ਉਸ ਸੁਣਨ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਨੇ ਆਪੂਰ੍ਵ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਲੋਂ ਪਾਏ ਹੋਏ ਭੁਲੇਖੇ ਦੂਰ ਕੀਤੇ।

ਐੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਮਿਡੂ ਵੇਲੇ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਜਮਰੌਦ ਸੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਚੇਤਾ ਆਇਆ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਦਾ ਹੀ ਸੀ। ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਨੂੰ ਉਚੇਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਮੁਲਤਾਨ ਤੋਂ ਬੁਲਵਾਇਆ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਇਮਦਾਦ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਮਹਾਰਾਜ਼ ਨੇ ੮ ਜੂਨ, ੧੯੦੭ ਨੂੰ ਜਾਜ਼ਉ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਤੱਖਤ-ਨਸ਼ਨੀ ਦੀ ਹੋਈ ਜੰਗ ਵਿਚ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਸਹੀ ਹੱਕਦਾਰ ਜਾਣ ਕੇ ਮਦਦ ਲਈ ਤਿੰਨ ਸੌ ਨੇਜ਼ਾ-ਬਰਦਾਰ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕ੍ਰੋਧ ਅਤੇ ਬਦਲੇ ਤੋਂ ਉੱਚੇ ਹੋ ਕੇ ਜੋ ਐੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਇਮਦਾਦ ਕੀਤੀ, ਉਸ ਤੇ ਹੀ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆ ਸ਼ੇਅਰ ਢੁੱਕਦਾ ਹੈ :

ਕੁਫਰ ਅਸਤ ਦਰ ਤਰੀਕਤਿ ਮਾ ਕੀਨਾ ਦਾਤਨ।

ਆਈਨ-ਮਾ-ਅਸਤ ਸੀਨਾ ਚੋ ਆਈਨਾ ਦਾਸਤਨ।

ਭਾਵ—ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਵੈਰ ਰੱਖਣਾ ਸਾਡੇ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੈ।

ਸਾਡਾ ਧਰਮ ਹੈ ਦਿਲ ਨੂੰ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਾਂਗ ਸਾਫ਼ ਰੱਖਣਾ।

ਤੱਖਤ ਸੰਭਾਲਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸੱਤ ਹਜ਼ਾਰ ਦੀ ਜੜਾਊ-ਪੁਖਧੁਖੀ, ਕਲਰੀ, ਸਿਰੋਪਾਓ, ਨਗਾਰਾ ਤੇ ਸਰਾਇਪਰਦਾ ਦੇ ਕੇ ਆਦਰ ਕੀਤਾ। ਨਾਲ ਹੀ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂ ਹੋਣ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਵਿਚ ਸਾਰੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਮਹਾਰਾਜ਼ ਦੇ ਕੈਪ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਵੈਸੇ ਰਾਜ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਮਿਥੀ ਮਰਯਾਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿਰੋਪਾਓ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪਹਿਨਣਾ ਧੈਂਦਾ ਸੀ। ਢਾਡੀ ਨਿਬੰਧ ਮਲ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਮਕਾਲੀ ਰਚਨਾ ‘ਅਸਰ-ਨਾਮਾ’ ਵਿਚ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਜਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਨਾਂਦੇੜ ਵਿਖੇ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਨ :

‘ਜਿ ਛੁਜ਼ਗਾਇ ਸੁਲਤਾਨ ਬੁਦਾ ਨੰਦ ਲਾਲ।

ਬੁਦਾਹਮਰਹਿ ਸ਼ਾਹਿ ਵਾਲਾ ਕਮਾਲ।’

ਅਰਥਾਤ—ਨੰਦ ਲਾਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵਜੀਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਵੱਡੇ ਕਮਾਲ ਵਾਲੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਫਰ ਦਾ ਸੰਗੀ ਸੀ।

ਜਦ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ੧੯੧੦ ਈ: ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਆਇਆ ਤਾਂ ਭਾਈ ਜੀ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਨ। ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਲਾਹੌਰ ਮੌਤ ਹੋ ਜਾਣ ਨਾਲ ਆਪ ਜੀ ਮੁਲਤਾਨ ਚਲੇ ਗਏ ਅਤੇ ਉਥੇ ਹੀ ੧੯੧੩ ਈ: ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ।

ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਮੰਨ ੧੮੩੩ ਈ: ਵਿਚ ਮੁਨਸ਼ੀ ਛੱਜੂ ਰਾਮ ਦੇ ਘਰ ਗਜ਼ਨੀ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾਰਾ ਜ਼ਿਕੋਹ ਦੇ ਨਾਲ ਕਾਬਲ ਗਏ ਸਨ। ਮੁਨਸ਼ੀ ਛੱਜੂ ਰਾਮ ਜੀ ਦੀ ਕੋਈ ਅੱਲਾਦ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਟੱਪਦੀ ਸੀ। ਇਸੇ ਲਈ

ਹਰ ਬੱਚੇ ਦੇ ਅਰੰਭ ਦੇ ਸਾਲ ਚਿੰਤਾ ਤੇ ਝੋਰਿਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਜ਼ਾਰਦੇ ਸਨ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਮਿਹਰ ਸਦਕਾ ਉਹ ਚਿੰਤਾ ਵਾਲਾ ਸਾਲ ਲੰਘ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਵਰੇ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਬੱਚੇ ਮਰ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਮੁਨਸੀ ਜੀ ਨੇ ਪੂਰੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਬਾਲ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਦੀ ਵਿੱਦਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ। ਗਜ਼ਨੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਦਰਸਗਾਹ ਵੀ ਸੀ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਪਿਤਾ ਨੇ ਉਚੇਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਛਾਗਸੀ ਦੇ ਮਾਹਿਰ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰਾਉਣ ਤੇ ਲਗ ਦਿੱਤੇ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਵਿਚ ਹੀ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਨੇ ਵਿੱਦਿਆ ਵਿਚ ਕਮਾਲ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲਿਆ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਬਾਂ-ਬਾਂ ਸੰਗਤਾਂ ਬਣ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਗਜ਼ਨੀ ਵਿਚ ਵੀ ਧਰਮਸਾਲਾ ਕਾਇਮ ਹੋ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਰੋਜ਼ ਇਕੱਠਿਆਂ ਹੋ ਕੇ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਗੁਰਮਤਿ ਦੀਆਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਮੁਹਸਨ ਛਾਨੀ (ਜ਼ਲਫ਼ੀਕਾਰ ਅਲੀ ਅਰਦਸਤਾਨੀ) ਨੇ ਕਾਬਲ ਦੇ ਕਈ ਇਕ ਸਿਰਜੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਜਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਇਕ ਸਿੱਖ ਸਾਧ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਉਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਲਈ ਘੜੇ ਖਰੀਦਣ ਲਈ ਟੁਰ ਪਿਆ ਤਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਖਬਰ ਪੁੱਜੀ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸਖਤ ਬੀਮਾਰ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਆਏ ਤਾਂ ਉਸ ਸਿਰਜੀ ਸਿੱਖ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਹੁਣ ਮੈਂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਆਗਿਆ ਮੰਨ ਕੇ ਟੁਰ ਪਿਆ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਮੁੜ ਸਕਾਂਗਾ। ਘਰ ਲੱਕੜੀਆਂ ਬਹੁਤ ਹਨ, ਸੋ ਲੜਕੇ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋਣ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਸੰਸਕਾਰ ਕਰ ਦੇਣਾ। ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਦਿੜ੍ਹੂਤਾ ਸਿਖਰਾਂ ਦੀ ਆ ਗਈ ਸੀ। ਬਾਲਕ ਨੰਦ ਲਾਲ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈ ਰਹਿਆ ਸੀ।

ਦੀਵਾਨ ਛੱਜੂ ਮਲ ਆਪੂਰਵ ਰਾਮਾਨੰਦੀ ਵੈਸ਼ਨੂੰ ਵੈਰਾਗੀਆਂ ਦਾ ਚੇਲਾ ਸੀ। ਜਦ ਬੈਰਾਗੀਆਂ ਵਾਲੀ ਕੰਠੀ ਪਾਉਣ ਲਈ 'ਗੁਰੂ' ਆਏ ਤਾਂ ਭਾਈ ਜੀ ਨੇ ਕੰਠੀ ਪਾਉਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਮਾਲਾ ਪਹਿਨਾਈ ਜਾਵੇ ਜਿਹੜੀ ਕਦੇ ਨਾ ਟੁੱਟੇ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸੁਖ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਸਹਾਈ ਹੋਵੇ। ਭਾਈ ਜੀ ਦਾ ਐਸਾ ਕਹਿਣਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੇ ਪੂਰਨੇ ਤੇ ਹੀ ਟੁਰਨਾ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪੰਡਿਤ ਗੁਰਦਿਆਲ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਆਖ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਪਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਜੰਝੂ ਜੀਉ ਲਈ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਦੀਵਾਨ ਛੱਜੂ ਮਲ ਜੀ ਦੀ ਮਿਤੂ ੧੫੫੩ ਈ: ਨੂੰ ਗਜ਼ਨੀ ਵਿਖੇ ਹੀ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਦੂਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਜੀ ਲਾ-ਵਾਰਿਸ ਰਹਿ ਗਏ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਦੋ ਛੋਟੇ ਹੋਰ ਭਰਾ ਵੀ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿਮੇਵਾਰੀ ਆਪ ਤੇ ਹੀ ਸੀ। ਸੋ ਗਜ਼ਨੀ ਰਹਿਣਾ ਉਚਿਤ ਨਾ ਜਾਣ ਕੇ ਆਪ ਜੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਮੁੜ ਆਏ ਤੇ ਟਿਕਾਣਾ ਮੁਲਤਾਨ ਕੀਤਾ।

ਮੁਲਤਾਨ ਚਿਰਾਂ ਤੋਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਬਲਹਿਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਗਿਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਨੂੰ 'ਪ੍ਰਹਿਲਾਦਪੁਰੀ' ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ। 'ਪੀਰ ਪੁਰ ਮੁਲਤਾਨ' ਵੀ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਮੁਲਤਾਨ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਨਿਰੋਲ ਧਾਰਮਿਕ ਜਾਂ ਰਾਜਨੀਤਕ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਤਜਾਰਤੀ ਸ਼ਹਿਰ ਕਰਕੇ ਵੀ ਸੀ। ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ, ਈਰਾਨ, ਬਲੋਚਿਸਤਾਨ ਅਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਮੁਲਤਾਨ ਇਕ ਵੱਡਾ ਤਜਾਰਤੀ ਕੇਂਦਰ ਬਣ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਵਪਾਰੀਆਂ ਨੇ ਉਥੇ

ਆਪਣੇ ਟਿਕਾਣੇ ਵੀ ਬਣਾਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਇੱਲੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਬਾਹਰ ਕੁਝ ਅਮੀਰ ਖੱਤਰੀਆਂ ਦੇ ਘਰ ਸਨ। ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਨੇ ਵੀ ਉਥੇ ਹੀ ਮਕਾਨ ਲੈ ਲਿਆ। ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਇਕ ਵੱਡਾ ਮਹੱਲਾ ਬਣ ਗਿਆ। ਗਜ਼ਨੀ ਤੋਂ ਨਾਲ ਹੀ ਆਏ ਅਫਗਾਨ ਨੌਕਰ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਆਦਰ ਨਾਲ (ਆਕਾ, ਮਾਲਕ) ਕਹਿ ਕੇ ਬੁਲਾਂਦੇ ਸਨ, ਇਸ ਕਾਰਨ ਸਾਰੇ ਹੀ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ 'ਆਗਾ' ਕਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਮਹੱਲੇ ਦਾ ਨਾਂ ਵੀ 'ਆਗਾਪੁਰਾ' ਪੈ ਗਿਆ।

ਜਦ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਲਿਆਕਤ ਤੇ ਈਮਾਨਦਾਰੀ ਦੀਆਂ ਸੋਏਂਹਾਂ ਫੈਲੀਆਂ ਤਾਂ ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਹਾਕਮ ਨਵਾਬ ਵਸਾਫ ਖਾਨ ਦੇ ਦਫਤਰ ਵਿਚ ਮੁਨਸ਼ੀ ਦੇ ਅਹੁਦੇ ਤੇ ਨਿਯੁਕਤ ਹੋਏ। ਆਪ ਛੇਤੀ ਹੀ ਮੀਰ ਮੁਨਸ਼ੀ ਬਣ ਗਏ। ਪਿਛੋਂ ਆਪ ਜੀ ਭੱਕਰ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇਦਾਰ ਅਤੇ ਫੌਜਦਾਰ ਵੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਇੰਨਾ ਸੁੰਦਰ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਦੀਨਾ, ਕਹਿਰੇਝ, ਫਤਹਿਪੁਰ ਅਤੇ ਪਰਗਨਾ ਮਹੱਤਵ-ਦੀਨ ਪੁਰ ਦਾ ਨਾਜ਼ਮ ਨਿਯਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਇਸ ਪਿਛੋਂ ਮੁਲਤਾਨ ਦੀ ਨਾਇਬ ਸੂਬੇਦਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। 'ਦਸਤੂਰਲੁ-ਇਨਸ਼ਾ' ਅਨੁਸਾਰ ਆਪ ਜੀ ਇਕ ਸੁਚੱਜੇ ਤੇ ਨਿਫਰ ਜਰਨੈਲ ਵੀ ਸਨ। ਦੱਗ ਸੁਲਤਾਨ ਸਰਵਰ ਦੇ ਆਲੋ-ਦੁਆਲੇ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹੂ ਨਾਮੀ ਇਕ ਡਾਕੂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਛੋਜ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰ ਰੱਖੀ ਸੀ ਅਤੇ ਇਕ ਕਿਸਮ ਦਾ ਆਪਣਾ ਰਾਜ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਭਾਈ ਜੀ ਛੋਜਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਪੁੱਜੇ। ਆਪ ਨੇ ਐਸੀ ਰਣਨੀਤੀ ਅਪਣਾਈ ਕਿ ਸ਼ਾਹੂ ਹਾਰ ਖਾ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਤਿੰਨ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਬੀ ਰਣ ਵਿਚ ਹੀ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਕੋਲੋਂ ਲਿਖਤੀ ਈਨ ਮੰਨਵਾਈ। ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਕਾਫਲਿਆਂ ਦੇ ਰਾਹਾਂ ਵਿਚ ਹੁਣ ਕੋਈ ਵੀ ਰੁਕਾਵਟ ਪਾਉਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਦੂਜੇ ਮੁਲਕਾਂ ਨਾਲ ਚੰਗੇ ਤਜਾਰਤੀ ਸੰਬੰਧ ਕਾਇਮ ਹੋ ਗਏ।

ਅੰਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ ਮੁਹੰਮਦ ਅਕਬਰ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਕ ਸਾਲ (੧੬੨੮-੨੯) ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਰੱਖਿਆ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਕੋਨ੍ਹਿਜ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਪਿਤਾ ਵਾਲੀ ਮੀਰ ਮੁਨਸ਼ੀ ਦੀ ਪਦਵੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲ ਜਾਏ, ਪਰ ਸਮੇਂ ਹੋਰ ਆ ਗਏ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨਾ ਹੋਈ।

ਮੁਲਤਾਨ ਵਿਖੇ ਹੀ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਅੰਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਪੀਰਾਂ ਦਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਨਿਮਰਤਾ ਦੀ ਹੱਦ ਦੱਸ ਕੇ ਮਾਣ ਤੋਂਝਿਆ ਸੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਭਿਮਾਨ ਦੇ ਕਿੰਗਰੇ ਤੋਂ ਬੱਲੇ ਉਤਰਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੁੱਧ ਤੇ ਚੰਬੇਲੀ ਰੱਖ ਕੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। 'ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ 'ਪਤਾਜੇ ਵੀ ਰਲਾਏ' ਸਨ ਤਾਂ ਕਿ ਖੁਸ਼ਬੂ ਨਾਲ ਮਿਠਾਸ ਵੀ ਆਏ। ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਮੁਲਤਾਨ ਵਿਖੇ ਹੀ ਸਿੱਖ ਘਰ ਦੀ ਪੁੱਤਰੀ ਨਾਲ ਭਾਈ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਹੋਈ। ਉਥੋਂ ਗੁਰੂ-ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤ ਹੋਰ ਵਧੀ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਤੜਪ ਵਧੀ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੇ ਫਿਰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਆਏ।

ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਜਦ ੧੬੮੮ ਈ: ਵਿਚ ਅਨੰਦਪੁਰ ਆਏ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਲੰਗਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸੰਭਾਲੀ। ਅਨੰਦਪੁਰ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਵੱਖਰਾ ਚੁੱਲ੍ਹਾ ਬਾਲਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ

ਸੀ। ਸਾਂਝੇ ਲੰਗਰ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਲੰਗਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤੇ ਦੇਖ-ਭਾਲ ਦਾ ਕੰਮ ਆਪਣੇ ਜਿੱਮੇਂ ਲੈ ਲਿਆ। ਜਿਸ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਲੰਗਰ ਦਾ ਪਬੰਧ ਚਲਾਇਆ, ਉਸ ਨੇ ਸਭ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਜਦ ਉਹ ਅਨੰਦਪੁਰ ਆਏ ਸਨ ਤਾਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਨਿਰੋਲ ਵਿਦਵਾਨ ਵਾਲਾ ਰੂਪ ਹੀ ਛਿੱਠਾ ਸੀ, ਇਕ ਸੇਵਾਦਾਰ ਵਾਲਾ ਰੂਪ ਦੇਖ ਕੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਸਿਰ ਹੋਰ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਝੁਕ ਗਿਆ।

ਇਕ ਵਾਰੀ ਗੁਰੂ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਜਦ ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲੰਗਰ ਦੀ ਸਿਫ਼ਤ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਆਪੂਰ੍ਵ ਅਭਿਆਗਤ ਵਾਲਾ ਭੇਸ ਬਣਾ ਕੇ ਲੰਗਰਾਂ ਦੀ ਪਰਖ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਛਿੱਠਾ ਕਿ ਕੇਵਲ ਇਕ ਲੰਗਰ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਦਾ ਹੀ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਬਿਨਾਂ ਵਿਤਕਰੇ ਦੇ ਉੱਚ-ਨੀਚ, ਰਾਜਾ-ਰੰਕ ਦੀ ਹਰ ਸਮੇਂ ਇਕੋ ਜਿਹੀ ਸੇਵਾ ਸੰਭਾਲ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਕਲਗੀਧਰ ਨੇ ਅਭਿਆਗਤ ਬਣ ਪੁਕਾਰ ਪਾਈ ਸੀ ਤਾਂ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਜੋ ਕਥ ਅੱਧ ਰਿੱਝਾ-ਪੱਕਾ ਸੀ, ਲੈ ਕੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ਤੇ ਕਹਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਬੇੜੀ ਦੇਰ ਰੁਕ ਸਕੋ ਤਾਂ ਤਿਆਰ ਕਰ ਕੇ ਹਾਜ਼ਰ ਕਰਾਂ :

“ਗੁਪਕੇ ਆਟਾ, ਭੀਗੀ ਦਾਲ।
ਲੌਣ ਘੀਅਲੇ ਸਮਧਾ ਨਾਲ।
ਆਨ ਸਿਖ ਕੇ ਆਂਗੇ ਧਰੀ।
ਬਹੁਰ ਖੇਂਦੇ ਹੋਏ ਬਿਨਤੀ ਕਰੀ।
ਲੇਹੁ ਅਥੈ ਇਹ ਹਜ਼ਰ ਹੈ।
ਅਪਰ ਤਿਆਰ ਹੋਵਤਿ ਜੇ ਬਹੈ।”

ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਦਾਤਾ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਸੀ—ਲੋੜਵੰਦ ਦੀ ਲੋੜ ਨੂੰ ਲੋੜਵੰਦ ਵਾਂਗ ਹੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨਾ ਆਤਮ ਦ੍ਰਵਤਾ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ। ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਆਖਿਆ ਸੀ :

ਨੰਦ ਲਾਲ ਤੋਂ ਹਮਰੇ ਦਾਤਾ।
ਭਗਤਿ ਭਾਵ ਸੰਤਨ ਮਨ ਰਾਤਾ।
ਛਦਤਿ ਨ ਦੇਖ ਸਕੈ ਚਿਤ ਭਾਰੋ।
ਦੇਗ ਕਰਨ ਮਮ ਜੋਇ ਪਿਆਰੋ।

(ਗੁਰਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ)

ਜਿਵੇਂ ਭਾਈ ਕਨ੍ਹਿਆ ਜੀ ਹਰ ਦੇਸਤ-ਦੁਸ਼ਮਣ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਰੂਪ ਦੇਖ ਕੇ ਜਲ ਛਕਾਂਦੇ ਸਨ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਹਰ ਪੰਗਤ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੀ ਹੇਠਾਂ ਤਾਂ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਤੋਂ ਸਿੱਖੇ।

ਵਿਸਾਖੀ ਉਪਰੰਤ ਜਦ ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਰੱਖਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਨੇ ਪਹਿਣ ਲਈ ਤਾਂ ਹਜ਼ੂਰ ਨੇ ਭਾਈ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, “ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਮੈਂ ਜੂ ਪਹਿਣ ਰੱਖੀ ਹੈ।” ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਈ ਧਰਮ ਤੱਤ ਤੇ ਰੱਖੇ ਭਾਈ ਜੀ ਨੂੰ ਸਮਝਾਏ, ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਰਹਿਮਤ ਕਰਕੇ ਲਿਖੇ ਤੇ ਸਾਡੇ ਲਈ ਛੱਡ ਗਏ :

ਜੇ ‘ਰਾਜ ਕਰੇਗਾ ਭਾਲਸਾ, ਆਕੀ ਰਹੈ ਨਾ ਕੋਇ।
ਖੁਾਰ ਹੋਇ ਸਭ ਮਿਲਣਗੇ, ਬਦੇ ਸ਼ਰਨ ਜੋ ਹੋਇ।’

ਅਸੀਂ ਨਿੱਤ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਾਂ, ਭਾਈ ਜੀ ਨੇ ਹੀ ਰਹਿਤਨਾਮਾ ਦੇ ਅੰਤ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਮੁਖਾਰਬਿੰਦ ਤੋਂ ਉਚਾਰਿਆ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਨੂੰ 'ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ' ਆਖ ਕੇ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੀ ਕਥਾ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਖੇ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਜਿੰਮੇਂ ਸੀ ਕਿ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਸੰਕੇ ਤੇ ਭੁਲੇਖੇ ਦੂਰ ਕਰਨ, ਤਿਵੇਂ ਦਸਮੇਸ਼ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਸੰਸੇ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਕੈਸੇ ਕਮਾਲ ਦੇ ਬੋਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਿਖੇ ਹਨ ਜੋ ਆਤਮ ਜਗਿਆਸੂਆਂ ਲਈ ਨੁਸਖੇ ਸਮਾਨ ਹਨ। ਕੈਸਾ ਸੁਹਣਾ ਇਕ ਥਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਿਰ ਤੋਂ ਪੈਰਾਂ ਤੱਕ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਸਦਾ ਹੋਸ਼ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਜਗਤ ਵਾਂਗੂੰ ਖਰਮਸਤੀਆਂ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ :

“ਧਰਤਾ ਯਕਦਮ ਬਹੋਸ਼ ਮਸਤੀ ਨ ਭੁੰਦ ।”

ਇਕ ਹੋਰ ਗਜ਼ਲ ਵਿਚ 'ਆਤਮ ਸੁਖ' ਦਾ ਰਾਜ਼ ਇਹ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਵੇਰ ਦੀ ਨੀਂਦ ਹਰਾਮ ਕੀਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੱਖ ਦੀਦਾਰੇ ਹੋ ਗਏ। ਪੁੰਡ ਲਾਹ ਸੁੱਟਿਆ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ :

“ਬੇਦਾਰ ਅਸਤ ਜਿੰਦਗੀਏ ਸਾਹਿਬਾਨੇ ਸ਼ੋਕ,

ਗੋਯਾ ਹਰਾਮ ਕਰਦਮ ਅਜ ਆਇਦਾ ਖੂਬੇ ਸੁਖਹ ।”

ਨਿਮਰਤਾ ਇਤਨੀ ਸੀ ਕਿ ਸਦਾ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ :

ਵਸ ਚਲਦੇ ਦਾਸ ਬਣ,

ਸਾਹਿਬ ਨ ਬਣ ।

“ਤਾ ਤਵਾਨਾ ਬੰਦਹ, ਤੋ ਸਾਹਿਬ ਮਬਹ ।”

ਬੇਨਤੀ ਇਹ ਹੀ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੂਠੇ ਥਾਲ ਤੋਂ ਟੁੱਕ ਮਿਲੇ :

“ਰੋਜ਼ਾ ਚੀਨੇ ਖਵਾਨਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ।”

ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਬਹੁਤੀ ਰਚਨਾ ਛਾਰਸੀ ਵਿਚ ਹੈ। ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਚਨਾਵਾਂ 'ਜਿੰਦਗੀ-ਨਾਮਾ' ਗਜ਼ਲੀਆਤ-ਦੀਵਾਨਿ-ਗੋਯਾ, ਤੌਸਿਫ਼-ਓ-ਸਨਾ ਅਤੇ ਖਾਤਿਮਾ, ਰੰਜ-ਨਾਮਾ, ਜੋਤ ਬਿਗਾਸ ਛਾਰਸੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ, ਰਹਿਤ-ਨਾਮਾ ਤੇ ਤਨਖਾਹ-ਨਾਮਾ, ਦਸਤੂਰ ਇਨਸ਼ਾ (ਵਾਰਤਕ) ਅਤੇ ਅਰਜੂਲ-ਅਲਫਾਜ਼ ਹਨ।

ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੋਲਾ-ਮਹੱਲਾ

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਿਰੇ ਆਤਮਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰੰਜ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਸਗੋਂ ਐਟਾਮਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਵੀ ਭੰਡਾਰ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਅਣਡਿੱਠ ਐਟਮ ਨੂੰ ਤੋੜ ਕੇ ਇਕ ਅਥਾਹ ਬਲ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਹਾਸਲ ਕੀਤੇ ਬੱਲ ਤੋਂ ਸੰਸਾਰ ਬੱਚ-ਬੱਚ ਕੰਬ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਕੁਝ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨੀ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਰਹਿੰਦ-ਬੁੰਹਦ ਵਿਚ ਆਤਮਿਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਭਰ ਕੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਪਰੰਪਰਾ ਨਾਲੋਂ ਤੋੜ ਸੁਤੰਤਰ ਕਰ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। “ਫੁਟੇ ਆਂਡਾ ਭਰਮ ਕਾ ਮਨਹਿ ਭਇਓ ਪਰਗਾਸ। ਕਾਟੀ ਬੇੜੀ ਪਗਹਿ ਤੇ ਗੁਰੂ ਕੀਨੀ ਬੰਦਿ ਖਲਾਸ”, ਦੇ ਮਹਾਂ-ਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ ਕੈਦ ਕੀਤੀ ਜਨਤਾ, ਖੁਲ੍ਹੇ ਅਕਾਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਤਾਰੀਆਂ ਲਗਾਉਣ ਲੱਗੀ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਮਾਨਵ ਬਲ ਹਾਸਲ ਕੀਤਾ ਤੇ ਜਿਵੇਂ ਮੁਰਦਾ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਜਾਨ ਪਾ ਸੁਰਜੀਤ ਕੀਤਾ, ਉਹ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹੇ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਰੁਮਾਂਚਿਕ ਦਾਸਤਾਨ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਉਣਤਾਈ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਜਨਤਾ ਮੁਰਦਿਆਂ ਵਾਕੁਰ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਵੜਾਦਾਰੀ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਬੇ-ਅਣਖ ਹੋ ਗੁਲਾਮਾਂ ਵਾਲੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਗੁਜ਼ਾਰ ਰਹੀ ਹੈ। ‘ਅੰਧੀ ਰਈਯਤ ਗਿਆਨ ਵਿਹੁਣੀ ਭਾਹਿ ਭਰੇ ਮੁਰਦਾਰ।’ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਨਾ ਰਹਿਣੀ ਕਾਇਮ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਬਹਿਣੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਰਹਿਣੀ ਸੁਤੰਤਰ ਕੀਤੀ ਤੇ ਬਹਿਣੀ ਸੁਥਰੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਵੇਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਸਦਕਾ ਐਸੀ ਸੰਗਤ ਬਣੀ ਜਿੱਥੇ ਮਰਦ ਘਾਲਾਂ ਘਾਲਦੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਐਸੀ ਹੀ ਘਾਲ ਘਾਲੀ ਕਿ ਉਹ ਖਸਮ ਨੂੰ ਕਬੂਲ ਹੋਏ ਤੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਅੰਗ ਹੀ ਬਣ ਗਏ। “ਪਏ ਕਬੂਲ ਖਸਮ ਨਾਲ ਜਾ ਘਾਲਿ ਮਰਦੀ ਘਾਲੀ”, ਉਸੇ ਖਿਆਲ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਹੈ। ਫਿਰ ਦੀਪ ਨਾਲ ਦੀਪ ਜਗੇ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਲਹਿਰ ਇਕ ਤਗਜ਼ੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਹੋ ਨਿਖੜੀ। ਨਿਸਚੇ ਅਤੇ ਯਕੀਨ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੇ ਕੇ ਕੌਮ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰ ਦਿੜ੍ਹੁ ਕਰਾ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਉਤਾਂਹ ਦੇਖਣਾ ਹੀ ਸਿੱਖੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ ਤੱਥਤ ਉੱਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਪਹਿਲਾ ਬਚਨ ਹੀ ਇਹ ਕੀਤਾ, “ਅੱਜ ਤੋਂ ਮੇਰੀ ਪਿਆਰੀ ਭੇਟਾ ਚੰਗਾ ਸ਼ਸਤਰ, ਚੰਗੀ ਜਵਾਨੀ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਮੁਸ਼ੀ ਲੈਣੀ ਜੋ ਤਾਂ ਕਸਰਤਾਂ ਕਰੋ, ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਜਾਓ, ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡੋ। ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਇਕ ਕੌਮੀ ਗੁਨਾਹ ਹੈ ਜੋ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮੁਆਫ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਤੁਸੀਂ

ਤਲਵਾਰ ਇਸ ਲਈ ਫੜਨੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮੈਂ ਵੀ ਤਾਂ ਪਹਿਣੀ ਹੈ ਕਿ ਜਾਲਮ ਜੁਲਮ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਚਲਾਉਣੀ ਬੰਦ ਕਰ ਦੇਣ ॥” ਇਹਨਾਂ ਬਚਨਾਂ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਨਿਸਚਾ ਤੇ ਯਕੀਨ ਪਰਪੱਕ ਹੋ ਗਿਆ । ਸਭ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਕਿ ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਅੰਵਾਈ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਲੱਗੀ । ਜੁਆਨੀਆਂ ਭੇਟ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ । ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕੇਂਦਰੀ ਅਸਥਾਨ ਮਾਝੇ ਵਿਚ, ਤਾਂ ਇਹ ਰਿਵਾਜ ਹੀ ਪੈ ਗਿਆ ਕਿ ਹਰ ਘਰ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਸੰਤਾਨ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਨਾਮਿਤ ਕੱਢੁਣ ਲੱਗ ਪਿਆ । ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਨਾਮਿਤ ਕੱਢੇ ਬੱਚੇ ਲਈ ਵੱਖ ਗੋਲਕ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਕਮਾਈ ਵਿਚੋਂ ਉਸ ਗੋਲਕ ਵਿਚ ਪਾਈ ਜਾਂਦੇ । ਜਵਾਨ ਹੋਣ ਤੇ ਉਸ ਲੜਕੇ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਪਾਸ ‘ਧਰਮ ਹਿਤ’ ਭੇਟ ਦੇਂਦੇ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਗੋਲਕ ਵੀ ਦੇ ਜਾਂਦੇ, ਖਰਚ ਪੱਠੇ ਲਈ । ਉਹ ਨੌਜਵਾਨ ਵੀ ਸਿਰਫ ਗੁਰੂ ਕੌਲੋਂ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ ਇਕ ਕਮੀਜ਼ ਤੇ ਦੋ ਢੰਗਾਂ ਦਾ ਪਰਸ਼ਾਦਾ ਮੰਗਦਾ ਅਤੇ ਜੁਆਨੀ ਭੇਟ ਬਦਲੇ ਆਤਮਿਕ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੀ ਯਾਚਨਾ । ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਰੂ ਵੱਲ ਵਹੀਰਾਂ ਹੀ ਚੱਲ ਪਈਆਂ । ਮੈਕਾਲਫ ਦੇ ਕਹਿਣ ਅਨੁਸਾਰ ਵਹੀਰਾਂ ਨੂੰ ਸਾਂਭਣਾ ਵੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋ ਗਿਆ । ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਅਜੇ ਤੱਕ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸਕੇ ਕਿ ਇਤਨੇ ਵੱਡੇ ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਕਾਮਯਾਬ ਕਿਵੇਂ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ । ਉਹ ਸਭ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਪਾਸ ‘ਜ਼ਰ ਮਰੀਦ’ ਨਹੀਂ ਸਨ ਸਗੋਂ “ਗੁਰੂ ਕੀ ਬਚਨੀ ਸਿਟਣ ਵਾਲੇ ਮੁਰੀਦ” ਸਨ । ਗੁਰੂ ਕੀ ਬਚਨੀ ਸਿਟਣ ਦੀਆਂ ਕਈ ਇਕ ਹੈਰਾਨ-ਕੁਨ ਪਰ ਸੁੰਦਰ ਮਿਸਾਲਾਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਵਿਦਵਾਨ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਮੁੱਲਾਂ ਮਹਿਸਨ ਛਾਨੀ ਨੇ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ । ਇਥੇ ਇਕ ਹੀ ਲਿਖਣੀ ਕਾਫੀ ਹੋਵੇਗੀ ।

ਇਕ ਵਾਰੀ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ ਘੋੜੇ ਤੇ ਚੜ੍ਹੇ ਜਾਂਦੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਇਕ ਤੋਤੇ ਨੂੰ ਬੋਲਦਿਆਂ ਡਿੱਠਾ । ਸੁਭਾਵਕ ਹੀ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਕਿਹਾ : “ਕਿਤਨਾ ਸੇਹਣਾ ਹੈ ॥” ਇਕ ਸਿੱਖ ਨੇ ਇਹ ਜਾਣ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਤੋਤਾ ਪਸੰਦ ਆਇਆ ਹੈ, ਤੋਤੇ ਦੇ ਮਾਲਕ ਕੋਲ ਗਿਆ । ਤੋਤੇ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬਦ-ਕਿਸਮਤੀ ਨੂੰ ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਵਿਚ ਸਿਪਾਹੀ ਸੀ । ਸਿੱਖ ਨੇ ਗੁਰੂ ਲਈ ਤੋਤਾ ਮਰੀਦਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰੀ ਤਾਂ ਉਸ ਸਿਪਾਹੀ ਨੇ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਲੜਕੀ ਉਸ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰੇ ਤਾਂ ਉਹ ਤੋਤਾ ਦੇਵੇਗਾ । ਸਿੱਖ ਇਹ ਸੌਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ । ਜਦ ਉਸ ਸਿਪਾਹੀ ਦੀ ਅੰਰਤ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਦੇ ਸਿਦਕ ਦੀ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਸ ਅੰਰਤ ਨੇ ਆਪਣੇ ਖਾਵੰਦ ਨੂੰ ਬੁਹਤ ਬੁਰਾ ਭਲਾ ਕਿਹਾ ਤੇ ਤੋਤਾ ਸਤਿਕਾਰ ਸਹਿਤ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਭੇਟ ਕੀਤਾ । ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੀਅ ਦਾਨ ਦੇਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਇਕ ਜਥੇਬੰਦੀ ਬਣ ਗਈ ਸੀ ।

ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਨੇ ਕੌਮ ਵਿਚ ਨਵਾਂ ਉਤਸ਼ਾਹ ਫੂਕ ਦਿੱਤਾ । ਨੌਵੇਂ ਪਿਤਾ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਨਿਰੋਲ ਪਰਉਪਕਾਰ ਲਈ ਸੀ, ਸੋ ਸਿੱਖ ਵੀ ਪਰਉਪਕਾਰ ਦੀ ਮੂਰਤ ਕਰ ਕੇ ਸਤਿਕਾਰੇ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਏ । ਰਣਜੀਤ ਨਗਾਰੇ ਵੱਜਣ ਲੱਗੇ ਤੇ ਘੜਿਆਂ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਨਿੱਤ ਕਰਮ ਬਣ ਗਿਆ । ਜੁਆਨੀਆਂ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੇਟ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ । ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ (ਸਿੰਘ) ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਰਿਵਾਜ ਨੂੰ ਹੋਰ ਉਤਸ਼ਾਹ ਬਖਸ਼ਣ ਲਈ ਇਕ ਦਿਨ ਨਿਯਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਉਸ ਦਿਨ ਹੋਲਗੜ੍ਹ ਮੇਲਾ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ । ਪਹਿਲਾ ਤਾਰੀਖੀ ਮੇਲਾ ਸਾਹਿਬ

ਨੇ ਚੇਤ ਵਦੀ ਪਹਿਲੀ, ਸੰਨ ੧੬੬੦ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਪਰਧਾਟੀ ਪੈ ਗਈ। ਹੋਲਾ ਮਹੱਲਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਦਿਹਾੜਾ ਬਣ ਗਿਆ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ। ਹੋਲਾ-ਮਹੱਲਾ ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ, ਹਮਲਾ ਅਤੇ ਜਾਇ ਹਮਲਾ ਜਾਂ ਹੱਲਾ ਤੇ ਹੱਲੇ ਦੀ ਬਾਂ। ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਦਾ ਲਿਖਾਰੀ ਲਿਖਦਾ ਹੈ : “ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਵਿੱਦਿਆ ਵਿਚ ਨਿਪੁੰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਇਹ ਗੰਤ ਚਲਾਈ ਸੀ ਕਿ ਦੋ ਦਲ ਬਣਾ ਕੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹੇਠ ਇਕ ਖਾਸ ਬਾਂ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਲਈ ਹਮਲਾ ਕਰਨ। ਕਲਗੀਧਰ ਆਪ ਇਸ ਮਸਨੂੰਈ ਜੰਗ ਦਾ ਕਰਤਬ (ਮੈਨੂੰਵਰ) ਦੇਖਦੇ ਅਤੇ ਦੋਵਾਂ ਦਲਾਂ ਨੂੰ ਸੁੱਭ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਂਦੇ ਅਰ ਜੋ ਦਲ ਕਾਮਯਾਬ ਹੁੰਦਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਸਿਰੋਪਾ ਬਖਸ਼ਦੇ ਸਨ।” ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾਵਤਾਰ ਵਿਚ ਹੀ ਕਲਗੀਧਰ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਗਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਹੋਲੀ ਮਨਾਂਦੇ ਸਨ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਚ-ਨੀਚ ਦਾ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਮੁੱਕ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਦੇਖਦੇ ਹੀ ਦੇਖਦੇ ਇਸ ਦੀ ਬਾਂ ਖ਼ਰੂਦ, ਛੋੜ-ਛਾੜ ਤੇ ਵਿਲਾਸ ਨੇ ਲੈ ਲਈ। ਸੋ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ‘ਹੋਲੀ ਕੀਨੀ ਸੰਤ ਸੌਵ’ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਸੇਵਾ ਕਰਦਿਆਂ ਜੋ ਰੰਗ ਚੜ੍ਹਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਅਸਲ ਲਾਲੀ ਹੈ :

‘ਰੰਗੁ ਲਾਗਾ ਅਤਿ ਲਾਲ ਦੇਵ।’

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ “ਸੇਵਾ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀ” ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਸੁਮੇਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਨੌਵੀਆਂ ਰੁਚੀਆਂ ਉਪਜਾਉਣ ਵਾਲੀ ਹੋਲੀ ਦਾ ਤਿਆਗ ਹੋ ਗਿਆ।

ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾਵਤਾਰ ਦੇ ੩੯੫ ਅੰਕ ਵਿਚ ਅਨੰਦਪੁਰ ਦੀ ਹੋਲੀ ਦਾ ਵਰਣਨ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਹੈ :

ਬਾਨ ਚਲੇ ਤੇਈ ਕੁੰਕਮ ਮਾਨਹੁ
ਮੁਠ ਗਲਾਲ ਕੀ ਸਾਂਗ ਪਰਹਾਰੀ।
ਢਾਲ ਮਨੋ ਭਡ ਮਾਲ ਬਨੀ।
ਹੱਥ ਨਾਲ ਬੰਦੂਕ ਛੂਟੈ ਪਿਚਕਾਰੀ।
ਸਉਣ ਭਰੇ ਪਟ ਬੀਰਨ ਕੇ
ਉਪਮਾ ਜਨ ਧੌਰਿ ਕੈ ਕੇਸਰ ਢਾਰੀ।
ਖੇਲਤ ਫਾਗ ਕਿ ਬੀਰ ਲੜੈ
ਨਵਲਾਸੀ ਲੈਣੇ ਕਰਵਾਰ ਕਟਾਰੀ। ੩੯੫।

ਸੋ ਆਤਮਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਨੇ ਚਮਤਕਾਰ ਦਿਖਾਲਾਣੇ ਅੰਦਰ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਗੁਲਾਮੀ ਵਿਚ ਮਸਤ ਖਰੂਦ ਮਚਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਖੂਨ ਦੇ ਕੇ ਹੋਲੀ ਖੇਡਣ ਦਾ ਚਾਅ ਭਰ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਥੇ ਸਭ ਕੁਝ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ ਉਥੇ ਹੀ ਅਨੰਦ ਹੈ ਤੇ ਜਿਥੇ ਸਭ ਕੁਝ ਨਿੱਜ ਲਈ ਰੱਖਿਆ ਜਾਏ ਉਥੇ ਅਸ਼ਾਂਤੀ ਹੈ, ਦੁੱਖ ਹੈ, ਬਿਖੇੜੇ ਹਨ, ਝੋੜੇ ਹਨ। ਕਾਨੀਂਘ ਨੇ ਠੀਕ ਲਿਖਿਆ ਹੈ : ‘ਇਹ ਮਹਾਨ ਕੰਮ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਹੀ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੁਧਾਰ ਦੇ ਸੱਚੇ, ਸੁੱਚੇ ਅਸੂਲ ਲੱਭੇ, ਵਰਤੇ ਅਤੇ ਉਹ ਚੌੜੀਆਂ ਬੁਨਿਆਦਾਂ ਰੱਖੀਆਂ, ਬਣਾਈਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਦਕਾ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ (ਸਿੰਘ) ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹਮਵਤਨਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਨਵੀਂ ਕੌਸ਼ਾਅਤ ਦਾ ਭਾਂਬੜ ਮਚਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਅਮਲੀ ਤੌਰ ਤੇ ਇਸ ਉੱਤੇ ਮਜ਼ਹਬੀ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਸਮਾਜੀ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਕ

ਸ਼ਕਲ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਨਸਲ ਤੇ ਧਰਮ ਧਾਰਮਕ ਆਸ਼ਾਵਾਂ ਤੇ ਸਿਆਸੀ ਰਾਜਨੀਤਕ, ਸਮਾਜਕ ਹੱਕਾਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਗਾਰੀਬ ਤੋਂ ਗਾਰੀਬ ਤੇ ਨੀਵੇਂ ਤੋਂ ਨੀਵੇਂ, ਅਮੀਰ ਤੋਂ ਅਮੀਰ ਤੇ ਉੱਚੇ ਤੋਂ ਉੱਚੇ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ ।”

ਹੋਲੀ ਤਹਿਵਾਰ ਸੀ ਸ਼ੁਦਦਰ ਦਾ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਮਾਲਕ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਚੁਣਿਆ ਤੇ ਜੀਵਨ-ਭੇਟ ਦਾ ਦਿਨ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ । ਕਸ਼ਤਰੀ ਦੁਸਹਿਰੇ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੇ ਕਰਤਬ ਦਿਖਾਉਂਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਿਸੇ ਸ਼ੇਣੀ ਲਈ ਰਾਖਵੀਂ ਨਾ ਦੱਸ ਕੇ ਹੋਲਾ ਮਹੱਲਾ ਨੂੰ ਕਰਤਬ ਦਾ ਦਿਨ ਨੀਯਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਇਸ ਤੋਂ ਕੋਈ ਇਨਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ (ਸਿੰਘ) ਜੀ ਇਕ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਚੌਗਿਰਦੇ ਅੰਦਰ ਘਰੇ ਹੋਏ ਸਨ । ਉਹਨਾਂ ਆਪਣਾ ਮਿਸ਼ਨ ਇਹ ਬਣਾਇਆ ਕਿ ਮੈਂ ਇਸ ਅਨਿਆਈ ਰਾਜ ਨੂੰ ਉੱਥਲ-ਪੁੱਥਲ ਕਰ ਕੇ ਹੀ ਰਹਾਂਗਾ । ਆਮ ਲੋਕਾਂ, ਮਰਦਾਂ, ਤੀਵੀਆਂ ਦੀ ਸਮਾਜੀ ਇਖਲਾਕੀ ਗਿਰਾਵਟ ਦੇ ਮਜ਼ਹਬੀ ਵੱਡੀ-ਬੋਗੀ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਕੁਝ ਐਸੇ ਬੰਦੇ ਚੁਣ ਕੇ ਢਾਲ ਲਵਾਂਗਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਆਦਰਸ਼ ਹੋਵੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿੱਧੇ-ਸਾਦੇ ਜੀਵਨ ਢੰਗ ਹੋਣ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਜੋਸ਼ ਲਹਿਰਾਂਦਾ ਹੋਵੇ । ਗੁਰੂ ਜੀ ਜਿਤਨੇ ਸੂਰਮੇ ਤੇ ਜੋਧੇ ਸਨ, ਉਤਨੇ ਹੀ ਮਰਯਾਦਾਸ਼ੀਲ, ਉਤਨੇ ਹੀ ਆਸ਼ਾਵਾਦੀ ਤੇ ਨਿਸ਼ਚੇ ਵਾਲੇ ਸਨ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਸੁੱਚੀ ਪੂਜਾ ਦਾ ਵੱਲ ਦਰਸਾਇਆ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਮਾਜੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਤੇ ਕੌਮੀ ਉਚਿਆਈ ਬਖਸ਼ੀ । ਕਨਿੰਘਮ ਦੇ ਹੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ “ਦਸਮੇਸ਼ ਗੁਰੂ ਨੇ ਨਾ ਕੇਵਲ ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਬਦਲਾਇਆ, ਉਚਿਆਈਆ, ਸਗੋਂ ਸਗੀਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇਕ ਅਮੁੱਕ ਬਲ ਦਿੱਤਾ ।” ਸਿੱਖ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਨਿਰਾਲੀ ਹੈ । ਹੋਲਾ ਮਹੱਲਾ ਇਸ ਦੀ ਇਕ ਗਵਾਹੀ ਹੈ । ਇਸੇ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਦਿਆਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਆਤਮਿਕ ਤੇ ਐਟਾਮਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਭੰਡਾਰ ਤੇ ਪੁੰਜ ਆਖਿਆ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਨੇ ਇਤਨਾ ਹੋਸਲਾ ਬਖਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਕੌਮ ਹਰ ਮੁਸ਼ਕਲ ਵਿਚੁੱਪ ਤਤਪਰ ਦਿੱਸਣ ਲੱਗੀ । ਬਾਉਨ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ : “ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਖਾਸ ਵੱਖਰੀ (ਡਿਸਟੰਕਟ ਪੁਲਿਟੀਕਲ ਐਗਜ਼ਿਸਟੈਂਸ) ਬਖਸ਼ੀ ਅਤੇ ਰੂਹ ਭਰੀ ਰਾਜਨੀਤਕ ਹੋਂਦ ਸਮਾਜੀ ਤੌਰ ਤੇ ਆਜ਼ਾਦ ਅਤੇ ਕੌਮੀ ਤੌਰ ਤੇ ਮੁਖਤਿਆਰ ਹੋਣ ਦੀ ।” ਇਕ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਾ ਹੜ੍ਹ ਵਗਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਇਕ ਚੱਲਣ-ਹਿੱਲਣ ਵਾਲਾ ਸਿਧਾਂਤ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲ ਗਿਆ । ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਇਕ ਬੇ-ਤਰਤੀਬਾ ਜਿਹਾ ਅਹਿਸਾਸ ਸੀ, ਉਹ ਹੁਣ ਇਕ ਸੰਗਠਤ ਘੋਲ ਬਣ ਗਿਆ । ਇਸ ਗੁਰੂ ਨਿਸ਼ਚੇ ਦਾ ਅਸਰ ਜਾਂਦੂ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ । ਜਨਰਲ ਸਰ ਉਮਰ ਕਰੇ ਨੇ ਇੰਡੀਆਨ ਸਟੱਡੀਜ਼ ਵਿਚ ਠੀਕ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ “ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਿਚ ਵਿਧਾਨ ਘੜਨ (ਲੈਜਿਸਲੇਟਰ), ਇਕ ਸਿਪਾਹੀ ਅਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਅਨੰਦ ਭਰਾਤ ਵਾਲੇ ਸਭ ਗੁਣ ਸਨ । ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ-ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਅਥਾਹ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਜੋਸ਼ (ਨੋਬਲ ਆਰਡਰ) ਭਰ ਦਿੱਤਾ । ਉਹਨਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਆਪਾ-ਵਾਰਨ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ, ਫਰਜ਼ ਅਦਾ ਕਰਨਾ ਦਾ ਡਾਢਾ ਫੌਗੀ ਅਹਿਸਾਸ ਜਗਾਇਆ । ਇਹ ਦੋਵੇਂ “ਫਰਜ਼ ਤੇ ਜਜ਼ਬਾ” ਸਦਾ ਤੋਂ ਸੱਚੇ ਮਜ਼ਹਬ ਤੇ ਫਲਤਿਹਾਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਰਹੇ ਹਨ । ਮਹਾਰਾਜਾਂ ਨੇ ਲੁਕੀਆਂ ਕਲਾਂ ਜਗਾਈਆਂ । ਮੁੱਹ, ਠੀਕ ਲੀਹ ਵੱਲ ਮੋੜ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਧਾਰਮਿਕ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਵਿਚ ਗੁੰਦ ਦਿੱਤਾ ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਹੋਲਾ-ਮਹੱਲਾ ਚਾੜ੍ਹ ਕੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਜਾਲਮਾਂ ਦੀ ਬੇ-ਰਹਿਮੀ ਦਾ ਟਾਕਰਾ

ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਫਲਤਾ ਨਾਲ ਦਿਖਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ (ਹੋਲੇ ਮਹੱਲੇ ਵਾਂਗ) ਭੁਦਗਰਜੀਆਨਾ ਤੇ ਸੁਆਰਥੀ ਜੰਗ ਛੱਡ ਕੇ ਇਕ ਮੁੱਠ ਹੋ ਕੇ ਕੌਮ ਦੀ ਬੇਹਤਰੀ ਤੇ ਮੁਸ਼ਹਾਲੀ ਵਾਸਤੇ ਲੜਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕੰਮ ਕੋਈ ਪਰਮ ਮਨੁੱਖ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤਾ। ਡਾਕਟਰ ਹਰੀ ਰਾਮ ਗੁਪਤਾ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਿਰਤ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਮੁੱਖ-ਬੰਦ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ “ਲੋਕਾਂ ਪੁੱਛਦੇ ਹਨ ਕਰਾਮਾਤ ਕੀ ਹੈ, ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ? ਮੇਰਾ ਉੱਤਰ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨਾ ਅੰਭ ਕਰ ਦਿਓ।” ਫਿਰ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਪੈਰੇ ਵਿਚ ਹਰੀ ਰਾਮ ਗੁਪਤਾ ਲਿਖਦੇ ਹਨ : “ਪਿਆਰੇ ਪਾਠਕ, ਅਜੇ ਵੀ ਲੋੜ ਕੋਈ ਦੱਸਣ ਦੀ ਰਹਿ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਕਰਾਮਾਤ ਕੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।” ਕਰਾਮਾਤ ਹੈ, ਨਿਰਜਿੰਦ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜਾਨ ਵਾਲਾ ਬਣਾ ਦੇਣਾ, ਮਨੁੱਖ ਸ਼ਰੇਣੀ ਵਿਚੋਂ ਧਿਕਾਰੇ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਤੇ ਫਿਰ ਦੇਵਤਾ ਤੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਹੱਥ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਕੇ ਧਰਮ ਦਾ ਜੈਕਾਰਾ ਬੁਲਾਉਣਾ ਤੇ ਸਤਿ ਨੂੰ ਸਿਰੇ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਣਾ ਤੇ ਹਲੀਮੀ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਕਰ ਕੇ ਆਪ ਸੇਵਾਦਾਰ ਬਣ ਜਾਣਾ। “ਭੂਰਿਆਂ ਵਾਲੇ ਰਾਜੇ ਕੀਤੇ ਤੇ ਮੁਗਲਾਂ ਜ਼ਹਿਰ ਪਿਆਲੇ ਪੀਤੇ” ਦਾ ਅਖਾਣ ਹੀ ਕਰਾਮਾਤ ਹੈ। ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਆਖਰ ਮੰਨਣਾ ਪਿਆ ਕਿ “ਗੁਰੂ ਤੇ ਗ ਬਹਾਦਰ ਵਰਗ ਪਿਆਰ ਲੈ ਕੇ ਜਨਮੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹੱਕ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਤਲਵਾਰ ਫੜਨ। ਅਜਿਹੇ ਪਿਆਰ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਆਪਣੇ ਬੁਰੇ ਤੋਂ ਬੁਰੇ ਵੈਗੀ ਵਿਰੁੱਧ ਵੀ ਤਲਵਾਰ ਚੁੱਕਣਾ ਇਖਲਾਕੀ ਜੁਰਮ ਹੈ।” ਕੀ ਇਹ ਕਰਾਮਾਤ ਨਹੀਂ ਕਿ ਭੰਗਾਣੀ ਦੇ ਯੋਧ ਵਿਚ ਭਾਈ ਲਾਲ ਚੰਦ ਹਲਵਾਈ ਨੂੰ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸੂਰਣਿਆਂ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਉੱਤੇ ਟਕਰਾ ਦੇਣਾ ਤੇ ਕਾਮਯਾਬੀ ਲੈ ਦੇਣੀ। ਹਲਵਾਈ ਦਾ ਬਿਆਲ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਇਕ ਢਿੱਲੜ, ਪੇਟੂ, ਬੇਡੌਲ ਤੇ ਨਿਰਜਿੰਦ ਪੁਰਸ਼ ਦਾ ਚਿੱਤਰ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਤਿਹਾਸ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹਲਵਾਈ ਲਾਲ ਚੰਦ ਨੇ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਆਗਿਆ ਲਈ। ਮੀਰ ਖਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਦਾ ਵੇਖ ਕੇ ਉਹ ਵਧਿਆ। ਘੋੜਾ ਵੀ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਅੱਡੀ ਲਗਾ ਕੇ ਮੀਰ ਖਾਂ ਉੱਤੇ ਜਾ ਪਿਆ। ਦੂਰੋਂ ਹੀ ਜਰਨੈਲ ਨਜ਼ਾਬਤ ਖਾਂ ਨੇ ਆਵਾਜ਼ ਦਿੱਤੀ “ਮੀਰ ਖਾਂ ਤਕਕਾ ਹੋ, ਇਸ (ਹਲਵਾਈ) ਉੱਤੇ ਵਾਰ ਕਰ, ਮਾਰ ਦੇਹ ਤੇ ਘੋੜਾ ਬੇਹ ਲੈ।” ਮੀਰ ਖਾਂ, ਘੋੜੇ ਦੀ ਸੇਧ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਭਜਾ ਕੇ ਹਲਵਾਈ ਦੇ ਨਾਲੋਂ ਖਹਿ ਕੇ ਲੰਘਣ ਲਈ ਉੰਮੜਿਆ ਅਤੇ ਮਿਲ ਕੇ ਤਲਵਾਰ ਚਲਾਈ। ਪਰ ਲਾਲ ਚੰਦ ਨੇ ਤਲਵਾਰ ਦਾ ਵਾਰ ਢਾਲ ਉੱਤੇ ਲੈ ਲਿਆ। ਮੀਰ ਖਾਂ ਦਾ ਵਾਰ ਖਾਲੀ ਗਿਆ। ਮੀਰ ਖਾਂ ਨੇ ਫੇਰ ਜਤਨ ਕੀਤੇ ਵਾਰ ਕਰਨ ਦੇ, ਪਰ ਸਭ ਅਸਫਲ। ਇਤਨੇ ਨੂੰ ਭਾਈ ਲਾਲ ਚੰਦ ਨੇ ਅਚਾਨਕ ਘੋੜਾ ਵਧਾ ਕੇ ਬਲ ਨਾਲ ਐਸੀ ਤਲਵਾਰ ਵਾਹੀ ਕਿ ਮੀਰ ਖਾਂ ਦਾ ਸਿਰ ਧਰਤੀ ਤੇ ਜਾ ਪਿਆ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਘੋੜਾ ਭੱਜ ਗਿਆ। ਹਲਵਾਈ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸੂਰਮੋਂ ਮੀਰ ਖਾਂ ਦਾ ਮਰਨਾ ਦੇਖ ਸਾਰੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋਏ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਭੀਖਨ ਖਾਂ, ਨਜ਼ਾਬਤ ਖਾਂ ਤੇ ਰਾਜਾ ਹਰੀ ਚੰਦ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸ਼ਰਮ ਆਈ ਸੀ। ਇਹ ਹੀ ਹੈ ਸ਼ਕਤੀ ਹੌਲਾ-ਮਹੱਲਾ ਦੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਸਿਰਫ਼ ਨਜ਼ਾਬਤ ਖਾਂ, ਭੀਖਨ ਖਾਂ, ਹਰੀ ਚੰਦ, ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ, ਅਬਦਾਲੀ, ਲਾਰਡ ਹਾਰਡਿੰਗ ਨੂੰ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਹੁਣ ਤਕ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਮੁਲਾਕਾਤ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ—ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ

ਆਗਰੇ ਵਿਖੇ ੨ ਅਗਸਤ, ੧੭੦੭ ਨੂੰ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਨਿਰੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਘਟਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪ੍ਰਸੰਗ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨਾਲ ਆਗਰੇ ਜਾ ਮਿਲਣਾ, ਜਿਸ ਨੇ ਖੁਰਾ ਖੋਜ ਮੁਕਾਉਣ ਦਾ ਬੀੜਾ ਚੁੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਵੀ ਕਰਨੀ ਕਿ ਰਾਜ-ਗੱਦੀ ਮਿਲ ਜਾਏ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਤੇ ਖੁਲ੍ਹ-ਦਿਲੀ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਲਈ ਇਕ ਆਈਨਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਦਾ ਤੁਂ ਆਦਰਸ਼ ਹੀ ਹੈ ਕਿ “ਤਖਤੈ ਰਾਜਾ ਸੋ ਬਹੈ ਜੋ ਤਖਤੈ ਲਾਇਕ ਹੋਈ” ਤੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਲਾਇਕ ਸਮਝਦੇ ਸਨ, ਉਸ ਦੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਮਦਾਦ ਕੀਤੀ ਤੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਫਰੇਬੀ ਜਾਂ ਪਾਖੰਡੀ ਗਿਣਦੇ ਸਨ, ਉਸ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਕਿ :

“ਨ ਜੋਬਦ ਭੁਰਾ ਨਾਮੇ ਅੰਰੰਗਜੇਬ।

ਕਿ ਅੰਰੰਗਜੇਬਾਂ ਨ ਆਇਦ ਫਰੇਬ।”

ਇਸੇ ਜਫਰਨਾਮੇ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਤਿੰਨ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛੇ : ਕੀ ਤੂੰ ਈਮਾਨ-ਪ੍ਰਸਤ ਹੈਂ ? ਕੀ ਤੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਖੁਦਾ ਯਾਦ ਹੈ ? ਕੀ ਤੈਨੂੰ ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ? ਅਤੇ ਜਫਰਨਾਮਾ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਸ਼ਬਦ ਸਨ—ਤੁਰੰਤ ਹੰਭਲਾ ਮਾਰ, ਸਚਾਈ ਦਾ ਪੱਲਾ ਫੜ, ਸੰਸਾਰ ਨਾਸ਼ਮਾਨ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਨਾਸ਼ਮਾਨ ਹੋ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਜਫਰਨਾਮੇ ਦਾ ਅਸਰ ਉਸ ਦੇ ਆਖਰੀ ਅਹਿਕਾਮਾ ਤੋਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਮੁਲਾਕਾਤ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਦੇਖਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਕੁਝ ਅਣਜਾਣੇ ਤੇ ਕੁਝ ਜਾਣੇ ਐਸਾ ਲਿਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜੋ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਤਾਂ ਇਕ ਪਾਸੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਵੀ ਵਿਰੁੱਧ ਹੈ।

ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਜਨਮ ਦੱਖਣ ਵਿਚ ੨੪ ਅਕਤੂਬਰ, ੧੬੪੩ ਨੂੰ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਨਵਾਬ ਬਾਈ ਸੀ ਜੋ ਰਾਜੌਰੀ ਦੇ ਰਾਜਾ ਦੀ ਲੜਕੀ ਸੀ। ੪ ਮਾਰਚ, ੧੬੮੮ ਨੂੰ ਅੰਰੰਗਜੇਬ ਨੇ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਚਾਰ ਪੁੱਤਰਾਂ ਸਮੇਤ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ (ਸ਼ਹਿਜਾਦਾ ਮੁਅੱਜ਼ਮ) ਬਾਪ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹੱਦ ਤਕ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਅੰਰੰਗਜੇਬ ਬਾਪ ਨੂੰ ਕੈਦ ਪਾ ਕੇ ਪਾਣੀ ਤਕ ਦੇਣ

ਤੋਂ ਤਰਸਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਦੇ ਮਾਰਨਾ ਉਸ ਲਈ ਕੋਈ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਦ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੇ ਮੁੱਅੱਜ਼ਮ ਨੇ ਕਾਬਲ ਦੀ ਗਵਰਨਰੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੰਭਾਲਣ ਸਮੇਂ ਚਾਰ ਨਗਰ ਵਜਾਏ ਸਨ ਤਾਂ ਅੰਰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਤੂੰ ਐਸਾ ਕਰ ਕੇ ਬਹੁਤ ਗਲਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਿਰਫ਼ ਚਾਰ ਢੇਲ ਹੀ ਵਜਾਉਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਸਨ। ਨਗਰੇ ਦਾ ਹੱਕ ਨਿਰੋਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਹੈ। ਸੋ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ ਨੇ ਕੈਦ ਵਿਚ ਹੁਕਮ ਮੰਨਣ ਦੀ ਹੱਦ ਵਿਖਾ ਦਿੱਤੀ। ਸਮਾਂ ਟਪਾਉਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ।

ਗੁਰ-ਸੋਭਾ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਕੈਦ ਵਿਚ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕਈ ਫ਼ਕੀਰ, ਪੀਰ ਤੇ ਅੰਲੀਏ ਮਨਾਏ। ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ, ਜੋ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਮੀਰ-ਮੁਨਸੀ ਰਹਿ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਸੁਭਾਅ ਤੋਂ ਵਾਕਫ਼ ਸਨ, ਨੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਮਹਾਰਾਜ਼ ਨੇ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਰਿਹਾਈ ਦਾ ਹੀ ਜ਼ਿੰਕਰ ਕੀਤਾ, ਸਗੋਂ ਫਰਮਾਇਆ ਕਿ ਉਹ ਬਾਪ ਦੀ ਗੱਦੀ ਉੱਤੇ ਬੈਠੇਗਾ।

ਮਾਰਚ, ੧੯੯੫ ਈ: ਨੂੰ ਅੰਰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਸੱਤ ਸਾਲਾਂ ਉਪਰੰਤ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਰਿਹਾਅ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਰਿਹਾਅ ਹੁੰਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਕਈ ਕੀਮਤੀ ਭੇਟਾਵਾਂ ਭੇਜੀਆਂ। ਗੁਰੂ ਸੋਭਾ ਵਾਲਾ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਤੇ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੇ ਵਿਚ ਬਾਕਾਇਦਾ ਚਿੱਠੀ-ਪੱਤਰ ਵੀ ਅੰਰੰਭ ਹੋ ਗਿਆ। ੨੪ ਮਈ, ੧੯੯੫ ਈ: ਨੂੰ ਅੰਰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ ਮੁੱਅੱਜ਼ਮ (ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ) ਨੂੰ ਆਗਰੇ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਬਣਾ ਕੇ ਭੇਜਿਆ। ਇਕ ਸਾਲ ਉਸ ਆਗਰੇ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਿਆ ਤੇ ੨੪ ਜੁਲਾਈ, ੧੯੯੬ ਈ: ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੇ ਨੂੰ ਮੁਲਤਾਨ, ਉੱਚ, ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਕਾਬਲ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਬਾਪ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਉਸ ਨੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਈਨ ਮਨਾਉਣ ਤੇ ਕਰ ਵਸੂਲ ਕਰਨ ਵਿਚ ਲਗਾਏ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਚਿੜ੍ਹ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ, ਪਿਉ ਦੇ ਕਹਿਣ ਉੱਤੇ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਆਇਆ ਸੀ। ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਕਰ ਨਾ ਦੇਣ ਦੀ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਉੱਤੇ ਪਾਉਣੀ ਚਾਹੀ ਪਰ ਮੁੱਅੱਜ਼ਮ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਕਰਮ, ਸੁਭਾਅ ਤੋਂ ਜਾਣੂੰ ਸੀ। ਉਹ ਪਰਤੱਖ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇਤਨੀਆਂ ਜੰਗਾਂ ਜਿੱਤਣ ਉਪਰੰਤ ਵੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕੋਈ ਮੱਲ ਨਹੀਂ ਮਾਰੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਰਿਆਸਤ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਨੇ ਜਾ ਕੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਵਲੋਂ ਪਾਏ ਭੁਲੇਖੇ ਉੱਕਾ ਹੀ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸਾਰੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਕੋਲੋਂ ਕਰ ਵਸੂਲ ਕਰ ਲਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੇ ਦਾ ਆਉਣਾ ਸੁਣ ਕੇ ਕਈ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਾਬ ਛੱਡ ਗਏ ਸਨ, ਪਰ ਸਾਬ ਛੱਡਣ ਵਾਲਿਆਂ ਉੱਤੇ ਹੀ ਬਹੁਤੀ ਕਰੋਪੀ ਹੋਈ।

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅੰਰਗਜ਼ੇਬ ਵਲੋਂ ਸੈਪੇ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਨੇਪਰੇ ਚਾੜ੍ਹ ਕੇ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ੪ ਜੂਨ, ੧੯੯੬ ਈ: ਨੂੰ ਝੰਗ, ਪੇਸ਼ਾਵਰ, ਖੈਰਾਬਾਦ, ਜਲਾਲਾਬਾਦ ਤੋਂ ਕਾਬਲ ਪੁੱਜਾ। ਅਗਲੇ ਅੱਠਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਉਸ ਨੇਮ ਬਣਾ ਲਿਆ ਕਿ ਗਰਮੀਆਂ ਕਾਬਲ ਤੇ ਸਰਦੀਆਂ ਪੇਸ਼ਾਵਰ ਗੁਜ਼ਾਰੀਆਂ ਜਾਣ। ੧੯੦੬ ਦੀਆਂ ਸਰਦੀਆਂ ਉਹ ਪੇਸ਼ਾਵਰ ਦੇ ਲਾਗੇ ਜਮੰਨੇਂ, ਜੋ

ਪੇਸ਼ਾਵਰ ਤੋਂ ੧੨ ਮੀਲ ਹੈ, ਗੁਜ਼ਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ੨੫ ਨਵੰਬਰ, ੧੯੦੬ ਈ: ਨੂੰ ਉਸ ਆਪਣਾ ਕੈਂਪ ਜਮਰੋਂਦ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਜਮਰੋਂਦ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ੨੩ ਮਾਰਚ, ੧੯੦੭ ਈ: ਨੂੰ ੨੦ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਅੰਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਮਿਤੂ ਦੀ ਖਬਰ ਪੁੱਜੀ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦਮਦਾਮ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਸੋਭਾ ਵਾਲਾ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਦਇਆ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅੰਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਜ਼ਫਰਨਾਮਾ ਦੇ ਕੇ ਵਾਪਸ ਦਮਦਾਮ ਸਾਹਿਬ ਪੁੱਜੇ ਹੀ ਸਨ। ਜ਼ਫਰਨਾਮਾ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਹੀ ਅੰਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲੜਕਿਆਂ ਨੂੰ ਵਸੀਅਤ ਵਜੋਂ 'ਸ਼ਿਕਸਤ-ਨਾਮਾ' ਲਿਖਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਛੇਤੀ ਹੀ ੩ ਮਾਰਚ, ੧੯੦੭ ਈ: ਨੂੰ ਮਿਤੂ ਹੋ ਗਈ। ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੇ ਦੱਖਣ ਵੱਲ ਟੁਰਨ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਬਣਾ ਲਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਮਿਤੂ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਨਵਾਂ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾਉਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ।

ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਭਾਵੇਂ ਕਿਤਨੀ ਛੇਤੀ ਕੀਤੀ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ੩ ਮਈ, ੧੯੦੭ ਨੂੰ ਰਾਵੀ ਪਾਰ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਦੋ ਦਿਨ ਲਾਹੌਰ ਰਹਿ ਕੇ ਪ ਮਈ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਚਲਿਆ। ਸਤਲੁਜ ਉਸ ਨੇ ੧੧ ਮਈ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਉਸੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਹੋਣਾ ਸੁਣ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਮੁਲਾਕਾਤ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ। ਆਪਣੇ ਖਾਸ ਨੁਮਾਈਂਦੇ ਰਾਹੀਂ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਨੂੰ ਮੁਲਤਾਨ ਤੋਂ ਬੁਲਵਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵੱਲ ਭੇਜਿਆ। ਤਾਰੀਖ-ਇ-ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਲਿਖਾਰੀ ਕਨੂੰਈਆ ਲਾਲ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਅੰਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਕਾਸਦ ਮੁਨਸ਼ੀ ਨੰਦ ਲਾਲ ਦੇ ਵਸੀਲੇ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਪੁੱਜਾ ਤੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਤਖ਼ਤ ਲਈ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ ਆਜ਼ਸ਼ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ, ਆਪ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰੋ ਤੇ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਕੰਢੇ ਹੀ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿਓ। ਦੋਵਾਂ ਦੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਉਥੇ ਹੀ ਹੋਈ। ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋਲ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਤੇ ਛੋਂਜੀ ਇਮਦਾਦ ਮੰਗੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸਨ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਲੱਖੀ ਜੰਗਲ ਤੇ ਕਾਂਗੜ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਰਾ ਕਾਂਗੜ ਦੇਸ਼ ਦਸ਼ੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਦਾ ਸਿੱਖ ਸੀ ਤੇ ਲੱਖੀ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਹੋਣਾ ਸੁਣ ਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਵਹੀਰਾਂ ਹੀ ਪਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ : "ਲੱਖੀ ਜੰਗਲ ਜਦ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਉਣਾ ਸੁਣਿਆ ਤਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਆਏ ਜਿਵੇਂ ਮੱਝੀਆਂ ਆਪਣੇ ਮਾਹੀ ਮਾਲਕ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਘਾਹ ਛੱਡ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲੋਂ ਅੱਗੇ ਲੰਘਣ ਦੀ ਦੌੜ ਹੀ ਚੱਲ ਪਈ ਅਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਸਿੱਖਾਂ ਆਰਾਮ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਦ ਤੱਕ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਖੁਲ੍ਹੇ ਦੀਦਾਰ ਨਾ ਹੋਏ।

“ਲੱਖੀ ਜੰਗਲ ਖਾਲਸਾ, ਆਇ ਦੀਦਾਰ ਕੀਤੇ ਨੇ।

ਸੁਣ ਕੈ ਸਦ ਮਾਹੀ ਦਾ, ਮੈਂਹੀ ਪਾਣੀ ਘਾਹ ਮੁਤੋਂ ਨੇ।

ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਨ ਰਲੀਆ ਕਾਈ, ਕੋਈ ਸ਼ਉਕ ਪਿਯੇ ਨੇ।

ਗਿਆ ਫਿਰਾਕ ਮਿਲਿਆ ਮਿਤ ਮਾਹੀ, ਤਾਂ ਸ਼ੁਕਰ ਕੀਤੇ ਨੇ।”

ਇਹ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸਚਾਈ ਹੈ ਕਿ ਦਮਦਾਮ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਫਿਰ ਜਥੇਬੰਦ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ੬੦,੦੦੦ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਣ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਬੰਦੂਕ ਦੀ ਪਰਖ ਵੇਲੇ ਸੀਨੇ ਤਾਣ ਸਿੱਖ

ਇਥੇ ਹੀ ਨਿਤਰੇ ਸਨ। ਸੌਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ਼ ਨੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ਕੁਝ ਚੋਣਵੇਂ ਸਿਪਾਹੀ ਤੇ ਸਵਾਰ ਦਿੱਤੇ। ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਜਥੇਦਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਨਾਲ ਭੇਜਿਆ। ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਅੰਗ ਰੱਖਿਅਕ ਕੁਲਦੀਪਕ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵੀ ਨਾਲ ਭੇਜਿਆ। ਕੁਲਦੀਪਕ ਸਿੰਘ ਹਰਕਾਰਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੱਕ ਖਬਰਾਂ ਪੁਚਾਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਇਸ ਮੁਲਾਕਾਤ ਦਾ ਵਜੀਦ ਖਾਨ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਪਾਸ ਸਰਹੰਦ ਸਫ਼ਾਈਆਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਆਇਆ ਤੇ ਕਈ ਤੁਹਫੇ ਦਿੱਤੇ। ਮਿਰਜ਼ਾ ਆਸਦਉਲਾ ਛੋਜਦਾਰ ਸੋਨੀਪਤ ਨੇ ਹਥਿਆਰ ਤੇ ਰਸਦ ਭੇਟ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੰਮੇ ਪੈਂਡੇ ਕੱਟਦਾ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਪਹਿਲੀ ਜੂਨ, ੧੭੦੭ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਪੁੱਜਾ। ਤਿੰਨ ਜੂਨ ਨੂੰ ਆਗਰੇ ਲਈ ਟੁਰ ਪਿਆ। ੧੨ ਜੂਨ, ੧੭੦੭ ਨੂੰ ਉਹ ਆਗਰੇ ਪੁੱਜਾ ਤੇ ਆਪਣਾ ਕੈਂਪ ਬਾਗੇ ਦਿਹਰ ਆਗਾ, ਸੁਲਤਾਨ ਗੰਜ ਲਗਾਇਆ। ਇਧਰ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ਼ ਨੇ ਵੀ ਇਹ ਸੰਕਲਪ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਕਿ “ਚਲੀਏ ਤੇ ਸ਼ਾਹ (ਅੰਰੰਗਜ਼ੇਬ) ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਜੋ ਤਖ਼ਤ ਨਸ਼ੀਨੀ ਦੀ ਜੰਗ ਹੋਣੀ ਹੈ, ਦੇਖੀਏ!” ਗੁਰੂ ਜੀ ਰਾਜਪੂਤਾਨੇ ਵਿਚ ਵਿਚਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ। ਕੁਲਦੀਪਕ ਸਿੰਘ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਤੋਂ ਖਬਰਾਂ ਪੁਚਾਈ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਜੈਜੂ ਵਿਖੇ ਮੁੰਹੰਮਦ ਆਜ਼ਮ ਆਪਣੀਆਂ ਛੋਜਾਂ ਲੈ ਕੇ ਪੁੱਜ ਗਿਆ। ਆਜ਼ਮ ਕੋਲ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਛੋਜ ਸੀ। ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਹੀ ਕੁਝ ਛੋਜ ਇਕੱਠੀ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਪਰ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਸ ਫੁਰਤੀ ਨਾਲ ਹੱਲਾ ਬੋਲਿਆ ਕਿ ੩੦,੦੦੦ ਘੋੜਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਮਸਾਂ ਚਾਰ ਪੰਜ ਸੌ ਹੀ ਟਿਕ ਸਕੇ। ਆਜ਼ਮ ਦੇ ਕੈਂਪਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਅੰਗ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਗਰਮੀ ਜ਼ੋਰਾਂ ਉੱਤੇ ਸੀ। ਮੈਦਾਨ ਰੇਤਲਾ ਸੀ ਤੇ ਮਿੱਟੀ ਘੱਟਾ ਇਤਨੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਉੱਡਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉੱਡ-ਉੱਡ ਆਜ਼ਮ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਉੱਤੇ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਹਵਾ ਦਾ ਰੁੱਖ ਆਜ਼ਮ ਲਈ ਉਲਟਾ ਸੀ ਤੇ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਲਈ ਸੁਖਾਵਾਂ। ਜੋ ਤੌਰ ਆਜ਼ਮ ਦੀ ਛੋਜ ਛੱਡੇ ਉਹ ਰਾਹ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਏ ਤੇ ਜੋ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਛੱਡਣ ਉਹ ਸਗੋਂ ਹੋਰ ਤਿੱਖੇ ਹੋ ਕੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨੂੰ ਵੱਡੇ ਹੋਣੇ। ਸਿੱਖ ਰਵਾਇਤ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਜ਼ਮ ਦੀ ਵੱਡੀ ਛੋਜ ਦੇਖੀ ਤਾਂ ਉਸ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕੀਤਾ। ਫਿਰ ਇਕ ਐਸਾ ਤੁਫ਼ਾਨ ਆਇਆ ਕਿ ਆਜ਼ਮ ਦੀ ਛੋਜ ਨੂੰ ਕੁਝ ਸੁਝੇ ਹੀ ਨਾ। ਆਜ਼ਮ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਬੇਦਾਰ ਬਖ਼ਤ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਇਸੇ ਰੌਲੇ ਰੌਲੇ ਵਿਚ ਲੱਖੀ ਜੰਗਲ ਦੇ ਇਕ ਸਿਪਾਹੀ, ਈਸਾ ਖਾਨ ਨੇ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਸੋਧ, ਐਸਾ ਤੌਰ ਮਾਰਿਆ ਕਿ ਆਜ਼ਮ ਦੇ ਮੱਥੇ ਵਿਚ ਲੱਗਾ ਤੇ ਉਹ ਉਥੇ ਹੀ ਢੇਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਈਸਾ ਖਾਨ ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜਥੇ ਪੂਰੀ ਇਮਦਾਦ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਹ ਜੰਗ ੧੯ ਜੂਨ, ੧੭੦੭ ਨੂੰ ਹੋਈ ਤੇ ਜਿੱਤ ਦੇ ਡੰਕੇ ਵਜਾਉਂਦਾ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ੧੯ ਜੂਨ ਨੂੰ ਆਗਰੇ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਜਿੱਤ ਦੀ ਖਬਰ ਦਿੱਲੀ ਵਿਖੇ ਮਿਲੀ। ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੱਥ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਉਹ ਆਗਰੇ ਆ ਕੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇਣ। ਉਹ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ

ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਮਦਦ ਬਿਨਾਂ ਇਹ ਜੰਗ ਜਿੱਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ੩੧ ਚੁਲਾਈ ਨੂੰ ਆਗਰੇ ਕੋਲ ਪ੍ਰਾਜੇ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਆਪਣਾ ਕੈਪ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਕੈਪ ਤੋਂ ਪ ਮੀਲ ਢੂਰ ਲਗਾਇਆ। ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਖਾਨ ਖਾਨਾ ਨੂੰ ਅੱਗੋਂ ਸਵਾਗਤ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਤੇ ਮੁਲਾਕਾਤ ਦੀ ਤਾਰੀਖ ੨ ਅਗਸਤ ਨਿਘਤ ਹੋਈ।

ਪੂਰੇ ਸਨਮਾਨ ਨਾਲ ਆਗਰੇ ਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪੂਰ੍ਵ ਅੱਗੇ ਵਧ ਕੇ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਵਜੋਂ ਧੁਖ ਧੁਖੀ, ਸ਼ੈਮਾ, ਸਰਾਇ-ਪਰਦਾ, ਝੰਡਾ ਤੇ ਨਗਾਰਾ ਭੇਟ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਚਾਰੇ ਵਸਤੂਆਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਦੀਨ ਦਾ ਆਗੂ ਗਿਣਦਾ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਸਨਮਾਨ ਦੇਣਾ ਉਚਿਤ ਸਮਝਿਆ ਜੋ ਇਕ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਢੂਜੇ ਸੁਤੰਤਰ ਰਾਜ ਦੇ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਝੰਡਾ, ਨਗਾਰਾ ਤੇ ਸਰਾਇ-ਪਰਦਾ ਸੁਤੰਤਰ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਹਨ।

ਗੁਰ ਸੋਭਾ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਸੈਨਾਪਤੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ :

ਕਲਗੀ ਅਉਰ ਪੁਖ ਧੁਖ ਮਹਾਨੀ,

ਖਿਲਤ ਏਕ ਸ਼ਾਹ ਮਨ ਮਾਨੀ।

ਸ਼ਾਹ ਪ੍ਰਭੂ ਕੋ ਭਏ ਚੜਾਈ,

ਖੁਸ਼ੀ ਕਰੋ ਤੁਮ ਸੋ ਬਨਿਆਈ। ੩੫। ੨੨੩।

ਤਹਿ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਫਰਮਾਯੇ।

ਅੰਦਰ ਸ਼ਾਹਿ ਪੈ ਸਿੰਘ ਬੁਲਾਯੇ।

ਬਸਤਰ ਤਹਿ ਪਾਸ ਉਠਵਾਏ।

ਬਿਦਾ ਭਏ ਪ੍ਰਭੂ ਡੇਰੇ ਆਏ। ੩੬। ੨੩੪।

ਤਖਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਪੰਨਵਾਦ ਵੀ ਕੀਤਾ :

ਦਯਾ ਧਾਰ ਹਮਰੇ ਘਰਿ ਆਏ,

ਤਖਤ ਬਖਤ ਤੁਮ ਕੇ ਪ੍ਰਭ ਪਾਏ। ੩੭। ੨੨੨।

ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਬਟਾਲਵੀ ਨੇ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਰਬਾਰ ਆਏ ਤਾਂ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਕਿਹਾ :

‘ਹੱਕ ਦੇ ਜਾਣੂ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਆਗੂ, ਖੁਦਾ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚੇ ਹੋਏ, ਆਰਫ਼ਾਂ ਦੇ ਮੌਢੀ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀਓ, ਆਸ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਸਗੀਰ ਨਰੋਆ ਹੈ, ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਰੋਗ ਢੂਰ ਹੋ ਗਏ ਹਨ।’

ਅਜ ਦੀਦਾਰੇ ਫੈਜ਼ ਅਸਰੇ ਏਸਾਂ ਤਮਾਮ।

ਗੰਮ ਅਜ ਜਾਮ ਢੂਰ ਬੁਦਹ। (ਉਮਦਾਤ-ਉਲ-ਤਾਗੀਬ, ਪੰਨਾ ੬੨)

ਐਸਾ ਸਨਮਾਨ ਦੇਖ ਕੱਟੜਪ੍ਰਸਤਾਂ ਨੇ ਰੋਸ ਮਨਾਇਆ ਤੇ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇ ਗੁਰੂ, ਦੀਨੀ ਆਗੂ, ਪੈਗੰਬਰ ਹੈ ਤਾਂ ਕੋਈ ਕਰਮਾਤ ਦਿਖਲਾਏ। ਮਹਾਰਾਜ ਅੱਗੇ ਜਦ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਤਰਕ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕਰਮਾਤ ਦਾ ਮਾਲਕ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਅੱਲਾਹ ਹੈ ਅਤੇ ਅੱਲਾਹ ਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਐਸਾ ਕਰਨਾ ਸੋਭਦਾ ਨਹੀਂ। ਇਕ ਵਾਰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਵੀ ਐਸੀ ਘਟਨਾ ਹੋਈ ਸੀ। ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਜਰਨੈਲ

ਚੌਪੜ ਖੇਡ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦੂਰੋਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਤੀਰ ਚਲਾ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਖੇਡ ਵਿਚਕਾਰ ਵਿਛੀ ਚੌਪੜ ਵਿਚ ਮਾਰਿਆ ਸੀ ਤੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਬੋਲ ਉਠੇ 'ਕਰਾਮਾਤ'। ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜ਼ ਨੇ ਦੂਜਾ ਤੀਰ ਦੇਹ ਮਾਰਿਆ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਾਗਜ਼ ਦਾ ਇਕ ਟੁਕੜਾ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ, "ਕਰਾਮਾਤ ਨਹੀਂ, ਕਰਤਬ।" ਪਰ ਜਦ ਸਾਰਿਆਂ ਜਿੱਦ ਹੀ ਪਕੜ ਲਈ ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜ਼ ਨੇ ਆਪਣੀ ਉਗਲੀ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਵੱਲ ਕਰਕੇ ਕਿਹਾ, "ਤੂੰ ਹੀ ਕਰਾਮਾਤ ਹੈਂ।" ਸਿਆਸੀ ਤਾਕਤ ਹੋਣਾ ਹੀ ਕਰਾਮਾਤ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਸ਼ਾਹ ਚਾਹੇ ਹੁਕਮ ਦੇ ਕੇ ਸਿਰ ਕਲਮ ਕਰ ਦੇਵੇ ਤੇ ਜਿਸ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਜਾਨ ਬਖਸ਼ੀ ਕਰ ਦੇਵੇ, ਪਰ ਮੌਲਾਣਿਆਂ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਨਾ ਹੋਈ। ਉਹਨਾਂ ਕਰਾਮਾਤ ਦਿਖਲਾਉਣ ਲਈ ਫਿਰ ਕਿਹਾ। ਮਹਾਰਾਜ਼ ਨੇ ਇਕ ਮੁਹਰ ਜ਼ਮੀਨ ਉੱਤੇ ਸੁੱਟ ਕੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਕਿ "ਇਹ ਕਰਾਮਾਤ ਹੈ।" ਇਸ ਵਿਚ ਇਤਨੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਿਆਸਤ ਤੱਕ ਖਰੀਦ ਸਕਦੀ ਹੈ ਤੇ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਲਗਾਈ ਫਿਰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਉਹ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋਲੋਂ ਕਰਾਮਾਤ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਮਿਆਨ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਗਰਜ ਕੇ ਆਖਿਆ ਕਿ : "ਜੋ ਨਾ ਸੁਣੋ, ਨਾ ਸਮਝੋ, ਉਸ ਲਈ ਇਹ ਹੀ ਕਰਾਮਾਤ ਹੈ।" ਸਾਰੇ ਚੁੱਪ ਹੋਏ। ਕਿਰਪਾਨ ਹੀ ਆਖਰੀ ਤੇ ਠੀਕ ਕਰਾਮਾਤ ਹੈ। ਮੁਫ਼ਤੀ ਨੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ, 'ਪੀਰ, ਮਜ਼ਹਬ ਤੁਮਹਾਰਾ ਖੂਬ ਕਿ ਹਮਾਰਾ ਖੂਬ।' ਸਮ ਦਿਸ਼ਟੀ ਨਦਰ ਵਾਲੇ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ "ਤੁਮਕੋ ਤੁਮਾਰਾ ਖੂਬ, ਹਮਕੋ ਹਮਾਰਾ ਖੂਬ।"

ਇਸ ਉਪਰੰਤ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ। ਇਕ ਮੁਲਾਕਾਤ ਵਿਚ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਕਿ "ਜੋ ਵੀ ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਉੱਤੇ ਈਮਾਨ ਲਿਆਉਣਗੇ, ਭਾਵੇਂ ਉਹਨਾਂ ਜਿੰਦਗੀ ਕਿਵੇਂ ਗੁਜ਼ਾਰੀ ਹੈ, ਬਚ ਜਾਣਗੇ ਤੇ ਅੱਲਾਹ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਗਿਣੇ ਜਾਣਗੇ।" ਮਹਾਰਾਜ਼ ਨੇ ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਉਸ ਦੇ ਇਕ ਕਰਮਚਾਰੀ ਨੂੰ ਇਕ ਖੋਟਾ ਸਿੱਕਾ ਜਿਸ ਤੇ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮੁਹਰ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਸਤੂ ਖਰੀਦਣ ਲਈ ਭੇਜਿਆ। ਉਸ ਕਰਮਚਾਰੀ ਨੇ ਮੁੜ ਕੇ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਕੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸਿੱਕਾ ਖੋਟਾ ਹੈ, ਕੋਈ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ਼ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਮੁੱਲ ਤਾਂ ਧਾਤ ਦਾ ਹੈ, ਮੁਹਰ ਵੱਲ ਤਾਂ ਕੋਈ ਦੇਖਦਾ ਨਹੀਂ। "ਅਮਲ ਜੋ ਕੀਤੇ ਦੁਨੀ ਵਿਚ ਸੇ ਦਰਮਾਹ ਆਵਹਿ ਕੰਮ।" ਧਾਤ ਸ਼ੁੱਧ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਮੁੱਲ ਸਦੀਆਂ ਤਕ ਕਾਇਮ ਹੈ ਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਧੋਖਾ ਨਹੀਂ ਖਾਣਾ ਪੈਂਦਾ।

ਕਈ ਦਿਨ ਹੋਰ ਝੂੰਘੀਆਂ ਵੀਚਾਰਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਇੱਝ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਚਿਰਾਂ ਦੇ ਵਿਤਕਰੇ ਮੁੱਕ ਜਾਣਗੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਇਕ ਸਮਝੌਤੇ ਵਿਚ ਨਿਕਲਿਆ। ਉਸ ਸਮਝੌਤੇ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਮੌਟੀਆਂ ਧਾਰਾਵਾਂ ਸਨ :

1. ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੂੰ ਤੁੱਲ ਜਾਣੇਗਾ।
2. ਇਨਸਾਫ਼ ਕਰੇਗਾ।
3. ਦੂਜੇ ਦੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਦਖਲ ਨਹੀਂ ਦੇਵੇਗਾ।
4. ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੇਦਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਸਜਾਵਾਂ ਦੇਵੇਗਾ।

ਗੱਲਬਾਤ ਦੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਵਿਚ, ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਧੌਲਪੁਰ ਦੀ ਸੰਗਤ ਦੇ ਨਾਂ ਲਿਖਿਆ, ਵੀ ਕੀਤਾ। ਉਹਨਾਂ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਗੱਲਬਾਤ ਮੁੱਕਣ ਉੱਤੇ ਉਹ ਅਨੰਦਪੁਰ ਮੁੜਨਗੇ ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਹਥਿਆਰਬੱਧ ਹੋ ਕੇ ਪੁੱਜੇ। ਉਥੋਂ ਅਗਲਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਟੋਰਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਦੇ ਅੱਖਰ ਹਨ :

੧੦ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ

“ਸਰਬਤ ਸੰਗਤਿ ਧਉਲ ਕੀ, ਤੁਸੀਂ ਮੇਰਾ ਖਾਲਸਾ ਹੋ, ਗੁਰੂ ਰੱਖੇਗਾ। ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਜਪਣਾ, ਜਨਮ ਸਵੱਹੈਰਾਗਾ। ਸਰਬ ਸੁਖ ਨਾਲ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਪਾਸਿ ਆਏ, ਸਿਰਪਾਓ ਅਰੁ ਸਤਿ ਹਜ਼ਾਰ ਕੀ ਧੁਖ ਧੁਖੀ ਜੜਾਓ ਇਨਾਮ ਹੋਇ। ਹੋਰ ਭੀ ਕੰਮ ਗੁਰੂ ਕਾ ਸਦਕਾ ਸਭ ਹੋਤੇ ਹੈਂ, ਅਸੀਂ ਭੀ ਥੋੜ੍ਹੇ ਹੀ ਦਿਨਾਂ ਨੂੰ ਆਵਤੇ ਹਾਂ, ਸਰਬਤ ਸੰਗਤ ਖਾਲਸੇ ਕੋ ਮੇਰਾ ਹੁਕਮ ਹੈ। ਆਪਸ ਮੇਂ ਮੇਲ ਕਰਣਾ, ਜਦ ਅਸੀਂ ਕਹਿਲੂਰ ਆਵਤੇ, ਤਦਿ ਸ੍ਬਤਿ ਖਾਲਸੇ ਹਥਿਆਰ ਬਨਿ ਕੈ ਹਜੂਰਿ ਆਵਣਾ—

ਸੰਮਤ ੧੭੬੪, ਕੱਤਕ ੧ ਮਹਲ ।”

ਇਸ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ੨ ਅਕਤੂਬਰ ੧੭੦੨ ਬਣਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਗਰੇ ਵਿਖੇ ਹੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਪਲਟ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਪਰ ਸਮੱਝੇਤੇ ਉੱਤੇ ਅਮਲ ਕਰਾਉਣ ਦੀਆਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਚਲ ਹੀ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਜੋਧਪੁਰ ਤੋਂ ਬਖਰ ਪੁੱਜੀ ਕਿ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੁਗਲ ਨੁਮਾਈਦੇ ਮੁਹਕਮ ਦੀਨ ਨੂੰ ਨਠਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਤੇ ਰਾਜਪੁਤਾਨੇ ਵਿਚ ਬਗਾਵਤ ਵੱਡੇ ਪੈਮਾਨੇ ਦੀ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ। ਸੋ ੧੦ ਨਵੰਬਰ, ੧੭੦੨ ਨੂੰ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਸਾਰੀਆਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿਚੇ ਛੱਡ ਕੇ ਰਾਜਪੁਤਾਨੇ ਵੱਲ ਚਲ ਪਿਆ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਨਾਲ ਹੀ ਟੁਰਨ ਲਈ ਆਖਿਆ। ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਸਾਰੀ ਗੱਲਬਾਤ ਮੁਕਾ ਕੇ ਹੀ ਵਾਪਸ ਆਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਇਸ ਝਗੜੇ ਨੇ ਗੱਲ ਅਗੇਰੇ ਪਾ ਦਿੱਤੀ। ਅਜਮੇਰ ਵਿਚ ਹੀ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਹ ਸੁਨੇਹਾ ਵੀ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜੋਧਪੁਰ ਤੋਂ ਉਹ ਕਾਮ ਬਖਸ਼ ਦੇ ਵਿਦਰੋਹ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤਮ ਕਰਨ ਦੱਖਣ ਜਾਵੇਗਾ। ਸੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੱਖਣ ਵੱਲ ਟੁਰ ਪਏ। ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਪੂਰਾ ਸਤਿਕਾਰ ਦਿੰਦਾ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਵਜੀਰ ਖਾਨ ਨੇ ਜ਼ਰ ਖਰੀਦ ਪਿਛੇ ਲਗਾ ਦਿੱਤੇ ਕਿ ਸਮਾਂ ਦੇਖ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉੱਤੇ ਵਾਰ ਕਰ ਪ੍ਰਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ। ਵਜੀਰ ਖਾਨ ਦੇ ਭੇਜੇ, ਗੁਲ ਖਾਨ ਅਤੇ ਜਮਸ਼ੇਦ ਖਾਨ ਨੇ ੧੫ ਸਤੰਬਰ, ੧੭੦੮ ਨੂੰ ਮਾਰੂ ਹੱਲਾ ਕੀਤਾ। ਮਾਧੇ ਦਾਸ ੩ ਸਤੰਬਰ, ੧੭੦੮ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਵਾਰ ਦੇ ਘਾਉ ਤੋਂ ਭਾਵੇਂ ਆਪ ਨਰੋਏ ਹੋ ਗਏ, ਪਰ ਕੁਝ ਦਿਨ ਬਾਅਦ ਉਹ ਹੀ ਸੀਤੇ ਹੋਏ ਜਾਖਮ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਏ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਅਕਤੂਬਰ ੨, ੧੭੦੮ ਨੂੰ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾ ਗਏ।

ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਜੋ ਸਤਿਕਾਰ ਤੇ ਸਨਮਾਨ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਉਸ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਉਸ ਹੁਕਮ ਵਿਚੋਂ ਦੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ੧ ਨਵੰਬਰ, ੧੭੦੮ ਦੇ ਫਰਮਾਨ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ। “ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਪਾਸ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਪੁੱਜੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਮਨਕੁਲਾ ਜਾਇਦਾਦ ਬਾਰੇ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਜਾਏ। ਰਿਵਾਜ ਅਨੁਸਾਰ ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸ਼ਾਹੀ ਨੌਕਰਾਂ, ਅਫਸਰਾਂ ਤੇ ਜਗੀਰਦਾਰਾਂ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ

ਸੀ, ਜਾਇਦਾਦ ਜ਼ਬਤ ਹੋ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਹ ਆਖ ਕੇ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਦਰਵੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਹੱਥ ਨਾ ਲਗਾਇਆ ਜਾਏ।” ਕਨੂੰਈਆ ਲਾਲ ਦਾ ਬਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਥਾਂ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿਖੇ ਰਹੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀ ਹਜ਼ਾਰ ਦੀ ਲਾਗਤ ਨਾਲ ਉਸਾਰਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਵੀ ਸਤਿਕਾਰ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ ਹੀ ਸੀ :

ਹੱਕ ਹੱਕ ਆਦੇਸ਼ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਰਵੇਸ਼ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ॥ ੨੧ ॥

ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਵਾਂ

ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਪੱਛਮੀ ਸੀਮਾ ਲਾਗੇ 'ਡਲ' ਤੇ 'ਵਾਂ' ਦੇ ਉੱਘੇ ਪਿੰਡ ਹਨ। ਦੋਵੇਂ ਇਤਨੇ ਨੇੜੇ ਹਨ ਕਿ ਬਹੁਤੀ ਵਾਰੀ ਲੋਕੀ ਬਿਕੱਠਾ 'ਡਲ-ਵਾਂ' ਵੀ ਆਖ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਵੇਲੇ ਤਿੰਨਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਮਾਹੀ, ਜੈਤਾ ਤੇ ਗੁਰਦਾਸ ਵਿਚੋਂ ਛੋਟੇ ਗੁਰਦਾਸ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਸਿੰਘੀ ਬਾਣਾ ਸਜਾ ਲਿਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਜੰਗਾਂ ਵਿਚ ਸਾਥ ਦਿੰਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਫਿਰ ਪਿੱਛੋਂ ਮਾਝੇ ਵਿਚ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਵੇਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਜਥੇਬੰਦ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਦੇ ਘਰ ਪੰਜ ਪੁੱਤਰ ਹੋਏ। ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡੇਰਾ ਸੀ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ੧੯੦੨ ਈ। ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਲਿਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੱਥੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਇਸ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦਾ ਬੀਜ਼ਾ ਚੁੱਕ ਲਿਆ। ਆਪ ਜੀ ਜਿੱਥੇ ਆਚਰਨ ਦੇ ਉੱਚੇ ਤੇ ਸੁਭਾਅ ਤੇ ਮਿੱਠੇ ਸਨ, ਉੱਥੇ ਇਕ ਚੰਗੇ ਘੋੜ ਸਵਾਰ, ਤਲਵਾਰੀਏ ਤੇ ਤੀਰ-ਅੰਦਾਜ਼ ਵੀ ਸਨ। ਹਠੀ, ਜਪੀ, ਜਤੀ, ਪੂਰੇ ਰਹਿਤਵਾਨ, ਸਿਦਕੀ, ਬਸਤੂ ਨੀਲੇ, ਤਨ ਤੇ ਸ਼ਸਤਰ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਨਾਲ ਬੜਾ ਹਿਤ ਸੀ। ਜਦ ਵੀ ਕਿਸੇ ਵੰਗਾਰ ਪਾਈ ਸਭ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਹੀ ਦੇਖੇ ਗਏ। ਸਾਡਾ ਇਤਿਹਾਸ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ :

‘ਸੀਰ ਧਰੇ ਹੱਕ ਪੁਰ ਫਿਰੈ, ਮਰਨੋਂ ਨ ਸੰਕਾਇ’

ਇਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ 'ਵਾਂ' ਵੀ ਆਪਣਾ ਵਾੜਾ ਬਣਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਤਨੇ ਉੱਚੇ-ਉੱਚੇ ਜੰਡ ਤੇ ਕਰੀਰ ਲਗਾ ਲਈ ਸਨ ਕਿ ਕੋਈ ਘੋੜਾ ਛਾਲ ਮਾਰ ਕੇ ਵਾੜ ਨਹੀਂ ਟੱਪ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਮਕਾਨਾਂ ਲਾਗੇ ਇਕ ਵੱਡਾ ਟੋਆ ਵੀ ਪੁੱਟ ਛੱਡਿਆ ਸੀ। ਸਰਦੀ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਉਸ ਵਿਚ ਵੱਡੇ ਮੁੱਦ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਸਿੱਖ ਥੱਕੇ ਟੁੱਟੇ ਉਥੇ ਪੁੱਜ ਅੱਗ ਸੇਕਦੇ ਤੇ ਰਾਤ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦੇ ਛਕ ਆਰਾਮ ਕਰ ਪੈਂਡੇ ਪੈ ਜਾਂਦੇ। ਇਹ ਵਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਆਰਾਮਗਾਹ ਹੀ ਸੀ। ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਇਤਨਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੀ ਕਿ ਸਭ ਹਿੰਦੂ, ਸਿੱਖ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਆਦਰ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਅਬਦੁਸਸਮਦ ਖਾਨ ਵੇਲੇ ਇਹ ਵਾੜਾ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਇਕ ਸਹਾਰਾ ਹੀ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ, ਕਿਸੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਜਾਸੇ ਨਾਂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਦੇ ਤਿੰਨਾਂ ਪੁੱਤਰਾਂ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਅਮਰ ਸਿੰਘ, ਅਮੀ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕੋਇਰ ਸਿੰਘ ਨਾਂ ਧਰਾਇਆ। ਕੋਇਰ ਸਿੰਘ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾ ਸਿਰਫ ਗੁੜਾ ਸਿੱਤਰ ਬਣ ਗਿਆ ਸਗੋਂ ਸਦਾ ਨਾਲ ਹੀ ਰਹਿਣ ਲੱਗਾ। ਇਸੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਬਿਹਾਰੀ ਨਾਂ ਦੇ ਜਿਸੀਂਦਾਰ ਦੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦੇਸੂ ਨੇ ਗੁਰਦਾਸ

ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਹੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋਲੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਇਕੋ-ਇਕ ਪੁੱਤਰ ਵਧਾਵਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਕਿਰਤ ਕਾਰ ਤੇ ਰਹਿਣੀ-ਬਹਿਣੀ ਦੇਖ ਪੂਰਾ ਸਾਥ ਦੇਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਹੀ ਕਰ ਲਿਆ। ਕਈ ਵਾਰੀ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਵਰਜਣਾ ਚਾਹਿਆ, ਪਰ 'ਨਾਹਿ ਮਨੈ ਵੈ ਤੁਰਕਨ ਆਣ '।

ਸੰਨ ੧੭੨੬ ਈ: ਵਿਚ ਨੌਜ਼ਹਿਰਾ ਦੇ ਚੌਪਰੀ ਸਾਹਿਬ ਰਾਇ ਨੇ ਜਦ ਜ਼ਕਰੀਆ ਭਾਨ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਹਾਕਮ ਬਣਦੇ ਸੁਣਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਤੰਤ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਨਵੀਂ ਨੀਤੀ ਅਪਨਾ ਉਣ ਨਾਲ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਹੋਰ ਫੌਜਦਾਰ ਉਸ ਦੇ ਹਰ ਮਾੜੇ ਕਰਮ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨਗੇ। ਭਡਾਣੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਦੋ ਸਿੰਘਾਂ ਮਾਲੀ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਦੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਸਾਹਿਬ ਰਾਇ ਘੋੜੀਆਂ ਛੱਡਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਸਿੰਘਾਂ ਬੜਾ ਰੋਕਿਆ ਕਿ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਖੇਤੀ ਨੂੰ ਇਸ ਬੇਦਰਦੀ ਨਾਲ ਨਾ ਉਜਾਡੇ, ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਸੁਣੀ ਅਣਸੁਣੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ, ਸਰੋਂ ਇਕ ਦਿਨ ਲਵੀਆਂ ਕਣਕਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੀਆਂ ਘੋੜੀਆਂ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਚੌਪਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਘੋੜੀਆਂ ਸਾਂਭ ਰੱਖਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਸਾਹਿਬ ਰਾਏ ਨੇ ਅੱਗੋਂ ਰੋਹ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਕਿਹਾ, “ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ ਲਿਹਾਜ਼ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ, ਜੋ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਤਲ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਤੁਹਾਡੇ ਕੇਸਾਂ ਦੇ ਰੱਸੀ ਬਣਾ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਘੋੜੀਆਂ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹਾਂਗਾ।”

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲਾਗਲੇ ਪਿੰਡ 'ਬੁਸੇ' ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਵਿਥਿਆ ਸੁਣਾਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਸਾਹਿਬ ਰਾਇ ਦੀਆਂ ਘੋੜੀਆਂ ਖੋਲ ਲਈਆਂ ਤੇ ਵਲਟੋਹੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲਾਗਲੇ ਘਰਿਆਲ ਦੇ ਸ: ਲਖਮੀਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਲਖਮੀਰ ਸਿੰਘ ਘੋੜੀਆਂ ਮਾਲਵੇ ਲੈ ਗਿਆ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਪਟਿਆਲਾ ਵੇਚ ਆਇਆ ਤੇ ਰਕਮ ਦੀ ਰਸਦ ਲੈ ਕੇ ਸਰਦਾਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿੱਤੀ।

ਸਿੰਘ ਇਹ ਜਾਣ ਗਏ ਸਨ ਕਿ ਇਹ ਗੱਲ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵਧਣੀ ਹੈ, ਸੋ ਸਭ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਾੜੇ ਵਾਂ ਹੀ ਆ ਗਏ। ਉਹ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਜੇ ਕੁਝ ਬਚਾਅ ਜਾਂ ਟਾਕਰਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਥੇ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਚੌਪਰੀ ਸਾਹਿਬ ਰਾਇ ਵੀ ਪਿੱਛੇ-ਪਿੱਛੇ 'ਵਾਂ' ਆਇਆ ਤੇ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਚੌਰ ਉਸ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤੇ ਜਾਣ। ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੂਲਮ ਤੇ ਆਪ ਕਰਦਾ ਹੈਂ ਤੇ ਚੌਰ ਇਥੇ ਲੱਭਣ ਆਇਆ ਹੈਂ। ਇਥੇ ਕੋਈ ਚੌਰ ਨਹੀਂ। ਲੜਾਈ ਵਧਦੀ ਦੇਖ ਕੇ ਸਾਹਿਬ ਰਾਇ ਭੱਜ ਗਿਆ ਤੇ ਸਿੱਧਾ ਪੱਟੀ ਦੇ ਫੌਜਦਾਰ ਕੋਲ ਗਿਆ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਅਸੀਂ ਮਾਮਲਾ ਉਗਰਾਹੁਣ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ, ਲੋਕੀਂ ਕਹਿਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਾਮਲਾ ਤਾਂ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਲੈ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਫੌਜਦਾਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪਕੜ ਲਿਆ ਜਾਏ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਮਾਝੇ ਵਿਚ ਹੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਵਰਤ ਜਾਏਗੀ ਅਤੇ ਨਵਾਂ ਹਾਕਮ ਜ਼ਕਰੀਆ ਭਾਨ ਮੁਸ਼ ਹੋਵੇਗਾ।

ਫੌਜਦਾਰ ਨੇ ਇਹ ਮੌਕਾ ਰੱਬੋਂ ਆਂਦਾ ਡੱਠਾ ਤੇ ਕੁਝ ਸਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਮੂੰਹ ਹਨੋਰੇ ਹੀ ਵਾਂ ਪੁੱਜ ਗਿਆ। ਸਰਦਾਰ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਇਕ ਹੱਥ ਗੜਵਾ ਤੇ ਦੂਜੇ ਹੱਥ ਨੇਜ਼ਾ ਲਈ ਜੰਗਲ

ਪਾਣੀ ਜਾਣ ਲਈ ਵਾੜੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੇ ਹੀ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਵਾਰ ਦੇਖ ਕੇ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕੌਣ ਹੋ ? ਸਾਹਿਬ ਰਾਏ ਨੇ ਆਵਾਜ਼ ਪਛਾਣ ਕੇ ਕਿਹਾ : ਸਾਰੇ ਪੁਆੜੇ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਇਹ ਹੀ ਹੈ । ਸਰਦਾਲ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਸਮਝਦਿਆਂ ਕੋਈ ਢਿੱਲ ਨਾ ਲੱਗੀ । ਸਾਹਮਣੇ ਪੰਜਾਹ ਸਵਾਰ ਦੇਖ ਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਚਿੱਤ ਆਇਆ ਕਿ ਵਾਪਸ ਮੁਝਿਆ ਜਾਏ ਤੇ ਬਾਕੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਇਤਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਜਾਏ, ਪਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੀ ਸੋਚਿਆ, ਵਾਪਸ ਜਾਣਾ ਕਾਇਰਤਾ ਹੈ :

‘ਵੇਖ ਸਿੰਘ ਚਿਤ ਮਤਾ ਮਤਾ ਜਾ’

ਅਥ ਖਬਰ ਕਰਨ ਜਾਉ ਪਿਛਲੇ ਦਾਤਾ ।

ਸਿੰਘ ਕਹੋਗੇ ਭਰ ਮੁੜ ਆਯਾ ।’

ਲੜਾਈ ਤੇ ਗੋਲੀਆਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪੇ ਹੀ ਖਬਰ ਹੋ ਜਾਏਗੀ । ਨੇਜਾ ਹੱਥ ਸੰਭਾਲ ਵਾੜੇ ਦੇ ਉੱਚੇ ਜੰਡਾਂ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਰੱਖ ਘੋੜ ਸਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਉੜ੍ਹੰਭਨ ਲੱਗਾ । ਸਵਾਰ ਅੱਗੇ ਵਧ ਨਾ ਸਕਣ ਤੇ ਪਿੱਛੇ ਹਟਦੇ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਗਵਾ ਲੈਣ । ਪੰਜਾਹ ਦੇ ਪੰਜਾਹ ਸਵਾਰ ਹੀ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਢਾਹ ਲਏ । ਪਿਆਦਿਆਂ ਨੇ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੇ ਵਾਰ ਕਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ । ਇਕ ਗੋਲੀ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪੱਟ ਵਿਚ ਲੱਗੀ, ਪਰ ਉਹ ਨੇਜੇ ਨਾਲ ਹਰ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਵਿੰਨ੍ਹਦੇ ਗਏ । ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਵਾੜੇ ਵਿਚੋਂ ਸਿੰਘ ਬਾਹਰ ਆ ਗਏ । ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਆਂਦਾ ਦੇਖ ਸਭ ਹੀ ਨੌਜਵਾਨ ਗਏ, ਪਰ ਇਕ ਭੱਜਦੇ ਪਿਆਦੇ ਨੇ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਹੀ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਕੁਝ ਚਿਰ ਬਾਅਦ ਉਹ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ । ਭੱਜਦੇ ਛੌਜਦਾਰ ਨੇ ਮਾੜੀ ਕੰਬੋ ਹੀ ਜਾ ਕੇ ਸਾਹ ਲਿਆ ।

ਉਥੋਂ ਸਾਰੀ ਢਾਣੀ ਲਾਹੌਰ ਆਈ ਤੇ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਵਧੀ ਹੋਈ ਤਾਕਤ ਦਾ ਚਰਚਾ ਐਸੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਚੋਲਵੇਂ ਜਰਨੈਲ ਮੌਮਨ ਖਾਨ ਨੂੰ ੨੨੦੦ ਸਵਾਰ, ੪੦ ਜੰਬੂਰੇ, ੪ ਰਹਕਲੇ ਤੇ ਪੰਜ ਹਾਬੀ ਦਿੱਤੇ ਕਿ ਉਹ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਕੜ ਲਿਆਵੇ । ਮੌਮਨ ਨੇ ਵੀ ਜਹਾਦ ਦਾ ਝੰਡਾ ਦਿੱਲੀ ਚਰਵਾਜ਼ੇ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਛੌਜਾਂ ਨੂੰ ਦੋ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਉਹ ਵਾਂ ਵੱਲ ਚੱਲ ਪਿਆ ।

ਇਧਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਗੱਲ ਮੁੱਕੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਅਰੰਭ ਹੋਈ ਹੈ । ਸੋ ਉਹਨਾਂ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਦੌੜਾ ਦਿੱਤੇ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪਾਉਣ ਦਾ ਚਾਅ ਹੈ, ਉਹ ਵਾਂ ਪੁੱਜ ਜਾਣ । ਕਾਫੀ ਸਿੰਘ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਕਈ ਸਿਆਣਿਆਂ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਕਿ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਦਾ ਨਵਾਂ-ਨਵਾਂ ਜੋਸ਼ ਹੈ, ਸੋ ਇਸ ਲਈ ਸਮਾਂ ਟਪਾਉਣਾ ਹੀ ਸਿਆਣਪ ਹੈ ਤੇ ਮਾਲਵੇ ਵੱਲ ਵਹੀਰ ਚਲੀ ਜਾਏ ਤੇ ਜਦ ਛੌਜ ਪੁੱਜ ਕੇ ਵਾੜਾ ਖਾਲੀ ਦੇਖੇਗੀ ਤਾਂ ਮਾਝੂਸ ਹੋ ਕੇ ਮੁੜ ਜਾਏਗੀ । ਸੋ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਕੂਚ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ, ਪਰ ਸਰਦਾਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੁਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਕ ਤਾਂ ਲੈ ਲਈਏ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਾ ਕੀ ਹੁਕਮ ਹੈ । ਸੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜਦ ਕਮਰ ਕੱਸੇ ਦੀ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥੀ ਤੋਂ ਵਾਕ ਲਿਆ ਤਾਂ ਵਾਕ ਆਇਆ :

“ਜੋ ਕਰੁ ਕਾਲ ਤੇ ਭਾਜ ਕੇ ਬਾਚੀਅਜ਼,

ਤੋ ਕਹਿ ਕੁੰਟ ਕਰੋ ਭਜ ਜਈਐ ।

ਆਗੂ ਹੂੰ ਕਾਲ ਧਰੇ ਅਸਿ ਗਾਜ਼ਤ,
ਛਾਜ਼ਤ ਹੈ ਜੈਹ ਤੇ ਨਸ ਅਈਐ।
ਐਸ ਨਾ ਕੈ ਗਯੋ ਕੋਈ ਸੁ ਦਾਵ ਰੈ,
ਜਾਹਿ ਉਪਾਵ ਸੁ ਘਾਵ ਬਚਈਐ।
ਜਾ ਤੇ ਨਾ ਛੁਟੀਐ ਮੁੜ ਕਹੂੰ,

ਹੱਸ ਤਾਕੀ ਨਾ ਕਿਉ ਸਰਣਾਗਤਿ ਜਈਐ ॥ ੯੯ ॥ (ਬਚਿੱਤਰ ਨਾਟਕ)

ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹੁਕਮ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਦਾ ਹੈ, ਜਾਨ ਪਿਆਰੀ ਕਰਨਾ ਸੋਭਦਾ ਨਹੀਂ। ਜਿਸ ਨੇ ਮਾਲਵੇ ਵੱਲ ਜਾਣਾ ਹੈ ਬੇਸ਼ੱਕ ਚਲਾ ਜਾਏ, ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਇਥੇ ਟਿਕਣ ਦਾ ਹੈ :

‘ਜਿਨ ਹੋਣਾ ਹੈ ਇਹਾਂ ਸ਼ਹੀਦ।

ਰਹੋ ਸ਼ੇਉ, ਅੰਤ ਜਾਹੁ ਵਗੀਦ।’

ਵਹੀਰ ਤਾਂ ਮਾਲਵੇ ਵੱਲ ਚਲੀ ਗਈ, ਪਰ ਅਠਾਰਾਂ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਜੀ ਨਾਲ ਰਹੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਵਨ ਨਾਂ ਇਹ ਹਨ :

ਭਾਈ ਵਸਾਵਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਕੋਇਰ ਸਿੰਘ ‘ਵਾਂ’, ਭਾਈ ਸ਼ਾਹੀ ਸਿੰਘ ਝਲੀਆਂ, ਭਾਈ ਸੂਰਾ ਸਿੰਘ ਖਾਲੜਾ, ਭਾਈ ਲਖਮੀਰ ਸਿੰਘ ਘਰਿਆਲਾ, ਭਾਈ ਮਾਲੀ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਹੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਭਡਾਣੇ, ਭਾਈ ਬਾਦਲ ਸਿੰਘ ਰੱਤੇਕੇ, ਭਾਈ ਮੇਘ ਸਿੰਘ ਮਦਰਾਂ, ਭਾਈ ਹਤਾ ਸਿੰਘ ਚੰਘਾ, ਭਾਈ ਬੁਲਾਕਾ ਸਿੰਘ ਸੰਘਣੇ, ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਨਾਰੋਵਾਲ, ਭਾਈ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਸ਼ਹੀਦ) ਦੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਭਾਈ ਅਮਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਸਮੁੰਦ ਸਿੰਘ ਤੇ ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਮੁਲਤਾਨ, ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਸਲ ਸਿੰਘ ਪਸੌਰੀਏ।

‘ਵਾਂ’ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਇਕ ਥੰਮੁ ਗੱਡ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਨਵੇਂ ਇਟਕੇ ਬੱਕਰੇ ਦੀ ਖੱਲ ਨੂੰ ਮੜ੍ਹ ਕੇ ਨਗਾਰਾ ਵੀ ਬਣਾ ਲਿਆ ਤਾਂ ਕਿ ਦੂਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਨਗਾਰੇ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਸੁਚੇਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ।

ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਤਾਂ ਖਬਰ ਘਰ-ਘਰ ਉੱਡ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਵਾਂ ਕੇ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹਮਲਾ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਇਕ ਨੌਕਰ ਹਜ਼ੂਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਰਾਤੇ ਰਾਤ ਘੋੜਾ ਛੱਡਿਆ ਤੇ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆ ਕੇ ਪੂਰੀ ਖਬਰ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਚੜ੍ਹਾਈ ਤਗੜੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ, ਸੋ ਕੁਝ ਚਿਰ ਉਰੇ ਪਰੇ ਹੋ ਜਾਣਾ ਹੀ ਸਿਆਲੁਪ ਹੈ। ਪਰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਾਰੀ ਵਾਰਤਾ ਸੁਣ ਕੇ ਕਿਹਾ : ਤੁਸੀਂ ਖਬਰ ਪਹੁੰਚਾਈ, ਧੰਨਵਾਦ ਪਰ ਉਹ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਲੈਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਬੈਠੇ ਹਨ। ਉਥੋਂ ਜਾਣਾ ਬੁਜ਼ਦਿਲੀ ਹੈ। ਹਜ਼ੂਰਾ ਸਿੰਘ ਵਾਪਸ ਮੜ ਆਇਆ।

ਮੋਮਨ ਖਾਨ ਨੇ ਇਹ ਨਿਸ਼ਚਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸੁੱਤਿਆਂ ਹੀ ਪਕੜਨਾ ਠੀਕ ਹੈ। ਰਾਤ ਚਲਦੇ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਸਮੇਤ ਪਿੰਡ ਘਵਿਡ ਪੁੱਜ ਗਿਆ। ਉਥੋਂ ਉਸ ਨੇ ਵਿਉੰਤ ਬਣਾਈ ਕਿ ਕੋਈ ਸੂਹੀਆ ਲੈ ਕੇ ਹੀ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਵੱਲ ਜਾਣਗੇ, ਤਾਂ ਕਿ ਰਾਤ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਖੱਜਲ ਖੁਆਂਗੀ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਪਿੰਡ ਦੇ ਨੰਬਰਦਾਰ ਸੂਜੇ ਨੇ ਜਦ ਬਲਾ ਟਲਦੀ ਨਾ ਦੇਖੀ ਤਾਂ ਆਪ ਤਾਂ ਸੂਹੀਆ ਬਣ ਗਿਆ ਤੇ ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੱਲ ਨਸਾਇਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਕਿ ਇਕ ਦੋ ਦਿਨ ਆਸੇ ਪਾਸੇ ਹੋ ਜਾਏ। ਆਪ ਸੂਜਾ

ਫੌਜ ਇਧਰ-ਉਧਰ ਘੁਮਾਉਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਕਿ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਨੱਸਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਮਿਲ ਜਾਏ। ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਨੇ ਫੌਜ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਤੇ ਨੱਸਣ ਦੀ ਗੱਲ ਆਖੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਮੌਦਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਫਿਰ ਆਪਣਾ ਸੰਕਲਪ ਦੁਹਰਾਇਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਵਿਚ ਬੀਰਤਾ ਨਿਵਾਸ ਕਰ ਗਈ ਹੋਵੇ ਉਹ ਦਿੜ੍ਹੁਤਾ ਨੂੰ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦੇ। ਨੰਬਰਦਾਰ ਸੂਜਾ ਫੌਜ ਨੂੰ ਡਲ ਪਿੰਡ ਹੀ ਛੱਡ ਕੇ ਆਪ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ।

ਸਵੇਰੇ ਜਦ ਪਿੰਡ ਦੇ ਮੁੱਖ ਬੁਲਾਕੀ ਨੇ ਫੌਜ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਘੇਰੇ ਹੋਏ ਫਿੱਠਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਿੰਡ ਤਾਂ ਦੋ ਕੋਹ ਦੂਰ ਹੈ। ਫੌਜ ਰਾਤ ਭਰ ਭੁੱਬੀ ਸੀ। ਸੋ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਖਾਣਾ ਆਦਿ ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ਤੇ ਇਕ ਬਿਰਧ ਤੁਰਕ ਅੱਖ ਬਚਾ ਕੇ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਉਥੋਂ ਕੁਝ ਚਿਰ ਲਈ ਚਲੇ ਜਾਣ। ਜਦ ਫੌਜਾਂ ਆਉਣਗੀਆਂ, ਖਾਲੀ ਵਾੜਾ ਦੇਖ ਕੇ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬਿਰਧ ਤੁਰਕ ਦਾ ਵੀ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਆਪਣੇ ਇਰਾਦੇ ਅਟੱਲ ਦੱਸੇ :

‘ਹਮਹ ਸਹੀਦੀ ਚਿਤ ਪਰੀ,

ਹਮ ਨਠ ਨਹਿ ਕਤ ਜਾਤ।’

ਇਥੋਂ ਇਕ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਿੰਡ ਜਾਂ ਨਗਰ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਕਿਤਨੀ ਸ਼ਰਧਾ ਸੀ।

ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥੀਂ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਾਇਆ ਅਤੇ ਜਦ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਾਉਣਾ ਚਾਹਿਆ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਕਿਹਾ :

‘ਦੇਰਿ ਪਵਿੜ੍ਹ ਹੋਇ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਲਗਾਇ’

ਅਤੇ ਫਿਰ ਮੋਰਚੇ ਮੱਲ ਕੇ ਹਰ ਕੋਈ ਸਿੰਘ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਧੋਂਸੇ ਤੇ ਚੋਟਾਂ ਪੈਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਮੋਮਨ ਖਾਨ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਸਿੰਘ ਜੂਝਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਨ। ਮੋਮਨ ਖਾਨ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਵੀ ਨੇੜੇ ਆ ਗਈਆਂ।

ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਲਾਗੇ ਆਉਂਦਾ ਦੇਖ ਬੁਲਾਕਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਨੇੜੇ ਹੋ ਕੇ ਤੀਰਾਂ ਦੀ ਵਾਛੜ ਅੰਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਜਦ ਤੀਰਾਂ ਦਾ ਭੱਬਾ ਖਾਲੀ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਤਲਵਾਰ ਧੂਹ ਲਈ ਤੇ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਸਿੱਖਾਂ ਪਾਸ ਕੋਈ ਬੰਦੂਕਾਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਜੋ ਦੂਰੋਂ ਵਾਰ ਕਰਦੇ। ਟਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਬਾਰੂਦ ਪਾ ਕੇ ਮੌਚੇ ਤੇ ਸੁੱਟ ਲੈਂਦੇ ਅਤੇ ਪਲੀਤਾ ਲੱਗਾ ਫੌਜਾਂ ਵੱਲ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਬਾਰੂਦ ਵਾਲੀ ਟਿੰਡ ਛੱਡ ਦਿੰਦੇ। ਧਮਾਕੇ ਨਾਲ ਹੀ ਫੌਜਾਂ ਡਰ ਜਾਂਦੀਆਂ ਤੇ ਤਰਬੱਲੀ ਮੱਚ ਜਾਂਦੀ। ਮੱਚੀ ਭਗਦੜ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਤਲਵਾਰਾਂ ਲੈ ਕੇ ਪੈ ਜਾਂਦੇ। ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੀ ਅੱਗੇ ਆ ਖਲੋਤੇ। ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਹੁੰਦਾ ਦੇਖ ਮੋਮਨ ਖਾਨ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਵਾਰ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਫੁਰਤੀ ਨਾਲ ਤੱਕੀਯ ਖਾਨ ਦੇ ਧੋੜੇ ਦੀਆਂ ਵਾਗਾਂ ਢੜ ਲਈਆਂ। ਤੱਕੀਯ ਖਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਾਰਾ ਹੀ ਸੰਜੋਅ ਨਾਲ ਢੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸਿਰਫ ਮੂੰਹ ਹੀ ਨੰਗਾ ਸੀ। ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਮੂੰਹ ਦਾ ਤਾਨ ਕੇ ਐਸਾ ਨੇੜੇ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਕਿ ਨੇੜਾ ਖਾਂਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਲਹੂ ਦਾ ਛੁਹਾਰਾ ਛੁੱਟ ਪਿਆ। ਐਸੀ ਮਾਰ

ਖਾ ਕੇ ਤੱਕੀਜ ਖਾਨ ਪਿੱਛੇ ਹਟਿਆ। ਅੱਗੋਂ ਮੇਮਨ ਖਾਨ ਘੋੜਾ ਦੌੜਾਈ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਲਹੂ ਵਰਗਦਾ ਦੇਖ ਪੁੱਛਿਆ, “ਕਿਉਂ ਤੱਕੀਜ ਖਾਨ ਪਾਨ ਖਾਂਦੇ ਹੋ?” ਤਾਂ ਤੱਕੀਜ ਖਾਨ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਹਾਂ ਜੀ, ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਵੰਡਦਾ ਪਇਆ ਹੈ :

‘ਗੁਣਿ ਹਿੰਮਤ ਤੇ ਅਗੈ ਗੁਣਿ ਖਾਵੋ।
ਤੂਰ ਖੜੇ ਕਥਾ ਬਾਤ ਬਨਾਵੋ।’

ਮੇਮਨ ਖਾਨ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਜਾਣ ਗਿਆ ਕਿ ਹੁਣ ਘੋੜਿਆਂ ਵਾਲਾ ਵਾੜਾ ਨਹੀਂ ਲਿਤਾਂਗਿਆ ਜਾ ਸਕੇਗਾ, ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਸੋ ਉਸ ਚੇਲੇ ਦਾ ਹਾਥੀ ਅੱਗੇ ਕੀਤਾ।

ਭਾਈ ਭੀਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜਦੋਂ ਅੱਗੋਂ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਆਉਂਦਿਆਂ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਸ਼ੇਰ ਵਾਂਗੂੰ ਝਪਟੇ। ਭੀਮ ਸਿੰਘ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਰੋਕ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਕੰਨ ਫੜ ਕੇ ਸੁੰਡ ਦੇ ਆਸਰੇ ਹਾਥੀ ਦੀ ਗਰਦਨ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ਅਤੇ ਤਲਵਾਰ ਖਿੱਚ ਕੇ ਮਹਾਵਤ ਨੂੰ ਮਾਰੀ। ਮਹਾਵਤ ਨੇ ਅੱਗੇ ਅੰਕਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਟੋਟੇ ਹੋ ਗਏ। ਟੁੱਟੀ ਹੋਈ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਹੀ ਭੀਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਮਹਾਵਤ ਦਾ ਸਿਰ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਧਰੋਂ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਲਖਬੀਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰ ਪਾਈ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਛਾਲ ਮਾਰ ਕੇ ਹੁੱਦੇ ਵਿਚ ਹੀ ਚੇਲੇ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਵੱਲ ਧੱਕ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਆਪੂਰ੍ਵ ਛਾਲ ਮਾਰ ਕੇ ਹੋਨਾਂ ਆ ਗਏ।

ਇਥੇ ਹੀ ਕੁਰਬਾਨ ਪਿੰਡ ਦੇ ਦੋ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀਆਂ ਪੈਲੀਆਂ ਲਈ ਕੱਲਰ ਰੂੜੀ ਲੈਣ ਲਈ ਆਏ ਸਨ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਪਿੰਡ ਨੇੜੇ ਪੁੱਜੇ ਤਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੁੰਦਾ ਦੇਖ, ਇਕ ਭਰਾ ਨੇ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਕਿਹਾ : ‘ਲੈ ਵੀਰ ਗੱਡਾ ਸੰਭਾਲ, ਸੈਂ ਤਾਂ ਚੱਲ ਕੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ।’ ਵੀਰ ਨੇ ਕਿਹਾ : ‘ਮੈਂ ਕੀ ਕਰਨਾ ਹੈ ਪਿੱਛੋਂ ਜਿੰਦਾ ਰਹਿ ਕੇ। ਮੈਂ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣਾ ਹੈ।’ ਦੋਵਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਤਲਵਾਰਾਂ ਪੂਰਾ ਲਈਆਂ ਤੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸਿਉ ਤੁਰਕਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਚੀਰਦੇ ਤੇ ਮਾਰਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਆ ਰਲੇ ਅਤੇ ਬੀਰਤਾ ਦੇ ਨਵੇਂ ਪੂਰਨੇ ਪਾ ਦਿੱਤੇ।

ਮੇਮਨ ਖਾਨ ਨੇ ਛੱਠਾ ਕਿ ਤੱਕੀਜ ਖਾਨ ਤਾਂ ਪਿੱਛੇ ਹੀ ਹਟ ਗਿਆ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸ ਦਿਆ ਰਾਮ, ਮਨਸਾ ਰਾਮ ਤੇ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਦਸਤਿਆਂ ਨੂੰ ਇਕੋ ਵਾਰ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਟੁੱਟ ਪੈਣ ਲਈ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜੋਸ਼ ਅੱਗੋਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਨੱਠ ਗਏ। ਰਾਤ ਪੈ ਗਈ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਫਿਰ ਜੂਝੇ।

ਗਿਣਤੀ ਦੇ ੨੧ ਸਿੰਘ ਕਿਥੋਂ ਤੱਕ ਟਾਕਰਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਸੋ ਸਵੇਰੇ ਸਭ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਗਏ। ਸਭ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸੀਸ ਕੱਟ ਕੇ, ਜਿੱਤ ਦੇ ਡੰਕੇ ਵਜਾਂਦਿਆਂ ਬਚੀਆਂ ਖੁਚੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਲਾਹੌਰ ਪੁੱਜੀਆਂ, ਪਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਇਹ ਸਾਬਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਮਰਦਾਨਗੀ ਕਿਸ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਛਟਣਾ ਕੈਸਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ

ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਵਿਚ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਇਕ ਸਤਿਕਾਰੀ ਹੋਈ ਹਸਤੀ ਹੈ। ਸੂਰ, ਸਤੀ, ਦਾਤਾ, ਹਠੀ ਤੇ ਜਪੀ ਲਿਖ ਕੇ ਸਾਡੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਆਦਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਕਈ ਤਾਂ ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਜਿਹਾ ਕੋਈ ਘੱਟ ਹੀ ਮਿਲਦਾ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਪਿਛੋਂ ਮਨਮਾਨੀ ਬੜੀ ਵਧੀ ਸੀ। ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਹਾਮੀ ਭਰੀ ਹੈ ਕਿ ਸਿੰਘ ਬਹੁਤ ਹੀ ਆਦਰ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਡਾਕਟਰ ਸਿਨਹਾ ਇਸ ਨੂੰ ਇਕ 'ਅਦੁੱਤੀ-ਸ਼ਖਸੀਅਤ' ਲਿਖਦਾ ਹੈ। ਲੇਪਲ ਗ੍ਰਾਫਨ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਕ ਐਸਾ ਮਹਾਨ ਪੁਰਸ਼ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਪੰਥ ਨੂੰ ਖੇਂਹੂੰ-ਖੇਂਹੂੰ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚਾਇਆ। ਕਨੂੰਈਆ ਲਾਲ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਗੂ ਮੰਨਣ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਸ ਹੋਂਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣਾ ਛਖਰ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਬਿਨਾਂ ਵਿਤਕਰੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਇਆ। ਮੌਲਵੀ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬੜਾ ਪ੍ਰਤਾਪੀ, ਸੁੰਦਰ ਤੇ ਨਿਹਾਇਤ ਦਾਨੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਹਰ ਵਕਤ ਭੁੱਬਿਆਂ ਨੂੰ ਪਰਸ਼ਾਦ ਤੇ ਨੰਗਿਆਂ ਨੂੰ ਪਹਿਨਣ ਲਈ ਵਸਤੂ ਮਿਲਦੇ ਸਨ। ਜੋ ਵੀ ਇਕ ਵਾਰੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਉਸ ਦਾ ਦਿਲ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਵਿਛੜਨ ਦਾ ਨਾ ਕਰਦਾ।

ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਧਨ ਤੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਮਾਲੀ ਹਾਲਤ ਕਰਕੇ ਕਈ ਮਿਸਲਾਂ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਿਸਲ ਨਾਲੋਂ ਵੱਡੀਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬਜ਼ੁਰਗੀ ਤੇ ਪਾਵਨ ਆਚਰਨ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸਾਰੇ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਗੂ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸਾਰੀਆਂ ਮਿਸਲਾਂ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਅਦਬ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਡਤਹਿ ਨੇ ਸਦਾ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੈਰ ਚੁੰਮੇ।

ਇਸ ਅਦੁੱਤੀ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਜਨਮ ੧੬੬੭ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਕਾਲੇਕੇ ਪਰਗਨਾ ਸ਼ੇਖਪੁਰੇ ਵਿਖੇ ਦੌੱਪਰੀ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਘਰ ਵਿਚ ਸਿੱਖੀ ਵਾਤਾਵਰਣ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਮਨ ਉੱਤੇ ਛੂੰਘੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈ ਰਹੇ ਸਨ। ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਆਪ ਜੀ ਦੀਆਂ ਰੁਚੀਆਂ ਜੰਗੀ ਸਨ। ਆਪਣੇ ਸਾਬੀਆਂ ਨਾਲ ਢਾਣੀਆਂ ਬਣਾਕੇ ਲੜਦੇ। ਕੱਦ ਬਹੁਤ ਉੱਚਾ ਸੀ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਵੱਖਰੇ ਲੱਗਦੇ ਸਨ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਖੇਡਾਂ ਖੇਡਾਂ ਵਿਚ ਸੱਜੇ ਮੌਢੇ ਉੱਤੇ ਭਾਰੀ ਸੱਟ ਲੱਗੇ। ਇਹ ਭਾਸਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਮਤੇ ਅੰਗ ਹੀ ਨਕਾਰਾ ਨਾ ਹੋ ਜਾਏ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਕਿਰਪਾ

ਨਾਲ ਅੰਗ ਨਹੋਗਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਆਪਣੇ ਬੇਟੇ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਲਿਆਏ। ਕਲਰੀਧਰ ਦੀ ਅਸੀਸ ਲਈ। ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਪਿੰਡ ਫੇਜ਼ਲਪੁਰ ਆ ਵਸੇ। ਫੇਜ਼ਲਪੁਰ ਮੁਗਲ ਜਰਨੈਲ ਫੇਜ਼ਲ ਉੱਲਾ ਨੇ ਵਸਾਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਨਾਲ ਜ਼ਕਰੀਆ ਦੀ ਭੈਣ ਵਿਆਹੀ ਗਈ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਚੁਕਾ ਚੈਨ ਨਾਲ ਵੱਸਦੇ ੧੫੦੦ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਚ ਬਚਾ ਕੇ ਸੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆ ਗਏ।

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਉਪਰੰਤ ਜਦ ਝਰਾੜੇ ਵਧ ਗਏ ਤਾਂ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸੁਰੱਜੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰ ਕੇ ਵਿੱਥਾਂ ਮੇਟੀਆਂ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਬਿਨੋਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ ਸੀ। ਹਰ ਵੇਲੇ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਜੁਟੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਲੰਗਰ ਲਈ ਜਲ ਲੱਕੜੀ ਲਿਆਂਦੇ। ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਜੂਠੇ ਬਰਤਨ ਸਾਫ਼ ਕਰਦੇ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਾਂਦੇ ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀ ਲਿੱਦ ਚੁੱਕ ਬਾਹਰ ਸੁੱਟਦੇ। ਕਿਸੇ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਤੁੱਛ ਨਾ ਗਿਣਦੇ। ਜਗ ਵੀ ਈਰਖਾ ਨਾ ਕਰਦੇ :

‘ਲੀਦ ਹਟਾਵਤ ਅਸੂਨ ਸਾਰੀ।
ਅੰਰ ਟਹਲ ਇਤਿਥਾਦਕ ਭਾਰੀ। ੨੨।
ਕਰਤ ਰਹਿਤ ਨਿਸ ਦਿਨ ਧਰਿ ਸਰਧਾ।
ਕਬੀ ਨ ਕਰਹੀ ਕਾਹਿ ਸਪਰਧਾ।’

ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ (੧੯੨੬) ਉਪਰੰਤ ਪੰਥ ਵਿਚ ਇਕ ਜੋੜ ਉੱਭਰਿਆ। ਉਸ ਜੋੜ ਨੇ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਲਿਆ ਖੜਾ ਕੀਤਾ। ਪੰਥ ਨੇ ਗੁਰਮਤਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਹੁਣ ਚੁੱਪ ਕਟੀ ਕਰਨੀ ਠੀਕ ਨਹੀਂ। ਉਸ ਗੁਰਮਤੇ ਅਨੁਸਾਰ ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਸਜਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਲੁੱਟੇ ਗਏ।

ਜਥੇਦਾਰ ਦਰਬਾਰਾਂ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠਾਂ ਸਰਦਾਰ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਈ ਮੱਲਾਂ ਮਾਰੀਆਂ।

ਪੱਕਾ ਹੱਥ ਪਾਉਣ ਲਈ ਅਬਦੁਸ਼ਮਦ ਦੀ ਥਾਂ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਨਿਯਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਸਖਤੀ ਆਰੰਭੀ। ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅੱਗੇ ਹੋ ਕੇ ਲੜਦੇ ਰਹੇ। ਲਗਾਤਾਰ ਛੇ ਸਾਲ ਦੇ ਸਬਰ ਬਾਅਦ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਨੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਨਵੀਂ ਪਾਲਿਸੀ ਅਪਨਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਉਸ ਤਜਵੀਜ਼ ਕੀਤਾ :

(੧) “ਸਿੰਘਾਂ ਤੋਂ ਬੰਦਸ਼ਾਂ ਉਠਾ ਲਈਆਂ ਜਾਣ, (੨) ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਵੱਡੀਆਂ ਜਗੀਰਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ, (੩) ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਉੱਚ ਪਦਵੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ ।”

ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਨੇ ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ। ਕੋਈ ਨਵਾਬੀ ਤੇ ਜਗੀਰਾਂ ਲੈਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ :

ਟਹਲ ਮਹਲ ਤਾਕਉ ਮਿਲੈ ਜਾਕਉ ਸਾਧ ਕ੍ਰਿਪਾਲ।

ਸਾਧੁ ਸੰਤ ਤਉ ਬਸੈ ਜਉ ਆਪਨ ਹੋਇ ਦਇਆਲ।

ਦਾ ਵਾਕ ਸੁਣ ਕੇ ਜਾਗੀਰ ਤੇ ਨਵਾਬੀ ਸਰਦਾਰ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।

ਨਵਾਬੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਪੰਥਕ ਜਥੇਬੰਦੀ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨਾ ਆਰੰਭਿਆ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵਧ ਗਿਆ। ਮੁਖੋਂ ਨਿਕਲਿਆ ਹਰ ਸ਼ਬਦ ਰੱਬੀ ਹੁਕਮ ਸਮਝਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ। ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੂੰ ਸੁਭਾਵਕ 'ਪਾਤਸ਼ਾਹ' ਆਖਿਆ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਕੰਮ ਨੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜਗੀਰ ਭਾਵੇਂ ੧੨੩੫ ਵਿਚ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਨੇ ਜਥੁਤ ਕਰ ਲਈ, ਪਰ ਨਵਾਬੀ ਪਦ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਅਨਿੱਖੜਵਾਂ ਅੰਗ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਜੰਗਾਂ ਦੁੱਧਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਆਪ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨੂੰ ਓਹਲੇ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਸਤੰਬਰ, ੧੨੩੬ ਨੂੰ ਆਪ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਹੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ। ਨਾਦਰ ਦੇ ਹਮਲੇ ਸਮੇਂ ਕੰਮ ਦੀ ਸੰਦਰ ਅਗਵਾਈ ਕਰ ਕੇ ਹਮਲੇ ਤੋਂ ਪੂਰੇ ਲਾਡ ਉਠਾਏ। ਯੁੱਧ ਨੀਤੀ ਵਿਚ ਆਪ ਨਿਪੁੰਨ ਸੰਨ। ਨਾਦਰ ਵਰਗੇ ਜਰਨੈਲ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦੇਣਾ ਆਪ ਦੀ ਸੁਰੱਜੀ ਅਗਵਾਈ ਦਾ ਹੀ ਸਦਕਾ ਸੀ। ਜੰਗ ਵਿਚ ਮਸਤ ਹਾਬੀ ਵਾਂਗੂੰ ਅੰਗੇ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਕਦੇ ਜਾਨ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਰ ਨਾ ਕਰਦੇ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਰੀਰ ਤੇ ਫੱਟਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਨ। ਉਹ ੧੨੪੮ ਤਕ, ਬਿਖੜੇ ਸਮੇਂ ਅਗਵਾਈ ਦੇਂਦੇ ਰਹੇ। ਵੈਸਾਖੀ (੧੨੪੮) ਨੂੰ ਵਾਗਡੇਰ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੂੰ ਦੇ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵੱਲ ਪੂਰਾ ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ ਆਰੰਭਿਆ। ੧੨੫੩ ਈਂਡੀ: ਨੂੰ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਹੋਇਆ। ਅੰਤਮ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਕਿਰਪਾਨ ਅਤੇ ਗੁਰਜ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਬਾਬਾ ਅਟੱਲ ਜੀ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸਮਾਧ ਵੀ ਉਥੇ ਹੀ ਬਣਾਈ ਗਈ।

ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਸਿੱਖੀ ਆਚਰਣ ਦੀ ਮੂਰਤ, ਨਿਰਤਾ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਅੰਗੇ, ਨਿਰਭੈਤਾ ਵਿਚ ਸਿਖਰ ਉੱਤੇ ਅਤੇ ਇਕ ਤਗਤੇ ਜਥੇਦਾਰ, ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਤੇ ਸਭ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਆਗੂ ਸਨ। ਜੁਰਅਤਿ ਦੀ ਇਕ ਉਦਾਹਰਣ ਸਾਡੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੇ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਦਿਨ ਮੌਜ ਚਿੱਤ ਵਿਚ ਆਇਆ ਕਿ ਕਾਹਦੇ ਅਸੀਂ ਨਵਾਬ ਹਾਂ, ਨਵਾਬੀ ਤਾਂ ਲਾਹੌਰ ਤਥਤ ਉੱਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਵੀਂ ਸਿਰਲੱਖ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਲਾਹੌਰ ਸ਼ਾਹੀ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੇ ਜਾ ਚੜ੍ਹੇ। ਕਚਹਿਰੀ ਲਗਾਈ। ਹੁਕਮ ਦਿੱਤੇ। ਫਰਮਾਨ ਕੱਢੇ :

‘ਪਰਰ ਦੋਇ ਤਹਿ ਹੁਕਮ ਚਲਾਇ।’

ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਪੁੱਜਦੇ ਤੱਕ ਨਗਾਰੇ ਵਜਾਂਦੇ :

ਗੁਣ ਬਾਹਰ ਸਿੰਘ ਰਲ ਰਾਯੇ ਝਾੜੀਂ।

ਗਾਯੇ ਖੇਡ ਕਰ ਐਸ ਖਿਡਾਰੀ।

ਬੁੱਢਾ ਦਲ ਤੇ ਤੁਰਨਾ ਦਲ ਵਾਲੇ ਦੇਵੇਂ ਹੀ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਆਗੂ ਮੰਨਦੇ। ਸਰੀਰ ਭਰਵਾਂ ਤੇ ਕੱਦ ਕਾਠ ਬਹੁਤ ਉੱਚਾ ਸੀ। ਸਿੱਖੀ ਪਰਚਾਰ ਦੀ ਲਗਨ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਠਾਨਾਂ ਮਾਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਕਥਨੀ ਇਤਨੀ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਸੀ ਕਿ ਲਤੀਫ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, ‘ਕੋਈ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋਏ ਬਗੈਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹਿ ਸਕਦਾ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਜੱਟਾਂ, ਤਰਖਾਣਾਂ, ਚੁਲਾਹਿਆਂ, ਝੀਵਰਾਂ ਤੇ ਬੱਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਵਾਇਆ। ਇਸ ਦੀ ਯੋਗ ਅਗਵਾਈ ਸਦਕਾ ਪੰਥ ਚੋਟੀ ਉੱਤੇ ਜਾ ਪੁੱਜਾ। ਇਸ ਦੀ

ਵਡਿਆਈ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਐਸਾ ਰਸਤਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਟੁਰ ਕੇ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹੋ ਸਕਣ । ਡਾਕਟਰ ਰੋਕਲ ਚੰਦ ਨਾਰੰਗ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ “ਸਾਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਮਹਾਨ ਪਵਿੱਤਰ ਜੀਵਨ ਵਾਲਾ ਸੰਤ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਸਾਰਾ ਪੰਥ ਇਸ ਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰਦਾ ਸੀ ।” ਜਨਰਲ ਗਾਰਡਨ ਨੇ ਵੀ ਬੜੇ ਸੁੰਦਰ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਹੈ : “ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾ ਜਾਣ ਉਪਰੰਤ ਖਾਲਸਾ ਕੰਮ ਖਿੰਡ ਗਈ । ਮੈਦਾਨੇ ਜੰਗਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਆਗੂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ । ਇਸ ਵਰਿਆਮ ਸੂਰਮੇ ਨੇ ਅਗਵਾਈ ਕਰ ਕੇ ਸਭ ਦਾ ਦੁੱਖ-ਸੁਖ ਸਾਂਝਾ ਅਤੇ ਕਮਾਈ ਸਾਂਝੀ ਕਰਵਾਈ ।” ਮੈਗਰੇਗਰ, ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਕ ਨਿਡਰ, ਬਹਾਦਰ ਤੇ ਨੀਤੀਵਾਨ ਸੂਰਮਾ ਲਿਖਦਾ ਹੈ । ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਅਕਤੀ ਨੇ ਪੰਥ ਦੀ ਬਿਖੜੇ ਸਮੇਂ ਅਗਵਾਈ ਕਰ ਕੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਵੱਡਮੁੱਲੀ ਥਾਂ ਪਾਪਤ ਕਰ ਲਈ ਹੈ ।

ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਉਤਸ਼ਾਹ ਤੇ ਜਥੇਬੰਦੀ :

ਨਵਾਬੀ ਮਿਲਣ ਕਾਰਨ ਕੁਝ ਸੁਖ ਦਾ ਸਾਹ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਇਆ । ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਲਹਿਰ ਵਧੀ । ਰਾਜ ਵੱਲ ਪਹਿਲਾ ਕਦਮ ਸਮਝ ਕੇ ਸਿੱਖ ਹੋਰ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਹੋ ਗਏ । ਇਤਨੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ ਕਿ ਕੁਝ ਸਿੰਘ ਆਰਾਮ ਕਰਨ ਦੀ ਸੋਚਣ ਲੱਗ ਪਏ । ਕਈ ਘਰਾਂ ਵੱਲ ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਚਲੇ ਗਏ । ਕਈ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਹੀ ਡੇਰੇ ਲਗਾ ਕੇ ਬੁੰਗੇ ਬਣਾਉਣ ਲੱਗੇ । ਕਈਆਂ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਨੂੰ, ਜੋ ਢਾਹ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ, ਉਸਾਰਨਾ ਆਰੰਭਿਆ । ਕਈ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਵਿਚ ਲੱਗ ਪਏ । ਕਈ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਸਿੰਘ ਸਜਾਉਣ ਲੱਗੇ । ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਹੋਰ ਕਿਤਨੇ ਸਿੱਖ ਬਣਾ ਲਏ ਗਏ । ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਜੋ ਵੀ ਜਾਗੀਰ ਦੀ ਰਕਮ ਆਉਂਦੀ, ਪੰਥ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ । ਪੰਥ ਵਿਚ ਵੰਡ ਕੇ ਖੁਸ਼ੀ ਲੈਂਦੇ । ਇਕ ਲਾਂਗਰੀ ਭਾਈ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਸਾਡੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਬੜੀ ਬਰਕਤ ਸੀ । ਮੇਦੀ ਦੇ ਇੰਚਾਰਜ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲਵਾਲੀਏ ਸਨ । ਗੱਲ ਕੀ :

“ਇਕ ਬਾਣੀ ਸਭ ਰਖਹਿ ਕਮਾਈ ।

ਰਖੈ ਨਹੀਂ ਕੋਊ ਤਿਸੈ ਛੁਪਾਈ ॥”

ਛੇਤੀ ਹੀ ਇਤਨੀ ਤਾਕਤ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਪੰਥ ਦੇ ਮੁਖੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਨੂੰ ਪੱਕਿਆਂ ਪੈਰਾਂ ਉੱਤੇ ਕਰਨ ਦੀ ਸੋਚਣ ਲੱਗੇ । ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਭਾਈ ਬਿਨੋਧ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਜਥੇ ਬਣਾਉਣੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ । ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠਾਂ ਜਥੇ ਬਣਾਉਣੇ ਦਾ ਕੰਮ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ ਗਿਆ । ਸਲਾਹ ਇਹ ਬਣੀ ਕਿ ਜੇ “ਜਥਾ ਇਕ ਹੀ ਰੱਖੀਏ ਤਾਂ ਜਾਗੀਰ ਤੇ ਹੋਰ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕਰਨਾ ਕਠਿਨ ਹੈ । ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਵੱਧ ਗਿਆ ਹੈ । ਜਥੇ ਬਣਾਉਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ । ਇਕ ਥਾਵੋਂ ਲੰਗਰ ਕਰਨਾ ਵੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ ।” ਸੋ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਰਬੱਤ ਖਾਲਸਾ ਨੂੰ ਦੋ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਦਿੱਤਾ । ਇਕ ਦਾ ਨਾਮ ‘ਬੁੱਢਾ ਦਲ’ ਰੱਖਿਆ ਤੇ ਦੂਜੇ ਦਾ ਨਾਂ ‘ਤਰੁਨਾ ਦਲ’ । ਬੁੱਢਾ ਦਲ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ

ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ, ਸਰਦਾਰ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ, ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਨਾਗੋਕੇ, ਭਾਈ ਬਾਬੁ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ, ਕੁਬੇਰ ਸਿੰਘ, ਭੂਮੀਆ ਸਿੰਘ ਸਨ। 'ਤਰੁਨਾ ਦਲ' ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਜਥੇਦਾਰ ਬਾਗ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੋਠਾਂ ਟੁਰਦਾ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਇਕ ਥਾਵੋਂ ਰੱਖਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਪੰਜ ਜਥੇ ਬਣਾਏ ਗਏ। ਪੰਜ ਸਰ (ਰਾਮਸਰ, ਬਬੇਕਸਰ, ਲਛਮਨਸਰ, ਕੌਲਸਰ ਅਤੇ ਸੰਤੋਖਸਰ) ਟਿਕਾਣਾ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੇ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਬੁੱਢਾ ਦਲ ਟਿਕਿਆ। ਪੰਜ ਜਥਿਆਂ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਇਹ ਸਨ : ਪਹਿਲੇ ਜਥੇ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਸਨ ; ਦੂਜੇ ਦੇ ਭਾਈ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮੀਤ ਜਥੇਦਾਰ ਧਰਮ ਸਿੰਘ; ਤੀਜੇ ਦੇ ਮਾਹਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮੀਤ ਜਥੇਦਾਰ ਬਿਨੋਧ ਸਿੰਘ; ਚੌਥੇ ਦੇ ਭਾਈ ਦਸਵੰਧਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋਟ ਬੁੱਢਾ ਵਾਲੇ; ਪੰਜਵੇਂ ਦੇ ਬੀਰੂ ਸਿੰਘ ਰੰਘਰੇਟੇ ਸਨ। ਹਰ ਜਥੇ ਵਿਚ ਤਕਰੀਬਨ ੧੨੦੦ ਤੋਂ ੨੦੦੦ ਤਕ ਸਿੱਖ ਸਨ, ਪਰ ਇਹ ਗਿਣਤੀ ਵਧਦੀ ਘਟਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਹਰ ਜਥੇ ਵਾਲੇ ਇਕ ਥਾਵੋਂ ਖਾਂਦੇ, ਪਹਿਨਦੇ ਤੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਕੋਈ ਜਥਾ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰੱਖਦਾ। ਸਾਰੇ 'ਬੁੱਢਾ ਦਲ' ਦੇ ਆਗੂ ਕੋਲ ਲਿਆਂਦੇ ਸਨ। ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਹੀ ਸਮੁੱਚੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। 'ਬੁੱਢਾ ਦਲ' ਵਾਲੇ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਹੀ ਟਿਕਦੇ ਪਰ ਤਰੁਨਾ ਦਲ ਵਾਲੇ ਦੂਰ-ਦੂਰ ਤਕ ਮਾਰ ਕਰਦੇ। ਹਿਸਾਰ ਤੇ ਹਾਂਸੀ ਤੱਕ 'ਤਰੁਨਾ ਦਲ' ਦੇ ਜਥੇ ਮਾਰ ਕਰ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਜਿਸ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਪੁੱਜਦੇ, ਪਿੰਡਵਾਸੀ ਸ਼ੁਕਰ ਕਰਦੇ ਤੇ ਧੰਨ ਭਾਗ ਕਹਿ ਆਦਰ ਦੇਂਦੇ। ਉਹ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਵਿਚ ਆਇਆਂ ਸਭ ਫਰ ਲੱਖ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਦਾ ਚਿੱਠਾ, ਲਿਖਤ ਪੜ੍ਹਤ ਅਤੇ ਹੋਰ ਹਿਸਾਬ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ (ਕਲਾਲ) ਕੋਲ ਸੀ।

ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ੨੧ ਜਨਵਰੀ, ਸੰਨ ੧੯੬੨ ਪਿੰਡ ਪਹੂ ਵਿੰਡ ਭਾਈ ਭਗਤ ਸੰਘ ਜ਼ਿਭੀਦਾਰ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਜੀ ਉਣੀ ਦੀ ਕੁੱਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜਦ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਆਏ ਤਾਂ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਉਥੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਟਿਕ ਕੇ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਹੀ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਵਿੱਦਿਆ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਤੇ ਹੋਰ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੀ ਕਲਗੀਧਰ ਹੱਥੋਂ ਛਕਿਆ। ਜਦ ਦਸਮ ਪਿਤਾ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਭਾਵ ਅਰਥ ਟੀਕਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਹਨਾਂ ੪੯ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਅਰਥ ਸੁਣੇ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਸਹਿਪਾਠੀ ਹੀ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ, ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਕੁਇਰ, ਭਾਈ ਧੀਰ ਸਿੰਘ ਰੰਘਰੇਟੇ, ਭਾਈ ਬਿਸ਼ੰਬਰ ਸਿੰਘ ਉਜੈਨ, ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਭਿੰਡਰਾਂ ਵਾਲੇ ਤੇ ਭਾਈ ਮਲਿਆਗਰ ਸਿੰਘ ਸੰਤੋਖੀ ਸਨ। ੧੯੮੦ ਵਿਚ ਜਦ ਅਨੰਦਪੁਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਛੱਡਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਪਹੂ ਵਿੰਡ ਸਨ। ਸੌਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਪੁੱਜਣਾ ਸੂਣ ਕੇ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਗਏ। ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਆਦਿ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀੜ ਫਿਰ ਲਿਖੀ। ਪਿੱਛੋਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਹੋਰ ਬੀੜਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਜੋ ਚਾਰ ਤਖਤਾਂ ਉੱਤੇ ਭੇਜੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਆਪਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਿਤਨਾ ਪਿਆਰ ਸੀ, ਉਸ ਦੀ ਉਦਾਹਰਣ ਉਹ ਸਮਾਂ ਹੈ ਜਦ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਿਖੀ ਬੀੜ ਦੀ ਸੁਧਾਈ ਹਿਤ ਕਰਤਾ ਰਪੁਰ ਆਏ ਤਾਂ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੁਵਾਲੀਆ ਨੇ ਨਾ ਸਿਰਫ ਰੱਖਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ, ਸਗੋਂ ਲੰਗਰ ਵੀ ਆਪ ਬਣਾ ਕੇ ਪੁਰੁਚਾਂਦੇ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਉੱਥੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ। ਫਾਰਸੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀੜ ਲਿਖੀ। ਆਪ ਭਾਵੇਂ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਰਹੇ, ਪਰ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਆਉਣਾ ਸੂਣ ਕੇ ਸਰਹੰਦ ਦੀ ਮਾਰ ਵੇਲੇ ਨਾਲ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੜਾ ਆਦਰ ਦੇਂਦੇ ਸਨ। ਪੰਥ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਟਿਕ ਕੇ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਐਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਸਨ ਜੋ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਪੰਥ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਜਦ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਜਰਨੈਲ ਜਹਾਨ ਖਾਨ ਦਾ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਢਾਹੁਣਾ ਤੇ ਪੂਰਨਾ ਸੁਣਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ੧੫ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਖੰਡਾ ਹੱਥ ਲਿਆ ਤੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ:

“ਸੀਸ ਸੁਧਾਸਰ ਹੇਤ ਕਰ ਦੇਵੇਗੇ ਹਮ ਜਾਇ,
ਕਰ ਅਰਦਾਸਾ ਤੁਰ ਪਏ ਸਿੰਘ ਜੀ ਫਤਹਿ ਗਜਾਇ ।”

ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਕਰਾਉਣ ਦਾ ਜਿਕਰ ਵੀ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ :
ਸੁਣ ਸਿੰਘ ਪਾਠ-ਅਖੰਡ ਕਰਾਯੋ ॥ ੧੩ ॥

ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਟੁਰਨ ਵੇਲੇ ਆਪ ਜੀ ਨਾਲ ਕੇਵਲ ਦ ਸਿੰਘ ਸਨ । ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਹੀ ਜਥੇਦਾਰ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਅਨੰਦਪੁਰ ਵਾਲੇ ਆਰਲੇ । ਹੋਰ ਵੀ ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਸੁਣਿਆ, ਉਹ ਨਾਲ ਹੋ ਟੁਰਿਆ । ਬਾਬਾ ਜੀ ਵੰਗਾਰ ਹੀ ਅਜਿਹੀ ਪਾਂਦੇ ਸਨ ਕਿ ਹਰ ਕੋਈ ਨਿਜ ਦਾ ਖਿਆਲ ਛੱਡ ਨਾਲ ਹੋ ਤੁਰਦਾ ਸੀ ।

ਬਹਮਨ, ਨੀਹਾਂ ਵਾਲੀ, ਗੁਰੂ ਕੇ ਚੌਤਰੇ, ਲੱਖੀ ਜੰਗਲ, ਟੁਲ ਮਹਾਰਾਜ਼, ਭੁਚੂ, ਗੋਬਿੰਦਪੁਰਾ, ਕੋਟ ਦਰਾਜ਼ ਵਿਚੋਂ ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਹੋ ਰਲੇ, ਹਰੀਕੇ ਪਤਨ ਤੱਕ ੪੦੦੦ ਸਿਰ-ਲੱਖ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਵੱਡਾ ਜਥਾ ਬਣ ਗਿਆ । ਤੁਰਨ ਤਾਰਨ ਹੋਰ ਕਿਤਨੇ ਸਿੱਖ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠਾਂ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ । ਉਥੇ ਹੀ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਗਾਨਾ ਬੰਨ੍ਹ ਲਿਆ । ਆਪਣੇ ਖੰਡੇ ਨਾਲ ਲਕੀਰ ਸੰਗਰਾਣਾ ਸਾਹਿਬ (ਇਥੇ ਹੁਣ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਲਕੀਰ ਸਾਹਿਬ ਹੈ) ਨੇੜੇ ਚਿੱਚੀ । ਦੇਖਦੇ ਹੀ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਕਿ ‘ਮਰਾਂ ਤਾਂ ਹਰਿ ਕੈ ਦੁਆਰਿ’ । ਆਪ ਜੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜਹਾਨ ਖਾਨ ਦਾ ਪੁੱਜਣਾ ਸੁਣ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲ ਚੱਲ ਪਏ । ਜਹਾਨ ਖਾਨ ਤਾਂ ਅਜੇ ਹਾਜੀ ਅਤਾ ਖਾਨ ਨੂੰ ਉਡੀਕਦਾ ਪਿਆ ਸੀ । ਯਕੂਬ ਖਾਨ ਤੇ ਸਾਬਕ ਅਲੀ ਖਾਨ ਨੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਹੀ ਰੋਕ ਲਿਆ । ਯਕੂਬ ਖਾਨ ਤੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਵਿਚਕਾਰ ਦੁਵੱਲੀ ਜੰਗ ਹੋ ਗਈ । ਪਹਿਲਾਂ ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਘੋੜੇ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਏ ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਆ ਡਿੱਗੇ । ਫਿਰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਗੁਬਾਮ-ਗੁੱਬਾ ਹੋ ਗਏ । ਯਕੂਬ ਖਾਨ ਦੇ ਸਿਰ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਇਤਨੇ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਗੁਰਜ ਮਾਰਿਆ ਕਿ ਉਹ ਥਾਂ ਹੀ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ । ਬਾਬਾ ਸੁਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੂਜੇ ਅਫਗਾਨ ਸਰਦਾਰ ਮੀਰ ਜਹਾਨ ਨੂੰ ਥਾਂ ਹੀ ਰੱਖ ਲਿਆ । ਯਕੂਬ ਖਾਨ ਨੂੰ ਡਿੱਗਦਾ ਦੇਖ ਕੇ ਇਕ ਹੋਰ ਪਠਾਨ ਅਮਾਨ ਖਾਨ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ । ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਛੁਰਤੀ ਨਾਲ ਤਲਵਾਰਾਂ ਚਲਾਈਆਂ ਕਿ ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਲੱਖ ਗਏ ।

ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

ਚਲੀ ਤੇਰਾ ਅਤਿ ਬੇਗ ਸੈਂ, ਦੋਹੂ ਕੇਰ ਬਲ ਧਾਰ ।

ਉਤਰ ਗਏ ਸਿਰ ਦੋਹਾਂ ਕੇ, ਪਰਜ ਪਰੇ ਇਕ ਸਾਰ । ੫੬ ।

ਅਜੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਡਿੱਗੇ ਹੀ ਸਨ ਕਿ ਇਕ ਸਿੱਖ ਨੇ ਪੁਕਾਰਿਆ :

ਦਿਗ ਤੈ ਇਕ ਸਿਖ ਪਿਖਿ ਕਹਯੋ ।

ਪ੍ਰਣ ਤੁਮੁਰਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਰਹਯੋ ।

ਗੁਰਪੁਰ ਜਾਏ ਸੀਸ ਮੈ ਦੇ ਹਉ ।

ਸੈ ਤੇ ਦੋਏ ਕੌਸ ਇਸ ਨੇ ਹਉ ॥ ੫੭ ॥

(ਸੰਗਰਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਢਾਈ ਮੀਲ ਹੀ ਹੈ)

ਸੁਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਿਜ ਪ੍ਰਣ ਸੰਭਾਰਾ ।

ਨਿਜ ਸਿਰ ਬਾਮ ਹਾਥ ਨਿਜ ਧਾਰਾ ।

ਦਹਿਨੇ ਹਾਥ ਤੇਰ ਖਰ ਧਾਰਾ ।

ਵਜਨ ਜਾਹਿ ਥਾਂ ਸੇਰ ਅਠਾਰਾ ॥ ੫੮ ॥

ਲਰਤ ਕਬੰਧ ਤੁਰਕ ਗਨ ਸੰਗੈਂ ।

(ਅਣਗਿਣਤ ਤੁਰਕਾਂ ਨਾਲ ਧੜ ਲੜਦਾ ਹੈ)

ਓਰ ਸੁਧਾ ਸਿਰ ਚਲਉ ਨਿਸੰਗੇ ।

ਗਰਜਤ ਤਰਜਤ ਤਨ ਘਨ ਨਯਾਈ ।

(ਬੱਦਲ ਵਾਂਗ ਗੱਜ ਕੇ ਚਮਕ ਰਹੇ ਹਨ)

ਤੁਰਕ ਚਲੇ ਭਗ ਭਰਿ ਅਗਵਾਈ ॥ ੫੯ ॥

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਭਾਈ ਮਹਿਤ ਸਿੰਘ ਵੀ ਬਗੈਰ ਸੀਸ ਤੋਂ ਲੜੇ ।

ਸਾਰੇ ਵੈਰੀ ਹੈਰਾਨ ਹੋਏ ਅਤੇ 'ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਲੜਦੀਆਂ ਨੇ', ਆਖ ਕੇ ਭੱਜ ਉਠੇ :

ਹੋਰ ਹੈਰਾਨ ਤੁਰਾਨੀ ਰਹੇ ।

ਹੈ ਭੈ-ਭੀਤ ਚਲੇ ਭਗ ਵਹੇ ।

ਏਮ ਭਟ-ਭੇਰ ਕਰਤ ਸਿੰਘ ਸੂਰੇ ।

ਪਹੁੰਚੇ ਜਬੈ ਗੁਰੂ ਚਕ ਸੂਰੇ ॥ ੬੪ ॥

ਤਬ ਇਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਐਸ ਉਥਾਚਾ ॥

ਧਨ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਣ ਕੀਂਦੇ ਸਾਚਾ ।

ਗੁਰਪੁਰਿ, ਤੀਰ ਰਾਮ ਸਰ ਆਏ ।

ਯਹਿ ਸੁਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਹਾਂ ਥਿਰਾਏ ॥ ੬੫ ॥

ਨਿਜ ਸਰ ਨਿਜ ਸੁਧਲ ਪਰ ਪਰ ਕੇ ।

ਫਤਹਿ ਗਜਾਈ ਉਚ ਉਚਰ ਕੇ ।

(ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਉਤਾਰਧ, ਬਿਸ਼੍ਵਾਸ ੫੦)

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਸਿਰ ਧੜ ਨਾਲੋਂ ਉਤਰ ਹੀ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਖੰਡਾਹੱਥ ਸੰਭਾਲੇ ਵਧਦੇ ਹੀ ਗਏ ਅਤੇ ਜੁਝਦੇ ਲੜਦੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਕਰਮਾ ਅੰਦਰ ਪੁੱਜੇ। (ਉਥੇ ਅੱਜਕਲੁ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸਮਾਂਧੀ ਹੈ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਅਸਥਾਨ ਬਾਹਰ ਰਾਮਸਰ ਕੌਲ ਹੈ।)

ਬਾਬਾ ਨੌੜੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੱਬੇ ਦੇ ਲਾਗੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਭਾਈ ਹਰੀ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਸੰਗਰਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ। ਜਹਾਨ ਖਾਨ ਤਾਂ ਹਾਰ ਹੀ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਪਰ ਹਾਜੀ ਅੱਤਾ ਖਾਨ ਨੇ ਤਾਜ਼ਾ ਦਮ ਹਮਲਾ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਤੇ ਫਿਰ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੇਪਤੀ ਕੀਤੀ। ਸਿੰਘ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਬੈਂਡੇ ਸਨ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਅੱਘੜ ਸਿੰਘ, ਸਰਦਾਰ ਸੰਤ ਸਿੰਘ, ਸਰਦਾਰ ਸੱਜਨ ਸਿੰਘ, ਸਰਦਾਰ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ, ਸਰਦਾਰ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ, ਸਰਦਾਰ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਸਮੇਤ ਬਾਬਾ ਬਾਲਾ ਸਿੰਘ, ਬਾਬਾ ਬਿਆਲਾ ਸਿੰਘ ੧੧ ਨਵੰਬਰ, ੧੨੫੭ ਨੂੰ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ (ਇਹਨਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਸ਼ਹੀਦੀ ਅਸਥਾਨ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਲਾਗੇ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਚਾਟੀਵਿੰਡ—ਭਾਈ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ, ਬਿਬੇਕਸਰ—ਬਾਬਾ ਕੌਰ ਸਿੰਘ, ਬਾਬਾ ਮੰਨਾ ਸਿੰਘ)। ਸਿੰਘ ਜਲੰਧਰ ਦੁਆਬ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ। ਕੋਟ ਬੁੱਢਾ ਰਾਮ ਦਾਸ ਦੇ ਚੌਧਰੀ ਨੂੰ ਵੀ ਬਹਾਨਾ ਬਣਾ ਕੇ ਜਹਾਨ ਖਾਨ ਨੇ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਕੇ ਮਾਰਿਆ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਉਸ ਚੌਪਰੀ ਦੇ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਤੇ ਬਹੁਤ ਗੁੱਸਾ ਮਨਾਇਆ।

ਸੁਲਤਾਨ-ਉਲ-ਕੌਮ ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੁਵਾਲੀਆ

ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੁਵਾਲੀਆ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਅਜਿਹਾ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ, ਜਿਸ ਨੇ ਚਾਲੀ ਸਾਲ ਦਿਨ ਰਾਤ ਇਕ ਕਰ ਬਿਖੜੇ ਸਮੇਂ ਕੌਮ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਤੇ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਹੋਏ। ਕੌਮ ਦਾ ਪਿਆਰ ਲਿਆ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਮਾਣਿਆ ਹੋਵੇ। ਫਿਰ ਉਹ ਹੀ ਇਕੋ ਇਕ ਸਿੱਖ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਮੁੱਚੀ ਕੌਮ ਨੇ 'ਸੁਲਤਾਨ-ਉਲ-ਕੌਮ' ਕਹਿਆ। ਠੀਕ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੀ ਸਮੁੱਚੀ ਕੌਮ ਦਾ ਮਾਣ ਲੈਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰਥ ਰਹੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਕੁਝ ਰਿਆਸਤਾਂ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਹੇਠਾਂ ਜਾਣਾ ਠੀਕ ਜਾਣ ਲਿਆ ਸੀ। ਫਿਰ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਐਸੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਜਨਮ ਹੀ ਦਸ਼ਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਦੇ ਵਰ-ਅਸੀਸ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਉਹ ਭਾਵੇਂ ੪ ਸਾਲ ਦੇ ਹੀ ਯਤੀਮ ਹੋ ਗਏ ਪਰ ਮਾਂ ਨੇ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖੀ ਕੁੱਟ-ਕੁੱਟ ਕੇ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਓਝੜੇ ਨੂੰ ਪੈਣ ਦਿੱਤਾ। ਮਾਂ ਨੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਐਸੀ ਗੁੜ੍ਹਤ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਘੁੱਟੀ ਪਿਲਾਈ ਕਿ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਉਸ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣੀ ਰਹੀ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਤਨੀ ਰਵਾਦਾਰੀ ਭਰੀ ਗਈ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੱਕ ਨੂੰ ਉਠਾਲਣ ਵੇਲੇ ਇਹ ਹੀ ਕਹਿੰਦੇ : 'ਉਠੋ, ਸੁਖਹ ਸੌਣ ਲਈ ਨਹੀਂ, ਉਸ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਜੁੜਨ ਲਈ ਹੈ।' ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਐਸੇ ਖੁਸ਼-ਕਿਸਮਤ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਦਿੱਲੀ ਸੱਤ ਸਾਲ ਰੱਖ ਸਵਾਰਿਆ ਤੇ ਗੋਦ ਲੈ 'ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ-ਪੰਥ ਤੇ ਹਰ ਸਮੇਂ ਤੇਰੇ ਗਿਰਦ ਆਸਿਆਂ ਵਾਲੇ ਫਿਰਨਗੇ' ਦਾ ਵਰ ਦਿੱਤਾ। ਫਿਰ ਉਹ ਹੀ ਐਸੇ ਜਰਨਲੈ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਘੜ ਅਜਿਹਾ ਸੰਵਾਰਿਆ ਕਿ ਸਮੁੱਚੀ ਕੌਮ ਦੀ ਵਾਗਡੋਰ ਹੀ ਸੰਨ ੧੯੪੮ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀ। ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨੂੰ ਅੰਤਮ ਸਵਾਸਾਂ ਤੱਕ ਅਜਿਹਾ ਨਿਭਾਇਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣੇ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਮੁਤਾਬਿਕ ਕਿਸੇ ਅੱਖ ਨਾ ਵਗਾਇਆ ਪਰ ਸਸਕਾਰ ਹੋ ਜਾਣ ਉਪਰੰਤ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਅੱਖ ਸੱਜਲ ਨਾ ਹੋਈ ਹੋਵੇ ਤੇ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਪੁਰਸ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਇਹ ਨਾ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਕਿ 'ਧਰਮ ਰਾਜ ! ਇਹ ਤੂੰ ਕੀ ਕੀਤਾ ?'

ਜਨਮ—ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ੩ ਮਈ, ੧੯੧੮ ਈ: ਸਰਦਾਰ ਬਦਰ

ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਆਹੂਲ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲਾਹੌਰ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕਈ ਸਾਲ ਲੰਘ ਜਾਣ ਤੇ ਵੀ ਜਦ ਬਦਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਸੰਤਾਨ ਨਾ ਹੋਈ ਤਾਂ ਜੋੜੀ ਗੁਰੂ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਅਨੰਦਪੁਰ ਆਈ ਤੇ ਮਨ—ਦਸ਼ਾ ਦਸ਼ੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਦੱਸੀ। ਕਲਗੀ ਵਾਲੇ ਨੇ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਦੇ ਘਰ ਆ ਕੇ ਕਿਹਾ—“ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਜੁਟੇ ਰਹੋ, ਨਾਮ ਨਾ ਵਿਸਾਰੋ! ਤੁਹਾਡੇ ਘਰ ਗੁਰੂ ਕਾ ਲਾਲ ਜਨਮ ਲੇਵੇਗਾ।”

ਇਹ ਗੁਰੂ ਕਾ ਲਾਲ ਹੀ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਸੀ। ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਅਜੇ ਚਾਰ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਬਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ। ਐਸੀ ਘਾਤਕ ਸੱਟ ਪੈਣ ਤੇ ਵੀ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਜ਼ਰਾ ਨਾ ਡੈਲੇ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਪੂਰਾ ਰੂਪ ਸਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਬਹੁਤ ਕੰਠ ਸੀ। ਕੀਰਤਨ ਇਤਨਾ ਸੁੰਦਰ ਕਰਦੇ ਕਿ ਸੰਗਤਾਂ ਸਦਾ ਸੁਣਨਾ ਲੋਚਦੀਆਂ। ਬੇਟੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ, ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਦੀਵਾਨ ਲੱਗਦਾ, ਸੁਣਦੇ, ਆਪੂਰ੍ਵ ਜਫਰ ਜਾਲ ਪੁੱਜਦੇ। ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਦੀ ਚਉਂਕੀ ਲਗਦੇ। ਇਹ ਯਾਦ ਰਵੇਂ ਕਿ ਇਹ ਉਹ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦ ਪੱਤਾ-ਪੱਤਾ, ਝਾੜ-ਝਾੜ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਵੈਰੀ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਹੋਣਾ ਹੀ ਮੌਤ ਸਹੇਲਨਾ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਸੰਗਲਾਂ ਤੇ ਜੂਹਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨਾ ਮੌਤ ਨੂੰ ਹੀ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਮਾਰਨੀਆਂ ਸਨ। ਇਕ ਸਮੇਂ ਸਰਦਾਰ ਬਾਘ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਕਲਗੀਧਰ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਸਦਕਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਅਜੇ ਤੱਕ ਉਹ ‘ਸ਼ੁਕਰਨ’ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇ। ਚੰਗਾ ਇਹ ਹੀ ਬਣ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਪਾਸ ਜਾ ਕੇ ਅਸੀਸ ਲਈ ਜਾਏ।

ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ੨ ਸਾਲ—ਜਦ ਅਸੀਸਾਂ ਲੈਣ ਅਤੇ ਸ਼ੁਕਰ ਮਨਾਉਣ ਲਈ ਦਿੱਲੀ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਪਾਸ ਮਾਂ-ਪੁੱਤ ਤੇ ਮਾਮਾ ਪੁੱਜੇ ਤਾਂ ਉਥੇ ਇਕ ਦਿਨ ਮਾਂ ਪੁੱਤਰ ਨੇ ਰਲ ਕੇ ਜਦ ਕੀਰਤਨ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਨੇ ਉਥੇ ਹੀ ਟਿਕਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ‘ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵੱਡੇ ਭਾਗ ਸਾਡੇ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ’ ਕਹਿ ਕੇ ਮਾਮਾ ਬਾਘ ਸਿੰਘ ਮਾਂ-ਬੇਟਾ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਟਿਕਾ ਗਏ। ਮਾਂ-ਬੇਟਾ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ। ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਖੂਸ਼ੀਆਂ ਲੈਂਦੇ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਬਾਲਕ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ-ਲਿਖਾਈ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਮਕਤਬ ਵਿਚ ਕਰਾ ਦਿੱਤਾ। ਫਾਰਸੀ ਤੇ ਗਣਿਤ ਵਿੱਦਿਆ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਸਿੱਖ ਲਈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਰਹੱਸ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਸਮਝੇ। ਪੁੱਤਰਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਪਾਲ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵੀ ਹੋਇਆ ਕਿ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਦਾ ‘ਪੁਤਰੈਲਾ’ ਹੈ। ਮੁਗਲ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਵੀ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇੜੇ ਤੋਂ ਤੱਕ ਰਹੇ ਸਨ। ਐਸੀਆਂ ਸੁਲਝੀਆਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਕਰਦੇ ਕਿ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਵਾਰੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਛਰਮਾਇਆ ਵੀ : ‘ਯਹਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹਿ-ਪੰਥ’ ਹੈ।

ਵਾਪਿਸ ਪੰਜਾਬ—ਸੱਤ ਕੁ ਸਾਲ ਦਿੱਲੀ ਰਾਜ-ਸਾਜ, ਧਰਮ-ਕਰਮ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਲੈਣ ਉਪਰੰਤ ਮਾਮਾ ਬਾਘ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੰਜਾਬ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਲੈ ਆਏ। ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਨੇ ਕੁੱਖਸਤੀ ਵੇਲੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲਿਖਾਸ-ਫਾਖਰਹ (ਕੀਮਤੀ ਪੋਸ਼ਾਕ) ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਪਹਿਨਾਇਆ ਤੇ ਫਿਰ ਅਸੀਸਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਕਿ ‘ਬੇਟਾ ਸਾਹਿਬ-ਇਕਬਲ ਹੋਗਾ’ ਅਤੇ

ਆਪਣੇ ਕੋਲੋਂ ਇਕ ਚਾਂਦੀ ਦਾ ਆਸਾ ਦੇਂਦੇ ਫਿਰ ਕਿਹਾ—ਤੇਰੇ ਤੇ ਤੇਰੀ ਸੰਤਾਨ ਗਿਰਦੇ ਆਸਿਆਂ ਵਾਲੇ ਸਦਾ ਰਹਿਣਗੇ। ਪੰਜਾਬ ਪੁੱਜ ਸ਼ਸਤਰ ਵਿਦਿਆ, ਘੋੜ ਸਵਾਰੀ ਤੇ ਤੀਰ ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਦੇ ਜੱਹਰ ਸਿੱਖੇ। ਕੱਦ ਕਾਠ ਚੰਗਾ ਨਿਕਲ ਆਇਆ ਸੀ। ਅਵਾਜ਼ ਵੀ ਭਰਵਾਂ ਸੀ। ਫੁਰਤੀਲੇ ਬੜੇ ਸਨ। ਕਦੇ ਸੰਜੋਆ ਜਾਂ ਜਰਹ-ਬਕਤਰ ਤੱਕ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਨਹੀਂ ਪਹਿਨਿਆ। ਪਿਛੋਂ ਰਣਨੀਤੀ ਸਮਝਾਂਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਵੀ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸੰਜੋਆ ਪਹਿਨਣ ਨਾਲ ਲੜਨ ਵਿਚ ਦਿੱਕਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਵਾਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਅੰਖਿਆਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸੰਜੋਆ ਤਾਂ ਬੱਚ ਕੇ ਲੜਨ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਿੰਘ ਲਲਕਾਰ ਲੜਦਾ ਹੈ।' ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਜਖਮ ਸਰੀਰ ਤੇ ਸਨ ਪਰ ਰਤਾ ਭਰ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰਦੇ। ਪੁਰਾਤਨ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹੀ ਇਹ ਸਨ ਕਿ 'ਸਰੀਰ ਪਵਿੱਤਰ ਹੀ ਤਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਦ ਸ਼ਸਤਰ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਲੱਗੇ।'

ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਛੱਤਰ ਛਾਇਆ ਹੇਠ—ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਰਾਜ ਨਵਾਬ ਜੱਕਰੀਆ ਖਾਨ ਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੋ-ਅਮਲੀ ਅਪਣਾਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਅਤਿ ਦੇ ਜੂਲਮ ਢਾਹ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਆਦਰ ਵਾਲੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਦੇਂਦਾ ਸੀ। ਨਵਾਬੀ ਵੀ ਉਸ ਨੇ ਇਸੇ ਦੋ-ਅਮਲੀ ਮੁਤਾਬਿਕ ਭੇਜੀ ਸੀ। ਨਵਾਬੀ ਆਉਣ ਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਖਰਾਬੀ ਆਖ ਪਰਤਾ ਦਿੱਤੀ, ਪਰ ਸਰਦਾਰ ਸੁਖੇਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਕਹਿਣ ਤੇ ਕਿ 'ਦਾਅਵਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਕਾਇਮ ਰੱਖੋ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਵਰਤ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸੋ ਕਿ ਜੇ ਸਾਡਾ ਰਾਜ ਆਇਆ ਤਾਂ ਐਸਾ ਹਲੀਮੀ ਰਾਜ ਹੋਵੇਗਾ, ਜਿੱਥੇ ਸਭ ਸੁਖੀ ਵਿਚਰਨਗੇ।'

ਇਸੇ ਦੌਰਾਨ ਮਾਂ, ਮਾਮਾ ਬਾਘ ਸਿੰਘ ਤੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜਦ ਇਕ ਵਾਰੀ ਵੈਸਾਖੀ ਦੇ ਮੇਲੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆਏ ਤੇ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਐਸਾ ਭਾਹਿਆ ਕਿ ਮਾਂ—ਮਾਮਾ ਅੱਗੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕੋਲ ਹੀ ਰੱਖਣ ਲਈ ਇੱਛਾ ਪ੍ਰਗਟਾਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਤੱਕ ਲਿਆ ਕਿ ਨੌਜ਼ਾਨ ਵਿਚ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੈ। ਪਛਿਆਲਿਖਿਆ ਜਾਣ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਰਸਦ ਅਤੇ ਘੋੜਿਆਂ ਨੂੰ ਦਾਣਾ ਛੱਕਾ ਆਦਿ ਦੇਣ ਤੇ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ।

ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ, ਦਿੱਲੀ ਵਿਖੇ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਕਾਰਨ, ਹਿੰਦੀ ਦੀ ਮਿਲਾਵਟ ਸੀ ਤੇ ਗੱਲਾਂ-ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ 'ਹਮ ਕੋ ਤੁਮ ਕੋ' ਵੀ ਕਹਿ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸਿੰਘਾਂ ਅੱਲ ਹੀ 'ਹਮ ਕੋ ਤੁਮ ਕੋ' ਪਾ ਦਿੱਤੀ। ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਰੋਣ-ਹਾਕਾ ਹੋ ਜਦ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸਿੰਘ ਪੈਲ-ਪੈਂਪਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ 'ਹਮ ਕੋ ਤੁਮ ਕੋ' ਕਹਿ ਛੇੜਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਦਿਲਾਸਾ ਦੇਂਦੇ, ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ—

"ਇਸ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਘਬਰਾਈਂ। ਇਹ ਗੁਰ-ਖਾਲਸਾ ਹੈ ਜੋ ਮੇਰੇ ਵਰਗੇ,
ਲਿਦ ਚੁਕਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਬਣਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਤੇਰੇ ਵਰਗੇ
ਦਾਣਾ ਛੱਕਾ ਵੰਡਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਬਣਾਉਣਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਕੀ ਅੰਖਾ ਹੈ।"

ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਆਪ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਇਆ। ਫਿਰ ਦਸਤਾਰ ਵੀ ਹੱਥੀਂ ਬੱਧੀ।

ਹੋਰ ਨਿਮਰਤਾ—ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਜਾਰੀ ਰੱਖੀ ਤੇ ਕਦੇ ਉਲਾਹਮਾ ਆਉਣ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਆਪੂਰ੍ਵ ਫੇਰ ਕਦੇ ਗਿਲਾ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਰਸਦ ਵਰਤਾਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜੁਦਾ ਜੁਦਾ ਮੌਦੀਖਾਨੇ ਬਣਾ ਦਿੱਤੇ। ਦੇਹਾਂ ਤਰੱਫ ਪਹਿਰਾ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹਰ ਇਕ ਜਥਾ ਇਕ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਆਵੇ ਤੇ ਢੂਜੀ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਵਾਪਸ ਜਾਵੇ। ਜਿਹੜਾ ਰਸਦ ਲੈਣ ਲਈ ਪਹਿਲੇ ਆਵੇਗਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਮਿਲੇਗੀ। ਕੋਈ ਪੇਸ਼ ਦਸਤੀ ਨਾ ਕਰੇ। ਐਸਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸਭ ਰਾਜੀ ਹੋਏ। ਸਿੰਘ ਹੈ ਹੀ ਸਨ ਜਤੀ ਸਤੀ, ਭੋਲੇ ਭੰਡਾਰੇ, ਸਬਰ ਦੀਆਂ ਮੂਰਤਾਂ। ਇਤਨਾ ਇਕ ਢੂਜੇ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਕਿ ਸਭ ਸਕੇ ਭਰਾ ਲੱਗਦੇ। ਸ਼ਿਕਵੇ-ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਤੇ ਗਿਲੇ-ਗੁਜ਼ਾਰੀਆਂ ਦਾ ਨਾਂ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਸੀ :

ਕੋ ਨਾ ਕਰੇ ਕਿਸੇ ਸ਼ਗੀਕਾ।

ਕੋਈ ਨਾ ਸੁਣਾਵੈ ਦੁਖ ਨਿਜ ਜੀ ਕਾ।

ਜਾਗਤ ਸੁਭਾਅ—ਇਤਨੇ ਸੁਚੇਤ ਤੇ ਜਾਗਤ ਸੁਭਾਅ ਵਾਲੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਬਣ ਗਏ ਸਨ ਕਿ ਇਕ ਵਾਰੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਈ ਵਾਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਕੋਈ ਹਾਜ਼ਰ ਹੈ ਤਾਂ ਹਰ ਵਾਰੀ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ 'ਜੀ ਆਇਆਂ' ਆਖ ਕੇ ਤੱਟ-ਫੱਟ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਖੜ੍ਹੇ ਹੁੰਦੇ। ਇਸ ਲਗਨ ਦੀ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਭਰੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕੀਤੀ।

ਮੁਹਿੰਮਾਂ—ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠਾਂ ਕੌਮ ਦੇ ਜਥੇ ਬਣ ਗਏ ਸਨ ਤੇ ਐਸੀ ਸੁਚੱਜੀ ਅਗਵਾਈ ਮਿਲ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਹਰ ਘੱਟੋਂ ਸਿਰ ਤੁਰਨੇ ਲੋਕ ਸਿੰਘ ਸਜ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਤਨੇ ਨੂੰ ਨਾਦਰ ਦਾ ਹੱਲਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਨਾਦਰ ਦੇ ਹੱਲੇ ਵੇਲੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਦਿਖਲਾਉਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ। ਭਾਵੇਂ 20 ਕੁ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਮਸਾਂ ਹੋਏ ਸਨ, ਪਰ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠਾਂ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਨਾਦਰ ਦੀ ਮੁੜਦੀ ਛੌਜ ਨੂੰ ਹਰ ਪੜਾਅ ਤੇ ਮਜਬੂਰੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਾਇਆ। ਨਾਦਰ ਨੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ, ਆਪਣੇ ਸੁਭਾਅ ਮੁਤਾਬਿਕ, ਜਦ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਨੂੰ ਕਿਹਾ 'ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਘਾਟ ਫੂਕ ਦਿਓ' ਤਾਂ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਹਜ਼ੂਰ! ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕਾਠੀਆਂ ਤੇ ਹਨ।'

"ਖਾਨਾਇ ਉਸਾਂ ਜ਼ੀਨ ਅਸਤਾ।"

ਤਾਂ ਨਾਦਰ ਨੇ ਮੰਦ-ਮੰਦ ਮੁਸਕਰਾ ਕੇ ਕਿਹਾ : 'ਅਜਿਹੇ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਡਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਮਾਂ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਜਦ ਸਿਰ ਉਠਾਉਣਗੇ ਤੇ ਇਸ ਮੁਲਕ ਦੇ ਮਾਲਕ ਬਣਨਗੇ।'

"ਈ ਮੁਲਕ ਰਾ ਖਵਹੰਦ ਗਿਣਤ"

ਪਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਨਾਦਰ ਨੇ ਕਿਹਾ :

ਮਾਰਤ ਹੈ ਭੁਮ ਆਪ-ਹੀ ਆਪਣੇ ਪੈਰ ਕੁਠਾਰ।

ਕੁਛ ਦਿਨ ਕੋ ਸਿੰਘ ਹੋਇ ਹੈ ਕੁਪਤਿ ਮੁਲਕ ਮਝਾਰ।

ਸਖਤੀ ਦਾ ਦੌਰ-ਦੌਰਾ—ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਨੇ ਇਸ਼ਾਰਾ ਉਲਟ ਸਮਝਿਆ। ਜਗੀਰ ਜਥਤ ਕਰ ਲਈ। ਸਖਤੀ ਦਾ ਦੌਰ ਫਿਰ ਚਲਿਆ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਤਾਰੂ

ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਹਕੀਕਤ ਰਾਇ ਜੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਘਰ ਬਾਰ ਛੱਡ ਮਾਲਵੇ ਵੱਲ ਤੇ ਪਹਾੜਾਂ ਵੱਲ ਜਾਣਾ ਪਿਆ। ਜਕਰੀਆ ਖਾਨ ਦੀ ਮੈਤਾਂ ਪਿਛੋਂ ਸ਼ਾਹ ਨਿਵਾਜ਼ ਨੇ ਕੁਝ ਚਿਰ ਨਵਾਬੀ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਯਾਹੀਆ ਖਾਨ ਨੇ ਲੱਖਪਤ ਰਾਇ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਕਰੜਾ ਹੱਲਾ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ।

ਇਥੇ ਇਹ ਲਿਖਣਾ ਕੁਥਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਜਦ ਜਸਪਤ ਰਾਇ ਨੂੰ ਰੋੜੀ ਸਾਹਿਬ, ਭਾਈ ਬੀਰੂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹਾਥੀ ਦੇ ਹੁੱਦੇ ਵਿਚ ਹੀ ਮਾਰ ਮੁਕਾਇਆ ਸੀ ਤਾਂ ਕੋਈ ਛੁਪ ਕੇ ਨਹੀਂ, ਦਿਨ ਦਿਹਾੜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਹੇ ਕੁਬੈਲਾਂ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਲਈ। ਜਸਪਤ ਦੇ ਭਰਾ ਲੱਖਪਤ ਰਾਇ ਨੇ ਬਦਲੇ ਦੀ ਨੌਈਅਤ ਨਾਲ ਬੇ-ਦੋਜ਼ਿਆਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਕਤਲ-ਇ-ਆਮ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜਦ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੁਣਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਨਵਾਬ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਜੰਗ ਨੀਤੀ ਵੀ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਿਖਿਆ :

“ਸਾਨੂੰ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਨੇ ਮੱਤ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਵਜਹ ਤਕਲੀਫ਼ ਨਹੀਂ ਦੇਣੀ। ਅਸੀਂ ਰੋੜੀ ਸਾਹਿਬ ਅਬਾਦਤ ਲਈ ਗਏ ਸਾਂ ਲੱਖਪਤ ਰਾਇ ਦੇ ਭਾਈ ਨੇ ਬੇ-ਸੁਮਾਰ ਛੌਜ ਭੇਜ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਤੰਗ ਕਰਨਾ ਅਰੰਭਿਆ। ਜੰਗ ਉਸ ਨੇ ਅਰੰਭੀ। ਛਤਰ ਅਖਤਯਾਰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਹੈ। ਜਸਪਤ ਰਾਇ ਨੂੰ ਸ਼ਿਕਸਤ ਹੋਈ ਤੇ ਉਹ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਜੰਗ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਕੋਈ ਗੁਨਾਹ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰ ਉਸ ਨੂੰ ਜੋ ਪੇਸ਼-ਦਸਤੀ ਕਰੇ। ਲੱਖਪਤ ਰਾਇ ਨੂੰ ਆਖ ਕਿ—

ਖੂਨ ਬੇ-ਗੁਨਾਹੋਂ ਕੇ ਬਾਜ਼ ਆਵੇ।

“ਜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਭਾਈ ਦੇ ਮਰਨ ਦਾ ਰੰਜ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਮੇਰੇ ਹੱਥਾਂ ਮਰਿਆ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲੇ ਲਈ ਆਵੇ ਤੇ ਭਾਈ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲਵੇ। ਮਗਰ ਆਜਿਹਾ, ਬੇ-ਗੁਨਾਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲ ਕਰਨਾ ਕਿਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਜ਼ਬ ਨਹੀਂ।”

ਇਹ ਚਿੱਠੀ ਨਵਾਬ ਨੇ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਲੱਖਪਤ ਰਾਇ ਨੂੰ ਸੁਣਾਈ, ਪਰ ਉਹ ਤਾਂ ਕੀਨੇ ਤੇ ਹੰਕਾਰ ਦੀ ਅੱਗ ਵਿਚ ਇਤਨਾ ਸੜ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਸਰੋਂ ਸਿਰੋਂ ਪਗੜੀ ਉਤਾਰ ਕਿਹਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਹੁਣ ਤੱਦ ਹੀ ਬੰਨ੍ਹਾਂਗਾ ਜਦ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਖੁਰਾ ਬੇਜ ਮਿਟਾ ਲਵਾਂਗਾ, ਪਰ ਉਹ ਭੁੱਲ ਗਿਆ :

“ਕਿਸੈ ਨ ਬਦੈ ਆਪਿ ਹੰਕਾਰੀ॥

ਧਰਮ ਰਾਇ ਤਿਸੁ ਕਰੇ ਖੁਆਰੀ॥” (ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੨੭)

ਛੋਟਾ ਘੱਲੂਘਾਰਾ (੧੯੪੬) — ਛੋਟਾ ਘੱਲੂਘਾਰਾ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਛੋਟੇ ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਇਹ ਹਾਲ ਸੀ ਕਿ ਸਿੰਘ ਚਾਰੇ ਪਾਸਿਓਂ ਹੀ ਘੋਰੇ ਗਏ। ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਰਾਵੀ, ਪਿਛੇ ਮੁਗਲਈ ਛੌਜ, ਅੱਗੇ ਪਹਾੜੀਏ ਅਤੇ ਪਹਾੜ। ਨਾ ਰਸਦ, ਨਾ ਆਬ, ਨਾ ਤੌਰ, ਨਾ ਬਾਰੂਦ, ਘੋੜੇ ਬੱਕੇ-ਮਾਂਦੇ, ਸਸਤਰ ਬੁੰਦੇ, ਕਮਾਨਾਂ ਕਮਜ਼ੋਰ, ਤੀਰ ਤੱਕ ਮੁੱਕ ਗਏ। ਨੋਜ਼ਿਆਂ ਦੇ ਫਾਲੇ ਲਾਕਾਂ ਦੇ ਤਨਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿ ਗਏ ਤੇ ਹੋਰ ਘੜੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜਾ ਸਕਦੇ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਸਿੰਘ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਸਨ।

ਅੱਧੀ ਮੌਤ ਮੁਸਾਫ਼ਰੀ, ਅੱਧੀ ਮੌਤ ਭੁੱਖ ।

ਪਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਦੇਵੇਂ ਆ ਪਈਆਂ । ਅਗਵਾਈ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪੂਰਤ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ । ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਕ ਸਿਰੇ ਨੂੰ ਸਾਂਭੀ ਬੈਠੇ ਸਨ । ਸਰਦਾਰ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅੱਗੇ ਹੋ ਕੇ ਲੜ ਰਹੇ ਸਨ । ਨੇੜੇ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਸਰਦਾਰ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਲੱਖਪਤ ਨੂੰ ਮਾਰ ਮੁਕਾਂਦੇ, ਪਰ ਤੇਪ ਦਾ ਗੋਲਾ ਅਜਿਹਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲੱਤ ਉੱਡ ਗਈ । ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪੱਟ ਤੇ ਵੀ ਗੋਲੀ ਲੱਗੀ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੱਟ ਨੂੰ ਹੰਨੇ ਨਾਲ ਬੰਨ ਲਿਆ ਤੇ ਲੜਦੇ ਰਹੇ । ਜਦ ਕੋਈ ਰਾਹ ਨਿਕਲਣ ਦਾ ਨਾ ਦਿੱਸਿਆ ਤਾਂ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹੋ, ਚਲੋ ਜਾਓ, ਪਰ ਅਜਾਈਂ ਮੌਤ ਨਹੀਂ ਮਰਨਾ । 'ਮੁੜ ਮੁੜ ਲੜੋ, ਅੰਰ ਤੁਰਦੇ ਜਾਵੋ' ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਅਪਣਾਇਆ । ਜੇਠ-ਹਾੜ ਦੀ ਪੁੱਪ ਪਿੰਡਿਆਂ ਤੇ ਸਹਾਰ, ਭੁੱਖੇ ਤ੍ਰਿਹਾਈ ਦੁਆਬੇ ਪੁੱਜ ਗਏ ।

ਜਥੇਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ—ਉਧਰ ਸ਼ਾਹ ਨਿਵਾਜ਼ ਤੇ ਯਾਹੀਆ ਭਾਨ ਦੀ ਐਸੀ ਲੜਾਈ ਛਿੜੀ ਕਿ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਰਾਮ-ਰੌਣੀ ਬਣਾ ਲਈ । ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਕਤਲ ਅਤੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਹਮਲੇ ਦਾ ਹੋਣਾ ਸੁਣ ਕੇ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਰਬੱਤ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਇਕੱਠ ਸੱਦ ਕੇ, 'ਦਲ ਖਾਲਸਾ' ਬਣਾਇਆ ਤੇ ਜਥੇਦਾਰੀ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੂੰ ਸੌਂਪੀ । ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਜ ਤੇ ਕਿਧਾਨ, ਜੋ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਦਾ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਰੱਖਦੇ ਸਨ, ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀਆਂ । ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ, ਜਦ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਫਜ਼ਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹਾਲ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿੱਲਤ ਕੱਸਤ ਕਾ ਕਿਆ ਖਿਆਲ ਹੈ । ਜੋ ਕਸ਼ੀਰ ਹੈ, ਫੁਝ ਹਕੀਰ ਹੈ ।

ਸਰਬੱਤ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੇ ਪਹਿਲਾ ਮਤਾ ਕੀਤਾ ਕਿ :

'ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਨਾ ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਰਹਿਣ ਦੇਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਅੜਗਾਨ ਸਾਮਰਾਜ ਦਾ ਬਣਨ ਦੇਣਾ ਹੈ ।'

ਇਹ ਵੀ ਫੈਸਲਾ ਲਿਆ ਕਿ :

'ਜੇ ਹੁਣ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਤਾਏ ਉਸ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੇਵੇ । ਹਰ ਹਮਲੇ ਦਾ ਮੂੰਹ ਤੋੜ ਉੱਤਰ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਓ ।'

ਗਾਰਡਨ ਨੇ ਠੀਕ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਰਬੱਤ ਖਾਲਸਾ ਬੁਲਾ ਕੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਮਾਹਮਣੇ ਜਥੇਦਾਰ ਥਾਪਣਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਸਿਆਣਪ ਸੀ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੋਕ ਰਾਜ ਵਾਲੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਆ ਗਈ ਤੇ ਇਕ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨਣ ਵਾਲੀ ਕ੍ਰਿਆ ਵੀ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੌਮ ਵਿਚ ਕੁਗੀਤੀਆਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ । ਰਾਲਤ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਟੋਕ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ । ਗੰਗਾ-ਜਮਨੀ ਖਿਆਲਾਂ ਵਾਲੇ ਛਿੱਲੜ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਸਨ ਹੋ ਸਕਦੇ । ਐਸਾ ਦਲ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਜੋ ਰਾਵਾਂ ਦੇ ਲੈ ਕੇ, ਸੋਧ ਕਰ ਕੇ, ਅਗਵਾਈ ਦੇ ਕੇ, ਕੌਮ ਨੂੰ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਖਤਰਿਆਂ ਤੋਂ ਸੁਚੇਤ ਕਰਕੇ ਧੰਰਮ ਦਾ ਚਾਅ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਸੀ ।

ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਦਾ ਕਮਾਨ ਸੰਭਾਲਣਾ—ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਬਣਨ ਵੇਲੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਵਿਗਾੜਨੀ ਠੀਕ ਨਾ ਸਮਝੀ। ਦੀਵਾਨ ਲੱਖਪਤ ਰਾਇ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਕੇ ਦੀਵਾਨ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ। ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਮਦਦ ਕਰਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹਾਂ, ਪਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਬਾਲ ਲੀਲਾ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਉਸਾਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਜ਼ਿੰਮਾ ਦੀਵਾਨ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਨੇ ਆਪਣੇ ਤੇ ਲਿਆ। ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪੰਥ ਵਲੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ‘ਮਿੱਠਾ ਮੱਲ’ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਦਿੱਤਾ।

ਜੁਅਰਤਿ ਭਰਿਆ ਉੱਤਰ—ਇਧਰ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਨੇ ਸਾਂਝਾ ਮੁਹਾਜ਼ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਵੀ ਆਪਣਾ ਵੱਖ ਰਾਜ ਬਣਾ ਲਵੇ ਤੇ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਲੈ ਦਿਆਂਗੇ, ਤਾਂ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਜੁਰਅਤਿ ਭਰਿਆ ਉੱਤਰ ਦੋਂਦੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ :

“ਸਮਝੈਤਾ ਕਿਸੇ ਸੂਰਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਦੋਵਾਂ ਵਿਚ ਖਿਆਲਾਂ ਦਾ ਅੰਤਰ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਉਸੇ ਹੀ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਰਾਜ ਬਣਾਉਣਗੇ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੁਗਲਾਂ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਮੁਲਾਕਾਤ ਸੈਦਾਨਿ-ਇ-ਜੰਗ ਵਿਚ ਹੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਲਈ ਤੇ ਖੂਨ ਬਹਾਏ ਬਰੀਰ ਆਜ਼ਾਦੀਆਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀਆਂ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਚਮਕਦੀ ਤਲਵਾਰ ਦੇਖ ਕੇ ਮੁਗਲ ਸਮਝੈਤੇ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ਹਨ, ਜਦ ਇਹ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਚੱਲ ਪਈ ਤਾਂ ਰਾਜ ਕਦਮਾਂ ਵਿਚ ਹੋਵੇਗਾ। ‘ਰਾਜ ਕਰੇਗਾ ਖਾਲਸਾ’ ਕਿਸੇ ਦੇ ਰਹਿਮ-ਕਰਮ ਨਾਲ ਨਹੀਂ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਰਹਿਮਤ ਤੇ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਨਾਲ ਹੋਵੇਗਾ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੱਥੇ ਤੇ ਰੱਬ ਆਪੂਰ੍ਵ ਮੁਲਖ ਲਿਖ ਦੇਵੇ ਉਹ ਹੋਰਨਾਂ ਪਾਸੋਂ ਕਾਗਜ਼ ਤੇ ਕੀ ਲਿਖਵਾਏ, ਜਿਸ ਤੇ ਦੋਹਾਂ ਜਹਾਨਾਂ ਦਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਵੇ। ਉਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ।”

ਆਦੀਨਾ ਬੇਗ ਦੀ ਚਾਲ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜੀਆ ਆ ਗਏ, ਪਰ ਰਾਮ-ਰੌਣੀ ਦੇ ਹਮਲੇ ਵੇਲੇ ਉਹ ਫਿਰ ਦਲ ਖਾਲਸਾ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ। ਦੀਵਾਨ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਦੀ ਮਿਤੂ ਉਪਰੰਤ ਅਤੇ ਮੰਨੂੰ ਦਾ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਕੈਪ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਈਨ ਮੰਨ ਲੈਣ ਨਾਲ ਅਤਿਆਚਾਰਾਂ ਦੇ ਚੱਕਰ ਫਿਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ। ਮੰਨੂੰ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਹੀ ਉਸਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਕੌਮ ਇਹ ਹੀ ਪੜ੍ਹਦੀ ਰਹੀ :

“ਮੰਨੂੰ ਅਸਾਂ ਦੀ ਦਾਤਰੀ ਅਸਾਂ ਮੰਨੂੰ ਦੇ ਸੋਏ।
ਜਿਉ-ਜਿਉ ਮੰਨੂੰ ਵੱਡਦਾ ਅਸੀਂ ਦੂਣੇ ਚੌਣੇ ਹੋਏ।”

ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਅਜਿਹੀ ਅਗਵਾਈ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਕੌਮ ਅੱਗੇ-ਅੱਗੇ ਹੀ ਵਧਦੀ ਗਈ। ਬਹਾਦਰੀ, ਜਵਾਂ-ਮਰਦੀ ਤੇ ਸਖਾਵਤ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਤੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਰਹਿਮ-ਦਿਲ, ਬੇ-ਤਾਅਸਬ ਤੇ ਹਰ ਵੇਲੇ ਪੰਥ ਦੇ ਵਾਧੇ ਲਈ ਤਤਪਰ ਅਤੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਭ ਤੋਂ ਅੱਗੇ।

ਨਹਾਰ ਤੇ ਸੁਭਾਅ—ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੱਦ ਲੰਮਾ, ਰੰਗ ਨਿਮਰਿਆ ਹੋਇਆ ਗੰਦਮ ਵਰਗਾ, ਚੌੜਾ ਮੱਥਾ, ਭਰਵੱਟੇ, ਖੁੱਲ੍ਹੀਆਂ ਅੱਖਾਂ, ਲੰਮੀਆਂ ਬਾਹਵਾਂ ਜੋ ਗੋਡਿਓਂ ਹੇਠਾਂ ਤੱਕ

ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਦਸਤਾਰ ਦੀ ਬਣਾਵਟ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਸੀ। ਖੁਰਾਕ ਵੀ ਬੜੀ ਸੀ। ਇਕ ਸੇਰ ਪੱਕਾ ਮੱਖਣ ਤੇ ਮਿਸ਼ਰੀ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਨਾਸ਼ਤਾ ਹੀ ਸੀ। ਸਿਹਤ ਇਤਨੀ ਸੀ ਕਿ ਇਕੱਲੇ ਹੀ ਅੱਧਾ ਬੱਕਰਾ ਖਾ ਕੇ ਹਜ਼ਮ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਤੀਰ ਅੰਦਾਜ਼ ਬੜੇ ਸਨ। ਸੁਰਮਈ ਬਸਤਰ ਸਦਾ ਪਹਿਨਦੇ ਸਨ। ਜੰਗਾਂ ਲੜਦੇ ਇਹ ਤੱਕ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਵੱਡੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਜੰਗ ਵਿਚ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀਆਂ। ਜੇ ਪਿਛੇ ਛੱਡ ਜਾਈਏ ਤਾਂ ਨਮੋਸ਼ੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਅਤੇ ਜੇ ਨਾਲ ਲੈ ਜਾਈਏ ਤਾਂ ਫੌਜ-ਕਸ਼ੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਇਸ ਲਈ ਫੌਜ ਨਾਕਾ ਸਵਾਰਾਂ (ਉਠਣੀਆਂ ਦਾ ਜਥਾ ਬਣਾਇਆ) ਜਿਸ ਤੇ ਹਲਕੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ, ਜੋ ਹਰ ਥਾਂ ਪੁੱਜ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ।

ਆਪ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਵੀ ੧੭੪੫ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਫਤਿਆਬਾਦ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।

ਬਹਾਦਰੀ ਤੇ ਬਹਾਦਰਾਂ ਦੇ ਬੜੇ ਕਦਰਦਾਨ ਸਨ। ਕਾਈਆਂ ਵਿਖੇ ਇਕ ਝੜਪ ਵਿਚ ਜਦ ਦੀਵਾਨ ਬਿਸ਼ੰਭਰ ਦਾਸ ਤੇ ਰਾਜਾ ਭੂਪ ਚੰਦ ਪਹਾੜੀਏ, ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਮਾਰੇ ਗਏ ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਵਧ ਕੇ ਆਪਣੇ ਵਲੋਂ ਦੁਸ਼ਾਲਾ ਬਿਸ਼ੰਭਰ ਦਾਸ ਤੇ ਪਾਇਆ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਲੜਦੇ ਉਸ ਜਾਨ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵੱਲ ਖਾਸ ਧਿਆਨ—ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਾਵੇਂ ਜੰਗਾਂ ਚੁੱਪਾਂ ਵਿਚ ਰੁਝੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਪੂਰਾ ਧਿਆਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵੱਲ ਦੇਂਦੇ। ਕੀਰਤਨ ਹੁਣ ਵੀ ਆਪੂਰ੍ਵ ਕਰਦੇ। ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਕਦੇ ਖੁੱਝਾਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਲੰਗਰ ਸਦਾ ਵਰਤਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਕੋਈ ਆਵੇਂ ਛਕੇ। ਕਿਧਰੇ ਕਾਲ ਪਿਆ ਸੁਣਦੇ ਤਾਂ ਆਪੂਰ੍ਵ ਜਾ ਕੇ ਲੰਗਰ ਲਗਾਉਂਦੇ।

ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਦ ਬੀਜ ਦੀ ਸੁਧਾਈ ਲਈ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਆਏ ਤਾਂ ਆਪੂਰ੍ਵ ਹੱਥਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਰਾਖੀ ਦੇ ਪੂਰੇ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਵੀ ਕੀਤੇ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਇਸ ਵਤੀਰੇ ਵਿਹਾਰ ਕਰ ਕੇ ਬਹੁਤੇ ਲੋਕੀਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਪੁੱਜਦੇ। ਕੱਛ, ਕੁਰਤਾ, ਦਸਤਾਰ, ਚਾਦਰ ਤੇ ਕਿਰਪਾਨ ਆਪਣੇ ਵਲੋਂ ਦੇਂਦੇ। ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਤੇ ਹੋਰ ਅਰਦਾਸੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਵਲੋਂ ਹੀ ਕਰਦੇ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੋਈ ਜਥੇ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਲੋਚਦਾ ਜਾਂ ਘਰ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਪੂਰੀ ਆਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਜੇ ਕੋਈ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਜਥੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣਾ ਲੋੜਦਾ ਜਾਂ ਘਰ ਮੁੜਨ ਦੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਵੀ ਨਾ ਰੋਕਦੇ।

ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਕਮਾਲ ਦੇ ਆਚਰਨ ਕਾਰਨ ਇਤਨੀ ਇੱਜ਼ਤ ਸੀ, ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਸਿੰਘ ਜਾਂਦੇ ਲੋਕੀਂ ਆਦਰ ਦੀ ਨਿਗਾਹ ਨਾਲ ਤੱਕਦੇ। ਸਿੰਘ ਸਭਨਾਂ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਦੇ ਰਾਖੇ ਜੂ ਗਿਣੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।

ਸੁਚੱਜੀ ਅਗਵਾਈ—ਅਬਦਾਲੀ ਦਾ ਹਰ ਹਮਲਾ, ਜੋ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਵਧਾਉਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਿਆ ਤਾਂ ਇਹ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੂਝ ਦਾ ਸਦਕਾ ਸੀ।

ਅੰਗ ਨਹੀਂ ਤੱਤਨੇ—ਪੰਥ ਵਿਚ ਕਰ ਦੇ ਪਾੜ ਨਹੀਂ ਪੈਣ ਦਿੱਤਾ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਜਦ ਪੰਥ ਨੇ ਛੈਸਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਬਾਬਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅਬਦਾਲੀ ਦੀ ਮਦਦ ਕਾਰਨ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣੀ ਹੈ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਜੋ ਕੀਤਾ ਸੀ ਉਂਹ ਸਮਾਂ ਟਾਲਣ ਲਈ ਸੀ। ਜੇ ਅਬਦਾਲੀ ਨੂੰ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਪਾਨੀਪਤ ਰਸਦ ਪਹੁੰਚਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ

ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਹ ਗੋਲਾ-ਬਾਰੂਦ ਤੇ ਘੋੜੇ ਵੀ ਭੇਜਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਗ ਨਿਖੇੜਨੇ ਠੀਕ ਨਹੀਂ। ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿਹਾ : 'ਇਹ ਗੁਰੂ ਕਾ ਸਿੱਖ ਹੈ, ਕੋਈ ਸ਼ਬਦ ਹੱਤਕ ਵਾਲਾ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਕਹਿਣਾ। ਚੰਗਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਤਨਖਾਹ ਲਗਾ ਕੇ ਫਿਰ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਓਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ ਕੇ ਨਾਲ ਰਲਾ ਲਿਆ ਜਾਏ।' ਫਿਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੀ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪੂਰ੍ਵ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਛਕਾਇਆ। ਬਾਬਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੱਥੀਂ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਵਰਤਾਇਆ ਤੇ ਇਕੱਠਿਆਂ ਸਭ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਲੰਗਰ ਛਕਿਆ। ਆਪੂਰ੍ਵ ਇਤਨੀ ਦੇਰ ਢੀਂਗਾ ਮਾਜ਼ਰਾ ਪਟਿਆਲਾ ਦੀ ਰਿਆਸਤ ਰਹੇ ਤਾਂ ਕਿ ਕੋਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਨਾ ਪਹੁੰਚਾਏ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਪੰਥ ਨੂੰ ਨਵਾਂ ਰਾਹ ਦਰਸਾਇਆ ਕਿ ਜੋ ਭੁਲ ਮੰਨ, ਪੰਥ ਦੀ ਸਰਨ ਆਵੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਇਕੱਠ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਸਰਬੱਤ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹੁਕਮ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਸੀ ਕਿ ਧੀਰ ਮੱਲੀਆਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਵਰਤਣਾ, ਪਰ ਹੁਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਖੰਡੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਲੈ ਸਿੰਘ ਬਣਨਾ ਕਬੂਲ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਆਗਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਲਾਇਕ ਸ਼ੁਮਲੀਅਤ ਪੰਥ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਹੱਥੀਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਇਆ। ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਲੰਗਰ ਤਿਆਰ ਕਰੋ ਅਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਪੰਗਤ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥੀਂ ਛਕਿਆ।

ਵੱਡੇ ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਵੇਲੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੁਵਾਲੀਆ ਦੇ ਕਰਤਬ—ਵੱਡੇ ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਵੇਲੇ ਜਦ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਅਚਾਨਕ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਵਹੀ ਦਾ ਬਚਣਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੌਮ ਦੇ ਸਭ ਜਥੇਦਾਰਾਂ ਦਾ ਇਕੱਠ ਕੀਤਾ ਤੇ ਗੋਲਾਕਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਵਹੀਰ ਨੂੰ ਬਚਾਅ ਲੈ ਜਾਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਰਦਾਰ ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਸ਼ੁਕਰਚੱਕੀਆ ਨੇ ਤਜਵੀਜ਼ ਰੱਖੀ ਕਿ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਝੰਡੇ ਹੇਠਾਂ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਡਾਂਟ ਕੇ ਸਰਦਾਰ ਆਹਲੁਵਾਲੀਆ ਨੇ ਕਿਹਾ :

ਮਿਸਲ ਵੰਡ ਅਥ ਕਬਹੂੰ ਨ ਪਾਵੋ।

ਰਲ ਮਿਲ ਬੜ ਤੁਰ ਪੰਥ ਬਚਾਵੋ॥ ੫੨॥

(ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼)

ਆਪੂਰ੍ਵ ਅੱਗੇ ਹੋ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ। ਸਰਦਾਰ ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਸਭ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਹੋ ਅਫਗਾਨ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਾਂ ਪਾਈਆਂ।

ਇਕ ਸਮੇਂ ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਵਿਚ ਹੀ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਸੇ ਪਿਰੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਗ ਪਾਲਕ ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਨੇ ਚਾਬਕ ਚੁੱਕੀ ਤਾਂ ਕਿ ਘੋੜਾ ਦੌੜ ਕੇ ਪਾਸੇ ਹੋ ਜਾਏ, ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਬੜੀ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ—“ਐਸੀ ਨਾ ਕਰੀ, ਨੱਸ-ਭੱਜ ਦਾਗ ਲੱਗ ਜਾਣ ਨਾਲੋਂ ਤਾਂ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਜਾਣਾ ਬਿਹਤਰ ਹੈ।”

ਪੰਥ ਸੁਣੈ ਹਮ ਕੋ ਕਰੈ ਠੱਠਾ।

ਘੋੜਾ ਭੁਟਾਇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੱਠਾ।

ਕਥਾ ਮੁਖ ਲੈ ਮੈਂ ਬਹੁੰ ਦਿਵਾਨ।

ਕਰੈ ਮਸਕਰੀ ਹਮ ਕੋ ਆਨ॥ ੫੨॥

ਮੈਂ ਖਾਲਸੈ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹੁ ਕਹਾਯੋ ।
ਤੁਮ ਚਾਹਤ ਹਮ ਗੀਦੀ ਬਨਾਯੋ ।
ਇਸ ਜੀਵਣ ਤੇ ਮਰਨੋ ਬੇਸ਼ ।

ਰਹੈ ਜੱਸ ਜਿਸ ਜਗ ਮੈਂ ਲੇਸ਼ ॥ ੮੭ ॥

(ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ੩੬੭)

ਆਪ ਜੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਬੜੇ ਚੰਗੇ ਤੇ ਕੀਮਤੀ ਘੋੜੇ ਤੇ ਸਵਾਰੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਕਈ ਵਾਰ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਜਿਹਾ ਨਾ ਕੀਤਾ ਕਰੋ ਕਿਉਂਕਿ ਘੋੜੇ ਤੋਂ ਛੱਟ ਪਛਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹੋ। ਪਰ ਜੇ ਅਜਿਹੇ ਘੋੜੇ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਨਹੀਂ ਛੱਡ ਸਕਦੇ ਤਾਂ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਜੰਗ ਸਮੇਂ ਤਾਂ ਨਾ ਕੀਤਾ ਕਰੋ। ਪਰ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ :

“ਮੇਰਾ ਅਜਿਹੇ-ਘੋੜੇ ਰੱਖਣ ਦਾ ਮੰਤਵ ਹੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ
ਫਟ ਪਛਾਣਿਆ ਜਾਵਾਂ ਤਾਂ ਕਿ ਸਿੱਧਾ ਟਾਕਰਾ ਹੋਵੇ ।”

ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸੇ ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਵਿਚ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਵੀ ਵੰਗਾਰਿਆ। ਵੰਗਾਰ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਇਹ ਸਨ :

‘ਅਗਰ ਬਹਾਦਰੀ ਦਾ ਰਤਾ ਕੁ ਮਾਣ ਸਿਰ ਵਿਚ ਹੈ (ਗੁਰੂਰਿ-ਬੁਜਾਹ) ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਵਧ ਦੇ-ਦੇ ਹੱਥ ਤਲਵਾਰ ਦਿਖਲਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸਮਾਂ ਬਹਾਦਰਾਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦਿਖਲਾਨੇ ਕਾ ਹੈ।’

ਪਰ ਕੁਝ ਅਜਿਹਾ ਅਸਰ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਤੇ ਪਿਆ ਕਿ ਉਸ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਜਾਣਾ ਹੀ ਠੀਕ ਸਮਝਿਆ। ਉਧਰੋਂ ਸਰਦਾਰ ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਸ਼ੁਕਰਚੱਕੀਆ ਵੀ ਘੋੜਾ ਦੌੜਾ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਪਿੱਛੇ ਲੱਗ ਪਏ।

ਸਰਹੰਦ ਦੀ ਜਿੱਤ—ਬਾਵੇਂ ਪੰਜਾਹ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਇਕੋ ਦਿਨ ਇਸ ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਨੇ ਕੌਮ ਵਿਚ ਬੇ-ਦਿਲੀ ਨਾ ਆਉਣ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਸਰਹੰਦ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਜੈਨ ਖਾਨ ਨੂੰ ਮਾਰ ਮੁਕਾਇਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪੂਰੂਪ ਦਫ਼ਨਾਇਆ। ਉਸ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਤੋਹਫੇ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਪਾਸ ਰੱਖੀ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਅਹਲਕਾਰੀ ਬਾਬਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤਾ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਆਪੂਰੂਪ ਕਰਵਾਈ ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਮੁਆਮਲਾ ਵੀ ਮੁਕੱਰਰ ਕਰਾਇਆ।

ਮੁੜ ਉਸਾਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ—ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੀ ਉਸੇ ਸਾਲ ੧੭੮੨ ਜਾਲਿਆ ਤੇ ਪਹਿਲਾ ਕੰਮ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਇਹ ਕੀਤਾ ਕਿ ਚਾਦਰ ਵਿਛਾਈ ਤੇ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਓਂ ਉਸਾਰੀ ਕਰਨ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ। ਆਪਣੇ ਵਲੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਲੱਖ ਰੁਪਿਆ, ਜਿਤਨਾ ਭਲ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿਚ ਸੀ, ਚਾਦਰ ਤੇ ਰੱਖਿਆ ਤੇ ਪੰਜ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਹੋਰ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ। ਦੌਦਾਂ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਭਾਈ ਦੇਸ ਰਾਜ ਨੂੰ ਦੇ ਕੇ ਨੀਅਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਸਾਰੀ ਦੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਸਿਰੇ ਚਾੜ੍ਹਨ। ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਬਗੀਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ ਤੋਂ ਕੋਈ ਕਾਰ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਨਾ ਲਵੇ। ਜਿੱਥੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਬੈਠ ਸਰੋਵਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਾਂਦੇ ਸਨ, ਉਹ ਅਠਸਠ ਤੀਰਥ ਪਹਿਲਾਂ ਬਣਵਾਇਆ। ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਉਹ ਹੀ ਦਸਤੂਰ-ਅਮਲ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਬਾਣੀ ਦੇ ਸਤਿਕਾਰ ਤੇ ਸਿੱਖੀ

ਪਿਆਰ ਲਈ ਪੂਰਨੇ ਪਾਏ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਦੇ ਸਭ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਹੱਟ ਸਾਹਿਬ, ਬੇਰ ਸਾਹਿਬ, ਬਾਗਾ ਮਹਲ ਅਤੇ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਉਸਾਰੇ। ਜਦ ਇਹ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਭਾਈ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਛੀਬੇ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਯਾਦ ਹੈ ਤਾਂ ਉਚੇਚੇ ਉਸ ਪਾਸ ਜਾ ਆਦਰ ਦਿੱਤਾ।

ਇਨਸਾਫ਼ ਪਸੰਦ— ਇਨਸਾਫ਼ ਪਸੰਦ ਇਤਨੇ ਕਿ ਸਾਹਿਬ ਰਾਇ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਲੱਖ ਰੁਪਿਆ ਆਪਣੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿਚੋਂ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਸਾਹਿਬ ਰਾਇ ਉਹ ਹੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਹੋਰ ਨੁਕਸਾਨ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਅਬਦਾਲੀ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਰਹਿਣ ਰੱਖ ਲਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਹੁਣ ਚੜ੍ਹਤ ਲੈ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਹੁਣ ਜਦ ਚੜ੍ਹਤ ਨਾ ਦੇਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਹੀ ਤਾਂ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੋ ਸਾਹਿਬ ਰਾਇ ਦਾ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਦੇ ਦਿਉ, ਇਸ ਵਿਚਾਰੇ ਦਾ ਕੀ ਕਸੂਰ ਹੈ, ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਤਾਂ ਸਗੋਂ ਧਰਮ ਦਾ ਕੰਮ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਤਿੰਨ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦੇ ਕੇ ਰਹਿਣ ਛੁੜਵਾਇਆ।

ਉਦਾਰ ਚਿੱਤ— ਉਦਾਰ ਚਿੱਤ ਇਤਨੇ ਕਿ ਜਦ ਵੈਰੋਵਾਲ ਦੇ ਯਤੀਮ ਬੱਚੇ, ਜੀਵਨ ਖਾਨ ਪਠਾਣ ਦੀ ਬੇਵਾ ਮਾਈ ਲੈ ਕੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਆਈ ਕਿ ਵੈਰੀ ਪਠਾਣ ਉਸ ਨੂੰ ਲਾਚਾਰ ਜਾਣ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਪਿੰਡ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨਾ ਲੋੜਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਵੈਰੋਵਾਲ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕਿਲ੍ਹਾ ਬਣਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦੋਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਰਾਜਾ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਭਰਤ ਗੜ੍ਹੀਆ ਨੇ ਪਣ ਕਰ ਰੱਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਤੱਕ ਆਪਣੇ ਬਾਪ ਸੂਰਜ ਮੱਲ ਦੇ ਕਾਤਲ ਸ਼ੇਰ ਖਾਨ ਨੂੰ ਉਹ ਨਹੀਂ ਮੁਕਾਂਦਾ, ਸਰਦਾਰ ਨਹੀਂ ਬੰਨੇਗਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਢਾਰਸ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਇਹ ਕਾਰਜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਛੱਡੇ। ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਜਵਾਹਰ ਮੱਲ ਨੂੰ ਪਗੜੀ ਬੰਨੀ ਤੇ ਨਜ਼ੀਬ-ਉਦ-ਦੌਲਾ ਨੂੰ ਵਕੀਲ ਰਾਹੀਂ ਲਿਖ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਸ਼ੇਰ ਖਾਨ ਨੂੰ ਹਵਾਲੇ ਕਰੇ, ਨਹੀਂ ਤੇ ਇਲਾਕਾ ਉਜਾੜ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਨਜ਼ੀਬ ਖਾਨ ਦੇ ਯਕੀਨ ਦਿਲਵਾਉਣ ਤੇ ਕਿ ਸ਼ੇਰ ਖਾਨ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਮਿਤੂ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਰਿਆਸਤ ਵਿਚ ਨਹੀਂ, ਤਸੱਲੀ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਮੁੜੇ।

ਅਕਾਲ ਬਖਸ਼— ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਕਾਬਲ ਮੁੜਨ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਨੀਅਤ ਕੀਤੇ ਜਰਨੈਲ ਜਹਾਨ ਖਾਨ ਨੂੰ ਮਾਰ ਨਸਾਇਆ। ਜਹਾਨ ਖਾਨ ਹਾਥੀ ਤੋਂ ਉਤਰ ਘੋੜੇ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਅਜਿਹਾ ਭੱਜਿਆ ਕਿ ਆਪਣੀ ਬੇਗਮ ਵੀ ਪਿਛੇ ਛੱਡ ਰਿਆ। ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬੇਗਮ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿੱਥੇ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਜਾਵੇ? ਤਾਂ ਉਸ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੰਮ੍ਹ ਦੇ ਰਾਜੇ ਦੀ ਰਾਣੀ ਉਸ ਦੀ ਮੂੰਹ ਬੋਲੀ ਭੈਣ ਹੈ, ਉਸ ਪਾਸ ਪਹੁੰਚਾਣ ਤੇ ਉਹ ਆਧੇ ਘਰ ਪੁੱਜ ਜਾਵੇਗੀ। ਬੜੇ ਆਦਰ ਨਾਲ ਚੋਣਵੇਂ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਬੇਗਮ ਨੂੰ ਜੰਮ੍ਹ ਪਹੁੰਚਾਇਆ। ਉਹ ਹਾਥੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਮਰਹੱਟਾ ਜਰਨੈਲ ਹੋਲਕਰ ਪਾਣੀਪਤ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਛੱਡ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਪਹਿਲਾਂ ਅਬਦਾਲੀ ਸਵਾਰੀ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਫਿਰ ਜਹਾਨ ਖਾਨ ਨੂੰ ਦੇ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਾਸ ਚੱਖਿਆ ਤੇ ਹੁਣ ਨਾਮ ਅਕਾਲ ਬਖਸ਼ ਚੱਖਿਆ। ਦੇਸ਼ ਦੀ ਜਾਂਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਦੇ ਰਾਖੇ ਸਿੰਘ ਹੀ ਹਨ। ਇਹ ਯਾਦ ਰਵੇਂ ਕਿ ਪਾਣੀਪਤ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚੋਂ ਮਰਹੱਟਣਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਢੂਰ ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਤੱਕ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਜਫਰ ਜਾਲ

ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਸੀ। ਬਾਬੀ ਸੌ ਬੱਚੀ, ਜੋ ਅਬਦਾਲੀ ਨਾਲ ਲੈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਸ ਦੀ ਪੱਤ ਵੀ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਰੱਖੀ ਸੀ।

ਇਹ ਸੁਣਨ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਤਪਾਸੇ ਰਹਿ ਚੁਕੇ ਗਵਰਨਰ, ਹਰਿਆਣਾ ਨੇ ਉਥੇ, ਜਿੱਥੇ ਮਰਹੱਟੇ ਪਾਣੀਪਤ ਦੇ ਮੈਦਾਨਿ-ਜੰਗ ਵਿਚ ਕੰਮ ਆਏ ਸਨ, ਮੈਮਰੀਅਲ ਬਣਾਏ ਜਾਣ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਰੱਖੀ ਹੈ। ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਯਾਦਗਾਰ ਤਾਂ ਉਸ ਜਰਨੈਲ ਦੀ ਬਣਾਉ ਜਿਸ ਨੇ ਮਾਧੇ ਰਾਉ ਦਾ ਹਾਬੀ ਵਾਪਸ ਲਿਆ ਤੇ ਹਰ ਮਰਹੱਟੀ ਅੰਰਤ ਦੀ ਪੱਤ ਰੱਖੀ। ਇਹ ਅਕਾਲ ਬਖਸ਼ ਹਾਬੀ ਸ਼ਾਨ-ਸੈਕਤ ਵਿਚ ਬੇਮਿਸਾਲ ਸੀ।

ਗਊ-ਕਸ਼ੀ ਹੁੰਦੇ ਸੁਣ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਬੁੱਚੜਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਜਦ ਜਲਾਲਾਬਾਦ ਦੇ ਇਕ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੇ ਆ ਕੇ ਫਰਯਾਦ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸੱਯਦ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਨ ਹਾਕਮ ਜਲਾਲਾਬਾਦ ਲਾਹੌਰੀ ਨੇ ਕਵਾਰੀ ਬੱਚੀ ਨੂੰ ਹਰਮ ਪਾ ਲਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਹਮਲਾ ਕਰ ਕੇ ਲੜਕੀ ਨੂੰ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਘਰ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਤੇ ਸੱਯਦ ਖਾਨ ਨੂੰ ਕੁਕਰਮਾਂ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ। ਸਭ ਰਾਹਜ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਪਕੜ ਮਾਰਿਆ ਤਾਂ ਕਿ ਉੱਤਰੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਦੇ ਆਉਣ ਜਾਣ ਤੇ ਕੋਈ ਹੱਥ ਨਾ ਉਠਾਏ।

ਜਦ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਤਖਤ ਤੇ ੧੧ ਮਾਰਚ, ੧੭੮੩ ਨੂੰ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੇ ਬੈਠੇ ਤਾਂ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਹੀ ਉਤਰ ਆਏ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜੀਆ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਹੱਕ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਗੰਗਾ ਜਮਨਾ ਦੁਆਬ ਵਿਚ ਉਹ ਤੇਗਾਂ ਮਾਰਦੇ ਰਹੇ ਸਨ।

ਜਗ ਮੂੰਹ ਨ ਵਟਾਇਆ, ਸਿਰਫ਼ ਇਤਨਾ ਕਿਹਾ :

ਸੈਂ ਤਾਂ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਅਤੇ ਪੰਥ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦਾ ਬੱਝਾ ਬੈਠਾ ਸਾਂ। ਇਥੇ ਝਗੜਨਾ ਜੋਥ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ।

ਸਦਾ ਇਤਨੀ ਨਿਮਰਤਾ ਦੱਸੀ ਕਿ ਕਦੇ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਕੋਈ ਲਕਬ ਰਾਜਾ, ਨਵਾਬ ਜਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨਾ ਲਗਾਇਆ। ਕੇਵਲ ‘ਅਕਾਲ ਸਹਾਇ, ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ’ ਹੀ ਲਿਖਦੇ।

ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ—ਦੀਵਾਲੀ ਦੇ ਮੇਲੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁੱਜੇ ਹੀ ਸਨ ਕਿ ਪੇਟ ਵਿਚ ਸੂਲ ਉੱਠਿਆ। ਜਦ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਇਲਾਜ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਤਬੀਅਤ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਹੀ ਤਾਂ ਸਭ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ—

“ਅੰਤਮ ਸਮਾਂ ਨੇੜੇ ਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਹੁਣ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਪਾਸੇ ਨਾ ਪਿੱਚਣਾ। ਕੋਈ ਦੁਨਿਆਵੀ ਗੱਲ ਕੰਨਾਂ ਤੱਕ ਨਾ ਪਹੁੰਚਾਣੀ।”

ਸਾਰਾ ਸਮਾਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੁਣਨ ਤੇ ਪੜ੍ਹਨ ਵਿਚ ਹੀ ਲਗਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਸਾਰੇ ਸਰਦਾਰ ਦੀਵਾਲੀ ਕਾਰਨ ਪੁੱਜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਸਭ ਨੂੰ ਪਾਸ ਬਿਠਲਾ ਆਖਿਆ :

“ਤੁਸਾਂ ਬੜਾ ਪਿਆਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਜਿਹੇ ਨਾਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਬਣਾਇਆ। ਇਹ ਪੰਥ ਦੀ ਗਰੀਬ-ਨਿਵਾਜ਼ੀ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਇਕੋ ਹੀ ਬੇਨਤੀ ਹੈ ਕਿ ਸਸਕਾਰ ਹੋਣ ਤੱਕ ਕੋਈ ਅਰਥੀ ਨਾਲ ਹੰਤੂ ਨਾ ਵਗਾਏ। ਸਾਰੇ ‘ਵਾਹਿਗੁਰੂ-ਵਾਹਿਗੁਰੂ’ ਕਰਦੇ ਜਾਣ। ਸਸਕਾਰ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਲਾਗੇ ਬਾਬਾ ਅਟੱਲ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਕਰਨਾ।”

ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਯਕੀਨ ਦਿਲਵਾਇਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ—‘ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ।’

ਆਪ ਜੀ ੨੦ ਅਕਤੂਬਰ, ੧੯੬੩ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ। ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਾਠ ਤੋਂ ਕੀਰਤਨ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ।

ਕੌਮ ਨੇ ਉਵੇਂ ਹੀ ਕੀਤਾ, ਜਿਵੇਂ ਕਹਿ ਗਏ ਸਨ। ਸਾਰੇ ਸਰਦਾਰ, ਸਿੰਘ, ਸੰਗਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਛੁੱਲਾਂ ਦੀ ਬਾਰਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਅੱਥਰੂ ਤੱਕ ਨਾ ਵਗਾਇਆ ਪਰ ਸਸਕਾਰ ਹੋ ਜਾਣ ਉਪਰੰਤ ਕਿਸੇ ਦੇ ਹੰਡੂ ਨਾ ਰੁਕੇ। ਸਭ ਇਹ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ :

“ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਪਿਛੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਲਗਾਏ ਬਾਗ ‘ਖਾਲਸਾ’ ਨੂੰ ਮਾਲੀ ਹੋ ਕੇ ਅਜਿਹਾ ਸਰਸਬਜ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਸੁਜਾਹਤ, ਪੂਰਬ ਤੋਂ ਪੱਛਮ ਤੱਕ, ਉੱਤਰ ਤੋਂ ਦੱਖਣ ਤੱਕ ਫੈਲੀ ਹੈ।”

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤੇਰਾ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਝੁਕਾਈ, ਕਾਬਲ ਨਿਵਾਇਆ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਉੱਤੇ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਜਿਧਰ ਤੇਰਾ ਲੈ ਕੇ ਨਿਕਲੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਖਰਗੋਸ਼ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨੱਸੇ। ਐਸਾ ਰਾਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸ਼ੇਰ-ਬੱਕਰੀ ਇਕ ਘਾਟ ਪਾਣੀ ਪੀਂਦੇ ਰਹੇ।

ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣੇ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਦੇਂਦੇ ਖੁਬ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :

ਦਸ ਅਠ ਚਾਲੀਏ ਮੈਂ ਦਰਦ ਸ਼ਿਕਮ ਸੰਗ,

ਆਪ ਗੁਰੂ ਪੁਰਿ ਗਯੋ ਸੁਧਾਸਰ ਮਾਂਹਿ ਹੈ।

ਤਾਂਹਿ ਕਾ ਮਰਨ ਸੁਨਿ ਰੋਇ ਸਭਿ ਸਿੰਘ ਕੈਹੈ,

ਏ ਰੇ ਜਮ ਰਾਜ ! ਤੇ ਅਕਾਜ ਕੀਨੇ ਕਾਂਹਿ ਹੈ ?

ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਸੁਰੋ ਪੂਰੋ ਬੀਰ ਅਤਿ ਭਾਰੀ,

ਪੰਥ ਖਾਲਸੇ ਕਾ ਪਾਰੀ ਥਾ ਉਦਾਰੀ ਵਾਹਿ ਹੈ।

ਕੌਨ ਕੌਂ ਕਹੋਂਗੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹਿ ਹਮ ਚਾਹਿ ਨਿਜ,

ਕੌਨ ਦੇਰਾ ਤੇਰਾ ਫਤੇ ਸੁਜਸ ਲਹਾਹਿ ਹੈ॥ ੯੮॥

(ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ੨੦੦੭)

ਬਾਬਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਇਤਿਹਾਸ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਸਾਹਿਬ ਹੋਏ ਦਇਆਲ' ਦਾ ਗੁਰਵਾਕ ਉਸ ਸਮੇਂ ਆਇਆ ਸੀ ਜਦ ਬਾਬਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਵ-ਜਨਮੇ ਸਪੁੱਤਰ ਲਈ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਨਾਂ ਦੀ ਜਾਚਨਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਆਏ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਬਾਲਕ ਦਾ ਨਾਂ 'ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ' ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਇੱਵ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੱਚਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸੱਚਮੁੱਚ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਉਤੇ ਦਇਆਲ ਹੋਇਆ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਇਸ ਮਹਾਨ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨੂੰ ਪੰਥ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜਿਆ। ਲੈਪਨ ਗਿਨ੍ਹਨ ਬਾਬਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ 'ਨਾਮਵਰ ਸ਼ਖਸ' ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਨੇ ਬੇਦੀ ਕੁਲ ਦਾ ਨਾਂ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਪਰ ਇਹ ਉਸ ਦਾ ਭਰਮ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਐਸੇ ਨਾਮਵਰ ਵਿਅਕਤੀ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾ ਸਿਰਫ ਹਰ ਬਿਖੜੇ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੀ ਕੀਤੀ ਸਗੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਸ ਯੋਗ ਬਣਾਇਆ ਕਿ ਉਹ ਸਭ 'ਗਹਿਣਿਆਂ ਨੂੰ ਭੰਨ ਤੋੜ ਇਕ ਵੱਡਮੁੱਲਾ ਗੋਖੜ੍ਹ ਬਣਾ ਸਕਣ' ਜੇ ਬਾਬਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਵੱਸ ਚੱਲਦਾ ਤਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਕਦੇ ਲੁਧਿਆਣਾ ਉਤੇ ਪੈਰ ਨਾ ਜਾਂ ਸਕਦਾ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਛਾਉਣੀ ਦਿੱਲੀਓਂ ਪਾਰ ਅਲੀਗੜ੍ਹ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ।

ਬਾਬਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ੧੭ਪੰਥ ਈ: ਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੋਇਆ ਜਦ ਅਬਦਾਲੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਉੱਤੇ ਚੌਥੇ ਹਮਲੇ (ਨਵੰਬਰ ੧੭ਪੰਥ ਈ:) ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਹਿਆ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਦੇ ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਅਜੇ ਭੁੱਲੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਿ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਇੱਟ ਨਾਲ ਇੱਟ ਵਜਾਉਣੀ ਆਰੰਭ ਕਰ ਰਿਤੀ। ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸ਼ ਸਿੰਘ ਆਹਲੁਵਾਲੀਆ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠਾਂ ਹਰ ਟਾਕਰੇ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਪਾਨੀਪਤ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਨੂੰ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਇਕ ਚਪੇੜ ਮਾਰੀ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀਹ ਸਾਲ ਹੋਸ਼ ਨਾ ਆਈ, ਪਰ ਜਦ ਉਸ ਨੇ ਕਰਾਰੀ ਸੱਟ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ੧੭੬੨ ਈ: ਦੀ ਪੰਜ ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਕੁੱਪ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਮਾਰੀ ਤਾਂ ਬਹੁਤਿਆਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਪ੍ਰਾਇਦ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਉਸ ਮਾਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਦੇ ਉੱਠ ਹੀ ਨਾ ਸਕੇ, ਪਰ ਦੁਨੀਆਂ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਗਵਾਹੀ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨਿਆਂ ਉਪਰੰਤ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਜਥਿਆਂ ਨੇ ਅਬਦਾਲੀ ਨੂੰ ਜਾ ਲਿਆ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕੈਪਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਜਾ ਲਾਹੌਰ ਲਾਗੇ ਹਮਲੇ ਕੀਤੇ। ਅਬਦਾਲੀ ਐਸਾ ਘੁਬਰਾਇਆ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਮਾਰੋ-ਨੀਤੀ ਛੱਡ ਕੇ ਪਾੜੋ-ਨੀਤੀ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲਿਆ। ਪਰ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ

ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹੇ ਸਭ ਸਬਕ ਸਿੱਖ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਜਦ ਭਾਈ ਗੁੱਜਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੈਰੀ ਨੂੰ ਸੂਬੇਦਾਰੀ ਦਾ ਫਰਮਾਨ, ਦੋਸ਼ਾਲਾ ਤੇ ਕਾਬਲ ਦੇ ਮੇਵੇ ਭੇਜੇ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਮੋਜ਼ਵੇਂ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਇਕ ਲੀਰਾਂ ਲੱਥਾ ਛੁਰਾ, ਗੋਂਗਲੂ ਤੇ ਛੋਲੇ ਅਤੇ ਕਾਗਜ਼ ਦੇ ਪੁਰਜ਼ ਉੱਤੇ 'ਸਿੰਘ ਹੋਇ ਰਾਖੈ ਕਿਮ ਕਾਨ'। ਐਰੇ-ਗੈਰੇ ਕਾ 'ਮੰਗੇ ਫਰਮਾਨ' ਲਿਖ ਕੇ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਭਾਵ ਸੀ ਕਿ ਪਰਾਏ ਧੁੱਸਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਸਾਨੂੰ ਪਾਟੇ ਹੋਏ ਛੁਰੇ ਚੰਗੇ ਹਨ। ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਗੋਂਗਲੂ ਹੀ ਸਾਡੇ ਲਈ ਸੇਬ ਹਨ ਤੇ ਮੇਵਿਆਂ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਛੋਲੇ ਪਿਆਰੇ ਹਨ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਪੁਰ ਦਰਗਾਹ ਤੋਂ ਮਿਲੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਲਈ ਕਿਸੇ ਐਰੇ-ਗੈਰੇ ਦੇ ਫਰਮਾਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਅਬਦਾਲੀ ਉਪਰੰਤ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਤੈਮੂਰ ਦੀ ਚੁਰਾਤਿ ਨਾ ਹੋ ਸਕੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਉੱਤੇ ਹੱਲਾ ਕਰ ਸਕੇ। ਜਦ ਉਸ ਦੇ ਕੁਝ ਦੀਨੀ ਭਰਾਵਾਂ ਲਿਖਿਆ ਵੀ ਕਿ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਉੱਤੇ ਆਪਣੇ ਬਾਪ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਵਾਂਗੂੰ ਹੱਲਾ ਕਰੇ ਤਾਂ ਤੈਮੂਰ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਕਿ "ਮੇਰੇ ਪਿਛੇ ਨੇ ਕੀ ਬੱਟਿਆ ਸਿੱਖਾਂ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ-ਕਰ ਕੇ।" ਸਿੱਖ ਉਸ ਸਮੇਂ (ਸੰਨ ੧੭੭੩ ਤੋਂ ੧੭੮੩ ਈ.) ਸੱਚਾਰੁੱਚ ਹੀ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ। ਪੱਛਮ ਵਲੋਂ ਕਿਸੇ ਅਫਗਾਨੀ ਹਮਲੇ ਦੀ ਆਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦੂਰ ਪੁਰਬ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਵਿਉਤਾਂ ਹੀ ਬਣਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮਰਹੱਟੇ ਅਜੇ ਪਈਆਂ ਸੱਟਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਸੇਕ ਰਹੇ ਸਨ। ਰਾਜਪੂਤ ਨਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹੀ। ਮੁਗਲਾਂ ਤਾਂ ਸੱਚਾਰੁੱਚ ਹੀ ਜ਼ਹਿਰ ਪਿਆਲੇ ਪੀ ਕੇ ਅੰਗਰਜ਼ੇਬੀ ਕੁਲ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਜੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਇਕ ਈੰਡੇ ਹੇਠਾਂ ਇਕਮੁੱਠ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਸਮੁੱਚਾ ਦੇਸ਼ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਤਲੀਆਂ ਹੇਠਾਂ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਸਭ ਪਾਸੇ ਆਪੇ ਧਾਪੀ ਪੈ ਗਈ। ਅੱਗੇ ਤਾਂ ਬਾਹਰਲਾ ਖਤਰਾ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਅਣਹੱਦ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਆਤਮਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਉਹ ਆਤਮਿਕ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦਿਤੀ ਤੇ ਕੌਮ ਬਿਲਕੁਲ ਖੇਤੂ-ਖੇਤੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚ ਗਈ।

ਬਾਬਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਨਾ-ਸਿਰਫ਼ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਟੀਕੇ ਸਹਿਤ ਅਰਥ ਹੀ ਪੜ੍ਹ ਲਏ, ਸਗੋਂ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣਿਕ ਮਿਥਿਹਾਸ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਵੀ ਕਰ ਲਿਆ। ਕੌਮ ਦੀਆਂ ਰਵਾਇਤਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਦਾ ਬੀਜ਼ਾ ਵੀ ਉਠਾ ਲਿਆ। ਉਹ ਦੇਖਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਰਾਜ-ਰੈਲੇ ਕਰਕੇ ਦੱਖਿਆਂ ਨੇ ਕੀਮਤੀ ਰਵਾਇਤਾਂ ਹੀ ਮਿਟਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਸ਼ਬਦ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਬਹੁਤੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਅਲੋਪ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਆਪ ਅਨੰਦਪੁਰ ਜਾਂ ਕੇ ਖੰਡੇ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਐਸਾ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ। ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖੀ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰ ਕੇ ਮੈਦਾਨਾਂ ਵਿਚ ਨਿਤਰੇ। ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆ ਕੇ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਦਿੜ੍ਹ ਕਰਾਇਆ। ਰਬਾਬੀਆਂ ਦੇ ਜਬੇ ਬਣਾਏ ਤੇ ਇਕ ਰਬਾਬੀ ਦਾ ਜਥਾ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਰੱਖ ਪਿੰਡ-ਪਿੰਡ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਜਿੱਥੇ ਕੋਈ ਪਾਖੰਡੀ ਦੇਖਿਆ ਉਸ ਦਾ ਪਾਖੰਡ ਜਾਲ ਤੋਂਝਿਆ ਤੇ ਮਨਮਤ ਤੋਂ ਵਰਜ ਕੇ ਗੁਰਮਤਿ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ। ਸਿਮਰਨ, ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਵੀ ਸਮਝਾਇਆ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਆਪੂਰਵ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਬਾਠੀਆਂ

ਤੇ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਦੀ ਲੱਕੜ ਆਏ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਲੰਗਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਝੱਕ ਕੇ “ਜੇ ਮੈਂ ਹੋਦਾ ਵਾਰਿਆ ਮਿਤਾ ਆਇੜਿਆਂ। ਹੋੜਾ ਜਲੈ ਮਜ਼ੀਠ ਜਿਉ ਉਪਰਿ ਅੰਗਾਰਾ” ਵਾਲੀ ਬਾਬਾ ਫ਼ਗੀਦ ਜੀ ਦੀ ਤੁਕ ਦੇ ਅਮਲੀ ਅਰਥ ਦਰਸਾ ਦਿੱਤੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਸਦਕਾ ਪੰਥ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਆਦਰ ਵਧਿਆ ਤੇ ਸਾਰੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਕੌਮ ਦਾ ਬਾਬਾ ਆਖ ਕੇ ਮਾਣ ਦੇਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਵੀ ਪੰਥ ਵਿਚ ਦੁਚਿਤਾਪਣ ਆਇਆ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਪੁੱਜ ਕੇ ਸੋਧ ਦਿੱਤੀ। ਪੰਥ ਨੂੰ ਦੁਬਿਧਾ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢਿਆ। ਆਪ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਵੀ ਧਨੀ ਸਨ ਤੇ ਜਦ ਵੀ ਅਣਖ ਉਤੇ ਹੱਲਾ ਹੁੰਦਾ ਸੁਣਿਆ, ਬਗੈਰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਮਦਦ ਦੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸੋਧਣ ਲਈ ਪਹੁੰਚ ਗਏ।

ਬਾਬਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਸਾਰਾ ਜਤਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਪੰਥ ਨੂੰ ਕੋਈ ਐਸਾ ਆਗੂ ਮਿਲ ਜਾਵੇ ਜੋ ਮਿਸਲਾਂ ਦੀਆਂ ਲਕੀਰਾਂ ਨੂੰ ਮੇਟ ਕੇ “ਸਰਕਾਰ ਖਾਲਸਾ” ਬਣਾਏ। ਆਖਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਬਾਲਕ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਉੱਤੇ ਜਾ ਟਿਕੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੂਰਦਰਸ਼ੀ ਅੱਖ ਨੇ ਦੇਖ ਲਿਆ ਕਿ ਉਸ ਬਾਲਕ ਵਿਚ ਉਹ ਸਾਰੇ ਗੁਣ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਿਸੇ ਆਗੂ ਵਿਚ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਹੋਤੀ ਮਰਦਾਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਾ ਨਾਂ “ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੇ ਉਸਰੀਏ” ਦੀ ਲਿਸਟ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਠੀਕ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਹੋਦ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਰ ਕੇ ਰਹੀ। ਜਦ ਸਰਦਾਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ੧੯੯੨ ਈ: ਨੂੰ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਗਏ ਤਾਂ ਇਹ ਫਰ ਸੀ ਕਿ ਵਿਰੋਧੀ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬਾਲਕ ਜਾਣ ਕੇ ਮੂਲੋਂ ਹੀ ਨਾ ਮੁਕਾ ਦੇਣ। ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਵੀ ਬਣਾਈ, ਪਰ ਬਾਬਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਦਖਲ ਦੇ ਕੇ ਦੋਖੀਆਂ ਦੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਕਾਮਯਾਬ ਨਾ ਹੋਣ ਦਿੱਤੀ, ਸਗੋਂ ਉੱਥੇ ਹੀ ਵਰ ਦਿੱਤੇ ਕਿ ਇਹ ਬਾਲਕ ਇਕ ਪ੍ਰਤਾਪੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਹੋਵੇਗਾ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਸ਼ਾਨ ਉਜਾਗਰ ਕਰੇਗਾ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਹ ਬਚਨ ਸਤ ਕਰ ਦਿਖਾਏ ਤੇ ੧੯ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਸ਼ਾਹ ਜ਼ਮਾਨ ਨੂੰ ਜਾ ਲਲਕਾਰਿਆ। ਸ਼ਾਹ ਜ਼ਮਾਨ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਕਿਲ੍ਹੇ ਬੈਠਾ ਹੋਇਆ ਇਹ ਬੜ ਹਾਂਕ ਰਹਿਆ ਸੀ ਕਿ “ਦੇਖੋ ਹੋਏ ਨੇ ਸਿੱਖ ਜੋ ਮੇਰੇ ਧੋੜਿਆਂ ਦੇ ਸੁੰਮਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਭੱਜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।” ਇਹ ਸਰੋਤ ਜਦ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਿਲੀ ਤਾਂ ਉਹ ਕੇਵਲ ਵੀਹ ਸਵਾਰ ਲੈ ਕੇ ਸਿੱਧਾ ਸੁੰਮਨ ਬੁਰਜ ਹੇਠਾਂ ਪੁੱਜ ਗਇਆ ਤੇ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾ ਲਲਕਾਰ ਕੇ ਬੋਲਿਆ, “ਓ, ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਪੋਤਰੇ! ਦੇਖ, ਸਰਦਾਰ ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੌਤਰਾ ਆਇਆ ਈ। ਬਾਹਰ ਆ ਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਦੋ-ਦੋ ਹੱਥ ਕਰ ਲੈ।” ਮੁਨਸ਼ੀ ਸੋਹਣ ਲਾਲ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅੰਦਰੋਂ ਕੋਈ ਉੱਤਰ ਨਾ ਆਇਆ ਤੇ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੁਰਮਗਤੀ ਦੀ ਛਾਪ ਲਗਾ ਕੇ ਮੁੜ ਗਇਆ। ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਸ਼ਾਹ ਜ਼ਮਾਨ ਦਾ ਅੰਦਰਲਾ ਕਬੰਬ ਗਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਏਲਚੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਭੇਜੇ ਕਿ ਉਹ ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਨਵਾਬੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਖਬਰ ਪਾ ਕੇ ਕਈ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ। ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣਾ ਮਸ਼ੀਰ ਲਾਹੌਰ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਜਦ ਬਾਬਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਬਹੁਤ ਗੁੱਸੇ

ਵਿਚ ਆਏ। ਫੱਟ ਲਾਹੌਰ ਪੁੱਜੇ ਤੇ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਿਆਂ ਕਰ ਕੇ ਝਾੜਾਂ ਪਾਈਆਂ। ਸਿੱਖੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦੁਹਰਾ ਕੇ ਕਹਿਆ : “ਤੁਹਾਨੂੰ ਸ਼ਰਮ ਆਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਅੱਗੇ ਹੱਥ ਅੱਡਦੇ ਹੋ, ਜੋ ਆਪ ਤੁਹਾਡੇ ਤੋਂ ਬਰ-ਬਰ ਕੰਬ ਰਹਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਈਨ ਵਾਲਾ ਰਾਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਸ ਦੱਸਿਆ ? ਸਰਦਾਰੋ, ਭਿੱਖ-ਮੰਗੋ ਕਿਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਹੋਏ ਹੋ ? ਖਾਲਸਾ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਝੇਲੀ ਅੱਡ ਕੇ ਨਹੀਂ ਮੰਗਦਾ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਬਲ ਨਾਲ ਹਾਸਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੀ ਅਣਖ ਕਿੱਥੇ ਰਾਈ ਹੈ ? ਖਾਲਸਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਕਿਸੇ ਕੋਲੋਂ ਬੈਰ ਨਹੀਂ ਮੰਗਦਾ।” ਜਦ ਸ਼ਾਹ ਜ਼ਮਾਨ ਦਾ ਏਲਚੀ ਆਇਆ ਤਾਂ ਸਭ ਸਰਦਾਰਾਂ ਵਲੋਂ ਬੌਲਦੇ ਹੋਏ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਕਹਿਆ : “ਕਹਿ ਦਿਓ ਸ਼ਾਹ ਜ਼ਮਾਨ ਨੂੰ ਕਿ ਧਰਤੀ ਸਾਡੀ ਆਪਣੀ ਹੈ। ਉਹ ਵਾਪਸ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਤੁਰ ਜਾਏ। ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਜਿੱਤਿਆ ਹੈ ਤੇ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਹੀ ਰੱਖਾਂਗੇ।” ਸ਼ਾਹ ਜ਼ਮਾਨ ਨੇ ਜਦ ਇਹ ਸੁਣਿਆ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਸਟਪਟਾਇਆ ਤੇ ਧਮਕੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਕਿ ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਬਕ ਸਿਖਾਏਗਾ, ਪਰ ਸਭ ਉਸ ਦੀਆਂ ਫੌਕੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸਨ। ਉਸ ਨੂੰ ਮੁੜਨ ਦੀ ਕਾਹਲੀ ਸੀ। ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਭਰਾ ਮਹਿਮੂਦ ਫਤੂਰ ਪਾ ਰਹਿਆ ਸੀ ਤੇ ਫੌਜਾਂ ਕਈ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੋਂ ਤਨਖਾਹ ਨਾ ਮਿਲਣ ਕਰ ਕੇ ਆਕੀ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਸੋ ਇਹ ਆਖ ਕੇ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਗਇਆ ਕਿ ਮਹਿਮੂਦ ਨਾਲ ਨਿਬੜ ਕੇ ਉਹ ਛੇਤੀ ਪੰਜਾਬ ਮੁੜੇਗਾ। ਪੰਜਾਬ ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਮੁਹਿੰਦਾ, ਪਰ ਪੂਰੇ ਬਾਰਾਂ ਸਾਲ ਬਾਅਦ, ਜਦ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੀ ਜੋਤ ਉਸ ਦੇ ਭਰਾ ਮਹਿਮੂਦ ਨੇ ਕੱਢ ਲਈ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕੌਲ ਸ਼ਰਨ ਲੈਣ ਲਈ ਆਇਆ। ਹੱਥ ਵਿਚ ਬੰਦੂਕ ਨਹੀਂ, ਟੋਹਣੀ ਲੈ, ਫੌਜਾਂ ਨਹੀਂ, ਬੇਨਤੀ ਲੈ। ਬਾਬਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੁਚੜੀ ਅਗਵਾਈ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਕੌਮ ਦੀ ਅਣਖ ਬਚਾ ਲਈ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਾਹ ਜ਼ਮਾਨ ਨੇ ਕਾਬਲ ਤੋਂ ਭੰਗੀ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੱਸ ਕਰਨ ਲਈ ਜਾਲ ਸੁੱਟੇ। ਭੰਗੀ ਸਰਦਾਰ (ਮਹਾਰਾਜਾ) ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਲੜਨ ਲੱਗੇ ਤੇ ਸ਼ਾਹ ਜ਼ਮਾਨ ਦੀ ਉਡੀਕ (੧੮੦੧) ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਬਾਬਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਕਿ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਪਾਈ ਝਾੜ ਕਾਫੀ ਹੈ, ਸੋ ਉਹ ਸਤਲੁਜ ਪਾਰ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖ ਰਿਆਸਤਾਂ ਨੂੰ ਸੰਗਠਤ ਕਰਨ ਲਈ ਚੱਲ ਪਏ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਜਾਰਜ ਬਾਮਸ ਨੂੰ ਜੇ ਰੋਕ ਨਾ ਪਾਈ ਗਈ ਤਾਂ ਸਤਲੁਜ ਪਾਰ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਸਿੱਖਾਂ ਹੱਥੋਂ ਨਿਕਲ ਜਾਏਗਾ। ਸਿੱਖ ਰਿਆਸਤਾਂ ਦੇ ਮੁਖੀਆਂ ਨੇ ਜਨਰਲ ਪੈਰਨ ਕੋਲੋਂ ਮਦਦ ਮੰਗੀ। ਉਸ ਨੇ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇਣ ਦੇ ਮੁੱਲ ਵਜੋਂ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਮੰਗਿਆ। ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰ ਤਿਆਰ ਬੈਠੇ ਸਨ ਕਿ ਖਬਰ ਬਾਬਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋਲ ਪੁੱਜੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੋਈ ਐਸਾ ਕਦਮ ਚੁੱਕਣ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ ਤੇ ਆਪਣੇ ਬਲ ਉਤੇ ਭਰੋਸਾ ਰੱਖਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। “ਇਕੱਠ ਵਿਚ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਹਨ” ਤੇ ਸਿੱਖ ਰਿਆਸਤਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਝੰਡੇ ਹੇਠਾਂ ਬਾਮਸ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਿਆ। ਇਹ ਦੇਣ ਵੀ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਰਿਆਸਤਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖੀ ਅਹਿਸਾਸ ਜਾਗਿਆ। ਪਰ ਅਜੇ ਉਹ ਇਕੱਠ ਕਰਾ ਹੀ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਇਹ ਖਬਰ ਪੁੱਜੀ ਕਿ ਭੰਗੀ ਸਰਦਾਰ ਅਤੇ (ਮਹਾਰਾਜਾਂ) ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਘਰੇਲੂ ਜੰਗ ਖਤਰਨਾਕ ਸੂਰਤ ਪਾਰਨ ਕਰ ਗਈ ਹੈ।

ਭੰਗੀ ਸਰਦਾਰ ਛਿਥੇ ਪੈ ਕੇ ਸ਼ਾਹ ਜ਼ਮਾਨ ਦੀ ਅਧੀਨਗੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਪੈਂਡਾ ਮੁਕਾ ਕੇ ਗੁਜਰਾਤ ਆਏ ਤੇ ਆਪਸ ਵਿਚ ਲੜਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਬੈਠੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਵਿਚ ਨਿੱਹੱਕ ਹੋ ਕੇ ਪੁੱਜ ਗਏ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ (ਮਹਾਰਾਜਾ) ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਤਲਵਾਰ ਉਤਾਰ ਕੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਚੁੱਪ ਕਰ ਕੇ ਖਲੋ ਗਏ। ਐਸਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਈ ਚਿਹਰਾ ਸੀ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਾ ਤੇ ਕੁਝ ਅਜਿਹਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦਾ ਕਿ ਬਾਕੀ ਸਭ ਆਕੀ ਹੋਏ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਵੀ ਤਲਵਾਰਾਂ ਉਤਾਰ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਮੁਨਸ਼ੀ ਸੋਹਣ ਲਾਲ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਭ ਤਲਵਾਰਾਂ ਤਕਰੀਬਨ ਇਕ ਘੰਟਾ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਈਆਂ ਰਹੀਆਂ ਤੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਇਹ ਜੁਰਾਤਿ ਨਾ ਹੋ ਸਕੀ ਕਿ ਤਲਵਾਰ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪਾਏ। ਆਖਰ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਤਲਵਾਰ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਲੱਕ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹੀ ਤੇ ਵਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਛੇਤੀ ਹੀ ਇਹ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਨਾ ਟੋਕਿਆ ਅਤੇ ਨਾ ਕੁਝ ਕਹਿਆ ਤੇ ਰਾਜ-ਗੱਦੀ ਦਾ ਦਿਨ ਵੀ ਉਥੇ ਹੀ ਨਿਯਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

੧੯੦੧ ਦੀ ਵਿਸਾਖੀ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹੀ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰ ਕੇ “ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ” ਆਖ ਕੇ ਵਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਮੱਥੇ ਉਤੇ ਕੇਸਰ ਦਾ ਤਿਲਕ ਲਗਾਇਆ। “ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ” ਦੇ ਜੈਕਾਰੇ ਛੱਡੇ ਗਏ। ਬਾਬਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਕਿਤਨਾ ਕੁ ਪ੍ਰਭਾਵ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਉੱਤੇ ਸੀ, ਉਸ ਦੀ ਮੁੱਖ ਉਦਾਹਰਣ “ਨਾਨਕ ਸ਼ਾਹੀ ਸਿੱਕਾ” ਹੈ। ਰੁਪਏ ਦਾ ਨਾਨਕ ਸ਼ਾਹੀ ਰੁਪਿਆ ਤੇ ਪੈਸੇ ਨੂੰ ਨਾਨਕ ਸ਼ਾਹੀ ਪੈਸਾ ਆਖਿਆ ਗਿਆ। ਸਿੱਕੇ ਉਤੇ ਵੀ ਉਹ ਤੁਕ ਲਿਖੀ ਜਾਣੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋਈ ਜਿਹੜੀ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸੀਲ ਮੋਹਰ ਸੀ। ਤੁਕ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਸਨ :

“ਦੇਗ ਤੇਗ ਫਤਹ ਨੁਸਰਤ ਬੇਦਰੰਗ।
ਯਾਫਤ ਅਜ਼ ਨਾਨਕ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ।”

ਉਸ ਦਿਨ ਜਿਤਨੇ ਵੀ ਸਿੱਕੇ ਢਾਲੇ ਗਏ, ਸਭ ਧਰਮ ਅਰਥ ਵੰਡ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਇਕ ਰੱਲ ਹੋਰ ਚੇਤੇ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਹੈ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਭਾਵੇਂ ਪੂਰਨ ਮਾਲਕ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਤਾਜ ਰੱਖੇ ਜਾਣਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਬੈਠਣ ਲਈ ਤਖਤ ਬਣਵਾਇਆ। ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਮੋਹਰ, ਜੋ ਸਰਕਾਰੀ ਮੋਹਰ ਕਰ ਕੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੀ, ਉੱਤੇ ਆਮ ਸਿੱਖ ਤੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਵਾਂਗ ਕੇਵਲ ‘ਅਕਾਲ ਸਹਾਇ’ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਉੱਕਰੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਦੂਜੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਚਿੱਠੀ ਪੱਤਰ ਤੇ ਇਕਰਾਰਨਾਮੇ ਕਰਨ ਲੱਗਿਆਂ ਵੀ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਂ ਨਹੀਂ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸਗੋਂ ਸਰਕਾਰ ਖਾਲਸਾ ਦਾ ਨਾਂ ਲਿਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਦਿੜ੍ਹ ਕਰਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਨੀਂਹ ਬਰਾਬਰੀ ਦੇ ਅਸੂਲਾਂ ਤੇ ਰੱਖੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੇ ਪਰਜਾ ਵਾਲਾ ਸੰਬੰਧ ਉੱਕ੍ਰਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਐਸਾ ਕਰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਹਸਤੀ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵੱਖ ਜਾਪੇ।

ਤਕਰੀਬਨ ਪਿਛਲੇ ਸੌ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਦਾ ਕੰਮ ਜਥੇਬੰਦਕ ਤੌਰ

ਉੱਤੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੈ ਰਿਹਾ। ਕੁਝ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਕੀ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੇ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਨਿਸ਼ਾਨ ਹੀ ਮਿਲਦੇ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪ ਤੀਰਥ ਅਸਥਾਨਾਂ ਉੱਤੇ ਜਾ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਮਾੜੀ ਹਾਲਤ ਦੇਖ ਆਏ ਸਨ। ਸੋ ਉਹਨਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਧਰਮ ਅਸਥਾਨਾਂ ਨੂੰ ਆਤਮ-ਨਿਰਭਰ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੇ ਤਕਰੀਬਨ ਹਰ ਵੱਡੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਾਂ ਜਾਰੀਰ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਛੋਟੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦਾ ਮਹੀਨੇ-ਵਾਰ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤਾ। ਜਦ ਬਾਬਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਯੋਗ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਨਾ ਬਣਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕਹੀ ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੇ ਨਾਟਕੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਘੜੇ ਉੱਤੇ ਸੰਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਸੂਰਜ ਛਿਪਣ ਤੱਕ ਜਿਤਨੀ ਜਮੀਨ ਵੱਲ ਲੈਣ, ਉਹ ਜਾਰੀਰ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਜਨਮ-ਅਸਥਾਨ ਦੇ ਨਾਂ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਏਗੀ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਆਪਣੇ ਘੜੇ ਉੱਤੇ ਸੰਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਸਰਘੀ ਖਾ ਕੇ ਨਿਕਲ ਪਏ ਤੇ ਬਰੈਰ ਘੜੇ ਤੋਂ ਉਤਰੇ ਹੀ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਗਾ ਕੇ ਜਦ ਉਹ ਵਾਪਿਸ ਮੁੜੇ ਤਾਂ ਸੂਰਜ ਛਿਪਣ ਨੂੰ ਤਕਰੀਬਨ ਇਕ ਘੰਟਾ ਬਾਕੀ ਸੀ। ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਘਾਲ ਨੂੰ ਵਧਾਈ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਮੀਨ ਦਾ ਪਟਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਜਨਮ-ਅਸਥਾਨ ਦੇ ਨਾਂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਕ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੱਤ ਸੌ ਮੁੱਖ ਵਲ ਲਏ ਸਨ। ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦਿਲਵਾਉਣਾ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਮਹਾਨ ਉਪਕਾਰ ਸੀ।

ਬਾਬਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਜਦ ੧੯੦੮ ਈ: ਵਿਚ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਮੈਟਕਾਫ਼ ਨਾਂ ਦਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਸਫੌਰ ਸਿੱਖ ਰਿਆਸਤਾਂ ਉੱਤੇ ਜਾਲ ਸੁੱਟ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਝਾੜਿਆਂ ਦਾ ਲਾਭ ਉਠਾ ਕੇ ਸਿੱਖ ਰਿਆਸਤਾਂ ਨਾਲ ਐਸੀ ਸੰਧੀ ਉੱਤੇ ਦਸਤਖਤ ਕਰਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਪੰਥ ਵਿਚ ਸਦੀਵੀ ਛੁੱਟ ਪੈਣ ਦਾ ਡਰ ਹੈ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਪਟਿਆਲੇ ਦੇ ਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਪੁੱਜੇ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਮਿੱਤਰਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਦੋਵਾਂ ਦੀਆਂ ਪੱਗਾਂ ਵਟਾਈਆਂ। ਮੈਟਕਾਫ਼ ਸਮਝ ਗਿਆ ਕਿ ਉਸ ਏਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਇਕ ਨਹੀਂ ਚਲੇਗੀ। ਸੋ ਉਸ ਸਮਾਂ ਟਧਾਉਣਾ ਯੋਗ ਜਾਣਿਆ। ਇਕ ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵਾਪਿਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁੱਜ ਗਏ, ਦੂਜੇ ਅਖਤਰਲੋਨੀ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਡੁਰ ਕੇ ਫਿਰ ਡਰਾਉਣਾ ਧਮਕਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਏਕੇ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਮਨਾਈਆਂ ਹੀ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਮਿੱਟੇ ਦੇ ਪੱਤਰ ਉੱਤੇ ਸਿੱਖ ਰਿਆਸਤਾਂ ਨੇ ਦਸਤਖਤ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲੜਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ, ਪਰ ਬਾਬਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆ ਕੇ ਇਹ ਹੀ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਭਰਾਵਾਂ ਦਾ ਹੀ ਕਤਲ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਵਿਰੁੱਧ ਉਸ ਸਮੇਂ ਲੜਾਈ ਵੀ ਮਹਿੰਗੀ ਪਵੇਗੀ। ਸੋ ਮਜ਼ਬੂਰਨ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਸੰਧੀ ਕਰਨੀ ਪਈ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਾਂ ਕਈ ਰਾਤਾਂ ਸੌਂ ਨਾ ਸਕੇ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਚਿੰਤਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ, “ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਸੱਤ ਸੌਸ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਕੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਤਪ ਤੇ ਤੇਜ਼ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕੀਤਾ। ਬਖਸ਼ਿਸ਼

ਦੇ ਦਾਤੇ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਦਾਤ ਨਾਲ ਗਿੱਦੜਾਂ ਜੇਹੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਧ ਸਜਾ ਕੇ ਰਾਜ ਬਖਸ਼ਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਅਫਸੋਸ! ਗੁਰੂ ਦੀਆਂ ਰਹਿਮਤਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸਿੱਖ, ਭੰਗ ਦੇ ਭਾੜੇ ਗਵਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਮੁੜ ਜਾਟ ਕੇ ਜਾਟ, ਝੀਵਰ ਕੇ ਝੀਵਰ, ਨਾਈ ਕੇ ਨਾਈ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਗੁਰੂ ਦੀ ਦਾਤ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਨਹੀਂ ਸਕੇ। ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਤਾਂ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਖਾਲਸਾ ਹਨ, ਪਰ ਚੰਚਲ ਮੱਤ, ਪਰਤਿਯਾ ਗਾਮੀ, ਸ਼ਰਧਾ ਹੀਨ ਤੇ ਕਠੋਰ ਹਿਰਦੇ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰਮਤਿ ਤਿਆਗ ਕੇ ਮਨ ਮਤੀਏ ਅਤੇ ਹੀਕਾਰੀ ਬਣਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਐਸੂਰਜ ਵਿਚ ਛੁੱਬ ਰਸਾਤਲ ਵਿਚ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਦੂਰ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਸੋਚਣਾ ਹੀ ਭੁੱਲ ਬੈਠੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਚਿੱਸਦਾ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਕਿਵੇਂ ਵਧਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਵੱਖਰੇ-ਵੱਖਰੇ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣਾ ਗੈਰਵ ਵੀ ਗਵਾ ਲੈਣਗੇ। ਪਰ-ਅਧੀਨਤਾ ਵਿਚ ਦੁੱਖ ਪਾਉਣਗੇ।” ਕੌਮ ਨੇ ਅੱਗੇ ਬਾਬਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੱਖ ਜੀ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਾ ਸੁਣੀ ਤੇ ਦੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਫੜੀ ਗਈ। ਅੱਜ ਫਿਰ ਇਹ ਹੀ ਆਵਾਜ਼ ਘਰ-ਘਰ ਪਹੁੰਚਾਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਤਾਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਮਤਾਂ ਮੱਤ ਆ ਜਾਵੇ ਤੇ ਕੌਮ ਨੂੰ ਰਾਹ ਮਿਲੇ।

ਅਣਖ ਉਤੇ ਸੱਟ ਪੈਂਦੀ ਦੇਖ ਕੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਕੋਲੋਂ ਚੁੱਪ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹਿਣ ਹੁੰਦਾ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਜਦ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਕਥਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਰਾਏਕੋਟ ਦੇ ਸਾਲਾਰ ਰੋਸ਼ਨ ਖਾਨ ਨੇ ਸ਼ਬਦ, ਕੀਰਤਨ ਤੇ ਸੰਗਤ ਦੇ ਇਕੱਠ ਉਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਕਥਾ ਉਪਰੰਤ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰ ਪਾ ਕੇ ਘੋੜੇ ਉੱਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਰਾਇ ਕੋਟ ਵੱਲ ਚੱਲ ਪਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਦੂਤੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਾ ਸੁਣ ਕੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਹੀ ੧੦੦੦ ਸਿਰ-ਲੱਖ ਨਾਲ ਹੋ ਪਏ।

ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਰਾਇਕੋਟ ਪਹੁੰਚਦੇ ਸਾਰ ਐਸਾ ਹੱਲਾ ਬੋਲਿਆ ਕਿ ਸਾਲਾਰ ਰੋਸ਼ਨ ਖਾਨ ਦੀ ਛੋਜ਼ ਹੱਲੇ ਅੱਗੇ ਰੁਕ ਹੀ ਨਾ ਸਕੀ। ਜੋਰ ਲਗਾ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਲਸ਼ਕਰ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਬਾਬਾ ਜੀ ਉਸ ਉੱਤੇ ਐਸੇ ਟੁੱਟੇ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਸ਼ੇਰ ਲਲਕਾਰਾ ਮਾਰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਉੱਤੇ ਲਪਕਦਾ ਹੈ। ਇਕੋ ਵਾਰ ਵਿਚ ਸਾਲਾਰ ਖਾਨ ਦਾ ਸਿਰ ਧੜ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਾ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਕੋਈ ਮੱਲ ਮਾਰਨ ਨਹੀਂ ਗਏ ਸਨ, ਉਹ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਿਲਵਾਉਣ ਗਏ ਸਨ। ਸੋ ਸਾਲਾਰ ਦੇ ਟੱਬਰ ਨੂੰ ਹੀ ਜਿੱਤਿਆ ਇਲਾਕਾ ਸੇੜ ਦਿੱਤਾ। ਫਿਰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਜੁਰਾਅਤਿ ਨਾ ਹੋ ਸਕੀ ਕਿ ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਕੀਦਿਆਂ ਵਿਚ ਦੱਖਲ ਦੇਵੇ।

ਇਸ ਅਣਖ ਦੇ ਪੁਤਲੇ, ਜੋਧੇ, ਰਾਗੀ, ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਰਸੀਏ, ਦੂਰ-ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਨੇ ਸੰਨ ੧੯੩੪ ਈ: ਦੇ ਅੰਭ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੱਖ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣੇ ਨੂੰ ਕੌਮ ਦਾ ਨਾ ਪੂਰਿਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਘਾਟਾ ਕਿਹਾ।

ਬਾਬਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੱਖ ਜੀ ਇਤਨੀ ਸ਼ਕਤੀ, ਮਾਣਤਾ ਤੇ ਸੇਵਕੀ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਨਿਮਰਤਾ ਦੇ ਪੁੰਜ ਸਨ। ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਿੰਡ ਦਾਦਨ ਖਾਨ ਦੇ ਇਕ ਫ਼ਕੀਰ ‘ਹਰੀ ਹਰ’ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਿਮਰਤਾ ਦੀ ਪਰਖ ਕਰਨ ਲਈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਭਰੇ ਹੋਏ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਉੱਚੀ ਥਾਂ ਮੱਲ ਲਈ ਤੇ ਐਸੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜੋ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ

ਚੰਗੀਆਂ ਨਾ ਲੱਗੀਆਂ। ਸੰਗਤ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਟਹਿਲੂਆਂ ਨੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ 'ਹਰੀ ਹਰ' ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਉਤਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਕਈ ਲਾਠੀਆਂ ਲੈ ਕੇ ਵੀ ਪੁੱਜ ਗਏ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰਾ ਕੌਤਕ ਦੇਖ ਕੇ ਕਿਹਾ, "ਕੋਈ ਜ਼ਬਰ ਨਾ ਕਰੋ। ਸੰਤ ਆਪਣੀ ਮੌਜ ਵਿਚ ਬੈਠੋ ਹਨ। ਜਿੱਥੋ ਮੌਜ ਹੈ ਬੈਠਣ, ਸਭ ਪਿਛੇ ਹਟ ਜਾਣ।" 'ਹਰੀ ਹਰ' ਜੀ ਬੱਲੇ ਉਤਰ ਆਏ ਤੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾਇਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, "ਜਿਹਾ ਸੁਣੀਦਾ ਸੀ, ਤੈਸਾ ਹੀ ਡਿੱਠਾ।"

ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਪਰਖ ਵਾਲੀ ਅੱਖ ਕਿਤਨੀ ਉੱਜਲ ਸੀ, ਇਸ ਦੀ ਵੀ ਇਕ ਸਾਖੀ ਸੰਤ ਰਤਨ ਮਾਲਾ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਭਾਈ ਵਸਤੀ ਰਾਮ ਜੀ, ਬਾਬਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਉਨਾਂ ਗਏ। ਉੱਥੇ ਇਕ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਆਪਣੀ ਲੜਕੀ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਲਈ ਰੁਪਏ ਦੀ ਜਾਚਨਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਭਾਈ ਵਸਤੀ ਰਾਮ ਜੀ ਨੇ ਡਿੱਠਾ ਕਿ ਇਕ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਪੰਜ ਸੌ ਰੁਪਿਆ ਤੇ ਅਨੇਕ ਹੋਰ ਵਸਤਾਂ ਭੇਟ ਕੀਤੀਆਂ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੂੰ ਬੜੀ ਕਰਿਝ ਆਈ ਕਿ 'ਜੇ ਆਪ ਨਹੀਂ ਰੱਖਣੀ ਨੇ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਹੀ ਦਿਲਵਾ ਦੇਣ।' ਉਸ ਆਖ ਵੀ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਬਾਬਾ ਜੀ ਇਨਕਾਰ ਹੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਉੱਥੇ ਹੀ ਭਾਈ ਵਸਤੀ ਰਾਮ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਸੌ ਰੁਪਿਆ ਤੇ ਹੋਰ ਵਸਤੂਆਂ ਭੇਟ ਕੀਤੀਆਂ। ਤਾਂ ਫੱਟ ਬਾਬਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ: ਕਿ ਸੱਦੋ ਉਸ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੂੰ। ਭਾਈ ਜੀ ਵਾਲੀ ਰਕਮ ਦੇ ਕੇ ਆਖਣ ਲੱਗੇ ਕਿ "ਇਹ ਭੇਟਾ ਲਵੈ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਬਰਕਤ ਪਾਵੇਗਾ।" ਇਹ ਮਹਾਂ ਪਵਿੱਤਰ ਕੌਂਡੀ ਹੈ।" ਅੱਜ ਕੌਣ ਦੇਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਾਵਨ ਕੌਂਡੀ ਕਿਹੜੀ ਹੈ ਤੇ ਪਲੀਤ ਕਿਹੜੀ। ਕੀ ਸਾਡੇ ਨਿਘਰਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸਾਡੀ ਕਿਰਤ ਸੁੱਚੀ ਨਹੀਂ ਰਹੀ? ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਪੂਰਨੇ ਪਾਏ ਪਰ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਲਿਖ ਨਹੀਂ ਸਕੇ। ਹੁਣ ਦਾਤਾ ਹੀ ਮਿਹਰ ਕਰੇ।

ਸੇਵਾ, ਸਿਮਰਨ, ਸਬਰ, ਸਿਦਕ, ਸੰਤੋਖ ਤੇ ਸਾਹਸ ਦੇ ਪੁਤਲੇ

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖ ਦੀ ਰਹਿਣੀ-ਬਹਿਣੀ ਲਈ ਜਿਥੇ ਮੁਰਦਾ ਹੋਇ ਮੁਰੀਦ ਦੀ ਸ਼ਰਤ ਲਿਖੀ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਉਸ ਦਾ ਸਬਰ, ਸਿਦਕ, ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਗੁਣ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਿਦਕੀਆਂ ਕੋਲ ਭਰੋਸੇ ਤੇ ਸ਼ੁਕਰ ਦੀ ਅਤੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਪਾਸ ਸਬਰ ਤੇ ਸੰਤੋਖ ਦੀ ਰਾਸ ਦਾ ਹੋਣਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਖੜਾਨੇ ਨਾਲ ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਪੂਰੇ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਠੀਕ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਨਿਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਢੋਈ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ :

“ਸਿਦਕ ਸ਼ੁਰੀ ਸਾਦਿਕਾ,
 ਸਬਰ ਭੋਸਾ ਮਲਾਇਕਾ ॥
 ਦੀਦਾਰ ਪੂਰੇ ਪਾਇਸਾ,
 ਥਾਉ ਨਾਹੀ ਖਾਇਕਾ ॥”

ਬਾਬਾ ਛਰੀਦ ਜੀ ਨੇ ਸਬਰ ਨੂੰ ਕਮਾਨ ਅਤੇ ਸਬਰ ਦਾ ਹੀ ਚਿੱਲਾ ਚੜਾਉਣ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਕਾਮਯਾਬੀ, ਅਵੱਸ਼ਕ ਦੱਸੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਛਰਮਾਨ ਹੈ ਕਿ ਬਿਨਾਂ ਸੰਤੋਖ ਕੋਈ ਰੱਜਿਆ ਨਹੀਂ। ਜਦ ਸੰਤੋਖ ਦੀ ਚੂਲ ਹਿੱਲ ਜਾਏ ਤਾਂ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਖੜਖੜਾਉਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ ਦੀਵਾਰਾਂ ਹੀ ਹਿੱਲਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਸੰਤੋਖ ਰਹਿਤ ਮਨੁੱਖ ਹੀ ਦਰ-ਦਰ ਭਟਕਦਾ ਤੇ ਛੋਟੀ-ਛੋਟੀ ਔਕੜ ਦੇਖ ਕੇ ਫੋਲਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਹੀਦ ਉਹ ਹੀ ਹੈ ਜਿਸ ਕੋਲ ਸਬਰ ਤੇ ਸਿਦਕ ਹੈ। ਸਾਹਸ (ਜੁਰਾਤਿ) ਉਹ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਸਰੀਰ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਹਉਮੈ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਨਿਮਰਤਾ ਦਾ ਚੋਲਾ ਸੀਤਾ ਹੈ। ਸੇਵਾ ਵੀ ਉਹ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਸੰਤੋਖ ਦੀਆਂ ਉਚਾਈਆਂ ਛੋਹੀਆਂ ਹੋਣ। ਸਿਮਰਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ। ਸੀਸ ਉਹ ਹੀ ਤਲੀ ਤੇ ਰੱਖ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਸੇਵਾ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੀ ਦੇਹੀ ਨੂੰ ਨਿਰਮਲ ਕਰ ਲਿਆ ਹੋਵੇ। ਸਾਰਾ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਸੇਵਾ, ਸਿਮਰਨ, ਸਬਰ, ਸਿਦਕ, ਸੰਤੋਖ ਤੇ ਸਾਹਸ ਦਾ ਹੀ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਕਿਸੇ ਪੰਨੇ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਦੇਖੋ, ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਕਾਰਨ ਮਾ ਕਰਦਾ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਪਰ ਜੇ ਇਕਸੁਰ, ਲਗਾਤਾਰ ਲੜੀਵਾਰ ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਸ਼ਰੇਣੀ ਵਿਚੋਂ ਸੇਵਾ, ਸਬਰ ਤੇ ਸਿਦਕ ਦੀਆਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਲੈਣੀਆਂ ਹੋਣ ਤਾਂ

ਉਹ ਸੇਵਾ ਪੰਥੀ ਹੀ ਹੋਣਗੇ ।

ਸੇਵਾ ਪੰਥੀਆਂ ਨੇ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਕੋਲੋਂ ਲਈ ਤੇ ਇਸ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਰੂਪੀ ਬੀਜ ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦਾ ਜਲ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਪਾਇਆ । ਇਸ ਬੀਜ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅੰਕੁਰ ਭਾਈ ਕਨੁਈਆ ਜੀ ਹੁਏ ਅਤੇ ਇਸ ਡਾਲੀ ਤੇ ਭਾਈ ਸੇਵਾ ਰਾਮ ਝੂਲਦੇ ਰਹੇ । ਫਿਰ ਹੋਰ ਡਾਲੀਆਂ ਵੀ ਲੱਗੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਭਾਈ ਅੱਢਣ ਜੀ, ਭਾਈ ਆਇਆ ਰਾਮ, ਭਾਈ ਭਲਾ ਰਾਮ, ਭਾਈ ਦੁਖ ਭੰਜਨ ਤੇ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਹੋਏ ਹਨ । ਇਕ ਕਬਿਤ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਸੰਖੇਪ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ :

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਕੀ ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਬੀਜ ਭਯੋ,

ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਕ੍ਰਿਪਾ ਜਲ ਪਹਿਚਾਨੀਐ ।

ਅੰਕੁਰ ਕਨਯਾ ਲਾਲ, ਮੁਲ ਭਾਈ ਸੇਵਾ ਰਾਮ,

ਆਲਬਾਲ ਸੰਤ ਭਾਈ ਅੱਢਣ ਪ੍ਰਮਾਨੀਐ ।

ਡਾਲਗੁਰ ਆਇਆ ਰਾਮ ਭਾਈ ਭਲਾ ਰਾਮ ਆਦਿ,

ਭਾਈ ਦੁਖ ਭੰਜਣ, ਪਰਸ ਰਾਮ ਭਾਨੀਐ ।

ਔਰ ਸਾਧ ਸੰਤ ਸਾਖ, ਝੂਲ ਫਲ ਮਤ ਆਦਿ,

ਸੁਜਸ ਬਖਾਨਯੋ ਪੰਥ ਦੇਵਤਰ ਜਾਨੀਐ ।

ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਕਨੁਈਆ ਜੀ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ, ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੇਹੀ ਸ਼ਾਂਤ ਚਿਤ ਹੋ ਗਈ, ‘ਸਰੀਰ ਮੈਂ ਅਸਰੀਰ ਭਾਸ ਆਇਆ’ । ਭਾਵ ਸਰੀਰ ਦੀ ਸੁਧ ਭੁੱਲ ਗਈ ਅਤੇ ਆਤਮ ਪ੍ਰਗਾਸ ਹੋ ਗਿਆ । ਇਹ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਪਾਣੀ ਦੇ ਘੜੇ ਭਾਈ ਕਨੁਈਆ ਜੀ ਕੋਲੋਂ ਮੰਗਵਾਉਂਦੇ ਤੇ ਫੋਲ੍ਹਦੇ ਰਹੇ, ਪਰ ਕੀ ਮਜਾਲ, ਜੇ ਕਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੱਥੇ ਤੇ ਵੱਟ ਪਾਇਆ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਕਦੇ ਢਿਲ ਦਿਖਾਈ ਹੋਵੇ । ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਜੇ ਇਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਪਾਣੀ ਝੂਲਦਾ ਦੇਖ ਕੇ ਸ਼ਿਕਵਾ-ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਸ਼ਤਰੂਆਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਜਲ ਛਕਾ ਸਕਣਗੇ ? ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਮਹਾਨ ਲਿਖਾਰੀ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ ਰਣ ਤੱਤੇ ਵਿਚ ਸੀਤਲ ਜਲ ਦੀ ਮਸ਼ਕ ਨਾਲ :

“ਜਿਮ ਸਿੰਘਨ ਕੇ ਜਾਏ ਪਿਲਾਵਤ ।

ਤਿਮ ਤੁਰਕਣ ਕੇ ਨਿਸ ਤ੍ਰਿਪਤਾਵਤ ।”

ਸੰਤੋਖ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਦਲ ਲੱਭਣਾ ਕਠਿਨ ਜਿਹੀ ਸਮੱਸਿਆ ਹੈ । ਸਹਿਜ ਹਿੱਡੇਲੇ ਉਹ ਸਦਾ ਹੀ ਝੂਲਦੇ ਅਤੇ ਇਕ ਵਾਰੀ ਜਦ ਇਕ ਗ੍ਰਹਿਸਤੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਧਨ ਪਦਾਰਥ ਦੇ ਕੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀ ਭੇਟ ਵਾਪਸ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਫਰਮਾਇਆ ਕਿ ਤੈਨੂੰ ਮੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਲੋੜ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਧਨ ਨਾਲ ਕਾਰ ਨੂੰ ਵਧਾ ਤੇ ਲਾਭ ਮਿਲਣ ਵੇਲੇ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਮਾਈ ਵਿਚੋਂ ਵੰਡ ਦੇ, ਸੇਨੂੰ ਆਪੇ ਪੁੱਜ ਜਾਏਗੀ ।

ਕਨੁਈਆ ਜੀ ਕੋਲੋਂ ਸੇਵਾ ਮਿਲੀ ਸੇਵਾ ਰਾਮ ਨੂੰ, ਫਿਰ ਸਹਿਜ ਆਇਆ ਸਹਿਜ ਰਾਮ ਜੀ ਕੋਲ ਅਤੇ ਅੜ ਖਲੈਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਕਿਸੇ ਭਾਈ ਅੱਢਣ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਦਿਖਲਾਈ ਤੇ ਸੰਤੋਖ ਦੱਸਿਆ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਜੀ ਤੇ ਫਿਰ ਹਰਿ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਸੋਭਾ ਪਾਈ ਭਾਈ ਦਰਬਾਰੀ ਜੀ ਨੇ ।

ਭਾਈ ਸੇਵਾ ਰਾਮ ਜੀ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਬਾਰੇ ਸਾਖੀਕਾਰ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ਾਂਤ ਆਤਮਾ, ਧੀਰਜ ਦੀ ਖਾਣ, ਐਸੇ ਮਹਾਤਮਾ ਪੁਰਸ਼ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਤਰੂ ਮਿੱਤਰ ਸਮਾਨ ਸਨ, ਹਰਖ ਸੋਗ ਇਕੋ ਜਿਹਾ, ਮਾਨ ਅਪਮਾਨ ਸਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸੋਨਾ ਮਾਟੀ ਸੱਚਮੁੱਚ ਇਕ ਸੀ। ਪਰਮ ਨਿਰਚਾਹੀ ਸਨ, ਪਰਉਪਕਾਰ ਦੀ ਮੂਰਤ ਸਨ ਤੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਤੂੰਬਾ ਲਈ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਪੁਨੀ ਸਦਾ ਛੋੜੀ ਫਿਰਦੇ ਸਨ। ਇਕ ਵਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੱਗੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਛੱਤੀ ਪਦਾਰਥ ਲਿਆ ਰੱਖੇ, ਪਰ ਆਪ ਨੇ ਰੁੱਖਾ ਫੁਲਕਾ ਤੇ ਸਾਗ ਲੈ ਕੇ ਛਕ ਲਿਆ ਤਾਂ ਕੋਲ ਬੈਠੇ ਇਕ ਗਵਾਲ ਨਾਂ ਦੇ ਭਗਤ ਨੇ ਸ਼ੰਕਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਜਿਸ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਠਾਕਰ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਛੱਤੀ ਪਦਾਰਥ ਖਾਂਦਿਆਂ ਕੀ ਛੁਰ ਹੈ? ਤਾਂ ਭਾਈ ਸੇਵਾ ਰਾਮ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਭਲੇ ਪੁਰਸ਼ੋ! ਜਦ ਕਿਸੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਦੂਜਾ ਰਾਜਾ ਘੇਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਰਸਦ ਪਾਣੀ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਲਗਾਤਾਰ ਰਸਦ ਪਾਣੀ ਨਾ ਮਿਲਣ ਕਰ ਕੇ ਗੜ੍ਹ ਜਿੱਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਕਿਲ੍ਹਾ ਜਿੱਤਣ ਤੱਕ ਘੇਰਾ ਪਾਉਣਾ ਠੀਕ ਹੈ, ਰਸਦ ਅਤੇ ਸੁਆਦ ਰੋਕਣਾ ਹੀ ਜਚਦਾ ਹੈ। ਅਸਾਂ ਵੀ ਇਸ ਪੱਕੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਰਸਦ-ਪਾਣੀ ਬੰਦ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਇਸ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਸਕੀਏ।” ਐਸੀ ਨਿਮਰਤਾ ਤੇ ਨਿਰ-ਹੰਕਾਰ ਦੇ ਵਾਕ ਸੁਣ ਕੇ ਭਗਤ ਨੇ ਫਿਰ ਕਿਹਾ “ਭਾਈ ਜੀ ਤੁਸਾਂ ਤਾਂ ਕਿਲ੍ਹਾ ਸਰ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਸਾਡੇ ਅਣਜਾਣ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਮਤ ਦੇਣ ਲਈ ਐਸਾ ਆਚਰਣ ਧਾਰਿਆ ਹੈ। ਧੰਨ ਹੈ ਤੁਹਾਡਾ ਸੰਤੋਖ, ਧੰਨ ਹੈ ਤੁਹਾਡਾ ਸਬਰ।” ਭਾਈ ਜੀ ਬਹੁਤੇ ਭੋਜਨ ਪਰੋਸ ਦੇਖ ਕੇ ਆਖਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ, ‘ਹਸਲੇ ਦੁਨੀਆ, ਹਮੀਂ ਦਰਦੇ ਸਰ ਅਸਤ।’ ਭਾਵ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਧੰਦਿਆਂ ਤੋਂ ਸਿਰ ਦਰਦ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਐਸਾ ਤੰਦੂਰ ਵੀ ਕੀ ਬਾਲਣਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਚੰਦਨ ਦੀ ਲੱਕੜੀ ਜਲਾਈ ਜਾਓ। ਤੰਦੂਰ ਦੀ ਅੱਗ ਬੁਝਾਉਣ ਲਈ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਕਿੱਕਰ ਦੇ ਝੁਲਕੇ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। “ਈਤੀ ਖੁਆਰੀ ਧੰਧਿਆ ਕੀ ਕਾਹੇ ਕੋ ਥੋੰਚਨੀ।”

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਵਾਰੀ ਜਦ ਸੇਵਾ ਰਾਮ ਜੀ ਕੋਲੋਂ ਭਾਈ ਰਾਣਾ ਜੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਕੋਈ ਐਸਾ ਵੀ ਸੰਤ ਹੈ ਜੋ ਸੰਸਾਰ ਰੂਪੀ ਖੂਹ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਪਰਮ ਸੁਖ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਾਏ ਤਾਂ ਭਾਈ ਸੇਵਾ ਰਾਮ ਜੀ ਨੇ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਬਚਨ ਕੀਤਾ : ‘ਸੁਣ ਭਰਾਵਾ, ਪੱਗ ਲਾਹੁਣ ਦੀ ਦੇਰ ਹੈ ਅਤੇ ਪਰਮ ਸੁਖ ਮਿਲਿਆ ਕਿ ਮਿਲਿਆ।’ ਰਾਣਾ ਜੀ ਨੇ ਸੁਣਦੇ ਸਾਰ ਪੱਗ ਲਾਹ ਕੇ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਪਰਮ ਸੁਖ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਪੱਗ ਦਾ ਹੀ ਪਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਲਵੇ ਪੱਗ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੀ। ਭਾਈ ਜੀ ਨੇ ਪਾਈ, ਰਾਣਾ ਜੀ ਨੇ ਬੁੱਝੀ। ਪਰ ਅਸੀਂ ਨਾ ਜਾਣ ਸਕੇ, ਨਾ ਬੁੱਝ ਸਕੇ। ਮਨੁੱਖ ਸਭ ਕੁਝ ਨੱਕ ਨਮੂਜ਼ ਤੇ ਪੱਗ ਲਈ ਹੀ ਦਿਖਾਵਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹੰਕਾਰ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ, ਕੁੜਦਾ ਤੇ ਸੜਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਸੁਖ ਨਹੀਂ, ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਹੀਂ, ਸਬਰ ਨਹੀਂ, ਸੰਤੋਖ ਨਹੀਂ, ਸਹਿਜ ਨਹੀਂ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਪੱਗ ਦਾ ਭੁਲਾਵਾ ਹਟਾ ਕੇ ਅਤੇ ਮੈਲੇ ਹੋਣ ਤੋਂ ਨਾ ਘਬਰਾਏ, ਫਿਰ ਦੇਖੋ ਕਿ ਸੁਖ ਕਿਵੇਂ ਉਸ ਦੀ ਦਾਸੀ ਬਣਦੀ ਹੈ।

ਭਾਈ ਸੇਵਾ ਰਾਮ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਈ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਸੇਧਾਂ ਦੇ ਕੇ ਮੁਜ਼ਫ਼ਰ ਨਗਰ ਪੁੱਜ ਕੇ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣਾਇਆ। ਸੇਵਾ ਦੀ ਇਤਨੀ ਲਗਨ

ਸੀ ਕਿ ਸੜਕ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਰੋਟੀਆਂ ਦਾ ਟੋਕਰਾ ਲੈ ਕੇ ਬੈਠ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਕਹਿੰਦੇ ‘ਲੇ ਲੋ ਟੁਕੜਾ—ਲੈ ਲੋ ਟੁਕੜਾ’ ਉਸ ਥਾਂ ਜਿੱਥੇ ਬੈਠ ਕੇ ਰਾਹੀਂਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਛਕਾਉਂਦੇ, ਉਸ ਦੀ ਇਤਨੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਹੋਈ ਕਿ ਪਿੰਡ ਦਾ ਨਾਂ ਹੀ ‘ਟੁਕੜਾ’ ਪੈ ਗਿਆ, ਪਰ ਸੇਵਾ ਰਾਮ ਜੀ ਮਾਨ ਤੇ ਆਦਰ ਹੁੰਦਾ ਦੇਖ ਕੇ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਛੱਡ, ਕਿਧਰੇ ਹੋਰ ਚਲੇ ਗਏ। ਸੇਵਾ ਰਾਮ ਜੀ ਨੇ ਸਹਿਜ ਰਾਮ ਜੀ ਨੂੰ ਸਹਿਜ ਦੀ ਪੱਟੀ ਪੜ੍ਹਾ ਕੇ ਸਬਰ ਸਿਦਕ ਦੀ ਪਟੜੀ ਤੇ ਚਾੜ੍ਹ ਦਿੱਤਾ।

ਭਾਈ ਸਹਿਜ ਰਾਮ ਜੀ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੀਰਤਨ ਸੇਵਾ ਹੀ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਕਰਦੇ। ਕਈ ਵਾਰੀ ਐਸਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਭੁਦ ਪਹਿਰ ਬੀਤਣ ਤੱਕ ਕੀਰਤਨ ਵਿਚ ਸੁੜੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਪਰਮ ਸ਼ਾਨਤ ਸਰੂਪ ਤੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਕਦੇ ਅਭਿਮਾਨ ਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਕਈਆਂ ਦਾ ਤਾਂ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਪਿਛਲੇ ਜਨਮ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਉਹ ਨਿਸ਼ਾਨਚੀ ਸਨ। ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਬੈਠਦੇ ਤਾਂ ਇਕ ਸਲੋਕ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦੇ-ਕਰਦੇ ਘੰਟਿਆਂ ਬੱਧੀ ਬਾਣੀ ਬੋਲਦੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪ ਹੀ ਹੋ ਜਾਂਦੇ। ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦੀ ਲਗਨ ਵੀ ਕਮਾਲ ਦੀ ਸੀ। ਜੇ ਕੋਈ ਬਾਣੀ ਕੰਠ ਕਰੇ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਬੁਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਇਕ ਪਿੰਡ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨੇ ਬਹੁਤ ਵਾਰੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਰੁਕ ਜਾਣ ਤੇ ਕੁਝ ਚਿਰ ਹੋਰ ਟਿਕਣ ਪਰ ਭਾਈ ਜੀ ਟਿਕਣ ਨਾਹੀਂ। ਸਿੱਖਾਂ ਰੋਕਣ ਦਾ ਉਪਾਇ ਸੋਚਿਆ ਤੇ ਇਕ ਬਾਲਕ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਇਸ ਬਾਲਕ ਨੂੰ ਸੁਖਮਨੀ ਕੰਠ ਕਰਾਉਣੀ ਹੈ, ਸੁਖਮਨੀ ਦਾ ਗੁਰਕਾ ਲਿਖ ਦੇਵੈ। ਸੰਗਤ ਦਾ ਬਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਸੁਖਮਨੀ ਦਾ ਗੁਰਕਾ ਲਿਖਦਿਆਂ ਸਮਾਂ ਲੱਗੇਗਾ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਬਹੁਤ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਭਾਈ ਜੀ ਹੋਰ ਸਭ ਕੁਝ ਭੁੱਲ ਗਏ ਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਕਾਰਜ ਦਵਾਤ ਮੰਗਵਾਈ ਤੇ ਸਵੇਰ ਦੇ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਸ਼ਾਮ ਤੱਕ ਸੁਖਮਨੀ ਲਿਖ ਕੇ ਬਾਲਕ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਕੈਸੇ ਸਿਦਕੀ ਸਨ ਭਾਈ ਸਹਿਜ ਰਾਮ ਜੀ। ਕੈਸਾ ਬਾਣੀ ਪ੍ਰੇਮ ਸੀ, ਸੇਵਾ-ਪੰਖੀਆਂ ਦਾ।

ਨਿਰਭਉ ਦੀ ਮੂਰਤ ਸਨ, ਭਾਈ ਅੱਢਣ ਸ਼ਾਹ ਜੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੱਖ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕੱਟੜ-ਪਸਤ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਮਰੇਲਾ ਕਹਿ ਕੇ ਪੁਕਾਰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਕੇਸਪਾਰੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਨਾ ਸਿਰਫ ਕੋਧ ਹੀ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਸਰੋਂ ਬਹੁਤ ਵਾਰੀ ਸ਼ਹੀਦ ਵੀ ਕਰਾ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਜਦ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੱਖ ਜੀ ਨੇ ਕੇਸ ਰੱਖਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੇਵਾ ਪੰਖੀਆਂ ਨੇ ਸਿੱਖੀ ਕੇਸਾਂ ਸੁਆਸਾਂ ਨਾਲ ਨਿਭਾਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕਰ ਦਿਖਾਇਆ। ਭਾਈ ਅੱਢਣ ਸ਼ਾਹ ਜੀ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਹੀ ਸਨ ਕਿ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਆਉਣਾ ਹੋਇਆ। ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਆਪਣੇ ਪੀਰ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਰਾਇਆ। ਉਥੇ ਪੀਰ ਤੇ ਭਾਈ ਅੱਢਣ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਧਰਮ ਚਰਚਾ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਪੀਰ ਦੇ ਪਾਸ ਬੈਠੇ ਇਕ ਸਾਥੀ ਦੇ ਸਿਰ ਉਤੇ ਕੇਸ ਦੇਖੇ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਸ ਨੇ ਪੁਛਿਆ ਕਿ ਕੀ ਇਹ ਸਿੱਖ ਮਰੇਲੇ ਦਾ ਸਿੱਖ ਹੈ? ਤਾਂ ਪੀਰ ਨੇ ਡਰਦੇ-ਡਰਦੇ ਕਹਿਆ, “ਨਹੀਂ, ਇਹ ਬਾਬੇ ਛਕੀਰ ਨਾਨਕ ਦਾ ਸਿੱਖ ਹੈ।” ਭਾਈ ਅੱਢਣ ਸ਼ਾਹ ਉਸ ਵੇਲੇ ਗਰਜ ਕੇ ਬੋਲੇ ਨਹੀਂ! ਨਹੀਂ!! ਮੈਂ ਮਰੇਲੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਹੀ ਸਿੱਖ ਹਾਂ। ਹਰ ਕੋਈ ਜਾਣਦਾ ਸੀ

ਕਿ ਮਰੁਲੇ (ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ) ਦਾ ਸਿੱਖ ਕਹਿਣ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਸ਼ਹਾਦਤ ਸੀ, ਪਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਵਿਚ ਨਿਰਭਉ ਗਚਿਆ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਕਿਸੇ ਦੀ ਕੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਕਿਸੇ ਪੀਰ ਦੀ, ਕਿਸੇ ਸ਼ਾਹ ਦੀ।

ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਜਾਣ ਪਿਛੋਂ ਪੀਰ ਨੇ ਕਹਿਆ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਜਾਣ-ਬੁੱਝ ਕੇ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਫ਼ਕੀਰ ਦਾ ਸਿੱਖ ਕਹਿਆ ਸੀ, ਨੀਤੀ ਇਹ ਹੀ ਮੰਗ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਫਿਰ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਇਕ ਹੀ ਸਨ, ਪਰ ਤੁਸਾਂ ਅੰਤਰ ਕਿਉਂ ਕੀਤਾ? ਭਾਈ ਅੱਢਣ ਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਭੇਦ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ, ਪਰ ਇਹ ਜੋ ਕਹਿਣਾ ਕਿ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਦੇ ਸਿੱਖ ਹਾਂ, ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਸਰੀਰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਸਰੀਰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਇਹ ਬਚਨ ਕਹਿਣਾ ਕਿਥੋਂ ਤੱਕ ਠੀਕ ਹੈ? ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਪਲ ਤੁੱਛ ਪਲ ਲਈ ਐਸੇ ਸਮਰੱਥ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਮੁੱਖ ਮੌਜੂਦ ਲੈਣਾ ਮਹਾਨ ਨੀਚਤਾਈ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੰਗ ਯੁੱਧ ਕਰਦੇ ਵੀ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹੇ। ਹਰਖ-ਸੋਗ ਤੋਂ ਉੱਚੇ ਐਸੇ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਡਰ ਕਾਰਨ ਲੋਪ ਕਰਨਾ ਕੋਹੜਾ-ਪਣ ਹੈ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਵਾਰੀ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਹੀ ਚੁਬਾਰੇ ਉਤੇ ਗਲੀ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਉਧਰੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਸਰੋਤ ਪਾਈ ਕਿ ਜੋ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਿਰ ਲਿਆਵੇਗਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪੰਜ ਰੁਪਏ ਮਿਲਣਗੇ ਦਾ ਢੰਡੇਰਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਬਾਰੀ ਵਿਚੋਂ ਹਟ ਜਾਵੋ, ਮਤੇ ਕੋਈ ਦੇਖ ਲਵੇ। ਭਾਈ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਠਰ੍ਹੰਮੇ ਨਾਲ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਚਿੱਤਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਜਿੰਦ ਨਿਕਲ ਜਾਏ ਤਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸ਼ੁੱਭ ਘੜੀ ਕਿਹੜੀ ਹੈ?

ਸੰਤੋਖ ਨੂੰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਵਸਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਲਾਲਚ ਤੋਂ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਉੱਚੇ ਸਨ, ਇਸ ਦੀ ਉਦਾਹਰਣ ਉਹ ਘਟਨਾ ਹੈ ਜਦ ਇਕ ਦੀਵਾਨ ਨੇ ਦਸ ਹਰਟਾਂ ਦੀ ਮੁਆਫ਼ੀ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਨਾ ਲਿਆ ਕੇ ਦਿੱਤਾ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਵਾਨਾ ਲੈਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਕਹਿਆ: “ਸੁੱਖ ਬੋੜ੍ਹਾ ਤੇ ਦੁੱਖ ਬਹੁਤ ਹੈ।” ਫਿਰ ਸਮਝਾਂਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ ਕਿ ਦੁਨੀਆਂ ਇਹ ਆਖੇਰੀ ਕਿ ਦੇਖੋ ਰਈ, ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਇਕ ਮੁਆਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ ਇਸ ਨੂੰ ਦਸ ਮਿਲ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਨਾਲ ਹੀ ਮੇਰਾ ਤੌਖਲਾ ਬਣਿਆ ਰਹੇਗਾ ਕਿ ਕੋਈ ਵਾਪਸ ਹੀ ਨਾ ਖੋ ਲਵੇ। ਦੂਜੇ ਜੋ ਇਹ ਆਖੇਗਾ ਕਿ ਪਟਾ ਵਾਪਸ ਲਵੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਦੂਸ਼ਮਣ ਗਿਣਨ ਲੱਗ ਪਵਾਂਗੇ। ਤੀਜੇ, ਹੁਣ ਜੋ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਸਤਿਕਾਰ ਤੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਡਰ ਬਣਿਗਾ ਰਹੇਗਾ, ਮਤੇ ਬਾਹਰੋਂ ਆਇਆ ਪੁਰਸ਼ ਚੁਗਲੀ ਕਰੇ, ਅਸੀਂ ਬਹੁਤਾ ਧਿਆਨ ਦੇਵਾਂਗੇ, ਸੇਵਾ ਭਾਵ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਜਾਏਗਾ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਸੇਵਾ ਵਿਅਰਥ ਹੈ। ਚੌਥੇ, ਹਰ ਇਕ ਦਾ ਧਿਆਨ ਲੰਗਰ ਵੱਲ ਹੈ। ਹਰ ਕੋਈ ਸੇਵਾ ਕਰ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਸਾਡਾ ਧਿਆਨ ਲੋਕਾਂ ਵੱਲ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ਤੇ ਦੁਨੀਆਂਦਾਰਾਂ ਵਾਂਗੂੰ ਵਿਚਰਾਂਗੇ। ਫਿਰ ਧਨ ਦੌਲਤ ਦੇਖ ਕੇ ਚੋਰ ਆਦਿ ਵੀ ਆਉਣੇ ਅਰੰਭ ਹੋ ਜਾਣਗੇ ਤੇ ਸਾਡਾ ਧਿਆਨ ਰਾਖੀ ਵਿਚ ਲੱਗਾ ਰਹੇਗਾ ਅਤੇ ਹੁਣ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਗਰੀਬੀ ਸਿਖਾਉਂਦੇ ਹਾਂ, ਫਿਰ ਉਹ ਸਾਡੇ ਵੱਲ ਦੇਖ ਮੰਗਿਆ ਕਰਨਗੇ। ਸੋ ਭਾਈ ਸਾਡੀ ਬਿਰਤੀ ਤੇ ਸੁਰਤ ਨੀਵੀਂ

ਹੈ ਜਾਏਗੀ ਅਤੇ ਧਾਨ-ਕੁਧਾਨ ਦਾ ਵੀਚਾਰ ਵੀ ਮੁੱਕ ਜਾਏਗਾ।

ਭਾਈ ਅੱਢਣ ਸ਼ਾਹਜੀ ਜਿੱਥੇ ਬੇਬਾਕ ਸਨ, ਉੱਥੇ ਨਿਰਵੈਰ ਦੀ ਵੀ ਮੁੱਰਤ ਸਨ। ਹੋਵੇਗਾ ਕਿਸੇ ਵਿਕਟਰ ਹਿਊਂਗੇ ਦੇ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਪਾਦਰੀ ਨੇ ਜੀਨ ਵਲਜੀਨ ਚੋਰ ਨੂੰ ਚੋਰੀ ਕੀਤੇ ਬਰਤਨ ਹੀ ਦੇ ਦਿੱਤੇ, ਪਰ ਸਾਡੇ ਤਾਂ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਗਊਆਂ ਨੂੰ ਚੋਰ ਲੈ ਗਏ ਤਾਂ ਭਾਈ ਜੀ ਪਿਛੇ ਵੱਛੇ ਦੇਣ ਵੀ ਚਲੇ ਗਏ। ਜਾਣਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਚੋਰ ਦਾ ਨਾਮ ਨਾਂਹ ਲੈਣਾ, ਮਤੇ ਸਰਕਾਰ ਪਕੜ ਕੇ ਕਸ਼ਟ ਦੇਵੇ। ਐਸੇ ਨਿਰਮਲ ਮਨ ਵਾਲੇ ਸਨ ਭਾਈ ਅੱਢਣ ਜੀ।

ਸੱਚਮੁੱਚ ਬੁਰੇ ਨਾਲ ਭਲਾਈ ਕਰਨ ਦੀ ਜਾਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਸਿੱਖ ਹੀ ਜਾਣਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਸ਼ਰਾਰਤ ਕਰ ਕੇ ਪ੍ਰਸਾਦ ਦੀ ਥਾਂ ਤਿਨਕੇ, ਮਿੱਟੀ ਤੇ ਰੋੜੇ ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਕੇ ਅੱਗੇ ਰੱਖੇ ਤਾਂ ਵੀ ਆਪ ਨੇ ਮੱਥੇ ਤੇ ਵੱਟ ਨਾ ਪਾਇਆ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਤਿਆਗੀ ਹੋਣ ਦਾ ਹੰਕਾਰ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਬੜੀ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਤਿਆਗ ਨੇ ਤਾਂ ਨਿਮੜਾ ਲਿਆਉਣੀ ਸੀ ਤੇ ਨਿਮਰਤਾ ਦੇ ਘਰ ਪ੍ਰਭੂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। 'ਹਉਮੈ ਜਾਈ ਤਾਂ ਕੰਤ ਸਮਾਈ' ਜੇ ਤਿਆਗ ਵਿਚੋਂ ਹੰਕਾਰ ਹੀ ਪੈਦਾ ਹੋਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਤਿਆਗ ਦਾ ਕੀ ਲਾਭ? ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਵਾਰੀ ਭਾਈ ਦੁੱਖ ਭੰਜਨ, ਜਿਸ ਨੇ ਬੜੀ ਜਿਹੀ ਕਿਰਤ ਕਰ ਕੇ ਪੰਦਰਾਂ ਰੂਪਦੇ ਲਿਆ ਕੇ ਭੇਟ ਕੀਤੇ, ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ, "ਮਾਇਆ ਦੀ ਚਤੁਰਾਈ ਤੋਂ ਜੋ ਅੰਦਾਣ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਹੀ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਆਵੇ। ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਰਾਹ ਜਗਤ ਤੋਂ ਉਲਟਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਚਿੱਤ ਮਾਇਆ ਇਕੱਤ੍ਰ ਕਰਨ ਲਈ ਲੋਚਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਬੇਸ਼ੋਕ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਨਾ ਆਵੇ।" ਅੱਢਣ ਸ਼ਾਹਜੀ ਦਾ ਸੰਸਾਰ ਦੇਖਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਜਦ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕੋਈ ਦਿਲ ਚੀਰਵਾਂ ਬਚਨ ਕਹਿਆ ਵੀ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੀ ਹੱਦ ਦੱਸ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸੀਤਲਤਾ ਬਖਸ਼ੀ।

ਪ੍ਰਚਾਰ ਬੜੇ ਮਿੱਠੇ ਤੇ ਸੁਖਾਵੇਂ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਆਦਮੀ ਜੋ ਆਪਣੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਮਹਾਂ ਤਪੱਸਵੀ ਲਗਾਂਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਇਤਨਾ ਆਖ ਕੇ ਕਿ ਭਾਈ ਤੇਰੇ ਵਿਚ ਇਕ ਘਾਟ ਹੈ, ਐਸਾ ਕ੍ਰੋਧ ਚੜ੍ਹਾਇਆ ਕਿ ਉਹ ਡੰਡਾ ਲੈ ਕੇ ਮਾਰਨ ਲਈ ਹੀ ਆ ਗਿਆ, ਪਰ ਭਾਈ ਜੀ ਤਾਂ ਇਹ ਸਮਝਾ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਮਹਾਂ-ਤਪੱਸਵੀ ਕੀ ਤੇ ਕ੍ਰੋਧ ਕੀ? ਤਪੱਸਵੀ ਤਾਂ 'ਹਿਵੈ ਘਰ' (ਬਰਫ) ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਨਾਸਤਕ ਨੂੰ, ਜੋ ਹਰ ਗੱਲ ਦਲੀਲ ਦੀ ਕਸ਼ਵੱਟੀ ਉਤੇ ਪਰਖਦਾ ਸੀ, ਅਮਲੀ ਉਦਾਹਰਣ ਨਾਲ ਧਰਮ ਪਾਸੇ ਪੇਰਿਆ। ਆਪਣੇ ਹੀ ਇਕ ਸੇਵਕ ਕੋਲੋਂ ਇਹ ਅਖਵਾਇਆ ਕਿ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕਰਦੇ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਅਸਚਰਜ ਕੌਤਕ ਡਿੱਠਾ ਕਿ ਬੇੜੀ ਪਾਰ ਮਲਾਹ ਦੇ ਆਰ ਪਾਰ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਉਸੇ ਬੇੜੀ ਬੈਠ ਆਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਸੁਣਦੇ ਸਾਰ ਨਾਸਤਕ ਪੁਕਾਰ ਉੱਠਿਆ, "ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ?" ਉਸ ਵੇਲੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਹਿਆ, 'ਅਸੀ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਮੰਨਦੇ ਹਾਂ, ਤੇਨੂੰ ਵੀ ਮੰਨਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਤੇਰਾ ਤਾਂ ਮਤ ਹੀ ਇਹ ਹੈ। ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਤੂੰ ਇਸੇ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰ ਰਹਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਭਾਈ, ਬੇੜੀ ਨੂੰ ਨਦੀ ਪਾਰ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਕਿਸੇ ਬੇਵਟ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਤਾਂ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਮਰਿਆਦਾ ਵੀ ਕੋਈ ਚਲਾ ਰਹਿਆ ਹੈ।'

ਐਸੀ ਸੂਛ ਆਤਮਾ ਹੋ ਗਈ ਸੀ, ਸੇਵਾ-ਪੰਥੀਆਂ ਦੀ ਕਿ ਇਕ ਵਾਰੀ ਭਾਈਆਇਆ

ਰਾਮ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਛਕਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪੁਕਾਰ ਉੱਠੇ, “ਅੱਜ ਮਨ ਨਹੀਂ ਟਿਕਦਾ, ਇੱਝ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਚੋਰੀ ਦੀ ਖਾ ਲਈ ਹੈ।” ਪਤਾ ਕਰਨ ਤੇ ਸੂਰ ਲੱਗੀ ਕਿ ਜਿਸ ਗੇਹੋ ਦੀਆਂ ਬਣੀਆਂ ਪਾਬੀਆਂ ਉਤੇ ਖਾਣਾ ਪਕਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਚੋਰੀ ਦੀਆਂ ਸਨ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਆਦਤ ਇਤਨੀ ਪੱਕ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਭੱਖ ਅਭੱਖ ਦਾ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ।

ਭਾਈ ਜਗਤਾ ਜੀ ਚੋਰਾਂ ਨੂੰ ਗਊਆਂ ਨਾਲ ਬਛੜੇ ਆਪ ਪਹੁੰਚਾ ਆਏ ਸਨ ਕਿ ਬੱਛੜੇ ਮਾਵਾਂ ਬਿਨਾਂ ਨਾ ਕੁਰਲਾਉਣ।

ਕੈਸੀ ਜੁਗਤ ਨਾਲ ਭਾਈ ਧਰਮ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਸਾਬਿ ਦੇ ਔਗੁਣ ਛੁਡਵਾਏ ਉਹ ਤਾਂ ਅਖਾਣ ਹੀ ਬਣ ਗਇਆ ਹੈ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਉਹਨਾਂ ਪਾਸ ਇਕ ਸਾਧੂ ਆਇਆ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪਹੁੰਚਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਇਕ ਪੱਤਰ ਪੁੱਜਾ ਕਿ ਜੋ ਸਾਧੂ ਆਪ ਪਾਸ ਪੁੱਜਾ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਔਗੁਣ ਹਨ। ਐਸਾ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਾਰ ਭਾਈ ਧਰਮ ਦਾਸ ਜੀ, ਉਸ ਆਏ ਸਾਧੂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਨੂੰ ਪਰਸਨ ਲੱਗ ਪਏ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, ਧੰਨ ਹੋ ਤੁਸੀਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਦੋ ਤਿੰਨ ਔਗੁਣ ਨਿਕਲੇ ਹਨ, ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਔਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਭਰੇ ਹੋਏ ਹਾਂ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਔਗੁਣਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਔਗੁਣ ਵੀ ਛੁਡਵਾਏ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਧਨ ਲਿਆ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਧਰਮ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਕੌਡੀ ਵੀ ਪਾਸ ਨਾ ਰੱਖੀ। ਕਿਧਰੇ ਤਾਲਾਬ, ਕਿਧਰੇ ਖੂਹ, ਕਿਧਰੇ ਪਸੂਆਂ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਬਣਵਾ ਦਿੱਤੇ। ‘ਜਿਹ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਤੇਰੇ ਸਗਲ ਛਿਦਰ ਢਾਕੇ’ ਇਕ ਵਾਰੀ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਉੱਚੇ-ਉੱਚੇ ਹਉਂਕੇ ਲੈ ਕੇ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਜਦ ਕਿਸੇ ਪੁੱਛਿਆ ਭਾਈ ਜੀ ਇਸ ਤੁਕ ਵਿਚ ਇਤਨਾ ਕੀ ਰਹਸਿ ਹੈ? ਤਾਂ ਆਖਣ ਲੱਗੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜਹਿਆ ਪਰਦੇ ਕੱਜਨਹਾਰ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਸਾਡੇ ਅਨੇਕਾਂ ਔਗੁਣ ਦੇਖ ਕੇ ਪਰਦਾ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜੇ ਕੋਈ ਅਸਾਡਾ ਇਕ ਔਗੁਣ ਵੀ ਦੇਖ ਲਵੇ ਤਾਂ ਪਾਸ ਹੀ ਨਾ ਬੈਠਣ ਦੇਵੇ।

ਕੈਸੀ ਸੰਤੋਖ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਹਰ ਕੋਈ ਸੁਣ ਕੇ ਹੀ ਆਖ ਦਿੰਦਾ ਸੀ, ਸੇਵਾ ਪੰਥੀ ਹੋਣਗੇ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਭਾਈ ਧਰਮ ਦਾਸ ਜੀ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਗਏ, ਰਸਦ ਪਾਣੀ ਖੁਗੀਦਣ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਨੇ ਕਹਿਆ, ਸਾਨੂੰ ਰਸਦ ਦੇਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਧ-ਸੰਤਾਂ ਲਈ ਲੰਗਰ ਇਕ ਮਾਈ ਨੇ ਲਗਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮਾਈ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਗਈ ਹੋਈ ਹੈ, ਜਦ ਆਵੇਰੀ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਮਾਇਆ ਰਹਿਤ ਲੰਗਰ ਛਕਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਜਦ ਧਰਮ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਸੁਣਿਆ ਤਾਂ ਚੁੱਪ ਕਰ ਕੇ ਉਥੋਂ ਟੁਰ ਗਏ। ਜਦ ਮਾਈ ਵਾਪਸ ਆਈ ਤਾਂ ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਨੇ ਸਾਰੀ ਵਾਰਤਾ ਸੁਣਾ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਮਾਈ ਨੇ ਛੱਟ ਕਹਿਆ ਕਿ ਐਸੀ ਸੰਤੋਖ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਸੇਵਾ ਪੰਥੀ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ।

ਭਾਈ ਦਰਬਾਰੀ ਵਰਗੇ ਸੇਵਾ-ਪੰਥੀ ਕਿਥੋਂ ਮਿਲਣਗੇ ਜੋ ਗਾਰੀਬਾਂ ਦੇ ਘਰ ਪੀਸਣ ਲਈ ਅਨਾਜ ਭੇਜਦੇ ਤੇ ਨਾਲ ਕਹਿਲਾ ਭੇਜਦੇ ਕਿ ਦਾਣੇ ਛਾਣਨੀ ਨਾਲ ਛਾਣ ਕੇ ਪੀਸਣੇ ਅਤੇ ਬੋਰੀਆਂ ਵਿਚ ਅਨਾਜ ਨਾਲ ਦਿਖਾਲੇ ਰਹਿਤ ਰੁਪਏ ਭੇਜ ਦਿੰਦੇ, ਚੁੱਪ ਚੁਪਾਤੇ ਲੋੜਵੰਦ ਦੇ ਘਰ ਬਸਤਰ ਰੱਖ ਜਾਂਦੇ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਸਾਵਨ ਮੱਲ ਨੇ, ਜੋ ਮੁਲਤਾਨ ਦਾ ਸੂਬਾ ਸੀ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਕੌੜਾ ਮਲ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਵਿਚੋਂ ਸੀ, ਪਿੰਡ ਤੇ ਖੂਹ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸਭ

ਕੁਝ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਮੌਜੂਦਿੱਤਾ ਕਿ ਪਰਜਾ ਨੂੰ ਮੁਸ਼ ਰੱਖੋ, ਇਹ ਹੀ ਸਾਡੀ ਭੇਟਾ ਹੈ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ਰੁਪਿਆਂ ਦੀ ਬੈਲੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਇਹ ਆਖ ਕੇ ਮੌਜੂਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸਾਧਾ ਨੂੰ ਇਤਨਾ ਹਲਕਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤਾ ਭਾਰ ਨਾ ਚੁੱਕਣਾ ਪਵੇ।

ਇਕ ਵਾਰੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਗੜ੍ਹ ਸੰਕਰ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਛਤਹਿ ਕਰਨ ਲਈ ਚੜ੍ਹੇ। ਰਾਹ ਵਿਚ ਸੇਵਾ-ਪੰਥੀਆਂ ਦਾ ਡੇਰਾ ਦੇਖ ਕੇ, ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਿਆ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਛਤਹਿ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ ਗੜ੍ਹ ਸੰਕਰ ਜਿੱਤਿਆ ਗਿਆ। ਜਦ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵਾਪਸ ਮੁੜੇ ਤਾਂ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਭਾਈ ਜੀ ਜੇ ਚਾਹੋ ਤਾਂ ਡੇਰੇ ਦੇ ਨਾਂ ਜਾਗੀਰ ਲਗਵਾ ਦੇਵਾਂ।” ਭਾਈ ਜੀ ਨੇ ਬੜੇ ਸਹਿਜ ਨਾਲ ਕਹਿਆ, “ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ! ਜਾਂਦੀ ਵਾਰੀ ਤਾਂ ਮੰਗਤਾ ਸੈਂ, ਇਹ ਦਾਤਾ ਕਿਵੇਂ ਬਣ ਗਇਓ?” ਕੈਸੀ ਮਿੱਠੀ ਚੋਟ ਸੀ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ।

ਸਤਿ ਬਚਨ ਦੀ ਹੱਦ ਭਾਈ ਮੂਲਾ ਜੀ ਨੇ ਦੱਸੀ। ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਿ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਭਾਈ ਦਰਬਾਰੀ ਜੀ ਨੇ ਬੁਲਾ ਘਲਿਆ। ਆਪ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਛੱਡ ਕੇ ਚਲੇ ਗਏ। ਵਾਪਿਸ ਮੁੜੇ ਤਾਂ ਆਟਾ ਸੜ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਹੋਰ ਆਟਾ ਪਾ ਕੇ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਪਾ ਕੇ ਤਿਆਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਜਦ ਪਹਿਲੇ ਆਟੇ ਦੇ ਸੜਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਇਹ ਨਾ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੁਸਾਂ ਬੁਲਵਾਇਆ ਸੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਦਿਨ ਅੱਗ ਤੇ ਪਿਉ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਧਰਿਆ, ਉਧਰੋਂ ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਗੱਠੇ ਲੈਣ ਲਈ ਗਏ। ਅੱਗੋਂ ਭਾਈ ਦਰਬਾਰੀ ਜੀ ਮਿਲ ਗਏ, ਉਹਨਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਤਨੀ ਕਾਹਲੀ ਨਾ ਟੁਰਿਆ ਕਰੋ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੀ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਭੁਰਨ ਲੱਗ ਪਏ, ਸਿਆਣਪ ਨਾ ਦਿਖਾਈ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਆਪ ਜੀ ਕੋਲੋਂ ਭਾਈ ਦਰਬਾਰੀ ਜੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਕੁਝ ਪੈਸੇ ਹਨ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰਾ ਪੈਸਿਆਂ ਦਾ ਝੇਲਾ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਅੱਗੇ ਉਲਟ ਧਰਿਆ। ਭਾਈ ਦਰਬਾਰੀ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹੋਰਨਾਂ ਪਾਸੋਂ ਮੰਗਦੇ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਂਹ ਹੁੰਦੀ ਤੇ ਫਿਰ ਪੁੱਛ ਕੇ ਲੋੜ ਲਈ ਹੀ ਲਿਆਂਦੇ। ਜੇ ਕੋਈ ਭਾਈ ਮੂਲਾ ਜੀ ਪਾਸ ਕਾਮ ਕਰ ਕੇ ਆਏ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਚਰਨੀਂ ਲਗਾਉਂਦੇ ਤੇ ਕਹਿੰਦੇ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕੋਲ ਹੀ ਸਭ ਬਰਕਤਾਂ ਹਨ, ਦੀਨ ਤੇ ਅਦੀਰ ਹੋ ਕੇ ਦਰ ਢਹਿਣ ਨਾਲ ਸਭੋਂ ਕੁਝ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੁਨੱਖਾਂ ਪਾਸ ਕਿਆ ਹੈ? ਜੇ ਕਿਸੇ ਮੰਗਤੇ ਨੇ ਕੱਪੜੇ ਮੰਗਣੇ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਹੀ ਉਤਾਰ ਦੇਣੇ। ਜੇ ਕੁਝ ਪਾਸ ਹੋਵੇ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਨੂੰ ਢੰਡ ਦੇਣਾ, ਜੇ ਕਿਸੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਵਾਸਤਾ ਪਾਉਣਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਲੋੜ, ਕੌਸ਼ਲ ਕਰ ਕੇ ਵੀ ਪੂਰੀ ਕਰਨੀ। ‘ਸਭੇ ਬੋਲੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ’ ਦੀ ਧੁਨੀ ਸਦਾ ਲਗਾਉਂਦੇ ਤੇ ਇਹ ਧੁਨੀ ਸਾਰੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੀ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਮੁਲਤਾਨ ਪੁੱਜੇ। ਉੱਥੇ ਇਕ ਪੁਰਸ਼ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਤ ਕਹਿ ਕੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਭਾਈ ਜੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਤੂੰ ਕੌਣ ਹੈਂ? ਤਾਂ ਉਹ ਅਹੰਕਾਰੀ ਨੇ ਕਹਿਆ ਕਿ ਉਸਾਂ ਨੰਗੀ ਤਲਵਾਰ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਰੱਖੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਮੱਤ ਤਾਂ ਮਿਆਨ ਵਿਚ ਤਲਵਾਰ ਪਾ ਕੇ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਨਿਮਰਤਾ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਟੁਰਨਾ ਕਠਿਨ ਹੈ। ਮੁੱਖ ਭਗਤੀ, ਹਿਰਦੇ ਗਿਆਨ ਤੇ ਵਰਤਨ ਵੈਰਾਗ, ਇਹੋ ਗਾਡੀ ਰਾਹ ਹੈ ਜਿਸ ਤੇ ਟੁਰਦੇ ਸਭ ਦਾ ਉਧਾਰ ਹੋਣਾ ਹੈ।

ਸੇਵਾ ਪੰਥੀਆਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਵੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਸਿਖਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਹਨ। ਥੋੜ੍ਹੇ ਬ੍ਰਚਨਾਂ ਵਿਚ ਵੱਡੀਆਂ ਗੁੰਝਲਾਂ ਥੋੱਲ੍ਹ ਦਿੰਦੇ ਸਨ ਇਹ ਸੇਵਾ ਪੰਥੀ ਮਹਾਤਮਾ। ਇਹ ਮਹੀਂਪੁਰਸ਼ ਕਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਰੋਗ ਫ਼ਕੀਰਾਂ ਮਾਇਆ ਧਾਰੀਓਂ ਸਾਥ ਪ੍ਰੋਤੁਲੀ ਹੈ ਅਤੇ ਦੁੱਖ ਫ਼ਕੀਰ ਕੋ ਕਰਾਮਾਤ ਦਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਦੁਸ਼ਮਣ ਫ਼ਕੀਰਾਂ ਦਾ ਮਨ ਆਪਣਾ ਹੈ। ਬਹਾਦਰੀ ਹੈ। ਚਿੱਤ ਭਜਨ ਵਿਖੇ ਇਸਥਿਤ ਤੇ ਮਰਦਾਨਗੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਾ ਹਾਥ ਪਕੜੇ ਛੱਡੇ ਨਾਹੀ ਅਤੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਫ਼ਕੀਰ ਦੀ ਹੈ 'ਬੇ-ਪ੍ਰਵਾਹੀ ਜਗਤ ਸਿਉਂ'।

ਬਸ! ਸੇਵਾ ਸਿਮਰਨ, ਸਿਦਕ, ਸਬਰ ਤੇ ਸੰਤੋਖ ਦੀਆਂ ਇਹ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਸਾਡੇ ਰਾਹਾਂ ਨੂੰ ਰੁਸ਼ਿਆਣ ਲਈ ਸਦਾ ਜਾਗਦੀਆਂ ਮਸ਼ਾਲਾਂ ਹਨ। ਸੇਵਾ-ਪੰਥੀ ਉਹ ਸੇਵਾ ਕਰ ਗਏ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਹੀ ਇਕ ਝਰਨਾਟ ਛੇੜ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

